ڕەمانی فڕینی پردەکان و ڕووخاندی گەورەترین پردی ئێران پێشبینیەکی دیکەی هاتەدی.. دڵشاد کاوانی

ڕەمانی فڕینی پردەکان و ڕووخاندی گەورەترین پردی نێوان تاران و کەرەج، هەڵەشەی ئێران بە ڕوخاندنی پردەکانی وڵاتانی عەربیی پێشبینی تەواوی ڕەمانی فڕینی پردەکان هاتەدی.

دوای ئەوەی دەناڵند تراپ دوینێ گەورەترین پردی نێوان تاران و کەرەجی ڕوخاند و هەڕەشەی ڕوخاندنی سەرجەم پردەکانی ئێران دەکات. لە بەرانبەردا عێراقچی هەڕەشەی ڕوخاندنی پردەکانی وڵاتانی عەربیی دەکات و لەوانە پردی شێخ جابر ئەلئەحمەد ئەلسەباح کەز وەی؛ کوەت. شا فەهد کەز وەی؛ سعودیە – بەحرەین. کەز وەی شێخ زاید؛ ئەبوزەبی. پردی ئەلمەقتە؛ ئەبوزەبی. پردی شا حسەن؛ ئوردن. پردی دامیا ئادەم؛ ئوردن – کەناری ڕۆژئاوا. پردی شێخ خەلیفە؛ ئەبوزەبی. پردی عەبدون؛ عەممان پایتەختی ئوردن.
کەچی من لە ساڵی 2023 ڕەمانکم بەناوی فڕینی پردەکان و شەڕی سەوەات و شارستانیەت لە ڕۆژهەڵاتی ناوین کرد، کە لەو شەڕەدا سەرجەم پردەکان دەڕووخێنن لە بەشی ڕووخانی پردەکان و لاپەڕە (61) دا هاتووە:

ڕوخانی پردەکان

ئەو شارە پڕە لە پرد، پردی بەرز و پردی نزم، پردی پان و پردی تەسک، هەزاران پردی دارینە و بە گوریس و ستووندە و تەژەی تەدایە. لە ڕۆژی ڕوخانی پردەکان، لە هەر خولەکێک پردێک و لە کاتژمێرێک شەست پرد لەو شارە دادەمەت. بە دینامەت و بەمبی دەستی و ئاکشانی گوریس و تەپ و هاوان و تەناف، پردەکان دەڕووخێنن.

جگە لەم بەشە شارێکی تیدایە بەناوی شاری پردەکان کە سەرجەم پردەکانی ژیان لەم شەڕەدا دەڕووخێن وەك لە لاپەڕە (147) دا هاتووە:
لای باکووری شاری پردەکان شاری شیلەی هەنگ و لای باشووری دەریای خەمگیر و ڕۆژهەڵاتی کارخانەی لەکارکەتوو بوو، ڕۆژئاوای خوزستان و

شاری خۆشی و پێکەنین بوو. لەم شارەدا هەزاران پردی تەدایە و هەر پردێی ناوێکی هەیە، پردی خۆشویستی، پردی شادی، پردی خەمخانە، پردی ئازار و شەکەت، پردی پەین، پردی پەینەوە، بەیەک گەیشتن، دابەزان، کوشتن، بەین، فەین، تەین، فسین، قنین، پردی سیک و هەو زیەکردن و گووکردن و بەخەدایتن.

لە کەتایی ئەمانەکە و لە لاپەڕە (347) هاتووە:
بە بەختی من باوبەران و ئەشابەیك هەبی کرد، لەبری هەموو شەك لە ژەر پردی شەشدا، عەرەبانە شل و شەقەکەی منی هەگرت و پەو کاغەزانەی پەش و بەاوکردەوە. هەنار و پاقەکانم ژانە نەو جەگەی ئاو و تەختە و داری عەرەبانەکەم تەکشکان. بە چەند مانگەك دەچەت لە کونجی ماەوەم، ئەوەی لە پاقەفرەشییەکەوە فەری ببووم، کردم بە ئەمانەك بەناوی فەینی پردەکان.

ئەو کاتەی ئەمانەکەم بەاوکردەوە، گوتم: ئەم ئەمانەم ئەمانی پەشبینییەکانە، لە ئەژهەلاتی ناوەراست یەکبوونی ئایینەکان بەناوی قینات و شەی سە هەما و دەسەاتە و لە ئەرانەوە لە خوزستانەوە سەرهەدەدات و کە باشووری وەاتی ئەران و دورگەی خارك و هەرمزە و دەچەتە بەغدا و کوردستان و بیابانی عەرەبیی و بیابانی نەقەب و شاری عەکا و حەیفای ئیسرائیل و لەوە کەتایی دەت، زەر کەس پەی هەناسەسواربوون و پەیان وابوو، من تووشی تەوهووم بوویمە.

بەداخەوە بە شەنسی من و دەخی ئەخنەی ئەمانی کوردیی وایکردووە لەبری توژەران کە خەم بەم ئەوداوەکان پشتەاست بکەمەوە. سەرتا لە ئەمانی بەئەگاوە لە ساەی 2019 باسی سەرەتایی پەکدادانی سە شارستانییەت و سە ئایین و سە جەمسەریم کرد. کە جەنگ دەچیتە نیو تونەئەکانەوە. دواتر لە ئەمانی فەینی پردەکانەوە جەنگ دەچەتە قەناغەکی دیکە کە وەرانکردنی سەرجەم پردەکانی شارەکانی لە دەکەوەتەوە.

لە ناساندنی هەولەری ئەمانی فەینی پردەکان لە ساەی 2023 لە کتەبخانەی مەموزینی هەولەر کە مامەستا هاوکار جەمیل خویندنەوەی بە ئەمانی فەینی پردەکان کرد، ئەستەش قسەکانی بە تەمارکراوی ماون کە گوتی: ئەم ئەمانە تەنیا ئەمانیکی ئاسایی نییە، بەکوو دەشاد کاوانی هاتووە شتەکمان پە بەت کە ئەنگە لە ئایندە شەك ئووبدات، چونکە ئەوەی دەشاد کاوانی لە ئەمانی بەئەگاوە و باسی کردووە، نەیتوانیوە تەواوی بکات بەکوو هاتووە لە ئەمانی فەینی پردەکان تەواوی بکات. دەتوانم بەم هاوکار جەمیل یەکك بوو، لەو

ئەکادیمەستانەی کە زوو درکی بەوە کرد، تەنیا دەقەکی ئەدبیی نییە، بەڵکوو ڕەمانی فەینی پردەکان ڕەمانەکی پەشبینیکارە. بەیە چاوەڕێی پەشهاتی گەورەتربن.

دەشاد کاوانی
نووسەری ڕەمانی فەینی پردەکان چاپی 2023

کەی ناساندن بە سە کتێبی نوێی دەشاد کاوانی لە هەولێر بەوچوو.

بە ئامادەبوونی ژمارەیەکی زۆری نووسەران و ڕەشنیران لە هۆڵی شەهید مەهدیی خەشناو لە بارەگای یەکێتیی نووسەرانی کورد، لقی هەولێر. ڕۆژی شەممە، ڕێکەوتی ٢٠٢٥//٢٩/١ کەی ناساندن بە سە بەرهەمی نوێی دەشاد کاوانی نووسەر و ڕەمانووس بەڕێوەچوو.
کتێبەکان پێکهاتبوون لە کتێبی پێنەوە بە قاچ، سەفەری نامەکان. قەسیدەی شیعریی شەو بیابانییەکانی لم.
سەرتا نووسەر تیشکی خستە سەر بەرهەمەکانی و پاشان د. هەمن عومەر خەشناو خوێندنەوە بە کتێبەکان کرد ودواتر ڕا و بۆچوونی نووسەران لەسەر کتێبەکان خرانە ڕوو، بە گرینگیی سەیر کرا و پەشوازییەکی باشی لە کرا.
لەمیانەی کەڕەکدا فەرهەنگ غەفوور بەوەبەری ڕەشنبیریی و هونەریی هەولێر. چەپکە گوڵی بەدیاریی بە نووسەر بەخشی.
دەشاد کاوانی بە ماڵپەڕی گوتی: کەڕەکە یەکەک بوو لە کەڕە گەرموگووڕەکانی لقی هەولێر و جێگەی ڕەزامەندی بەشداربووان بوو.
کەڕەکە لەلای مەسعوود پەرەشانی شاعیر بەڕێوە چوو. لە کۆتایدا کتێبەکان واژووی لەسەر کرا.

پۆژەی ئاگا وەندێکی تازەی خەبەخشییە لە ئەدەبیاتی کوردیدا دەبێت شانازیی پێوە بکرێت

هەنگە ئەمە پرسیاری بەشێك لە هاوەڵیانم و نووسەر و ئەدیبان بووبێت، ئایە پۆژەی ئاگا چییە و چۆن کاردەکات، بە چاپکردنی کتێب سەرچاوەی ماددی لە کوێوە بە دەست دەنێت. چۆن توانی لە ماوەی ساڵێکدا دەیان هەماننووسی گەنج بەرهەم بهێنێت. بۆیە بە پێویستم زانی بەبێ ئەوەی بگەڕێمەوە بە پرسکردن بە خاوەنی پۆژەکە، هووی جوانیی ئەو پۆژەیە هەماڵم. ئەوانەی کە خەیان گەرەکیان نییە باسی خزمەت و کارەکانیان بکەن، ئەمە بە ئەرکێکی ئەخلاقی دەزانم، بەبێ گومانە ئایدیا و بەچوون، ستایشیان بکرێت و دەستی ماندبوونیان بگوشین.

نابێت نووسەران و ئەدیبان تەنیا لە قەڵەمی خەیان بەوانن و خەیان لە خانەیەکی داخراودا قەتیس بکەن. هەمەزانی ساڵی پار نامەیەکم لە گەنجێکەوە بە دەست گەیشت. بە ئەوەی من بیناسم و ئەویش من بناسێت. داوایکرد ژمارەیەك هەمانی گەنجان بەم دەنێرێت، بەئەوەی سەیریان

بکەم و کەموکووڕیی ئەدەبیی و ئاست و بنەماکانی ڕەمانیان هەڵبسەنگێنم، باش و خراپ، لێکیان هەڵاوێر بکەم و ئەوەی شایانی چاککردن بێت پەیدا بچمووە. ئەوانە دیاری بکەم کە شیاوی بەاوکردنەوەیە تاکوو لەسەر ئەرکی پەژەیەك بەناوی ئاگا بەیان چاپ و بەاوی بکەنەوە. هەر لەو کاتەوە کاتی تەواوم بە تەرخانکردن و یەك یەك بە ڕەمانەکاندا چووەوە. ئەوەی ئومێدی ئەوەی لە دەکرا ببێتە ڕەمانێکی باش بە پێی پێویست و لانەدان لە بنەمای پێداچوونەوە دەستی قەممان گرتن و کەموکەسرییەکانمان بە چاککردنەوە. بە ئەوەی هەر نەبێت ببێتە هاندانێك بە ئەو گەنجانە، بتوانن لە ئایندە لەسەر پێی خۆیان بووەست. ئەم پەژەیە ئومێدیکی گەورەی پێ بەخشیم کە توانیمان دەیان قەڵەمی شاراوەی چەندین گەنج ئاشکرا بکەین کە پێشووتر دەرفەتی ئەوەیان بە نەخسابوو، تواناکانیان بخەنەگەڕ.
لەماوەی ساڵی ڕابردوو توانیمان دەیان ڕەمان و کتێبی جەراوجەر بە گەنجان چاپ بکەین. جگە لە ڕەمان دەیان ژانری دیکە لای کەسی شارەزا بە پێی پسڕەیی و شارەزایی بە دەقەکان چوونەتەوە، بە هەردوو پێشەنگەی ساڵی بەری هەولەر و ئەمساڵی سلێمانی هەڵەیان بە ڕەخسەندرا بەشداریی لە پێشەنگەی نیودەوڵەتی کتێب بکەن. جگەلەوی خولی ڕەنووسیی و ڕاستنوویسی کوردیمان بە کردنەوە. هەروەها لە ڕووی ڕاگەیاندنەوە گرنگیان پێدرا و دەرفەتی ئەوەیان بە ڕەخسا لە کەناڵی ئاسمانی NRT4 وەك میوان بانگەشت بکرێن و باس لە بەرهەمەکانیان بکەن.
هەموو ئەم پەژەیەش لەسەر شانی برای بەڕێزم سالار عومەر و هەزان ڕەمەزان بەڕێوەدەچێت دوو گەنجی خەنوویست. سەرباری ئەوەی کە توانیویانە دەی ناسکی گەنجان ڕابگرن. بە دەردەسەریی و دەیان کێشە وگرفتدا تێپەڕین و لەرە و لەوە پارە و کەمەك بە کتێبیی گەنجان پەیدا بکەن. تەنانەت لە داهاتی کار و کاسبییەی خۆیان مانگانە بەیك پارە بە پەژەکە وەلا دەنێنن و لەسەر دەمی ماڵ و منداڵ و خزانەکانیان دەگرنەوە. ئەمە ڕەحیەتەکە لە بەخشیندا کەم وێنەیە. پەژەی ئاگا تاکە پەژەی ئیسلامییە، کە بە بە گوەدانە ئایدیا و بەچوون و یاخود جیاکردنەوەی دەقی ئایینیی و نا ئایینیی، دەرگەیان بە بیر و هزری گەنجان واڵاکردووە، بە بەرامبەر و جیاکاریی دەقەکانیان بە بە چاپ دەگەیەنن.
بەیە لەرە بە پێویستی دەزانم ئەوە بڵێم زەکات و سەرفترە تەنیا بە دروستکردنی بینای مزگەوت و قوتابخانەنییە. بەڵکوو بە دروستکردنی بینایی فکریی مرۆڤیش. هیوادارم خێرخوازان و دەوڵەمەندان دەستی هاوکاری بە ئەم پەژەیە و هەر پەژەیەکی هاوشێوەی ئاگا درێژ بکەن، کە جگە لە خزمەت و کارەکی خەبەخشی هیچی دیکەیان مەبەست

نییە.
ئەمەش بە مژوو دەەم ئەوەی پەژەی ئاگا لەماوەی ساەکدا کردیی. تا ئەستا دەیان دەزگەی سەبەر و ئااستەکراوی حزب و لایەنەکان و تەنانەت وەزارەتی ەشنبیریی نەیانتوانیوە بیکەن. بەیەشە من پشتگیریی تەواوی ئەم پەژەیە دەکەم و جەگەی دەستخەشین.

دەشاد کاوانی.
نووسەر و ەمانووس
29/11/2024

کتەبی ەخنەیی گرفتی دەق لە ەمانی کوردیدا چاپ و بەاو دەبەتەوە

کتەبی گرفتی دەق لە ەمانی کوردیدا. کتەبەکی ەخنەیی ئەدەبییە و تایبەتە بە ەمان، لە نووسینی دەشاد کاوانی یە، بەمزووانە پەژەی ئاگا بەیەکەمجار چاپ و بەاوی دەکاتەوە و لە پەشەنگەی نودەوەتی کتەب لە سلەمانی دەکەوەتە بەردیدی خوەنەران. ئەم کتەبە (146) لاپەەیە. لە دووبەش پەکهاتووە و بەشی یەکەمیان خوەندنەوە و توەژینەوەی ەخنەیین، لە چوار ەمانی کوردیی، دوو قەەمی پەش ەاپەرین و دوو قەەمی دوای ەاپەین، لە کتەبەکدا بە نموونە وەرگیراون.
بە ئەم مەبەستە دەشاد کاوانی نووسەری کتەبەکە ەایگەیاند: هەر چوار ەمان لەپاە جوانییەکانیاندا کەمەك کەموکوەیان هەن، کە نووسەرانیان درکیان پە نەکردووە و لەم کتەبە وەك کاری ەخنەیی پەنجەی خراوەتەسەر.
ەمانەکانیش پەکهاتوون لە ەمانی هەیئەی سەلام عەبدوەا. لەدایکبوونی دووەم. پەشەو عەبدوەا. کانە بچووکە جوان عوسمان. خەونەکانی مەتەان. زرار سەرتاش. بایەەمانی غەمبار. ئیبراهیم عومەر مەلازادە.
هەروەها گوتی: بەشی دووەمی کتەبەکە سە نامەی ئەدەبین، نامەی

یەکەم بە ئەو کەسانەنن کە دەیانەوێت بەشێوەیەکی زانستییانە ڕەمان بنووسن و ڕەگەز و بنەما زانستییەکانی ڕەمانی تێدا خراوەتە ڕوو. دوو نامەکەی دیکە بە ئەو ڕەماننووس و کتێبانە نووسراوە کە بەر لە چاپبوونی کتێبەکان، بە مەبەستی پێداچوونەوەی ئاراستەی خاوەنکانیان کراوە.
لە کتێبی گرفتی دەقدا هاتووە، گەورەترین هەڵەی ڕەمان نووسین لەوەدایە کە دەقاودەق لاسایی ڕەمانی جیهانیی بکرێتەوە. زۆربەی ڕەمانە بەناوبانگەکانی دونیا، بەتایبەتیی ڕەمانی ڕەژاوایی کە بە زمانێکی سادە بابەتێکی قووڵ باس دەکەن. وەلە ڕەمانی کوردیی بە زمانێکی قووڵ و ئاڵۆز، شتێکی سادە دەگەڕێتەوە. ئەم شێوازە لە دەربڕینی دەقی ئەدەبیدا بە هەردوو لا ڕاستە. پێوەندیی بە ئازادیی و پێشکەوتنی کەمەڵەکەوە هەیە، چونکە پانتایی ئازادیی و پێشکەوتن لە نووسیندا پێوەستە بە نەریتە باوەکانی کەمەڵە و دەخی سیاسیی و کەمەڵایەتیی ئەو گەلە کە ڕەماننووس تێیدا لە دایک دەبێت.
کتێبی گرفتی دەق لە ڕەمانی کوردیدا دووەمین کتێبی ڕەخنەیی نووسراو لەبارەی ڕەمانەوە. هەروەها یانزەمین کتێبی چاپکراویەتی کە بە یەکەمجار چاپ و بڵاو دەبێتەوە.

کتێبی فەلسەفەی بیرکردنەوەی دەشاد کاوانی بە یەکەمجار چاپ و بڵاودەبێتەوە

پوختەیەک لە بارەی کتێبەکە

فەلسەفەی بیرکردنەوە، سەرتایەک بە بیری فەلسەفەی کوردیی.
فەلسەفەی بیرکردنەوە، کتێبێکی هەزریی فەلسەفیی کوردییە 253 لاپەڕەیە و لە دووتووێی بەرگێکی جواندا خەی دەبینێتەوە. ئەم کتێبە لە نووسینی دەشاد کاوانییە و لەلایەن بەڕێوبەرایەتی ڕاگەیاندن و چاپ و بڵاوکردنەوەی سەرانی وەزارەتی ڕۆشنبیریی و هونەریی حکومەتی هەرێمی کوردستان بە زینجیرەی ژمارە (19) بە ساڵی 2024 بە یەکەمجار چاپ و بڵاو دەکرێتەوە. کتێبەکە (22) وتاری فەلسەفیی لە خە

دەگرێت، کە تەیدا ڕێگ و ڕێشەی سەرهەڵدانی فەلسەفە بە فەلسەفەی ڕۆژهەڵاتیی، وەک بنەچەی دایکی فەلسەفەکان گەڕاندەتەوە. باسی قوتابخانە سەرتایییەکانی فەلسەفەی یۆنانیی دەکات. هەکاری نەبوونی قوتابخانەیەکی فەلسەفیی و ئاریشەی فەلسەفە لە بیری تاکی کورددا لە ڕابردوو و ئێستا خستەتە بەرباس.
دەشاد کاوانی ڕایگەیاند: دوای ئازادیی لەپەچینەوە، ئەمە دووەمین کتێبی چاپکراوی ژانری فەلسەفیی و هەروەها دەیەمین کتێبی چاپکراویەتی، کە ئێستا چاپ و بڵاو کراوەتەوە. بە یەکەمجار لە پێشەنگای نەودووەتی سلێمانی دەکەوێتە بەردیدی خوێنەران.
ئەمشی خستەووو: گرنگی بە چەمکەکانی بیرکردنەوە، فەزیلەتەکان، حەقیقەت، بەختەوەری، ڕەوشت، ئەندرەجینیزم و چەمکەکانی دیکەی ئەخلاقی داوە. بە پشت بەستن بە تیۆرییەکانی فەلسەفە و بەچوونی فەیلەسووفانی گریک و بیرمەندانی ڕۆژهەڵاتی و پێگەی ئەفسانەکانی ڕۆژهەڵاتی کاریگەری لە ڕەوتی فەلسەفەی دا دیاریکردووە. بەتایبەتی قوتابخانە فەلسەفییەکانی وەک میلیتەس و ستۆیکیی، بە دیاریکراوی فەلسەفەی پێش سەقرات و سەردەمی سەقرات، کراوەتە ئامانج. هەروەها ئەرک و ڕێی ڕەوشت لەسەردەمی مەدەرنتە خراوەتە بەرباس. هەورەها نووسەر باسی لەوەکردووە، کە مرۆڤ و ئاکارەکانی دەخاتە بەر ڕەخنە.
ناونیشانی کتێبەکە لە ناونیشانی وتارەکی ناو کتێبەکە وەرگیراوە، کە نووسەر لە پێشکی کتێبەکەدا پێنجەی خستەتە سەر ئاریشەکانی بەردەم کایە مەعریفییەکان و کتێب و نووسەرانی بابەتی بواری فەلسەفی لە کەمەگەی کوردیدا، نائامادەگی بیرکردنەوەی فەلسەفی، لەسەردەمی ئێستا و وەک پرسەکی هەنووکەیی جیهان دەبینێت.
بەتایبەتی بیرنەکردنەوەی بابەتییانە لەناو گەلی کورد و ڕووخانی شارستانیەتە یەک لەدوای یەکەکانی کورد، بەدەر لە هەکاری لوجستی و داگیرکاری و کوشتن و بڕین و سینەوەی شوناسی کورد لەسەر دەستی داگیرکارانی، بیرکردنەوەی ڕوکەشیانە و نەبوونی ڕوانینی فەلسەفەکاری و قوتابخانەیەکی فەلسەفی و بە گۆرەترین گرفتی بەردم گەلی کورد دەزانێت.
لە کەتایدا دەشاد کاوانی نووسەری کتێبی فەلسەفەی بیرکردنەوە، گرنگی کتێبەکە لەوەدا دەبینێتەوە کە جیاواز لەو کتێبانەی دیکەی فەلسەفیی، کە تەنیا وێنا و ئاوێنەی گواستنەوەی ڕەنگ و ڕووی فەلسەی ڕۆژئاوایی بوون، کەچی ئەم کتێبە بە بیرکی کوردانە و ڕۆژهەڵاتیانە و تەگەیشتنکی فەلسەفیانە لە ژیان و چەمکەکانی فەلسەیی دەڕوانێت.
کتێبەکە پشتی بە ٢١ سەرچاوەی فەلسەفی بە زمانەکانی عەرەبی و فارسی و ئینگلیزی، بەستووە. ئیستا بە خوێنەران و هەوادارانی فکر

و فەلسەفە بەردەستە.

ژیـــان و بیـــری نیچە لە زاری خۆیەوە.. دەشاد کاوانی

(من چارەنووسی خۆم دەزانم. ناوەکەم ڕۆژێک بە کەمێک یادەوەری شەککارەوە دەبەسترێتەوە – تەزێک کە پێشتر لەسەر زەوی نەبینراوە، ململانێیەکی قووڵی ویژدان سەریهەڵدا بە ئەوەی کە داوا لە خەڵک دەکرا باوەڕیان پێ بکرێت، لە گۆهەرەوە تا ڕەحی پیرۆز. لە هەر شوێنێک فانتازیا ببینیت، من مرۆڤایەتی دەبینم، بەڵاستی سەرووی مرۆڤایەتی دەبینم!)

ئەم قسەی فەیلەسووفی یاخیبووی ئەڵمانی فریدریش نیچەیە. ئەو باوەڕی باسی لێوە دەکرد، ئەو باوەڕە بوو کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا ئەوروپای گرتەوە. نیچە یەکەم فەیلەسووف بوو درکی بەوە کرد کە بە باوەڕبوون بە خودا، جیهانێکی تەواو نوێ لە جیهانی مرۆڤدا لەدایک دەبێت و ئەم جیهانە نوێیەش جیهانێکی ئازادی ڕەهایە: کە تێیدا مرۆڤ بە تەنیا تاکە پەوەرەکە بە هەموو گەردوون.

نیچە وەک کارل مارکس و ئەنیشتاین و سگمەند فرۆید یەکەکە لەو بیرمەندانەی کە لە سەدەی بیستەمدا کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤکان هەبووە. لەژێر کاریگەری نیچەدا حەقیقەتی ڕەها و بنەما ئەخلاقییە ڕەهاکان لەبەریەک هەڵوەشاندەوە و مرۆڤکان بە ئاسانی نەیاندەتوانی ڕاست لە هەڵە، هەڵە لە ڕاست، هەڵبژێرن.

(خودا مردووە. خودا جارێکی تر زیندووناببێتەوە، چونکە ئێمە کوشتمان. ئێمە بکوژانی خودا چۆن دەنەوایی خۆمان بدەینەوە؟ ئەو خودایە بە سنوور میهرەبان و بەهێزە کە لە گەردووندا بوونی هەبووە، لە ژێر چەقۆی ئێمە خوێنی لێدەهات تا مردن. کە خوێنی دەستمان دەسڕێتەوە؟)

ئەو ڕاستییە کە پێشتر هیچ ڕاستییەکی ڕەها نەدەزراوەتەوە، ڕەنگە بە زانایانی سەدەی بیستەم ئێمە پەژێیەکی عەقڵانی بێت، بەڵام نیچە پێشنگی ئێم بیرکەیەبوو. (ئێستا ڕانەهاتووین و بیر نەکەینەوە کە کردەوەکانمان و چارەنووسمان بە ویستی خودا دیاری دەکرێت. ئێمە چارەنووسی خۆمان دروست دەکەین، هیچ شتێک پێشوختە

دیاری نەکراوە، بە پشتبەستن بە هەوە و بەیارە ئازادەکانی خەمان بوونی خەمان دەردەبڕین بەبە ئەوەی لە ژێر کاریگەری هەزە دەرکییەکان بین – ئەمانەن کە پەمان وایە عەقڵانیترین شتن لە سەردەمی مەدەرن).

هەرچەندە بیرکەکانی نیچە خەڵکی بە شکەمەندی بانگ دەکرد، بەڵام ئەو ئازادییەی کە نیچە بە خەڵکی هەنابوو، جەرەک لە بارگرانی بوو، چونکە نیچە زەر باش دەیزانی کە لەگەڵ مردنی خودادا ئەو شتانەی کە بە تەواوەتی بە ڕاست و پیرەز لە لای مرۆڤکانەوە دادەنرا. بە پەکردنەوەی ئەم بەشایی، نیچە دەبوو کارەک بکات کە پەشتر کەس نەیکردبوو و بەیە نیچە باجەکی زەری بە دا. نیچە دەیویست ئەخلاقی جیهانەکی بە خودا بنیات بنەت، بەیە ئەرکەکی بە خەی دانا کە کەسی تر نەیتوانی جەبەجەی بکات. کەواتە وەهمە دەمارگیرەکانی نیچە بوون بە حەتمییەتی تەواو.

هەوەڵ فەلسەفییە گەورە و مەبەستدارەکانی نیچە لە تەمەنی ٤٤ ساییدا بە شەتی کەتایی هات. ئەم بەرپرسیارەتییە گەورەیە وەک بیرمەندەک لە کەتاییدا نیچەی وەک مرۆڤەک لەناوبرد. ئایا لە گەشتکەیدا بە جیهانی نهەنی، ئایا ئەو ڕاستییە کەتاییەی دەزیەوە کە مرۆڤ دەکاتە مرۆڤ؟

"لە ١٥ی تشرینی یەکەمی ١٨٤٤ لە شاری ساکسەنیا لەدایک بووم و پەرستنی پیرەزم وەرگرتووە." باوکم، فریدریش ویلهەلم، پیاوانی ئایینی ئەم شارچکەیە بوو، نموونەیەکی تەواو بوو بە پیاوەکی لادەیی. بە سروشتی خەی بەهرەمەند و زیندوو و میهرەبان بوو و خەی بە هەموو فەزیلەتە جوانەکانی ئایینی مەسیحی بەخشی. "ژیانەکەی پاک و سادە بوو، بەڵام پە بوو لە خەشی."

لە کاتی پەرستنی نیچەدا باوکی لە بەەوەبەرەکەی پرسی: "ەات چییە لەسەر ئەم کوەە؟" ئەویش لە نیچەی پرسی گەورە ببیت بە ئەوەی کەسەکی باش بیت، یان گەورە ببیت بە ئەوەی کەسەکی خراپ بیت. پاشان درەژە بە باسکردنی هەموو ئەو شتانە دەدات کە مندالەانی بچووک دەتوانن ەووبەووویان ببنەوە، لەوانەش گوناه و وەسوەسە و لەم کارەدا هەی نەوان چاکە و خراپە لە دەی نیچەی گەنجدا دەکەشت.

دوای چەندین ساە، نیچە کتەبی "لە دەرەوەی چاکە و خراپە"ی نووسی و بە درەژایی ژیانی فەلسەفی خەی هەویدا ئەم سنوورە ەوون و ەەهایەی نەوان چاکە و خراپە کاە بکاتەوە و چاکە و خراپە بەیەکەوە ببەستەتەوە و ئەو دووانە وابەستەی هەریەکەیان بکات.

ەەنگە نیچە بەختەوەرترین بەشی تەمەنی لە هەموو ژیانی سەردەمی مندالەیی بووبەت، هەرچەندە خوشکەکەی دوو ساە دوای ئەو دا لەدایک بووە، دوای ساەەکەتر برایەکی بچووکتر لەدایک بووە. بەەام

کارساتێک لە ساڵی ١٨٤٧ ڕوویدا کاتێک باوکی نیچە تووشی نەخۆشی ئیفلیجی مێشکی چارەسەرنەکراو بوو. باوکی لە ساڵی ١٨٤٩ کۆچی دوایی کرد، برا بچووکەکەی دوای ساڵێک کۆچی دوایی کرد. نیچە هەمیشە وەک پاڵپشتێکی ڕووحی چاوی لە باوکی دەکرد و ڕۆژی لە دەگرت. لەو کاتەدا نیچە ناچار بوو بە ماوەی ساڵێکی تەواو سەیری نەخۆشی باوکی بکات. نیچە نەیتوانی بەسەریدا زاڵ بێت کە بۆچی ئەو خودایەی باوکی متمانەی پێ دەکرد و باوەڕی پێ دەکرد و خزمەتی دەکرد، بەو ئازارەی بەرگێ نەگیراو سزای داوە. ئەمە ئەو فاکتەرە یەکلاکەرەوەیە بوو کە بووە هۆی ئەوەی نیچە سەرتا گومانکانی لە بارەی ئایینی مەسیحییەوە دروست بکات.

کاتێک نیچە تەمەنی تەنها پێنج ساڵ بوو کاتێک باوک و براکەی لەدەستدا، لەگەڵ دایکی و خوشکەکەیدا ڕوویان لە شارچکەی نەڤمگ کرد، لەوە بە خوێندن دەچێتە بەشناوخەیی شولففەر لە دووریی 5 میل.

ئاماژەی بەوەشکردووە: کاتێک کاتی ئەوە هات کە بچمە مانگی نەڤمبەر، کەسایەتیم دەستی بە دەرکەوتن کرد. من وەک منداڵێکانی تر بەخەم و دەخەش نەبووم چونکە لە منداڵیدا خەم و پژارەی زۆرم بەسەر بردبوو. هاوڕێکانم گاڵتەیان بە دەخی گرژ و ڕەش و ڕووتم دەکرد. هەر لە بچووکییەوە هەمیشە حەزم دەکرد تەنیا بم، کاتێکیش تەنیا دەبم، دوور لە سەرقاڵکردن و کاتێک لە دەرەوەی خەمم، هەست بە گەورەیی دەکەم".

نیچە وەک "خوێندکارێکی ماندوو، دیسپلین لە کار و ڕەفتارکانیدا، و بە چوستی و تینوێتییەوە فەرمانە ئایینییەکانی خوێندووە". لە ژیانی دواتردا نیچە خۆی بە "دژە مەسیحی" ڕاگەیاند، بەڵام ئیتر وا نەبوو. دوای تەواوکردنی ئەم قوتابخانەیە، شوێنپێی باوکی کەوت و چووە زانکۆی بۆن بە خوێندنی ئیلاهیات. بەڵام لە یەکشەممەی جۆژنی ئیستەر لە ساڵی ١٨٦٥دا، ڕەتیکردەوە لەگەڵ خۆزانەکەی بەشداری لە مەراسیمی پیرۆزی کڵێسای ناوخەیی نەڤمبەرگدا بکات. لە کۆتایی ئەو ساڵەدا بە تەواوی وازی لە پیشەی ئایینی هێنا و دەستی کرد بە خوێندنی زمانەوانی و ئەدەب بە ئامانجی بوون بە زانای کلاسیکی. لە نامەیەکدا بە ئەلیزابەسی خوشکی، هەکارکانی لادانە کە دەنووسێت.

- ئەلیزابەسی خوشکی ئازیزم، تاکە مەبەستم لە نووسینی ئەم نامەیەدا ئەوەیە کە بەچوونی خەمتان پێ بەەم لە بەرامبەر باوترین بەڵگەکانی ئیمانداران. هەر باوەڕێکی ڕاستەقینە بە تەواوەتی بە هەڵەیە، چونکە باوەڕ لە خۆیدا گوزارشت لەو

دەکات کە باوەڕدار هیوای دەزینووی هەیە، بەڵام باوەڕ هیچ ڕاستییەکی بابەتییمان بە دابین ناکات.
لەڕدایە کە ڕێگەی مرۆڤ دەست بە دابەشبوون دەکات: ئێگەر بەدوای ئارامی و بەختەوەری دەتدا بگەڕێیت، ئەوا باوەڕ بکە؛ ئێگەر دەتەوێت بتەکی حەقیقەت بیت، ئەوا بەدوایدا بگەڕێ.
دوای ٢٠ ساڵ لە دەستبەرداربوونی نیچە لە باوەڕکەی، بەرهەمی "دژی مەسیحییەت"ی نووسی. زەرجار بەرهەمەکانی بەم شێوەیە دەنووسی "لە سەر بەردی گۆڕی خودا نووسیومە".
بەهەزترین هەرشی نیچە بە سەر ئایینی سروشتی دابەشکەر لە تەنزەکی شتەکدا هات، کە لە ساڵانی کۆتایی ژیانی نیچەدا نووسراوە، کە بە قسە سەرسووهێنەرەکەی "خودا مردووە" بەناوبانگە.
لە ساڵی ١٨٦٩ واتە ١٠ ساڵ دوای بەاوکردنەوەی کتێبی (دەرویین لە سەرچاوەی جەرکان)، نیچە بانگهێشت کرا بە پێستی پرۆفیسەری زمان و ئەدەب لە زانکۆی بازل. تا ئەم خاڵە بەڵاستی خۆی لە سنووردارکردنی ئایینی مەسیحی ڕزگار کردبوو، بەڵام نایدەتوانی شتەکی دیکە جگەی مەسیحیەت نەگرەتەوە. نیچە پێی وابوو کە ئازارکانی مرۆڤ تا ڕادەیەک قووڵن و ئێگەر سزای پیرەزی خودایی نەبێت، ناتوانرێت ئازارکانی مرۆڤ ڕوون بکرێتەوە. نیچە بە ئەوەی وەڵامی پرسیارکانی بدەزێتەوە، ڕووی لە فەلسەفە کرد، بەیە لەگەڵ فەرکارییەکانی فەیلەسووفی بەدینی ئەڵمانی ئارسەر شۆپنهاوەردا ئاشنا بوو، هەر لەم فەرکردنەدا بوو کە نیچە وا دیار بوو تێگەیشتووە کە چۆن گەردوون بەبە خودا دەتوانێت بوونی هەبێت و دەنەوایی و هیوای بە بەچوونەکەی دەزیەوە.
دوای ئەوەی نیچە بەی دەرکەوت کە چیتر ناتوانێت باوەڕ بە خودای مەسیحییەت بکات، ئاسایی بوو فەلسەفەی شۆپنهاوەر سەرنجی ڕابکێشێت. لە ناوەڕۆکی فەلسەفەی شۆپنهاوەردا جەرک لە ڕەشبینی و خەمەکی و ئینکاری و بیرکەی دونیای نەرێنی بەی دەرکەوتووە کە زەرینەی ڕەهای ژیانی مرۆڤکان زەر بەختەوەر نییە، ژیانیش زەر دەتەنگە. بە بەوای نیچە، لە ڕێگەی هەندێک ڕێگەوە دەمانتوانی ئەم ڕاستییە لە خەماندا بەدی بهێنین: "باشترە بە هیچ شێوەیەک لەدایک نەبین و ئێگەر نا، با زووتر بمرین".
بە تەڕوانینی شۆپنهاوەر، تاکە ڕێگە بە ڕزگارکردنی خەمان لە نەهامەتیەکانی ژیانی مرۆڤ، تەنانەت بە ماوەیەکی کورتیش بێت، لە ڕێگەی هونەرەوەیە، بە تایبەتی مەسیقا. مرۆڤ

لەکاتەکدا گوێ لە مەسیقا دەگرێت و بە دە و گیان دەچێتە ناویەوە، دەتوانێت بە ماوەیەکی کاتی دەستبەرداری ئارەزووەکانی بێت و خەی تەپەڕێنێت. لە هەمان کاتدا نیچە پەی وابوو هیچ شتێک ناتوانێت هاوتای مەسیقای مەسیقاژەنی بەناوبانگی ڕیچارد ڤاگنەر بێت لە دەربەینی بیرکەکانی شۆپنهاوەر لە خەیدا. بەم شێوەیە نیچە بوو بە هەوادارەکی سەرسەختی ڤاگنەر و جارجارە سەردانی ڤاگنەری دەکرد.
لە هونەری نووسیندا نیچە ئەگەری زیندووکردنەوەی ئەدەبیاتی ئۆروپی لەسەر بنەمای کارەساتی کلاسیکی یۆنانی دەبینی. کتێبی "لەدایکبوونی کارەسات"ی نیچە، زەر ئیلهامەکی زەری لە ڤاگنەر وەرگرتووە، و پێیوابووە کە مەسیقای ڤاگنەر نوێنەرایەتی جیهانێکی پێش مەسیحی دەکات کە لەلایەن دیۆنیسەوە هەما دەکرێت کە یەکەکە لە خوداوەندەکانی شەرابی یۆنانی. کولتوری دیئۆنیست پە بوو لە زیندوویی، مەسیقا گەشەی کرد و نیچە زەرجار لەگەڵ سەمادا تەکەڵی دەکرد. هەروەها دیئایۆنیزم پێویست بوو بە سەرخۆشی و خەبەزلزانین و زیادەڕەوی و ئاهەنگگێڕانەوە و بەڵەزی بە ئازار و خەم و کارەسات نەدەکرد.
وەک چۆن نەخۆشی جەستەیی بە ئازار لە جەستەی خەیدا لاوازی دەکرد، نیچە بەدوای چارەسەرێکی فەلسەفیدا دەگەڕا بە ئازاری بوون. نیچە هەر لە تەمەنێکی بچووکەوە نەخۆش بوو و تا تەمەنی ٣٠ ساڵی بە نەخۆشیەکی بەردەوام و بەتەواوی ئەخەی دەگرێت.
ئاماژەی بەوەشکردووە و دەڵێت "هەر ٢-٣ هەفتە جارێک، تا ٣٨ کاتژمێر لەسەر جێگاکەم پاڵدەکەوم – ئەوە ئەشکەنجەی ڕاستەقینەیە! ڕەنگە باشتر بم، بەڵام ئەم زستانە خراپترین زستان بووە. بەردەوام ڕەژ لە دوای ڕەژ بیرم لەوە دەکردەوە کە شتێک بە ناوی خۆشی لە ژیاندا نەماوە. من تووشی شۆک بووم کە ژیان چەندە قورسە".
نیچە نووسیویەتی نەخۆش، بەڵام نەیگوتووە نەخۆشیەکەی چییە. ئەو هەندە ورد نیشانەکانی نەخۆشیەکەی وەسف کرد کە خوێنەری سادە و ساکارەکان نەیاندەزانی کە نیچە بەڕاستی باسی چی دەکات. لە ساڵی ١٨٧٨ لە کاتی کردنەوەی شانەی ڤاگنەر لە بایرە، نیچە دوای ئەکتی یەک شانەی بەجەهشت، چونکە لەناکاو بە هەی نەخۆشیەکەی کە کەس نەیدەزانی چییەتی نیچە کەوتە خوارەوە. کاتە مەسیقای ڤاگنەر دەستی کرد بە وەرگرتنی تەنکی ناسیۆنالیستی، پێیوندی نیچە لەگەڵ ڤاگنەر

ساردبوونەوە بەخۆوە دەبینێت. لە شانەکەدا، نیچە دیسانەوە لە مەسیقای ڤاگنەر بەزار بووەوە و ئەم جارە بەزاریی کاریگەری لەسەر دەروونی گرت و دواتر کاردەکاتە سەر جەستەی: هەستی بە سکچوون دەکرد، شانەوە، ناتوانێت دابنیشێت و شانەکە بەجێ دەهێڵێت. ڤاگنەری هاوڕێشی نەیتوانی لەم شتە لەی خۆش بێت. ڕەیشتنی نیچە لە شانەگەدا کەتایی بە پەیوەندی نێوان ئەو دووانە هێنا.

تەندروستی نیچە خەریک بوو شکستی دەخوارد، چیتر نەیدەتوانی لە ڕەگەی بیرەکە فەلسەفییەکانییەوە مامەڵە لەگەڵ ژیان و کێشەکانیدا بکات و چارەسەری شێپنهاوەر و ڤاگنەر بە ڕزگاربوونێکی کاتی لە ئازار لە ڕەگەی مەسیقاوە ئیدی کاری لە نیچە نەدەکرد.

- لە نزمترین خاڵی ژیانمدا، هەر لەم خاڵەدا، خەمم لە خەمەکی دەرهێنا. غەریزەی بایەلۆژی زگماکیم بە خەپاراستن، لە فەلسەفەی نائومێدی و هەژاریی سنووردار کرد. وا دیار بوو ژیانی خەم لە نەخۆشی درێژخایەن بەو هەژاری و نائومێدییە تەدەپەڕێنم.

ژیانێکی نوێم دەزیوە، خودێکی نوێم دەزیوە. ئیرادەی خەم لەسەر تەندروستی و ژیان دادەنێم؛ ڕووم کرد فەلسەفەیەکی لەو جەرە – ئیرادەی دەسەڵات".

بە بەوای نیچە گەورەترین زیانی ئایینی مەسیحی دەرکردنی جەستەی مرۆڤ بوو لە کولتوور. لە ڕوانگەی ئەوەوە وا دیار بوو تەواوی فەلسەفەی جادووگەری لە جەستەی مرۆڤ بە هەڵە تەگەیشتبوو، کە سروشتی فیزیکیمان و سروشتی ڕەحیمان لە کەتاییدا پەیوەستە بەوەوە کە چۆن بیرمان لە دەکردەوە. ڕەنگە لەم خاڵەدا چەمکی ("ئیرادە بە دەسەڵات") ڕوون بکرێتەوە. بەچوونەکانی ڕاستەوخۆ تیری دەروونی فرەیدیان لە قاڵب دا.

فەلسەفەی نوێی نیچە بووە هەی ئەوەی کە کارەکەی بە "مرۆڤایەتی، سەرووی مرۆڤایەتی – کتێبێک بە ڕەحی ئازاد" ناسراوە. کتێبەکە لە لادەکانی شاخی سویسرا نووسراوە، بەرهەمێکی فەلسفی و هەروەها دەروونناسی بووە. ئەوە یەکەم لەدوانی گەورەی نیچە بوو سەبارەت بە بیرکەی تاکایەتی، داوای لە مرۆڤکان دەکرد سەربەخۆ بیر لە خۆیان بکەنەوە. ئەم کارەی لە ماوەی پیاسە کورتە پشوودانەکانیدا تەواو کردووە، بەم جەرە بەردەوام بووە تا لە کەتایی ژیانیدا بەدەست دەمارگیرییەوە کەوتووە.

"بەم شێوەیە بە درێژایی ڕێگەی حیکمەت، بە هەنگاوێکی دڵگرەوە و ئیمانێکی دەسزانە بەرەو پێشەوە ڕۆیشتم."
بە هەموو شێوەیەک سەرچاوەی ئەزموونەکانی خۆت بە، و واز لە کوفرە سروشتییەکانی خۆت بهێنە. لە خۆت خۆشبە. هەزێک لە سروشتەکەتدا هەیە کە دەتوانیت هەموو ئەو شتانەی کە بەسەرتدا تێپەڕیون، هەنگاوی هەڵە، وەهم، وروژاندن، خۆشویستی، هیواکان بخەیتە ناو ئامانجەکانی ئەستای ژیانتەوە.
نیچە خۆی لە ڕەسا و بیرکەی کۆنی نەریتی خەڵکی دەوروبەری ڕزگار کرد. بە ئەو "ڕەحی ئازاد" بە واتای "هەبوونی ئیرادە، توانای ئەنجامدانی، بوونی بیرکردنەوە لە شتی نوێ، پرسیارکردن لە بەچوونەکانی خۆی، دەزینەوەی ڕێگەی خۆی بە ئازادی". دوای تەواوکردنی "مرۆڤایەتی، سەرووی مرۆڤایەتی"، نیچە خۆی فەڕدایە ناو سروشتێکی فراوان. دەیزانی ئەو کتێبی نووسیویەتی مشتومڕێکی زۆری لە دەکەوێتەوە، هەروەها بەهەی بیرکەکانییەوە چەندین ناسیاو و هاوڕێی لەدەست دەدات. لەڕاستیدا تەنانەت واگنا توانی کتێبەکە وەک دەرکەوتەی ناسەقامگیری دەروونی نیچە ببینێت. کەواتە، نیچە بەڕاستی تەنیا بوو. هەستی دەکرد وەک ئەوەی پاڵەوانێکی موعجیزەئامێز بێت و بەرەو لوتکە نەبینراوەکانی تاکە شاخەکان سەردەکەوێت، بە ناو خاکە نوێیەکان، هەنگاو دەنێت.
دوای ساڵێک لە بەاوبوونەوەی کتێبی مرۆڤایەتی، سەرووی مرۆڤایەتی، نیچە بەهەی نەخۆشییەوە دەستی لە پێستی پرۆفیسەری زانکۆی بازل کێشایەوە و ڕووی لە دەی بەرزاییەکانی ئەلبەکانی سویسرا کرد و هەموو ساڵێک هاوین و زستانێک لەوێ بە ماوەی ١٠ ساڵی داهاتوو بەسەر دەبرد. نزیک بوو بچێتە فەرەنسا، یان ئیتاڵیا، چونکە دەبوو خۆی لەگەڵ گەانی کەشوهەوا بگونجێنێت بە تەندروستی خۆی. لەم نێوەندەدا بە خانەنشینییە کەمەکەی دەژیا. ئەو حەزی لە فەنکایی هاوین بوو، حەزی لە هەوای پاک بوو، وای دەزانی بیرکردنەوەکانی ڕوون و تیژ دەبێت. لە نێو شاخەکاندا ئەو شتەی دەزیەوە کە بەدوایدا دەگەڕا – ڕەقبوونێک کە کاریگەری هەستەکانی مرۆڤی لەسەر نەبوو. لە دیمەنی ئەو شاخانەدا ڕەحی مرۆڤ شتێکی بە بایەخ بوو.

- ئەو فەلسەفەیەی کە تا ئێستا لەی تێگەیشتم، ئەوەیە کە بە تەنیا لە نێوان سەهۆبەندان و شاخەکانی بەرزدا بژیم؛ هەر شتێکی سەیر و جێی پرسیار، یان کەوتەتە ژێر سنووردارکردنی

ئەخلاقی لە بووندا، نادەزرەتەوە.
سەهەکە نزیکە و تەنیایی بەکەتایە. لە ژەر ووناکیدا هەموو شتەکان ئەوەندە هەمن بوون، هەناسە ئەوەندە ئازاد بوو، مرۆڤ چەندە بیەوەت هەستی دەکرد لەناو خۆیدا نقووم دەبەت.
لە ساڵی ١٨٨٢ لە کاتی سەفەرکردنی لە ئیتاڵیا، نیچە تاکە کچەکی لە ژیانیدا ناسی کە شایەنی خۆشویستی بوو. کچەکە ناوی لو سالۆمی بوو، خوەندکارەکی نایاب بوو کە تەمەنی تەنها ٢٠ ساڵ بوو. نیچە ئەم کچەی بە "ئازا وەک هەڵە، ئازا وەک شەر" وەسف کردووە. کچەکە لەلایەن دەروونناس پۆڵ ڕەی بە نیچە ناسەندرا و لەو ساڵەدا ئەو سە کەسە پەکەوە وەک تیمەکی جیانەبووەوە گەشتەکی ئیتاڵیایان کرد و وەک ئەوەی ڕەحی ئازاد بن، دەژیان. دواجار نیچە پەشنیاری هاوسەرگیری بە سالمی کرد، بەڵام سالمی نەیویست هاوسەرگیری لەگەڵ نیچە بکات، لە ڕاستیدا سالمی نەیدەویست هاوسەرگیری لەگەڵ کەس بکات.
دوای ماوەیەک سالمی و پۆڵ ڕەی بە تەنیا ون بوون و دیارنەمان، بەیە نیچە زانی وازی لە هەنراوە. توڕەیی ئەو هەڵگیرسا و لە نامەیەکدا بە کەسانی دیکە، نیچە دەڵێت: ڕقم لە بەشکانی خەم بوو. دەبەت ئەو ژیانە بچووکەی کە ماوە، یەک قووت بە یەک قووت بخەم و هەندەکجاریش لە قوەگمدا گیر دەبەت. ئەم هاوینە ئەوەندە تووشی ئازار و ئەشکەنجە بووم کە شەت بم. هەرچەندە بە هەموو توانامەوە هەوەدەم خەم بگرم، بەڵام ئەگەر موعجیزەیەک ڕوونەدات و بتوانم چەقەیەک بکەم بە زۆڵ، ئەوا تەواو بووم.
بەڵام موعجیزەیەک ڕوویدا و تەزەکە بوو بە زۆڵ و ئەم زۆڵەش کتەبی "زەرە ئەستەر بەم شەویە دەڵێت" بوو. کتەبەکە دەست پە دەکات:
کاتەک زەرە ئەستەر تەمەنی سی ساڵ بوو، زەدی خەی و دەریاچەی زەدی خەی بەجەهەشت و هاتە شاخ. لەرەدا ١٠ ساڵ بە ئارامی و بەدەنگی بەسەر برد. بەڵام دواجار گەڵانی دەی بەسەردا هات. بەیانییەک کە ئاسە تازە دەستی بە درەوشاوەیی دەکرد، هەستا و لەگەڵ خەر قسەی کرد:
ئەی ئەستەرەی گەورە! خەشبەختی تە چی دەبوو ئەگەر ئەوانەی بەسەرتدا دەدرەوشنەوە نەبوایە!
دە ساڵە هەموو ڕۆژەک دەیتە ئەشکەوتەکەم ئەگەر من و هەڵە و مارەکانم نەبوایە، لە گەڵپ و چراکانت بەزار دەبوویت.

بڕام هەموو بەیانیەک چاوەڕێی ئەوە دەکەین کە تیشکی درەوشاوەی دەت هەڵبمژێ، گەرانی دەڕێین و چەژ وەردەگرین.
ئەش! وەک هەنگەک کە هەنگوینەکی زەر کەدەکاتەوە، لە پاشماوەی خەم بەزارم و دەستە تینووەکان دەستم بە درەژ دەکەن.
زەرە ئەستەر سە سایس کتێبەکی تاکە کەسە. ئەم خاڵە لە کارەکتەری زەرە ئەستەریش لە کتێبەکەدا دەبینرێت. کاتێک زەرە ئەستەر لە شاخە تاقانەکەیەوە دادەبەزێت بە کەکردنەوەی میر، بەی دەردەکەوێت کە خەکەکە گوێی لە ناگرن. ناتوانێت بینەرێکی گونجاو بە خەی بدەزێتەوە و هەشتا کەسێکی تەنیایە.
بە واتایەکی تر مەبەست لە فیلمی So Says ی زەرە ئەستەر تایپکردنی پرەسەی دەزینەوەی بینەری گونجاوی زەرە ئەستەرە، لەنەویاندا نیچە. هەروەها لە پرەسەکەدا زەرە ئەستەر بەی دەردەکەوێت کە بڕاستی ئەرکەکەی چییە.

- زەرە ئەستەر هاتە شارچکەیەکی بچووک لە لەواری دارستانەکە. خەکەکی زەر لە بازاڕەکەدا کەبوونەوە. چونکە کەسێک گوتبووی دەروازەوانەکان نمایشێک دەکەن. زەرە ئەستەر بە ەای گشتی گوت: "
هاتووم بانگەوازتان بە بکەم سەبارەت بە بوون بە پیرەز. مرۆڤ دەبێت لە خەی تەپڕەت. ئایا ئەوە هەوەتان داوە لە مرۆڤایەتی تەپڕەن؟"
نیچە دیدگایەکی ئایدیالیزەکراوی خەی بە تەپڕاندنی خە پەشنیار کرد، کە ناوی لەنا "مرۆڤی باڵا". بە ئەوەی ئەم "سوپەرمرۆڤە" خەی تەپڕەنەت، پەویستی بە تەپڕاندنی جیهانی میتافیزیکی لە دەرەوەی مرۆڤایەتی نەبوو، بەکو ئەو جەرە تەپڕاندنە خەبەزاندنی مرۆڤایەتی بوو لە چوارچەوەی ئەگەرەکانی خەیدا. بڕاستی ئەمە چەمکەکی پارادەکسیکە، بڕام ئەوەش ئەوەیە کە نیچە بانگمان دەکات بە ئەوەی لەبەرچاو بگرین: ئەمە وەک مرۆڤ چەن خەمان تەدەپڕەنین؟
ئەم چەمکە لە "سوپەرمان" لە سەردەمی خەباتی نیچە بە زاڵبوون بەسەر خەدا سەریهەڵدا. بە بەوای نیچە مرۆڤایەتی ئەرکی ئەوەی لەسەر بوو کە دەخی ئەستای خەی تەپڕەنەت. "سوپەرمان" بە واتای "سەرکەوتن" دەت و ئەوە پرەسەی دەزینەوەی ەگەی کەسانی بە خودا بوو لە جیهانەکی ەها ئازاددا بەبە خودا.
لە دەی خەیدا گوتی: "من پیادەو و شاخەوانم و حەزم لە دەشتەکان نییە". پەدچەت نەتوانم بە ماوەیەکی زەر هەمن

دابنیشم.
بارودخەکە هەرچییەک بێت، سەرگەردان و سەرکەوتن پێویستە.
بەڵام، هەرچەندە مرۆڤ بە سەختی بگەڕێت، دوا شت کە مرۆڤ تووشی دەبێت خۆیەتی.
چانسەکانم نەماون. ئەوەی بەسەرمدا دێت خەمی من نییە!
دوای "خەم" زۆر سەرگەردانی و تاقیکردنەوەی ئیمپریالیزم، گەڕامەوە ماڵەوە.
هەروەها دەزانم کە ئێستا لەسەر دوا لوتکە وەستاوم، ئەو لووتکەی کە لە سەرەتای زەمانەوە بانگم کراوە. ئای دەبە سەرکەوم بەسەر سەختترین ڕێگەی شاخ کە هەی خەم! ئاه، تەنیاترین سەرگەردانی کە دەستم پێکردووە!
بەڵام کەسانی وەک من ناتوانن لەم جۆرە ساتانە ڕزگاریان بێت. ئەم ساتە پڕی دەڵێت:
ئێستا لە ڕێگەی گۆڕەیی! لوتکە و دەڵ، باش و خراپ، ئەمانە تێکەڵ بوون".
دوای تێپەڕاندنی چاکە و خراپە، ئەو شتە بە بایەخانەی کە مرۆڤایەتی بە ماوەیەکی کاتی پێیان سەرقاڵ بووە، هەستەکانی ژیانی خۆی لە ئامانجە فەلسەفییەکانی خۆیدا تێکەڵ کرد.
بەڵام لەبەر ئەوەی لە تەنیایی ڕەهادا دەژیا، وازی لە هەموو پێوەندییە مرۆییەکان هێنا بە جیهانی خەیاڵی خۆی. فەلسەفە بوو بە تاکە دەنەوایی بە ژیانی نائومێد و قەناعەتی قووە.
"عەقیدەی من ئەوەیە کە مرۆڤ تەنیا لە ناو کەسانی هاوبیر و هاو ئیرادەدا دەتوانێت گەشە بکات." من شەریکێکی وام نییە. ئەمە نەخۆشی منە".
تەنانەت نیچەش بەرگەی ئەو تەنیاییە لە ڕادەبەدەر نەدەگرت، بۆیە لە هاوینی ساڵی ١٨٨٨دا لە بەرزاییەکانی ئەلب سویسرایەوە ڕووی لە شاری تورین لە ئیتاڵیا کرد. دوای ئەوەی مرۆڤایەتی لە ڕابردووی خۆی ڕزگار کرد، ئێستا نیچە ئەرکی دیاریکردنی داهاتووی مرۆڤایەتی پە سپەردرا. دەستی کرد بە دامەزراندنی بەها ئەخلاقییەکان بە کەمەگەیەک کە خودا تێیدا نەمابوو، ستاندارد‌ێکی ئەخلاقی نوێ کە بە تەواوی لە فەرکارییەکانی ئەخلاقی مەسیحی تێپەڕاند کە بریتین لە خۆبەدەستەوەدان و بەزەیی و گرنگیدان بە کەسانی دیکە. نیچە ئەمەی بە "بە نرخاندنەوە بە هەموو بەهاکان" ناوبرد.

- چاکە چییە؟ هەر شتێک کە هەستی دەسەڵات و دەسەڵات بەهێز بکات، واتە ئیرادەی دەسەڵات، خودی دەسەڵات؛ خراپە چییە؟ هەر شتێک کە لە لاوازییەوە لەدایک بووبێت؛ چی لە هەموو

گوناهێک زیانی زیاترە؟ هاوسەزی بە هەموو شکست و هەموو لاوازییەک، واتە مەسیحیەت. ئایینی مەسیحی ئایینی بەزەییە و کاتێک بەزەییدار دەبین دەسەڵاتمان لەدەست دەدەین".
تەواوی ئەرکی نیچە داشتنی سیستەمێکی ئەخلاقی نوێ بوو. بەڵام تێگەیشت کە کاتێکی تەواو دەبێت، دەیزانی کە ڕۆژێک دێت دەمرێت، هەروەک چۆن مرۆڤە ئاساییەکانی تر. تادێت توانای ووبەووبوونەوەی نەخۆشیەکەی زیاتر بوو. نیچە پیاوێک بوو کە لە تەمەنی گەنجیدا کەچی دوایی کرد و زەربەی ژیانی بە مردن بەسەر برد. بەیە نوقم بوو لە نائومێدی و خەمەکیدا. زەرجار مەیلی ئەوەی هەبوو کە خەی لەگەڵ مردنی ئەو کولتوورە مەسیحییەدا تێکەڵ بکات کە باسی دەکرد و ئەو دووانە لە تەمەنێکی زەر سەیردا کەبوونەتەوە. بەم شێوەیە لە دوایین کتێبی خەیدا بە ناوی (سەیری پیاوەکە)دا، هەموو ژیانی داهێنەرانەی خەی وەک سیستەمێک وەبیرهێنایەوە کە هەموو بەهاکانی هەڵسەنگاندەوە. بەڵام ڕەشبینی و خەمەکی نیچە لە ڕاستیدا ڕەگر بوو لە پێکهێنانی سیستەمێکی لەو شێوەیە. لە کۆتاییدا نیچە سیستەمێکی نوێی بە لەناوبردنی کەن دروست نەکرد.
"هەڵسەنگاندنەوە بە هەموو بەهاکان- ئەمە فەرمولەی پەداچوونەوەی کۆتایی منە بە مرۆڤایەتی.
دەبە یەکەم مرۆڤی ڕاوروس بم." ئەوە چارەنووسی منە".
نیچە بە ئەرکی خەی دەزانێ کە بنەمایەکی ئەخلاقی بە سەردەمێکی بە خودایی پیرەز دابمەزرێنێت؛ بیرەکە و لەژیک و گریمانەکانی مەژووی خستە ژێر پرسیارەوە و ڕاستی دەکرد. بەڵام کاتێک کەشەکە لە شکاندنەوە بە چاککردنەوە ڕەیشت، ئەم ئەرکە مەحاڵ بوو. بەڵاستی بیرکردنەوەکانی بەڵاستی تیژ بوو، بەڵام بیرکردنەوە تیژەکەی دەستی پێکرد بە ڕەگەیەکی مەترسیداردا. نیچە مرۆڤی وەک حاڵەتێکی ئینتقالی لە نێوان ئاژەڵ و سەرووی مرۆڤدا دەبینی. ئەو پرسیارەی کە کردبووی ئەوە بوو: ئاژەڵگەرایی هەندێ ڕەگ و ڕیشەی لە سروشتەکەتدا داکوتاوە، ئەوا تا چەند دەتوانیت لە مرۆڤی باڵا نزیک بیت لەگەڵ ئەم سروشتەدا؟
نیچە لە مانگی یەکی ساڵی ١٨٨٩دا لە شەقامەکانی شاری تۆرینداعەرەبانەسازێکی بینی کە قامچی لە ئەسپێک دەدا کە بەهەی ئازار و هاوسەزی بە ئەسپەکە کەوتە خوارەوە. نیچە تێک شکا. نیچە بە درێژایی ژیانی فەلسەفی خەی بەرەنگاری بەزەیی و هاوسەزی ددانەکان بووەوە وەک لاوازی؛ بەڵام لە چەند

ئاماژەیەکی کەتایبەدا بە جیهان، بەزەیی و هاوسۆزی خۆی دەربڕی کە بارودۆخی ژیانی هاوبەشی ئاژەڵان و مرۆڤکان چەندە بەدبەخت و ستەمکارانە. دوا کردەوەی نیچە پێش تەکچوونی دەمارەکانی تووشی شێت بوون هات، ئەوە ڕوون بووەوە کە ئەو پیرەزنەکی سەرووی مرۆڤ نییە، بەڵکو مرۆڤێکی سادە و پە لە لاوازی مرۆڤە.
دوای ئەوەی نیچە بەهۆش بوو، دەستبەجێ نیچە گواستراییەوە بە نەخۆشخانە، پاشان گواستراییەوە بە ئەڵمانیا، دایکی زستانی لەوە بەسەر برد. پزیشکەکان بە فەرمی نیچەیان بە "شێت" دەستنیشان کرد. لەو کاتەوە ئەلیزابەسی خوشکی ئاگاداری بوو. نیچە دوای ئەوەی بە ماوەی ١٢ ساڵی تر لە حاڵەتەکی شێتیدا ژیاوە، لە ساڵی ١٩٠٠ بەهۆی جەڵتەی مێشکەوە کۆچی دوایی کرد.

سەرچاوەکان

ئیینگیلزیی.

Thus Spoke Zarathustra: A Book for Everyone and No One (Penguin Classics) Paperback – November 30, 1961

The Birth of Tragedy Paperback – January 13, 2018 by Friedrich Nietzsche (Author) out of 5 stars 121 ratings

Beyond Good and Evil Paperback Friedrich Nietzsche – November 6, 2018

خوێنەکانی مەتەان، ڕەمانێک لە نێوان خەون و بەداریدا.. نووسینی ڕەخنەیی دەشاد کاوانی

پێشەکی

ڕەمانی خوێنەکانی مەتەان، ڕەمانێکی زرار سەرتاشی ڕەمانووسە، کورتە ڕەمانێکە لە (9) بەش و (135) لاپەڕەدا پێکهاتووە و لە دووتوێی کتێبێکی خنجیلانەدا، بە دیزاین و بەرگێی جوان، وەک

چوارەمین بەهەرمی ڕۆمانەنووس دوای ڕۆمانەکانی ژەنگ و شەت و فاتە هەڵە کەوتەتە بەردیدی خوێنەران.

پوختە.

زرار سەرتاشی ڕۆمانەنووس لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردووەوە لە بواری ئەدەبیات دەنووسێت و قەڵەمەکی دیارە و لە کەتایی تەمەنیدا پێیوەتەوە سەر ژانری ڕۆمان و لە ماوەیەکی کەمدا چوار ڕۆمانی خستە نەو کتێبخانەی کوردییەوە، زرار سەرتاش لە هەرسە ڕۆمانی ڕابردوویدا، ناوەڕۆک و شیوە و گەڕانەوەی ڕۆمانەکانی دەچێتە سەر ڕۆمانی بیەگافی و ژیاننامەیی و ئەتە بیەگافیی یادەوەریی. بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێت، لە ڕۆمانی خوێنکانی مەتەان بە ڕۆمانی شەوەی ڕۆمانی ئەستەپیا دەچێت و لەگەڵ ئەوەش ئەو ڕۆبازەی زرار سەرتاش پێی دەنووسێت ڕۆمانی ڕیالستییە.

ناوەڕۆکی ڕۆمانی خوێنکانی مەتەان.

ناوەڕۆکی خوێنکانی مەتەان، بەتەواوی ناوەڕۆکی ڕووداو و سەربردەیەکی کوردیی خەماڵی ناوچەییە. باس لە گەنجێکی کریستیانی شەقاوە دەکات، کە لە سەرتاکانی تەمەنی گەنجییەتی ئاشقی کچێک دەبێت و بەهەی جیاوازی چینایەتیی و ئایینی، ناتوانێت بە مەعشوقەکەی بگات. بەیە مەتەان سەر هەڵدەگرێت و ڕوو لە ئەشکەوتێکی چیای سەفین دەکات، ساڵانێکی تەمەنی بە تەنهایی و گەشەگیریی بەسەر دەبات. دوای ئەوەی بەیاری گەڕانەوە دەدات و ڕوو لە ئاوەدانیی دەکات. گوندەکەیان لەسەردەستی سوپای عوسمانیی بەتەواوی وێران کراوە و سارای مەعشووقی مردووە و تەواوی خوێنکانی مەتەان لە گەڵدانێت.

تەکنیک و گەڕانەوە لە خوێنکانی مەتەان

گەڕانەوە لە خوێنکانی مەتەان، تا ڕادەیەکی زۆر لەگەڵ هەرسە ڕۆمانی ڕۆمانەنووس جیاوازە، دەتوانین بڵێین ڕۆمانەنووس لە گەڕانەوەدا، هەنگاوەکی زۆرباشی ناوە و گەمەی زیاتری بە گەڕانەوە کردووە و ئەمجارە خەی لە گەڕانەوەیەکی سادە و ئاسایی ڕۆمانکانی ڕابردووی پاراستووە. ئەمەش لە ڕۆگەی تەکەڕکردنی خوێنە پچە پچە و زنجیرەیی خوێنکانی پاڕەوانی سەرەکی و ڤۆگەڵی گشتییە. دەستپێکردنی گەڕەوەی سەرەکی ڕۆمانەکە کە خودی پاڕەوانی سەرەکی و تاکە گەڕەوەی گشتییە، کە سەربردەی خەی دەگێڕێتەوە و هەندەجار لە گێڕانەوەدا، خوێنەر لە نەوان بەداریی و خەون دەستەخرە دەکات. هەرچەند ئەم تەکنیک و گەڕانەوەیە تەکنیکی تازەنییە لە ناو چیرۆک و ڕۆمانەکەی شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی ڕابردووی کوردیدا باوبووە بەڵام تاڕادەیەکی باش تێیدا سەرکەوتوو بووە، وەنەبێت

ئەمەش بە کەموکوڵی بێت، لە گەڵەک شوێن، ئەمانووس ڕووداوەکانی لە تەکنۆ دەبێت و ئەمانەکەی ئاماژە دەکات. نەوانی واقع و خۆون تەکنۆ دەبن. لەبەر خاڵێکی هاوبەش لە نەوان پایزە خۆونی محەمەد مەولودەم و خۆونەکانی مەتەان هەیە. کاتێک ئەشید جەردە پاڵەوانی پایزە خۆونی مەم لە ماڵەکەی خەیدا خۆون بە ڕووداوی ناو شار دەبنێت و دەچێتە ڕاو و چیاو چۆڵ دواتر بە هەمان گەستاندا دەگەڕێتەوە، کە مەتەان پێی دەگات. دواجار هەردوو گەڕەوەی گشتی لە کەتایی گەڕانەوەدا لەخۆوندا بەدارەبنەوە. بەیە زرار سەرتاش کەوتەتە ژێر کاریگەری گەڕانەوە و ناوەڕۆکی پایزە خۆونی مەم.

گەڕانکاری پێنەوە لە گەڕەوەدا و کەمترین دەستاودەستکردنی گەڕەوە لەم ئەمانەدا هەیە، تەنیا دوو ڤۆگەڵی تەدایە کە ڕووداوەکان دەگێڕنەوە، یەکەمیان ڤۆگەڵی لاوکییە، کە مەتەانە دووەمیان ڤۆگەڵی گشتی نادیارە، کە ئەمانووس خۆیەتی.

تەکنیکی گەڕانەوە لە بەشەکاندا لەنەوان بەداری و خۆودایە، لە هەموو بەشەکان ڤۆگەڵ لە بەداریی دەست پێدەکات، دواتر لە زەربەی بەشەکان دەچێتەوە ناو خۆونەوە. هەر لە ئەگەڵی بەداریشەوە دەگەڕێتەوە بە سەردەمی ڕابردووی مەتەان.

نابێت ئەوەش لەبیر بکەین کە لەم ئەمانەدا دوو تەکینیکی گەڕانەوەی پێیەو کردووە، ئەویش کەسی یەکەمی تاکە کە مەتەانە و کەسی سێیەمی تاکە کە ئەمانووسە. بە نموونە لە بەشی یەکەمەوە ڤۆگەڵ مەتەانی کەسی یەکەمی تاکە تاکو لاپەڕەی شەش دواتر بە کەسی سێیەمی تاک دەگەڕێت تاکوو لاپەڕەی (49)ی بەشی (2) دیسان دەبێتەوە کەسی یەکەمی تاک. لە لاپەڕەی (54) دەگەڕێت و تا کەتایی ئەمانەکە لەسەر زاری ڤۆگەڕی گشتی کەسی سێیەمی تاک ناوە ناوە دەچێتەوە سەر کەسی یەکەمی تاکی مەتەان. واتە تا ئادەیکی باش لە هەردوو گەڕانەوەکەدا سەرکەوتووبووە، بەڵام زەر بە ئەستەم جیاوازی لە نەوان ڤۆگەڵی گشتی و لاوکی کراوە.

زمان لە خۆونەکانی مەتەان

زمان لەم ئەمانە کوردییەکە پاڵاو و بە گیروگرفتە، بە زمانی ستانداری کوردیی نووسراوە و چەندین وشەی جوانی کەنی کوردیی و ناوچەیەش تەیدا بەکاربراوە. دەتوانم بڵێم بە کەشتیرین بەشی ناو کورتە ئەمانەکەیە و ئەمانووس ئەزموونەکی باشی لە زمان هەیە، ئەوەی هەشە شایەنی باسکردن نییە.

هەڵە و کەموکوڵییەکانی خۆونەکانی مەتەان

زەربەی کەموکوڵی و کەند و قەرتەکانی ئەم ئەمانە لە پێت و گەڕانەوە و ناوەڕۆکی ڕووداوەکانی ناو ئەمانەکەدایە. کە ئەمانووس بەسەریدا تەپڕیوە. ئەرکی ئەخنەیە کە لاینە نەرێنیەکانی ئەمانەکە

دەربخات. ژمارەی هەڵەکانی خۆنی مەتەان زۆرن بەیە بەپێی زنجیرەی بەشەکان و لاپەڕە و ڕیزبەندی گۆڤارەو هەڵەکان دەخەمڵوو. سەرەتا لە بەشی یەک و لاپەڕە (3) کاتێک مەتەان سەرهەڵدەگرێت لە ئەشکەوتی دوورە دەست کە ڕەبەن بویایە دەژیەت ڕەماننووس دەنووسێت: هەر بە هەمان ئەو بەرگەی کارکردنەو لەسەر تەختە بەندکەم ڕادەکشەم. ئایا سیسەمی تەختە لە ئەشکەوت چی دەکات. دواتر هەر خەشی نووسەر لە بەشی دوو و لاپەڕە (18) ڕاستی دەکاتەو و دەڵێت: تەختە بەندکی لە بەردی پان دروستکراوی بە خەوتن دروستکردبوو. یاخود لە هەڵەیەکی دیکەدا لە بەشی یەک و لاپەڕە( ) نووسەر دەنووسێت: بە پەرشیەوە بە دوای دەنگ و باسی ئاوایی دەگەڕا.

بە ئەم مەبەستەش چەندین پرسیاری هەمەجەری ڕووبەڕووی ئەم ڕەبوارانە دەکردەوە کە دەیدیتن. هەمیشە بە تامەزرۆییەوە سەیری دەمی ئەو کەسانەی دەکرد، کە باسی ڕووداوەکانی ئاوەدانیان بە دەکرد. حەزی دەکرد بزانێ لە ناو ئاوایی، یان لە خوارەوە چی دەگوزەرێ. کەواتە مەتەان لە دەمی ڕەبوارانەو بەتەوای ئاگادارە لە خوارەو و ئاوەدانی چی ڕوودەدات. هەروەتر لە بەشی دوو و لاپەڕە (35) بەهەمان شێوە لە دەمی ئەشقیاکاندا هەواڵی خوارەو دەزانێت و دەڵێت: ئەو ئەشقیایانە بە گەیشتنەوەیان بە بەشەکانی خۆیان بە هەوارو پەناگەکانیان بەم دەڵە تەدەپەڕین، چونکە بە ڕلایانەوە ڕەگایەکی لە بارو هەروەها کورترین ڕەگا بوو بە گەیشتنەوە بە بەشەکانیان. کە دەیبینین لە دەمی ئەوانەوە سەربوردە و هەواڵی جەراوجەری وەدەست دەکەوتن و دەیبیستن، کەواتە دەیزانی لە ئاوایی و دەوروبەری چی دەگوزەرێ. کەچی لاپەڕەی دواتر دیسان دەڵێت: هەستەکان وایان نیشان دەدا، کە لەو خوارەوە ڕووداوی زۆر ڕویانداوە، یان ڕوودەدەن. بەنێك دەخزایە ناو لوتی لە بەنی سووتان و بەنی خوێن دەچوو. دواتر لە بەشی دوو و لاپەڕە (33) ئەژێت: منێك ساڵانێکی زۆر بە ئاگا بووم، نەمدەزانی لەو ئاوایەی من چی گوزەراوە، شەڕ چ کارەساتێکی خولقاندووە. کاتێك سەیری ناو ئاوایی دەکرد، ئەوەندەیتر، ترسی لێدەنیشت. لێرە نووسەر لەبیری چەتەو کە متران لە دەمی ڕەبواران و ئەشقیاکان ئاگاداری ورد و درشتی ڕووداوەکانی ناو ئاواییە.

لە بەشی یەک و لاپەڕە (10) نووسیویەتی: بە تەواوی پیتەکانی لە یەکتر جیادەکردنەوە، سەرودەرێکی لێدەردەکرد، هەر ئەمە نا، وردە وردە دەیتوانی شتێك بنووسێ و بیخوێنێتەوە. هەروەها هەندێك شتیشی لە بارەی زانستەکانی ئایینەوە دەزانی و وەك شەماشەیەك لە ناو دەرە ڕەفتاری دەکرد. وەلێ لە لاپەڕەی دواتر دەڵێت: مام قەشە یان شەماشە بە هۆی سەرقاڵبوونیان بە کارەکیتر، یان لە سەفەربان، بە

جەبەجێکردنی هەندێك لە ڕێوڕەسمە ئاینییەکانیان، ڕادەستی ئەو دەکرد، بەویان دەسپارد. بە تایبەتی لێدانی زەنگی کڵێسا، تەراتیل خوێندن و نزاکردن، ڕێنمایکردن و پێش نوێژکردن. ئایە جە بەجێکردنی ئەم سرووشتە ئایینیانە پێویستی بەو زانیاری تەواو نییە. لە کاتێکدا لە سیستەمی ئاینخوازیی مەسیحیی. لەپاڵ خوێندنی ئایینیی کەمێک زانستی دیکە دەخوێندرێت وەک زمان و فەلسەفەی لاهەت و تا دوایی.

لە بەشی دوو و لاپەڕە (17) نووسەر وادەپێیقێنێت: بە هۆی بەردەستییەکە ئاگری لە پوشەکە بەرداو ئاگری دامرکاوی ناو ئاگردانەکەی داگیرساندەوە. هەڵکە لەرێیە ئاگرەکە دامرکاوەتەوە، نەوەک کوژاوەتەوە، پێویستی بە بەردەستێن نییە، بەڵکوو بە فوکردن و باوەشێن دادگیرسێتەوە.

بەیە خەشی هەڵکەی بەشی دوو و لاپەڕە (21) ڕاست دەکاتەوە دەڵێت: دەکردەوەو بە فوو ئەم وردە پولووە کەمێك گەرمی تەماوانەی ژێر خڵەمێشەکەی دەگەشاندنەوە.

هەر لە لاپەڕە (١٧)دا دەنووسێت: بە ئەم ئێوارەیە. دوای ئەوەی قاوەتییەکی چەوری خوارد تەرو پێبوو لە خواردنی گۆشتی کۆیەکە. لەرێش قاوەیتیکردنی بە نانی ئێوارە بەکارهێناوە و ئێوە هەڵیە، هەموومان دەزانین قاوەتی واتە کەمێک خواردنی پاڵوە نانێکی نەوان جەمکان، نەک تێرخورادن لە ئێوارەدا.

لە بەشی دوو و لاپەڕە (30) دەڵێت: دەبێت هەموو بیرکردنەوەمان بە ئەو جیهانەکەیتری شاراوە لێگەڕێین. وا بیر بکەینەوە خەمان بدەینە دەستی قەدەرێکی ون، سەرجەم خەونەکانمان لە بار دەچن. ئەم تێکسەشی لە ڕووی ستەییەوە زۆر ناڕوون و ناتەواوە و لەسەرەوە دەڵێت خەمان بدینە دەست جیهانێکی نادیار لە خوارەوەش دەڵێت خەونەکانمان لەباردەچن.

لەوە خراپتر ڕەماننووس وەرزەکانی لە تەکەڵە بووە، لەسەرەتای ڕەمانەکەدا نووسەر باسی ئەوە دەکات بەهارە و دەووری ئەشکەوت گوە و گوەزارە. تا مەتەان دادبەزێت کە ماوەی نیو کاتژمێڕ ڕەگەیە کەچی لەی دەبەتە وەرزی پایز، لە بەشی دوو و لاپەڕە (31) دەڵێت: لە گۆشەی پەناگایەکی ئارامەوە، بە دەم ڕامانە لە ئاواییەوە، لە سەمای هەوەرینی گەڵاکان دەوانین. واتە تا لەشاخەوە گەیشتە شار بووە وەرزی پایز. لەهەمان بەش و لاپەڕە (38) دەنووسێت: خەشی نەیدەزانی ئەو ئارەقە کردنەی ئی گەرمای وەرزە، یان ئی شەرمەزاری. کە گەیشت ئاوایی بەو پێیەی وەرزەکە گەرمە، کەواتە وەرزەکە بەتە هاوین.

هەروەها لە بەشی دوو و لاپەڕە (26) دەنووسێت: بەم بەیانیە لە

هەموو لایەکەوە هاژە و دەنگی سولاوکەکان دەهات، بە هەی ئەو بارانە زۆرەی، کە ڕۆژی پێشوو باریبوو، بە بن بەردو لوتکەی شاخەکانەوە دەهاتە خوارەوە. جێی سەرسوومانە چۆن ئاو بەشاخ و لوتکەکاندا بە سوولاکەکان دەتەخوارەوە، لە کاتێکدا ڕۆژێک بەسەر باران بارینیدا تێپەڕیووە. هەموومان ئەوە دەزانین ئاو ژان لە سولاوکە هەمووی چەند خولێک دوای وەستانی باران کۆتایی دێت.

سەبارەت بە دەوانە یەدا لە کار و وەسفکانی وێک کەسێک ژیر باسی هەوەستەکانی دێکات کەچی لە بەشی دوو و لاپەڕە (54) بە کەسێکی نەخۆشی دەروونی وەسفی دێکات و دەڵێت: نە ژنی هەبوو نە منداڵ، لەووی دەوونیشەوە کەسێکی نەخۆش بوو. نەبوونی ژن و منداڵ و بەگۆنییە لەسەر نەخۆشی دەروونی کە ڕەمانووس خۆی لە بەشی (دوو) و لاپەڕە (64) ئەوەی ڕوونکردەتەوە، مرۆڤێکی بەهەڵویست و ژیرە.

لە بەشی چوار و لاپەڕە (84) دەنووسێ: کە چ دایکێکی میهرەبانی هەبووە، بەوی هەم دایك و هەم باوك، نەیدەهێشت هەرگیز هەست بە بە باوکی بکات. لەرە ستەی هەم دایك و هەم باوك، پێویستی بە بوو هەیە، رستەکەی پچڕاندووە و واتا ناگەیەنێت. لە بەشی پێنج و لاپەڕە (96) دا باسی دێکات دوای وەرانکاریەی شەقاوە لەسەردەستی عوسمانییەکان مەتەان دوای گەڕانەوەی لە بەردەم ماڵە بەکاوە بووە کەیدا دادانیشت دەست لە چەکان وەردەنێت و دەگریێت، کە لە چیرەکەکەدا مەتەان هیچ ماڵ و لانەیەکی نەبووە بەکوو لە دەرە ژیاوە، ئەگەر ماڵی هەبووبێت بە لە دەرە دەژیا؟! ئەگەر ئەم شوێنەی سەرتاش باسی دێکات دەرەبێت کەوتە ماڵ نییە. لە بەشی شش و لاپەڕە (١٠٢) دا باسی ئەوەدێکات کە مەتەان چاوی بە گەڕی هاوبەشی موسڵمان و مەسیحییەکان دەکەوێت تووشی شێک دەبێت بەیە دەنووسێت: ئەوەی بە لایەوە سەیر بوو ئەو هەموو مەزارگە هاوبەشە بوو، کە بەبە جیاوازی پەیەوکەرانی ئاینە جیا جیاکان سەردانیان دەکردن و هەر هەموویان بە ئی خۆیان دەزانی. هەر چەند دەیهێناو دەیبرد، سەری لەو بازاڕە دەرنەدەچوو، دووچاری شکەك ببوو نەیدەتوانی وا بە ئاسانی وەڵامێکی دروستی دەستکەوێ. ئەمش هەڵەیە چونکە مەتەان خۆی خەڵکی شەقاوەیە و دەبێت ئەو ڕاستییە چاک بزانێت ئەمە بە کەسێکی لایدە و نەشارزا بەم کلتوورە تەواوە، نەوەک بە کەسێک کە خەڵکی ناوچەکە بێت.

لە لاپەڕەی دواتر هەمدیسان دەکەوێتە هەڵەوە کە مەتەان ڕەڵەی ئابەرێکی ئایینی وەک شەماشەی بینیوە و پشنوژ و نزا خوێندنەوەی بە پەیەڕەوانی ئایینی مەسیحی کردووە و شارزای تەواوی لە نزا و پانەوەی ئایینی هەیە، کەسێکی ژیریشە کەچی دەنووسێت: کەمەك خۆی دەچەماندەوە، لەوەکانی دەجووڵاندن نزای دەکردن و ئینجیلی پیرزی

دەخوێندەوە. خۆشی لە خۆی تێنەدەگەیی چی دەڵێ، بەڵام بەوپەڕی باوەڕ بەخۆ بوونەوە دەیزانی مردووەکان گوێبیستی پاڵانەوەکانی ئەون و لە نزاکانی دەگەن. نازانم بۆچی بەم ئێندازەیە دەروون شۆاوی دەکات لە کاتێکدا مەتەان کەسێکی ژیر و هۆشمەندە.
لە بەشـــــی حەوت و لاپەڕە (١٢٤) دا دوای ئەوەی مەتەان دەگەڕێتەوە گوند چەڵە و کاوێبووە و کەسی تێدا ناژیەت. تەنیا چاوی بە یەک کەس دەکەوەت ئەویش فەقە میرزایە بە پەشەکاویی و سەر و ڕەش سپییەوە و دەڵێ: وا دیار بوو میرزا نەبەتە ئاوی بوو، میراوی گوند ئەو کاتەی بە دیاری کردبوو، تا باخچەکەی سەراو بکات، پەلەی بوو، بەر لەوەی بگاتە ناو باخچەکەی، ڕەڕەوی ئاوەکە پاك بکاتەوە. سەیرکە لەوەدایە کە میرزا لە گوندەکی چەڵبوو و وەران بوودا نەبەتە ئاوی لەگەڵ کەدایە؟! لە کاتێکدا کە میراویش پێی ڕادەگەیەنەت، کەوتا دەبەت گوند جمەی بەت تا ئاو بە نەرە بەت نەوەک گوندەکی چەڵە.
هەروەتر لە بەشی هەست و لاپەڕە (١٣٠) هەم دیسان گوندەکی کاوێبووی چەڵکراو وا دەخاتە بەر باس: (دەربارەی سارا هیچ هەواڵەکی تازەی دەست نەدەکەوت. گەر کەسەکیش لە ئاوایی لەی بپرسیبا هیچ هەواڵەکت دەستکەوت؟ وەك فیشەکە شەتە بە ڕووی دەتەقیەوە،...) درێژەی پێدەدات و دەڵێ: خەکی ئاوایی بە گەورەو بچووکەوە شارەزای بووبوون، توەبوون و جوێندانەکانی ئەویان بە هەند وەرنەدەگرت. کەوتە بە هیچ جۆرێک ئەو گەندە نە گوندەکی چەڵکراوە و نە وەڵانیە.

کارەکتەرسازیی

لە ڕەمانی خۆنەکانی مەتەانی زرار سەرتاشدا پێچوانەی ڕەمانەکانی ژەنگ و شەت و فاتە هەڵە پێبوون لە کارەکتەر، کە سەرنجی خوێنەری ئاڕاز دەکرد. بەڵام ڕێک لە خۆنەکانی مەتەان پێچوانە بەتەوە کارەکتەرانی ناو ڕەمانەکە زۆر کەمن تەنیا یەک پاڵەوان و سێ چوار کارەکتەری لاوەکی ڕەڕەکی کەم دەگەڵن کە ژانری ڕەمان تەرناکات و لە دەوری چیرەکی درێژ دەسوڕێتەوە.

گەشەنیگا

زرار سەرتاش لە گەشەنیگاکانی خۆنەکانی مەتەان زۆر ورد و بە دیقەت بووە، دەتوانین بڵێین لە هەر بەشەکیدا گەشەنیگایەکی تایبەتی هەیە و بە نموونە لە بەشی حەوت و لاپەڕە (١٢٣) دەزینەوەی فەقە میرزا و موسەمان لای مەتەانی مەسیحیی و لە چەند شوێنەکی دیکەدا گەشەنیگای ڕوانینی بە ئیستبداد و تورکە عوسمانییەکان و بەرچاو دەکەوەت.

پەیام

پەیام لە خەنەکانی مەتەاندا دەتوانین بەمین باشترینی بەشی مانەکەیە، کە مانووس پەیامی ئاشتی و نیشتمانی و نەتەوەیی مرۆڤ دەستی هەیە، بەیە خەونەکانی مەتەان لە پەیامدا زەر بەرهەمدارە و ئامانجی پەیامەکەی دیار و پەکراوە.

ئەنجام
لە ئەنجامی بابەتەکەمان گەیین بەوەی کە مانی خەونەکانی مەتەان کورتە مانە و مانی تەواو نییە، وەلە لە ووی زمان و گیانەوە و وەسفدا کورتە مانەکی جوانە و هەگری پەیام و گەشنیگای تایبەتە بە جیهان بینی و مرۆڤ دەستی و هەگری پەیامی ئاشتیی و بەیکەوە ژیانە لە کوردستان و ئەمەش لەم کورتە مانە بە قووەی مەنگی داوەتەوە.

سەرچاوە:
مانی خەوەکانی مەتران. چاپی یەکەم ساەی 2024چاپخانەی حەمدی سلەمانی.

"کانە بچووکە یان مانی بووکە" مانەکی ژنانە.. دەشاد کاوانی

پەشەکی
هەرچەند ئەدەبیاتی کوردیی لە بورای مانداهەشتا لە گەوگاە دایە، بەم دوایی دوایە، دەیان قەەم و مانوویسی تازە بوەرانە هاتوونەتە پەش و جلەوی مانووسیان لە هەستە گرتووە، وەلە هەشتا ئەدەبیاتی کوردیی لە بەشایی و کەمهەنانی مانی باشدایە. بەتایبەتی مانووسانی ژن و بە بیر و فانتازیا و ەوئیای ژنانە لە کەم کەمترە و ژماردنیان بە پەنجەکانی دەست، پەنجەکان گەلەک زەرترن.

سەرەتا
مانی کانە بچووکە یەکەکە لەو مانە جوانە کوردییانەی وەک

ماڵانەکی مەینەی کوردی بەرچاوم کەوتبێت، ماڵانەکە بە هەناسەیەکی ژنانە و دەربەینەکی ژنانە نووسراوەتەوە و پاڵەوان و کارەکتەرە سەرەکییەکانی ژنن و بە زمانی ژن دەدوێن، زەربەی ووداوەکانی ناو ماڵانەکەش هەر بەسەر ژناندا دێن.
مانی کانە بچووکە. ماڵانەکی (٤٧٩) لاپەڕەیە و لە (32) بەش پێکهاتووە و بەرهەمی یەکەمی جوان عوسمان حەمەئەمینی ماڵنووسی شاری سلێمانییە، براوەی پێشبرکێی ڕەکخراوی ڤیم فاوندەیشنە بە ساڵی ٢٠٢٣ لای لەژنەیەک لە پسپۆران و شارەزایانی ڕەمان، بەیاری چاپبوونی لەبارەوە دراوە و لە چاپخانەی پاندا چاپ و بڵاوکراوەتەوە.
مانی کانە بچووکە، باس لە چوار دەستە خوشک دەکات، کە دەیانەوێت لە ڕەگەی خۆندنەوە و بە ئامانجەکانیان بگەن لە پاڵ ئەوەشدا لە ڕەگەی پاڵەوانی سەرەکییەوە باسی دوو ماڵباتی دانیشتووی شاری سلێمانی دەکات، یەکەمیان خێزانی گەشاوی پاڵەوانی ڕەمانەکەیە و بە هەی هەژاریی و دەردەسەری و مەینەتییەکانی ژیان، ئەندامانی خێزانەکایان لەبەر یەک هەڵدەوەشێتەوە. دووەمیان خێزانی لالە سەردار، ماڵە خێزورانی گەشاو کە بە هەی هەبوونی و دەوڵەمندییەوە تووشی هەڵوەشان و لیکترازان دەبنەوە.

چەژ لە کانە بچووکە.
کانە بچووکە هەرچەند ڕەمانەکی قەبارە ئەستوور و ئەکس مینیمالیزمە، بەڵام بە هەی زمان و گەڕانەوە و خەماڵیی ووداوەکان و بەستنەوە و گرەدانی ووداوە لاوەکییەکان بە ووددوای سەرەکی خۆنەر ماندووناکات و ڕەمانەکە زەر بە ئاسانی خەی بەدەستەوە دەدات و کەمێک گەیی گەرانەوە درووست دەکات و دواتر گرەکان دەکاتەوە. ڕەمانووس ووداوە تراژیدییەکان زەر بەوردی دەخاتە ووە، بە سانایی وا لەخۆنەر دەکات بچێتە ناو و وردەکاری ووداوەکان و خەی تەدابینەتەوە و گەمەیەکی جوانی دەرووونی دەکات، وا لە خۆنەر دەکات بەدەم ڕەمانەکەوە لەپاڵ گریان و ئازاری کارەکتەرەکانی ناو ڕەمانەکەوە خۆنەر بە کەڵ بخاتە گریان، ئەمەش لەزانیی و زانایی ڕەمانووسمان نیشان دەدات.

تەکنیک و گەڕانەوە لە کانە بچووکە.
تەکنیکی گێڕانەوەی ووداوەکانی ڕەمانی کانە بچووکە، تەکنیک و شێوە و شێواز و بونیادی گەڕانەوەی کانە بچوکە بە ڕەمانە ڕیالستییەکان دەگەڕێتەوە، کە ڕەمانووس هەوەی داوە لە دەستپێکی ڕەمانەکەیدا لە سەردەمی نوەی گەشاوەوە بە ناوی تەڕ

کەمەڵایەتییەکان دەست پێ دەکات و دواتر لە بەشی دواتر بە سەردەمی منداڵی گەشاو و ژیانی سادەی شاری سلێمانی دەگەڕێتەوە، بەم جۆرە تاکەتایی ئەمانەکە بەش دوای بەش لەنێوان هەردوو سەردەم ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە و هەندێ جاریش زەمەنی سێیەمیش دەگێڕێتەوە، کە زەمەنێکی کورتی گەڕانکاریی لە ژیانی گەشاو. کاتێ بچووکە ئەمانێکی فرەدەنگە، لە هەڕووداوێکی سەرکی پێنا بە گەڕانەوەی ڕووداوێکی دیکە دەبات، بەڵام گەڕانەوەی لە فرەدەنگیدا کورتە و خوێنەر تێرناکات، بەیە باشتر وابوو ئەمانەکە یەک دەنگ بووایە، یان فرە دەنگی تەواو. هەرچەندە جوان هەوڵی داوە لە ڕێگەی فلاشباگەوە گەمەیەکی جوانی گەڕانەوە بکات، بەڵام دەتوانین بڵێین ئەمانی کاتێ بچووکە وەک ئەمانی ژانی گەلی ئیبراهیم ئەحمەد و شاری حسێن عارف و ئەم ستایلەی ئەماننووسانەی پەیڕەوکردووە کە لە ساڵانی شەستەکان و حەفتاکان ئەمانی باویی کوردی پەیڕەویان کردووە.

دەتسپێکەکی باش و کۆتاییەکی خراپ.

بەم دوای دواییە پەداچوونەوەم بە دە ئەمانی گەنجانی کورد کردووە، سەرجەمیان سەرتاییەکی باشیان دەست پێ کردووە و بەڵام نەیان زانییووە چۆن کۆتایی بە ئەمانەکەیان بێنن. چونکە لەسەرتا بە گەرموگووڕییەوە دەست بە نووسینی ئەمان دەکەن و دواتر ماندوو و شەکەتیان پێوە دیار دەبێت. دەستیان بەسەر ڕووداوەکانی ناو ئەمانە ناشکێت، بە کۆتایی هێنان بە ئەمانەکە، دەکەونە هەڵەوە. دەتوانم بڵێم گرنگی کۆتایی ئەمان هیچی لە دەستپێکەکەی کەمتر نییە. جوان عوسمانیش بەهەمان شێوەیە، هەرچەندە کاتێ بچووکە لە تەڕە کەمەڵایەتییەکان دەست پێ دەکات واتە زەمەنی دواوەی ئەمانەکەیە، وەلێ بە ئەو ئەندازەیە پێگرافی یەکەمی هەڵنابژاردووە کە سەرنجڕاکێشترینی بە شی نەو ئەمانەکەی بێت، کە پێویست بوو وابێت. وەلێ دەشە دەستپێکی خراپ نەبێت. بەڵام کۆتاییەکەی خراپە، دەتوانین بڵێین ئەماننووس بەدەستی خۆی خراپی کردووە، ئەویش بە زیادکردنی بەشێک لە کۆتاییدا، کە هیچ پێوەندیی بە ئەمانەکەوە نییە و بە زیادەوە خراوەتە نەو ئەمانە، ئەمیش بەشی (مانەوە بە خەڵاگیرتیرینە) زۆر زیادە و بە مەفاییە، لە هەزی کۆتایی ئەمانەکەی کوشتووە.

کارکتەرسازیی کاتێ بچووکە.

کارکتەرە سەرکییەکانی ناو ئەمانی کاتێ بچووکە لە چوار کارکتەری سەرکی پێکهاتووە و کە هەرچواریان دەستخوشکن ئەویش نیکاە و

دەخواز و لاڤە و گەشاوی پاڕەوانی سەرکین، لە ژیانی منداڵی هەرزەیەوە تا تەمەنی پێگەیشتوویی لەگەڵ هوودا وەکان ڕە دەکەن.
هەروەها لە چەندین کارەکتەری لاوەکی پێکهاتوون، کە زەربەیان لە ڕەگەزی مێینەن و کارەکتەرە پیاوەکانیش هەر لە دەوری کارکتەرانی مێینە دەسووڕێنەوە.
هەرچەندە هەندەکجار ڤەگەر زاڵ دەبەت بە سەر گەڕانەوەدا، بە تایبەتی لەسەر زمانی پاڕەوانی سەرەکی گەشاودا، وەک هەموو شتزان دەردەکەوەت. ئەویش زانینی خودی ڕەماننووسە نەک کارکتەری ناو ڕەمانەکە.
دەتوانین بڵێم باشترینی بەشی نێو ڕەمانەکە هەڵبژاردنی کارکتەرەکانی ناو ڕەمانەکەن، کە بە زمانی خەیان دەدوێن و تا ئەندازەیەکی زۆر لە ڕێ بەخشین بە کارکتەرەکانی ناو ڕەمانەکە ڕەماننووس سەرکەوتووبووە.

زەمەن لە کانە بچووکە.
ڕەمانی کانە بچووکە باسی سێ زەمەنی جیاوازی شاری سلێمانی دەکات. کە بەم جۆرە خاڵبەندی بە دەکرێت.
1- لە ساڵانی 2004 تا 2020 واتە لەسەردەمی گەورەبوونی گەشاودا. هوودا وەکانی ئاشکرابوونی بازرگانی ماددەی هەشبەر و و کەمەک هوودا وی دیکە هوودەدەن.
2- ساڵانی 1991- 2003 بە شەپەکانی هەستی و گەڕانەوە بە کەنانەکانی منداڵی زەمەنی ڕابردووی گەشاو و بە زۆر بە شودان و و هووکردنە ژیانی گوند.
3- ساڵان 1980 – 1990 ئەمەش بەشەوەی گەڕانەوەی لاوەکی بە هووداوە گشتیەکان، لەسەر زاری کارکتەرانی ڤەگەڕەی هەموو شتزان و ئاریشەکانی کەمەگەی کوردی وەک ئەنفال و وەڕانکردنی گوندەکانی کوردستان لەسەر دەستی ڕژێمی بەعسی عەراقی خراوەتە هوو.
واتە کەی هووداوەکانی ناو ڕەمانەکە بە نزیکەی چل ساڵی نێو ڕەمانەکە دەگەیتەوە.

شوێن لە کانە بچووکە.
شوێنەکانی کانە بچووکە کەمترین کاری لەسەر کراوە دەبووایە لە ئاستی قەبارەی ڕەمانەکەدا شوێنەش وەک ئامانج و مەبەست کاری زۆرتری لەسەر کرابووایە. سەرجەم هووداوەکان لە ناوەندی شاری سلێمانی و لە گوندەک هوودەدن. جگە لە هەنانی ناوی شوێن وەک هووداوی نادیار چوونی ساماە بە هەندەران و کامیل قادر لە شاری بەغدا کە ڕەماننووس لەسەریان نووستاوە. هەرچەندە جوان لە

نیشاندانی دیمەنەکانی گوند زەر سەرکەتووبووە، چەندین وەناکردن و دیمەنی جوانی نیشانداوە، بەڵام دیمەنەکانی شوێن لە شاری سلێمانی لاوازن. بەیە دەکرێ بڵێین شوێن لەم ڕۆمانە بە هێزە.

فکر لە کانە بچووکە

فکر لە ڕۆمانی کانە بچووکە کاری لەسەر کراوە و چەندین چەمک و دەستەواژەی فکری کاری بە کراوە و بەتایبەتی شێوەی زانین و نەزانین. وەک چەمکەکانی ماف و ئازادیی، پێشکەوتن، ئایین. ڕۆمانەووس لەسەریان وەستاوە و جارێکی دیکە یوتوبیاکەی ئەفلاتوونی لە وێنەی گوندێک: مەزارانداتەوە و لالە سەرداریشی وەک منی باڵایی نیچە لە بەرگێکی باوک سالاریی مەزراندتەوە. بەیە بە ڕوانگەی فکیر و هزریشەوە، تا ئەندازەیک ڕۆمانەووس مەبەست و ئاماژەکانی لەگەڵ ڕووداوەکان ڕۆکخستووە.

هێڵکانی کانە بچووکە

هیچ ڕۆمانێک بە هێڵ و کەماسی نییە و بەهەمان شێوە ڕۆمانی کانە بچووکە لە هێڵ و کەموکوڕی بەدەر نییە، هەرچەندە هەندێک هێڵی زێق هەن و دەبێت ڕۆمانەووس زەر ئاگادار بێت و تێی نەکەوێت، هەندێک هێڵی بچووکیش زەرجار بەسەر ڕۆمانەووس و دەقدا تێدەپەڕێت. بەنموونە لە بەشی تێڵ کەمەایەتییەکان لە لاپەڕە (9) ڕۆمانی کانە بچووکە وەک کتێبێکی یادەوەری گەشاو لە کوردستان دەنووسرێتەوە، ساماڵ کە دەکاتە برای ئومێدی مەردی گەشاوی نووسەری کتێبی کانە بچووکە، لە وەاتەکی ڕۆژئاوایی، لە پەنکدا کتێبەکە لە دەستی هاونشینێکی میتەکە وەردەگرێت. کەمەلێک پرسیار دروست دەبێت، ئایە ئەم کتێبە بە گەیشە ئەوە و چەن ڕەکەوت کە کوردێک هاونیشنی میترەکە بێت و ساماڵ بەهەی ئەو کتێبی براژنەکەی خەی ببینێت. لە کاتێکدا ڕۆمانەووس تەنیا ئەم دیمەنەی لەناو ڕۆمانەکەیدا دروستکردووە و وەک ئەوەی دیمەنەکەی بیرچووبێتەوە، لە هیچ شوێنێکی ڕۆمانەکە و بە هیچ جۆرێک ناگەڕێتەوە سەری و وەک گرێیەکی نەکراوە دەمێنێتەوە. لە لاپەڕە (144) لە بەشی چیرۆکی ژوورە نادیارەکە. کاتێک فەگەی گشتی ڕۆمانەکە گەشاوی پاڕەوانی سەرەکییە و بە جێناوی کەسی سێیەمی تاک چیڕۆکخوانی ڕووداوی نیلەفەر و ڕاستەخۆ دەچێتە ناو حیواەی نیلەفەر و دەنووسێت (نیلەفەر دەستی پێکرد: تا ئەو دەمەی کە مامی نیلەفەر لە قوماردا دەدەڕێنی گەڕاوەتەوە.) کەواتە بەپێی ئەوەی نیلەفەر دەستی پێکرد: کەواتە پێویست بوو نیلەفەر بە کەسی یەکەمی تاک قسە بکات، کەچی گەشاوە و بە کەسی سێیەمی تاک قسە دەکات. هەر لەهەمان بەش و لە لاپەڕە (148) لە

گۆڕانەوەی بازرگانانی ماددەی هەشبەر، کەمەڵەک کچ و ژن لە ژێر زەمین بە ئامادەکردنی ماددەی هەشبەر بەکاردێنن، نیلەفەر لاچاوی سووتاوە و ناچی جەستە و ڕووخساری سووتاو و شێواوە و میهناز جەستە و ڕووخساری پێڕێپێڕێ و گروە بووە. زەهرا فرەسکی خوێن، لە چاوی دەت. هەرچەندە مەبەستی ڕێماننووس ئەوەیە کە ئەوەیە بازرگانانی ماددە هەشبەرەکان، ژن و کچە جوانەکان بە لەشفرۆشی بەکاردێنن و ناشیرینەکانیش بە ئامادەکردنی ماددەکە، واتە بە هەی ناشیرینی ڕووخساریانەوە بەلایاندا ناچن. وەلە بە بەچوونی من مەرج نییە، ناشیرینەکان دەستدرێژیان نەکرێتەسەر و بازرگانیان پێوە نەکرێت، کە خەشی لە پەشدا ئەم دەخەی پێگوتووین، کە ئەمانیش هەمان دەردی جوانەکانیان هەبووە. بەیە ئەم هەموو وەسفە لەکچوو و هاوبەشانەی کارکەتەرەکان، هەم لە چەژی گەرانەوە و هەمیش لە ڕەکەوت، نیشاندانی کاریگەری نەرێنی بە سەر ڕێمانەکە هەیە. هەروەها لە لاپەڕە (162) لە بەشی (شەهیدەک بە گوند گەڕایەوە) دەربارەی خەشویستی نەوان نەزیرە و ئومەد، کە ڤەگەڕ ئاوەڕنگی خوشکی ئومەد، چیرەکی خەشویستییەکیان بە گەشاو دەگێڕێتەوە و لەمەی دایک و باوکی دەکات کە نەیان هەشتووە ئومەد و نەزیرە بەیەک بگەن. ئینجا گەشاو دەبێتە ڤەگەڕی خەدواندن و دەڵێت: (بەڵام با واشبەت ئەی بەچی هەشتیان خەشی بووەت). لەرە ڕێماننووس تەدەکەوێت، وەک ئەوە نەزانێت خەشویستی پرسەیەکی تاکەکەسییە و کەس ناتوانێت بچێتە ناخی کەسەکی دیکە و دەستکاری خەشوویستن و خەشنەویستن بکات. جاگەر دایک و باوکیش بن، ناتوانن دەستکاری ناوەوەی مرۆڤەک بکەن ئەگەر ڕێگەکەشیان بێت. بەهیچ جۆرەک ئەمە نابێتە بەیاری گشتی بەکو خەشویستی لە ناخی خودی کەسی دایە، هەر خەشی ئومەد دەتوانێت نەزیرەی خەشبووەت یان نا. لە هەمان بەش و لاپەڕە (169) گەشاو دەڵێت (خەون بینین و بیرکردنەوە لە ڕابردوو قەناسەکم بەرامبەر دەروونی خەم دانابوو، ڕۆژانە گوللەبارانی دەروونم دەکرد). لەرەش ڕێماننووس وردبین نەبووە، کە قەناس بە نیشانەگرتنە و گوللە بە تاک دەتەقێنێت، دەبووایە بنووسێت دەشکە یان ڕەشاش و ئەو چەکانەی لەسەریەک دەتەقن. چونکە گوللەباران ئاماژەیە بە گوللەی زۆر و لەسەر یەک وەک باران، نەوەک تاک تاک و هەرنەبا، دەیتوانیت بنووسێت قەناسەکم بەرامبەر دەروونی خەم دانابوو، ڕۆژانە تەقەم لە دەروونم دەکرد، بەمەش گرفتەکەی چارەسەر دەکرد. لە بەشی چیرەکەکانی ناو زیندان و لاپەڕە (206) کاتە گەشاو و لافە سەردانی زیندانیانی چاکسازی ژنانی سلەمانی دەکەن چاوپێکەوتن لەگەڵ کچێکی ڕەش ئەسمەر دەکەن، ڕەک حیوانەی ئەم کچە بە تەواوی زمانی ڕەمانەکە هەڵدەگێڕێتەوە کە ڕەمانەکە ڕەمانەکی ڕیالستییە و

لە دەرخستنی بابەتە سەکسی و زایندەکان زمانەکی شەرمنانە و ڕووشتی باڵای هەیە، کەچی ڤەگەڕە لە ڕەگەی حیوانی ئەم کچە بە یەک دوو هستەی زەر ئیرەتیکانە بەتەواوی دەبەتە سوریالیی و دەنووسەت (ئەم پارچە قوزە بەمان بوو بە بەڵا... دەمگوت خوایە گوناهت ناگات کەرت داوە بەو و قوزیش بە من). هەرچەندە ڕەماننووس ویستوویەتی بچەتە قاڵبی کچەکی شەلاتی، وەلە بەپەی پەوەری گشتی زمانی گەڵانەوەی ڕەمانەکە خوەنەر دەخاتە بەر هەدمەیەک بەیت ئەوە ئەم ڕەمانەنییە، نەدەبووایە بەم جەرە تەنیا هستەیەکی سوریالی بخاتە نەو گەڵانەوە، کە پەچەوانەی تەواوی زمانی فەگەڕە لە گەڵانەوەدا. لە بەشی بەڕەکردنی زستاندا لە لاپەڕە (217) کاتەک گەشاو و سەیوانی کەوڵە بە ئاماژە قسە دەکەن، کەچی لە ناکاو ڕەماننووس بیری دەچەتەوە کە سەیوان کەڵە و لاڵە ڕووداوەکی نەوان خەیی و ئومەدی مەردی گەشاو بە گەشاو دەگەڕەتەوە. پاشان لەبەری ئەوەی ئومەد بە گەشاو زمانی ئاماژە وەرگەڕەتە سەر زمانی گوتن یەکسەر دەڵەت: (دواتر سەیوان خەی بەی وەرگەڕام). لە کاتەک گەڕەوە سەیوان هەر خەیەتی و کەوڵاڵە, لەبەر دەبووایە ئومەد هەڵبستەت بە کاری وەرگەڕانەکە نەک سەیوان. لە هەمان بەش و لە لاپەڕە (226) باسی شنە و دادە نەسرین دەکات کە دوو ژنی گوندبوون، دەڵەت لەوە تەگەیشتم کە (شنە و هەم دادە نەسرین هەرگیز لە ئاژەڵە وردەکانی وەک مشک، جرج، مار، نەدەترسان). دواتر ئەم نەترسانەیان بە ئەوە دەگەیەتەوە کە ترسی گەورەتریان لە مرۆڤ بینیووە. بەیە لە لاپەڕە (217) دەنووسەت (چون ئەوان شتی زەر ترسناکتریان لە ژیان ئەزموونکردبوو) بە هیچ جەرەک ترسان لە مشک و مار و جوورج پەیوەست نییە بە ترسی دیکەوە. تەنیا پەیوەندی بە ئەزموونی خودی شتکە خەیەوە هەیە، ئەمە فیسەلەژیا و سایکەلەژیای مەینەیە کە ڕەژەی ترسی زەرترە لە مشک و ئەبابەکانی، بەیە ئەمە بەگەیەکی نالەژیکییە، ژن هەیە ڕەنگە بەوەری و چاونەترسی لە پیاو زیاتربەت، کەچی هەر لەم بونەوەرانەش دەترسەت. لە بەشی پرسەی باوکم لاپەڕە (270) کاتەک گەشاو دەچەتە سەردانی باوکی کە لە نەخەشخانەیە و بە هەشە، بە جاری دووم دەیەوەت بچەتەوە سەردانی، لە دەرگەی نەخەشخانە پەلیسەکە ڕەگەی چوونە ژوورەوەی پەنادات و دەنووسەت (خەم داماو کرد و بە درەوە گوتم: بە خوا باوکم زەر هیلاکە. ئەچم سەردانی دەکەم...) جانازانم بەچی ئەم درەیەی بە زیادکردووە، لە کاتەکدا هەر بەڕاستی باوکی نەخەشە و لە نەخەشخانەکەیە. لە بەشی ئاهەنگە تایبەتەکە و لە لاپەڕە (286-287) سەیوان شوانی گوندە و گەشاو ژنەکی بە مەردە، لەسەر کانی سەیوان کە شوانی گوندەکەیە، کوڕەکی گەنجی سەتە بە دەنەوایی گەشاو دەچەت دەستی بەسەردا دەهەنەت. خەی دەکات بە باوکی شەڤویی گەشاو، لە

کاتەکدا لە تەمندا جیاوازییەکی ئەوتۆیان نییە. ئەمە لەگەڵ عورفی کۆمەڵایەتی و دابوونەریتی گوندەکی دواکەوتووی نەتەوەکانی سەدەی ڕابردووی کوردستان ناگونجێت، لانی کەم ئەم دەخە بە لەکەوتە و کاردانەوەی توندوتیژی تەپەڵنابێت. لە هەمان بەش و لاپەڕە (293) گەشاو لە وەسفکردنی سەیوان بە نەزیرە کە خەڵک وەک شت ناساندوویانە، گەشاو دەڵێت: (نەزیرە سوێند بەهەرچی پیرزییە ئەو لە زەر لە پیاوانی گوند و شار و ئەم نەتەوەیە عاقڵترە) لەرە ڕەماننووس زەدەڕەریی دەکات کە بە چ بەڵگەیەک چۆن و بە چ پەوەرەک سەیوانی کەولە کە بە شت ناوی ڕەیشتووە، لە هەموو پیاوانی یەک نەتەوە عاقڵترە!!

لە بەشی شەڕە یەک بە دوای یەکەکان لە لاپەڕە (330) گەشاو بەهەی شەڕی ناخەیی و ئەو نەهامەتییەی تووشی کورد هاتووە، دەڵێ تاکی کوردی ڕقی لە دایک و باوکی و لە خەشویستانی دەبەتەوە، بەیە دەنووسێت (تەنانەت لە تەش خوایە ڕقیان لە تە و پەغەمبەرەکەش دەبەتەوە) ئەمەیان هەرگیز ڕاست نییە و پەچەوانی کەمەڵگەی کوردی مسوڵمانە کە بە هیچ جۆرەک نە ڕقیان لە خودایە و نە پەغەمبەرەکشی، بەڵکوو لە بینینی ناخەشیدا خەڵک زەرتر ڕوو لە خودا و نزاوپاڕانەوە دەکەن. لەبەشی سیما دەبەتە مامەستا لە لا (330) سیما کچەکی تەمەن (13) ساڵانە و نەخەشی شەرپەنجەی هەیە و خەونی بوونە مامەستای هەیە، گەشا و لاڤە ئەم خەونەی بە دەنەدی لە کەمپانیایەکی خوە و وانە وتنەوە دەیکەن بە مامەستای وانەبەژ. بەڵام سەیرەکە لەوەدایە سیما نەوک تەنیا وەک مامەستایەک قسە دەکات، بەڵکوو وەک پرەفیسەرەک دەردەکەوێت، تەنانەت ڕەخنە لە سیستەمی وانەگوتنەوە و شەوە مامەستایەتی دەگرێت، بەیە دەنووسێت (سیما پەی گوتم مامەستایەتی هەندەی هونەریە هەندە پیشەی نییە) بەمەش زیاد لە پەویست زیرەکی دەخاتە پاڵ سیما کە هەرگیز بە کچەکی (13) ساڵان بە تایبەتی لە کەمەڵگەی کوردی ڕاست نییە. لەبەشی خەشویستی لە دەرگام دەدات لە ڕا (417) ڕەماننووس ڕەخنە لەوە دەگرێت کە نابێت ژن و مەرد لای مەلا مارە ببەدرێن، بەڵکوو تەنیا دەبێت لە دادگا بێت، بە بیانووی ئەوەی کە ئەگەر تەنیا لای مەلا مارەبکران، مارەییان ناکەوێت، بەیە دەنووسێت (گەشاو ئەوە شتەکی زەر خەتەرە جا کە لەکیش جودابوونەوە هیچ مارەیەکت ناکەوێت) لەرە ڕەماننووس بە ئاگایە لە یاسای باری کەسی عەراقی کە مەرج نییە، تەنیا مارەکردن لە دادگا کرابێت، ئینجا هەقی مارەیی و مافەکان بکەوێت. بەڵکوو بە دوو شایەد گرەبەستی هاوسەرگیرییەکە دەسەلمەنێت و مادەی (10 برگەی 5) لە یاسای باری کەسی لەسەر پیاوەکە دەکرێتەوە، جگە لە ماف و یەکلاکردنەوەی هاوسەرگیرییەکە سزای یاسایی پیاوەکە وەک

بکەر دەدرێت.
ئەمانە هەڵەی زۆرکانی کانە بچووکە بوون کە خستووەتە ڕوو، جگەلەوەی ڕەمانووس بە هیچ چەشنێک خەی لە بەکاهێنانی وشەی عەرەبی نەپاراستووە تەنانەت لە ڕووی ڕێنووسیشەوە هەر بەزمانی عەرەبی کەمەڵەک وشە دەنووسێت وەک اصلاح. بە کەچەڵ و اختصاص بە تایبەتمەندییەتی و مطبخ بە ناندین و چێشخانە. لە چەندین شوێن دووبارە دەبنەوە.

گۆشەنیگا
گۆشەنیگا لە ڕەمانی کانە بچووکە چەندین گۆشە نیگای جودا جودا دەبیندرێن، کە ڕەمانووس لە گەڕانەوەی هەر ڕووداوێک لە پاڵ گۆشەنیگای مەبەستی سەرەکی ڕەمانووس چەندین گۆشە نیگای لابەلا دەخاتە ڕوو، بەمەش کانە بچووکە لە گۆشەنیگای گشتی و تایبەتی دەوەمەندە. نووسەر بە ئاگاییەوە کاری لەسەر کردووە.

پەیام
پەیامی ڕەمانی کانە بچووکە نیشاندانی دواکەوتوویی کەمەڵگەی کوردی و کارکردن بە ڕیشخستنی کەمەڵگە و بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاریە.

ئەنجام
لە کۆتایی بابەتەکەمان بەوە گەیشتن کە ڕەمانی کانە بچووکە بە هەناسەیەکی ژنانە و دید و بەچوونی ژنانە نووسراوە و زۆربەی ڕووداوەکانی ناو ڕەمانەکە هەر بە ئاست و تەگەیشتن و ڕوئیای ژنانەوە دەڕوانەتە چارەسەری کەشە و گرفت و مەینەتییەکانی کەمەلگە. ژن زۆرتر ڕەڵی فریادڕەس دەگێڕێت و پیاوان لاوازتر ئەم دەورەیان پێداراوە و زیاتر پیاوان کراونەتە ئامانج و بەشی سەرەکی گرفت و ئاریشەکانی کەمەڵگەی کوردییان بەرکەوتووە.

دەشاد کاوانی نووسەر و ڕەخنەگر

سەرچاوە:
ڕەمانی کانە بچووکە. جوان عوسمان حمە امین. چاپی 2023. چاپخانەی پاندا. سلێمانی.

کتێبی مێژووی وەرگێڕان لە سەردەمی خەلافەتکانی ئیسلامیدا چاپ و بڵاوکرایەوە

کتێبی مێژووی وەرگێڕان لە سەردەمی خەلافەتکانی ئیسلامیدا، لە نووسینی دەشاد کاوانییە. توێژینەوەیەکی زانستی مێژوویی مەعریفەی ئیسلامییە. لە لای دەزگای پەژەی ئاگا چاپ و بڵاوکرایەوە.
ئەم کتێبە یەکەمین توێژینەوەی کوردییە لەمێژووی وەرگێڕان لە هەرسێ خەلافەتکانی ئیسلامی ڕاشدیی و ئومەوی و عەباسی کەیوەتەوە و زیاتر لە چل بەگەنامە و دەستنووسی زانایان و فەیلەسووفانی ئیسلامی خراونەتەووو.
باس لە بەرهەم و وەرگێڕان و داهێنانی سێ قۆناغی گرنگی زانایانی ئیسلامی دەکات. کە لە بوارەکانی پزیشکی و بیرکاری فەلەکناسی و کیمیاسازیی فیزیازانیی سەردەمی زێڕینی زانستگەرایی ئیسلامیدا لە قوتابخانەکانی جوندیشاپور و ماڵی حیکمە و تەرابلوس و ئەندەلوس و مەراکش و دیمەشق سەرتەپی جیهان بوون و ڕێی گرنگیان هەبووە.
دەشاد کاوانی ڕایگەیاند: خوێنەری کوردی بە گشتی بە فەیلەسووف و زانایانی ئیسلامیی ئاشنانییە. بۆیە دوای سەزدەهەمین بەرهەمم، جیاواز لەکارەکانی پێشوو ئەمە دوا کتێبمە کە چاپ دەبێت، دەتوانم بڵێم قوناغێکی بەقەد کەی کارەکانی پێشووترم بووە کە دەستم داوەتە.
هەروەها گوتی: کتێبەکەم پێکهاتووە لە تووێژینەوە لە ژیان و بەرهەمی وەرگێڕدراوی سی و حەوت زانای مسووڵمان، لە سەردەمەکانی کەتایی خەلافەتی ڕاشیدیی و خەلافەتکانی و ئومەویی و عەباسی. لەگەڵ کەمەلەک دەستنووس و زیاتر لە ١٠٨ پەڕاوێز و ١٣ سەرچاوەی عەرەبی و ٨ سەرچاوەی فارسی و ٥ سەرچاوەی ئینگلیزی. ٢ سەرچاوەی تورکیم بەکارهێناوە.

هەی لەژیکی نیوتن.. دەشاد کاوانی

بەچی لەژیکی بنچینەیی یاساکانی نیوتن فیزیازانانی جیهان تەناگەن

بە تەگەیشتن لە بنەچەی یاساکانی نیوتن، پەویستە لە خودا تەبگەین، زیاتر لە ٤٣٠٠ نەتەوەی جیاواز لە جیهاندا هەن، وەک مەسیحی، ئیسلام، کاسەلیکی، هیندەسی، جوولەکە، بودا و هتد دەتوانین وەسفی بکەین، بەام کاتەک نیوتن دەزیەوە یاساکانی جووەە کە پەی دەگوترا خەر، بانگهەشتی ئەم خودایەی کرد کە دەیەوەت کەمەەی خەر بجووەنەت، هەموو فیزیکزانەکان و زانایانی تری سروشتی و کەمەایەتی و پاپاکان و مرەڤە ئاساییەکان دەیانزانی کە کەمەەی خەر لە جووەدایە جگە لە نیوتن . لە چاوی نیوتندا خوەندەواریەکی وا سادە لەلایەن کەسانی دیکەوە دەزانرەت، بەام خودا نایزانەت .

وردەکاریەکان بەم شەویەن:

{1}- لە یاساکانی نیوتندا هەزە دەرکیەکان، واتە ئەو هەزانەی کە لە دەرەوەی تەنەک بوونیان هەیە، بە جووەی هەموو تەنەکان جەوهەرین. بە تەەوانینی نیوتن، لە ەووی لەژیکیەوە ئەوە خودا نییە کە نیوتنی بەخشیوە، نەک تەنها ئایینی مەسیحی بەەکو هەر ئایینەکیشی بەخشیوە، {خودا هەموو زانا و هەموو توانا و هەموو جەرە}، لەم حاەتەدا مەحاەە خودا باوەەی بەوە هەبەت کە گەردوون لە ساەی ١٦٨٤دا نەجووەایەوە. بەام مرەڤایەتی سادە باوەەی پەی هەبووە. ئەمەش دەتوانرەت لەوە دەربکەوەت کە ئەوان بە ەەزەوە گوەیان لە یاساکانی نیوتن گرتووە و ستایشیان کردووە. لە ەوانگەی هەموو ئایینەکانەوە بە مەسیحیەتیشەوە، نەک هەر نیوتن، بەەکو هەموو ناودارترین مرەڤەکان پەیان وایە دەبەت خودا بنیات بنرەت بە ئەوەی بەەن ئەگەر خودا ەازی بەت، ئەگەر ئەمە بکات، ئەگەر ئەم کارە بکات، ئەگەر شتەکان بە ئاسانی بەەوە بچەت، بەام... تا ئەستا هیچ پەغەمبەرەک خودای دروست نەکردووە، واتە نیوتن بانگەوازکردن بە خودا بە دانانی کاتژمەرەکی میکانیکی لە جووەدا ساختەکاریە لە فیزیای کلاسیکدا .

{2}- ئەو مادەیەی باس لە بانگەوازی نیوتن بە خودا دەکات لە تیەری خەلەدانی گەردوونی کوچیدا شاراوەتەوە لەگەە یاساکانی نیوتن کە لە

{بنەمای بیرکاری فەلسەفەی سروشتی}دا بەاوکراوەتەوە کە لە ساڵی ١٦٨٤دا بەاوکراوەتەوە. چونکە بانگەوازی نیوتن بە {جووڵەی یەکەمی کوچی} بە شێوەیەکی لۆژیکی لە {کتێبی پیرۆزەوە هاتووە } لەو کاتەوە هەموو دەزینەوەکانی ئەرستە و بەتلیمەس و کۆپەرنیکەس و کیپلەر و گالیلە سەبارەت بە گەردوونی جووڵاو دەتوانرێت بە شێوەیەکی لۆژیکی ڕەت بکرێتەوە. هەکاری ئەوەی ئێمە ئێمە دەڵێین ئەوەیە کە لە ڕوانگەی نیوتنەوە جووڵەی هەموو ماددە لە گەردووندا لە ساڵی ١٦٨٤ دەستی پێکردووە کاتێک بانگەوازی بە خودا کردووە، لە ڕوانگەی ئەوەوە پێش ئەوە هەموو ماددەیەک بە شێوەیەکی میکانیکی نەجووڵاوە، واتە لە ڕوانگەی نیوتن خودا ئەوەی دروستی کردووە، کە گەردوونەکی بە جووڵەیە. بەڕاستی خودا چالاککردنی گەردوونی لەبیرکرد. یان ئێمە کە تەناگات. لایەنگری تیۆری نیوتن، کەلۆژی مەسیحی زانکۆی کامبریج (چەند ساڵێک لەمەوبەر، دینگیا پینگ، شاژنی تیکتەکمان، بەوانامەی دکتۆرای لێم زانکۆیە وەرگرتووە) ماوەی ٣٢٠ ساڵە پشتگیری لە بەچوونەکانی نیوتن دەکات. بوونی یاساکانی نیوتن بەڵگەیە لەسەر ئەوەی نیوتن لە ئایینی مەسیحیدا بزوێنەری سەرەکی لە خودا وەرگرتووە. بەیە یاساکانی نیوتن بە شێوەیەکی دانەبراو پێوەستن بە ئایینی مەسیحییەوە و بەچی هەڵەیەکی وا سادە و بە بایەخ لەلایەن ملیۆنان زانای جیهانەوە دەستنیشان نەکرێت، ڕەنگە ئێمە هەکارەکەی بێت. ئێم فیزیازانە جووڵە لە ماددە جیا ناکەنەوە، کە ئێمەش شێوازی سادەی بیرکردنەوەی مارکسیزمە، ماددە (واتە کەمەڵەی خەر، کاتژمێرکی میکانیکی گەورە) سەرتایە، و هەشیاری (واتە ئاگایی نیوتن) لاوەکییە، لەوانەیە هەبێت هەکارێک بێت بە ئەوەی نیوتن خوێندەواری سادەی نەهێنایە ناو فیزیای کلاسیکەوە، باوەڕ وایە زانایانی جیهان و مەسیحییەکان و خودا گەل کراون، ئەگەر پێت وایە {خودا هەموو شتێک دەزانێت، مەحاڵە نیوتن بانگی خودا بکات}، چۆن ئایا ئێم کاتژمێرە کار دەکات، کاتێک مرۆڤایەتی تەنها دان بەوەدا دەنێت کە ئێم کاتژمێرە بەڕاستی بوونی هەیە، دەکرێت سەرلەشێواو بێت، کەمەڵەی خەر لەلایەن خوداوە دانراوە بە جووڵە، کاتژمێری میکانیکیش لەلایەن نیوتنەوە دانراوە بە جووڵە، ئێمە تەنها بیرکردنەوەیەک. کاتژمێرکە بوونی نییە و تەنانەت ئەگەر کاتژمێرکی لەو جۆرەش هەبێت، نیوتن توانای جوڵاندنی نییە .

{3}- تیۆری نیوتن کە سەعاتی میکانیکی بە شێوەیەکی میکانیکی دەجووڵێت، هاوتەریبە لەگەڵ تیۆری کاتژمێری میکانیکی، چونکە نیوتن کاتژمێرکی میکانیکی لە گیرفانیدا هەبوو، ئێم کاتژمێرش لەلایەن نیوتنەوە لەناو مەنجەڵەکدا کوڵاوە و دەیگوت هەڵکەیەکم لەناوە.

بەڵام ئەگەر کەمەی خەر وەک کاتژمێرێک بێت، نیوتن ناتوانێت بیجووڵێنێت، خوداش پێش نیوتنی جووڵاندووە، بەیە پێویست ناکات نیوتن بانگی خودا بکات. واتە لۆژیکی یاسای جووڵەی میکانیکی نیوتن ئەو بیرکەیە ڕەتدەکاتەوە کە خودا گەردوونی لە ڕوانگەی ئایدیالیزمەوە دروستکردووە {ڕەح سەرتایە، ماددە لاوەکییە} و {ماددە سەرتایە، " یەکەمجار دەرکەوت و کردوویەتی، ڕەحیش " هەشیاری- هەشیاری نیوتن دواتر دەرکەوت کە بە جەرکی ترە.

وشەی سەرەکی:
پەرەسەندنی نیوتن، کتێبی پیرەز، لۆژیکی ئەنگەس {شێوە بنەڕەتییەکانی ماددە}، {تیۆری تەقینەوە گەورەکەی گەردوون}، گرنگی فەرکردنی مارکسیزم لە سەرانسەری جیهاندا، ڕوویدا.

[4]- پێش لەکەینەوە لە لۆژیکی بنەڕەتی یاساکانی نیوتن، ئەبژە لە فیزیادا چییە؟هەموو تەنەکانی ناو یاسای ئینسەریای نیوتن نوێنەرایەتی چەند تەن دەکەن؟ دەسەڵاتیان چییە؟ ئەی دەسەڵاتەکەی زانینی ئەو چییە و سەرچاوەی دەسەڵات چییەوەهاتووە؟ وەک ئاماژەمان پێدا پێویستە کەشکان بزانین.
{5}- لە فیزیادا تەنەک نوێنەرایەتی شتێکی ڕاستەقینە دەکات کە بوونی هەیە. هەموو ئەو تەنانەی لە یاسای ئینسەریادا هەن، واتە هەموو ئەو تەنانەی مرۆڤ لە سەردەمی نیوتندا دەزیویانەتەوە، لە سەردەمی نیوتندا هەموو ئەو تەنانەی لە مەودای ناسراوی مرۆڤەوە، لە ئەتەمەوە تا کەمەی خەر، لە مەودای هەموو ماددەیەکدا جێگیرکراون .
{6}- بە گشتی لە فیزیادا کاریگەری تەنەک لەسەر تەنەک پێی دەوترێت هێز، بە واتایەکی تر دەتوانین هەست بەم هێزە بکەین و لە پشبەکە وەرزشییەکان و یارییە نودەوەتییەکانی بەکسەن و هتددا بنیات بنێن، هێزی مرۆڤ بەشێکە لە فیزیایی هێز.لە کەمەی خەردا خەر هەموو هەسارەکانی ناو سیستەمەکە ڕادەکشێت، زەوی مانگ ڕادەکشێت، مانگیش بە دەوری زەویدا دەجووڵێت.بەشێک لە… لەسەر زەوی، کەسێک عەرەبانەیەک ڕابکشێت یان عەرەبانەیەک پاڵ بنێت، مرۆڤ وەک تەنەک مامەڵە دەکات و هێز دەخاتە سەر عەرەبانەکە. لە یاسای یەکەمی نیوتندا مرۆڤ و گیاندار ئەبژە نین، بەڵکو لە یاسای دووەمدا مرۆڤ و گیاندار بە سەرچاوەی ئەو هێزە دادەنرێت کە دەبێتە هۆی خەرابوونی ئەبژە، بەیە چەمکی ئەبژە لە یاسای یەکەم و چەمکەکەدا of object لە یاسای دووەمدا یەکتر نکەی دەکەنەوە ئەمە هی نیوتنە و ئەوە نیشان دەدات کە فیزیازانانی دواتر لە بنەمای یاساکانی

نیوتن تەنەگەیشتوون.
بە نموونە: مرۆڤ و گیاندار لە بازنەی هەموو تەنەکاندا جەگیرکراون، کە دەتوانن بە پێ بەن، هابکەن، گەشت بکەن، بخۆن و هتد. یەکەم یاسای نیوتن ئەمە دەتدەکاتەوە. زەربەی فیزیازانانی جیهان لە هەمان کاتدا پشتگیری لە یاساکانی نیوتن دەکەن ئەم هەزە ئینکاری دەکەن. هاستیەکە ئەوەیە کە هیچ مرۆڤێک کە تا ئێستا لەسەر زەوی ژیاوە توانای جوڵاندنی تەنێکی ٢٠٠ کیلۆگرامی نییە بە قاچی مرۆڤ نەک کەمەی خەر. چونکە ژمارەی پەوانەیی جیهانی بەرزکردنەوەی قورسایی تەنانەت لەوە زیاتریش نییە؟ واتە کەمەی خەر کە لە بنەەتدا دەجووەت لە لەژیکی نیوتندا خودی نیوتن جووڵاوە، لە جیهانی نوەدا مانای لەژیکی هەموو تاقیکردنەوەیەکی فیزیایی کە بە هوونکردنەوەی یاساکانی نیوتن بەکاردەت هەمان لەژیکی یاساکانی نیوتنە و ئەم نزیکبوونەوەیش لەلایەن مرۆڤکان. بەەام بە لەبەرچاوگرتنی مرۆڤە هەژارەکانی ئەم جیهانە، لەم هوانگەیەوە مارکس هەژارترین زانای مەژووی جیهانە و ئەم پرسیارانەش دەتوانرەت لە هەگەی تیەرییەکەیەوە بکرەت، ئەگەر لە مەیدانی مارکسیزمدا بوەستین، بزووتنەوەی میکانیکی لەرەدا پەیوەندی هاستەوخێی بە هەفتاری مرۆڤەوە هەیە. واتە ئەگەر لە هوانگەی مارکسییەوە سەیری بکەین، پەویستە بزووتنەوەی میکانیکی دابەش بکرەت بەسەر دوو پەلدا .
بە نموونە مانگ بە دەوری زەویدا دەسوەتەوە، زەوی بە خەرایی 30 کیلەمەتر لە چرکەیەکدا بە دەوری خەردا دەسوەتەوە، خەر بە درەژایی ناوەندی هەەوی شیری بە خەرایی 250 کیلەمەتر لە چرکەیەکدا دەجووەت. ئەمانە کردارگەلێکن کە ناتوانرەت بە هەشی مرۆڤ کەنتەەی بکەن، و لە پەش دەرکەوتنی مرۆڤەوە بوونیان هەبووە. جا چ تاقیکردنەوەکانی گالیلە بەت کە تەپەکی پەەا دەخولێنەتەوە، یان تاقیکردنەوەکانی هەموو فیزیازانەکانی دونیای دوای نیوتن بە هوونکردنەوەی جووەی میکانیکی، ئەو کردارانەی کە دەکەونە پەلی کرداری مرۆڤەوە و پەویستیان بە هوونکردنەوە هەیە لەگەە مرۆڤدا وەک یەک نین کردارەکانی خەر. لە یاساکانی نیوتندا ئەمە وەک یەکسان مامەەمان لەگەە مرۆڤ و خودا کردووە. واتە جووەی میکانیکی دەکرەت بەسەر دوو بەشدا: جووەی میکانیکی سروشتی و جووەی میکانیکی کەمەایەتی، جووەی میکانیکی سروشتی پەیوەندی بە خوداوە نییە، یاسای یەکەمی نیوتن تەنها دەتوانەت جووەی میکانیکی سروشتی هوون بکاتەوە، لەمەشدا مرۆڤ و ئاژەە ناتوانن کاریگەرییان هەبەت لەسەر جووەکە یاسای دووەمی نیوتن یاساکە تەنها دەتوانەت جووەی میکانیکی دەستکرد {واتە جووەی میکانیکی کەمەایەتی} هوون

بکاتەوە یاسای دووەمی نیوتن ئەمانە ووون دەکاتەوە بە تەکەکردنی دوو یان سێ مادەی وەک مرۆڤ و ئەسپ و عەرەبانە بە یەک ماددە ئەگەر... کەسێک عەرەبانەیەک لەدەخوەت، ئەسپێک عەرەبانەکە ادەکەشێت، ئەسپەکەش لەلایەن کەسێکەوە کەنتەڕە دەکرێت، جووەی عەرەبانەکە و ئەسپەکە و کەسەکە وەک یەکن، پێی وایە ئەوە دەسەاتە، ئینکاری ئەوە دەکات کە مرۆڤکان و ئاژەڵکان دەجووەن.

دەبینیت ئەوەی پرۆفیسەرەکانی ئاینی مەسیحی کامبریج لەبیریان کردووە ئەوەیە کە ناتوانیت خودا گەل بکەیت لەکاتێکدا دەتوانیت مرۆڤکان و خەت گەل بکەیت. لەگەڵ پەرەسەندنی زیاتری زانستدا، زەر شتی نوە دەزراونەتەوە کە بەسوودن بە پەرەپەدانی فیزیا و مارکسیزم، کە یاساکانی جووە و گەان ووون دەکەنەوە، ستیڤن هەکس زانایەکە باوەی بە خودا نییە، بەام نەیتوانی کەشف بکات هەە کوشندەکەی نیوتن.. جا ماددی بەت لە فیزیا یان ماددی لە فەلسەفەی مارکسی {کە بە دوو چەمکی تەواو جیاواز لە ەوانگەی نیولیبراەانەی ئەستا دادەنرەت}، ئەوە نیشان دەدەن کە هەندەک خاەی دەستپەکیان هەیە. ئەمەش وایکرد بتوانین پەرە بە {فەمە بنەەتییەکانی جووە} بدەین کە ئەنگەز لە ساەانی ١٨٤٠دا نووسیویەتی، و {شەوە بنەەتییەکانی ماددە} بدەزینەوە. پەیوەندی نەوان یاساکانی نیوتن و مارکسیزم چییە؟
وەامەکە ئەوەیە، بزووتنەوە لە یاسای یەکەمی نیوتن و زاراوەی ئەنگەس بە جووەی میکانیکی تەواو وەک یەکن و جەرەک لە بزووتنەوە پیشان دەدات، مارکس و ئەنگەس بە هاوبەشی مارکسیزمیان دروست کردووە، مارکسیزم و تەوانینی نیوتنی پەچەوانەی یەکترن، بە ئەوەی ووونکردنەوە بدەن ئەمەش، وا دادەنرەت کە چەمکی ماددە لە دوو دیسیپلینەکدا جیاوازە و بەگومان ئەم وشەیە ئینکاری هاوبەشی نەوان ئەو دوو دیسیپلینە دەکات. ئەمە وەک ئەوە وایە ئەمە پەمان وایە خودا لە لایەک هەموو شتەک زانە و لە لایەکی ترەوە پەدچەت پشتگیری لەو بیرکەیە بکات کە خودا یارمەتی نیوتنی داوە بەو پەیەی کە کەمەەی خەر کە ٢٣٢٠ ساە بوو لە جووەدا نەجووەاوە.
تیری تەقینەوە گەورەکەی گەردوونی ئەستا ئەوەیە کە سەرەتاییترین شەوەی ماددە لە تەقینەوە گەورەکە هاتووە کە ١٣ ملیار و ٧٠٠ ملیەن ساە لەمەوبەر ووویدا، دوای سیکنەتی دووەم، تەنەلکە بنەەتییەکان دەرکەوتن، دوای ٣٨ ساە لە تەقینەوەی گەردوون، گازی ماددە کیمیاییەکانی وەک هایدرەجین و هیلیەم دەرکەوتن، و ژیان دەرکەوت دوای ٩ ملیار و ٧٠٠ ملیەن ساە، دەرکەوتنی سەرەتاییترین جەری چەکن، "١٣ ملیار و ٥٠٠ ملیەن ساە دواتر، دەریدەخات کە مرۆڤکان

لە گروپی ئاژەڵەکان جیابوونەتەوە. هەر لەم ساڵە جیاوازانەدا فەڵسەفی ماددی کە نوێنەرایەتی فۆرمە جیاوازەکانی جووڵە دەکەن دەرکەوتن، ئەگەر لە ڕوانگەی مێژوویی ماركسیزمەوە سەیریان بکەین، ئەم فۆرمانە فەڵسەفی میکانیکی ماددەن کە نوێنەرایەتی فەڵسەفی میکانیکی جووڵە دەکەن، فەڵسەفی فیزیکی مادە نوێنەرایەتیی… فەڵسەفی فیزیایی جووڵە، و فەڵسەفی کیمیایی ماددە کە نوێنەرایەتی فەڵسەفی کیمیایی جووڵە دەکات، ڕووک و گیاندارەکان کە نوێنەرایەتی ڕەفتاری بایۆلۆجی دەکەن و مرۆڤ نوێنەرایەتی ڕەفتاری کەمەڵایەتی دەکات. دەرکەوت، یەکەم فەڵسەفی جووڵە لەڕەدا جووڵەی میکانیکی فیزیای نیوتنییە، جووڵەکە بریتییە لەهەمان شت، بەڵام هەکارەکەی جیاوازە. هەر لەبەر ئەم هەکارەیە کە ئەمە لە کاتی لێکۆڵینەوە لە یاساکانی نیوتن، میتۆدی ماركسیستی بەکاردەهێنین. هەر ئەم جۆرە لێکۆڵینەوەیە بوو کە هەڵەیەکی لۆژیکی جددی لە یاساکانی نیوتندا ئاشکرا کرد کە ٣٢٠ ساڵ بوو شاراوە بوو. ئەمەش تیۆری {ماددە سەرتاییە، هەشیاری لاوەکییە}، بەگەی ئەمەش ئەوەیە کە ماددە ١٣ ملیار و ٧٠٠ ملیۆن ساڵە هەیە، و هەشی نیوتنیش (چونکە نیوتنیش مرۆڤ، فیزیا پێی دەڵێ ئەبژێ، ماركسیزم بە ماددە ناوی دەبات) چەند ساڵێک لەمەوبەر بە بەراورد بە تەمەنی گەردوون. لە بواری فیزیادا تیۆری باڵادەستی ئەمە لە جیهاندا تیۆری نیوتنە کە هەموو ماددە و جووڵەیەک کەدەکاتەوە بە فەڵسەفی میکانیکی ماددە، ئەمەش بە شێوەیەکی زیندووتر لە تیۆری ڕێژەیی ئەنیشتاین ڕەنگدەداتەوە .

ئایا مرۆڤی ماركسی و مرۆڤی فیزیکی یەک چەمکن؟

ئەنیشتاین 105 ساڵ لەمەوبەر وەڵامی ئەم گرفتەی دایەوە، بەڵام بەچوونی ئەم زانایە تا ئێستا قبوڵ نەکراوە، واتە لە ساڵی 1905دا ئەنیشتاین تیۆری ڕێژەیی خستەڕوو، کاتێک لە مەیدانی فیزیاییدا وەستابوو و لە خەرایی ڕووناکی نزیک دەجووڵایەوە، درێژکەی ژیان نیشان دەدات کە چۆنە. وە لەگەڵ ئەم تیۆرەدا، کاتێک هێزە بەرهەمهێنەرەکان گەیشتنە ئاستی لوتکە، یاسایەکی تیۆری دامەزراند بە ئەوەی لەم شوێنە وەک زەوی کە وزەی کەم بووەتەوە و زۆر پیس بووە، بە شوێنێکی تر بگوازرێتەوە.لەڕەدا مرۆڤەکان کە ئەبژێی لێکۆڵینەوەن لە دوو بوارەکەی زانستی سروشتی و زانستی کەمەڵایەتی، یەک چەمکن و ئەو دوو زانستە یەکگرتوون. بە واتایەکی تر ئەو مرۆڤەی ئەنیشتاین بە جێستە دەزانێت هەمان ئەو مرۆڤەیە کە ماركسیزم بە ماددەیەکی فەلسەفی دەزانێت. ئەنیشتاین لە ڕەگەی ئەم تیۆریەوە پێشنیاری کرد کە مادەی زانستی سروشتی و مادەی زانستی کەمەڵایەتی وەک یەکن، ئەگەر لە مێژووی ٣٢٠ ساڵ لە نیوتنەوە تا

ئەنگەلس و ئەنیشتاین تا ستیڤن هەکینگ بخوێنینەوە، ئەوا ئەم زانایانە لە بواری زانستدا لەو قەناعەتدا بوون دوو ژەمی ماددە و جووڵەیان هەیە: زانستی کەمەڵایەتی و زانستی سروشتی بە یەکسانی گشتگیر بە واتایەکی تر دەزینەوەی هەڵەی لەژیکی بنەڕەتی لە یاساکانی نیوتندا هی هیچ تاکێک نییە، بەڵکو بەرهەمی 160 ساڵ گەشەسەندنی زانست و مارکسیزمە، هەروەها بەرهەمی زانستی مارکسیستییە کە جیهانبینی دەهەنەتە ناو فیزیا.نموونەیەک لەم ژمارەیە هەندێک لە مادەکانی "تیۆری تەقینەوە گەورە " وە ئەمەش دەتوانێت ئاماژە بە هەندێک هەڵە بکات لە تیۆرییەکانی نیوتن و ئەنیشتاین. با سەرتا سەیری ماددە ڕەسەنەکە بکەین کە بۆچی نیوتن ناوی خودای ناوە، ئەم مادەیە لە ژمارەی حوزەیرانی ٢٠٠٢ی گۆڤاری " تەوژینەوەی پلاکی ئوچار " وەرگیراوە ، بەشێکی لەو جۆرە هەیە، دامەزرێنەری فیزیای کلاسیک نیوتن بوو، و جیهانبینییەکەی میکانیکی بوو، لەو کاتەدا پێی وابوو گەردوون وەک کاتژمێرێکی میکانیکی زۆبەلاح وایە، هەموو بەشەکانی ئەم کاتژمێرە زۆر بە وردی ڕێکخرابوو، ئەم کاتژمێرە ڕێی خودای نەهەشت. تیۆری نیوتن زاڵ بوو ئەوە لەدانێکی پەویست بوو بە زانستی ئیلاهیات کە لە شوێنی خۆیدا بوو. بەڵام هەستی دەکرد کە کاتژمێرەکە ناجووڵێت، چونکە هەزی یەکەمی کاریگەری کەم بووە بە جوڵاندنی، بۆیە بەدەسەڵات بوو، و داوای هەزێکی دەرەکی {خودا} دەکات، بەڵام دوای هەزی دەرەکی کاتژمێرەکەی خستە جووڵە، نیوتن ئەم هەزە دەرەکییە بەشداری لە کاروباری جیهاندا نەبوو. ئەوەی بەدوایدا هات بە یاساکانی جووڵەی نیوتن ڕوونکرایەوە، ئەمەش پاشخانی ڕاستەقینەی سەرهەڵدانی یاساکانی جووڵەی نیوتنە لە سەردەمی نیوتن ٣٢٠ ساڵ لەمەوبەر دەگەڕێتەوە .

{7}- نیوتن لەو کاتەدا چۆن پەیوەندی لەگەڵ خودادا هەبوو، لە کوە بانگی خودای کرد و بۆچی خودای نارد، ئایا بیری نەهاتەوە کاتێک عیسا لە خاچ درا بانگی خودا بکات؟ کاتێک سەدام حسێن سەرککەماری پێشووی عێراق لە سەختترین دەخدا بوو، بیری نەبوو بانگی خودا بکات؟ وەستان لە مەیدانی ماترياليزمی مەژوویدا، کەسێک دەبێت ئەگەر نیوتنیش لەیان تێنەگات، بتوانێت یاساکانی جووڵەی جیهان ڕوون بکاتەوە، ئایا ژیانی مرۆڤ لە ڕوونکردنەوەی یاساکانی جیهان گرنگتر نییە؟ دیسانەوە ئایا کەمەڵەی خۆر پێش نیوتن دەجووڵایەوە یان نا؟ ئایا زانا و مرۆڤە ئاساییەکان جگە لە نیوتن ئەمەیان زانیوە یان نا؟ ئایا دەزانی لە تەمەنی نیوتندا چوار وەرز لە ئینگلتەرا هەبووە؟ کە ناوی یەکەم هەزی جوڵاوی ناوە، بەگومان نیوتن ناوی لێنابوو، باوەڕێنەکراوە زانایەکی بەناوبانگی جیهانی

وەک خودا و نیوتن ئەو ئایینانەی نەناسیبەت کە منداڵانی ئاسایی دەیانناسن .
" زانست تا ئێستا ئەم پرسیارانەی نەکردووە. ئایا ناتوانرێت ئەم پرسیارانە بکرێت یان بە ناپۆیست دادنرێت؟ لە بەرنامەکانی توژینەوەی ئامەرکانی یەکێتی فەلسەفی جیهانی لە زیاتر لە ١٢٠ وڵاتدا دەرکەوتووە کە بابەتکانی توژینەوەکانیان بریتین لە لۆژیکی مارکسیزم و پەلەنی ماددەی مارکسیزم. {بەجگە لە وڵاتی ئەمە} بەگومانئەمە فەزایەکە تا ئێستا لە جیهاندا پایدەزیانکردووە و ئەم فەزایە هەموو مرۆڤایەتی و بەچوونەکانی نیوتنی بە کەیلە کردووە، ئەمە لەمە دەکەینەوە بابەتێک بە ماوەی ٢٠ ساڵ هەموو جیهان ئاگاداری لۆژیکی بنەڕەتی بابەتەکەن.
هەروەها ئەم بابەتە لەلایەن لقی هیندستانی کەمەڵەی فەلسەفی جیهانی لە ٢٠١٠-١٢-٢٠ بە شێوەی ئۆنلاین بڵاوکراوەتەوە، زیاتر لە ٧٠٠ جار دروستیانکردەتەوە گەڕانکاری و زیادکردن بە خۆک. لە هیندستان 10 وڵاتی تر بە شێوەی ئۆنلاین بڵاویان کردەتەوە گەڕانەوە بە چیرەکە ڕەسەنەکە {-1 شیکاری} کەمەڵەی خەر وەک کاتژمێر وایە یان نا؟ بەگوێرەی کتێبی پیرەز، خودا زەوی و مرۆڤی لە ٢٣ی تشرینی یەکەمی ساڵی ٤٠٠٤ (یەکشەممە) دروست کردووە، نازانین ئایا ئەمە دوا ڕۆژە یان یەکەم ڕۆژە کە خودا گەردوونی دروست کردووە. بەڵام بە پشتبەستن بە تیۆری زەبەلاحی کاتژمێری میکانیکی نیوتن، تەنانەت کامەترین خوداش ٦ ڕۆژی بەسەر بردووە بە تەواوکردنی ئەم کاتژمێرە، بەپێی لۆژیکی باو تەنها دوای تەواوبوونی کاتژمێری میکانیکی دەتوانێت بجووڵێت. دەتوانرێت ببینرێت کە هەڵەی ئاشکرا لێرەدا ئەوەیە کە بەپێی {کتێبی پیرەز}، ناتوانرێت خودا پێش کاتایی کاتژمێر کاتژمێرەکە بخاتە جووڵە؟ ئەمەش مانای ئەوەیە لە تیۆری جووڵەی میکانیکی نیوتندا ماددە دروست دەبێت بەڵام ناجووڵێت، تەنها دوای ئەوەی نیوتن بانگی خودا دەکات { وردتر بڵێین دوای ئەوەی نیوتن بوو بە خودا} کاتژمێرەکە دەستی بە جووڵە کرد موشەکی تیۆری ناتوانێت بوەستێت. هەروەها نیوتن بە تەواوی پشتگیری لە دروستکردنی گەردوون لەلایەن خوداوە دەکات لە 10-23-4004. ئەمەش دەیسەلمێنێت کە ئەمە بە تەواوی لە لۆژیکی بنەڕەتی تیۆری نیوتن تێناگەین .
{8}- ئەگەر تەنەکان کاریگەری هێزی دەرکییان لەسەر نەبێت، ئەوا هەمیشە دەخی جووڵەی خێیان بە هەڵەکی ڕاست یان لە حاڵەتی پشوودان دەپارێزن. لە کاتی ڕوونکردنەوەی ئەمە بە نموونە، بیرکەی ئەوەی کە هەسارەکان بە هەڵەک دەجووڵێن ئەگەر." کاریگەری هێزی کەشکردنی خەریان لەسەر نییە، ئەوا دەگەڕێتەوە بە ئەوەی کە تەنەکان بە

هەڵەکی ڕاست دەجووڵێن هێزەکە چییە وەڵامی یاساکانی نیوتن ئەوەیە کە جووڵە لە هەڵەکی ڕاستدا بەهۆی دەرکییەکەوە دروست دەبێت هێز.کەواتە دەتوانرێت بگەینە ئەو ئەنجامەی کە هیچ هێزێکی دەرکی نییە بە ئەوەی خۆیەکە بە هەڵەکی ڕاست بجووڵێت، تا هێزی دەرکی نەبێت، تەنەکە بە هەڵەکی ڕاست دەجووڵێت.. کەواتە جووڵەی هەڵەی تەنەکە لە کوێوە دێت؟ ڕەکردنی گەیەکی دەوری لە لەوارە نایەکسانەکانی ٩٠، ٧٠، ٨٠-٦٠ پلە، هەوەیدا ئەو دیاردانە ڕوون بکاتەوە کە ڕووددەن کاتێک تەنەکە کاریگەری هێزی دەرکیی لەسەر نەبێت، یەکەم کاریگەری لەسەر تەپەکە کەمترە لە کاریگەری سەرتایی ئەقەکە کە… لە ڕوانگەیەکی ترەوە کەسانێک هەن کە ڕوونی دەکەنەوە کە خودا گەردوونی جوانەندووە ڕوانگەیەکە کە نیوتن دواتر دەزیویەتیەوە و ئەوانەی ئەم بەچوونیان هەیە ئەوانەن کە ئەو بابەتیان نەبینیوە کە ناوی “The ئەقەیەک کە تەگەیشتن لەی قورسە”.

بەڵام هەموو تەنەکان کاریگەری هێزی دەرکییان لەسەر نییە، کەشەکە ئەوەیە کە هەڵەسوکەوتی تەنەکە بە هەی کاریگەریی هێزی دەرکییەوە دەگەڕێت، بە نموونە بایەکی بچووک پەڕەیەکی کاغەز دەهەژێنێت بەڵام ناتوانێت تەپێک یان تانکییەک فڕێ بدات، یەکێکی هاوشێوە یاسا ئەوەیە کە هەموو شتەکان کاغەزن. وەک نەبینراو، بچووککردنەوەی هەموو شتەکان بە فەرمی میکانیکی ماددە دەمانباتە سەر لەژیکێک کە من پێی دەڵێم خودا .”

•

یەکەم کەی ناساندنی ڕەمانی فەینی پردەکان لە هەولێر بە ڕەوچوو

ئەمڕۆ ڕۆژی شەممە ڕێکەوتی 2023\12\23 بە ئامادەبوونی ژمارەیەک نووسەر و ڕەمانووس و لە ناوەندی ڕەشنبیری مەم و زین لە هەولێر یەکەم کەی ناساندن و بەاوکردنەوەی ڕەمانی فەینی پردەکانی ڕەمانووس دەشاد کاوانی بەڕەوچوو.

ڕۆمانی فەینی پردەکان ڕۆمانێکی یوتۆبیای خەیاڵییە و تەکەڵە بە ئایین و فەلسەفە و مۆژووی سیاسیی کراو، ڕۆمانێکە براوەی پێشبڕکێی ڕۆمانە لە ڤیم فاوندیشن بە ساڵی 2023 ڕۆمانی فەینی پردەکان سەرجەم بنەما و پێکهاتەکانی ڕۆمانی باوی تێکشکاندووە، لە کاتی بەاوبوونەوەی هەواڵی ڕۆمانێکە سەر ئاستی ناوندەکانی ئەدەبی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزییەوە لە بارەیەوە نووسراوە و دەنگدانەوەیەکی گەورەی بەدوای خۆیدا هەناوە.

لە میانەی کۆکەدا لەلایەن هاوکار جمیل مامەستای زانکۆی سەلاحەددین ئانانێکی ورد و ئەکادیمی بە کرا و تیشکی خستە سەر لایەنە شاراوەکانی ڕۆمانەکە. هاوکار جەمیل ئەمەی خستەڕوو کە ڕۆمانی فەینی پردەکان بە خوێندنەوەیکی ئاسایی نانووسراوە و بەکو پانتایەکی زەری بە توژەران لەکۆڕانی زانستی و ئەکادمیی تەرخانکردووە و سەرجەم ڕەهەندە جیاوازەکانی لە خۆگەتووە بە ئەوەی توژەران بتوانن لە ڕوانگەی جیاوازەوە توژینەوەی لەبارەوە بکەن.

هەروەها ئەمەشی گوت: کە ڕۆمانی فەینی پردەکان بە تەواوی شێوەی تەکنیکی ڕۆمانی باوی ڕەتکردەتەوە و بنەماکانی ئایین و فەلسەفە و عیرفان و دەروونشیکاری و تێکشکاندووە و پڕە لە ڕەمز و کەد و وێنا و ڕوئیای نوێ و بە ئایندەسازیی ژیانی مرۆڤایەتی هەیە.

ئەم مامەستایەی زانکۆ بە پیویستشی زانی هەرچی زووە ئەم ڕۆمانە بچێتە سەر زمانەکانی دیکەی جیهان خزمەتێکی گەورە بە ئەدەبیاتی ڕۆمانی کوردی و جیهانی بە گشتی دەکات.

ڕۆمانی فەینی پردەکان، ڕۆمانێکی فرە ڕەهەندی سادیستی، مۆژویی سیاسییە، دەروونی و فەلسەفیی عرفانییە، کە تەیدا کوشتن و دەسڕات و ململانێی مانەوە، پێکهاتەی سەرەکی ڕۆمانەکەیە. هەروەها باس لە دروستبوونی میتۆلۆژیا و ئایینێک دەکات، کە دوای کۆتای هاتنی ئایینەکان بەناوی ئەهلی حەق و کتێبی قینات کە لە سێ لەوحەکانی سوور و ڕەش و شین، پێکهاتووە و هەمان بە فەلسەفە و سیستەم و دەسڕات.

دەشاد کاوانی نووسەری ڕۆمانەکەش لەبارەی ڕۆمانەکەیەوە دەڵێت: کە ڕۆمانەکەی لە تەکنیک و زمان و کارکتەرسازیی بەتەواوی جیاوازە لە ڕۆمانەکانی کە تائێستا نووسراوەتەوە. ڕۆمانی فەینی پردەکان باسی سەرداوەکانی ئەنفال و کەمڕەکوژی و ڕووخانی پردی گەیشتنی نەوان مرۆڤەکان دەکات و دەرد و نەهامەتییەکانی کەمڕەگەی مرۆڤایەتی خستەتە ڕوو.

لە کۆتایی کۆڕەکەشدا لەلایەن ڕۆمانووس واژوو لەسەر کتێبەکان کرا.

ھەمانی فەینی پردەکان ھەمانەکی تەواو جیاواز چاپ و بڵاودەکرێتەوە.. دەشاد کاوانی

ھەمانی فەینی پردەکان، دوای ھەمانی بڕەگاوە دووەم ھەمانی دەشاد کاوانی یە بە یەکەمجار لە پێشەنگای نەودەوەتی کتێب چاپ و بڵاو دەبێتەوە. ھەمانی فەینی پردەکان ھەمانەکی یوتەبیای خەیاڵییە و

تەکنۆ بە ئایین و فەلسەفە و مێژووی سیاسیی کراو، ئەمانەکە براوەی پێشبڕکێی ئەمانە لە ڤیم فاوندیشن بە ساڵی 2023 و ئەمانەکی تەواو تایبەت و جیاوازە، تەکنیک و ناوەڕۆکی بە ئەزموونی ئەمانی کوردی تازەیە، هەروەها گیانێکی نوێی بە گۆڕانەوە داوە. ئەمانی فەینی پردەکان لە ناوەڕۆکدا باسی لە دایکبوونی ئایینێکی ساسیی دەکات کە دوای کۆتایی هاتنی ئایینەکان لە دایک دەبێت. هەروەها باسی ئەنفال و کوشتن و بڕینی کەمەڵەک شار و وڵاتی خەیاڵی دەکات کە وێنای شەڕی شارستانییەتی مرۆڤایەتی دەکات. نووسەری ئەمانەکە دەڵێت: کارسازییەکی دەگمەنی کارکتەرە واقیعییەکانی کردووە و سەددام و غاندی و ماندیلا و سە سەرکردەی کورد و سە پێغەمبەری ئایینی ئاسمانی، لە کەمەڵەک ڕووداوی جیاوازی ناو ئەمانەکە ئەڵێی سە پاڵەوانی سەرەکی ڕەمانەکە دەگەڕێن. هەوەها گوتیشی: ئەمانی فەینی پردەکان سەرجەم بنەما و پێکهاتەکانی ئەمانی باوی تێکشکاندووە، لە سەر ئاستی ئەدەبی کوردی و ئەمانی جیهانیدا چاوەڕێی پێشهاتێکی مەزنە.

ئەم ئەمانە بە یەکەمجار لە پێشەنگای نوودوەتی کتێب لە سلێمانی، لە ناوەند و چاپەمەنی پاندا کۆتتە بەردەستی خوێنەران و دوای تەواوبوونی پێشەنگای نوودوەتی چاوەڕوان بن، لەسەرجەم شارو شارۆچکەکان دەکەوێتە بەردیدی خوێنەران.

کورتەیەک باسەک

ئەم ئەمانە بە شێوە و تەکنیکی جیاواز و تایبەت بە ئەمانووس نووسراوەتەوە، ئەمانی فەینی پردەکان، ئەمانێکی فرە ئەهەندی سادیستی، مێژویی سیاسییە، دەروونی و فەلسەفیی عرفانییە، کە تێیدا کوشتن و دەسەڵات و ململانێی مانەوە، پێکهاتەی سەرەکی ئەمانەکەیە. هەروەها باس لە دروستبوونی میتۆلۆژیا و ئایینێک دەکات، کە دوای کۆتای هاتنی ئایینەکان بەناوی ئەهلی حەق و کتێبی قینات کە لە سە لەوحەکانی سوور و ئەش و شین، پێکهاتووە و هەمان بە فەلسەفە و سیستەم و دەسەڵات.

لە ئەمانی فەنی پردەکان تەکنیک و گۆڕانەوە گرنگی زۆری پێدراوە، وەسف و شوێن، پانتایەکی زۆری لە ئەمانەکە بە تەرخان کراوە. هەروەها زمان باڵایە و بایەخ بە شێوەزار و بنزار و وشە کۆنەکانی کوردی دراوە. کات و زەمەن لە ئەمانەکە دیارنییە، فەینی پردەکان گۆڕانەویە بە سەلەف و پێشینە و تەکنۆ بە جیهانی هاوچەرخ کراوە.

تەکنیکی گشتی:.

سەرەتای ئەمانەکە لە کۆتاییەکەیەوە دەست پێ دەکات، ئەمانەکە لە پێنج بەشی سەرەکی و هەشتاویەک بەشی بچووک پێکهاتووە. بەش

لاوکیان لە بەشی بچووک و یەک پەیڤگراف و لە بەشی درێژ پێکهاتووە. هیچ بەشێکی پێش، پێیوەندی ڕاستەوخۆی بە بەشی دوای خۆیەوە نییە، بەڵکوو لەگەڵ بەشەکانی دیکەدا هاوبەشە. ئەمەش وەک تەکنیکێکی جیاواز کاری لەسەر کراوە.

ڕووداوی ناو ڕۆمانەکە:.

ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکە سەربەخۆن و چەندین ڕووداوی لاوەکی لە جوخزی ڕووداویکی نادیار ڕۆمانەکە ڕووددەن، کە باس لە ماڵباتێکی پادشایەتیی دەکات دوای خۆون بینینی پادشا و سەرهەڵگرتنی و جەهەشتنی مەملەکەتەکەی تەختی شانشینەکەی ڕادەستی کوڕی بچووکەکەی دەکات و بەمەش ناکۆکی و دەکەوتە نێوان دوو شازادەکان، بە گرتنە دەستی جلەوی دەسەڵات دەکەونە ململانێ و بەم هۆیەوە تەختی دەسەڵاتی پادشایەتی دەکەوتە لەرزە و شەشگۆڕە کەماریستە بە ئایینەکان کودەتا بەسەر پادشایەتی دەکەن، وەات بەرەو بە ئایینی دەبەن. بە ئەم مەبەستە یەکێک لە شازادەکان. بەمەبەستی گەیانەوەی دەسەڵاتی پادشایەتی ئایینێکی سیاسی ڕادەگەیەنێت، دوو لە منداڵانی ماڵباتەکەی منداڵێکی غوڵامکارەی دەرباری پادشایەتی دەخەتە نێو گەمەیەکی ئایینی و سیاسییەوە.

پاڵەوانەکانی ڕۆمانەکە:.

پاڵەوانی سەرەکی ڕۆمانەکە بەهادوور و سوبحلئەزەل، دوو برای جمکەی ناکامن، یەکیان سەری لە جەستەی بچووکترە و ئەوەی دیکەیان سەری لەجەستەی گەورەترە، لەگەڵ ئاپەپی هاوڕێیان. دواتر هەرسێکیان دەبن بە سێ سەرکردە و و ڕابەری مەزن و دەکەونە ململانێ. ئاماژەیە بە سێ کەسایەتی مەژووی ئایینی حەزرەتی موحەمەد و عیسا و موسا. بەهاالڵە و سوبحلئەزەل. هەروەها سێ سەرکردەی کوردن، ئاماژەیە بە ڕەح، ماتریال، سیستەم.

لە هەر بەشێکی ناو ڕۆمانەکان ڕووداوکان جیان و گەشەنیگاکانی جودان، وەک ئەنفال و هەژاری دەردەسەری و چاکە و خراپەکاری، بە ئامانج گرتووە. گەڕەوەی سەرەکی ڕۆمانووسەکە لەناو ڕۆمانەکەدا کە پیشەی ڕۆژانەی پاقڵە فرۆشییە، تا کۆتایی ڕۆمانەکە دەرناکەوێت. بە هەربەشە و زمان و گەڕەوە و بە گەڕەوە دەگەڕێت.

شوێنی ڕووداوەکان:.

ڕووداوەکان لە چەند شارێکی جیاواز ڕووددەن، وەک شاری عەکا و شاری خوزستان، بیابانی نەقەب، لەقەنتەخانە، شاری شیلەی هەنگ، شاری پردەکان، دەریا خەمگیر، شاری شادی و پێکەنین، کارخانەی لە کارکەوتوو، حەقخانە و خانەی کەوشەن.

بیرکەی ڕۆمانەکە:.

ھەماننووس بە بیرکەی ھەمانەکەی سوودی لە فەلسەفەکانی ستۆکی و ئەپیستە و بوونگەرایی هایدگەر و ژان پۆل سارتەر و هیرسیل و داروین و فرۆید یۆنگ و ئەریک فرۆم و فریدیش نیچە و کتێبی مەکنونە و مەژووی ئایینی بۆهایی و بزووتنەوەی حەقە و یارسان و سابیئە و مەندائی و تەقیەی عیرفانی ئیسلامییەو وەرگرتووە.

ناوی ھەمانەکە:.

ناوی ھەمانەکە فەینی پردەکان، پردەکان لە ناوی شارەکی وەھمی ناو ھەمانەکە وەرگیراوە کە ئەم شارە ھەزاران پردی تەدایە، بە ھەر پردەکیان ناوەکیان ھەیە، لای خەکەکە ھەرپردە و بە مەبەستەکی دیاری کراو بە کاردەت. دوای دروستبوونی ئاشوب و پەشەوی لە شارەکەدا، خەکەکە پردەکان دەروخێنن.

فەینی پردەکان بەدیاری کراوی وەنای دوو برای جمکە دەکات، کە لای سیلەنی پیری مامیان وەک پردەک بە گەیشتنە دەسەلات بەکاردەن ھەریەکیان دەکات بە ھابەرەکی گەورەی ئایینی، دواتر گەمەکە بەسەر خەیدا پەچەوانە دەبەتەوە و لەدەستی دەرچێن. بە کورتی فەینی پردەکان تەعبیر لە نەمانی لەبوردن و بەخشندەیی مرۆڤایەتی دەکات.

ئامانجی ھەمانەکە:.

ئامانج لە نووسینەوەی ھەمانەکە، نیشاندانی دەردەکانی کەمەگەی مرۆڤایەتییە، بەمەبەستی کەم کردنەوەی تاوان و نەھەشتنی خراپەکاری و ھەحی یەکتر قبوەکردن و جیاوازی ئایینی و بیر و بۆچوون و بردوانە بە زاینین مەعریفە و باشترکردنی ژیانی مرۆڤکانە.

دەشاد کاوانی

نووسەری ھەمانی فەینی پردەکان

2023\11\27

ژیان لە نەوان ماناکردن و بە مانایی دا.. نووسینی دەشاد

کاوانی

پرسیارە قورس و سەرکیەکە ئەوەیە کە سادەترین پرسیارە لە ڕووحی هەموو کەسەکدایە، لە بچووکترین منداڵەوە تا گەورەترین و ژیرترین مرۆڤ: پرسیارەکە کە لە ڕەگەی ئەزموونەوە فێری بووین، بە وەڵامەکەی کەس ناتوانێت بژێت. بەم شێوەیە سەرهەڵدەدات: "ئەوەی دونیا نەمکردوە لە دەستم ڕەیشت، ئەوەی ئەمڕۆ دەیکەم ئەنجامەکەی چی بەسەر دێت و کەواتە سبەی چی دەکەم؟" لە هەموو ژیانمدا چی دێتە بەرهەم؟ بە واتایەکی تر پرسیارەکە ئەوەیە: "بەچی بژیم و چ شتێکم بوێت و چی بە ژیانی خۆم بکەم؟" دواتر گریمانەیەک دەمانوەستێنێت: "ئایا ژیانم هیچ مانایەکی هەیە؟ بەهۆی ئەو مردنە حەتمییەی کە چاوەڕێم دەکات و لێناو نەچێت؟" ئەمانە و دەیان پرسیارتر ئامانجی بابەتەکەمانە.

گومانکردنی لیە تەستەی، لەژیانکردن بەناوی "سکاڵاکە".

لیە تەستەی کە پێشتر بە شاکارەکانی وەک "ئانا کارینینا" و "زیندووبوونەوە" بووبوو بە نووسەرێکی بەناوبانگی جیهانی، دوا قۆناغی ژیانی بە بیرکردنەوە لە مانای ژیان تەرخان دەکات. دواتر ڕەنگدانەوەکانی لە ژێر ناوی "سکاڵا" بڵاودەکرێنەوە. ئەوەندەی ئێمە سەرسام دەبین بە خۆاگریی ڕەنگدانەوەی بەرهەمەکە لەسەر ژیان، بە پرسیارە ڕیتەریکییەی زەربەی بە وەڵامەکانیش سەرلێشێواو دەکات. ناتوانین خۆمان بپارێزین و نەپرسین، ژیان چ مانایەکی تری هەیە لەدەرەوەی چاودێری و ڕەنگدانەوە و خەیاڵی نووسەرێکی بەتوانا کە خەی ئامادەکردووە بە تەگەیشتن لە مانای ناسکترین و نهێنیترین هەستەکانی ناو دڵی مرۆڤایەتی؟ چۆن دەکرێت لەوە تێبگەین کە نووسەرێک کە پەروەردەیەکی ئایینی قووە و هەستی قەشەیی وەک تەستەی هەبێت، گومانی لە مانای ژیانی خەی لە سەردەمی زەیندا هەبووە؟ نەپرسین ژیان چییە؟

ژیان پراکتیکترین و گرنگترین و ئاستوخەترین ئەزموونە کە هەموو مرۆڤێک لە هەر خولەکێک و هەر چرکەیەکدا دەژی. بەڵام ئەستەمە وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە ژیان خەی چییە؟ بتوانین دان بەوەدا بنێین کە قورسترین شت لە ژیاندا ژیان نییە، بەڵکو زانینی ئەوەیە بەچی بژیت! ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە ژیان هەندێ لە نزیکەوە لەگەڵ هەموو بیرکردنەوە و کردار و بیرکردنەوەیەکماندا تێکەڵ بووە، کە ئاهاتووین هەست بە بوونمان بکەین وەک خودی ژیانی سروشتی. وەک چۆن بیر لە هەموو وردەکارییەک ناکەینەوە، لانیکەم بیر

لە ژیان دەکەینەوە وەک واقیعترین دەربینەکەی. بەڵام لە ژیاندا چرکەساتێک هەیە دەمان دەشکێت، دەمان پەق لە خەم، کە لەناکاو جەستەمان بە نەخۆشییەکی سەختەوە دەبات، کە بە توندی ئازارمان دەدات، کاتێک هەواڵی مردنی لەناکاوی ئازیزەکمان دەبیسترێت، کاتێک بیر لە کارە بەکەتا و دووبارە و بەماناکانمان دەکەینەوە. بەچی لەم جیهانەدا لەدایک بووین و بەچی بە ئیرادە خودی بوونی خەمان دەخەینە ژێر پرسیارەوە. چۆن دەژین، وامان لەدەکات بوەستین و بپرسین بەچی بەو شێوەیە دەژین. ئەم جۆرە پرسیارکردنە لە کۆتاییدا دەبێتە شتێکی کنجکاو بە ئەوەی بزانین ئایا هیچ مانایەک لە ژیان هەیە یان نا. بەم شێوەیە ژیانێک کە پەشتر زۆر بیرمان لە نەدەکردەوە، دەتە بەرچاومان و جارێکی دیکە دەست دەکەینەوە بە بیرکردنەوەیەکی جددی لێی. زۆر زوو، نزیکیی ژیان کە ڕۆژێک چۆژمان لە وەرگرتووە، هەواش هەواش دەست دەکات بە کاڵبوونەوە. ئەوەی پەشتر لەگەڵ هەر هەناسەیەکدا هەستی پە کراوە جا بە ئاگاداری بێت یان بە نائاگایی، نامەبوونی تەواوەتی خەی ئاشکرا دەکات.

پەچەوانەیی ژیان و مردن

هەر پرسیارێک دەربارەی ژیان تەنها بەوەوە سنووردار نییە. ئەم جۆرە پرسیارانە نەک هەر لەسەر ئەوەی کە لە کوێوە هاتووە، بەڵکو لەسەر ئەوەی کە بەرەو کوێ دەڕوات. دەکرێت. هیچ بەرژەوەندییەک بە مرۆڤ لێوە بەهێزتر نەبێت بزانین ژیان لە کوێوە هاتووە و بەرەو کوێ دەڕوات. بەم مانایە پرسی ژیان کە لە کنجکاوی سەرکوت نەکراو لەدایک بووە، لەگەڵ خاڵە پەچەوانەکەیدا بەرێک دەکەوێت و خەی بە مردن دەوەستێنێت. ژیان و مردن لە ناوەوە یەکتر سنووردار دەکەن. هەم پەچەوانەن و هەم وابەستەی یەکترن. بەم مانایە دەتوانین بگوترێت مەرگ بەبێ تێگەیشتن لە ژیان تێناگات، هەروەک چۆن ژیان بەبێ تێگەیشتن لە مردن تێناگات.

هەروەها ژیان و مردن دوو فەڵسەفی جیاوازن لە بوون. لە کاتێکدا ژیان لە ئەزموونی ئێمەدا پرسەیەکی ڕاستەقینەیە، مردن لەودیوەوەیە و بەدەنگ و تاریک و نادیارە. لەوەش گرنگتر، مردن وەک هەزەکی هەڵنەهاتوو و وەرانکەر، ڕەکخستنی ژیان تێکدەدات- مرۆڤ دەکاتە پرسیار لە ماناکەی. ئەو کەسەی چۆژ لە پەرستن و بەڵێنکانی ژیان کە بەواڵەت بەکەتایی دەبینێت، باوەڕ ناکات کە ڕۆژێک ژیانی کەتایی پێبێت. کاتیبوونی ئەم زانایە لە ئەگەرە بەکەتاکان، ژیانێک کە بەشوماری لەدایکبوون و گەشەکردن و بەدیهێنانی تەدایە، بە ئازارە. ئازار لە کەتاییدا دەکوڵێت بە پرسیارێک، ئایا هیچ مانایێک لە ژیانەکدا هەیە، کە لە ئەستاوە قەدەری کەتایی هاتبێت؟

ئەگەر ژیانی مرۆڤ – هەرچەندە دەخەش بێت – بە مردنەکی هەڵنەهاتوو کۆتایی هات و ئەو کۆتاییە لە پەشێوەی دانرا – نەک تەنها لەسەر ئەوە، بەڵکو لەسەر پەشینەیی هەموو مرۆڤێک پەش ئەوەی تەنانەت لەدایک بێت، چی پەیوستە بە ئەوەی بە ژیان بژێت؟ وەک پاسکال گوتی: ئەگەر ئەو ژیانەی لە بەکۆتاییەکی نهێنیەوە دێت لە هەمان بەکۆتایی نهێنیدا بەرەکەتدار نەبێت، ئەوا ئەم ژیانە دەتوانێت مانای چی بێت؟

ژیان لە ڕوانگەی ئایینییەوە

لە ڕوانگەی ئایینییەوە وەڵامی ئەم پرسیارانە سادە و ڕوونە: خودا تاکە خاوەنی گەردوونە- ئەو گەردوون و هەموو شتێکی تێدا دروست کردووە. مرۆڤ لەلایەن خوداوە دروستکراوە؛ ژیانی بەندە بەوەوە و لە کۆتاییدا لە ڕەگەی مردنەوە بگەڕێتەوە بە لای خودا. ئەمە یاسایەکی ئیلاهی ناسراوە- نەبوونی (دروستکردن)، ژیان و (ڕەکخستنی ئیلاهی)، مردن و (گەڕانەوە بە لای خودا). بەو پێیەی ژیان لە گەردوونی ئیلاهیدا لەلایەن خوداوە بە مەبەستێکی بەرز و سەرسوڕهێنەرێکی نەزانراو و زیرەکییەکی ناتەواو دروستکراوە. گەڕان بەدوای مانایەکیدا بەهودەیە- چونکە خودی خۆقاندن دەرکەوتنی ئیرادەی دروستکەرە بە هەمان شێوەی دروستکردنی باشە و خراپە لەم جیهانەدا. دروستکردن باشە چونکە دروستکردن بریتییە لە درەوشانەوەی چاکەی خودایی بە ناو گەردوون. هەروەها دروستکردن ئیمانە بە خالق. ئەو باوەڕییە کە خودا مندالی لەدایک نەبوو بەرەو ژیانی هەتاهەتایی دەبات لە دەرەوەی خراپە و گەندەڵی و گوناه و ئازار و ترس لە مردن.

ژیاننەکردنی خودای ژیان لە سیکۆلاردا

"خودا مردووە!" لە جیهانی سیکۆلاردا، وەک مەرگی خودای فریدیش نیچە و سارتەری بوونگەرایی، هیچ هەکارەکی پەشوختە دیاریکراو بە دروستکردن نییە. بە کەسەکی بەئایین لە جیهانەکی ئاوادا، لەدایکبوون چوونە ژوورەوەیەکی بەڕەکەوت و بەبەرامبەر و بە ئیرادەیە بە ناو ئەم جیهانە. لەوەش گرنگتر، وەک چۆن هیچ هەکارەک یان ئامانجەکی تایبەت بە بوونی ژیان نییە، هیچ هەکارەک یان ئامانجەکی تایبەت بە ژیان نییە. بە مانایەکی ڕادیکاڵ، مرۆڤ تەنیا لەبەر ئەوەی لەدایک بووە، ناچارە بژی. تەنها بە پاڵنەری ئیرادەی ژیانی دەژی. ئەم ئیرادەیە بە ژیان کە دەیباتە پەشێوە، جیاوازی نییە لەو وزە بایەلۆژییەی کە ڕووەکەک بە زیندووی دەهێڵێتەوە. بە هەمان شێوە مردنیش هیچ مانایەکی نییە- چونکە بیری سیکۆلارستی

ناتوانێت دوای مردن بڕێنی هیچ شتێک بدات. مردن پێویستییەکە، کەس ناتوانێت لێی ڕزگاری بێت. هەروەها دوای مردن هیچ شتێک ڕوونادات. مرۆڤ بە هەمیشە دەگری و دەچێتە ناو هیچەوە. نەک هەر بەهەشت بەڵکو دۆزەخیش دانی پێدا نانێت، چونکە شوێنێک نییە ناوی بەهەشت یان دۆزەخ بێت. ئەوەی چاوەڕێی دەکات ئەو خاکە ڕەشەیە کە دەبێت بە پێی یاساکانی سروشت بیگەڕێنێتەوە بە سەرتایی خۆی.

ئەگەر ئەو بەچوونەی سەرەوە قبوڵ بکرێت، ئەوە دەردەخات کە ژیانی مرۆڤ تەنها بەرهەمێکی بایەلۆژییە کە لە جووتبوونی بەڕێکەوتی دوو مرۆڤەوە سەرهەڵدەدات و لە پرسەی حەتمی مردندا کۆتایی دێت. ئەگەر وابێت جیاوازی ژیانی مرۆڤ و ژیانی ڕووەکێک کە پابەندە بە هەمان یاسا بایەلۆژییەکان، نامێنێت. چی پێویستی بەو گۆڕییە هەیە لەو کاتەدا ئەگەر ئەو عەقڵەی کە پێگەیەکی باڵاتر لە گەردوونداە بە مرۆڤ دەبەخشێت و لە هەموو شتێ ئەرگانیک و نائەرگانیکەکانی دیکە جیای دەکاتەوە، لە حەتمی مردنی ژیانی بترسێت؟ هەندێک لە بەئایینەکان پێیان وایە ژیان لە هیچەوە سەرچاوە دەگرێت، کە کەس ناتوانێت پێشبینی بکات. مردن کابووناوەی ژیانە کە کەس ناتوانێت بیبینێت و نە بزانێت. بەم پێیە ژیان بریتییە لە کەی خۆڕخستنی هەموو ئەو شتانەی کە لە نەوان دوو نەبوونداین. کەواتە، لەم پرسیەدا کە پێی دەوترێت ژیان لە نەوان ئەم دوو بوونەدا، مانای ژیانی مرۆڤ چییە، کە وەک هی ئەستێرەیەک وایە کە لە گەردوونی بەکەتاییدا گیریخواردووە؟ چییە ژیان بەردەوام دەکات کە لە هیچەوە بە یەکەکی تر درێژ دەبێتەوە، لە بەکەتاییەکەوە بە بەکەتاییەکی تر؟

ئەگەر ژیان هیچ مانایەکی نەبێت، ئەوا پێویست بە خەمی ئەوە ناکات کە دوای مردن چی ڕووەدات، چونکە ئەو کاتە مردن خۆی مانای خۆی لەدەست دەدات. ئەگەر دوای مردن هیچ شتێک ڕووی نەدات، ژیان دەبێتە ململانێیەکی بەهودە و بەمانا. لە ئەنجامدا ژیان کە لە نەوان دوو بەکەتاییدا هەڵکەوتووە، دوو هیچی نەبوو، لە ڕاستیدا دەبێتە پرسیەکی بەمانا لە نەوان دوو بەمانایدا.

بە پێچەوانەوە ئەگەر ژیان مانای هەبێت، ئەوا مردن مانای جیاوازی هەیە- تەنانەت ئەگەر ژیانی دوای مردنیش نەبێت. چونکە ژیانەکی مانادار نەک هەر شایەنی شەڕکردنە، بەڵکو شایەنی مردنە. ململانە لە ژیانەکی بە مانادا خۆی بەمانایە و ئەو مردنەی کە لە باوەشی دەگرێت لەوەش بەمانایترە. لە ڕاستیدا مردن بەقەد ژیان بەمانایە. ئەگەر ژیان بەهای هیچی نییە، ئەوا مردن هیچ بەهایەکی نییە.

کەواتە، بەچی مرۆڤ دەژی؟ ژیان ئەزموونەکی ناوازەیە- بناغەی هەموو ئەزموونی مرۆڤە. ئەم ئەزموونە چەندە پێکهاتەی نەرێنی هەیە،

ئەوەندەش پێکهاتەی ئەرێنی هەیە. واتە ئەزموونێکی هەندە دەوڵەمەندە کە خۆشی و خەمیشی هەیە؛ خەمگین و پێکەنینناویە، خۆیش هەیە؛ وەک چۆن یەکگرتن هەیە، جیابوونەوەش هەیە؛ وەک چاوەوان دەکرا، نائومێدیەکان هەن؛ وەک ڕاستە، سەرلێشواویش هەیە؛ وەک چۆن جوانی هەیە، ناشیرینی هەیە؛ وەک چۆن دادپەروەری هەیە، نادادپەروەریش هەیە. واتە ژیان وەک خاوەنی پێکهاتەی دژبەیەک و جیانەکراوەیە، ئاماژەیە بە کە و یادەوەری و بەشداری داهاتووی هەموو شت و هەست و نەست و بیرکەکان لە ژیانی ماددی مرۆڤەوە تا ژیانی ڕووحی دەکات.

لە بنەڕەتدا، لایەنی تاریکی ژیان هەمیشە لایەنە گەشاوەی خۆی زاڵ دەکات- نەخۆشی، نەمینەتیە، برسێتیی، بە ماڵ و حاڵ، شەڕ، نائومێدی، سووکایەتیکردن، مردن هەمیشە کاریگەریە حاشا هەڵنەگر و قورس و جۆوهەرییەکانیان لەسەر لایەنی داهێنرانەی ئەو دادەنێن. هەرچەندە لە ژیانیدا هەست بە خۆشی بکەیت، هەموو جارە نەخۆشییەک ئازارت دەدات؛ نادادپەروەری تا ئەو ڕادەیە بەزارت دەکات؛ مردن بە سیحرە نەخوازراوەکەی تیرەرت دەکات. مرۆڤ دەی بەستوو دەبێت کاتێک بیر لەوە دەکاتەوە کە لە کۆتاییدا دەگەڕێت بە تەپێکی ئێچم. مرۆڤ دەتوانێت چاوی لە چی تر بێت و هەوەی بە بدات؟ بە پاڕنانی ئەم پرسیارە زیاتر، ئەو پرسیارە نائارامکەرەمان دەست دەکەوێت: ئەگەر ژیان ئەوەندە بە ئازارە و بە کارەسات کۆتایی دێت، بۆچی مرۆڤ دەبە بژیێت؟ بۆچی خۆی ناکوژێت بە ئەوەی بە یەکجاری لەم مینەتییە ڕزگاری بێت؟

خۆکوشتن بە ڕزگاربوون لە ژیان لای ئەلبێر کامە

ئەلبێر کامەی فەیلەسووف پاڕۆراو بە خەڵاتی نوبڵی ئەدەبی ساڵی ١٩٥٧، لە بەرهەمە فەلسەفییە سەرکییەکەیدا، بەناوی ئەفسانەی سیزیف، بە وردی ئەم پرسیارە دەکات: "تەنها یەک کێشەی فەلسەفی جددی هەیە و ئەویش خۆکوشتنە". حوکمدان لەسەر مانای ژیان پێویستە بە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە جۆوهەرییە، ئەگەر ژیان بە مانا بێت، ئەوا هیچ سوودێکی نییە بەدواداچوون بە سروشتی واقیع، مەعریفە، یان ئەخلاق. ئەو پێی وایە دەخی ئەمە هاوشێوەی ئەفسانەی یۆنانی کۆن و سیزیفە. تیایدا سیزویفس بەهۆی لووتبەرزی و فێڵبازییەکەیەوە سزا دەدرێت. سزاکەی سادە و بەمانا بوو- فەرمانی پێکرا بەردێکی قورس بخاتە سەر لوتکەی شاخێک. بەڵام کاتێک بەردەکە دەگەڕێتە سەرەوە تا لوتکەی شاخەکە، بەردەکە دەخولێتەوە خوارەوە. جارێکی تر بەردەکە پاڵ دەنێتەوە سەرەوە؛ بەردەکە جارێکی تر دەخولێتەوە خوارەوە. بە کۆتایی درێژە بەم کارە دەدات. زەحمەتکانی بە تەواوی بێهودە و

بەمانا و هەوەی بەمانا و تەنانەت سزادەرانە دەردەکەون. لە ژیانەکی وادا خۆکوشتن وەک ڕەگەیەک بە ڕزگارکردنی خۆی لە ئازارەکان سەیر دەکرێت. بەڵام سیزویفس هەرگیز خۆی بەدەست شکستەوە نادات و بەردەوام بەردەکە بەرەو سەرەوە دەگەڕێت. کەم کەس هەیە کە کردەوەکەی بە قارەمانانە دەبینێت، ئینکاری ئەوە بکات کە خۆکوشتن کۆتایی و کاریگەرترین چارەسەرە بە بەمانایی ژیان. ئەو پێی وایە خۆکوشتن، بەهۆی بەمانایی ژیانەوە، هەڵهاتنە- واتە وازهێنان و وازنەهێنانە. بەڵکو مرۆڤ وەک سیزیف دەبێت ڕووبەڕووی نیعمەت و بەمانایی ژیان ببێتەوە. باشترە بە دانپێدانانی ڕاستگۆیانە بە بەمانای ژیان بژیت لەوەی لێی ڕابکەیت و خۆت لە بەهودەیی ماندوو بکەیت. لە بەرامبەر ئازارەکانی ژیاندا، کامە وەک نیچە، پێی وایە مرۆڤ نابێت پێی بڵێت "نا" بەڵکو "بەڵێ". بە وتەی ئەو، مرۆڤ دەبێت چالاکانە بەشداری ژیان بکات نەک بەرامبەری نەرێنی بێت. بە ئەمەش مرۆڤ دەبێت ڕێحی بەرێنگاربوونەوە و سەرپێچی هەبێت. ئەمانەن مرۆڤ بە ڕاست ڕادەگرن و ڕووی بەرەو پێشەوە دەهێنەوە. بەڵام بۆچی بەڵێن بەڵێ بە ژیان؟ ئەگەر وا بێین چی وامان لێدەکات هەست بەو جەرە بکەین؟

لەم بابەتەدا لە ڕوانگەیەکی سیکۆلارستییەوە سەیری مانای ژیان دەکەین. یەکێک لە هەکارەکانی ئەمەش بریتییە لە سەیرکردنی ئەو پاڵنەرە میتافیزیکییە بنەڕەتییەی کە بووەتە پاڵنەری مرۆڤ بە ژیان لە ڕوانگەیەکی فەلسەفیەوە؛ یەکێکی تریان نزیکبوونەوە لە ژیان لە ڕووترین و سەرەتاییترین و خامترین ئاستیدا، بە لێکۆڵینەوە لەوەی کە ژیان لە دەرەوەی چوارچێوەی ئایینی مانای چییە- ژیانێک کە خاڵی بێت لە هیچ نیعمەتێکی خودایی، ڕەنماییکردن و خەمخۆری. هەر لەو گرژییەدادایە- هەرچەندە تاریک و بە تەگەیشتن- کە ئەمە چاوەکی نوە دەکەینە سەر ئەوەی کە ژیان بەڕاستی مانادار دەکات.

ژیان چییە؟

ژیان پرسەیەکی کردارە. لە ڕوانگەی بایەلۆژییەوە، پرسەی بەدیهێنانی پێتانسێلی (هێزی ناوەوە) خودی ماددەیە. ژیان بەم مانایە ئاماژەیە بە سیستەمێکی بەرفراوانی داینامیکی (ئیکۆلۆژی) لە زیندەوەران- خانە، بەکتریا، ڕووەک، ئاژەڵ و مرۆڤ- کە خەیان دەپارێزن، وەڵامی جیهانی دەرەوە دەدەنەوە، زاوزێ دەکەنەوە و لاواز دەبن و دەمرن. با نموونەی تەوی گەنم لە خاکدا وەربگرین. بە یارمەتی تیشکی خۆر و خاک و ئاو و بارودۆخی تر هەواش هەواش دەوەت و گەشە دەکات. لە کۆتاییدا گەنمەکە پەدەگات. یاسایەکە کە تەوی گەنم پەدەگات و دەبێتە گەنم، بەڵام هەرگیز نابێتە گەنمشامی یان

کۆتان. واتە پێگەیشتنی تەوی گەنم بە گەنم پەشتر بە جینی گەنم دیاری کراوە. ئەمەش بەو مانایە کە تەوی گەنم توانای پێگەیشتنی هەیە بە گەنم. گەینی تەوی گەنم بە گەنم، وەدیهێنانی ئەم توانایە.

تەوی گەنم، جگە لە پێکهاتە کیمیاییەکانی تر، هەزەکی ناوکی هەیە کە دەبێتە هۆی ئەوەی ببێتە گەنم. هەر ئەم دەستکەوتە کە گەشەسەندنی دەباتە پێشەوە. ئەم هەزە ڕەنگە پێی بگوترێ هەزی ژیان. بەگومان ڕەنگە ئەم بەچوونە لەلایەن زانایانەوە ڕەخنەی لێ بگیرێت. هەشتا دەبێت جەخت لەوە بکرێتەوە کە ئەگەر ڕەگە بە بوونی هەزەکی نەبینراو و نامەعنەوی لەو شێوەیە نەدەین، ناتوانین ڕوونی بکەینەوە کە بۆچی زیندەوەران ئەوەندە نائومێدی شێ دەکەن بە پاراستنی خۆیان. ئەمەش زەرتر لە ژیانی ئاژەڵاندا بەدی دەکرێت، لەوانەش مرۆڤ. ماندووبوون و خەبات و خەبەختکردنیان بە مانەوە، تەنیا دەرکەوتنی توانای بایەلۆژی نییە. هەروەها تەنیا نوێنەرایەتی پرسێکی میکانیکی نییە بە زاراوەی کارتێزی یان ئەوە تەنها واقیعێکی بەرنامەسازی بەماوەیی نییە. بەڵکو ئەوە "هەزی ژیان" لە دەی بوونەوەرە زیندووەکاندا کە بەرەو داهاتوو ئاراستەیان دەکات. ئەم هەزە ناوکییە هەزی جەوهەری زیندەوەرانە بە پاراستنی خۆی. لە ڕووی تیۆریەوە خواستی خۆپاراستن لە زیندەوەراندا پێویستییەکە بە مانەوە. (من)١.

مرۆڤ ئەو بوونەوەرە ناوازەیە لە جیهاندا کە خۆپاراستنی جەوهەریترین بنەمایە. بەپێی تیۆری پەرەسەندن، مرۆڤ بەشدارە لە پرۆسەی پەرەسەندنی بەبەزییدا. مرۆڤ چەندە لە دونیا تێبگات و بگەڕێت و بە تایبەتمەندی زیرەکی دونیا بنیات بنێتەوە، بەڵام بەستەرەکە لە زنجیرەی پەرەسەندندا. وەک هەموو زیندەوەران دەبێت کار بکات بە مانەوە. بە ئەمەش پێویستە لەگەڵ هەلومەرجەکاندا بگونجێنین و بیانگۆڕین و لەیان تێپەڕێنین. بەم شێوەیە مرۆڤ وەک بوونەوەرێکی بایەلۆژی دەبێت ملکەچی یاسا توند و چەپەڵەکانی سروشت بێت.

مرۆڤ وەک پشیلەیەک

بەڕام یەکێک لە جیاوازییە جەوهەریەکانی نێوان مرۆڤ و بوونەوەرەکانی تر ئەوەیە کە دەتوانێت پرسەکانی ژیان لە مەشکیدا ڕەنگ بداتەوە. بە نموونە پشیلە و کەسێک وەربگرین. هەردووکیان بوونەوەرن کە دەبێت کاربکەن بە مانەوە. لەمەشدا توانا بایەلۆژی و فیزیکییەکانیان بە بەردەوامبوون و پاراستن و بەردەوامکردنی خۆیان بەکاردەهێنن، بە وەستان کارلێک لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا دەکەن.

بەڵام ئەگەر هەوڵی پشیلە وەک مامەکی بایەلۆژی بێت- گونجاندنەکی سروشتی- هەوڵی مرۆڤ بایەلۆژی و فیزیکی و فیکریە. پشیلە ناتوانێت بیر لەم پرسیە بکاتەوە- ناتوانێت ببیستێت هەوڵی چی دەدات و بڵێی. بەڵام مرۆڤ دەتوانێت بیبیستێت- لە مەشکی خۆیدا ڕەنگدانەوەی هەبێت. ئەم پرسیە لە مەشکی خۆیدا لە ڕەگەی خۆیاڕەوە لە فۆرمەکی ڕەمزی و دەروونیدا دەگەڕێتەوە. بیری لەدکاتەوە.

پرسیار لە ماناکەی بکە.

کەشەی جۆوهەری ئەوەیە مرۆڤ دەتوانێت بیر لەوە بکاتەوە کە بڵێی پەداویستییە بایەلۆژی و دەروونییە دووبارەبووەکانی تەر دەکات بە دووبارەکردنەوەی هەمان کردارەکان- بە نموونە کارکردن، خواردن، خەوتن، بەردەوام دووبارە دەکاتەوە، دەبێت خێت لەگەڵ خێتدا بگونجێنی بە پەویستییەکان. پلانێک بە چارەسەرکردنی دادنێت و جێبەجێی دەکات. هەرچەندە ئەم دووبارەبوونەوەیە خولەکی بەمانایە کە مرۆڤ بیردەخاتەوە کە پەویستییە بایەلۆژییەکانی هەیە کە زەر جیاواز نییە لە پەداویستییەکانی ئاژەڵەکانی دیکە، بەڵام مرۆڤ لە ماناکەیدا سەری سوڕدەمێنێت. بەڵام پشیلە ئەم توانایەی نییە.

دەبێت بەڵین پشیلە بە ئەوەی بتوانێت بژی و زاوزێ بکات، پەویستی بە بیستنی مانای ژیانی خۆی نییە. ئەمەش بەو مانایەیە کە پشیلە جگە لە توانا بایەلۆژییە زگماکیەکانی و بارودۆخی گونجاو بە مانەوەی خۆی و نەوەکانی زیاتر هیچی تری ناوێت. ژیان لای ئەو بەنرخە، بەڵام ناتوانێت هەست بە بەهایەکی لەو شێوەیە بکات. بە ئەو گرنگ نییە ئەم ژیانە مانای هەبێت یان نا. گرنگ ئەوەیە کە بە مانەوەی هەرچەندە زاوزێکردنی گرنگە، بەڵام بە ئەو دەربڕینی پەویستییەکی ستەکاستییە.

بە پێچەوانەی پشیلە، مرۆڤ نەک هەر بە ژیان دەژێت، بەڵکو پرسیاری لەدەکات. بەهایەکی بە دەدەزێتەوە. مرۆڤ تەنها کەسێک نییە کە پاڵنەرە بایەلۆژییەکان جێبەجێ دەکات و بەپێی یاساکانی سروشت کاردەکات، بەڵکو بە کەمەایەتیشیان دەکات. بە نموونە خراکی سەرتاییترین پەویستی مانەوە و هاوبەشە بە هەموو زیندەوەران. بە پشیلە خودی گەدە بەسە، بەڵام بە مرۆڤ نا. مرۆڤ دەتوانێت ڕەهەندەکی کەمەایەتی پەبدات- جۆری خواردن، تام و ڕەنگی خواردنەکە، بۆنەکە و لەگەڵ کەدا دەتوانێت خواردنەکە بە هەر شێوەیەک کە ئارەزووی بکات ڕەکی بخات. مرۆڤ بەدوای بەهایەکدا دەگەڕێت بە خراکگرتن لە سادەترین چالاکییەکانی ژیانی هاوبەشی ئاژەڵانی دیکە، لە سەکسەوە تا ئاڵەزترین فۆرم و ناوەڕۆکی هونەر و زانست و فەلسەفە. ئەمە تایبەتمەندی کەمەایەتی ژیانە. تەنها ئەو

□فتار□ سیستماتیک□ نیی□ ک□ ل□ پر□س□ی گ□یشتن ب□ پ□داویستیی□ بایل□ژیی□کانی زیند□و□ر□ زیندوو□کاندا □وودات، ب□□کو پر□س□ی ب□شداریکردنی ه□شیارانی ل□م پر□س□یدا و ت□گ□یشتن ل□ی و گ□□ینی فیکریی□. ل□و□ش گرنگتر، پ□یو□ندی ب□ بنیاتنانی ب□هاو□ ه□یی ل□س□ر بن□مای ئ□و□ی پر□س□ک□ چیی□، ن□ک ت□نها ئ□و□ی ک□ چیی□.

ژیان ل□ سوبژ□کتیڤدا

ه□رو□ها ژیان ف□زای سوبژ□کتیڤیت،(٢) سیست□م□کی فراوانی پ□یو□ندییی □□حییی□کان ک□ ل□ ئ□زموون□کانی □ابردوو و ئ□زموون□کانی ئ□ستا و هیواکانی داهاتوو پ□کهاتوو□. چیر□کی تاک□کی ت□دای□. ه□رو□ها چیر□کی پ□کهاتی□ک و و□اتی□ک و ت□نان□ت ه□موو م□ڤایی□تیش ل□خ□د□گر□ت. ئ□م چیر□کان□ دووبار□ و س□ بار□ د□گ□□در□ن□و□. ئ□و□ یاریکردن و کاریگ□ری و هاتن□ ناو□و□ی ئ□م پر□سان□ن ک□ ئ□م یاد□و□رییی□ ک□م□□ایی□تییی□، واقیعی م□عریفی و ف□زای خ□یا□ی ژیان دروست د□ک□ن. ل□م ف□زای□دا ه□ر ک□س□ک ل□ □□گ□ی گ□□ان و ه□و□ی خ□ی□و□ ه□و□ی ت□رکردنی پ□داویستیی□ بایل□ژی و ک□م□□ایی□تییی□کانی د□دات.

ئ□م پر□سان□ ئ□و□ د□رد□خ□ن ک□ ژیانی م□ڤ پر□س□ی□کی ساد□ی بایل□ژی نیی□- ئ□و□ ت□نیا ب□ش□ک نیی□ ل□ پر□س□ی بایل□ژی، ب□□کو پر□س□ی□کی فیکری ئا□□ز□ ک□ ل□ی□و□ ت□د□پ□□□ت. ت□نها پر□س□ی مان□و□ نیی□، ب□□کو چالاکی□کی ه□شیاری ب□ک□م□□□ی□ ک□ بانگ د□ک□ت ب□ د□ربی□ینی توانای ت□واوی م□ڤ. ت□نها ش□واز□کی ژیان نیی□ ک□ ف□رمانی پ□کراو□ ب□ گونجاندن ل□گ□□ بارود□خ□کاندا، ب□□کو پر□س□ی□کی گ□□انکاری چالاک و پلان ب□ دا□□ژراو□. ل□ بن□□□تتردا، پر□س□ی□ک□ ب□ پ□دانی □□نگ و مانای م□ڤ ب□ پر□س□ی□کی بایل□ژی ک□ ل□ کات□کدا ه□و□ی مان□و□ د□دات ب□ ب□ها□ی□کی م□یی حسابی د□کات. ل□ لای□کی ت□ر□و□ ژیان و□ک ب□رهم□می خولگ□ بایل□ژیی□کان هیچ مانای□کی □□س□نی نیی□، ب□□کو مانای□ک ل□و ه□و□ و ت□ک□شان□دا ه□یی ک□ م□ڤ□کان د□یخ□ن□ ناوی□و□. ه□ر ئ□م خ□با□ت□ی□ ک□ پایی□ان پ□د□ن□ت ب□ بنیاتنانی خ□زان□ک و □□کخستنی ک□م□□گ□ی□ک و بنیاتنانی د□و□□ت و ب□دواداچوونی ئیمپراتۆری□ت□ک.

جگ□ ل□و□ش مانای ژیان، و□ک خودی ژیان، ئ□و ئامانج□ نیی□ ک□ م□ڤ ب□دوایدا د□گ□□□ت، ب□□کو د□رئ□نجامی ب□دواداچوون□کانی□تی. ب□م پ□ی□ مانای ژیان ئاماژ□ی□ ب□ پر□س□ی□ک ک□ ب□ ج□ر□ک ل□ ج□ر□کان ل□ی دابا□و□، ل□ودیوب□ت یان ئ□ودیو□و□ب□ت، ب□□کو مانای ژیان و ژیانی م□ڤ□کان□. ل□م □وانگ□ی□و□ ماناک□ی ب□ق□د مانای ئ□و ه□وای□ ساد□ی□ ک□ ب□مان ه□ناس□ د□د□ین- ه□رو□ک چ□ن ه□وا ل□ ژیان جیا

نابەتەوە، ژیان لە بوونمان جیا ناکرێتەوە. ژیان واتە بوون- مانای ژیان یەکەمجار بوونە. بوون خۆی مانایە.

وانینی ئەرستۆ بە ژیانکردن

بە بۆوای ئەرستۆ مرۆڤ، وەک بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی، بەناو و کوڕە و لە ئینکاری پرسەی بایەلۆژی دووبارەبووەوەدایە. لەوەش زیاتر، هەر بەشێکی دەکاتە بەشێکی ناوازەی بوونەکەی- دەتوانێت لە ڕێگەی هونەرەوە بەرزی بکاتەوە و ئایدیالی بکات؛ ئەم جیهانبینییەی مرۆڤ دەتوانێت باوەڕی بە ئایین هەبێت، کە وەک پێدانی ئامانج و بەها و ئاراستەیەکی ئەبەدی بە بوونی دونیای خۆی سەیر دەکرێت؛ لە ڕێگەی زانستەوە دەتوانیت بەدوای یاساکانی گەردووندا بگەڕێیت و وایان لێبکەیت لە پێداویستییەکانی خۆیەوە دەربچن؛ لە ڕێگەی پەروەردەوە دەتوانن زانستەکانیان لە نەوەیەکەوە بە نەوەیەکی تر بگوازنەوە و بەردەوام خۆیان دەوەمەند بکەن؛ مرۆڤ لە ڕێگەی ئەخلاقەوە دەتوانێ ڕێکوپێکی عەقڵانیی بوونی خۆی لە فۆرمێکی چاکەکاریدا دابمەزرێنێت؛ بە هەنانی چێترین هەستەکانی بە ناو فەمی هونەری ئەبستراکت، جوانی بە مانای بارودۆخەکانی دەبەخشێت. بەڵام هەرچەندە هەوڵەکانی مرۆڤ لە پرسەی بایەلۆژیدا چەندە خۆپەرستانە بن و بەدواداچوون بە بەهای ناوەکی چەندە بەردەوام و بە چەواشەکارانە بن، بەڵام ژیانی لە هەمان کاتدا بەردەوام هەست بە قورسایی ئەرکە بایەلۆژییەکانی دەکات. مرۆڤی خاوەن شانازی و توانای وەها گەورە ناتوانێت لە هەمان کاتدا لە کاریگەریی سەرتاییترین پاڵنەرە بایەلۆژییە هاوبەشەکان بە هەموو بوونەوەرە زیندووەکان ڕزگاری بێت. کاتێک برسی و ڕووت دەبێت، مرۆڤانە حیساب ناکات کەی کاتی ژەمەکە. بە ئەمەش ئینکاری ئەو بەهایانە دەکات کە بەدوایدا دەگەڕێت. بە ئەوەی بتوانێت بژی، مەترسی لەسەر سەلامەتی کەسانی دیکە دروست دەکات و تەنانەت لەناوی دەبات. لەبەرامبەر مەرگدا تووشی شەژان دەبێت و بە ئومێد دەبێت و تەنانەت خۆیشی دەکوژێت. واتە چەندە ئاواتەخوازە مانا بە ژیانی خۆی ببەخشێت، هەرگیز ناتوانێت لە ئەشکەنجەی هەز و یاسا بایەلۆژییەکان ڕزگاری بێت کە نکۆڵی لەم مانایە دەکەن. ئەمەش سەبەری بەمانایی دەخاتە سەر سەز و هەوە و شانازییەکەی لە پێدانی مانا بە ژیانی خۆی- وەک ئەوەی هەموو سەز و هەوە و شانازییەک لە کۆتاییدا هیچ بەهایەکیان نەبێت. وەک ئەوەی ژیانی مرۆڤ هەرگیز نەتوانێت لە بازنەی بەمانایی ڕزگاری بێت کە بوونەوەرەکانی دیکە بەی دانراون.

واتا لە ژیاندا

وەک لە سەرەوە بینیمان ژیان لە ناوەڕۆکیدا هیچ مانایەکی ئەبەدی

نییە- کەی کردارەکانی زیندەوەران و نازیندووەکانە کە لە ژەر کاریگەری هێزە بایۆلۆژییەکان گۆڕاوەی یاساکانی سروشت دەبن. هیچ نهێنیەکی تایبەت لە ژیاندا نییە- تەنیا نوێنرایەتی هەڵسوکەوتی سیستەمی بایۆلۆژی و کیمیایی و فیزیایی زەر ئاڵز دەکات، کە بە زنجیرەیەک هەکار و کاریگەری بەیەکەوە گرەدراون. بەپێی یاسا ناوخەییەکانی خۆی بەردەوامە لە گۆڕکردن. تەنانەت بەبە مرۆڤیش، سروشت بەردەوامە لە کارکردن- دارکان لە تەوکانەوە هەڵدەقوێن، نەت بەرهەم دەهێنن، بچووک دەبنەوە، گۆڕە دەکێن و لە کۆتاییدا پە دەبن و کاڵ دەبنەوە. ئەمە ئاوازە نەشکاوەکەی سروشتە.
بەڵام ئەو مانایەی مرۆڤ لەرەدا بەدوایدا دەگەڕێت، تەنیا بە مانای خودی سروشت سنووردار نییە. هەروەها تەنیا ئەوە نیشان نادات کە ژیان بە هەموو مرۆڤایەتی چی دەگەیەنێت. هەروەها بەوەو ناوەستێت کە مانای ژیانی مرۆڤ چییە. لە ڕاستیدا گەڕانی مرۆڤ بە مانا پەیوەندی بەم چوار هەکارەی خوارەوە هەیە جگە لە هەکارە بایۆلۆژییەکان. فاکتەری گشتگیر و میتافیزیکی و کەمەایەتی و تاکەکەسین. لە خوارەوە بە کورتی باسیان دەکەین.
با سەرەتا سەیری ئەو گەردوونە بکەین کە تێیدا دەژین. کاتێک سەیری گەردوون دەکەین، ئەوەی دەمان پەدەکاتەوە، سەزەکی قووڵە بە گەورەیی بەئەندازەی، سەرسامی و ڕەزگرتنەکە بە بەدەنگیە ناوکییەکەی. بلیز پاسکال دەڵێت: بەدەنگی هەمیشەیی ئەم فەزا بەکەتاییانە من دەترسێنێت. کاتێک مرۆڤ بیری لەدەکاتەوە، دەتوانێت هەست بە هێزی بەکەتاییەکەی بکات کە لە هەر پەلەکی دەروون و هەر فراوانبوونی خەیاڵ و هەر چوارچێوەیەکی سەزداری ئەندامەکانی هەست تەدەپەڕێت. وەها دژایەتییەک بە بوونی مرۆڤ دەڕەخسێنێت کە مرۆڤ خۆی لە پەش خەیدا وەک بوونەوەرەکی بچووک و بە بایەخ و بەڕەکەوت دەبینێت. مرۆڤی گەردوونئاناستەکراو دەست دەکات بە پرسیارکردن لە مانای بوونی خۆی. چونکە ئەو هەستێی کە گەورەییەکەی دەهێنێتە ئاراوە، هەموو هەستەکانی مرۆڤ بە خود و متمانە بەخەبوون و شانازی بەخەیەوە دەخاتە بەر تەحەدا. مرۆڤ لە لەواری گەردووندا پرسیاری ئەوە دەکات کە ئایا ژیانی هیچ مانایەکی هەیە- بەکەتایی و بەئەندازە ترسناکەکەی مردنی بیردەخاتەوە. پەیوەندییەکی خەیاڵی ناڕاستەوخە لە نێوان گەورەیی گەردوون و نادیاریکردنی مردندا هەیە: مردن وەک گەردوون، بەرزە، وەرانکەر، بەکەتاییە، تاریک و لە دەرەوەی خەیاڵدایە.
ئەم گەردوونەی بەدەنگی ڕووبەڕووی مرۆڤ لە هەمان کاتدا بەباکی و بە هەست و سەزداریە. بە گەردوون مرۆڤ بوونی یان نەبوونی هیچ بەهایەکی نییە. نەک تەنها بوونی یەک کەس، بەڵکو بوونی ملیۆنان و

تەنانەت هەموو ڕەگەزی مرۆڤیش هیچ بەهایەکی نییە. هەکارەکەشی ئەوەیە، یەک، گەردوون هیچ هەشیارییەکی لەو بارەیەوە نییە؛ یەکەکی تر ئەوەیە کە بەبە مرۆڤ بوونی هەبووە و بەردەوامیش دەبێت. بە وردی بڕەین بوونی سەربەخۆیە لە بوونی مرۆڤ. بەڵام بە مرۆڤ، بوونی ئەو لەم جۆرە گەردوونەدا کەشەی ڕەخنەگرانە- کە مامەڵەی بەباکانە و بە جیاوازی گەردوون لەگەڵیدا دەبێتە هەی بەرخەدانی بەهێز و دەڵاوکە و نائومێدی. ئەمەیە کە کامە لە بەرهەمی "ئەفسانەی سیزیف"دا دەیڵێت: پیاوێک ڕووبەڕووی ناعەقڵانییەکان بووەوە. لە دەیدا هەستی بە حەسرەتی بەختەوەری و حیکمەت دەکرد. بەمانایی لە ململانێی نێوان پێداویستییەکانی مرۆڤ و بەدەنگی ناعەقڵانی جیهان سەرهەڵدەدات. ئەمە نابێت لەبیر بکرێت. دەبێت پابەند بێت پێیەوە، چونکە هەموو دەرئەنجامەکانی ژیان پێیوەستە بەوەوە. ناعەقڵانییەت، نەستالژیای مرۆڤ و بەمانایی لە بەریەککەوتنیانەوە سەرهەڵدەدەن(٣).

بە مانای بەمانایی ململانێی نێوان ئارزووی مرۆڤ و بەدەنگی جیهان فاکتەری گرنگە بە بەمانایی ژیان. بەڵام ئەمەش دەگەڕێتەوە بە وەهم و وەهمی مرۆڤ بە مرۆڤسازی گەردوون. واتە مرۆڤ چاوەڕوانی ئامانج و ئاراستە و نیشانەیەکی ڕەمزی بە بوونی خۆی لەو گەردوونەی کە تێیدا دەژیت، هەروەک چۆن چاوەڕوانی لە ژینگەی خۆزانەک دەکات کە تێیدا گەورە بووە. لە ڕاستیدا گەردوون هیچ ئامانجێکی بە بوونی نییە، یان بە واتایەکی تر بە مرۆڤ بوونی نییە، یاخود بوون بە مەبەستی خزمەتی مرۆڤ نییە. مرۆڤ دەتوانێت بە دابینکردنی پێداویستییەکانی بوونی خۆی بەکاری بهێنێت. بەڵام تەنانەت بەو شێوەیەش گەردوون بە پشتگیریکردنی بوونی مرۆڤ نەبوو. تێیدا دەرکەوتنی مرۆڤ، بە کەسێکی بەئایین، ڕەکەوتێکی پاک، دەرکەوتنی مرۆڤ دەرکەوتنی گەڕانکارییە هەرەمەکییەکانە کە لە هەندێک ساتەکانی گەردووندا ڕوویانداوە. تەنانەت ئەگەر پێیان وابوو ئەم گەڕانکارییە دەرئەنجامی کارێکی پێویستی گەردوون بێت و نەک تەنیا ڕووداوێک، بە کەسێکی بەئایین هەکاری دەستپێکردنی ژیان ئەوەیە کە بە شێوەیەکی نائیرادی ڕوویداوە. هەروەها ئەم گەڕانکاریانە بە ئیختیاری ئەوەوە نین. ئەمە ئەو خاڵەیە کە دەیخاتە ناو توندترین سەرلێشێواوی – هەرەمەکیی ژیان و یاساکانی گەردوون لە دەرەوەی ئیرادەی مرۆڤ بەلای مرۆڤەوە لە ڕووی فیکرییەوە ناگونجێت.

لە ڕوانگەی تاکەوە ژیانی ئەو لە چاوی گەردووندا هیچ بەهایەکی ناوەکی نییە. مرۆڤ بە ڕەکەوت لە گەردووندا بوو. بەمانایەکە ئەوەیە کە بوونی گەردوون و بوونی مرۆڤ دوو حاڵەتی جیاوازی بوونن- هەرچەندە بوونی دووەمیان پێیوەستە بە بوونی یەکەمیانەوە. بە

قووەی سەیرکردنی ئەم هەستە بەمانایە، ململانێیەکی ئاشت نەکراو دەبینینەوە: بە ئامانجی کردارەکانی گەردوون و هەوەی مرۆڤ بە دیاریکردنی ئامانج بە کردەوەکانی خۆی.
بەڵاستی گەردوون لە جووڵەی بەوچانی سیستەمێکی خۆبژێو پێکهاتووە. جگە لە کردەوەکانی خۆی هیچ ئامانجێکی نییە. لەوانەیە فۆزا – کاتێکی بەکەتایی و ئەبەدی و خۆبژێو بێت؛ بەڵام مرۆڤ بوونێکی سنووردار و خۆبژێوە. ئەو بوونەوەرەکە کە بەجەماوە بە گەڵان بەدوای مانای بوونی خۆیدا لە جیهانێکی بە ئامانجدا. ئەو ئینکاری بە ئامانجە- بە ئەو بە ئامانجی وەک گەردوون ترسناکە. چونکە، نەبوونی هیچ ئامانجێک لە هاتن و ژیان و ڕەشتنیدا، جیاوازی بنەڕەتی نێوان ئەو و ئەو ماددە گەردوونییە لەناو دەبات کە لەگەڵیدا دەژی. مرۆڤ وەک ئەستێرەیەک یان هەسارەیەکی بچووک، بە شێوەیەکی بە ئامانج و میکانیکی و دووبارەبووەوە ملکەچی یاساکانی گەردوون دەبێت. ئەوەی زەرتر مرۆڤ دەترسێنێت، بەڕێوەبردنی سیستەمێکی بەکەتایی ماددە و فۆرم و ماددە نییە، بەڵکو لەدەستدانی جیاوازی نێوان خۆی و هەموو ئەو شتانەی کە بەڕێوەی دەبەن- لەدەستدانی هۆشیاری و ڕەحی مرۆڤ لە زانای ماددی بەکەتاییدا. ئەم لەدەستدانە مرۆڤ بەدی دەکات، توانای خۆئاڵاستەکردنی لە دەدزێت. بەبە ئیرادەیی فەڕ دەدرێتە ناو گەردوون، بەبە ئیرادە تێیدا هەڵدەفڕێت و بە هەمان شێوە بەبە ئیرادە لەی ون دەبێت، دەچێتە ناو پرسەیەکی بە ئامانجەوە. ئەم لەدەستدانە مرۆڤ بەدی دەکات، توانای خۆئاڵاستەکردنی لە دەدزێت. بەبە ئیرادەیی فەڕ دەدرێتە ناو گەردوون، بەبە ئیرادە تێیدا هەڵدەفڕێت و بە هەمان شێوە بەبە ئیرادە لەی ون دەبێت، دەچێتە ناو پرسەیەکی بە ئامانجەوە.
بەیە بەشی دووەمی ئەم بەمانایە ئەوەیە کە مرۆڤ هۆشیارە. دەتوانێت نەک تەنها گەردوون، بەڵکو جووڵە و مادەکانی و مرۆڤکانی دیکە هەست پێبکات و بیربکاتەوە و دەریببڕێت. ئەگەر گریمانە بکرێت کە جگە لە مرۆڤ هیچ بوونەوەرێکی هەستیاری دیکە لە گەردووندا نییە – تا ئێستا هیچ دەزینەوەیەکی پشکۆتوو لەم بارەیەوە نییە – مرۆڤ بە تەنیا لە گەردووندا وەک خاوەن هۆشیارییە. بەڵکو ئەوەی مرۆڤ ڕووبەڕووی دەبێتەوە تەنها گەردوونێکی بەدەنگ نییە کە بەکەتایە و لەدەرەوەی عەقڵ و خەیاڵ بێت، بەڵکو سیستەمێکی ماددەی نائاگایشە. بەدەنگی لەڕدا ئاماژەیە بە نەبون یان نەبوونی دەنگ، بەڵکو ئاماژەیە بە دابەانی ئاشتبوونەوەی نێوان مرۆڤی هۆشیار و گەردوونی نائاگا- نەبوونی هیچ دیالۆگێک لە نێوانیاندا .ئەم حاڵەتە دابەانە ئەوەمان بە دەردەخات کە مرۆڤ چەندە بە ئاگادارییەوە لە گەردوون تێبگات و قەدری بزانێت و تەنانەت بە ملکەچکردنی کاردەکات، وەامی

گەردوون بە بەدەنگییە.
لە هەوانگەی میتافیزیکییەوە ژیان ئاماژەیە بە کەی ئەزموونەکانی مرۆڤ لە ژیاندا. تەنیا بەرهەمی هاستەوخۆی هەنگدانەوەی مرۆڤ نییە لە هەشیاریی بوونی خۆیدا. پەویستە جەخت لەوە بکرێتەوە کە ئەو ژیانەی ئێمە وەک پرسیەکی وجودی باسی دەکەین تەنها لە مرۆڤدا سنووردار نییە. زەرجار گومان لە خەڵک دەبەت کە شتگەلێکی وەک "ژیانی دارەک" و "ژیانی کتێبەک" بەکاردەبەن. ئەمەش ئاماژەیە بە "ژیان"ی ئەو دارە یان کتێبە. واتە "ژیان"ی ئەو وەک چەن هەستی پەدەکرەت و پەناسە دەکرەت و بەپەی پەویستی مرۆڤکان حوکم دەدرەت. ئێمە ناتوانین ژیانی درەختەک خەیاڵ بکەین، وەک چەن ناتوانین ژیانی کتێبەک بەبە مرۆڤ خەیاڵ بکەین. بەڵام کتێب بەبە مرۆڤ بوونی نییە، چەن دار وەک پەشتر گوتمان دەتوانەت بە بوونی مرۆڤ هەبەت. واتە کتێبەکە لەبەر پەویستی مرۆڤ بە زانست دروست کراوە؛ بەڵام دار، هەرچەندە مرۆڤ پەویستی پەیەتی، بەڵام لەلایەن مرۆڤەوە بەهای نییە. دەبینرەت کە کاتەک ئێم چەمکە "ژیان"ە بە شتە بە گیانییەکان جەبەجە دەکەین، بە گومان دەبەتە چەمکەکی پەیوەندیدار و بەو هەیەوە دەبەتە بەهای ئەژەیی.
بەم پەیە چەمکی "ژیان" بە مەبەستی دەربەینی پرسی بەخشینی مانا لەسەر بنەمای مەبەستی مرۆڤ. ئەگەر هەموو شتەکانی دونیا بە "ژیان" بزانین، بە مانای پەچەوانەی مردن بەکارناهەنرەت، بەڵکو بەو مانایە کە بوونی مرۆڤ لەگەڵ ئەو شتانەی لە دونیادا دەژی نیشان بدات. بەگومان کتێبەک کەتایی بە ژیانی خەی دەهەنەت- ئەگەر بسوتەنرەت یان بدەڵت، ئەوا بوونی نامەنەت، بەڵام هەرگیز نامرەت. بەڵام کاتەک دارەک وشک دەبەتەوە، دەوترەت "مردووە". بەم شێوەیە ژیان ئاماژەیە بە دەخی بوونی زیندەوەرە ئەرگانییەکان لە جیهاندا. مەبەست لەردا ئەوەیە کە ژیان پرسیەکە کە لە هەشی مرۆڤەوە هەنگدانەوەی هەیە. ئەگەر هەموو گەردوون وەک سیستەمەکی زیندوو زەبەلاح لە خەیاڵدا بخەینە بەرچاومان، مانای بوونی بە خەی نییە، بەڵکو بە ئەو کەسەیە کە لە هەگەی هەشی خەیەوە هەنگدانەوەی هەیە. تەوانینی مرۆڤ بە دونیا لەگەڵ تەوانینەکەی بە خەی لەو جیهاندا تەکەڵە دەبەت. ژیان لای مرۆڤ تەنیا فەرمەکی بوون نییە، بەڵکو فەرمەکە لە هەنگدانەوەی ئێم بوونە لە هەشیارییەکەیدا. هەر لەم هەنگدانەوەیەدایە کە مرۆڤ جیهان وەک پەیوەندیدار بە خەیەوە هەست پەدەکات. پەیوەندیدارەتی شەوازەکی مرۆڤە بە بەخشینی مانا.
گەردوون ناتوانەت بەهای بوونی مرۆڤ بدات، چونکە هەشیارییەکی خەڵاگری نییە. توانای وەها تەنها لە مرۆڤدا بوونی هەیە- مرۆڤ تاکە بوونەوەرە کە توانای هەڵسەنگاندن و دانانی بەها بە

کردارەکانی خۆی هەیە. کاتێک مرۆڤەکان بایەخ بە شتەکان دەدەن، پەوەرەکانیان لەسەر بەرژەوەندییەکانی خۆیان دادەنێن. بە نموونە بەردێک لە شاخەکدا بە مرۆڤ هیچ بەهایەکی نییە. بەڵام کاتێک ئەو بەردی بەکارهێنا بە دروستکردنی بناغەی ماڵێکی، لەو کاتەوە هەندێک بەهای بۆی هەبوو. چونکە مرۆڤ و بەرد لە بەرهەمهێنانێکی دیاریکراودا پێیوەندییان بە یەکەوە هەیە. واتە بەردەکە بۆی دەبێتە شتێکی مانادار.

ژیان و بە مانایی

مانای بەمانایی پارادەکسیکە- لە کوێدا لێکدانەوەی بەمانایی بریتییە لە دیاریکردنی ماناکەی؛ یان لانی کەم، واتە هەوڵدان بە تێگەیشتن لێی لە پێلێکی مانادارداە. بەمانایی بە دنیاییەوە مانای تایبەتی هەیە؛ ئەگەرنا مەحاڵە نەک تەنها چەمکسازیی بکەین، بەڵکو باسیش بکرێت. لەجیاتی ئەوەی بڵێین هیچ مانایەکی نییە، گونجاوترە بڵێین بە مرۆڤ ئاماژەیە بە لەدەستدانی مانا. بە مانا بە مانای نەبوونی ڕەهای مانا نییە؛ ئەگەر وابێت قسەکردن لەسەری مەحاڵە، چونکە مەحاڵە باسی هیچبوونی پاک بکرێت. بە مانا دەرئەنجامی سەرکوتکردنی مانا- هەست دەکەیت وەک ئەوەی هیچ شتێک سەرکوت نەکرێت.وەک چۆن مرۆڤ بە ئەوەی باس لە مانای هیچبوون بکات، سەرتا دەبێت بە گشتی قسەی لەسەر بکات و بە شێوەیەکی پارادەکسیکال، وەک ئەوەی هیچ نەبێت، بە ئەوەی باس لە بەمانایی بکات، پێویستە بە سەرتا باسکردن لە ماناکەی نکۆڵی لێبکرێت، وەک ئەوەی هەندێک مانای هەبێت. ئامانج ئەوەیە کە ڕووخساری ڕاستەقینەی خۆی لە پشت ئەو ئینکارییەوە شاراوەتەوە.

وەک بینیمان بەمانای ژیان بەقەد ماناکەی ئاڵەزە. کاتێک باسی بەمانای ژیان دەکەین، بەزەری سەرتا سەرنجمان لەسەر ئەو هەستانە دەبێت کە لە مرۆڤدا دروستی دەکات. هەکاری ئەمەش ئەوەیە کە بەمانایی کەی کاریگەرییەکی ئەنتەلەژییە کە بەسەر مرۆڤ و لە مرۆڤدا ڕووەدات. ئەم کاریگەرییە بە ناچاری پێویستە بە باری دەروونی جیاوازەوە- مەزاجێک کە لە هەمان کاتدا دیدێکی نوانستر بە بوونی مرۆڤ لە جیهاندا دەبەخشێت. بەڵکو لە خوارەوە باس لەم چوار مەزاجی خوارەوە دەکەین کە بەمانایی دروست دەکەن:

یەکەم:. بە مانا هەستکردنە بە نامەبوون لە نێوان هەشیاری مرۆڤ و دونیادا. واتە کاتێک هەشیاری مرۆڤ ئەو ڕەنگدانەوەیە وەرنەگرێت کە چاوەڕێی دەکات لە دونیا، بەمانایی سەرهەڵدەدات. ئەمەش لە بنەڕەتدا بەو مانایەیە کە بوونی من و تەواوینم بە جیهان بەباکانەیە بەرامبەر بە جیهان. هەرچەندە تامەزرۆی تێگەیشتنم لە

جیهان لە ڕۆگەی تەڕامان و بیرکردنەوە لێی.، هەستکردن بە نایەکسانی ئیلاهی لە مرۆڤدا وازهێنانە- کە تیایدا ئەو کەسەی سەرەتا بە دونیا جێدەهێڵرێت، دواتر لە لایەن جیهانەوە وازی لێدەهێنرێت. وازهێنانی لە نامەبووندا مرۆڤ هەست بە پشتگوێخستن لە جیهان دەکات و بەهۆیەوە ئازاری پێدەگات و هیچ پێیوەندییەکی ڕەحی نییە. ئەم هەستانە بە مرۆڤ دەڵێن ئەو دونیایەی کە فڕە دەدرێتە ناویەوە بۆی گرنگ نییە.

دووەمیان:. ئەویە کە مانای دونیا لە کەسێکەوە بە کەسێکی تر جیاوازە. تیایدا خولیای مرۆڤ بە جیهان، ئیرادەی تێگەیشتن و گەیینییەتی، کە لە ڕابردوودا دەوستێت. ئەو هەستەی کە لای مرۆڤ بەجێی دەهێڵێت بەزارییە. بەزاری، لێدەستدانی گرنگیدانێکی تەواو نییە بە مانای جیهان، بەڵکو لێدەستدانی حەز و ئارەزووی پێیوەستکردنی خۆی پێیەوەی. مرۆڤ هەست دەکات کە تێگەیشتنی مرۆڤ لە جیهان هەندێ تێگەیشتنی مرۆڤ لە مرۆڤ بۆی گرنگ نییە. بەزاری، لای هایدگەر، مەزاجێکە کە پێکهاتەی کاتیی بوون ئاشکرا دەکات. ئاماژەیە بە فراوانبوونی پێکهاتەی کاتی بە ناو ئەستا کە بوون دەخاتە ژێر پرسیارەوە. هایدگەر بەم شێوەیە دەیخاتە ڕوو: بۆچی ناتوانین مانا بە خۆمان بدەزینەوە- ئەگەری جۆهەری هەموو شتێکە؟ ئایا لەبەر ئەویە بەزارین، کە سەرچاوەکان هیچ لەبارەیەوە نازانن، لە هەموو شتێکەوە سەرساممان دەکات؟ ئایا دەبێت جارێکی تر خۆمان بکەینەوە بە مرۆڤێکی بەرژەوەندیخواز و خۆپەرست؟ بۆچی ناچارین ئەم کارە بکەین؟ ڕەنگە لەبەر ئەوە بێت کە لە خۆمان بەزار بووین؟ ئایا ئەم شتانە وەک تەمێکی بەدەنگ لە قووڵایی بەهێشی مرۆڤدا دەنێ دەرەوە و پاشکشە دەکەن، یان لە بەرزترین خاڵدا لەگەڵمان دەمێننەوە(٤).
بە هایدگەر بەزاری، وەک دەڕاوکە، حاڵەتێکی جۆهەری بوونە لە جیهاندا. بریتییە لە لەبیرکردنی خێت لەناو بەزاریدا و لە ڕۆگەی بەزارییەوە- تێناناێت لەبیرکردنی ئەوەی کە مرۆڤ بەزارە. بە تەواوینی ئەمە لە بەزاریدا مرۆڤ نەک هەر ناتوانێت پێیوەندی بە دروستکراوەوە بکات، بەڵکو ناتوانێت پێیوەندی بە خۆیەوە بکات. لە بەزاریدا کات بەتاڵە، وەک ئەوەی بەتاڵ بێت؛ مرۆڤ بە ئامانج سەرگەردان دەبێت بە ناوەوە و دەرەوەی. لەوەش گرنگتر مرۆڤ فڕە دەدرێتە ناو تەڵەی خەسەپێنراوەوە. قسە لەسەر لێدەستدانی بەرژەوەندی لە جیهانی دەرەوە نییە، بەڵکو پێیوەندی بە نەبوونی جیهانەوە هەیە وەک بەرژەوەندییەکی مرۆیی. پێدەچێت گرنگیدان بەوە وەک کاتێک دیارە کە بەبە مانا تێدەپەڕێت و بە شێوەیەکی گەورە و

بەهودە بە جیهانەوە گرەدراوە.
لە بەزاریدا جیهان وەک بەمانا هەست پەدەکرێت- ئەمە بەو مانایە نییە کە لە مانا ئەبەدییەکەی ناویدا وازی لە دەرکەوتن هەناوە. بەڵکو دەرکەوتنی ڕووت و ڕووت و ڕەتنەکراوە و بە ڕەحمانەی جیهانەکە کە هیچ مانایەکی نییە. ئەگەر بە هایدگەر بەزاری پەکهاتەی کاتیی جەوهەری مرۆڤ ئاشکرا بکات، بە ئەمە ئاشکراکردنی بەمانایی جیهانە، کە زەرجار لە دەرەوەی تەڕوانینی ئەمەیە. بەڵکو لە بەزاریدا، مرۆڤ ڕوو لە دنیایەکی نەهامەتی دەکات. نەهامەتییەک کە ئاگایی مرۆڤ لە نەهامەتییەکانی بوونی خۆی هەڵدەگیرسێنێتەوە.
بەزاری هیچ سنوورێک ناناسێت. وەڵای بە بایەخدان بە دونیا، مرۆڤ ناتوانێت چاوی لە لابدات و سەرنجی خۆی بە شوێنێکی تر ڕابکێشێت. تەیدا سەرنجی مرۆڤ بەبە ئامانج و بە کۆتایی لە نەوان خۆی و ئەو جیهانەدا دەسوڕێتەوە کە مرۆڤ سەیری دەکات- جیهانی بە بەرژەوەندی و خودی بە بەرژەوەندی بە جۆرێک لە شەوازی تەنەگەیشتن سەیری یەکتر دەکەن. هیچ هەستێک بەرامبەر ناکرێتەوە. تەنها ناچاریی سەپەندراو بەیەکەوە دەیانهەڵدەتەوە.
بەزاری مەزاجێکی زەر ناخۆش. یان باشتر بەڵێین بەزاری زەر بەزارکەر و بەزارکەر. ناخۆشییەکەی ئەوە نییە کە مرۆڤ تەیدا بەکار، بەڵکو مەحاڵە دەست لەم بەکارییە هەڵبگرێت، کە مرۆڤ لە بەشاییدا دەوستێت و قوتی دەدات و تەنانەت تەیدا ون دەبێت. مرۆڤ لە بەزاریدا گوێی لە دەنگی ناخۆشی بوون دەبێت کە وەک مەشکی بەزارکەر دەسوڕێتەوە. هیچ هەزێک نییە بە ڕاگرتنی ئەم دەنگە. ئیرادەی نەماوە. تەگەیشتنی نەماوە. پرسەی ڕووکردنە هیچ و لەدەستدانی هۆشیاریی و بەمانا بوون وەک جیهانێکی فریودراوە. کیرکەگارد ئەم دەخە بەم شێوەیە وەسف دەکات: "بەزاری سەرچاوەی هەموو خراپەکارییە".

سەیەمیان:. بەباکی خود لەگەڵ خۆیدا. لە مەرگی بەزاریدا، نەک هەر درک بە بەمانایی جیهانەکەی دەکات، بەڵکو بەمانای ژیان لەو جیهانە بەمانایەدا. پەیوەندی نەکردن لەگەڵ جیهاندا دەبێتە هۆی شکستهێنان لەگەڵ خۆیدا. لەم خاڵەدا ڕشتنی خەبەخە ڕوودەدات. وەک ئەوە وایە گەڕایەکی وشک لە درەختەکەوە بکەوێت و بە زەویدا هەڵدەفڕێت. مەزاجێکی نائومێدییە. کەوتنەخوارەوەی نائیرادی مرۆڤە دوای ئەوەی دەزانێت بەرخدانەکەی بە شکست کۆتایی هاتووە. کاتێک لە بوون بەبەش دەکرێت، ئەو خودی هەستی پەدەکات، ژیانی خۆی وەک هەڵەمەکی و بە ئامانج و هەڵەمەکی ئەزموون دەکات. زیاتر لەوەش ئەوەیە کە هەموو شتێک بەیەکەوە گرەدراوە و لە فەڵەمەکی سەیردا پەکەوە دەژین.

تەیدا جیاوازی نێوان خود و جیهان، نێوان خود و خود و نێوان بوونی خود و هۆشیارییەکەی، نامێنێت.

چوارەمیان:. بەباکی لە بەمانایی بەباکییە. ئەمە نزمترین خاڵی بەمانایە. ڕەنگە ناوی لە بنرەت خۆدرخستنی ترسناکییەکانی بوون. ئەوە تەنیا گۆشەسندنەکی لەژیکی نییە لە ئیستدلالەکانی ئەستامان، بەڵکو ئەوە نیشان دەدات کە هیچ خودێک لە دەروازەکەدا نییە- یان باشتر بڵێین هیچیان نەماوە. لە جیهانێکی بە خوددا جیاوازی بینین و نەبینین نامێنێت، چونکە هیچ خودێک نییە کە هەست بە جیاوازییەکی لەو شوێنە بکات. لە جیهانێکی بە خوددا، جیاوازی نێوان ژیان و نەژیاو، نێوان ئەستا و داهاتوو، نێوان هیوا و نائومێدی کاڵ دەبێتەوە. بە مەرەق، لە نێوان هەبژاردنی ژیان و هەبژاردنی مردندا، بەها لەدەست دەچێت. جیهان دەبێتە جیهانێکی نیهیلیستی. مەزاجێکی باڵادەست لە جیهانێکی ئاوادا ئەوەیە کە هەموو شتێک نرخی نەماوە.
بەڵام لەو ساتەدا، لەو ژینگە تایبەتەدا، کاتێک هەست دەکرێت هەموو شتێک لە کۆتاییدایە، لەناکاو ئەگەرێکی وا لە مرۆڤدا سەرهەڵدەدات- بە هەبژاردن، تەنانەت ئەگەر هەبژاردنی نێوان ئەستا و پەسان، ژیان و مردن، و هەموو شتێک و هیچبوون، وا دەرکەوێت بە ئەوەی هیچ دەرئەنجامێکی نەبێت؛ یان تەنانەت ئەگەر هەبژاردنەکە جارێکی تر – وەکو زەلیلێکی تر – لە بەمانایی و نەهامەتی و بەهیوایی تەواودا نوقم بێت؛ یان تەنانەت ئەگەر هەر بژاردەیێک لەبەرچاو بگیرێت کاتێک هەموو شتێک کۆتایی هاتووە. لە جیهانێکی وادا مرۆڤ هەرچییێک هەیبژێرێت، ڕەنگە هیچ مانایێک و بەها و گرنگی و هیوایێک نەبێت. بەڵام شتێک هەیە مرۆڤ ناتوانێت مانا ببەخشێت بەڵکو دەتوانێت مانا بە بوونی خۆی بدات، مرۆڤ ناتوانێت بەها بدات بەڵام کردارەکانی بەهایان هەیە، ئەو کەسەی ووی لە داهاتوو دەگەڕێت هەشتا ووبەڕووی ئەم داهاتووە دەبێتەوە.

ئازادی وەک ژیان.
ئازادی مرۆڤ دەرئەنجامی گەڕان بەدوای مانادا نییە، بەڵکو ئەگەرێکە کە لەو ساتەدا کە زەر بە ووونی دیارە کە بوونی زەرترین بەمانا و بەباکانە و سنووردارە ئەگەرێک کە نەتوانێت هەیبژێرێت، بەڵکو خۆی هەیبژێرێت. ئەم لە دەروەی مانا و بە مانادایە، هەرچەندە لە قووڵایی بەمانایدا خۆی دەردەخات. ئازادی مرۆڤ فاکتەرێک نییە بە دیاریکردنی ئەوەی کە ئایا بوونی هیچ مانایێکی هەیە یان نا. چونکە پێش مانا و بەمانای ژیانە. کۆتایی بە هەموو

ناکۆکییەک دەهێنێت. خۆکوشتن بە نموونە وەربگرە. ئادیکاڵترین ڕێگایە بە ئەوەی نیشان بدات کە مرۆڤ وەستای ڕەهای ژیانی خۆیەتی و دەتوانێت بە ئارەزووی خۆی فڕێی بدات. کردەوەی هەوەدان بە کەتایییەهێنان بە بەمانایی لە ژیانی مرۆڤدا وەک دەرئەنجامی کێشەیەک کە لە دەرەوەی توانای مرۆڤ بە چارەسەرکردنی (قەیران) لە ڕێگەی ئازادییەوە بە ئەوەی مانایەکی دیکەی پێبدات. بە واتایەکی تر کردەوەیەکی پارادۆکسیکە بە دووپاتکردنەوەی ئەوەی کە ژیان بە ئینکاری تەواوەتی مانای هەیە. نابێت ئەو خاڵە لەبەرچاو بگیرێت کە ئەوەی ئینکاری ناکرێت یان "چارەسەر نەکراوە" سەبارەت بە خۆکوشتن، ئەو ئازادییە کە پێویستی پێیەتی بە بەدەستهێنانی. واتە "نەکوژراوە"ی خۆکوشتن، ئازادی کوشتنی خۆکوشتنە. بە واتایەکی تر کردەوەیەکی پارادۆکسیکە بە دووپاتکردنەوەی ئەوەی کە ژیان بە ئینکاری تەواوەتی مانای هەیە.

وەک لە سەرەوە گوتمان ئۆگەر خودی بوون مانا بێت، نەبوونیش هەروا بی مانا نییە. بەڵام ئەو ڕاستییەی کە هەم بوون و هەم نەبوون ناتوانن نکۆڵی لەبکەن ئەوەیە کە هەڵبژاردن کاریگەری لەسەر باری دەروونی بوون هەیە. هەموو هەڵبژاردنێک، هەرچەندە کردەوەیەکی کەسی بێت، ڕەکخستنی بەمانای جیهان تێکدەدات. لەگەڵ هەر هەڵبژاردنێکدا- تەنانەت ئۆگەر هەڵبژاردنێکی نەرێنی و تێکدەر و نەرێنی بێت- مرۆڤ مانایەکی نوێ دەخاتە ناو جیهانەوە. بەم کارە دووبارە بوونی خۆی هەڵدەبژێرێتەوە. بە نموونە هەڵبژاردنی نانێک بەسەر گوڵەکدا تەنها ئەوە نییە کە مانای نوێ بە جیهانی مرۆڤ بدات، بەڵکو، بە شێوەیەکی فراوانتر، هەڵبژاردنی نوێکردنەوەی بوونی مرۆڤە لە ڕێگەی ئەو هەڵبژاردنە ناوازە و تایبەتەوە، کە وەک زەڕەوورەت و پێویستی خۆی دەسەلمێنێت و خۆی مانا دەکات. بە ئەوەی بە هەڵبژاردنی نان مانا بە جیهانی خۆی بدات لە بنەڕەتدا ئەوەیە کە خۆی وا بکات کە ئەو هەڵبژاردنێکە لە جیهاندا.

بوون ئۆگەرەکە کە دەتوانرێت دووبارە و سێ بارە هەڵبژێردرێت. لە توندترین ئاستیدا، مانا و بەمانایی لە هەڵبژاردنی مرۆڤدا گرنگی خۆیان لەدەست دەدەن. چونکە خاڵی جەوهەری ئەوە نییە کە ئایا ژیان مانای هەیە یان نا، بەڵکو ئەوەیە کە ئایا دەکرێت دووبارە و سێ بارە هەمان هەڵبژاردن بکرێتەوە. کەواتە مانا و بە مانا تێنیا پاشماوەی ئەم هەڵبژاردنەن.

ئومێد و نائومێدیی ژیان لە ئازادیدا

مرۆڤ بەدوای مانادا دەگەڕێت. گەڕانی مرۆڤ بە مانا لەو جیهانەدا کە تێیدا دەژی، لە بنەڕەتدا ڕەتکردنەوەی بەمانایی نییە. هەروەها

ئاماژەیە بە ئەوەی کە ئایا مرۆڤ لەو ساتانەی کە بەمانایی ئاشکرا دەبێت، گەلانەوە بە خەی قبوڵ دەکات یان نا. بەمانایی ئەو خودە دەهێنێتەوە بە خەی کە وازی لەهێنراوە، لەی دووركەوتووەتەوە، بەزار بووە، بەهیوا بووە لەوەی کە ئازادییەکەی دەناسێنێتەوە، ئەگەری هەبژاردنی بیردەخاتەوە. بەمانایی، بەم مانایە، ئەگەری خەشکستی مرۆڤ، ئەگەری گەلانەوە بە خەی و هەبژاردنی خەی و بوون لەگەڵ خەی لە ڕاستەقینەترین فەمی خەیدا.

مانیزم، لە هەمان کاتدا، بەهودەیی بەدواداچوونی بەسنوور بە چەژە چەژبەخشەکان (٥)، ڕووکەشبوونی شەوازی ژیانی ڕەمانسی و درەیی خەبەخشی خەهەمژراو نیشان دەدات. لەوانەیە سەرەتای تەڕامانەکی قووڵ نەبێت لە ژیان. بەڵام بە مانای چاوەڕوانی ئەو بوونیەیە کە ڕاستگەیانە ڕووبەڕووی ئەم پرسیارە هەنەهاتووە ببینەوە: مانای ژیان چییە؟

مرۆڤ، وەک ئەوەی کاڵە بووبێت، لە جیهانەکی بەمانادا سەرم سوودەمەنێت. هەرگیز ئاماژە بە جیهانی بەمانا ناکات. لەجیاتی ئەوەی خەکی مرۆڤ کەسەکیان ببێن بە ئەوەی ژیانی خەیان لە ژیانی مرۆڤ وەربگرن. 18 هەڵەمەکییەکی پاک، لە کاتێکدا لە سەردەمەکدا، دەبێتە هەی دەڕاوکە. قسە لەسەر ئەوە دەکات کە دەستانێیەک هەیە. بەمانایی لە بووندا هەر هەکارەک هەدەوەشێنێتەوە. لە زیاتر لە بەرچاودا، کەسەکە لەوە زیاترە کەسەک کە دەزانێت هیچ شتەکی لەو جۆرە تەنانەت ئەگەری هەیە بە داپەشینی بەکاربهێنرێت. خەمی نادەنیایی (هەموویان) کە ڕووبەڕوویان ببیتەوە. لەو کاتەدا و لە ئەستادا بەبەریبوون هەیە، مەگەر قەدەغە نەبن، ئینجا ئازادی لەم بابەتە دەردەچێت. کاریگەری لەسەر جیهان دەبێت لە ڕەگەی تەکچوونی بە مانایە و کاریگەری لەسەر ڕەکارەکە دەبێت و کاریگەری لەسەر هەموو فەرمانەکە دەبێت. لە بژاردەیەکی نا هەبژاردنەوە هاتووە؛ هەر هەبژاردنەک لە نەبوونی و هەموو مانایەکی نوێ دەدات. ئەوە ئەو خاڵەیە یان پێویستە لە هەبژاردنەوە بە هەموو شتەک بچێت. لەم خاڵەدا، تە ئازادیی یەکگرتنەوەی ڕاستەقینەی ئازادی مرۆڤەوە هەدەبژەردرێت. هەموو بژاردەیەک، لە هەمان کاتدا، بە ئەوەی مانا بە هەر تاکەک بدات، دەبێت بچێتە سەر خودی نوێ و مانای نوێ. بەو مانایە نییە کە لەرەدا هەبژاردنەکی کەشەدار یان بەمانای ژیان نییە. بەڵکو پرسی کەسەکی لەو جۆرەیە، چەندە پرسی سروشتییە بە دروستکردنی فەرمانەکی بچووک و گەلانکارییەک لە ژیانیدا.

خاوەندارێتی سروشتی نییە. بەڵام ئەگەرەک هەیە کە خەی ببینێتەوە لە کردەوەکانی خەی و جیهانەکەی خەیان. تەنانەت، خاوەندارێتیکردن لە نائارامیی مرۆڤ وادەکات هەست بکات کە تەکچوونە. ئازادی

نەیدەتوانی لەگەڵ چاکەی ئەو کاتەدا ببینێت و تەنانەت ئازادی و مردنیش هەڵبژێرێت. مرۆڤایەتیی کە بە نائومێدییەکی قووڵەوە وەک پیاوێک ڕاکشراوە، هەڵواسراوە تەنانەت ژیانی ژیانی ئەوانە. لە سەرە مەرگ و ڕەحدانیدا، بیر لە ڕزگاری خۆی و بە تایبەت نایەکسانی و ئازادی بە دانانی هەموو سروشت دەکاتەوە. دەروونناس ڤیکتەر فرانکل،(٦) دامەزرێنەری تیۆری ئیرادە بە مانا، ئەزموونە دەتەزێنەکانی خۆی لە ئەردوگاکانی کۆکردنەوە لە کاتی جەنگی جیهانی دووەمدا باس دەکات: ئەمە کە لە ئەردوگاکانی کۆکردنەوەدا دەژیاین، بیرمان دەتەوە کە زیندانییەکان لە بەردەم خانەکاندا تەدەپڕین بە ئەوەی ئاسوودەیی پشکش بکەن و تەنانەت دوا پارچە نانیشیان لە دەستدا بوو. پەدەچێت ژمارەیان زۆر کەم بێت؛ بەڵام بەس بەگەن لەسەر ئەو ڕاستییەی کە ئەگەرچی هەموو شتێک لە پیاوێک وەربگیرێتەوە، بەڵام لە هیچ بارودۆخێکدا ناتوانرێت ئازادی کۆتاییەکەی بە هەڵبژاردنی هەڵوەست و ڕەگای خۆی لە بسەنرێتەوە.

هەروەها هەمیشە بژاردە دەبێت بە بەیاردان. هەموو ڕۆژێک، هەموو کاتژمێرێک دەرفەتێک بە بەیارێک دەخسێنێت- بەیارێک کە دیاری دەکات کە ئایا تە ملکەچی ئەو هەزانە دەبیت یان نا، کە هەڕەشەی دزینی ناسنامە و ئازادی ناوەوێت لێدەکەن؛ ئەم بەیارە دیاری دەکات کە ئایا دەبیتە یاری هەڵومەرجەکێت، ئایا دەستبەرداری ئازادی و سەربەرزی خۆت دەبیت و دەبیتە زیندانییەکی ئاسایی(٥).

ڤیکتەر فرانکل دەشێت لە ئەردوگاکانی کۆکردنەوەدا کە ئازادی زۆرتر دامرکێنراوە، کە کوشتنی بەکەمە تێیدا ڕووەدات و زیندانییە بەهیواکان یەک لە دوای یەک خۆیان دەکوژن، ئازادییەکی ناوەوە هەیە کە ناتوانرێت زیاتر لێناوببرێت- هەرچەندە دژە ئینتەستیڤ بێت. ئازادی ناوەوە- لەگەڵ غروردا تێکەڵکراوە- دەزانێت مرۆڤ دەرفەتێکی وەهای هەیە کە کەس ناتوانێت لێی بسەنێتەوە، کە ڕەنگە لە هەر کاتێکدا بکوژرێت. بەڵام هەشتا ئەوە پێویستە بە خۆیەوە کە ئایا لە ژێر بارودۆخێکی تەواو نامرۆڤانەدا خۆی دەکوژێت یان نا. هەروەها مرۆڤ لە دەخێکی وادا دەژی لەگەڵ هەڕەشەی بەردەوامی کوشتن یان تەنانەت خۆکوشتنیش دایە. ڕەنگە وەک ئاژەڵێکی بە بەها بە دەزی بە بەها بکوژرێت، هەرچەندە خۆی نەکوشتووە. ڕەنگە خۆکونەشتن تەنها چەند ڕۆژێک، یان چەند مانگێک تەمەنی مەحکومی درێژتر بکاتەوە. بەڵام ئەنجامی کۆتایی هەشتا وەک خۆیەتی- کەسەکە یان دەمرێت یان دەکوژرێت. کەواتە، پەدەچێت هیچ جیاوازییەک نەبێت لە نێوان هەڵنەبژاردنی مردن بە ئازادی ناوەوەی خۆی و کوشتن لەلایەن کەسێکی ترەوە. بە واتایەکی تر خۆکوشتن لەژێر ئەم هەلومەرجانەدا تەنها مانای درێژکردنەوەی ئازارکانە بەڵام هەشتا

ڕزگارنەبوون لێی. کەواتە، چۆن دەبێت سێیری ئەم جیاوازییە بکەین- ئایا نابێت لە ژێر ئەو بارودۆخدا خۆمان بکوژین؟ یان با ئەم پرسیارە بکەین: جا سێیری سەرگەرمیەکانی فرانکلین بکەین، یان چەندین نموونەی هاوشێوە، کەسێک کە تووشی ئازار و چەوساندنەوەی بەرگە نەگیراو بووە، هەشتا خێی کوشتنی هەڵنابژێرێت. بۆچی؟ هیوا – هیوای مرۆڤ بە داهاتوو، لە مردنی بەردەمی و ئەو ئازارانەی کە تووشی دەبێت، لەو تاریکییەی کە تێیدا نوقم دەبێت، و ئەو بەمانایەی کە تێیدا نوقم دەبێت، هەڵیدەگرێت. هیوا بە تەنیا بەرەو داهاتوو دەبات.

ژیان لە نێوان ئازار و ئازادی هەڵبژاردەکان

ژیان جۆرێکە لە بوون. ئەمەش ژیانە بەجۆرێک کە هەمیشە ئازاری تێدابێت. ژیان، ئازاردان نییە، بەڵکو کۆتایی نەهێنانە بە ئازارەکان. لە خراپترین حاڵەتدا بە مانای نزانینی سەرچاوەی ئازارەکە دێت. دەستەیقسکی گوتی "تەنها شتێک دەمترسێنێت، ئەویش ناتەواوی ئەو شتانەی کە بەدەستم دەناهێنن". مرۆڤ ئازار دەچێژێت؛ بەڵام ئازارەکان ڕەگری لێناکەن لە ڕووبەڕووبوونەوەی داهاتوو بە ئازادی ڕاستەقینەی ناوەوەی خێی.

ئازار بە هەموو مرۆڤەکان هاوبەشە، هەرچەندە چەییەکەی جیاوازە. لە سەختترین هەلومەرجەکاندا، مرۆڤ یان بە پێی غرورەکەی مامەڵە بکات و تەنانەت باجی قورسیشی بە بدات، یان بە بەڵزیکردن بە ئەوەی خێی ڕزگار بکات، خێی لەدەست بدات. گرنگ نییە چ ڕەگایەک هەڵدەبژێرێت، هەڵبژاردنی ئەو کەسە تەنیا هی خۆیەتی- تەنانەت ئەگەر هەر هەڵبژاردنێک کە بیکات بێی باش نەبێت. ئەگەر هەڵبژاردنەکە ڕەت بکاتەوە، هەر هەڵبژاردەی خێی دەبێت. مرۆڤ ناتوانێت لە هەڵبژاردن ڕزگاری بێت. وێک سارتەر دەڵێت: "مرۆڤ نەفرەت لێکراوە کە ئازاد بێت". هەڵبژاردنی ئەو داهاتوویەکەیەتی، چەندە کەسایەتی و هەڵنەهاتووە، ئەوەندەی هەڵبژاردنی ئەو، داهاتوویەکیش ئەوەندە کەسی و هەڵنەهاتووە، کە ئەم هەڵبژاردنە دەکرێتەوە.

لە قووڵایی ئەم ئایندەیەدایە کە هیوا شاراوەتەوە. هیوا تەنها باوەڕێک نییە بە داهاتوو- بە پلەی یەکەم پێشگریمانەیە کە مرۆڤ ئازادە بە پێی ویستی خێی هەڵیبژێرێت. ئەگەر ئازادی پێشگریمانە بکرێت، ئەگەر هەموو هەڵبژاردنێک دەرفەتی ئەوەی هەبێت مانا بە مرۆڤێک بدات، ئەوا پێشگریمانە دەکرێت، هیوا هەموو هەڵبژاردنێک بگرێتەوە. ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە هەڵبژاردن لە بنەڕەتدا باوەڕبوونە بە گەڕانکارییەکی پێشبینیکراو. هەموو هەڵبژاردنێک گەڕانکارییەکە. هیوا لەو باوەڕە دێت کە گەڕانکاری ڕوودەدات. هەر

ئەم ئەگەرەیە کە هیوا لە ئەستاوە پەشوختە دەدرێت. چونکە ئەگەری هەڵبژاردن و باوەڕی ئەوەی کە گەڕانکاریەکە ڕووەدات پەشتر پەشوختە دەدرێت، چاوەڕوانی کاریگەریەکەیشی پەشوختە بە کەسەکە دەدرێت. بەڵام هەموو کەسێک لە دەی خەیدا پەیڕەوی ئەم باوەڕە ناکات. کەسانێک هەن لە قووڵایی دەیانەوە گوە لەم دەنگە ئیمان-هیوا-دەرکەوتنە پەشوختە قەدەرە ناگرن. ڕەتی دەکاتەوە. لە ئەنجامدا نائومێدی هەڵدەبژێرێت.

هیوا ئازادیە لە تاریکیدا. ئەگەر ئازادی ئەمە ئەگەرێک و توانایەک و حاڵەتێکی بوون بێت کە پەش مانا یان بە مانابوونی ژیان بێت، ئەوا گەشبین بوون دەخەکی وەهایە لە بوون. هەڵبژاردن، بە مانا سەرەتاییەکەی، باوەڕێکی سەرەتاییە بە ئەگەری گەڕانکاری لە کات و شوێندا. هەڵبژاردن، بە سادەیی، جەرەکە لە باوەڕ. سەرەتاییترین فۆرمی هیوای تەدایە- چاوەڕێی ڕووداوی هەندێک گەڕانکاری. لەم چاوەڕوانییەدا تەواوی پێکهاتەی کاتی مرۆڤایەتی ئاشکرا دەبێت. مرۆڤ ڕابردوو دەخاتە دواوە و لە ئێستاوە دەچێتە دەرەوە بە داهاتوو. ژیان نزیکەی لە هەر چرکەیەکدا نوێ دەبێتەوە. ئەم نوێبوونەوەش بە ئیمانە، کە پێی دەگیرێت و بەوەوە دەچێتە ناو داهاتووەوە. تا ئەو کاتەی کە لە نیوەی هەر چرکەیەک زیاتر دەچێتە ناو داهاتووەوە، پەشتر داهاتووت لە باوەش گرتووە. هەروەها مرۆڤ بەم کارە دەڕاوکێیەکانی خەی لە نەبوونی و بەزاری کە بەهەی گیربوون لە ئێستادا دروست دەبێت و نەستالژیا بە ڕابردوو دەگوازێتەوە بە داهاتوو.

بەگومان هیوا لەگەڵ نائومێدیدا پێکەوە دەژی. نائومێدی دەرئەنجامی ڕەتکردنەوەی هەڵبژاردنەکانی مرۆڤ لەلایەن واقیعەوە. بە مانای ساغ نائومێدی واتە لەدەستدانی هیوا. لە بە مانادا هیوا دەگەڕێت بە نائومێدی. قووڵتر دەبێتەوە. پێیوەندی مرۆڤ لەگەڵ داهاتوودا کاە دەبێتەوە و تەنانەت پچڕاوە. مرۆڤ هەست دەکات چەندین جار ڕەتدەکرێتەوە لەلایەن جیهانەکەوە کە پێناچێت هەرگیز باشتر نەبێت. مرۆڤ لە نائومێدیدا بەهەی نیگەرانی بەردەوام و کەم زانینی خەی و هەستکردن بە ناتەواوی و بەدەسەڵاتی و تاوانباری زاڵ دەبێت. بە گومان گەورەترین زیانی ڕەشبینی، لەدەستدانی باوەڕ نییە بە ئایندەی خەی، بەڵکو لەدەستدانی باوەڕە بەوەی کە ئیرادەی ئازادی خەی دەتوانێت ئەنجام بەدەست بهێنێت. بەم پێیە ڕەشبینی بەو مانایە نییە کە هیوایەک نییە، بەڵکو بەربەستێکە کە خەی لە دەستبەرداربوون لە هەڵبژاردنی ئومێد بەدوور دەگرێت.

ئەنجام

واتە لەمانای سەروە دەردەکەوە کە مانای ژیان بەم سێ مەزاجەی خوارەوە دەردەبڕدرێت: ئازار، بێزاری و نائومێدی. هەموو ئەم مەزاجانە حاڵەتی ئەنتەلەژی جیاواز لەبارەی بەمانایی ژیانەوە دروست دەکەن، ئازارەکان، ئازاری شانازیی بوون دەدات، بێزاری خود لە بەربەستی بووندا هەڵدەفڕێنێت، نائومێدی هەرش دەکاتە سەر باوەڕبوون بە ئازادی. سەرەڕای جیاوازییەکانیان، ئەم هاوبەشییە جەوهەرییەیان هەیە، کە هەموویان هەمیشە بەدوای مانادا دەگەڕێن، تەنانەت ئەگەر ئەم هەوڵە لە خۆیان یان کەسانی دیکەش بشارنەوە و ئینکاری بکەن. مرۆڤ لە ئازاردا بەدوای دەزینەوەی بناغەیەکدا دەگەڕێت لە بووندا، لە بێزاریدا بەدوای بوونی ڕاستەقینە و تەواودا دەگەڕێت، لە نائومێدیدا بەدوای لەدایکبوونەوەدا لە هیچەوە دەگەڕێت. هەرچەندە ئەم هەستانە نەرێنی بن، هەموویان باوەڕێکی بنەڕەتییان هەیە کە ژیان مانای هەیە. ئەم باوەڕە ڕەنگە سادە، درۆ، شێواو یان هەڵەئاوساو دەرکەوێت. بەڵام گەڕان بەدوای مانای ژیاندا وا نییە. مەسەلەکە ئەوە نییە کە ژیان مانادارە یان بە مانا. بەڵکو هەر ئەم باوەڕە سەرتاییەیە کە ناگاتە قووڵایی دڵی مرۆڤ. ئەم باوەڕە فەریان دەکات کە ئەو ئازارانەیان خەشبوەت کە لەگەڵ مرۆڤبووندا دێت. بەڵکو هەر ئەم باوەڕە سەرتاییەیە کە ناگاتە قووڵایی دڵی مرۆڤ. ئەم باوەڕە فەریان دەکات کە ئەو ئازارانەیان خەشبوەت، کە لەگەڵ مرۆڤبووندا دێت. بەڵکو هەر ئەم باوەڕە سەرتاییەیە کە ناگاتە قووڵایی دڵی مرۆڤ. ئەم باوەڕە فەریان دەکات کە ئەو ئازارانەیان خەشبوەت کە لەگەڵ مرۆڤبووندا دێت.

پێناوەزەکان

(١) بەگومان ئینکاری ئەوە ناکەین کە هەندێک لە زیندەوەران مەیلیان هەیە خۆیان نەپارێزن و تەنانەت لە هەوڵی ئەوەدان خۆیان لەناوببەن. فەمی توندەوی ئەمەش خۆکوشتنە. بەڵام خۆ لەناوبردن وەک هەر ئەم هەزە ژیانییە سەرتاییەی خۆپاراستن. وەک نەک دەوەتەکی جەوهەری. تەنها ئەوەیە کە توانای خۆپاراستن بە هەکاری جەراوجەری شێواوە، ناتوانێت خۆی لەگەڵ ژینگەی دەرکیدا بگونجێنێت، یان لە خۆی نامەیە. وەک یاسایەکی بنەڕەتی ژیان، خۆپاراستن ڕەنمایی هەر ئەرگانیزمەک دەکات بە بەدیهێنانی تواناکانی. خۆ زاوزێکردن فەرمەکی ئایندەیی خۆپاراستنە.

(٢) ئینتەرسوبژێکتیڤێت ئاماژەیە بە پێکەوەژیان و پێکەوەژیانی زەرەک لە بابەتەکان (مرۆڤەکان).

(٣) ئەلبێرکامە، ئەفسانەی سیزیفەس (ئینگلیزی)، چاپخانەی پرەنتیس

هەڵە، ١٩٩٦، ل٣٢٠.
(٤) مارتن هایدگەر، "چەمکە سەرەکییەکانی میتافیزیک: جیهان، ترس و تەنیایی"، چاپخانەی زانکۆی ئیندیانا (ئینگلیزی)، ١٩٩٥، ل٧٦.
(٥) چەژبەخش – لە فەلسەفەی یۆنانی کۆندا ئاماژەیە بە مەیلی خۆبەخشین و چەژوەرگرتن و بەدواداچوون بە ئەو چەژانەی کە هەستەکان دەیهێنن.
(٦) ڤیکتەر فرانکە، "گەیانی مرۆڤ بە مانا"، چاپخانەی بەکن، ١٩٩٢، ل٧٥.

سەرچاوەکان

- کتاب پاسکال انتشارات: آگه آگهنویسنده: بن راجرز. مترجم : اکبر معصوم بیگی. تعداد صفحه :79. سال انتشار شمسی : 1401. سال انتشار میلادی : 1999.
- کتاب اسطوره سیزیف. انتشارات: نیلوفر. نویسنده: آلبر کامو آلبر کامو. مترجم : مهستی بحرینی. تعداد صفحه : 176. سال انتشار شمسی : 1401. سال انتشار میلادی : 1942سری چاپ : 6.
- هایدگر و مرگ. مولف: پل ادواردز . استفان میولهال . برنت ادکینز و .مترجم: مهرداد پارسا. ناشر: شوند. سال انتشار شمسی : 1409.

عەرەبی

- کیتاب ارسطو /مؤلف: عبد الرحمن‌بدوبقسم: الفلسفة الإسلامية. الصفحات: اللغة: العربية. الناشر: مكتبة النهضة المصرية .314. تاريخ الطبع: 2017
- کیتاب کیرکجارد /مؤلف: فريتيوف برانت . مترجم والمحقق: مجاهج عبدلمنعم مجاهدز اللغة: العربية. الناشر: مكتبة دار .الصفحات: 157. تاريخ الطبع: 2009 .الكلكمة
- کیتاب الإنسان والبحث عن المعنى معنى الحياة والعلاج بالمعنى . مؤلف: فيكتور إيميل فرانكل.. قسم:. بيوغرافيا ومذكرت أدبية مترجمة. اللغة: العربية. الناشر: مكتبة الأنجلو المصرية. تاريخ الإصدار: 01 يناير 2011. الصفحات: 142.

ئینگلیزی

- Crime and Punishment. Dostoevsky, Fyodor. Published by .Heinemann, 1964
- Existentialism Is a Humanism Paperback – by Jean-Paul .Sartre (Author), July 24, 2007

ئەمانی بە ئەگاوە لە وەاتی سوید چاپ و بەاوکرایەوە

ئەمانی بەئەگاوە لە نووسینی (دەشاد کاوانی) یە، ئەکەوتی 2023\11\13 لە وەاتی سوید و ئەسکەندەنافیا چاپ و بەاوکرایەوە.
ئەمانی بە ئەگاوە ئەمانەکی کوردی سادیستی ماسۆزشییە، بە شێوە و تەکنیکی جیاواز نووسراوەتەوە. ئەمانی بەئەگاوە لە دوو بەشی سەرەکی بەناوی پەتای دەنگ و چەژی خوێن و هەژدە بەشی بچووک پێکهاتووە، کە باس لە ماڵباتەکی میران دەکات لەسەر هەز و دەسەڵاتی میرایەتی دەکەونە نێو کێشە و شەڕ و ئاشوب. هەروەها کوشتن و بەین پێکهاتەی سەرەکی ئەمانەکەیە و چەندین ڕووداوی گرنگ لە چوارچێوەی ڕووداوە سەرەکیەکی ڕووددەن. لە ئەمانی بەئەگاوە زمان باڵایە و گرنگییەکی زۆر بە فەنتازیا و خەیاڵ دراوە. دەشاد کاوانی ڕایگەیاند ئەمانی بەئەگاوە لە ساڵی ٢٠٢٠ لە چاپخانەی جەنگەڵ لە تاران، هەر لەگەڵ چاپی یەکەمی لە ڕاگەیاندنەکانی ناوخەیی و جیهانی گرنگییەکی زۆری پەدرا و ئەستاش بەتە جێگەی سەرنجی توێژەران و چەندین توێژینەوەی زانستی و ئەکادیمی لەبارەیەوە نووسراوە. هەروەها گوتیشی: چاپی دووەمی لە ساڵی ٢٠٢٣ لە دووتووەی بەرگەکی جواندا لە لایەن وەشانخانەی 49books چلونە کتێب لە وەاتی سوید و وەاتانی ئەسکەندەنافیا چاپ و بەاوکرایەوە.
نووسەری ئەمانەکە ئاماژەی بەوەکرد کە ئەمانی بەئەگاوە لەلایەن وەرگێڕی کورد عادل قادری وەرگێڕاوەتە سەر زمانی فارسی لە دەرفەتەکدا لە وەاتی ئێرانیش بە زمانی فارسی چاپ و بەاودەبەتەوە. ئەمانی بە ئەگاوە ڕزگار کاوانی هەڵچنیی کردووە و سیپان دیزانی بەرگ و ناوەڕۆکی لای شارەخ ئارژەنگی نەخشەسازیی بە کراوە.

باخچە هەواسراوەکانی بابل.. دەشاد کاوانی

لەوانەیە جوانی و دەفەنی باخچە هەواسراوەکانی بابلتان بیستبێت. بە دووەم سەرسوڕهێنەرترین کارەکانی جیهانی کۆن دادەنرێت و زۆرێک لە مێژوونووسان و گێشتیارانی کۆن لە نووسینەکانیان ستایشی دروستکردنی پێکهاتەیەکی وەها شایستە و سیحری و ئەو لێهاتوویە ئەندازیارییەیان کردووە کە لە جیهانی ئاستیدا تا ئەمڕۆ بوونی هەیە. جگە لەوەش شوێنوارناس و مێژوونووسانی هاوچەرخ بەگەی پەویستیان بە پشتگیریکردنی تەواوی ئاستی ئەم پڕۆژەیە نییە.

ئایا ئەوە زیادەڕۆییە؟ یان هەموو شوێنواری ئەم پێکهاتە سەرسوڕهێنەرە لە چۆن لێناوچوە؟ لە باخچە هەواسراوەکانی بابل وەک بینایەکی بەرز وەسف دەکراوە کە باخچەی سەقفی گێشاوە و تەراسیان هەبووە کە لە شاخ دەچوو.

دەبێت بپرسین بۆیەکجار باخچە هەواسراوەکان لە کوێ و چۆن و کەی دروست کراوون؟ ئایە چیرۆکی دروستکردنی باخچەی هەواسراو ئەفسانەیە یاخود ئاستییە. هەرچەندە مێژوونووسانی کۆن ئەمیان خستەتەوو ڕەنگە باخچە هەواسراوەکان لە بابل بووبێت، بەڵام بەگەی پەویستیان بە پشتگیریکردن لەم بۆچوونە لەبەر دەستدانەبووە.

سەناحریب ئەو فەرمانڕەوایە بووە کە فەرمانی دروستکردنی باخچەی هەواسراوەکانی کردووە. ئەستا، بەگەی زیاتر هەیە بە پشتگیریکردنی ئەم تیۆرییە، بەو پێیەی شوێنوارناسەکان پاشماوەی کانییە ئاوییە بەرفراوانەکان و پێکهاتەکانی دیکەیان دەزیوەتەوە کە بە گواستنەوەی ئاو لە نێینەوا بەکارهێنراون. هەروەها بەرییەکی ئارکیمیدیسیان هەیە، کە دەوترێت ئاو لەسەر نهەمەکانی سەرەوەی باخچەکان دەژێت. کە باخچەکانی تێدا هەکەوتوون.

زانایانی مەدەرن باس لەوە دەکەن کە ڕەنگە یەسەفەس هەیەیەکی کردبێت. جگە لەوەش قسەکانی بەرەسەی قەشە بابلییەکە دەهێنێتەوە کە باس لە بوونی باخچە دەکات لە ساڵی ٢٩٠ پێش زایینە وا گریمانە دەکات کە لە سەردەمی یەسەفەسی دووەم (٣٧-١٠٠ ز) دیەدەرەس سیکولەس (٦٠-٣٠ پێش زایین) بووبێت. یاخود فیلە بەهەی دەرینی و لێهاتوویی

تەلارسازی بابلییەوە وامەزندە دەکات کە لە ساڵانی (٤٠٠-٥٠٠ ز) لەسەردەمی یوسف خاس حاجیب بووبێت. (بە نموونە: دەروازەی ئیسحاق و پەرستگای مەردوک و پێکهاتە بەرفراوانەکانی شار). بە بەچوونەکەی پشتڕاست دەکاتەوە کە داواکارییەکەی یوسف خاس حاجیب زەر جددیی بووە و لە پڕاکتیکدا جێ بەجێ کراوە.

بەڵگەنامە یان بەڵگەی شوێنەواریی ئەوە نیشان دەدەن کە باخچە هەڵواسراوەکە لە بابل دروست کراوە. هیچ کام لە لووحە بەرواردارەکان باخچە نیشان نادەن. جگە لەوەش پاش هەڵکەندنی بەرفراوان لەلایەن شوێنەوارناسەکی ئەڵمانی ڤەبەرت کەلدەوی، هیچ بەڵگەیەکی لەسەر بوونی باخچەکان نەدزیەوە. لە هەمان کاتدا زەربەی نووسەران ناوی ئەو پاشایەیان دەستنیشان نەکردووە کە فەرمانی نەخشەسازیکردنی پێکهاتەکەی کردووە. بەڵکو بە شێوەیەکی ناڕوون بە "پاشای ئاشوور" ناوی دەبەن، کە دەکرێت نەبوخودنەسری دووەم، سەناحریب، یان بە تەواوی کەسێکی دیکە بووبێت. میکانیک و پێکهاتە و دیمەنی گشتی باخچەکە، بەڵام بیرکەی بنەڕەتی وەک خەی دەمنەتەوە. زەربەی تەمارکان باس لەوە دەکەن کە باخچەکە پێکهاتەیەکی شێوە قوبە بووە و بە دیواری خشت دەورە دراوە. دەوترێت دیوارەکان بەرزی ٧٥ پێ و ئەستووری ٢٠ پێیە. هەروەها دەوترێت هەر لایەکی باخچە چوارگۆشەکە درێژییەکەی نزیکەی ١٠٠ پێیە. جێگاکە (یان ئاستەکە) بەرز یان نزم دانراوە. دەوترێت قووڵی قەڕووەکان پاڵپشتی ڕەگی قووڵی خورما و هەنجیر و بادەم و چەندین دار ڕازاوەی تر دەکات. هەر ڕووەکێک لە جێگەی باخچە یان باڵکۆنەکاندا بچێنرێت، چین چینە بە کەرەستەی جیاواز وەکو کانی و کاهوو و خشت و قسە و بەرد بە پاراستنی یەکپارچەیی پێکهاتەی باخچەکە لە هەمان کاتدا ڕەگریکردن لە زیانگەیاندن بە ئاو بە بناغەکە. هەروەها پێشنیار کراوە کە باخچەکان سیستەمی تایبەتمەندی ئاوی ئاڕز وەک گەم و شلەمەنی لەخە بگرن، کە کەشوهەوای گشتی لەسەر ڕووەکەکان زیاد دەکەن. میکانیزمی ئاودێری باخچە هەڵواسراوەکانی بابل لە باخداریدا بەهاوتای بوو. هەرچەندە فورات ئاوی پێویستی بە بەردەوامبوونی ڕووەکەکان دابین دەکرد، بەڵام گەیاندنیان بە ئاستێکی بەرزتر کارێکی قورس بوو. سیستەمێکی پیچی ئارکیمیدس بەکارهات بە پەمپکردنی ئاو بە ناو ئەم جێگەی باخچە زەبەلاحە کە لە ١٠٠ پێ لە سەرووی ڕووبارەکەوە "هەڵواسرابوو". ئەم دووەمیان زەرتر جێگەی باوەڕ پێ کردنە، چونکە بەڵگەی مێژوویی و شوێنەواریی زەر هەیە. کانیاوی ئاو و میکانیزمی بەرزکردنەوە کە لە نینەوا لە سەردەمی سەناحریب بەکارهاتووە.

پێکهاتەی باخچە هێواسراوەکانی بابل

زنجیرە یەک باخچەی قات، قات بووم کە هەموو جۆرە دارستان و دار و ڕووەک و مێو و ترێی تێدابووە، هەموویان لە گردێکی سەوزی گەورە دەچوون کە لە خشتی قوڕ دروستکرابوو. باخچە هێواسراوەکان نزیکەی ٧٥ بە ٨٠ پێ بەرزن. بەم شێوەیە ناتوانین نکۆڵی لە بوونی بکەین وەک چۆن چەند نووسەر و مێژوونووسێکی دەرین ئەم پێکهاتەیان وەک یەکێک لە گەورەترین دەستکەوتەکانی مرۆڤایەتی باس کردووە، سەرەڕای یادەوەرییە جۆراوجۆرەکان. نەینەوا؟ بە لە بەرچاوگرتنی دەزینەوە شوێنەوارییەکانی ئێستا و دەخی وێرانکاری مێژووی عێراق، ڕەنگە بە دڵنیاییەوە ڕاستی بابەتەکە نەزانین.

باخچەکان لە ساڵی ٦٠٠ پێش زایین دروستکراون. بە باشی پارێزگاریان لێکرابوو و ئاویان پێدەدرا کە لە ڕووباری فوراتەوە دەڕژا. هەرچەندە گوتراوە کە تەنیا جوانکاری بوون، بەڵام گوێی بەنخەش و درەختی جوان و پێکەر و ڕووەکی ئاویان تێدابووە، هەروەها باخچەکان دار میوەی جۆراوجۆر و ڕووەک و تەنانەت هەندێک سەوزیان تێدابووە.

بە پێچەوانەی دەشتە کراوە و وشکەکانی بیابان لە زێربەی بابل (عێراقی ئێستا)، باخچە هێواسراوەکان وەک باخچەیەکی گەشاوە و شاخاوی جیاواز دەرکەوتوون. دیوارەکانی باخچە سەوزەکە پێن لە دار و درەختی جۆراوجۆر کە گەشتیاران سەرسام دەکەن و دەیان ئارام دەکەنەوە و نیعمەت و جوانی دایکی سروشتیان بیردەخاتەوە.

کە نەخشەسازیی باخچە هێواسراوەکانی بابلی کردووە؟

چەندین مێژوونووسی کۆن ستایشی باخچە هێواسراوەکانی بابلیان کردووە بەهۆی قەبارە و جوانی و لێهاتوویی تەکنیکییەوە. بەداخەوە گەڕانەوەکانیان جیاوازە، ئەمەش وایکردووە مێژوونووسان و شوێنەوارناسانی مەدەرن بتوانن بە چاوی باخچەکە ببینن یان بڵێن بە بوونی بخەنەڕوو. ئەو باخچەکانی بە شێوەیەک نەخشەسازی کردووە کە وەک شاخێک لەوار بن، کە پێیان وایە حەسرەتی شاژن ئارام دەکاتەوە. لە میدیای باکووری ڕۆژئاوای عێراقەوە هاتووە کە ناوچەیەکی شاخاویتر بووە. (سەدیەک پێش نەبوخودنەسری دووەم). ڕەنگە باخچەی هێواسراو لەلایەن تیمێکی تەلارساز و ئەندازیار و پیشەسازییەوە دروستکرابێت کە لە ژێر ڕێنمایی پاشادا کاریان دەکرد. لە کاتێکدا هیچ زانیارییەکی دیاریکراو نییە سەبارەت بەوەی

کە نەخشەسازیی باخچە هەواسراوەکانی کردووە، بەڵام بەردەوامن لە بوون بە سەرچاوەی سەرسامی و نهێنی بە خەڵک لە سەرانسەری جیهان.

کتێبی فەلسەفی ئازادی لەپەچینەوەی دەشاد کاوانی چاپ و بڵاو دەکرێتەوە

کتێبی ئازادی لەپەچینەوە، لە فەلسەفەی ژان پۆل سارتەردا، کتێبێکی سەت لاپەڕەیی ڕەخنەیی فەلسەفییە، شەشەمین کتێبی چاپکراوی نووسەر و ڕەخنەگر دەشاد کاوانییە، لە ماوەیەکی زەر نزیکدا، لە دووتوێی بەرگێکی قەشەنگدا دەکەوێتە بەردیدی خوێنەران.
ئەم کتێبە، شیکاری و ڕاڤەکردن و ڕەخنەگرتنە لە هەندێک لە فەرم و دیدگا و بەچوونەکانی ژان پۆل سارتەری گەورە فەیلەسووفی جیهان، بەتایبەتی لە کتێبی بوونگەرایی جەرەکە لە مرۆڤگەرایی. سەبارەت بە ڕوئیا و بینینی بە ئەگزستانسیالیستی و چەمکەکانی بوون و خودا، ئازادی، لەپەچینەوە و بەرپرسیارییەتی هەنەهەندراو، نەرمە ئەخلاقییەکانی پەیوەست بە سەربەستی و نا سەربەستی، لە دیارکردنی هەبژاردە ئەخلاقییەکانی مرۆڤ باسکراوە.
دەشادکاوانی سەبارەت بە لایەنە ڕەخنەیەکەی کتێبەکە ڕایگەیاند: لە کتێبەکەمدا، خاڵم خستەتە سەر هاودژییەکانی بەچوونەکانی ژان پۆل سارتەر لە بوونگەرایی ڕەژەیی و پەشیمنابوونەوەی لە ڕوانینەکانی پەشووتری.
هەروەها گووتی: وەک چۆن سارتەر هەر جەرە ڕەهاگەراییەکی پەشوختە دیاریکراو ڕەتدەکاتەوە، کارەکانی سارتەر تەگەیشتنەکی کۆتایی یەکلاکەرەوە لە بوونگەراییمان بە دابین ناکەن. بوونی فرە بەچوونی ئایدیەلەژی سەبارەت بە بوونگەرایی، لەوانەش پووچەڵکردنەوەی ئەم بەچوونانە لەلایەن سارتەرەوە کتێبخوێنان هان دەدات بە بانگەوازکردن بە ئیرادەی ئازادبوون. ئەمەش مانایەکی تری ئازادییە کە لە کتێبەکە باسی دەکەین.
دیدە ڕەخنەیەکەی کتێبی ئازادی لەپەچینەوە، لەسەر هەرسە پایەکانی ڕەخنەگری سارتەر ڕەخنەی مارکسیست و کەمۆنیستەکان، ڕەخنەی ئایینی

مەسیحی کاسۆلیکەکان، ڕەخنەی دیاردەناسیی. ڕاڤەی بە کراوە و جارێکی دیکە خراوەتە بەر ڕەخنە.
لە کتێبی ئازادی لەپێچینەوە گەڕان بەدوای مانای بوونی مرۆڤ لەم جیهانەدا- بە واتایەکی تر، ڕاستی بوونی مرۆڤ، خراوەتە بەر باس. بەتایبەتی لێکدانەوەکان و ڕەخنەکانی سارتەر، لە کتێبەکانیدا بە مەرگی خودا لە دروستکردنی مرۆڤی باڵا لای فریدیش نیچە. جارێکی دیکە بە زمانی کوردی و بە خوێندنەوەی کوردی لەم کتێبەدا لێکدراونەتەوە.
کتێبی ئازادی لەپێچینەوەدا لە پاڵ وتارە فەلسەفییەکیدا چەمکە زانستی و فەلسەفییەکانی بە سی یەک پێناوێز لێکدانەتەوە و پانزە کتێبی بە زمانەکانی عەرەبی و فارسی و ئینگلیزی وەک سەرچاوە، بەچوونەکانی پە پشت ڕاست کراونەتەوە.

مشتووم لەسەر جۆهەری فەلسەفەی ئیسلامی.. نووسینی: دەشاد کاوانی

پوختە

لەم بابەتەدا سەرنجەکان لەسەر فەلسەفەی ئیسلامی دەخرێنەڕوو، مشتومە و ناکۆکی لەسەر جۆهەری فەلسەفەی ئیسلامی و دەستواژەی فەلسەفەی ئیسلامی دەخێنە بەر باس. هەروەها "فەلسەفەی ئیسلامی ئایە عەقیدەی ئیسلامییە یان تێگەیشتنی فەلسەفەیە؟" مەبەست لە فەلسەفەی ئیسلامی چییە؟ پەیوەندی فەلسەفەی ئیسلامی و ئیسلام چییە؟ فەیلەسووفە ئیسلامییەکان کێن؟ هەوەدان بە دەزینەوەی وەڵامی پرسیارەکانی وەک... وشەی سەرەکی: فەلسەفە، فەلسەفەی ئیسلامی، زاراوەی فەلسەفی، فەیلەسووف. ڕوون دەکرێنەوە.

جۆهەری فەلسەفەی ئیسلامی

فەلسەفەی ئیسلامی بەشێکە لەو گەنجینەیەی فەلسەفە و حیکمەت، کە موسڵمانان پێشکەشی جیهانی دەکەن. بە واتایەکی تر فەلسەفەی ئیسلامی ناوی گشتی چەمکە فەلسەفییەکانی بیرمەندانی موسڵمانە و هیچ

جیاوازییەکی لەگەڵ فەلسەفەکانی تری دا نییە. چونکە فەیلەسووفە موسڵمانەکان بە دەستەواژەی فەلسەفەی ئیسلامی ناویان بردووە بەو چەمک و بوارانەی لەکەڵیاندا کە پەشکەشیان کردووە وەک ئەوەی ئەمە ئەمە دەیکەین؛ ئەگرچی لای هەندێک بیرمەندانی ئیسلامی فەلسەفە وەک زاراوە، بەکارنەبراوە. ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە هەر لەسەرەتاوە پەیان وابووە کە خەریکی دروستکردنی فەلسەفەیین؛ چونکە ئەوان حەقیقەتەکانی فەلسەفە و ئەو حەقیقەتانەی کە بە مەرەق ئاشکرا دەکران، بە هەمان ڕاستیان دەزانی. بەم مانایە، دەستەواژەی فەلسەفە لە فەلسەفەی ئیسلامیدا ئاماژەیە بە چەمکی فەلسەفە بە مانا ڕەهاکەی. هیچ جیاوازییەکی نییە لەگەڵ فەلسەفەی یۆنانی، میسری، هیندی و هیتی تا دوایی. زاراوەی فەلسەفی لەم فەلسەفانەدا گوزارشت لە هەر چەمکێک دەکات زاراوەی فەلسەفی لە فەلسەفەی ئیسلامیدا هەمان چەمک دەربڕێت و لە ڕووی بابەت و میتۆدەوە جیاوازی نییە.

فەلسەفەکان بە هەی کاریگەری کەشە ئایینی و سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان بە پێی جوگرافیا و ناوچەکانی تیایدا خەسڵەت و تایبەتمەندی جیاوازیان دەبێت، هەرچەندە فەلسەفەی ئیسلامی بە مانای ڕەهای فەلسەفە هەمان ڕەچەکەی فەلسەفەکانی تر، بەڵام جیاوازە لە فەلسەفەکانی تر لە ڕووی تایبەتمەندی و دەبینەوەیە. بە ئەوەی نموونەیەکی سادە بهێنینەوە، فەلسەفەی ئیسلامی هەوەستەکی ئەرێنی لەسەر پرسی ئایین و فەلسەفە، مەعریفە و ئایین هەیە و لەجیاتی ململانێی نێوان ئایین و مەعریفە، یان ئایین و فەلسەفە، پێیوەندی نێوان ئایین و فەلسەفەی زۆر نزیکە، وەک ئیبن ڕوشدی ئەندەلوسی دەڵێت: "دین و فەلسەفە هەردووکیان لە شیرن" ئەوە برایە.

هەموومان ئەوە دەزانین لە مێژووی فەلسەفەدا کاتێک فەلسەفەکان ناوی دەهێنرێن لەسەر چەندین فاکتەری وەک ناوی شوێنێکی جوگرافی، ناوی نەتەوەیەک، ناوی ئایینێک، ناوی تاکێک و هتد. هەروەها ناوی فەلسەفەی ئایینی لە ناوی ئایینەوە هەڵەنجراوە و ناونراوە، یاخود وەک قوتابخانەکانی دیکە بە تاکی بیرمەندەوە دەناسێت "فەلسەفەی ئەلفارەبی، فەلسەفەی ئیبن سینا". واتە دەستەواژەی "فەلسەفەی ئیسلامی" زاراوەیەکی هاوشێوەی ئەو زاراوانەی سەرەوەیە و دەکرێت بڵێین ناوێکە کە بە کەکردنەوەی بیرکەی فەلسەفی فەیلەسووفە موسڵمانەکان، کە لە کولتووری ئیسلامی و جوگرافیای ئیسلامیدا ژیاون.

مشتومڕی جیاواز سەبارەت بە زاراوەی "فەلسەفەی ئیسلامی".

لە فەرهەنگی ئیسلامی سەدەی ناوەڕاست و جوگرافیای ئیسلامیدا چەمکی

حیکمەت بە هەمان مانای چەمکی فەلسەفە بەکارهێنراوە، هەرچەندە فەیلەسووف و نووسەران لە زۆربەی بەرهەمەکاندا دەستەواژەی "فەلسەفە"یان بە حیکمەت یان دەستەواژەی "ویزم" دەربڕیوە، بەڵام پرسیارەکە لە ناونانی سیستەمێک یان کۆمەڵە بیرکەوتەیەک کە لە وڵاتانی ئیسلامی لە دوای سەدەکانی ناوەڕاست و سەردەمی عوسمانییەوە سەریان هەڵداوە، بەچوون و مشتومڕی جەراوجەر سەریان هەڵداوە و هەوڵدەدەین لە خوارەوە کورتیان بکەینەوە.

زاراوەی فەلسەفەی ئیسلامی دەگەڕێتەوە بە سەرتای سەدەی نۆزدەهەم، سەرەتا لە ڕۆژهەڵاتناسەکانەوە دەستی پێکرد کە هەوڵیان دەدا لە ئیسلام تێبگەن. مشتومڕە سەرەکییەکانی ناونانی سیستەمەکانی بیرکردنەوەیە، کە بیرمەندانی موسڵمان پێشنیاریان کردووە بریتین لە "فەلسەفەی ئیسلامی"، "فەلسەفەی عەرەبی"، "فەلسەفەی عەرەبی"، "فەلسەفەی موسڵمان"، "فەلسەفەی ئیسلامی"، "فەلسەفە لە ئیسلامدا"، "فەلسەفەی ئیسلامی عەرەبی" ، "فەلسەفەی ئیسلامی ڕۆژهەڵاتی".
ستەنبەرگن، کرامر، تەها حوسێن و مەحمود ئەلحودەیری لەو کەسانەن کە پێشنیار و پێداگری لەسەر ناونانی ئەو بیرکانە دەکەن کە لە ئەنجامی بزووتنەوەی کولتووری و فەلسەفی ئیسلامی لە ژێر ناوی "فەلسەفەی عەرەبی" سەریان هەڵداوە. هەکاری ناونانی ئەوان بە ئەوە دەگەڕێتەوە کە فەلسەفەی ئیسلامی بە زمانی عەرەبی نووسراوە. بەم شێوەیە لای ئەوان هەرکەسێک فەلسەفەی عەرەبی بنووسێت، جا موسڵمان بێت، چ مەسیحی بێت، یان جوولەکە، بەو کەسانە دادەنرێت کە بەشدارن لە دروستکردنی "فەلسەفەی عەرەبی". ئەو زانایانەی کە دژایەتی زاراوەی "فەلسەفەی عەرەبی" دەکەن، پرسگەلێکی وەک ئەوەی کە فارابی یەکێک لە دامەزرێنەرانی فەلسەفەی ئیسلامی تورک بووە و ئیبن سینا فارس بووە، ئەم بەچونە دەوروژێنن بە تایبەتی بەچوون هەیە کە ناسیۆنالیزمی نووسەرانی عەرەبی وەک تەها حوسێن بووە هۆی ئەوەی کە فەلسەفەی ئیسلامی ناوی "فەلسەفەی عەرەبی" هەڵبگرێت.

جگە لەمەش، کەسانێک هەن کە دژایەتی دەستەواژەی "فەلسەفەی عەرەبی" دەکەن و بە فەلسەفەی ئیسلامی یان "فەلسەفەی موسڵمان" ناوی دەبەن، لەوانە مەژوونووسانی فەلسەفەی ئیسلامی وەک هەنری کۆربین و مەجید فەخری، کە بە ئەوان گرنگ نییە فەلسەفەکە بە چ زمانێکە لە... هەرچەندە زۆربەی دەقە فەلسەفییەکان بە زمانی عەرەبی نووسراون، بەڵام ئاماژەی بە بوونی زۆرێک لە دەقی فەلسەفی بە زمانی تورکی و فارسیش کردووە و پێی وایە کە گونجاوترین زاراوە فەلسەفەی ئیسلامییە و ئەم فەلسەفە تەنیا فەلسەفەی فەیلەسووفە موسڵمانەکان

دەگرێتەوە، هەرچەندە فەیلەسووفی جوولەکە و مەسیحی کە لە جیهانی ئیسلامیدا ژیاون بە زمانی عەرەبی نووسییووینە. ئەو دەقە فەلسەفیانەی کە هەیە جەخت لەوە دەکەنەوە کە نەشیاوە هەگری ئایینی جیواز لە نەو فەلسەفەی ئیسلامیدا هەژمار بکرێن. تەنانەت ئەگەر ناوی "فەلسەفەی ئیسلامی تورک، یان فارس و هند"یش بێت، هەر فەلسەفەکە دەگەنەرێتەوە بە موسەمانانی نەتەوەکان، چەمکەکی پەچەوانەی واقیع و پراکتیکیش دروست دەبێت. بە پێی ڕوانگەیەکی تر، دەستەواژەی "فەلسەفەی ئیسلامی" ناتوانێت مانای تەواوی چەمکی فەلسەفە لە دەستەواژەی "فەلسەفەی ئیسلامی"دا بە گشتی بدات، هەروەها ناتوانێت گوزارشت لە فەلسەفەیەکی ڕەها بکات.

زانایانی وەک القیتفی، ئیبن ئوسەیبە، بەیحاقی و ئەلئیلشتانی، لە مەژوونووسە کلاسیکییەکانی موسەمانانی تەزکیردا، فەیلەسووفەکانیان بە "الفلەسیفەت الاسلامیە" و "فەلسیفەتول ئیسلام" ناوبردووە، کە بە واتای "فەیلەسووفە ئیسلامییەکان" دێت. هەر لەبەر ئەم هەکارەش گونجاوترە فەلسەفەی ئەو فەیلەسووفانەی باوەڕیان بە ئیسلام هەیە، بەبە گوەدانە وەات و زمان، یان نەتەوە، لە ژێر پەلی "فەلسەفەی ئیسلامی"دا وەک فەیلەسووفی ئیسلامی پەڕین بکرێت. لە لایەکی ترەوە فەلسەفەی فەیلەسووف و بیرمەندانی موسەمان ناوی "فەلسەفەی ئیسلامی"یان پەدەدرێت، دەچێتە خزمەتی دەوەمەندکردنی فەلسەفەی جیهانی ئیسلامییەوە.

دەستەواژەی "فەلسەفەی ئیسلامی" بە شێوەیەکی بەرفراوان لە وەاتانی وەک هیندستان، ئێران، پاکستان، تورکیا بەکاردێت و هەروەها مەژوونووسانی فەلسەفی میسری وەک ئەهوانی و ئیبراهیم مەدکور، بەرهەم و بابەتەکانیان سەبارەت بە لەکەینەوەی فەلسەفی لە جیهانی سەدەی ناوەڕاستی ئیسلامیدا بە "فەلسەفەی ئیسلامی" ناوزەد کردووە " یان ناویان لێنراوە "فەلسەفەی ئیسلامی" لە بەرهەمەکانیاندا. " ئەو زاراوەیەیان بە بەکارهێناوە. بەکارهێنانی دەستەواژەی "فەلسەفەی ئیسلامی" بە قەناغەکانی دوای پچەانی یەکەیزی سیاسی موسەمانان وازی لە هێنرا و هەر جوگرافیایەک دەستی کرد بە ناونانی ئەو بیرەکە فەلسەفی و چەمکە فەلسەفیانەی کە لەناو ئەواندا سەریان هەڵدا بە ناوی ناوچەیی گەڵدرا. نموونەی فەلسەفەی میسری، فەلسەفەی ئێرانی، فەلسەفەی هیندی، تورکی. هەندێک کەش، وەک ناسیۆنالیزمی مەدەرن و تایفەگەری، وایکردووە فەلسەفەکانی گەلانی ئیسلامی بە ناوی قەومی و جوگرافیای خەیانەوە ناوزەد بکرێن. بەڵام فەلسەفەی بیرمەندانی موسەمانی ئەمە یان ئەو کەمە فەلسەفانەی کە لەناو گەلانی

ئیسلامیدا سەرهەڵدەدەن، نەک هەر ڕاستن کە بە "فەلسەفەی ئیسلامی مەدەرن" یان "فەلسەفەی ئیسلامی" بە گشتی ناوببرێن، بەڵکو لە ڕوانگەی پەرەپەدانی بەرهەمکەوە لە دووبارە دروستکردنەوە و زیندووکردنەوەی چەمک و سیستەمی بیرکردنەوەی ئیسلامی ڕەڕەکی گرنگی تایبەت دەگێڕێت.

پەیوەندی فەلسەفەی ئیسلامی بە ئیسلامەوە

سەبارەت بە دەستەواژەی ئیسلام لە زاراوەی "فەلسەفەی ئیسلامی"دا بەچوونی جیاواز هەیە، هەندێک لە نووسەرانی وەک هەنری کۆربینیش قورئان بە سەرچاوەی سەرەکی فەلسەفەی ئیسلامی دەزانن، دەڵێن کە زۆربەی ئیلهامەکانی لە قورئانەوە وەرگرتووە. یان وەک ئان. لای. ئەو وەک جوولەکە، جولەکەیەک یان مەسیحییەک، هەرچەندە بەرهەمی فەلسەفی عەرەبی بنووسێت، بە فەیلەسووف نازانرێت. لە بەرئەوەی فەلسەفەی ئیسلامی پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ ئیسلامدا هەیە، نەشیاو ناموسوڵمانەکان بخرێتە ناو پێلی فەلسەفەی ئیسلامییەوە، چونکە ئەوان لە دروستکردنی فەلسەفی خەیاندا سەرچاوە ئیسلامیەکان بەکارناهێنن.

بەگوێرەی ڕوانگەیەکی تر، "فەلسەفەی ئیسلامی" بە ئیسلام تەدەگەین و بەپێی ئەم بەچوونەش فەلسەفەی ئیسلامی بریتییە لە شیکردنەوەی فەلسەفیی ئەو مانایانەی لە قورئان و فەرموودە دەرهێنراون یان خستنەڕووی فەلسەفەی قورئان و فەرموودەیە، بە جۆرێکی دیکە واتە ڕەحی قورئان و فەرموودەیە. بە ئەوانەی فەلسەفەی ئیسلامی وەک فەلسەفەی ئیسلام یان وەک ئایین سەریهەڵدا. نەیارانی ئەم بەچوونە دەڵێن، ئیسلام فەلسەفە نییە، و مەبەست لە فەلسەفەی ئیسلامی ئەوە نییە فەلسەفەی ئیسلام بێت وەک ئایین، بەڵکو "فەلسەفەی کولتووری ئیسلامی" یە بە مانای سەرچاوە و سەربەخۆیەکەی.

قبوڵکراوترین ڕوانگەی ئەو بەچوونانەی سەرەوە ئەوەیە: "فەلسەفەی ئیسلامی" ئەو بەچوونە فەلسەفیانەیە کە فەیلەسووفە موسڵمانەکان لەسەر پرسە فەلسەفییەکان دەریدەبڕن، فەلسەفەی ئیسلامیش وەک فەلسەفەکانی تر چەمکێکی فەلسەفی بە مانایەکی ڕەها ڕوون دەکاتەوە.

مانای گشتی فەلسەفەی ئیسلامی

ئەگەر تەماشای تەفسیری مەژوونووسە فەلسەفییە موسڵمانەکانی وەک ئیبن نەدیم و الڤیتفی و ئیبن ئەبی ئوسەیبە بکەین، ئەو ڕوانگە فەلسەفییەی کە بە دەستەواژەی "فەلسەفەی ئیسلامی" خستووەتە ڕوو،

لەسەر بنەمای ناوی فەیلەسووفە موسەمانەکانە کە لە ژێر کاریگەری ئەرستە و ئەفلاتون بوون، وەک کیندی و فارابی و ئیبن سینا، لە بابەتەکانی فەیلەسووفانی ئیسلامیدا، ڕاستتر دەبێت، بەڵێن بەچوونەکان مەبەستن. بەڵام بەم شێوەیە، زانستە بنەڕەتییەکانی وەک کەلام، سۆفیزم و فیقهی ئیسلامی کە دەستکەوتەکی گرنگی مێژووی فیکری ئیسلامین، لە فەلسەفەی ئیسلامی دوور دەخرێنەوە .

مێژوونووسانی هاوچەرخی فەلسەفە وەک هەنری کۆربن و ئەلقودەیری و ئیبراهیم مەدکور باسیان لێوە کردووە کە فەلسەفەی ئیسلامی دەبێ فەلسەفەی ئیسلامی و عیرفان و فیقهی ئیسلامی لێخە بگرێت، دەتوانین بە شێوەیەکی بەرفراوان ئەم ئارگیومێنتە بە دوو لق دابەش بکەین.
یەکەم: فەلسەفەی ئیسلامی فەلسەفە بە مانا ڕەهاکە دەگرێتەوە، واتە ئەو سیستەمە فەلسەفییەی کە زانایانی موسەمان پێشنیاریان کردووە.
دووەم: فەلسەفەی ئیسلامی فەلسەفەی ڕەها و کەلام و عیرفان و زانستە ئیسلامییەکانی تر لێخە دەگرێت. ڕوانگەی دووەم لە سەرووشتی گەنجینەیەکی و کەکردنەوەی داتا و زانیارییە کە لە دەوری هەشی ئیسلامی و تەگەیشتنی ئیسلامی کەکراونەتەوە و بەچوونەکە کە لە لایەن بەشێک لە مێژوونووسانی فەلسەفەی ئیسلامییەوە پشتیوانی لێکراوە. لە خوارەوە با پەلەنکردن یان جەرکانی فەیلەسووفی ئیسلامی جیا بکەینەوە، لەوانە ڕوانگەی دووەم بە گشتی و ڕوانگەی یەکەم بە تایبەتی؛ هەروەها با ڕوون بکەینەوە کە کام گروپی ڕەوتی فەلسەفی ئیسلامی لەسەر ڕوانگەی دووەم دامەزراون.

فەیلەسووفانی ئیسلامی

١- ڕەوتی فەلسەفە (فەیلەسووفان) : ئەم ڕەوتە دابەش دەبێت بەسەر گروپە جیاوازەکاندا لەوانە مەششایەکان و ئیخوان سەفا و ئیشراقی و گروپەکانی تر.
٢- موتەکلیمون (ئەهلی کەلام): لە چەمکی موعتەزیلە و ئەشعەری و ماترودی دروست دەبن. نووسەران وەک فەیلەسووفەکان بیرمەندن کە لەسەر تەواوی بوارەکانی فەلسەفەی سەرکی دەنووسن، وەک زانین، بوون، گەردوون و بەهاکان.
٣- موتەسەویفون (ئەهلی تەسەوف): یەکەکە لە گرنگترین بزووتنەوە فەلسەفیەکان لە جیهانی ئیسلامدا، بە فەلسەفەی تەسەوفیش ناودەبرێت. بزووتنەوەیەکی فەلسەفی ئیسلامی گرنگە کە لە دەوری فەلسەفەی وەحدەت الجود (یەکەتی بوون)ی ئیبن عەرەبی دابەش بووە بەسەر گروپە جەراوجەرەکاندا و بە کارە بەرفراوانەکانی لە بوارەکانی مەعریفە، بوون، گەردوون، فەلسەفەی مرۆڤ و... فەلسەفەی ئەخلاقی.

٤- زانایانی فیقهی (فیقه ناسانی ئیسلامی): ئەوان دامەزرێنەری فیقه، یان زانستی یاسایین لە فەرهەنگی زانستی ئیسلامیدا، هەروەها ئەوانەن لە ئەنجامی بە کارهێنانی عەقڵ سەبارەت بە کێشە کرداریەکان تیۆری دروست دەکەن. لە ئەنجامی خستنەڕووی چەندین تیۆری لە بوارەکانی فەلسەفەی یاسا، فەلسەفەی لێکدانەوە، فەلسەفەی ئەخلاق، فەلسەفەی مەعریفە، قوتابخانەی فیقهی وەک حەنەفی و شافیعی و مالیکی و حەنبەلیزم سەریان هەڵداوە و دەتوانین وەک قوتابخانەی تایبەت بانگەشەی بە بکەین، چونکە ئەوانیش تیۆریست نووسەکانی ئیسلامین. بەڵام تا ئەمڕۆ لێکۆڵینەوەیکی ورد لەسەر تەواوینە فەلسەفیەکانیان کەم تا زۆر وەک قوتابخانەی فەلسەفیی لایان لە نەکراوەتەوە و ماوەتەوە بەڵێن، تەنیا وەک ڕەچەکێکی فیقهی ماونەتەوە، ئەوە ئەرکی توێژەران و پسپۆڕانی زانستە فەلسەفیەکانە لێکۆڵینەوەیان لە بارەیانەوە بکەن.

٥- زماننناسان: دامەزرێنەری نەحوی (ڕێزمان) و بەلاغەت (جوانکاری) زمانن لە جیهانی ئیسلامدا، ئەو بیرمەند و فەیلەسووفانەن کە بە گەڕان بە دوای پرسەکانی وەک پەیوەندی نێوان زمان و عەقڵ، زمان و لۆژیک، و زمان و مانا وەن.

ئەنجام

بە کورتی "فەلسەفەی ئیسلامی" ناوی سیستەمێکی بیرکە و ئەو فەلسەفەیە لەسەر بنەمای چەمکی ئیسلامی و لەسەر بنەمای بیرکەی فەیلەسووفانی پێش ئیسلام بەتایبەتی ئەفلاتون و ئەرستۆ، سەری هەڵداوە. چونکە گەڕانە بە دوای زانین و زانست زانستە مەعریفیە لێکنەدراوەکان لەڕابردوو و ئێستا و داهاتوودا. سیەینەوە و نەفی کردنی فەلسەفە لە ئیسلامدا، لەناوبردنی ڕابردووە و لەناوبردنی زانست و مەژووە، ئەمەش پێچەوانەی ڕەزگرتنی ئیسلامە بە ڕەح و مەعریفە، و مەترسیدارە بە کوشتنی ئەزموونی حیکمەت و هەژموونی بیری ئیسلامیی. کەواتە فەلسەفەی ئیسلامی هەم سیستەمێکی بیرکردنەوەی ئەزموونییە، کە بە ئەزموونی ڕابردوو پەڕەی پە دراوە و هەم ڕەحی تێگەیشتنی وەحییە لە ئیسلام.

سەرچاوەکان

عەرەبی

- عنوان الكتاب: الفلسفة الإسلامية. المؤلف: الشيخ كامل محمد

محمد عويضة. الناشر: دار الكتب العلمية. الطبعة: الأولى 1995 م.
- عنوان الكتاب: معجم مصطلحات الفلسفة في النقد والبلاغة العربيين. المؤلف : سلام أحمد إدريسو. الناشر : عالم الكتب الحديث. الطبعة : 2015.
- عنوان الكتاب : تهافت الفلاسفة. المؤلف : أبو حامد الغزالي. الناشر : دار كيرانيس للطباعة والنشر. الطبعة : 2014. الصفحات : 335. المجلدات : 1.
- كتاب الفلسفة والدين في مدينة الفارابي الفاضلة. المؤلف: دكتورعزمي طه السيد أحمد. دار النشر: عالم الكتب الحديث. سنة النشر : 2015. عدد الصفحات : 185.

فارسی
- كتاب فلسفه اسلامی از الف تا ی. نویسنده: پیتر اس گراف پیتر اس گراف. مترجم : سعید شفیعی. انتشارات: مولی. تعداد صفحه : 192. سال انتشار. شمسی : 1400. سال انتشار میلادی : 2007. سری چاپ : 3.
- كتاب تاریخ فلسفه اسلامی. از آغاز تا درگذشت ابن رشد ـ نویسنده : سیدحسین نصر، عثمان یحیی ، هانری کوربن. مترجم : سیداسدالله مبشری. ناشر: فیدی‌پلاس. سن: ۱۳۸۸.

ئینگلیزی
- History of Islamic Philosophy. Edited By Oliver Leaman, Seyyed Hossein Nasr. Copyright 2001.
- The Biographical Encyclopedia of Islamic Philosophy. Oliver Leaman (Anthology Editor). 2008. https://www.routledge.com/.

جوهری فلسفه و حقیقتی فلسفه.. نووسینی: دشاد

کاوانی

سەرەتا

مەژووی بیرکردنەوەی مرۆڤ بیرکەی لەسەر دەزینەوەی حەقیقەت و ڕاستی یان ئاسانکردنی ژیان و ئەزموونە فکرییەکان هەڵچنی وە، بە بیرمەندان، ڕاستی گەردوون گرنگە، ئایدیاکی بیرکردنەوە بریتییە لە گەڕان بەدوای جەوهەر و دەزینەوەی ڕاستی. بەهەی گرنگی ژیان لە دەرەوەی دەستاگەیشتن و چارەنووسی مرۆڤ، کاریگەری بیرکردنەوە و بیرکەکانی لەسەر مرۆڤ دانا، نەوەک تەنیا لەسەر خودی بوون. کەکردنەوەی ئەو بیرکانەش لە ڕوانگەیەکی گشتییەوە ناوی لێنرا "فەلسەفەی مرۆڤ".

قوتابخانەی سۆفیستیکا دووەم قوتبخانەی بیرکردنەوە.

لەڕە باسی ئەو قوتابخانەی دووەمی بیرکردنەوەی فەلسەفیی سەردەمی سۆقرات دەکەین، کە پێکهاتووە لەو کەسانەی کە لە زمانی یۆنانیدا بە "سۆفیست" ناسراون، قوتابخانەیەکی بیرکردنەوەیە کە بە ئەنترپۆسەنتریزمی پێش سۆکراتی تایبەتمەندە. دیارترین تایبەتمەندی ئەم ڕەوتە ئەوەیە کە پەوەر بە لەکدانەوەی حەقیقەتی بوون تەنیا لەسەر بنەمای بەیار و هەستی مرۆڤکانە و مەحاڵە باس لە سروشتی ڕاستقینەی بوون بکرێت.

وشەی "سۆفیست" کە بە واتای "وەستا، لێهاتوو" دێت، سۆفیستی یۆنانییە، و لە زمانی یۆنانیەوە بە وشەی "سۆفیستیکا، سۆفیزم، ساپساتا" هاتۆتە ناو زمانەوەکانی دیکەوە. سەرەڕای واتا ئەرێنییەکانی زاراوەی سۆفیست، بە تێپەڕبوونی کات، هەندێک لە بیرکەکانی سۆفیست سەرباری ئەوەی بەناوبانگ بوون، تەمەتبارکراون بە کەشەی ڕیتەریکی.

فیساگەرس، سەرکردەی بزووتنەوەی سۆفیستەکان، یەکێک بوو لە بەناوبانگترین سۆفیستەکانی جیهانی یۆنانی، بە ئەو ڕاستی ئەژەیی و لە کەسەکەوە بە کەسەکی تر و لە بارودۆخەکەوە بە دۆخەکی تر دەگۆڕێت. ئەگەر ڕاشکاوانەتر باسی بکەین، بە نمونە لای ئەو، بوونی یان نەبوونی سەرما لە ئەژەکی زستاندا پەیوەندییەکی نزیکی هەیە بەوەی کە ئایا مرۆڤ بە بەستەڵەک دەبێت یان نا، ئەگەر کەسێک ببێتە بەستەڵەک، دەتوانین باسی بوونی سەرما بکەین، ئەگەر بەستوویی و قەسینی مرۆڤ نەبێت، ناتوانین باسی بوونی سەرما بکەین. بە جۆرێک حەقیقەت لەسەر بنەمای مرۆڤ دامەزراوە، ئینکاری جەوهەری حەقیقەت

دەکات، واتە ئەو بیرکەیەی کە حەقیقەت یەک حەقیقەتی هەیە، بە شەوازی تەگەیشتن لە تەکدانی هەموو شتەک، ەەگا بە نیهیلیزم (نکەیکردن) دەکاتەو.

لای فیساگەرس حەقیقەتی مرۆڤ پەوەری هەموو دروستکراوەکانە.
"مرۆڤ پەوەری هەموو دروستکراوەکانە." بەناوبانگترین وتەی فیساگەرسە و دەتوانرەت بەەین فەلسەفەکەی بە شەویەکی سەرکی لەسەر ئەم وتەیە دامەزراوە. وەک لە سەرەوە ئاماژەمان پەدا، بیرکەی ەەژەیی حەقیقەتی بەو بیرکەیە خستەەوو کە ەاستی وجود لەگەە ەەزگرتن لە مرۆڤدا دەگەەت، ئەمەش بووە هەی دەستپەکردنی ەەژەگەرایی فەلسەفیی. پەشخستنی ئەو بیرکەیە بووە چەقی ئەو تیەرییەی کە بابەتی فەلسەفە دەبەت تەنها مرۆڤ بەت، هەموو کەشە فەلسەفییەکان دەبە لە دەوری مرۆڤدا بسووەنەوە.

بە پەی تیەری ەەژەیی کە فیساگەرس پەشنیاری کردووە، ئایین و ئەخلاق و دادپەروەری و یاسایەکی گەردوونی یان گەردوونی نییە. بە واتایەکی تر هەموو بوون لە بازنەی ەەژەییدا دەجوەەت و مەحاەە باس لە بوونەکی ەاستەقینە بکرەت. بە جەرەک ئەمە ئەوەمان بە دەردەخات کە ەاستی ەەژەییە.

فیساگەرس بە ئاماژەدان بە نیهیلیزم (نکەیکردن، هیچ نەبوون) و ئەگنەستیزم (تیەری نەزانی)، ئەو بیرکەیەی پەشخست کە مەحاەە بزانین خودا هەیە یان خودا چەنە: "ئەگەر کەمەک زیاتر بژین، ەەنگە هەندەک شت فەربین، بەەام ژیان زەر کورتە بە فەربوون." شتەکان بە ئەمە داماون. بەیە ئەمە مافی ئەوەمان نییە هیچ شتەک لەبارەی خوداوە بەەین و لەسەر ئەو شتانەی کە ناتوانین هیچ لەبارەیەوە بەەین.

توانین بنەمای فەلسەفە و بیرکردنەوەیە، لای گەرگیاس

گەرگیاس، خوەندکاری ئیمپەدەکلیس، کارەکتەری گوماناویتر بوو لە پرەتاگەراس. بە ئەو خودی بوون دەخەکی جەی پرسیارە و وشە بەناوبانگەکانی مەژووی بیرکردنەوەش بریتین لە "هیچ شتەک بوونی نییە، مەحاە دەبوو بزانرەت ئەگەر هەبووایە و ئەگەری زانینیش هەبووایە، مەحاە دەبوو بتوانیت بە ئەوانی تر بیگەیەنەت"." بەیە ئەرکی ەەژەیی پەدەدرەت.

ئەمەش سە بیرکەی سەرکی لە خە گرتووە:.
1) چونکە پارادەکسی بوون سروشتەکی وای هەیە کە ەوونکردنەوەیەکی

عەقڵانی نییە ، بەیە مەحاڵە باس لە بوون بکرێت.
2) کە دەرئەنجامەکانمان سەبارەت بە بوون نادروستن چونکە عەقڵ ناتوانێت بە شێوەیەکی دروست هەست بە بوونی جیهانی دەرەکی بکات و هەر بەیەش مەحاڵە بزانێت.
3) سەرچاوە و تێگەیشتن و تێنەگەیشتنی گوێگرە لە بوون بە هەی بەتوانایی زمان لە دەربڕینی بوون بە شێوەیەکی دروست و کامڵ و نەتوانینی گەیاندن و لە ئەنجامدا نەزانین بەهەی ناتەواوی زمانەوەیە. نموونەیەک لەم ئارگیومێنتە: تێگەیشتنی ڕەنگ هەوەدەدات لە ڕەگەی وشەسازی و بیستنەوە مەحاڵبوونی تێگەیشتنی ڕەنگ بسەلمێنێت.

بە بەچوونی گەرگیاس، بەو پێیەی مەحاڵە بزانین، بەیە فەلسەفە نابێت ئامانجی زانستناسی (مەعریفە) بێت، بەڵکو دەبێت ئامانجی ژیانێکی بەرز و باش بێت. کاتێک ئەفلاتون لەی پرسی ئاخاوتن چییە؟ گوتی باڵاترین هونەر لەم ژیانەدا قسەکردنە و بابەتی قسەکردن تەنها وشەیە، باسی لەوە کرد کە ڕاستی و درە و ڕاست و هەڵە لە هونەری قسەکردندا گرنگ نین. ئەفلاتون ڕەخنە لە قسەکانی دەگرێت و دەڵێت واتا "ڕەوایەتیدان بە درە". لە ڕاستیدا گەرگیاس مەبەستی ئەوە نییە کە فەلسەفە مەعریفە دروست دەکات، بەڵکو شتێکە کە درک بە ئامانجەکانی مرۆڤ بکات و خزمەت بە ئامانجەکانی مرۆڤ بکات.

با لە ڕوانگەی جۆوهەری فەلسەفەوە سەیری ئەو شتانە بکەین کە گەرگیاس لە سەرەوە گوتی: لە ڕاستیدا تاکە ئایدیالی فەلسەفە دەزینەوەی حەقیقەت و ڕاستییە و لەسەر بنەمای ڕاستی دامەزراوە. سروشتی حەقیقەتگەری فەلسەفە لە پشتبەستنی بە لەژیکەوە سەرچاوە دەگرێت وەک بەبەی پشتییەتی، کە تاکە ئامرازێکە کە عەقڵی مرۆڤ لە کەوتنە هەڵەدا دەپارێزێت. هەروەها لەژیک هاوشێوەی تەرازووە. بەو پێیەی بەچوون هیچ ئایین و نەتەوە و ڕەگەزێکی نییە، تەنیا بە پشتبەستن بە لەژیکەکەی مرۆڤ دەتوانێت خەی لە چەقاندنی لە بەرامبەر وەهم و ساختەکارییە جەراوجەرەکانی بیروڕا بەدوور بگرێت. هەروەها توانای وەستانەوە لەسەر حەقیقەت لە لەژیک و عەقڵەوە سەرچاوە دەگرێت.

کاتێک پرسیار لە ئەرستە کرا کە فەلسەفە چییە؟ بە کورتی دەڵێت "زانستی هەکار و کەتاییەکانە". ئەرستە بەم جۆرە وەڵامی دایەوە، ئەفلاتون لە لەکدانەوەیەکدا ئەژێت: "فەلسەفە ئامادەیە بە مردن" لە ڕوانگەی ئایدیالی دەستبەجە و لە لەکدانەوەیەکی دیکەدا، لە ڕوانگەی ئایدیالی درەژخایەنەوە، "فەلسەفە هەوەی مرۆڤە بە بوون."

تا ئەو جێگایەی کە پێی دەکرێت وەک خودا بێت". بەگوێرەی لێکدانەوە فەلسەفییەکانی فەیلەسوفە یۆنانیەکان، زانینی هەکار و ئامانجی بوون، هەروەها دەزینەوەی حەقیقەت و گەیشتن بە حەقیقەت و گەیشتن بە حیکمەت، هەکارە سەرەکییەکانی بنیاتنانی فەلسەفەن. لە وانگەیەکی ترەوە، پاککردنەوەی ڕەحە لە دونیای ناتەواوەوە بە جیهانی سەرەوەی کامە و خە ئامادەکردنی بە مردن، واتە ژیانی دوای مردن، یان قیامەت بە زاراوەی ئایینی ئیسلامی.

جەوهەری حەقیقەت لای کیندی و ئیبین سینا لە قوتابخانەی ئیسلامیی.

کیندی کە بە یەکەم فەیلەسوفی ئیسلامی ناسراوە، لە وتاری "لەسەر فەلسەفەی یەکەم"دا فەلسەفەی بە "هەوەدان بە زانینی ڕاستی وجود تا ئەو شوێنەی پێیوەندی بە توانای مرۆڤەوە هەیە" پێناسە کردووە و ڕوونی دەکاتەوە. لە پێناسەیەکی دیکەدا دەڵێت "فەلسەفە خەناسینی مرۆڤە". سەرنجەکانی کیندی بە توندی ڕەنگدانەوەی پێیوەندی نێوان زانستناسی و حەقیقەتن، هەروەها ئەوە نیشان دەدەن کە ئایدیاڵی فەلسەفە دەزینەوەی ڕاستی و زانینی ڕاستە. ئیبن سینا کە بە پاشای فەیلەسوفە ئیسلامییەکان ناسراوە، فەلسەفە بەم شێوەیە پێناسە دەکات: "مرۆڤ بە زانینی ڕاستی شتەکان دەگاتە کامەبوون".

بە پێچەوانەی فەلسەفەوە، حەقیقەتی ڕەها یان زاراوەیەکی تر بە حەقیقەتی ڕەها یان حەقیقەتی ئەبەدی بوونی نییە و مەحاڵە بە تەواوی حەقیقەت بناسین، کە مامەڵە لەگەڵ حەقیقەتی ڕەژەیی یان زاراوەیەکی تر بە حەقیقەتی بابەتیی دەکات. لای ئەوان ڕاستی ڕەژەیی و چاکەی بوارێک گوزارشت لە چاکە ناکات لە بوارێکی تردا و کردارێک کە بە تاکێک ئەخلاقی بێت ناتوانێت بە تاکێکی تر ئەخلاقی بێت، ئینکاری ڕاستی یان جەوهەری شتگەلێکی وەک ئەخلاق، جوانی، و چاکە، پەوەرکانی ئەخلاق و چاکە لە حەقیقەت جیا دەکاتەوە، بانگەشەی ئەوە دەکات کە "فەلسەفەی مرۆڤ"ی مرۆڤ سەنتەری بنیات ناوە کە لەسەر بنەمای زەمینەسازی مرۆڤ لە ناوەنددا دامەزراوە. بەڵام فەلسەفە لە بەرامبەردا لە ڕوونکردنەوەی جەوهەری شتەکاندا، مرۆڤ یان بەرژەوەندی مرۆڤ ناپەوێت، بەڵکو حەقیقەتی ئەبەدی یان حەقیقەتی ڕەها دەپەوێت. بە واتایەکی تر لە کاتێکدا پەوەرکانی فەلسەفە بە حەقیقەت و مەعریفە لەسەر بەرژەوەندی مرۆڤ دامەزراون، پەوەرکانی مەعریفە و مەعریفەی فەلسەفە لەسەر بنەمای حەقیقەتی ئەبەدی یان حەقیقەتی ڕەهایە.

ئەگەر بتوانین باسی ئەخلاقی گەردوونی بە فەلسەفە بکەین، مەحاڵە باسی ئەخلاقی گشتگیر بە فەلسەفە بکەین. چونکە ئامرازێکی تری گرنگی

زانست بە پەوانەوەکردنی بوونەوەکان بریتییە لە تیۆری ڕەژیی کە پەیوەندییەکی نزیکی بە بنەمای گەڕانکاری لە فیزیادا هەیە و بە ئەگەری بوونەوەکان بە ئەنجامدانی گەڕانکاری لە پەوەندی لەگەڵ مرۆڤ و ژیانیدا بەکاردێت. بە واتایەکی تر لە بەرژەوەندی مرۆڤایەتیدا ڕەنگی هەیە.

فەلسەفەی حەقیقەت لە قوتابخانەی ماتریالیزمی دا

ماتریالیزمی دیالکتیکی، ڕەوتێک کە مارکس و ئەنگەلس دەستیپێکردووە، بە ئیدیعاکردنی ڕاستی بابەتیی، ڕاستی ئەبەدی، واتە میتافیزیک ڕەتدەکاتەوە. ئەگەر ڕاشکاوانەتر بڵێین، هەوەدەدات گەردوونی میتافیزیکی پووچەڵ بکاتەوە بە یەکمایەتیدان بە گەردوونی فیزیکی. لە جیهانی یۆنانیدا، لە دیمەکریتەسەوە دەست پێدەکات، "ڕەح لە ماددە پێکهاتووە". ڕوانگە، واتە قوتابخانەی فیکری ماتریالیست-ماتریالیستی ئەمەش لەگەڵ قوتابخانەی فیکری ماتریالیستی بە ڕەبەرایەتی مارکس و ئەنگەلس بەردەوامە، ئەو بیرکەیە ئەوە ڕەتدەکاتەوە کە ڕاستییەکی جێگیر لە حەقیقەتی گەردوونی و ئەخلاقی گەردوونی و دادپەروەری گەردوونیدا هەیە، بانگەشەی ئەوە دەکات کە مرۆڤایەتی پەوەرەکەی ڕاستی و دادپەروەری و ئەخلاقە. بەڵام مرۆڤ شوێن حەقیقەت دەکەوێت، حەقیقەتیش شوێن مرۆڤ ناکەوێت.

سەرئەنجام

لە کۆتاییدا ئەگەر لە ژێر ڕۆشنایی عەقڵ و لۆژیکدا سەیری ئەم کێشەیە بکەین، بەمان دەردەکەوێت کە حەقیقەت جەوهەری خۆی هەیە. زەوتکردنی جەوهەری حەقیقەت یان حەقیقەت لە خۆی و نکۆڵیکردنی بوونی خۆی بە جەبەجەکردنی تیۆری ڕەژیی بە حەقیقەت یان حەقیقەت و نکۆڵیکردن لە سروشتی ڕەسەنی بوون و بە ناسروشتی کردنی، هاوتایە لەگەڵ نکۆڵیکردن لە سروشت لە ڕوانگەیەکەوە. وەک ئەوە وایە پیاوێک حەقیقەتی پیاوسالاری بخاتە ناو ڕەژییەوە و بانگەشەی ئەوە بکات کە ژنسالاریش بوونی هەیە، یان مەحاڵە بە هیچ شێوەیەکی ڕاستەقینە باس لە پیاوسالاری بکرێت. وەک گەرگیاس، دەڵێت "کە حەقیقەت بوون نییە. ئەگەر هەبێت، ناتوانین بیزانین، یان ئەگەر بیزانین، ناتوانین ڕوونی بکەینەوە. بە مانایەک گومانی لە بوونی بوون هەبوو، تیۆری ڕەژیی ڕاکەشا بە ناو ئەنتەلۆژیا و چووە ناو ئینکاری بوون. دوای ئەم کێشەیە کێشەی بوونی خودا بەدوای خۆیدا دێنێت، هەروەها تیۆری ڕەژیی سەبارەت بە بوون و یەکگرتوویی خودایان بەکارهێنا بە ڕاکەشانی کێشەی ئەگەری یەکگرتوویی و فرەیی. لەم ڕوانگەیەوە تیۆری ڕەژیی ڕەنگی تایبەتی هەیە لە ئەنترۆپۆسەنتریزمی ئەوان و لە

فەلسەفەی سەرەکی خۆیاندا. تیۆری ئەتۆمی بنەمایەکی بنەڕەتییە لە فیزیادا و ئەوەش دەرئەنجامی ماددە و گەڕانکارییەکانی، یان بەهای ئەتۆمی، کە لە بوونە فیزیاییەکاندا هەیە. بەو پێیەی بوونە میتافیزیکییەکان لە ماددەی بنەڕەتی پێکهاتوون، جەگیرن، ناگۆڕن و لەبەر ئەوەی ئاستییەکانیان بە هەمیشە ئاستن، ئاستییە ئەبەدییەکانی سروشتی "ئاستی ئاستییە نەگۆڕەکان"یان هەیە. لەم ڕوانگەیەوە، چونکە لە ڕوانگەی لۆژیک و عەقڵەوە ناتەبایی هەیە، هەروەها لە ڕوانگەی واقیع و ئاستییەوە، بناغەی فیزیکی بە میتافیزیکەوە ببەسترێتەوە، بناغەی میتافیزیکیش بە فیزیا، ناوەکە لە تیۆری ئەتۆمی لەگەڵ میتافیزیک و ئەخلاق و بەهاکانە، واتا سابساتا یان سەفستایی بەبازاڕکردنی ئەژگەرایی بە ناوی فەلسەفەوە لایەنگری گوومانەوەکان نییە، بەڵکو پشتگیریکردنیشە لە حەقیقەت بەرامبەر بە درۆ، ئاست بەرامبەر بە هەڵە.

سەرچاوەکان:

فارسی

-رساله سوفسطایی افلاطون جلدی۲ نویسنده: افلاطون. مترجم: علیرضا ساعتی. نشر: پرسش. ۱۳۵٦.
-کتاب هنر همیشه بر حق بودن. نویسنده : آرتور شوپنهاور. مترجم : عرفان ثابتی.. نشر: نگار ۱۳۷۸.
-نام کتاب:خرید کتاب دیالکتیک طبیعت اثر فردریش انگلس از نشر شفیعی. ناشر:شفیعی. نویسنده:انگلس. مترجم:فرامرز نسیمی۲۰۲۰.

عەرەبی

-كتاب. كارل ماركس أو فكر العالم. مولف: جاك اتالي. ترجمة من الفرنسية: صباحز الناشر: دار كنعان للدراسات و النشر. سنة 2018م.
-كتاب رسائل الكندي الفلسفية. مولف: كندي. قسم الفلسفة المعاصرة. الناشر: دار الفكر العربي. لسنة 2017.

ئینگیزی

A History of Greek Philosophy, Volume 3: The Fifth Century Enlightenment, Part 1: The Sophists W.K.C. Guthrie

خراپ بەکارهێنانی چەمکەکان، چەمکی سیاسی بە نموونە.. نووسینی دڵشاد کاوانی

پێشکی

چەمکەکان گرنگیەکی تایبەتیان هەیە بە جیهانی سیاسەت و پێوەندیە نەودەوڵەتیەکان. زیادەڕەوی نیە ئەگەر مشتومڕە سیاسییەکان بە ململانێ لەسەر مانای ڕەوای زەربەی زاراوە سیاسییەکان ناوببێن. هەریەک لە لایەنە دژبەرەکان لە کاتێکی لێکدانەوەی چەمکە سیاسیەکان دا بانگەشەی ئەوە دەکەن کە "ئەوان ئازادی سیاسیی چەمکەکان دەپارێزن"، بە "ڕەچاوکردنی دیموکراسی" یان "داکۆکی لە دادپەروەری" دەکەن، مشتومڕ و پێکدادان و هاودژیی و تەنانەت لەو پێغاندا شەڕی یەکتر دەکەن. کێشەکە لەوەدایە کە وشەکانی وەک "ئازادی"، "دیموکراسی" و "دادپەروەری" بە کەسانی جیاواز مانای جیاوازیان هەیە و وا دیارە خودی چەمکەکان لە لێکدانەوە و ماناکردنیان دا کەموکوڕییان تێدایە.

لێکدانەوەکان بە چەمکی سیاسی

بەلایەنی کەمەوە دەتوانرێت سێ هەکار بە جێختکردنەوە لەسەر گرنگی نائاسایی چەمکەکان لە شیکاری سیاسیدا، چ لەسەر پرسە ناوخەییەکان یان نەودەوڵەتییەکان بخەینەڕوو.

یەکەم: شیکاری سیاسی بە گشتی دەتوانرێت گشتگیر بکرێت. گرنگی ئەمش زیاتر بە لەبەرچاوگرتنی جیاوازی نێوان سیاسەت و مێژووەکەی لەم ڕووەوە دەربکەوێت. ئەگەر مێژوونووسێک خەمی ڕووداوەکی دیاریکراو بێت بە نموونە (شەڕی فەرەنسا، شەڕی ڕووسیا، یان شەڕەکانی ئەوروپای ڕۆژهەڵاتی ساڵانی ١٩٨٩ و ١٩٩١)؛ شرۆڤەکارەکی سیاسی لەوانەیە لە ڕوانگەی گرنگی شەڕش وەک دیاردەیەکی گەورەتر یان گشتگیرتر لەم جۆرە ڕووداوانە بکەڕێتەوە. بە مێژوونووسان، بە تایبەتی بەدواداچوون بە چەمکی "شەڕش" سوودێکی کەمی هەیە، چونکە ئەوان زیاتر گرنگی بەو شتانە دەدەن کە جیاوازە، تەنانەت نامێژویی، سەبارەت بە ڕووداوە تایبەتەکان، دەبیندرێت.

دووەم: لە ڕووی بەکارهێنانی زمانەوە، ئەو زمانەی کە فەرخوازانی سیاسەت و پراکتیزەکارانی سیاسەت بە تایبەت سیاسەتمەدارانی پێشەیی بەکاری دەهێنن، زۆر لێیەک دەچن. چونکە سیاسەتمەداران زیاتر حەزیان لە دەستپێشخەرییە سیاسییەکانە نەک تەگەیشتنی سیاسی،

مەیلەکی بەهێزیان هەیە بە بەکارهێنانی زمان بە کۆنترۆڵکردن، هەندەکجاریش بە چەواشەکاری پێنای بە دەبەن. لە ئەنجامدا ئەمە فەرخوازانی سیاسەت ناچار دەکات کە بە تایبەتی وریا بن لە بەکارهێنانی زماندا. پێویستە بە ڕوونی پێناسەی زاراوە و پێناسەکردنی چەمکەکان بکەن بە ئەوەی خەیان لەو خراپ بەکارهێنانە بەدوور بگرن کە زەرجار لە مشتومڕە سیاسییەکاندا ڕوودەدات.
سێیەم: زەرجار چەمکە سیاسییەکان لەگەڵ بیروباوەڕی ئایدیۆلۆژیدا تێکەڵاو دەبن. لە دوای سەرهەڵدانی ئایدیۆلۆژیا سیاسییە مەدەرنەکان لە کۆتایی سەدەی هەژدە و سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا، نەک هەر گوتارێکی سیاسی نوێ سەریهەڵداوە، بەڵکو ئەو زاراوە و چەمکانەی لە گوتاری سیاسیدا بەکارهێنراون، تادێت دووفاقی و زەرجار دژ بەیەک بوون. بەیە چەمکە سیاسییەکان بوونێکی تەحداکارن: زەرجار دووفاقین و زەرجار بابەتی کەبەکە و مشتومڕن. دیسانەوە، ڕەنگە چەمکەکان "بارگاوی" کراون بە حوکمدانی بەهای بەهێزەوەست و کاریگەرییە ئایدیۆلۆژییەکانی تێدا بەکارهێنراون.

چەمک خۆی چییە ؟

چەمک بریتییە لە بیرکەیەکی گشتی سەبارەت بە شتێک، بەزەری بە یەک وشە یان تێکڕایەکی کورتی وشە دەردەبڕدرێت. چەمکێک مانایەکی فراوانتری هەیە لە ناوێکی دیاریکراو یان ناوی شتێک. بە نموونە: جیاوازی هەیە لە نێوان باسکردنی ڕێوی و (ڕێویەکی تایبەت و ناوازە) و هەبوونی چەمکی "ڕێوی" (بیرکەیەک دەربارەی ڕێوی). چەمکی ڕێوی بە تەنیا شتێک نییە، بەڵکو بیرکەیەکە، واتە بیرکەیەک کە لە تایبەتمەندی جەراوجەر پێکهاتووە کە سیمایەکی ناوازەی فەبازی خۆی بە ڕێوی دەبەخشێت، وەک "ئاژەڵێکی ڕووتەڵی"بچووک"، کە "ئاژەڵ و پەڕەوەی ماڵی"، "دەگرێت". کەمێک سیفەت دەخاتە پاڵ ناوەکەی خۆی. بە هەمان شێوە دەستەواژەی "سەرکایەتی" ئاماژەیە بە سەرکەکی دیاریکراو، بەڵکو بە کەمێک بیرکە سەبارەت بە ڕێکخستنی دەسەڵاتی جەبەجێکردن. لەپاڵ ئەوەدا کردەوکانی کەمێک سیفەت و لێکدانەوەی نامەوزوعی تری دەخرێتە پاڵ ناوەکەی.

گرنگییەتی چەمکەکان

کەواتە، گرنگی چەمکەکان چییە؟درووستکردنی چەمک هەنگاوێکی بنەڕەتییە لە پرسەی ئیستدلالکردندا. چەمکەکان کەمێک ئامرازن کە ئەمە پشتیان پێدەبەستین بە عەقڵ و ڕەخنە و مشتومڕ و وەسف و شیکاری. هەستکردن بە جیهانی دەرەکی و تەنیا زانیاریمان لەسەر

جیهانی خۆی پێ نابەخشێت. بە ئەوەی لەی تێبگەین، دەبێت بە جۆرێک مانا بۆی دابنێین. ئەمە ئەم ئەرکە لە ڕێگەی چەمکسازییەوە بە ئەنجام دەگەیەنین. بە سادەیی، بە ئەوەی ڕەویەکە وەک ڕەویەک مامەڵەی بکەین، سەرتا دەبێت چەمکێک پێکبهێنین کە شتەکە چییە. ئەمەش بە پرسەی ئیستدلالکردنی سیاسیش دەگونجێت: ئەمە تەگەیشتنمان لە جیهانی سیاسی نەک بە سەیرکردنی ڕاستەوخۆی، بەڵکو بە دروستکردن و بیرکردنەوە لەو چەمکانە بنیات دەنێین کە یارمەتیدەرمان دەبن لە تەگەیشتن لە جیهان. بەم پێیە چەمکەکان بنەمای بنیاتنانی زانینی مرۆڤن. هەروەها چەمکەکان خلیسکن، زیاتر لە چەمکە سیاسییەکان. کێشەی سەرەکی چەمکە سیاسییەکان ئەوەیە کە هەمیشە لە بەهاکاندا چەسپاون و ماناکانیان دەتوانێت بابەتی مشتومە و گوماناوی بێت. هەندێک جار بەها و گرنگییان زیاتر لەوەی کە لە ڕاستیدا هەیە و زیادەڕەوی لە بارەیەوە دەکرێت.

چەمکە نەرماتیڤ و وەسفییەکان.

چەمکە نەرماتیڤەکان بەزەری وەک "بەهاکان" دەردەکەون و ئاماژەن بە بنەما و ئایدیاڵە ئەخلاقییەکانی وەک "دەبێت، مەرجە، دەکرێت". لەم ڕوانگەیەوە، زەرەک لە چەمکە سیاسییەکانی وەک "ئازادی"، "ماف"، "دادپەروەری"، "یەکسانی" و "لەبوردەیی" بارگاوین بە بەهاکان. بەیە بەهاکان یان چەمکە نەرماتیڤەکان لەبری ئەوەی وەک دیاردە یان بە دەخەکی دیاریکراو وەسف بکەن، داکەکی لە فەرەکی تایبەتی ڕەفتار دەکەن و بەرەوپێشی دەبەن. بەهەی ئەمەوە هەندێک جار جیاوازی لە نێوان بەها سیاسییەکان و بیروباوەڕی ئەخلاقی و فەلسەفی و ئایدیەلۆژیی ئەو کەسانەدا قورسە کە پشتگیریان دەکەن. لە بەرامبەردا، لەدوانی وەسفکەر ئەرنین و ئاماژەن بە "ڕاستییە" هەبووە بابەتییەکان و نیشاندەرەکان، واتەکەی کە بوونیان هەیە. لەم ڕوانگەیەوە چەمکەکانی وەک "سیستەم"، "دەسەڵات"، "ماف" و "یاسا" تایبەتمەندی وەسفکەریان هەیە نەک چەندایەتی. چونکە بوونیان جێگەی پرسیارە.

پەکتیک و بەها لە چەمکەکان دا

جیاکردنەوەی نێوان پراکتیک و بەها بە گشتی بە مەرجی پەشوختە بە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی دادەنرێت. ڕەنگە بەهاکان بە بەچوون هەژمار بکرێن، بەڵام دەتوانرێت پراکتیزەکان بە ڕاست یان هەڵە بسەلمێنرێن. بەیە چەمکە وەسفییەکان بە بەڵایەن و بە بەها دادەنرێت. بە کورتی لەگەڵ خراپییەکانی توژینەوەی زانستیدا دەگونجێت. لەڕاستیدا بانگەوازی پەرەپێدانی زانستەکی سیاسی لەژێر

کاریگەری پەزەتیڤیزمدا لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا بە بە ماناکردن قسەی بەمانا بوو، چونکە چەمکە پەزەتیڤیستەکان بە "میتافیزیکی" دادەنران. بەڵام کەشی چەمکە سیاسییەکان ئەوەیە کە زەرجار پراکتیک و بەهاکان لەیەکتردا تێکەڵاون و تەنانەت چەمکە بەواڵەت ئەبستراکتەکانیش بە کەمەڵەک واتا ئەخلاقی و ئایدیۆلۆژییەوە دادەندران، بە نموونە ئەمە لە چەمکی "دەسەڵات"دا دەبینرێت. ئەگەر دەسەڵات بە "دەسەڵاتی کاریگەری لەسەر کردارەکانی ئەوانی تر" پێناسە بکرێت، ئەوا بە تەواوی دەتوانرێت چەمکەکە بە شێوەیەکی وەسفکەر بەکاربهێنرێت بە وەسفکردنی ئەوەی کە دەسەڵاتی هەیە و کە نییەتی و لەکەینەوە لەو بنەمایە بکرێت کە لەسەری مومارەسە دەکرێت. بەڵام مەحاڵە ئەم چەمکە بە تەواوی جیا بکرێتەوە لە حوکمەکانی بەها کە کەی و چۆن و بۆچی دەسەڵات بەکاربهێنرێت. بە کورتی هیچ کەسێک بەڵایەن نییە کاتێک باس لە دەسەڵات دەکرێت. بە نموونە لە کاتێکدا دەسەڵاتخوازان کە لە سەرەوە جێخت لەسەر پێویستی فەرمانەکان دەکەنەوە، مەیلیان هەیە دەسەڵات بە ڕاست و تەندروست سەیر بکەن، بە ئەنارکیستەکان کە باوەڕیان بە خراپەی حکومەت و یاسا هەیە، پێیان وایە دەسەڵات ستەمکارییەکی دەندانەیە.

چەمکی سیاسی لە سەدەی بیست و یەک دا

یەکێک لە وەڵامەکان بە سروشتی بەهادارانەی چەمکە سیاسییەکان کە لە کۆتایی سەدەی بیستەمەوە کاریگەرییەکی تایبەتیان بەخۆوە بینیوە، بزووتنەوەی پەداگری لەسەر "ڕاستگۆیی سیاسی" بووە لە بەکارهێنانی زماندا. ڕاستگۆیی سیاسی بەگشتی لەلایەن فەمینیستەکان و چالاکوانانی مافە مەدەنییەکان و گروپە کەمینەکانەوە بانگەشە بە کراوە کە دەیانەوێت زمان لە واتاکانی تری سووکایەتیکردن یان ڕقاوی ڕزگار بکەن. ئەم گەڕانەیە لەسەر ئەو تەوانینە دامەزراوە کە زمان تا ڕادەیەکی زەر ڕەنگدانەوەی پێکهاتەی دەسەڵاتە لە کەمەڵگایەکدا و هەر بۆیە خزمەت بە گروپە باڵادەستەکان دەکات و ژێر گروپەکان گەشەگیر دەکات. بە نموونە: مرۆڤ (بە مانای نێر) بە ئاماژەدان بە جۆری مرۆڤ، ڕەشپێستەکان یان ڕەنگاوڕەنگەکان بە ئاماژەدان بە کەمینەکان، "جیهانی سێیەم" یان وەاتی "ناپێشکەوتوو" بە وەسفکردنی وەاتانی تازەپێگەیشتووەکان و هتد.. بەکارهێنانی وشە و دەستەواژە دەربەینەکی ئاشکرایە بە ئەمە. ئامانجی ڕاستگۆیی سیاسی ئەوەیە کە مشتومڕی سیاسی بە زمانێکی دوور لە جیاکاری بەڕەو بچێت. بەڵام خواستی دروستکردنی گوتارێکی سیاسی بەڵایەن و بابەتیانە وەهمەکە. لە باشترین حاڵەتدا دەتوانرێت زاراوە نەرێنییەکان بە زاراوەی ئەرێنی بگۆڕدرێن، بە نموونە کەسانی

"کۆمئەندام" کەسانی "خاوەن پەداویستی تایبەتن"، "ئەشپەستەکان" "سپی پەست" دەکرێت بگەڕێنرێن".

چەمکە کەبەکەکارەکان.

کێشەی گەورەتر ئەوەیە کە زەرجار چەمکە سیاسییەکان دەبنە بابەتی مشتومڕی ئەکادیمی و ئایدۆلۆژی. وەک لە سەرەوە ئاماژەمان پێدا، زۆر حاڵەتی ناکۆکی لە نێوان ئەو کەسانەدا هەیە کە بانگەشەی پشتگیری لە هەمان بنەما یان بیرکە دەکەن. بەیە ناکۆکی چەمکی خۆی یەکەکە لە سەنگەری سیاسەت. ئەم دەخە لە هەوەدان بە دیاریکردنی تەگەیشتنەکی دیاریکراو بە چەمکەک وەک ئەوەی کە لە ڕووی بابەتییەوە دروستە، وەک دیموکراسی "ڕاستەقینە"، ئازادی "ڕاستەقینە"، دادپەروەری "ڕاستەقینە" ڕەنگ دەداتەوە. ڕەگای ڕزگاربوون لەم جۆرە گەمژەییە. وەناکردنی لۆلایەن دبلیو بی گالی (١٩٥٥-٦). بە بۆای دبلیو، ناکۆکی لە چەمکەکانی وەک "دەسەڵات"، "دادپەروەری" و "ئازادی" هەندە جیددییە کە هەرگیز ناتوانرێت پێناسەیەکی بۆلایەن یان جەگیر بە ئەم چەمکانە بکرێت، بەیە قبوڵکردنی ئەو چەمکانە وەک "چەمکەکی کەبەکەکار لە بنەڕەتدا". پەویستە لە بنەڕەتدا هەر زاراوەیەک چەندین چەمکی دژ بەیەک لەخۆدەگرێت، کە هیچیان ناتوانرێت بەپێی مانای ڕاستەقینەی ئەو زاراوەیەن. بەڵام دانپێدانان بەوەی کە چەمکێک "لە بنەڕەتدا جیاوازە"، وازهێنان نییە لە هەوەدان بە تەگەیشتن لێی، بەڵکو دانپێدانانە بەوەی کە ئەم وشانە و پێچەوانەکانی ئەو چەمکە بە یەکسانی ڕەوان.

ئەو بیرکەیەی کە خراوەتە ژێر ڕەخنە، چەمکەکانیان فرەلایەنەن یان "لە بنەڕەتدا جیاوازن" لۆلایەن زەرەک لە فەیلەسووفان ڕەخنەی لە گیراوە، دیارترینیان تەرەنس بەڵ (1988). مشتومڕەکی دوولایەنە لەسەر ئەم بابەتە خراوەتەڕوو.

یەکەم: ئەوەمان بیردەخاتەوە کە زەرەک لە تیەریستەکان کە هەوەی جەبەجەکردنی بیرکەکانی گالیک دەدەن (وەک ئەوەی لەقاس لەگەڵ "هەز"دا دەیکات) زەرجار لایەنگری لەکدانەوەی پەسەندکراوی خەیانن بە چەمکێک و ئەوانی دیکە ڕەتدەکەنەوە. قبوڵنەکردنی ئەوەی کە هەموو وشانی چەمکێک بە یەکسانی ڕەوایە، بووەتە هۆی سووتەمەنی گفتوگۆ و مشتومڕی بەردەوام، کە ڕەنگە ببێتە هۆی سەرهەڵدانی یەک چەمک و قبوڵکراو لە هەندێک کاتدا لە داهاتووش زیاتری لە بکەوێتەوە. بە واتایەکی تر هیچ کام لەم دوو چەمکە لە بنەڕەتدا دژبەیەک و دژ بەیەک نین.

دووەم: هەی دووەمی ئارگومێنتەکە ئەوەیە کە شیکارییەکەی گالی

بنەمایەکی مێژوویی نییە. بە نموونە هەندێک چەمک کە ئێستا مشتومڕیان لەسەرە، سەردەمانێک بە شێوەیەکی بەرفراوان وەرگیراون. وەونە کە مشتومڕە بەرفراوان و قووڵەکانی ئەمڕۆی دەوروبەری دیموکراسی تەنیا بە هاوبەشی لەگەڵ ڕەوتە ئایدیۆلۆژییە نوێیەکان لە کۆتایی سەدەی هەژدەهەمەوە سەریان هەڵداوە. بەیە گونجاوە ئاماژە بە چەمکە ناکۆکەکان بکرێت وەک چەمکە ناکۆکەکانی "لە ئێستادا" لە (2023) یان چەمکە ناکۆکەکانی "ڕەکخراو" لە ساڵی (1990).

کێشەی کولتووری چەمکەکان

کێشەیەکی کۆتایی لەگەڵ چەمکەکاندا، کولتوری چەمکەکانە. ئەم دەخەکاتەک سەرهەڵدەدات کە چەمکەکان وەک ئەوەی بوونێکی جیاواز و کۆنکرێتی بن لەو کەسانەی کە بەکاریان دەهێنن مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت. بە واتایەکی تر، زانست نەک وەک ئامرازێک بە تێگەیشتن لە شتەکان، بەڵکو وەک خودی شتەکان مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت. ماکس وێبەر (١٨٦٤-١٩٢٠) هەوڵیدا ئەم کێشەیە چارەسەر بکات بە پەلەنکردنی هەندێک چەمک وەک "جۆری ئایدیا". جۆری ئایدیا چوارچێوەیەکی فیکرییە کە لە ڕێگەیەوە دەتوانرێت مانای کۆنکرێتی لە واقیعی بەکۆتایی و ئاڕاز دەربهێنرێت بە گەیشتن بە لوتکەیەکی لۆژیکی. واتە جۆرە ئایدیاکان ئامرازی ڕوونکردنەوەن نەک هاوشێوەکردنی واقیع؛ یان واقیع لەناو نابەن و ئایدیاکی ئەخلاقی دابین دەکەن. بەم پێیە چەمکەکانی وەک "دیموکراسی"، "مافی مرۆڤ" و "سەرمایەداری" زیاتر نوانس و یەکگرتوون لەو واقیعە نامەعنەویەی کە بە مەبەستی وەسفی دەکەن. وێبەر خۆی وەک جۆرێکی ئایدیا مامەڵەی لەگەڵ دەسەڵات و بیرکراسی دەکرد. گرنگی ناسینی هەندێک چەمک وەک جۆری ئایدیا ئەوەیە کە جۆخت لەوە بکەینەوە کە چەمکەکان تەنیا ئامرازی شیکارین. هەر لەبەر ئەم هەکارە باشترە چەمکەکان یان جۆرە ئایدیاکان کەم تا زۆر وەک "بەسوود" بیربکرێنەوە نەک تەنها "ڕاست" یان "درۆ". گرنگی ناسینی هەندێک چەمک وەک جۆری ئایدیا ئەوەیە کە جۆخت لەوە بکەینەوە کە چەمکەکان تەنیا ئامرازی شیکارین. هەر لەبەر ئەم هەکارەش باشترە چەمکەکان یان جۆرە ئایدیاکان کەم تا زۆر وەک "بەسوود" بیربکرێنەوە نەک تەنها "ڕاست" یان "درۆ". گرنگی ناسینی هەندێک چەمک وەک جۆری ئایدیا ئەوەیە کە جۆخت لەوە بکەینەوە کە چەمکەکان تەنیا ئامرازی شیکارین. هەر لەبەر ئەم هەکارە باشترە چەمکەکان یان جۆرە ئایدیاکان کەم تا زۆر وەک "بەسوود" بیربکرێنەوە نەک تەنها "ڕاست" یان "درۆ".

چەمکە سیاسییەکان لە پەستمودەرنتە

سروشتی ئەگەری چەمکە سیاسییەکان لەلایەن بەناو تیۆریستەکانی پەستمودەرنیستییەوە زیاتر جەختی لەسەر کرایەوە. ئەوان هەرش دەکەنە سەر گەلانی "تەقلیدی" باو بە بەها گشتگیرەکان کە لەلایەن هەمووانەوە وەرگیراون وەک پەشگریمانەیەک کە خاڵەکی بەرز هەیە کە دەتوانرێت لەیەوە حوکم لەسەر هەموو بەها و پانەرەکان بدرێت. ئەوەی کە ناکۆکییە بنەڕەتییەکان سەبارەت بە شوێنی ئەم خاڵە بەرزە بەردەوام نابێت، مانای ئەوەیە کە فرەچەشنییەک لە تەوانینە سیاسی و ئەخلاقییە ڕەواکاندا هەیە و زمان و چەمکە سیاسییەکانمان تەنیا لە چوارچێوەی ئەو چوارچێوەیەدا ڕەوان کە تەیدا دروست دەبن و بەکاردەهێرێن.

ڕەخنەگری بودایی بە چەمکەکان

بەڕام پەدەچێت ڕادیکاڵترین ڕەخنەی چەمکەکان لە فەلسەفەی ئایینی بودایی مەهایانادا داڕێژرابێت. ئەم فەلسەفەیە جیاوازی دەکات لە نێوان ڕاستی "کاتی" کە پشت بە ڕەزامەندی گشتی دەبەستێت بە پێکهێنانی گرێبەستێکی فەرمی بە جێبەجێکردنی چەمکەکان بە شێوەیەکی دیاریکراو و ڕاستی "ڕەها" کە ڕاستەوخۆ لە ڕەگەی ئەزموونەوە دەچێتە ناو واقیعەوە و بەو هەیەوە چەمکسازی تێدە پەڕێنێت. لەم ڕوانگەیەوە هەر بیرکردنەوەیەک هەمان دانەوەی واقیعە، جەرەک لە وەهم پێکدەهێنێت. هەروەک چۆن قوتابخانەیەکی بودایی مەهایانا – لە وەرگێڕاوە) دەڵێت، بە بیرکردنەوە لە پێنجە بە ئاماژە ناسینی مانگ وەک خودی مانگ، ئەمە لە مەترسیداین، ئەگەر بیر لە تەنکانیش بکەینەوە وەک تەن.

ئەنجام

بە کورتیی دوای وردبوونەوە، لە جەرییەتی و لەکدانەوە و ماناکردن و شیکاریی کردن بە چەمکەکان بەگشتی و چەمکی سیاسی بە تایبەتیی، بەو ئەنجامە گەیشتم کە پراکتیک و بەها، دوو جەمسەری جودان بە بە ماناکردنی چەمکەکان. بە پێی قەناغ و پێویستییەتی مەژوویی هەر چەمکێک ڕاڤە و لەکدانەوەی بە پێی وستی دەسەڵاتخوازیی سیستەم و سیاسەتکاری کەمەگەکان و جارەکی دیکە خێی دەخاتەوە بەر ڕاڤەکاری و مشتوومەی نوە بە لەکدانەوە و هاودژییەتی خێی دەخاتەوو، ئەمەش دەبەتە هەیی مشتوومەو و پەکدادانی بیرکەخوازان و بە پێی هەزی شۆڤیی لایەکی هاودژ بە شێوەیەکی کاتی و بە قەناغەکی دیاری کراو یەکلایی دەبەتەوە.

سەرچاوەکان
عەرەبی

- موسوعة المفاهيم الأساسية في العلوم الإنسانية والفلسفة. تأليف : محمد سبيلا, نوح الهرموزي. دار الكتاب 2017.
- كتاب علم المنطق المفاهيم والمصطلحات الجزء الأول التصورات محمد حسن مهدي بخيت ، تحميل مباشر من موقع المكتبة نت أكبر مكتبة كتب ، وقراءة أونلاين كتب الكترونية PDF مجانية2013.

فارسی

- کتاب سیاست. نینویسنده: اندرو هیود اندرو هیود. مترجم : عبدالرحمن عالم. انتشارات: نشر نی نشر. سال انتشار: 1401
- فلسفه سیاسی. نویسنده: آدام سویفت. مترجم: پویا موحد. نوبت چاپ۳. سال نشر:۱۳۹۷. تولید کننده: ققنوس.
- کتاب «خاستگاه مفاهیم سیاسی جدید در دوران میانه» به همت سیدعلیرضا بهشتی و کامیار صفایی توسط نشر روزنه منتشر شده است.

ئینگلیزی

- Political Concepts And Political Theories 1st Edition by Gerald Gaus (Author), Gerald F. Gaus (Author) July 1, 2000.
- Political Ideas and Ideologies (Understanding Political Theory: Major Concepts and Debates) AUTHOR: O.P. GAUBA. PUBLISHER: MAYUR BOOKS, NEW DELHI PUBLISHER:MAYUR BOOKS, NEW DELHI LANGUAGE: ENGLISH.

شکاندنی شاشکان و زگاربوون لە ئالوودبوون.. نووسینی:

دڵشاد کاوانی

مرۆڤایەتی کە لە مێژوودا ئەزموونی گەلانەوەی زارەکی و پاشان نووسراوی (قەڵەم)ی کردووە، ئێستا چووەتە سەردەمێکی نوێ و تازە، بە دیجیتاڵکردن کە تایبەتمەندییەکی تایبەتی ئەم سەردەمە نوێیە، ئەمەش ئەمەی بە جیهانێکی مەجازی دەرچوون لە جیهانی واقیعی مەحکوم کردووە. لە ئەنجامدا، بە سوودمەندبوون لە پشتبەستنمان بە جیهانی مەجازی، کێشە و ئاریشەکان و لێکەوتە زانبەخشەکانیشی بەتە هەی ئەوەی ووبەووی ئیدانەکردنی تووندی مرۆڤایەتی بووە. ئەمە ئێستا بە تەواوی بە ئامێری ئەلیکترۆنی دەورە دراوین. لە جیهانی دیجیتاڵیدا کاروبارەکان، کۆنفرانسە نودەوەتییەکان، سیمیناری زانستی، شەڕەکان (جەنگی ئەلیکترۆنی)، بۆنە کولتووری و هونەرییەکان و تەنانەت پەرستشە ئایینییەکانیشی پەوە بەوودەچن. پەروەردەی منداڵ و گەنجەکانمان لەم جیهانە دیجیتاڵیەدا تووشی مینەتییەکی زۆر بەتەوە و چەندین گەلانکاری بلەز لە کەمەگەکان و لەم جیهانەدا ووودەن. بەگومان لەم دونیایەدا دەتوانین بە خەرایی ڕێشبا زانیاریمان دەست بکەوێت، پەیوەندیکردن ئاسانتر بووە، جگە لەوەش لە زۆر بواردا کارەکان ئاسانتر بوون، بە کورتی ژیانمان زۆر ئاسانتر بووە لە جاران. وەک چۆن ناتوانرێت نکۆڵی لە سوودەکانی ئەم تەکنەلەژیایە بکرێت، ناتوانرێت زیانەکانیش پشتگوێ بخرێن. بە ئەم پێشکەوتنە دیجیتاڵییە و تەنیایی و گێشگیری واقعی لەنێوان تاکەکانی کەمەگە زیادکردووە و ووەکی دیکەی کەمەایەتی وەهمی لەنێوان سەرانسەری مرۆڤایەتی بونیادناوە. ئەمە وای کردووە ئاسانتر لە لایەنە زیانبەخشەکانی ئەم جیهانە مەجازییە باشتر تێبگەین. ئەوە دەزانین جگە لە بانگەشەی ئازادیی و دەبەینی بیر و ڕای کەسی ئەوە وەاتانی دیکتاتۆری وەک چین سوودیان لە سوودە تەکنەلەژییەکانیان وەرگرتووە بە دروستکردنی ژێمی دیکتاتۆری دیجیتاڵی. پێکهاتەی کەمەایەتی هەرەمی خەریکە دەگەڕێت، ئەم پێکهاتە ڕەگە بە مرۆڤی ئاسایی دەدات بیانووت "بەناوبانگ"بن، جاران تەنها یەک دەرگا هەبوو، ڕەگەیەکی ئاسان نەبوو بە چوونە ژوورەوە یان دەرچوون لە لووتکەی هەرەمەکە. بەیە هەوەکی زۆری دەویست و تەنانەت تەمەنکیشی دەویست تا ناوبانگ دەربکەوێت. بەڵام ئێستا هەوەکی زۆر ناخایەنێت تا ناوبانگ بێت، چونکە ئەم پێکهاتە کەمەایەتییە بازنەییە وەک تەپکەی گەی زۆویە لە کوێت دەوێت، دەرگا بەووت کراوەیە، مرۆڤیش لە هەر شوێنکەوە بیەوێت بچێتە ژوورەوە دەتوانێت. بەیە کاتێک کەسێک دەڵێت "بەناوبانگ" دەبم،

گرنگ نییە چی بکات، دەتوانێت خۆی لە دەروەی شاشە پیشان بدات. بە کورتی سروشت و شێوەی ناوبانگ لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی شاشەی مۆجازیدا گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، کە خەریکە لە شێوەی هەرەمییەوە دەگۆڕێت بە شێوەی گۆڕ و کەسانی ئاسایی دەرفەتی ئەویان بە دەخسێت کە "ناوبانگ"بن و ببنە مرۆڤی "سوپەر". مەودای ژیانی تایبەتی مرۆڤ، بە واتایەکی تر مەودای ژیانی تایبەتی، بەرتەسکتر دەبێتەوە. خاوەن زانیاری و تەکنەلۆژیا خەریکە دەبنە بەهێزترین بەیاردەر لە کۆمەڵگەدا. پێیوەندی خێزانی، خزمایەتی و هاوڕێیەتی یان پێیوەندییەکان لاواز دەبن. لە کاتێکدا کۆمپانیاکانی زانیاری و پێیوەندیکردن بە سەرقاڵکردنی سەرنج و پاشان مامەڵەکردن بە ئامانجەکانی خۆیان، دەستیان بەسەر کۆمەڵگەدا گرتووە، بەڵام پێشتر تاکەکانیان کردووە بە بینەرێکی پاسیڤ. "ماندوەتی" بووەتە باوترین حاڵەت لە ناو ئێمەدا. ژیانمان پێشتر لەلایەن شاشەکانەوە دەستی بەسەردا گیراوە کە بەردەوام بە دوگمەی لایک و داواکاری هاوڕێیەتی و داواکاری فۆڵو مامەڵە دەکەن، "قەناغەکمان پێدەبەخشێت بە ئەوەی ئینتیماکانمان لەگەڵ کەسانی دیکەدا هاوبەش بکەین، یان ژیانمان داوەتە دەستیان جا پێمان خۆش بێت یاخود نا. بە بە هەستکردن خۆکانی دیکە ژیانمان ئاراستە دەکات. ئێم شتانێی کە دەستیان بەسەر ژیانماندا گرتووە، شاشەکان، ماندوومان دەکەن و هەر جارێک سەیری دەکەین دەپێک لە ژیانمان لەدەست دەچێت، هەرچەندە هەموو شتێک دەزانین، بەڵام لە خەسارداین بە ئەوەی بزانین بەرامبەر ئێمە چی بکەین. ڕووت، لە ڕووی ئەکادیمییەوە، "پێکەنینی شاشەی ئەبستراکت" دەبیندرێت.

بە شێوەیەکی مۆجازی هەموو بوارەکانی کۆمەڵگە تا ڕادەیەک گۆڕانکاری بەسەردا دێت.

ئاوێنەی شاشەی مۆجازی بەتەواوی سەرنجی عەقڵی مرۆڤ بە خۆی ڕادەکێشێت، نەک بیرکردنەوەی عەقڵ، بەڵکو بەبینی چاو، و بیستن. بە واتایەکی تر خاڵی بنەڕەتی کردار چاوە، نەک عەقڵ یان بیرکردنەوە. لێم پرۆژەیەدا سەیرکردن و بینین و بیستن گرنگە نەک بیرکردنەوە و چاودێریکردن. لێم ئاوێنەدا چاو لە ئامرازی فەربوون و چاودێریکردن دوور دەخرێتەوە، و دەکرێتە ئامرازی ئارەزوو و شەهوەت. ئێمەش بە سروشتی مرۆڤ زیاتر خۆپەرست و تەرنەبوو و بەباکانە و مەیلی توندوتیژی زیاتر دەکات. لێم ڕوانگەیەوە مرۆڤ پێیوەندی خۆی لەگەڵ خۆی، لەگەڵ ئەوانی تر، لەگەڵ کۆمەڵگە و لەگەڵ گەردوون دادەمەزرێنێت، نەک لەسەر بنەمای ڕاستی، بەڵکو لەسەر بنەمای وێنە و ڕواڵەت. چونکە ئێم سەبارە زاڵە بەسەر ژیانی مرۆڤدا، تەگەیشتنی

عەقڵ لاواز دەکات و تێگەیشتنی دە لەناو دەبات. ئەمە زانراوە مرۆڤ کەسێکی تێگەیشتووە و تێگەیشتن لە زانیارییەوە سەرچاوە دەگرێت. مەعریفە چەمکێکە لە بوارەکانی وەک لۆژیک، مەعریفە، فەلسەفە، دەروونناسی. مرۆڤ بە عەقڵ و دە و بیرکردنەوەکانی خۆی و کەمەگە و جیهان هەست پێدەکات، واتە مرۆڤ بوونەوەرێکی هەستپێکەرە. مرۆڤ پێویستە بە هۆشیاری تەواوەوە مامەڵە بکات. بە واتایەکی تر مرۆڤ دەبێت بە عەقڵ و دەی خۆی هەست پێبکات نەک تەنها بە وێنەکێشانەکانی و تەنانەت بە چاوەکانی. کاتێک مرۆڤ بە تێگەیشتنێکی گشتگیرەوە مامەڵە دەکات، دەتوانێت ماددە و مانا، فیزیا و میتافیزیک بزانێت.

تێگەیشتن بەسەر سێ بۆشدا دابەش دەکرێت: تێگەیشتنی هزری، تێگەیشتنی هەستەوەری و تێگەیشتنی سەزداری. تێگەیشتنی فیکری ئاماژەیە بە گەیشتن بە بنچینەی کێشەکە لە ڕێگەی بیرکردنەوە و ئیستدلالەوە، دە ئاماژەیە بە تێگەیشتن لە کێشەکە لە ڕێگەی حیکمەت و عەقڵەوە بە یارمەتی تێگەیشتنی فیکری. تێگەیشتنی هەستیاری ئاماژەیە بە زانینی شتەکان لە ڕێگەی پێنج هەستی بینین، بۆنکردن، دەست لێدان، بیستن و تامکردن. تێگەیشتنی سەزداری تەنیا دەکەوێتە ژێرکاریگەری بینی یان بیستن واتە شاشەی مۆجازی خەڵەمێشی تەنها یەکێکە لە هەستە بینراوەکانمان، کە سەرنجی لەسەر وێنە و شێوە و دەنگەکانە. هەر لەبەر ئەمەش کە تێگەیشتنەکی وردە. کاتێک تێگەیشتنی بینراو زاڵ دەبێت، مرۆڤەکان مەیلیان هەیە بە هەستکردن بە هەموو ڕاستییەک بە وێنە و فۆرم و ئێوەی لە تێگەیشتنی مرۆڤدا گرنگە وێنەیە نەک ڕاستی. هەر وشەیەک، قسەیەک یان گفتوگۆیەک کە دەبیسترێت سنووردارە بە وێنە، چاوی مرۆڤ کە دەبێتەوە بەرامبەر بەو شتانەی کە دەیبینێت و گوێچکە مەیلی لاواز دەبێت دەکەوێتە ژێر ڕکێفی ئێوەی هەیە کە دەیبینێت نەک ئێوەی دەیبیستێت. تێگەیشتنی بینراو هەموو وێنە و تێگەیشتنەکان کێنتڕۆڵ دەکات. وێنە و فۆرم و وێنە جۆگەی حەقیقەت دەگرێتەوە و نابێت ئێوەش لەبیر بکرێت، بەیە زەربەی ئایینەکان لەپاڵ فۆرمە ئایینەکانیان زەرتین تەرکیزیان دەخەنە سەر فیلم و وێنە و واتە بە سەرنجڕاکێشانی پێوەکارەکانیان چیڕۆک و ئامێژگاریەکانیان بە وێنە و دەنگ دەگەیەنێن. ئەمەش لەئایینی جوولەکە و مەسیحی و ئیسلام بە ڕوونی دەردەکەوێت. تەنانەت کە لە کەسا یان پەرستگای بودایيدا ئێوە وێنەیە کە بابەتی پەرستنە. شیعر، ئەدەب، فەلکلۆر و هونەر بەهۆی ئەم شاشە خەڵەمێشەوە چیرۆک گەلانەوەکان لاواز دەبن.

ئێستا دەستەواژەی وەک سادەیی دیجیتاڵی، دیتەکسی دیجیتاڵی و هاوسەنگی دیجیتاڵی دەبیستین. ئەمە بەدوای ڕێگایەکدا دەگەڕێین بە

دەربازبوون لەو دیجیتاڵ یان شاشانەی کە ئێوەندە بە قووڵی لە ژیانماندا چەسپاون. ئەم هەوڵە چەتر بووەتەوە، بەتایبەتی لە سەردەمی قایرەسی کۆرونادا، بەهۆی مانەوەی مرۆڤەکان بەندکردنیان، لەماڵەوە کاتی زیاتری پێداوون کە سیرکەری شاشەکانبن ئەمەش وامان لێدەکات زیاتر ئالوودەی شاشەکان ببین، چەندین کتێب و بابەت و کۆنفرانس و پێدکاست لەسەر زاڵبوون بەسەر ئالوودەبوونی شاشەدا لە جیهان بڵاوکراونەتەوە. بەڵام من کارپێکراوترین بە ئەم مەبەستە کتێبی "مینیمالیزمی دیجیتاڵی" کال نیوپۆرتی ئەکادیمی ئەمریکییە، کە لەلایەن دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی میترپۆلیسەوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی چەند زمانێکی دیکە. ئەم کتێبە نەخشەی ڕێگایەکمان بە دابین دەکات بە زاڵبوون بەسەر ئالوودەبوونی شاشە و ماندوەتی دیجیتاڵی. ئەم فەلسەفەیە لەسەر بنەمای بنەمای کەمترکردن، زیاترکردنە لە پێوەندیمان لەگەڵ ئامێرە دیجیتاڵییەکان، ئەو بەهایانەمان پێدەبەخشێت کە بەڕاستی باوەڕمان پێیانە، وەکامی ووەنمان پێدەداتەوە سەبارەت بەوەی کە پێویستە کام ئامێر بەکاربهێنین و چۆن، هەروەها هەموو ئەو شتانەی کە هەمانە لەبیر دەکات بە وازهێنان و ئەو تێچوونانەی کە لە ئەنجامی وەرگرتنی ئەم شەواز و چارەسەرانەدا داومانن.و ڕەوشوێنی پێشنیار دەکات بە ئەوەی پێشیمان نەبینەوە لە جیابوونەوەمان لێیان.

هەروەها کاریگەری پلاتفۆرمی سۆشیال میدیا، دیاریی سلیکۆن ڤالی بە مرۆڤایەتی، لەسەر ژیانمان، مشتومڕی گەرمی لەسەرە. لە ئێستادا چەژ لە بەکارهێنانی پلاتفۆرمی سۆشیال میدیای وەک ئینستاگرام و تویتەر و یوتیوب و فەیسبووک وەردەگرین. بەڵام هێشتا ناتوانین لە ناوەوە دەخەش بین، لە لایەک چەژ و ناڕەحەتی لە لایەکی تر ئەزموون دەکەین، واتە لە حاڵەتێکی دەرونی دژبەیەکدا دەژین. فیلمی دیکۆمێنتاریی نێتفلێکس (دووفاقی کۆمەڵایەتی)، (The Social Dilemma) سەرچاوەیەکی گەورەیە بە تێگەیشتن لە عەقڵیەتی ناکۆکمان. لە فیلمێکی دیکۆمێنتاریدا کە پێکهاتووە لە چاوپێکەوتن لەگەڵ کارمەندانی پێشووی کۆمپانیاکانی گەنج و پیری، کۆمپانیاکانی گووگڵ، فەیسبووک، ئینستاگرام، تویتەر و یوتیوب، کە پێشتر هەموومانیان سەرسام کردووە، سیلیکۆن ڤالی دەڵێت: چۆن ئەم تەکنەلۆژیایەی پلاتفۆرمانەی کە لەلایەن کۆمپانیاکانەوە پێڕەی پێدراوە دەتوانن کاریگەری نەرێنی لەسەر تاک و کۆمەڵگەکان هەبێت. "ئەگەر پارە نەدەیت بە ئەو بەرهەمەی کە بەکاریدەهێنیت، هەمەنی باشتر دەبێت، گەرهاتوو بە پارە و فیزاکارت بێت، دیسان ئالوودەبوو دەچێت دەیکەیت، ڕەنگە بە هەمان شێوە هەر کەشکە بەردەوام دەبێت!" وای دەبینم کە گرانکردنی نرخەکانشی بیرکەیەکی باش نابێت. ئەم

جارە شکاندن و دزەکردنی نایاسایش بەرەکی بابەتەکە دەگرێت. ئەم دەکیەمەنتاریییە جوان دەچێتە ناو ناخی کێشەکە، جەخت لەوە دەکاتەوە کە پلاتفۆرمی سۆشیال میدیا کاریگەرییەکی قووڵیان هەیە نەک تەنها لەسەر دەروونی تاکەکان، بەڵکو لەسەر دەروونی گشتی کۆمەڵگەش. جەخت لەوە دەکەرێتەوە کە لە دونیای ئەمڕۆدا کە سیاسەتمەدارانی پۆپۆلیستی و ڕەگەزپەرست و دیکتاتۆر پشتڕەنگایەتی دەکەن، ئەم پلاتفۆرمانە زیاتر دابەشبوون لە کۆمەڵگەدا گەورەتر دەکەن و تیۆری پیلانگێڕی بەرز دەکەنەوە و مرۆڤکان لە ڕاستی (شواندن، هەڵخەڵەتاندن، دەستکاریکراو) لابەری ئەوەی سروشتی ڕاستەقینەی ڕووداوەکان بزانێت، دوورت دەخەنەوە. بە بەوای کۆمەڵناسیانەی کاریگەر ژان بۆدریلارد، ئەمە تەنیا ئاگاداری "سەبەر"ی حەقیقەتین. تایبەتمەندییەکی سەرەکی ئەم کۆمپانیا ئایتییانە کە بە بەرهەمی "ئەندازیاران و بازرگانان" ناسراوە، ئەوەیە کە ئەو تەکنەلۆژیایەی کە بەرهەمی دەهێنن ماندوو نەناسانەکاری لەسەر دەکەن و پشی دەخەن. بیر لە زیانەکانی ناکەنەوە، چونکە ئەمە کارامەترین ڕێگایە بە ئەوەی ئەم کۆمپانیایانە پارە پەیدا بکەن.

یەکێک لەو گرفتە سەرەکیانەی ئەمڕۆ ڕووبەڕووومان دەبێتەوە دیاردەی سەرنجدان و سەرقاڵکردنە کە لە منداڵ و گەنجی تازە پێگەیشتوودا بەهێزترە. ئەو کۆمپانیایانە کە پشتر باسمان کرد، پشتر سەرنجی ئەمەیان بە خۆیان ڕاکێشاوە. بەپێی لێکۆڵینەوەکانی کۆمپانیای دیلایت ڕیسەرش لەسەر بەکارهێنەرانی مۆبایلە زیرەکەکان لە جیهاندا، بەکارهێنەرانی مۆبایلە زیرەکەکان لە هەر خولەکێک، سەیرکردنی مۆبایلە زیرەکەکان دەبێتە هەی کێشەی دەروونی و هزری و سەزداری و جەستەیی لە کەسەکدا. ئەدوارد تافتەر، پرۆفیسەری ئەمریکی لە زانستی کۆمپیوتەر، لە فیلمە دیکۆمەنتارییەکەدا ڕایگەیاندووە، "دوو پیشەسازی هەن کە یارەکانیان بە بەکارهێنەر ناودەبەن و ئامانجش پیشەسازی بازرگانیکردن بە ماددە هەشبەرەکان و پیشەسازی نەرمەکاڵاکانن"، ئەمەش ڕەشنایی دەخاتە سەر ئەم ڕاستییە دەتەزێنێ. زەربەمان مەترسییەکانی ئالوودەبوون بە شاشە دەزانین، بەڵام هەشتا کەم نادەین و بەردەوام دەبین لە چێژوەرگرتن لە شاشە. دەتوانین بە وتەی ئیبن خەلدون، یەکێک لە دامەزرێنەرانی زانستەکانی وێک کۆمەڵناسی و فەلسەفەی مێژووی ئیسلامی، "مرۆڤ منداڵی خووەکانە". ئەم دەخە عەقڵیەتی تاوانباریشمان چالاک دەکات. کال نیوپۆرت ئەو پارادەکسە ڕوون دەکاتەوە کە ڕووبەڕووومان دەبێتەوە: "بەگومان کەس بە مۆبەستی لەدەستدانی کۆنترۆڵ ناچێتە ناو ئەم جیهانە. هەموو کەسێک هەکاری باشی هەیە بە ئەوەی سەرتا ئەپێک دابەزێنێت و ئەکاونتێک دروست بکات، بەڵام دواتر بە تەواوی

نوقم دەبێت لە جیهانی سەرنجڕاکێشی پلاتفۆرمی سۆشیال میدیادا. مرۆڤ لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک و کەسانی دیکە ناوی خۆی تۆمار دەکات بە ئەوەی بەردەوام بێت لە پەیوەندی لەگەڵ هاوڕێکانی ئەودیوی جیهان، دوای ماوەیەک لە هەست و سۆزکانی ئەم جیهانە ئەفسوناویدا دەخنکێن و بە تەواوی هاوبەش و خۆشویستان و هاوڕێ نزیککانی لە بیر دەکەن.

ئەمە نموونەی نوێی "نیە-لودیتەکان" هەیە کە دەڵێن نابێت هەر تەکنەلۆژیایەکی نوێ لە تەکنەلۆژیای مەدەرن بەکاربهێنرێت، هەروەها هەوادارانی "خووی ژمارەیی" کە جەختیان لەسەر سپاردنی هەموو شتێک بە تەکنەلۆژیا نوێیەکان لە ڕێگەی هەستەوەر و شتە لە بەرکراوەکانەوە هەیە، دوو ڕەوتی توندڕەو سەریان هەڵداوە.

یەکەم: فەلسەفەی سادەیی دیجیتاڵی ئامانجی ئەویە هاوسەنگییەک لە نێوان ئەم دوو توندڕەویەدا دروست دەکات.

دووەم: زەمینەیەکی ناوەڕاست، ئەگەر بڵێین. سادەیی، فەلسەفەی بنەڕەتی بزووتنەوەی سادەیی، بنەمای سادەیی دیجیتاڵیش پێکدەهێنێت. بەم پێیە سادەیی دیجیتاڵی خۆی بەم شێوەیە پێناسە دەکات: ئەمە فەلسەفەیە سەبارەت بە چۆنیەتی بەکارهێنانی تەکنەلۆژیا بە ئەوەی زەرترین سوود لە کاتەکانت وەربگریت، سەرنجت لەسەر ئەو شتانە بێت کە بەهایان پەدەدەیت، لەسەر بەیار و چالاکییە هەشیارەکانت، هەروەها فێربوون لەوەی کە وازی لەهێناوە بە ئەوەی لە ئالوودەبوون بە شاشە ڕزگارت بێت.

فەلسەفەی سادەیی دیجیتاڵی نیەپێت شێوازێکی نوێی ژیانە کە پەیوەندی نێوان تەکنەلۆژیا و مرۆڤەکان ڕێکدەخات، ئامانجی باشترکردنی کوالیتی و ئاستی ژیانی مرۆڤ، نەک میتۆدێک کە بە ماوەیەکی کاتی خوێنەران هان بدات و بارگرانییەکی قورس بسەپێنێت و پزیشکی ناچاری جێبەجێ بکات.

شێوازەکان سێ بنەمای سەرەکی هەیە:

یەکەم: تەچووی زێری، واتە داکۆکیکارانی سادەیی دیجیتاڵی باش ئاگادارن کە بەسەربردنی کات و سەرنج و سەرنجدان لەسەر ئامێر و ئەپ و خزمەتگوزارییە زیادەکان دەتوانێت دەرئەنجامە نەرێنییەکانی هەبێت. کاریگەری زەر هەکار توانای لەناوبردنی سوودەکانی هەر خزمەتگوزارییەک یان زانیارییەکی هەیە. بە کورتی هەبوونی زیاتر لە شتێک بەو مانایە نییە کە سوودی هەبێت یان باشە.

دووەم: بنەمای دووەم ئەویە کە باشکردن گرنگە و سادەخوازە دیجیتاڵییەکان دەزانن کە بەیاردان لەسەر ئەوەی کە ئایا تەکنەلۆژیایەکی دیاریکراو بە شتێکی بەهای ڕۆژیی بەسوودە یان نا، تەنها هەنگاوی یەکەمە. بە وردی ڕەچاوی ئەوە دەکرێت کە چۆن ئەم

تەکنەلۆژیایە بەکاربهێنرێت بە ئەوەی بە باشترین و کاراترین شێوە ئەم سوودانە بەدەست بهێنرێت.
سێیەم: سادەیی دیجیتاڵی داوای ئەوە دەکات کە مرۆڤەکان لە کاتی هەڵبژاردنی تەکنەلۆژیادا بە شێوەیەکی گونجاو مامەڵە بکەن، ئامێرە تەکنەلۆژییەکان بە شێوەیەکی دروست و گونجاو و لەسەر بنەمای بڕەهای مەبەستدار بەکاربهێنن. جێخت لەوە دەکاتەوە کە تەکنەلۆژیا کە ڕاستەوخۆ سوودی لە وەرناگرێت و بڕەها بە ژیانمان زیاد ناکات، نابێت هیچ جێگەیەکی لە ژیانماندا نەبێت. زانیارییەکی زۆر لەخەدەگرێت کە چۆن ڕەوشوەن و بەکارهێنانە پێشنیار کراوەکان دەتوانن یارمەتیدەرمان بن بە ئەوەی ژیانێکی باشتر و مانادارتر بژین. سەیرکردنی ڤیدیۆی کۆمیدی لە یوتیوب بە ماوەی کاتژمێرێک ماندوومان دەکات، بەڵام فڕبوونی چۆنیەتی گەیینی ماتێی، موبەیدەیەک، هەوادارێکی تەکنیکی لە یوتیوبەوە یان سەیرکردنی ڤیدیۆی پەیوەندیدار بە بەدەستهێنانی زانیاری لەسەر بابەتێکی دیاریکراو سوودی زیاتری دەبێت بە ئێمە. یەکێک لە بناغەکانی سادەیی دیجیتاڵی تێگەیشتنە لەوەی کە بەکارهێنانی بە ئێنقەست و وردی تەکنەلۆژیا نوێیەکان ئەنجامێکی باشتر لە دوژمنایەتی تەکنەلۆژیا یان بەکارهێنانی بە پێشوەختەی هەر تەکنەلۆژیایەکی نوێ بڕەهەم دەهێنێت. فڕبوونی کاتێکی سەربەخۆ بە خێت و دوورکەوتنەوە لە گەیانی بە ئامانج لە سۆشیال میدیادا. بەپێی ئەو پرەنسیپەی کە هەموو شتێک لە دونیادا بە مرۆڤ، پێویستە سۆشیال میدیا و تەکنەلۆژیاکانی تر وەک ئامرازێک ببینین، هەوبدەین وایان لێبکەین بە مرۆڤ کاربکەن و خەمان بەدوور بگرین لە کردنی مرۆڤ بە کاری ئەو شتانەی کە دروستیان کردووە.

سەرچاوەکان

كتاب بعنوان "إدمان الإنترنت" للأستاذ الدكتور محمد شاهين. دار العلوم العربية للنشر والإعلام بجمهورية مصر العربية ٢٠١٦.
کیتاب اعتیاد به اینترنت نووسندە: سمیه جگتایی ناشر: پادینازبان: سال چاپ:۱۳۹۹.
https://www.thesocialdilemma.com/ The Social Dilemma
Digital Minimalism: Choosing a Focused Life in a Noisy Cal Niporti – February 5, 2019

فەلسەفە لە نێوان چییەتیی مەعریفە و پێویستیی بابەتیی بوون.. دەشاد کاوانی

هەرچەندە بە درێژایی مێژووی فەلسەفە لێگەڕێ هەر ڕێوت و دیدگا و قوناغێکی فەلسەفیی دا، فەلسەفە وەک میکانزمێکی فکریی مەعریفی لەپاڵ ئەو چەمکانەی کە کاری فەلسەفەکاری کراوە، فەلسەفە خۆشی کەوتەتە بەر شەپۆلی هزری و پێناسە و وێنای جیاوازی بەچوونەکان، بەیەشە زۆر لە بارەی فەلسەفە نووسراوە و جۆرەها شیکارو و ڕاڤەی بەکراوە. فەلسەفە وەک جۆر و ژانری تایبەتی بابەتیی بوونی بابەتیی و یاخود وەک چییەتی مەرعریفە خراوەتە بەرباس. بەیە ئەمە بە ئاسانی لە مانا و مەدلوولەکانی ڕاستەقینەی "فەلسەفە" تێناگەین، چونکە فەلسەفە هاوشێوەی توژینەوەیەکی زانستی نییە، چونکە زانست بابەتێکی ڕوونی هەیە، دەت و قسەی خۆی لە بارەیەوە دەکات. گەر بپرسین بواری فەلسەفە چییە؟ بەچی هەموو شت و مەعریفەیەکی لەخۆ گرتووە؟ ئایا بەڕێین بابەتێکی تایبەتییە، یان تەنیا بیرکەیەکی ئەزموون نەکراوە؟

ئایا فەلسەفە زانستێکی سەربەخۆیە و بیرکە زانستییەکان دەوەمەند دەکات، یان بیری دەوەمەند و وردمان لەسەر بوونی بابەتیی پێ دەبەخشێت؟ یاخود فەلسەفە هونەری بیرکەیە؟ بەچی ئەمە بەچوونی جیاوازمان هەیە سەبارەت بە چارەنووسی هەزار ساڵەی مرۆڤایەتی؟

لەکدانەوەی فەلسەفە قورسە، چونکە ئەمە زۆر بەچوونی جودامان سەبارەت بە ئامانج و ئەرکەکەی هەیە. لە لایەک فەلسەفە وەک ئەو زانستە بنەڕەتییە دەبینین کە مانا بە هەموو شتەکان دەبەخشێت. لە لایەکی ترەوە ئەمە فەلسەفە وەک ڕەنوەنییەک بە ژیانمان دەبینین. لە سەدەکانی ناوەڕاستدا مرۆڤەکان فەلسەفەیان بە لقێک لە ئیلاهیات ناودەبرد، بەڵام ئەمڕۆ خەڵک وەک یارمەتیدەرێک بە زانستە سروشتییەکان و زانستە کۆمەڵایەتییەکان بیری لەدەکەنەوە.

ئەمە ئاسانە کە دەزانین لە ڕووی وشەسازییەوە، وشەی "فەلسەفە" لە فیلە سۆفیای یۆنانییەوە هاتووە، بە واتای "خۆشەویستی عەقڵ" یان گەیشتن بە حیکمەت، یاخود گەیشتن بە ژیریی دەت. بەم مانایە فەلسەفە تەنها بابەتێک نییە کە واتاکانی مەعریفە دەگەیەنێت یان هەستی ئیدراک دەجوڵێنێت، بەڵکو جۆرێکە لە ئارەزوو و داواکاریی مەعرفیی. لەلایەکی دیکەوە سوکرات دەڵێت: ئەوەی فەیلەسوف پێویستی

پەیتی، حیکمەت نییە، بەڵکو خۆشویستییە.
سەکرات بە ڕوونی ڕێگای فەلسەفەی نیشان دا. گوتی: ژیان بە بێ ئەزموون نابێت، بەیە دەبێت ڕێنمایی عەقڵ قبوڵ بکەین. دەزانرێت هەڵوەستی پرسیارکردن و لێپرسینەوە فاکتەری سەرەکی فەلسەفەیە. هەروەها ئاماژە بە لایەنە ئەخلاقیەکانی ژیان دەکات کە زەرجار لە فەلسەفەکاندا جەختیان لەسەر دەکرێتەوە.
ئەرستە تاس ناوەڕۆکی فەلسەفەکەی لە بەرهەمە نەمرەکانیدا داشتووە. فەلسەفەی خۆی بەسەر چەند لقێکدا دابەشکرد، کە بەهاوتایان "فەلسەفەی یەکەم" یان "میتافیزیک" بوو، کە پێکهاتبوو لە زانینی باڵاترین ڕەسا و پرەنسیپەکان. ئەم جارە جەختکردنەوە میتافیزیکییانە لە مێژووی فەلسەفەدا ڕۆڵێکی گرنگیان هەبووە.
مرۆڤ مەدەرنەکان جەخت لەسەر سروشتی زانین دەکەنەوە. ئیمانوێل کانت زانست دابەش دەکات بە دوو. یەکێک لەوانە زانیاری ئەزموونییە کە هاوتایە لەگەڵ زانستی سروشتی؛ یەکێکی تریان ئەو مەعریفەی فیکرییە کە لە ڕێگای فەلسەفەوە دەتوانرێت بەدەست بهێنرێت. لە سەردەمی ئەمەدا مشتومڕێکی ناسک لە نێوان فەلسەفە و زانستدا هەیە. بە گشتی مرۆڤەکان بەدوای زانستدا دەگەڕێن نەک فەلسەفە. فەلسەفە هاوچەرخەکان تووشی پراگماتیزم بوون. تیایدا تەنها مەعریفەی ئەزموونی مەعریفەی ڕاستەقینە و فەلسەفەش تەنها لێکدەر و ڕەخنەگرەکەیەتی.
من بەم شێوەیە دەیبینم: فەلسەفە مەعریفەی ڕوون و پێ لە عەقڵ بەدەستەوە دەدات. حیکمەت سەبارەت بە مرۆڤایەتی و جیهان و خودا و ژیانی باش و کامەگەیەکی وشیار پێشکەش دەکات و بە وردی مامەڵە لەگەڵ پرسیارەکان دەکات سەبارەت بە سروشتی شتەکان و ئامانجی ژیان. بەم شێوەیە لە دیسیپلینەکانی تر کە مامەڵە لەگەڵ شتە ڕووکەشەکان، یان دیدگایەکی دیکە بە بابەتە سەرییەکان دەدات، واتا بە بەمانایی دەبەخشێت، هەربۆیەشە تائێستا فەلسەفە باڵاترە، لە بابەتیی بوون.
بە پێی ئەوانەی باسم کردن فەیلەسووفان لە سەرووترن لە هەر کەسێک پێویستییەتی گرنگیان پێدەدات. میتەدەلۆژیای ئاڕەزی فەلسەفی پێویستی بە بیرکاری پێشکەوتوو یان زانیارییەکی تەکمە نییە، لەسەر جیاوازی و ئینتیگراڵی سووکەکان. فەیلەسوفی ڕاستەقینە گەوهەرەکی دەگمەنە، چونکە لە جیهانێکی وەها ئاژاوەگێڕدا، گەڕانێکی ڕێحانییە بە حیکمەت، لە فەزایی ناڕوونی دا ئەو ڕێحەکی بە نرخە. جیهان بانگەواز بە فەیلەسوف دەکات و ئەم بانگەوازەش وەڵامێک لە هەریەکێکماندا دەوروژێنێت. چونکە تە دەڵێکی خودا بەخشیت هەیە و تینوەتییەکی بەهاوتای حەقیقەتت هەیە، دەتوانیت تەش فەیلەسوف بیت،

وەلە ئەمەش پەیوەندی بە قووبوونەوە و ڕەچوونی ئاوەزییەوە هەیە.
پەویستە ئاماژە بەوە بدەین کە فەلسەفە جیاوازە لە زانستە ئەزموونییەکان وەک فیزیا و کیمیا و بایەلەجی. زانستەکی فیکرییە کە لە ڕێگەی بیرکردنەوە و شیکاری سیستماتیکەوە گەشە دەکات، وەک بیرکاری. بیرکاران و فەیلەسوفەکان دەتوانن پشت بە تەبینییەکانی پراکتیک لە دەرەوەی ئەزموونی باو ببەستن. هەروەک ئەوەی زانستگەران لەبەردەم شەر دادنیشن و بە دەزینەوەکانیان کاری لەسەر دەکەن؛ ئەوان لە ڕێگەی تەنکنیکەوە بیرمەندی سەر کورسین، نەوەک بوەریی، وەلە ئەرکی فەیلەسووفان لە بیر دا ئەوبووەرییەی دەوەت، کە بە هاوکاری تاقیگەیی لەبەردەم دەندەیی شەردا تەنیا بە چەکی ژیرییەوە دەوەستن و دەندەیی دەروونی و ئاوەزیی مرۆڤ مالی دەکەن.
فەلسەفە هونەر نییە، بەڵکو ڕەنمایییکەری هەیە بە هونەر. ئەمە بە تایبەتی بە دیالەکتیک ڕاستە. فەلسەفە ئیلاهیات نییە، چونکە ئیلاهیات لە باوەڕی ئایینییەوە سەرچاوە دەگرەت. خوەندەواری فەلسەفی چەمکە جەراوجەرەکانی شاراوە لە خوەندەواری مرۆڤکاندا دەهەنەتە ئاراوە و سەرەتا جوانیان دەکات و پاشان دەیانگەڕەت.
فەلسەفە پەشخانی مەژوویی نییە. فاکتەکە و سەر بە پاشخانە. مەژووی فەلسەفە ئەوەمان بە دەردەخات کە ئارەزووی مرۆڤکان بە فەلسەفە هەشتا زەر دوورترە لەوەی گەیشتن بە جیهانی ئازادی مەعریفەی ئەزموونی. ژیانەکی کەسەنتیکی بە باڵابوونی مرۆڤایەتی وا بەخەرایی بەنەتە کایەوە. هەرچەندە زانستی ئەزموونی لە هەندەک بواردا لە فەلسەفە پەگەیشتووترە و دەتوانین بەمین گەیشتووەتە لوتکە. وەلە هەشتا فەلسەفە منداڵە، دوای هەزاران ساڵی دیکە گەورە دەبەت.

سەرچاوەکان

عەربی
کتاب سقراط … إغتيال العقل. الدكتور محمد ممدوح. قسم العربى. الفلسفة والعلوم المتصلة بها, الكتب المطبوعة. سنە ١٩٩٨.
فارسی
نام کتاب: ایمانوئل کانت. نویسنده: آنتونی کنی. مترجم: رضا یعقوبی. ناشر چاپی: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه. سال انتشار: ١٣٩٩.
نام کتاب: ارسطو. نویسنده: مارتا نوسباوم. مترجم: عزت الله فولادوند. ناشر چاپی: طرح نو. سال انتشار: ١٣٨٩.

مەعریفەی فەربوون لە نێوان زانین و نەزانین دا.. نووسینی: دڵشاد کاوانی

پێشکی

پرسیاری سەرەکی کە لەسەرەتای گرنگ دەگەڕێت لە دیاریکردنی سروشتی مەعریفە بریتییە لە "بۆچی فەردەبم، بۆچی پێویستم بە فەربوونە؟" پرسیارەکە کە ڕەنگە زۆربەی خەڵک لە خۆیان کردبێت. دەیانوێت بزانن بۆچی فەربوون گرنگە ئایا تەنها بە چێژبینین، یان لەبەر پێویستییە، یان ڕوونتر بڵێین ناچاری زانینی زانستین.
بۆها و مانای هەموو شتێک ئەوەیە بپرسین "ئەمە بۆچییە؟ یان چییە؟" وەڵامی پرسیارەکە لە تەرازوودا بۆها و مانای دەبێت. چونکە هەموو شتەکان ناتوانن بوون و نەبوون و ناسنامەی ڕاستەقینەی خۆیان جێگیر بکەن بەبێ ئەوەی مانا و جەوهەریان هەبێت. چونکە حەقیقەت ڕاستی خۆی لەدەست دەدات کاتێک تووشی دەستەوەردان دەبێت. بە واتایەکی تر لە بوونەوە دەڕوات بە هیچ، لە ڕاستییەوە بە درێ، لە مانا بە ماددە. ئەگەر مەعریفە حەقیقەت بێت، دەتوانێت بە بێبە دەستەوەردانی پاڵنەر جەراوجەرەکان بوونی خۆی بپارێزێت. ئەگەر بوونی زانست لە پاکی مەعریفەوە سەرچاوەی گرتبێت، ئەوا لە ئەنجامی نەبوونی مەیلی پاکی لە نیەت و لە ڕەگەی تەکەکردنی نیازمەندییەکانی زانین، ناڕاستی دەتە ئاراوە.

مەعریفەی زانین

کاتێک سەیری ژیانمان دەکەین، زۆر کەس بەمەبەستی چارەسەرکردنی کێشەکانیان یان دەزینەوەی چارەسەر بە کێشەکانیان ناچارن خۆیان بدەزنەوە، چونکە ڕووبەڕووی دووڕیان و سەختی جەراوجەر دەبنەوە. ئەو کات مەعریفە لە وەزیفەی مەعریفیبوون دوور دەکەوێتەوە و دەکەوێتە شوێنی کار لەبری پێداویستی و کەرەستە. زانین لە ئازاد دەگەڕێت بە کێلە. لەگەڵ نەمانی بەشە ڕەحیبەکەی مەعریفە، بوونەوەرەکی ڕەحی دەبێتە بوونەوەرەکی ماددی. پاشان، ئەم ئەنجامەی

خوارەوە بەدەست دێت، چالاکییە دەروونییەکانی وەک زانین و فێربوون و بیرکردنەوە دەبنە چالاکیەکی پێویست کە خەبەخشانە نییە، بەڵکو بە ناچاری ژیان و بارودۆخەکانیەتی؛ بەڵام ئەو خەشبەختی و بەختەوەرییەی مرۆڤ کە لە ئەنجامی زانین و مەعریفەوە دێتە دەرەوە، ئایدیالی سەرکیەکیەتی و تاکە ئایدیالی مرۆڤکی ئاساییە. سروشتی مرۆڤ کە بیەوێت دەخەش بێت و چێژ لە ژیان وەربگرێت. بەختەوەری و خۆشگوزەرانی لە توانا مەعریفیەکانی مرۆڤەوە سەرهەڵدەدات. ئەمەش بەو مانایە کە مرۆڤ بە سروشتی خۆی دەیەوێت بزانێت و بوونەکە کە بەرزترین ئارزووی زانینی هەیە، کەواتە ئەم پرسیارەی خوارەوە لە کارنامەی ئەمدایە: ئەگەر خۆشویستی زانین و ئارزووی زانین سروشتی مرۆڤ بێت، ئایا ئەمە سروشتی مرۆڤ گەڵاوە؟ وەک ئەرستە باسی تایبەتمەندی ئەو کەسانە دەکات کە حەقیقەتیان خۆشدەوێت و خولیای مەعریفەیان هەیە، بەوەی کە ئەوان تەنها لە پێناو زانیندا زانین دەوێت. چونکە لای ئەرستە بەختەوەری مرۆڤ چ لەووی ڕەحمی خۆی و چ لەووی بەختەوەرییەکیەوە، زانین و فێربوونە؛ بە کورتی پێویستە بە زانستەوە. مەعریفە لە سەرچاوەی مەعریفەیەوەیە، لە بنەڕەتدا تاکە مەبەستی مرۆڤ لە مەعریفە و فێربوون گەیشتن بە مەعریفە یان بەختەوەریی.

ڕۆڵی مەدەن لە مەعریفەی زانین دا.

لە ئەنجامی مەدەرنیزاسیۆن، مرۆڤی مەدەرن زانستی کردووە بە ئامرازێک بە جۆگرەوەی کاری دەستی و پارە پەیداکردن نەوەک زانین. مەعریفە لە باڵاتربوونەوە بە کەمتەرخەمی و ووکشسازییەوە گەڵاوە؛ مرۆڤایەتیی بەرەو نزمبوونەوە پشکۆت. لە ڕوانگەی سروشتی مەعریفەوە، مەدەرنیزم نەچووەتە ناو سەردەمی مەعریفەوە، بەڵکو هاتەتە سەردەمی نەزانی و چەوساندنەوەی عەقڵیی و ویژدانیی. داهاتی زانست کەکردنەوەی سامانە، بەرهەمی زانستیش تاریکی و چەوساندنەوەیە بە جۆرێکی دیکە. زانین و ئامانجی زانینی لەدەستداوە، هەروەها سروشتی بە نائامادەیی هەمیشەیی بوون گەڵاوە. وەک ئەرستە دەڵێت، مەعریفە، سەرچاوەی چەوساندنەوە و تاریکی بوو نەوەک سەرچاوەی حیکمەت. مەدەرنینت داهاتووی کاە کردەتەوە، نەک تەنها هیوای کوشتووە، بەڵکو بوونی مرۆڤگەرایی کوشتووە کە زانست ناوەندی ئایدیاە یان بنەڕەتی ژیانە، دایکە زەوی پیس کرد، کە ئەو ئاو و هەواکەی ژیانی ئەمەی پێوە بەندە، کوشتنی ئاژەڵ و مرۆڤ و ڕووەک و درەخت و هەکاری گەرمبوونی جیهان و گەڵانی کەشوهەوا و سەرهەڵدانی نەخۆشی و بەاوبوونەوەی ڤایرەس. وردتر بەیین

“مەعریفە”ی ئەمە پەشەنگی بەمب هاوێژەکان بووە، لە بری ئەوەی دەنەوایی و ئارامی بە خەڵک ببەخشێت، ترس و ترس و دڵەڕاوکێی دروستکرد. لە بری زەردەخەنە، غەمگینیی دروست کرد. مەعریفە جەوهەر و حەقیقەتی خۆی لەدەستداوە. هاوشانی “جەوهەر” ئەو “هەبوویی”ی کە دەوترێت مەعریفەی بوونی هەیە بەهای نەماوە. مەحاڵ بوو بانگەشەی ئەوە بکرێت کە مەعریفەیەک هەیە کە سروشت لەناو دەبات، واتە مەعریفە لە بوونەوە گەڕاوە بە هیچ.

مەعریفەی مەدەرن ڕێگەی بە لەناوبردنی مرۆڤ خۆش کردووە نەک ڕزگاربوون و ملکەچکردنی لاوازەکان لەلایەن بەهێزەکانەوە. لە دونیای نوێدا لە بری یاسای مرۆڤ، یاسای جەنگەڵە حوکمەانی دەکات، بەهێز بە هێزەکان دەخوات. سروشتی ڕاستی و دادپەروەری و هەروەها زانین بە یاسای دارستان دیاری دەکرێت. ڕاستی یان ڕاستییەکان لەسەر تەرازووی زاڵ سەنگ دەکرێن. مەعریفە حەقیقەت و جەوهەری خۆی لەدەستداوە؛ چونکە زانستی ئەمە لەسەر مانا بنیات نەنراوە، بەڵکو لەسەر ماددە بنیات نراوە؛ بیری لە ماددە دەکردەوە نەوەک لە مانا. ئەنجامەکەی دروستکردنی پێویستی زانین بوو.، نەوەک زانین بە زانین. مەعریفە لە مادەوە بە مانا نەچووە، بەڵکو لە مانا بە ماددە هەنگاوی نا، واتە لە سەرەوە بە خوارەوە. وەک ئەوە وایە لە مانا کە، کە ڕاستی و جەوهەری شتەکانە، بە ئەو ماددەیەی کە پێکهاتەیە، یان لە دەربەینەکی دیکەدا، لە جەوهەر-خودەوە، بە ماددە.

کاتێک پرسیار لە بارەی سروشتی ڕاستی یان جەوهەری ڕاستی دەکرێت، زەربەمان وەڵام دەدەینەوە کە هەمان سروشتی “ڕاستی”یە. کەواتە “چی ڕاستە، پەوەرەکەی ماف چییە و بە کە و بە پێی چی دیاری دەکرێت، یان حوکم و بەیاری گەلێکی دیاریکراو یان کەمەڵگایە؟” پرسیارەکانی وەک بیرکردنەوە لە سروشتی مەعریفە و زانین، وردتر بەڵێین، ڕاستی و ئایدیالی مەعریفە چییە؟ بیرکردنەوە و گەڕان بەدوای وەڵام بە پرسیارەکانی وەک گەڕان بەدوای چارەسەر و بەکارهێنانی زانیاری هەواڵگری وەک بەها کۆشەیەکی کوشندەیە بە ئەمەی ئەمە. چونکە ئەم جەرە پرسیارە هاوتایە لەگەڵ گەڕان بەدوای حەقیقەتدا و پێوەندییەکی نزیکی بە ماف و مافەکانەوە هەیە؛ چونکە بوونی حەقیقەت واتە بوون و زامنی ماف و مافەکان بەگشتی؛ واتە ڕاستی مافەکان نامێنن و نادادپەروەری لە ڕێگەی دەرکەوتنی درەو سەرهەڵدەدەن.

تیۆری ئازادییەکان بە زانین و پڕاکتیزم

لە ئەنجامی لادانی مەعریفە لە حەقیقەت، بوونی "ئازادی بە سنوور" دەتە بەرنامەی کار و پەیوەندی کۆمەڵایەتی- یاسایی دەشکێنێت. بەم شێوەیە دەسەڵاتی یاسا بە ئازادی بەدەست دێت. هەڵە و نادادپەروەری، تاوان و خراپەکاریی، وەک کردەوەی نائەخلاقی، لە ژێر پەردەی "ئازادی"دا، ڕێی یاسا وەک زامنکاری داب و نەریت و ڕەسا کۆمەڵایەتییەکان لەناو دەبات. جیاوازی منداڵ لەگەڵ دایک و دایک لەگەڵ باوک و ژن لەگەڵ پیاودا ڕاڤە دەکات. وەک منداڵێک، دایکێک، ژنێک، بەناوی ئازادی کەسییەوە، دەچێتە ناو هەزێکی سەربەخۆبوون بەرامبەر بەو کەسانەی کە لە خۆی گەورەتر و پێگەیشتووترن. بەگومان نابێت چەمکی تاکی سەربەخۆبوون لەگەڵ چەمکی ناکۆکبوون لەگەڵ گەورەکاندا لە زیرەکی و تەمەندا تێکەڵ بکەین. پێویستە خێک و هاووڵاتیان ئاگادار بکرێنەوە لە ڕاستی و سروشتی ئازادی بەرامبەر ئەو کردانەی کە نیشان دەدرێن دەرهاویشتەی ئازادییە. بەگومان کێشەی ئازادی یەکێکە لە گرنگترین کێشە فەلسەفی و ژیانی سەدەی بیست و یەک، بە لەبەرچاوگرتنی ئەگەری کۆیلایەتی ببێت بە ئازادی، یان ئازادی ببێت بە کۆیلایەتی، پرسەکە بەناتەواوی تەواو دەکرێت. ئەگەر بڵێین ئەوە تاکە گەرەنتییە کە دەتوانین بەدەستی بهێنین ئازادی ڕاستقینە و ڕەشنگەری ڕاستقینە بە بیرکردنەوەیەکی نوێ لە ڕاستی و جەوهەری ئەو بوونانەی کە پێشکێش دەکرێن. چونکە بەهای ژیانمان یەکسانە بەو ڕادەیەی کە دەتوانین ژیانمان مانادار بکەین. وەک سوکرات دەڵێت: "ژیان شایەنی ئەوە نییە بە بێ پرسیار و کتێب بژیت".

ئەنجام

بەکورتی حەقیقەت پاڵنەری ماف و دادپەروەرییە، لەکاتێکدا درۆ پاڵنەر و هەکاری نادادپەروەری و نادادییە. ئەگەر ئامانجی مەعریفە فەربونی مەعریفەییە، ئەوا ئامانج دەبێت بە پێی زانین بژین. زانین، بەرهەمی پێویستی، دەبێت وەک بەرهەمی خۆشویستی و ئارزووی دەربکەوێت، نەک تەنیا مەبەست لێی گەیشتن بە فەزیلەتی زانین بێت. واتە بە کەسێک بڵێیت بۆچی زانست دەخوێنیت؟ بە ئەوەی کاتێک لێیان پرسیم، زانست دەخوێنم بە ئەوەی بزانم، ئامانجیشم لە خوێندنی زانستدا تەنها زانینە.

سەرچاوەکان..

فارسی

-کتاب معرفت شناسی. نویسنده : لیندا زاگزبسکی. مترجم : کاوه

بهبهانی. ناشر: فیدی پلاس.۱۳۷۹.
-کتاب معرفت و معنویت. مؤلف: سیدحسین نصر. ناشر: سهروردی. مترجم: انشاءالله رحمتی. ویراستار:محمدجعفر صدری. سال چاپ: 1388
عەربی
-كتاب نظريات التعليم. دراسة مقارنة. ترجمة. د. علي حسين حجاج. مرتجعة. د. عطية محمود هناز دار الطبع. عالم المعرفة 1970.
-عنوان الكتاب: المنهج معرفة المعرفة: أنثروبولوجيا المعرفة. تأليف: إدغار موران. ترجمة: د. جمال شحيد. الناشر: المنظمة العربية للترجمة – مركز دراسات الوحدة العربية. سنة 2010.
ئینگلیزی
The Book of Knowledge between the ‘Old’ and the ‘New’ World:-history of an encyclopedia Gabriela Pellegrino Soares – UNIVERSITY OF SAO PAULO TRANSLATION:Eoin O’Neill TOPIC:Publishing PLACE :Europe – South America – North America PERIOD :The Consolidation of Mass Cultures DOI:10.35008 NOVEMBER 2021

کتێبی ڕۆخنەیی ئاست و ئاستەنگ لە بەردەم ڕۆمان و چیرۆکی نوێی کوردی چاپ و بڵاو دەبێتەوە

کتێبی ئاست و ئاستەنگ کتێبێکی ڕۆخنەیی ئەدەبییە، کە خوێندنەوە و سەرنجی ڕۆخنەیی دەخاتە سەر ژمارەیەک ڕۆمان و چیرۆکی نوێی کوردی و بە دیدگایەکی ڕۆخنەییەوە لێیان دەڕوانێت. ئەم کتێبە لە نووسینی نووسەر و ڕۆخنەگر دەشاد کاوانی یە و بە یەکەم جار لە لایەن ناوەندی ڕۆشنبیری مەموزین چاپی یەکەمی لە ساڵی ٢٠٢٣ چاپ و بڵاو دەبێتەوە.
کتێبی ئاست و ئاستەنگ پێنجەمین کتێبی چاپکراوی نووسەرە، کە وابەیارە لە پێشەنگای نەودەوەتی کتێب لە هەولێر بە یەکەم جار بکەوێتە بەردەستی خوێنەرانی ئەدەبی کوردی و بە ئەم مەبەستە دەشاد کاوانی نووسەری کتێبەکە ڕاگەیاند: کتێبی ئاست و ئاستەنگ لە پاڵ

ئەوەی بە چاوێکی ڕەخنەیی خوێندەوەی بە ژمارەیەک لە ڕەمانەکانی چوار دەیەی ڕابردووی ئەدەبیاتی کوردی کردووە و لێکڵێنەوەیەکی وردی لەسەر مەژوو و قەناغەکانی ڕەمان لە جیهان بە گشتی ئەنجامداوە.

ئاست و ئاستەنگ لە کەمەڕەو وتارێک دا ڕاڤەی بە دە ڕەمانی نوێی کوردیی کردووە کە ناوەڕۆک، زمان، گێڕانەوە، تەکنیکی ڕەمانەکانی خستەتە بەر ڕەخنە و کەموکوڕییەکانی ڕەمانەکان بە زمانێکی ڕەخنەیی دەخاتەڕوو و ئاستی ڕەماننووسان لە نووسینەکانیان دەردەخات.

هەروەها دەشاد کاوانی لە کتێبی ئاستەگ و ئاستەنگ جگە لە ڕەمانەکان دوو کەمەڕەو چیرۆک و ڕەمانێکی وەرگێڕدراوی تەلستەی خستەتە بەر چاوی ڕەخنە و بەیە گوتی: ڕەخنەگرتن و دەرخستنی کەموکوڕییەکان ئەرکی ڕاستەقینەی کار ڕەخنەیە، ئەمەش بە پشخستنی دەقەکانە نەوەک لە کەمکردنەوە و شکاندنیان. بە گرنگی کتێبەکەش گوتیشی: لە کتێبخانەی کوردیی دا، کەلێنێکی گەورەمان لە بواری ڕەخنەسازییەوە هەیە، بەیە هەوڵم داوە، لەم کتێبدا بەلایەنانە تەواونینەکانم سەبارەت بە ڕەمانەکان بخەمەڕوو.

ئەم ڕەمان و بەرهەمانەی کە کتێبی ئاست و ئاستەنگ خوێندەوەیەکی وردی بە کردوون، پێکهاتوون لە ژنێکی منگن، شەرزاد حەسەن. کتێبفرۆش، سابیر ڕەشید. شەوانی باکە، کەمال سەعدی. ڕەمانی میدیا، هەشەنگ شێخ محەمەد. نیشتمانی سارا، میران ئەبراهام. مرۆڤی هەرزان، گەران سەباح. ڕەژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم، ئارام محەممەد. کەمەڵە چیرۆکی تابلۆکانی قاوەخانە بەلاشەکە، هەمن زەندی. خەون و ئاڵنە کورتە چیرۆکی زرار سەرتاش. ڕەمانی مەرگی ئیڤانی لیە تەلستەی، وەرگێڕانی ئەمین گەردیگلانی. ڕەمانی چارنووس و دونیای نادیار، ڕەبوار وەلی کاوانی.

کتێبی ئاست و ئاستەنگ لەپاڵ ناوەڕۆکە ڕەخنەییەکەی لە دووتوێی بەرگێکی جوان و قەبارەیەکی مامناوەند و سێت و پێنجا و هەشت لاپەڕە پێکهاتووە.

قوتابخانەی میلیتەس یەکەم

قوتابخانەی فەلسەفە لە مێژووداـ.. دەشاد کاوانی

قوتابخانەی میلیتەس یەکەم قوتابخانەی فەلسەفە لە مێژوودا لە لەوار خاکەکانی ئاسیا و ئەوروپا سەری هەڵدا

پێشکی

قووتابخانەی میلیتەس وەک کۆنترین قووتابخانەی فەلسەفی ڕۆژئاوایی لە مێژووی فەلسەفەدا ناوی هاتووە، لە ئەنادۆڵ و لە ناو وڵاتی تورکیای ئێستا و لەژێر هەژموونی فەرمانڕەوایەتی یۆنانی کەندا، کە بە فەلسەفەی پێش سوقراتی بە فەلسەفەی یۆنانی و فەلسەفەی ناسراوە.
قوتابخانەکانی سەردەمی سوقرات کە لە ژێر کاریگەریی میلیتەس دابوون. لە ئەورووپای کەندا فەیلەسووفەکانی پێش سوقراتیان بە فەیلەسووفی فیزیکی یان سروشتی ناو دەبرد.
پرس و کێشەوکانیان لەسەر سروشت و کەهێگا و ئەخلاق و ئایینی، دەکرد، هەوڵیان دەدا بنەڕەتی ڕوونکردنەوکانیان لەسەر پرەنسیپی سروشتییەوە بە، نەک کردەوەی خواکان. بە ئەوان جیهان کەسمەس بوو، واتە شتەکی ڕەکوپێک کە لە ڕەگای لە ڕەگەی لەپرسینەوەی ئەقڵانییەت جیهان شیاوی تێگەیشتنە.
فەلسەفەی میلیتەس لە سەدەی شەشەمی پێش زایینەوە لەسەر دەستی سێ کەس لە خەڵکی شاری میلیتەسەوە بونیادنرا: تالیس و ئاناکسیماندرەس و ئاناکسیمینیس. هەر سێکیان دەیانویست کۆتایی جیهان دەسنیشان بکەن، ئەو ماکە سەرەتاییە دیاری بکەن کە هەموو شتەکانی تری لە دروست بووە. پێکهاتەی بوون بە لای تالیسەوە ئاو و بە لای ئاناکسیماندرەسەوە ئاپەیرەن (هەمیشەیی) و بە لای ئاناکسیمینیسەوە هەوا بوو.

-تالیس مەتی یەکەم فەیلەسووفی مێژووی فەلسەفە.

تالیس لەدایکبووی ساڵەکانی ٥٤٨ یان ٥٤٥ی پێش زایینە. لەساڵەکانی لە ساڵەکانی ٦٢٤ یان ٦٢٣ مردووە. زانای ماتماتیک و ئەستێرەناس و فەیلەسووفێکی پێش سوقراتیی خەڵکی شاری میلیتەس لە ئاسیای بچووک بوو (کە ئێستا کۆتەتە ناو وڵاتی تورکیا). بووە. تالیس یەکێک لە حەوت فەیلەسووفانی یۆنانیە. زۆرێک لە مێژوونووسان بە یەکەم فەیلەسووفی جیهانی مرۆڤایەتی دادەنێن. بەرچاوترینیان ئەرەستە، بە

یەکەم فەیلەسووفی یۆنانی دەیناسێنێت، گریمانە ئەگەر واش نەبێت، لە باری مەژووییەوە ئەو بە یەکەم کەس دادەنرێت لە کولتووری ڕۆژاواییدا کە پرژابێتە سەر فەلسەفەی زانستی.
تالیس بەوە ناسراوە کە بەکارهێنانی ئەفسانەکانی بە ڕاڤەی جیهان و گەردوون بە لاوێنا، وەک ئەوەی لە زانستی ئەمڕۆدا دەکرێت، دیاردە و شتە سروشتییەکانی بە گریمانە و تیۆریی سروشتخوازانە ڕاڤە کرد. هەموو فەیلەسووفانی پێش سوقرات بە ڕوونکردنەوەی سروشت کۆتنە شوێن گریمانەکانی تالیسەوە. ئەوانیش ڕێک وەک تالیس لە جیاتیی ئەوە دەستوودامێنی ئەفسانەکان بن، پێیان وابوو کە تاقە جەوهەرێک لە هەموو شتەکدا هەیە و سروشت لەوەوە دێت. ئەرەستە دەڵێ: ئەو جەوهەرە بە لای تالیسەوە ئاو بووە.

لە بیرکاریدا، تالیس زانستی ئەندازەی بەکار هێناوە بە پێوانەکردنی بەرزی هەرەمەکانی مسر و دووری کەشتییەکان لە کەناری دەریاوە. هەروەها ناسراوە بە یەکەم کەس کە دەزێنەوەیەکی بیرکاری درابێتە پاڵ.
پێش تالیس ئایۆنیەکان پێیان وابوو کە هەموو شتێک لەلایەن خوداوەندەکانەوە پلانی بە دانراوە و کۆنترۆڵ دەکرێت. تالیس لەبری ئەوەی لە ڕێگەی خوداوەندەکانەوە لە فەرمی مرۆڤدا دیاردە سروشتییەکان ڕوون بکاتەوە، هەوڵیدا لە ڕێگەی چاودێریکردنەوە ڕاستییەکان بدەستبهێنێت. ڕێنگە هەنگاوی یەکەمی لە پێکهاتنی بیری زانستیدا هەڵگرتبێت... ئەو حەزی لەوە بوو بزانێت کە مادەی بنەڕەتی و بنەمای هەموو شتێک چییە؛ ئەو بە ڕوونکردنەوە ئەفسانەییەکان ڕازی نەبووە. لەکەینەوەی لە کاریگەرییەکانی ئاو لەسەر سروشت کردووە. لە ئەنجامی تێبینی و لێکدانەوە زیرەکەکاندا، بیرکەیەکی سەبارەت بە بیرکەی بنەڕەتی هەموو شتێک لە سروشتدا هەنایە ئاراوە. بەو پێیەی تالیس بیرواکانی نەنووسیوە، لە ڕێگەی ئەرستەوە زانیاریمان لەسەر دەست دەکەوێت کە بە یەکێک لە سەرچاوە جێی متمانەکانی فەلسەفەی کێن دادەنرێت. لە ئەنجامی ئەم لێکەینەوەیەدا، ئەرستە تالیس ڕایانگەیاندووە کە لای تالیس مەتی "ئاو جەوهەری هەموو شتێکە و هەموو شتێک لە ئاوەوە دەست پێدەکات".
ئەمەش دوای ئەو گەشتە دەساییەی کە بە وڵاتی میسری کێن کردی، کە لێکەینەوەی لە هەڵکشان و داکشانی بە ئاوی نیل کرد، چەندین جیاوازی سرووشتی و زیندەوەری تازەی لە نیل دەزییەوە، کە لە ماوەی ڕابردووی نیل نەبوون، لە نوێوە سەریانهەڵدەدا. ڕێنگە ئەمە پەمان وابێت ئەم بیرکەیە هەڵەیە. بەڵام ئەو "هەنگاوی یەکەم"ی تاڵس، ئەو گەڕانە بەدوای "جەوهەر"دا، هەم وەک باوکی فەلسەفە گەرنتی

دەکرد و هەم ئەوانەی دوای ئەو هاتبوون زیاتر لەکەینەوەیان لە کەشکە کرد، هەموو ڕێگاکەیان بردە خوارەوە بە ئەتەم.

- قووتابییەکانی ئەم قووتابخانەیە کە بوون.

فەیلەسوفەکانی وەک ئەناکسیماندرەس و ئەناکسیمەنەس کە دوای تالیس هاتن، هەروەها میلیتەس بوون. لە ڕاستیدا ئەم بیرمەندانە یەکەمین نوێنەری یەکەمین قوتابخانەی فەلسەفەی ناسراون لە مەژوودا…
وەک یەکەم قوتابخانەی فەلسەفە لە مەژوودا لە شاری میلیتەس لە ڕۆژئاوای ئەنادۆڵ دامەزرا. ئەم قوتابخانەیە بە یەکەم ناوەندی فەلسەفەی یۆنانی کۆن دادەنرێت. تالیس و ئەناکسیماندرەس و ئەناکسیمەنەس فەیلەسوفێک بوون کە نەریتی بیرکردنەوەی قوتابخانەی میلیتەسیان پێکهێنا کە بە قوتابخانەی ئایۆنیش ناسراوە.

تەنانەت ئەگەر حەزت لە فەلسەفە نەبێت، ڕێنگە لە ڕێگەی ئەو تیۆرییە بیرکارییانەی کە ناوی ئەویان لەسەرە، تاس بناسیت. دوای پشکنینی ئاو، تاس گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە ئاوەکە نەمردووە، بەڵکو لەبری ئەوە مادەیەکی ژیانبەخشە کە دەتوانێت هەر فۆرمێک وەربگرێت و بگاتە هەموو شوێنێک. هاوکات لەگەڵ چاودێریکردنی ئاوەکە، لەکەینەوەی لە کەشوهەوا و ئاسمانیش کردووە. توێژینەوەی لەسەر دەزینەوەی ئاراستە لەلایەن ئەستێرەکان و ڕاکەشانی موگناتیسی و هتد ئەنجامداوە و تیۆری بازنە و گۆشەی پێڕەپەداوە. تالەسی میلیتەس جگە لەوەی فەیلەسوف بووە، بیرکار و فەلەکناس و "یەکەم ئەندازیاری ئاو" بووە.

ئەناکساندرەس دووەم فەیلەسووفی قوتابخانەی میلیتەس

دووەم فەیلەسوفی قوتابخانەی میلیتەس لە دوای تالەس ئەناکساندرەس بوو کە ئەویش خەڵکی میلیتەس بوو.ئاناکسیمینیس ناسراو بە ئاناکسیمینیسی میلیتەسی
هەر وەک ئاناکسیماندرەس و تالیس، ئەمیش بە دوای دەستنیشانکردنی ئەو تاقانە واقیعە شاراوە و بنەڕەتییەوە بوو کە پیان ئەوت ئارخە و لایان وا بوو کە هەموو شتەکانی ناو ئەم دنیایەی لە دروست بووە. هەر ئەوەی کە بە لای تالیسەوە «ئاو» و بە لای ئاناکسیماندرەسەوە جەوهەرێکی بەسنوور یا ئاپێرەن بوو، ئاناکسیمینیس ئەیوت «هەوا» یە. ئەو تیۆریی مامەستاکانی خۆی دا بە دواوەو و وتی هەموو شت لە سروشتدا لە هەوا (یا هەم یا مژ) دروست بووە. ئاگر هەوای ناسکەوبووە، ئاو و خاکیش هەوای خەسوبوون. هەرچەندە ئەمە زۆر شت

لەبارەی ژیانی ئەوەو نازانین، بەڵام بەرهەمەکانی دەزانین. چونکە ئاناکسیماندەر بە پەچەوانەی تالیسەوە فەیلەسوفێک بوو کە پشتگوێ بوو لە نەریتی نووسینی بیرکەکانی. ئاناکسیماندرس، فەیلەسوف و سروشتناسێکی سروشتی، لەسەر بنەمای تەبینیەکانی پەرەی بە بۆچوونەکانی خۆی داوە. بە واتایەکی تر، ئەو لایەنی بینراوی سروشت لەبری توخمە نەبینراو و خەیاڵییەکان، لایەنگری دەکرد. هەروەها ئەو بیرکەیەی قبوڵ کرد کە ژیان لە ئاوەوە دەستی پێکردووە، کە لە سەردەمێکدا هەموو شوێنەکان لە ژێر ئاودا بوون و زەوی سەرهەڵدەدات لەگەڵ پاشکۆی ئاوەکە بە تەپەڵبوونی کات؛ پێشنیاری کرد کە ژیان کە لە ئاوەوە دەستی پێکردووە لەسەر وشکانی بەردەوام بێت. کاتژمێری خۆری داهێنا، لەکەینەوەی لە مانگ و خۆرگیران و هەکارەکانی بووەلەرزە کرد. هەروەها ئاناکسیماندرس ئەو جیاوازییەی هەبوو کە یەکەم کەس بووە کە هەوەی نەخشەی جیهانی و مەدەلی گەردوونی داوە. ئەو پێی وابوو کە دونیا سلندەرێکە لە پانییەکەی گەورەترە، هەروەها ناوەندی گەردوونە.
ئاناکسیماندرس (لەدایکبووی ٦١٠ – مردووی ٥٤٦ی پێش زایین) فەیلەسووفێکی پێشسوقراتیی خەڵکی شاری میلیتەسی ئایۆنیا بوو کە ئەمە لە ناو تورکیادایە. ئاناکسیماندرس سەر بە قوتابخانەی میلیتەسی و شاگردی تالیس بوو. دوای تالیس خۆی بوو بە دووەم مامەستای ئەو قوتابخانەیە و ئاناکسیمینیس و پیتاگۆراس بوون بە شاگردی.زانیاری لەبارەی ژیان و کارەکانییەوە کەمە. وەکوو ئەوەی بەڵگە مێژوویییەکان باسی دەکەن، ئەو یەکەم فەیلەسووفێکە کە لەکەینەوەکانی نووسیوەتەوە، گەرچی تەنیا بەشێک لە بەرهەمەکانی ماونەتەوە. پاش مەرگی، لە بەڵگەکانی مێژوودا شتگەلێک لەبارەیەوە دەدەزرێتەوە کە تا ئادەیێک دیمەنی ئەو پیاوە دەر دەخەن.

ئاناکسیماندرس بە یەکە لە لایەنگرە سەرەتاییەکانی زانست دەژمێردرێ و هەوەی دەدا بە چاولێکردن و ڕوانین گەردوون شرۆڤە بکات. ئەو دەیگوت هەر وەک چۆن یاساکان حاکمن لە کەمەڵگادا، لە سروشتیشدا یاساکان زاڵن، وە هەر شتە کە هاوسەنگیی سروشت بترازێنێ بە ناکات.

وەک زۆرە لە هزرڤانانی سەردەمی خۆی، فەلسەفەی ئاناکسیماندرس لقوپێپی زۆرە. لە ئەستێرەناسیدا تەکەشا میکانیکی تەنە ئاسمانییەکان لە پێوەند لەگەڵ زەویدا شرۆڤە بکات. لە فیزیکدا، گریمانەکەی کە دەیگوت بەسنوور (یا ئاپێرۆن) سەرچاوەکەی هەموو شتە فەلسەفەی یۆنانی برد بەرەو ترازێکی نوێ لە دەرهەستاندنی

تەگەیشتەکانەوە. نەخشەی جیهانیشی کەشا کە گەلە جوگرافیای خستە پەشەوە.

ئاناکسیمەنەس کە دوا فەیلەسوفی قوتابخانەی میلیتەس

، لەدایکبووی ٥٨٦ – مردووی ٥٢٦ی پێش زایین) فەیلەسووفێکی یۆنانی کۆن بوو. هی سەردەمی پێش سوقرات، کە لە نیوەی دووەمی سەدەی شەشەمی پێش زایینداا چالاک بووە. لە کارەکانی هیچ نەماوە و، بەم بۆنەوە وردەکارییەکان لەبارەی ژیانییەوە ناوون و لەە. ئەوەی کە ئەمە لەبارەی ئایدیا و فەلسەفەکەیەوە زانراوە بەهەی تەبینییەکانی ئەرەستوو و دیکەی نووسەرانی مەژووی فەلسەفەی یۆنانەوەیە.ئاناکسیمینیس زەرتر بەوە ناسراو و بەناوبانگە کە دەستی کەمتەمەن یا قوتابیی ئاناکسیماندرەس بووە. ئاناکسیماندرەسیش خەی قوتابیی تالیس بووە و، ئەم سە کەسە پێکەوە ئەو قوتابخانە فیکرییە پێک دەنن کە بە قوتابخانەی میلیتەسی ناوی دەر کردووە و وەکوو سەرچاوکەی فەلسفەی ەژاوایی چاوی لە ئەکرەت. هەروەها میلیتەس بوو. ئەو دەیگوت گەردوون لە ەگەی فەمی جیاوازەوە هاتەتە ئاراوە. هەروەها یەکەم فەیلەسوف بوو کە سەرنجی لەسەر چەمکی ماددە دا. هەروەها دواتر ئاناکسیمەنەس چوار توخمە بنەەتییەکەی قبوە کردنگان یەکەم کەس بوو کە لەکەینەوەی لە هەوا و ئاو و زەوی و ئاگر کرد.

هەراکلیتەس و کاریگەری قووتابخانەی میلیتەس

هەراکلیتەس، فەیلەسوفێکی ئەفسیان/ئایۆنییە و لە شارێک کە دوور نییە لە میلیتەسەوە لەدایک بووە و گەورە بووە، بەهەی شەوازی نووسینی بەدەنگ و ەخنەگرانە لە سەردەمی کۆن بە "هەراکلیتەسی تاریک" ناسراوە. ئەو ئاماژەی بەوەدا کە گەردوون لە دەخەکی بەردەوامی گەانکاریدایە. هیراکلیتەس لەژەر کاریگەری قووتابخانەی ملیتەسەوە سەرچاوەی گرت. هەراکلیتوس ؛ ٥٣٥ هەتا ٤٧٥ی پێش زاینن) فەیلەسووفێکی یۆنانیی خەکی شاری ئەفەسوس لە یۆنیا بوو کە وەکوو کاریگەرترین فەیلەسووفی سەردەمی پێش سوقرات ناوی لە دەبرەت. ئەو شازادەی ئەفەسوس بوو و مەشیا ببوای بە فەرمانەوای ئەفەسوس، بەام پلەوپایەکەی جە هەشت بە براکەی. قی بوو لە هاوشارییەکانی و سووکی دەکردن. تەنانەت هەمەر و فیساگەرسی لە ەخنە و سووکایەتی بەبەش نەدەکرد و بەوای وا بوو کە دەبە هەمەر لە نەوان لاپەەکانی کتەب دەربهەنرەت و لەی بدرەت. هەر بە هەی ئەم ق و بەزارییەی لە خەک، نیشتمانی جە هەشبوو و لە دەشت و کەوان دەژیا. لەو

ماوەیەشدا گیا کەویلەی کردبوو بە بژیو و ئەمەش وای لە کرد تووشی نەخۆشیی زگاوسان (ئیستیسقا) بێت و، هەر ئەوەش کوشتی.

هەراکلیتوس ڕاوەستاوی و پەوەجەیی لە جیهاندا ڕەت دەکردەوە و پێی وا بوو کە هەموو شت ڕەوان و لە حاڵی گۆڕانە، ئەمە قسەی ئەوە کە «کەس ناتوانێت دوو جار پە بخاتە ناو یەک ڕووبارەوە». وەڕای گۆڕان و ڕەوانییەک کە هەراکلیتوس بەوای وا بوو لە گشت شتەکاندا هەیە، ئەو لۆگۆسی بە تەنیا شتی نەگۆڕی جیهان دەزانی. لیکۆڵەران پیان وایە هەراکلیتوس مەبەستی لە لۆگۆس «یاسای زاڵ بە سەر جیهانەوە» یە. یاسایەک کە دژایەتی، بەرچاوترین تایبەتمەندییەتی. شەڕ و ململانێی نێوان دژبەران تاقە ڕاستەقینە و دادپەروەری جیهانییە.

- قووتابخانەی میلیتەس و حەوت ڕەگەزەکەی گەردوون.

بەگومان فەیلەسوفەکانی میلیتەس تەنیا لەماندا سنووردار نەبوون. هەروەها لە دوای قوتابخانەی ئایۆنی، لوسیپوس و دیمەکریتەسی میلیتەس لە یەکەم توخمدا لەکەینەویان لەسەر کرد کە جەوهەری هەموو شتەکان پەکدەهێنێت و پەشنیاریان کرد کە ئەو چوار توخمەی کە بە بنەڕەتی دادەنرێت- هەوا، ئاو، زەوی و ئاگر- دەتوانرێت دابەش بکرێت بە یەکە بچووکەکان. ئەوان ئەو بیرکەیەیان پەشنیار کرد کە ماددە لە تەنەلکەی زۆر بچووک و دابەشنەکراو پێکهاتووە و ناوی 'ئەتەم'یان بەم تەنەلکانە ناوە کە بە واتای 'لەناونەچوو' دێت. بەم شێوەیە لوسیپوس و دیموکریتس بوونە هەی ئەوەی کە ئەستا بە "ئەتەمناسەکان" ناسراون. بە بەوای ئەتەمناسەکان هەموو شتێک لە گەردووندا لە ئەتەمی بچووک پێکهاتووە کە هەستەکان هەستیان پێ ناکەن و ناتوانرێت زیاتر بشکێنرێن. ئەتەمەکان بەشومار بوون و بە بەشایی ئاسماندا دەجووڵان. نزیکەی ٢٥٠٠ ساڵ لەمەوبەر ئەتەمناسەکان دەنیابوون لەوەی کە بنەمایەکی نوێ بە زانست زیاد دەکرێت کە بناغەی فیزیای ئەمڕۆیە.

- قوتابخانەی میلتەس سەرچاوەی بیرکەی زانستی سەرهەڵدانی ئەتەم،

لە کۆتاییەکانی ١٨٠٠ و ناوەڕاستی ١٩٠٠دا دەرکەوت کە ئەتەم بچووکترین تەنەلکە نییە، بەڵکو ئەتەم لە ئەلکترۆن و پرۆتۆن و نیوترۆن پێکهاتووە کە پێیان دەوترێت تەنەلکەی ژێر ئەتەمی. لە مەشکی مرۆڤەکانی جیهانی فیزیادا، "پەم سەیرە ئایا ئەم تەنەلکە ژێر ئەتەمیانەش دەتوانرێت دابەش بکرێن؟" پرسیارێکی نوێ هاتە

ئاراوە. فیزیازانەکان بە حەز و وروژاندنەکی زۆرەوە دەستیان بە لەکەینەوە کرد. دوای ماوەیەک تاقیکردنەوەکان سوودیان هەبوو و دەرکەوت تەنانەت بچووکترین پرۆتۆن و نیوترۆنەکانیش لە پکهاتەی ئەتۆمەکەدا لەناوەچوون. ئەمە کە باس لە ئەتۆمەکان دەکەین مەبەستمان "کوارک و لەپتۆن"ە و ئەستا پرسیار دەکەین "ئایا کوارک و لەپتۆنەکان خراپ دەبن، یان تەنلکەی بچووکتر هەن؟" پرسیارەکی نوە هاتۆتە ئاراوە کە زانایانی فیزیا وروژەنەت.

-قوتابخانەی میلیتەس و دەزینەوەی ماددە.

سەرگەرمییە زانستییەکانی مرۆڤ ٦٠٠ ساڵ لەمەوبەر لەم خاکانەدا بە ئارەزووی دەزینەوە و هەوونکردنەوەی سروشتی ماددە دەستیپەکرد. هەروەها تالیس، یەکەم فەیلەسوفی کۆن کە لەم خاکانەدا گەورە بووە، دژی ئەفسانە وەستاوە و هەوەیداوە بە زانستی چاودەریکردن دیاردە سروشتییەکان هەوون بکاتەوە. بەم شێوەیە بیرکردنەوە کوالیتییەکی فیکری و زانستی بەدەست دەهێنەت؛ ئەفسانە وازی لە هێناوە. ئەم هەوانگە نوێیە کە تەواو پڕچەوانەی یەکترە، هەنگاوی بە هێنانەکایەی تیۆری نوە بە تەگەیشتنی مرۆڤ لە گەردوون کردەوە.

-قووتابخانەی میلیتەس و کاریگەری لەسەر زانست.

فەیلەسوفانی ئەنادەە لە قوتابخانەی میلیتەس لە ەەژئاوای ئەنادەە هەوەیان دا بە چاودەریکردنی سروشت گەردوون هەوون بکەنەوە. بەیە میتەس، وەک ئەستا پێی دەوترەت، ناوی ناوەندی زانستی وەرگرتووە. "چی ماددە پەکدەهێنەت و ئایا دەتوانرەت ماددە دابەش بکرەت بە بچووکترین بەشەکانی؟" پرسیارەکە گەەا بە سەرگەرمی و هەنگاوی بە زانستی چالاک خەش کرد. فەیلەسوفەکان لەم پرەسەیەدا کە لە تالیسەوە دەست پەدەکات و لە هەنگاوی لوسیپوسەوە بەردەوام دەبەت، لەسەر بنەمای هەاستییەکان وەک پەشەنگەکانی زانست ناسراون. لەکەینەوە و تیەرییەکانی گالیلە و نیوتن و ئەنیشتاین و زانایانی دیکە ئیلهام و هەنمایی بوون، فەیلەسوفەکانی ئەنادەە هەەەکی گرنگیان هەبوو لە گەەینی چارەنووسی هەموو مرۆڤایەتیدا.

-سەرئەنجام.

لە دەرنجامی هەوانینمان بە یەکەم سەرهەەدانی هەامان و قووەبوونەوە لە چەمکە بوونییەکان بەچی لە لەوار خاکەکانی دوو کشوەر و نەوەندی ەەژەهەەات و ەەژئاوا وەک یەکەم قوتابخانەی فەلسەفیی و تەفکرینی بیرکەی زانیستی و لەسەر ئەم خاکە سەرهەەدەدات ەەژانەک سەرخاکی

یۆنانی بوو، ئەستاش پاڵی داوەتەوە ڕەژەڵەات و نەو وەاتەکی ئاسایی نیوە ئەوەپایی زەر ڕوونە لەلایەک لە ڕەژەڵەات و ئاسایی دوور، ئایینە فەلسفیەکانی کە نەفەشیەس و بوزایی و لە ڕەژەڵەاتی ناڤین ئاینی میترایی و زەردەشتی. لە ڕەژئاوا و ناوەندی ڕەم و گریک نە خواکانی هونەر و ئەفسانەکانی یۆنان. لەولاشەوە شارستانیەتی میسری کەن. پاڵنەری جووەاندنی بیری مرۆڤایەتی بوو، بەمەش پەیڕەوی پەردی تەوادە و بەیەک گەیشتنی دووشارستانیەتی ڕەژەڵەات و تەکەبوونی بە ڕەژئاوا، سنووری جیپەلەتیکی ناوەاستی کردە نەوەندی جووەانی بیر و هزری مرۆڤایەتی. دەکرەت قووتابخانەی میلیتەس وەک، قووتابخانەیەکی ڕەژئاوایی و مووتربەکراوی ڕەژەڵەاتی لەجوگرافیایی سەر خاکەکی یەکلای نەکراوە، لەی بەووانرەت.

ئەفسانەکانی ڕەژەڵەاتی سەرچاوەی بنەڕەتی سەرهەڵدانی فەلسەفە و زانستن.. نووسین و ئاڤەکردنی: دەشاد کاوانی

"لە کوە زانست نەبەت، نەزانی خەی بە زانست ناودەبات."

مەژووی مەعریفە دووپاتی دەکاتەوە کە ناسینی سەرتایی مرۆڤ لە سەرسوەمان و وەهم و خەیاە بە جەرە جیاوازەکان پەکهاتووە. بەم شەویە چیرەکی جیهان و ژینی مرۆڤ هەرچەندە چە و پەی ئەفسانەیی بەت، دەربەینەکی زیندووە بە زانینی مرۆڤ سەبارەت بە خود و پەیوەندی نەوان خود و گەردوون. دروشمە زانستیەکانی ئەمە ئەم ئاستییە ڕەتدەکەنەوە وەک ئەوەی لەبیریان چووبەت کە ئەفسانەی سەردەمی کەن تەوی زانستی ئەمەن.
وەک ئەو ٦٠ چیرەکەی لە پەنج کتەبە پیرەزکاندا هەیە زەر لەیەک دەچن جگە لە هەندەک خاڵ وردەکانی دەستپەکردن.
کتەبی ئینجل بەشی سەردەمی کەن بەتەواوەتی چیڕۆکەکانی تەواتە و تەواتیش سەرچاوەی زەبوور و زەبووریش مەسحەفە، هەر بەیە قورئانی

پیرەز چەندین جار جەخت لەوە دەکاتەوە کە لە هەمان سەرچاوەی کتێبە پیرەزەکانی پێش خۆیەوە. چیەکی ئادەم و حەوا و چیرەکی یارالمیش لە بنەتەدا یەک بوو و شەتائیفییەکان لە مەژووی ئیمان و باوەڕدا چیرەکی یارالمیشیان بەسەر پەلەکاندا دابەش کرد.
لە چیرەکی یارلەمیشەوە دەزانرێت کە مرۆڤ تەنها ڕووداوەک نییە و برینەکانی خودا و گەردوون و بەشوماری بوونەوەرەکانی ناو گەردوون مەرجدار دەکەن. خەناسینی مرۆڤ لە پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤ و خودا، مرۆڤ و گەردوون و مرۆڤ و مرۆڤ پێکدێت و هەر پەیوەندییەک چەندین بوار دەگرێتەوە. لە بەشی شەشەمی زەبوردا ئەم خولەی مەعریفە لە ڕەگەی وێنە و چیرەکەوە نیشان دەدرێت.
ئەفسانە سەبارەت بە جیهان و ئازارەکانی مرۆڤ لە هەز و گەلانی هەموو کەشوهەواکاندا زۆرن. لە نەو ئیغریقیەکاندا ئەفسانەیەک لە بارەی قەرەخانەوە هەبوو: خودا پێشتر بە زەوی و ئاسمان بوو. قەرەخان خودا "مرۆڤ"ی وەک ئامانجی نیعمەتەکەی دروست کرد و لە ژێر دەریاچەیەکی گەورە (دەریا) دانا. <<پیاو>> کە مەبەست لەی ئادەمە بەزار بوو لە ژیان لەژێر ئاودا بە ماوەیەکی زۆر و داوای لە قەرەخان خودا کرد کە بیباتە دەرەوە بە شوێنەکی ئارام. قەرەخان خودا فەرمانی بە "مرۆڤ" کرد کە تا دەتوانیت خاک وەربگرێت و بیهێنێتە سەر ڕووی ئاوەکە. "پیاوەکە" تەنوورە و چۆقەکەی پێ کرد لە خاک و بەپێی ڕێنماییەکانی خودا قەرەخان خاکەکەی لەسەر ڕووی ئاوەکە دانا. زەوی لە ئاسماندا بەاو کردەوە و لەوەوە ئاسمان و خەر و مانگ و ئەستێرەکان دروست بوون. لەو کاتەوە، "مرۆڤ" بووەتە چۆقەی گەردوون، و نەوەکانی لەدایک بوون، و نەوەکانی نامێنن ئەم ئەفسانەیە لە هەندەک ڕووەوە هاوشێوەی چیرەکی کتێبی پیرەزی میهرەبانییە، لە فیشەیی. بەڵام هەروەها گوزارشت لە بیروباوەڕی گەلانی کەن دەکات، وەک مرۆڤەکان، کە ئاو و خاک شکەمەند دەکەن.
"مرۆڤ" نزیکەی تەواو بەخشراوە بە سروشتی مرۆڤ، بەڵام جەستەی لەگەڵ هەموو پێکهاتەی گەردووندا یەکدەگرێتەوە و کردارەکانی بە فەرمانی خودا یەکدەگرنەوە. بوون و ڕەفتاری مرۆڤ ڕەنگدانەوەی تایبەتمەندییەکانی بوونی ڕەحی و ماددییە. ئەگەر ئەفسانە بە زانستەکی سەرەتایی بزانین، ئەوا تەواوینی باوباپیرانی دوور لە بارەی گەردوون و مرۆڤ بەرجەستە دەکات. ئەم بیرکانە دەوەمەندن بە خەیاڵ و ئامادەن بە ڕەنگدانەوەی مەجازی. بەڵام وێنەسازی توخمە فیکرییەکانی تایبەت بە خەی هەیە و ئەم توخمانە بە ڕوونی هەندەک تایبەتمەندی پرسەی مەعریفی نیشان دەدەن.
جەیمس چەرگواردی بەریتانی: لە بەرهەمی "خاکی کەنی مو"دا بەی دەرکەوتووە کە چیرەکی یارمیش کە ١٧ هەزار ساڵ لەمەوبەر لە خاکی

مو نووسراوە، نزیکەی هەمان چیرۆکی یارمیش لە تەوراتدا بە شیکردنەوەی هیرۆگلیفەکان لە بەڵگەنامە بەردینەکانی دەزراوەوە لە هیندستان و مەکسیک و شوێنەکانی تر. بە بەوای نووسەر شارستانیەتەکانی هیندستانی کۆن و میسر و بابل چەند پاشماوەیەکن لەو شارستانیەتە درەوشاوەی پێش خۆی و نوقمبوونی کیشوەرەکەش دەرئەنجامی درەوشاوەیی کولتووری دایک بووە. لە چوارچێوەی تەمارە زەویە کۆنەکانەوە، مارە حەوت سەردارەکە وەک خوەقێنەر، هەزی جەوهەری سەرهەڵدەدات. مارە حەوت سەرەکە حەوت زیرەکی هەیە و ئەو حەوت فەرمانەی کە لەلایەن ئەوەوە هاتووە وا دەکات هەموو گەردوون گەشە بکات
مرۆڤ دەیەوێت بگاتە نهێنیەکانی بوونەکەی.من کێم؟ من خەکی کوێم؟ بە کوێ دەچم؟پرسیارەکانی وەک... زانایان تا ئێستاش بە هاوکاری ئامێرە مەدەرنەکان بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارانەدا دەگەڕێن. دروستکردنی گەردوون و یاساکانی کات بە ڕوونی لە چیرۆکی یارلەمیشدا دەرکەوتووە کە لە مو مەینلاندەوە دەستکەوتووە، بە بەوای جەیمس چەرگوارد، مرۆڤکان سوودمەندی ئەو چیرۆکن و لە سەردەمی ئەفسانەیی پەیوەندییە ئینسان و گەردوونییەکان لەنەو گەورەکاندان لە مەژووی زانستدا.
پەیمانگای ئەنتاریە بە توژینەوەی پەروەردەیی، زانکەی تەرنتە کارل بەریتەر (کارل بەریتەر) لە کتێبی "پەروەردە و هەشیاری لە سەردەمی زانین"دا چەمکێک بە ناوی "تیەری فەلکلەر" پێشنیار دەکات. بە بەوای کارل بەرتەر، تیەری جەماوەری بەچوونی مرۆڤکانە لە غیابی تیەری زانستیدا. تیەری گشتی دەتوانێت بەبە لەکەینەوە و بە فلتەر بوونی هەبێت. بەگشتی دەروونناسی عەقڵی باو (دەروونناسی عەقڵی ساغ) بیرکە و تەبینی و ئارگیومێنت و پلان و ئامانج و بنەماکانیش ڕوون دەکاتەوە. ئەگەر پەیوەندی نێوان هەشیاری و جیهانی بابەتی دروست بێت، ئەمە ئەنجامەکەی زانین و ئەگەر نادروست بێت، باوەڕی درۆ. تیەری گشتی لە دەروونناسی خوەندەواری و تیەری ناسینی خوەندەواری پێکهاتووە (کارل بەرسەر: پەروەردە و هەشیاری لە سەردەمی زانین، ئینگلیزی، کەمەڵگەی لەنەنس ئەرلیبام، ئەمریکا، ٢٠٠٢). جووتیارەکی نەخوەندەوار لەوانەیە بەرهەمێک بچێنێت بەبە هیچ چەمکێکی ڕووکناسی. ڕەنگە لە بوارەکانی پزیشکی و پیشە دەستییەکاندا ڕووبەڕووی وەها دەخەک ببێوە. لە کتێبی "بیرەوەرییەکان"ی نووسەر زون قادری داپیرەیەک هەیە بە ناوی پریزیخان. ئەم داپیرە بە وردی وەک کەسایەتییەک وێنا کراوە کە کاریگەری تایبەتی لەسەر منداڵی زون هەبووە. لە باخچەیەکی ئاژەڵان سەوەکی تەواو بەستوو دەخوات و لەناو باراندا گیردەخوات و

دەبەستەت تا دەمرەت. ئەگەر داپیرە پریزیخان بیهەنەتە ماڵەوە و پارچە پەتوویەک لە ئاوی شلتەنیدا تەڵە بکات و بیخاتە ناو خاولییەکی قوماشەوە و بیخاتە سەر زون، نامرەت. زون وەڵامی ئەمەی لە پەلی ڕووکناسییەوە فەربووە، لەو کاتەدا کە زون لە داپیرەی پرسی: "چیت کرد؟"، داپیرە وەڵامی دایەوە: "لە ئاو دەچەت" لەم نموونانەوە دەزانن تیری باو چییە. لەناو خەڵکدا کوتان (چارەسەری جەستەیی)، ئیرام (چارەسەری دەروونی)، گرەدانی ئاگر، بخور، جگەرکەشان، خوەنخواردنەوە، سووتاندن، پەستکردن، ئارەقکردنەوە و شەوازە پزیشکییەکانی دیکە تا ئەمەش بەردەوامن. هەرچەندە ئەم پراکتیزانە پەیوەست بە بیروباوەڕی شامانەکان لە ڕابردووی دووردا بە کاریگەرییە ڕاستەقینەکانیانەوە لە ژیانی مرۆڤکاندا چەسپاون، بەڵام تا ئەستا بە هیچ تیۆرەکی زانستی ڕوونمان نەکردەتەوە، لەبری ئەوە وەک "خورافات" پشتگوەمان خستوون. هەر شتەک لە جیهانی ماددی و ڕەحیدا دەتوانەت ببەتە ئەبژەی زانست. لەناوبردنی نازانستیانە بەبە لەکەینەوەیان هیچی تر نییە لە دەرئەنجامەکی خراپی نەفامی. فیزیازان و فەیلەسوفی بەریتانی مایکل پۆلانی دەڵەت: بوونی ئاژەڵ لەلایەن زانایانی ئاژەڵانەوە نەدەزراوەتەوە. بوونی ڕووک لەلایەن ڕووکناسەکانەوە نەدەزراوەتەوە. بەهای زانستی ئاژەڵناسی و ڕووکناسی تەنیا ئەوەیە کە درێژەپەدەری حەز و ئارەزووی پەش زانستی مرۆڤە بە ئاژەڵ و ڕووک. بەم مانایە، هەرچەندە جیهانبینی دایکمان (ئەو باوەڕەی کە هەموو شتەک ڕەحی هەیە) جەرەکە لە عیرفانییەت لە ڕوانگەی زانستی ئەمەوە، بەڵام زانست هەشتا کەرپەلەیەک بوو کە هەواش هەواش لە سکی ئەو جەرە جیهانبینانەدا پەگە یشتووە.

مەژوونووسی زانست و. پ. دامپیەر (W. C. Dfmpier) زانست بریتییە لە زانینی سیستماتیکی دیاردە سروشتییەکان، کە لەکەینەوە لە پەیوەندی نەوان چەمکە جەراوجەرەکان دەکات کە گوزارشت لە دیاردە سروشتییەکان دەکەن لە سەردەمی فیکریدا (W. C. Dampier: <مەژووی زانست> و <چینی> و <بازرگانی > چاپی ١٩٩٤، لاپەڕە ٩) گوتی. پەش ئەوەی زانستی سیستماتیکی دروست بەت. ئەو توخمانەی کە لقەکە پەکدەهەنن دەبەت دروست ببن. ئەم هەکارانە لە ڕووی مەژوویەوە لە ژیانی مرۆڤ سەرتاییەکان و لە ڕەوەسمە ئایینییەکانی گەلانی دواتردا و لە تەڕوانینەکانیان بە سروشت و ژیاندا بوونیان هەیە. دامپەر لە کتەبی "مەژووی زانست"دا باس لە پەیوەندی نەوان ئایینی مەسیحی و ئایین و زانست دەکات، هەروەها باس لە بەچوونی هەندەک لە مرۆڤناسەکان دەکات. بە بەوای ئەوان مقاعیەت بە شەوەیەک بەرەو ئایین دەبات، بە شەوەیەکی تر بەرەو زانست. (کتەبی سەرەوە، لاپەڕە

٢٧-٢٨). شامانیزم جۆرێکە لە زانینی جیهانی سروشتی ئاژەڵاتییە کۆنەکان و شێوازی ژیانی ماددی و ڕۆحییان کاریگەرییەکی بەردەوامی بەجێهێشتووە. شامان و قەشەی ئەو سەردەمە ڕۆشنبیری سەردەمی خێیان بوون و سروشت و خودا لە یەکتر جیا نەبوونەوە، بەڵکو لە بیرکردنەوەیاندا تێکەڵ بوون.

شێوازی زانینی خێڵکی ئاژەڵاتی دوور لە بارەی سروشت و ڕۆحانیەت و کەمەڵگاوە، هەروەک چۆن لە هەموو وڵاتانی ئاژەڵاتدا تەوەری چیرۆکی هەیە. بیرکەکان لە بری ئەوەی لە زنجیرەیەکی لۆژیکی ئەرستەدا دەرکەون، بە هەموو بەشەکانی چیرۆکەکەدا خوێن دەژێن. ئەگەر تەماشای مێژووی فەلسەفەی هیندەس بکەین، دونیابینییەکانی هیندەسی جگە لە پەکهاتە نەتەوەییەکانی خێیان تێکەڵ بە توخمە عەرەبییەکانن. چیرۆکێک لە (جەمشیدنام) دا هەیە کە بە شێوەیەکی بەرفراوان لە نەو خێڵکی بەابووەتەوە: ئاژەڵک، نوح پاکەوتبوو، چاوەکانی نوح خەوی لێکەوت. لەو کاتەدا نوح پانتەڵی لە بەر نەبووە و قوماشەکەی بە پەشێوە دەکەشا. قوماشەکە بەهەی بایەوە هەڵیکرد و حەورەتی نوح دەرکەوت. سێ کوڕەکەی بەلایدا تێدەپەڕین. حەزرەتی یافس بە بینینی ئەم دەخە چاوەکانی داخست و تەپڵەی، حەزرەتی سام بە دەستێک چاوەکانی گرت و بە دەستەکەی تریش قووماشەکەی ڕاکەشا و بەشە تایبەتیەکانی نوحی داپۆشی و تەپڵەی. کوڕەکەی هام بە گاڵتەجاریەوە وتی: ئای کراوە و داخراوە. لەو کاتەدا نوح لە خەو لە خەو هەسا و کاتێک گوێی لەم بابەتە بوو زۆر تووڕە بوو. بە یافەتی گوت: "نەوەکانت ببنە پاشا، بە سامی گووت: نەوەکانت هەم پاشا و هەم پێغەمبەر بن. بە هامیش گووت: "نەوەکانت کۆیلە و کۆیلە بن."
مێژوونووسی ئاژەڵاتی موسا سەیرامی لە کتێبی "حەمیدی مێژوویی" (ئەنوەر بەیتور، چاپی ١٩٨٦ی دەزگای چاپخانەی نەتەوەیی پەکین چاپکراوە) سەرەتای مێژوو لە نوحەوە دەستپێدەکات. گەلانی تورک بە یافەت و بابل و یەمەن و عومان و عەراق و ئێران بە سام و گەلانی ئەفریقا و هیندستان بە هامەوە دەبەستەتەوە. پێدەچێت بارودۆخ لە مێژووی نووسراودا شایەدی جەبەجەبوونی دوعای نوح بێت. بە ڕام ئە گە ڕ وا بزانین ڕاستیە مێژووییە کانی ناو مێژووی نووسراو ڕە ها نین یان مێژوو لە قە ڕە می مرۆڤە وە لاوازی و سە ڕکێشی مرۆڤی هە یە ، وا هە ست دە کە ین کە لە لێدوانە کانی مە لا موسا سە یرامی دا تێنکی ئەفسانەیی لە دەرەوەی ئەزموون هە یە . لەم چیرۆکەی سەرەوە کێشەیەک دەبینین، سە هەوەست بەرامبەر بە هەمان شت و ئەنجامە جیاوازەکانی دەرئەنجامی ئەو هەوەستانە: یافەت بە

حەیاییەوە کەچی دوایی کرد، ئەمەش ئامانجی ئەو تەقواییە بوو کە دەبوو پاشاکان هەیانبێت. سام بەگەردی هەبوو هەروەها پەوانە. بەیە نەوەکانی شانشینی و حیکمەتی پەغەمبەرایەتییان پێ سپێردرا. هام بەهەی بەئەدەبی خۆیەوە مەحکوم بوو بە چارەنووسی کۆیلایەتی. ئەگەر ئەم چیرۆکە لە واقیعی مێژوویی جیا بکەینەوە، ئەوا ئەو دەرەنجامە فیکرییەمان دەبێت کە هەوەستی خەڵک بەرامبەر بە شتەکان چییە، ئەزموون و مەعریفە و چارەنووسی هاوتایان دەست دەکەوێت. ئەم دەرەنجامە حوکمەکی بیرمەندی فەرەنسی ڕێنی دیکارت (١٥٦٠-١٥٩٦)مان بیردەخاتەوە: ژیری لە هەموو مرۆڤەکاندا وەک یەکە. کەواتە ناکۆکی لە بیروڕادا لە زیرەکتربوونی کەسێک لە کەسێکی ترەوە سەرهەڵنادات، بەڵکو لەو ڕاستییەوە سەرهەڵدەدات کە شێوازی بیرکردنەوەمان جیاوازە یان بیرکردنەوەکانمان ئاراستەی یەک هەکار نییە. منداڵەکانی نوح بە وەڵامی جیاوازەوە لە هەمان کەشە نزیک بوونەتەوە و بەم شێوەیە ئەنجام و چارەنووسی جیاوازیان هەبووە. پەیوەندی نێوان کاریگەری و هەکار لە چیرۆکی سەرەوە و لە قسەکانی دیکارتدا جێختی لەسەر کراوەتەوە. بەڵام یەکەکیان لە فەڵسەفی وێنەدایە و ئەوی دیکەیان لە فەڵسەفی هەستکردندایە کە لە نەریتی بیری ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا ناسراوە. یەکەک لەوانە ئەو ڕووداوەیە کە لە قەڵەمدا ڕوویدا و ئەوی دیکەیان ئەو ئەنجامەیە کە لە ڕووداوەکەوە دەرچووە. کەسانێک کە توانای دەرەنجامە عەقڵانییەکانیان نییە لەو ڕووداوە، هەرچەند ئەو چیرۆکەی سەرەوە بخوێننەوە، وانەکە فەر نابن. قسەکانی دیکارت بە کەسێک کە ناتوانێت دەرەنجامە فیکرییەکان لە ڕووداوە ڕاستەقینەکانی ژیانیدا جیابکاتەوە، بەمانایە. ژیان پڕە لە مانا و وانە بە کەسێک کە پەیوەندی ناوەوەی نێوان وەرگەڕان و حیکمەت دەدزێتەوە. چیرۆک ڕووداوەکە بە حیکمەتەوە، حیکمەتیش چیرۆکەکە کە ڕووداوەکی لابراوە. بەیە فەیلەسوفانی ڕۆژهەڵات ناتوانرێت بە پێی مەدەللی فەلسەفی ڕۆژئاوا هەڵسەنگێندرێن، بەڵکو بەراوردکاریش دەکرێت.
ئەگەر بمانەوێت لە جیهانبینی و شێوازەکانی ناسینی گەلانی کەن بکەینەوە، لەوانەش زانستناسی مرۆڤناسی، ئەوا دەبێت چاومان لە ئەفسانە، فەرمەکانی بیروباوەڕی ئایینی، تەمارە زارەکی و نووسراوەکان، ئینجا مێژووی بەرهەمهێنان و ئابووری، پیشەسازی و نەریتی بیناسازیمان بێت. ئەمە ناتوانێت خەمان لە تانەدان بپارێزین. بە گومان ناتوانین مێژووی زانستی ئارکەلۆژی یان مێژووی زانستی بەبە بوونی ئاسیای ناوەراست ڕۆژهەڵاتی دوور و پشکوتنەکانی گەلانی کەنی نێوان دوو ڕووبار ئەوە دەزانین کە ژیریاری گریک چۆن پایەکانی خۆی لەسەر ئەفسانەکانی ڕۆژهەڵاتی

بوونیاد ناو.
زۆر جاردێزینەوە شوێنەواریەکان لە ناوچەکەدا ڕاستەوخۆ دەبەتە هۆی دامەزراندنی مۆزووی زانستی ئاسیای ناوەڕاست و ئاسیای سەروو و ڕۆژهەڵاتی دوور. دەتوانین ئاماژە بە هەر قۆناغێکی مۆزوویی بکەین.

پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا یان چل چیرۆک لە بارەی پیرەمەردەوە.. دەشاد کاوانی. نووسەر و ڕەخنەگر

پێشکی:.
پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا، ناونیشانی کتێبێکی ٢٢١ لاپەڕەی قەبارە مام ناوەندییە، لە بارەی پیرەمەردی شاعیرەوە، لە دوتووێی بەرگێکی ڕەقی جوان، بە پێنووسی کامەران سوبحان نووسراوەتەوە. ئەوەی جێگەی بایەخە لەم سەردەمەی سۆشیال میدیا دا و کابووناوەی بابەتە جددییەکان، پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا یەکێکە لە کتێبە نایاب دانسقەکان کە ناوەڕۆکێکی لایەق و کەسێتییەکی گرنگی مۆزووی ئەدەبیاتی بە ئامانج گرتووە. نووسەر لە ڕێگەی ئەم کتێبە دەمانگەیەنێتەوە سەردەمانێک، کە پیرەمەرد ئەستێرەیەکی پرشنگداری ئەدەبیاتی کوردی بووە، زۆر بە جوانی داخ و کەسەری پیرەمەرد و هیوابەاوی لەهەمبەر کەمەگەیەکی نەخوێندەواری ئەوسا دەگێڕێتەوە.
سەرتا:.
هەرچەندە مشتومالکردنی ئەم جۆرە کتێبانە ئاسان نییە، چون پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا، ناچێتە چوارچێوەی ژانرێکی دیاریکراو و هەروەک نووسەری کتێبەکە خۆشی درک بەمە دەکات و لە لاپەڕە (٢٩-٣٠) دەنووسێت: ئەمە ستایل و فۆرمێکە لە گێڕانەوە لە نێوان چیرۆک و ڕۆمان و ڕووداوی درامیی..تاد. ئاستەنگی ئەم شێوازە نووسینە ئەوەیە لە سەرجەم بنەماکانی ژانرەکان دەردەچن و ڕەگیشی لە هەمووان دایە. بەیەشە ناکرێت بە پێی ڕێبازە ئەدەبییەکان لێکدانەوەی بە بکەیت. وەلە تەکنیک و گێڕانەوە و گەمەکردن بە

زمان، لە پیرەمێرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا، زۆر سەرنج راکێشە کە خوێنەر ملی لە خوێندنەوەی نا تەقەبەی نۆکات وازی لێناهێنێت. سەرباری چێژبەخشین و جوان نووسی کتێبەکە، چەندین سەرنج و تێبینیم لە بارەی کتێبەکەوە هەیە کە بە دیدێکی ڕەخنەییەوە لێی دەڕوانم.

هەڵبژاردنی ناونیشانەکان

لایەنێکی دیکەی کتێبەکە، گەرەکمە قسەی لەسەر بکەین هەڵبژاردنی ناونیشانی کتێبەکەیە، کە بە بەچوونی من نووسەر لە هەڵبژاردنی دا، زۆرتر وەک ڕۆژنامەنووسێک لە دەستنیشانکردنی ناونیشانی هەواڵ دا دەردەکەوێت، نەوەک وەکوو نووسەرێکی ئەدەبی، ئەمەشی بە سەرنج ڕاکێشانی خوێنەران کردووە، کە من بەکارێکی باشی نابینم.

ناونیشانەکان دەبێتە بە دوو بەش سەرەکی و لاوەکی.

یەکەم: ناونیشانی کتێب:.

سەرەتا ناونیشانی کتێبەکە کاتێک خوێنەر دەست بە خوێندەوەی کتێبەکە دەکات، هەڵپەی ئەوەیە کە لە نەو ئەم کتێبە دا چل دەستنووسی بەناونکراوەی پیرەمێردی شاعیری بکەوێتە بەر دید، یاخوود گەنجینەی چل دەستنووسی بەناونکراوەی کەن لە بارەی پیرەمێردەوە دەخرێتە بەر دەست. کەچی ناوەڕۆکی کتێبەکە زۆرترین خەیاڵ و ئەندێشەی سوبحان و کەمترین زانیاریی لەسەر ژیانی پیرەمێردە، بەڵکوو باشتر دەبوو، کتێبەکە ناونیشانێکی دیکەی هەبووایە، لە کاتێکدا زۆرتر باس لە کەچی دوو شاعیر دەکات، ئەویش مەلا خدری نالی و کاریگەری لەسەر کەچەکەی پیرەمێردە.

دووەم: ناونیشانی بەشەکان:.

کتێبەکە هەر وەک لە ناونیشانەکەی ئاماژەی پێکراوە چل دەستنووس و یاخود چل چیرۆکە، بەم جۆرەش دابەشکاری تەکنیکی بەشەکانی بە کراوە، ناونیشانی بەشەکانی بە هەڵبژێردراوە، ئەوەی جێگەی هەڵویستە لەسەر کردنە بە هەر بەشێکیان سە ناونیشانی بە دیاریکراوە، بە بەچوونی من قەرەباغێکی زۆری خستەتە سەر ناونیشانەکان، هەر بە نموونە بە هەر بەشێک نووسراوە دەستنووسی یەکەم: چیرۆکی یەکەم لە پاییشیدا ناونیشانی بابەتەکە، دەکرا تەنیا یەکەك لەم سە ناونیشانانە بە هەر بەشێک دیاری بکات.

تەکنیک لە کتێبی پیرەمێرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا:.

پیرەمێرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا، دەتوانین بڵێین لە ڕووی تەکنیک و شێوە و بونیادی نووسین، بە جۆرێک نووسراوە، کە بە تەواوی تەکنیکی نووسینی ڕۆمانە هاوچەرخەکانە، تەکنیک بە وردی کاری لەسەر کراوە و وا لە خوێنەر دەکات لە سات و وەختی

خوێندنەوەی دا، بە هەی شاردنەوە و تقەتکردنی ڕاز لای نووسەر و بەکارهێنانی فلاشباگ و گەمەکردن بە کات و شوێن. لە هەندێ شوێن مەنەلەگ، خاڵی ئەرێنی کتێبەکەن و و خوێنەر دەخەنە مەزاقەوە. بە تایبەتی لە هەندێک بەش سەرداوی زانیاری دەربارەی ڕووداوێکی بەشێکی دیکە دەدات. بە نموونە لە دەستنووسی یەکەم، چیرۆکی یەکەم چیرۆکێک دەگێڕێتەوە، لە لاپەڕە (١٥) هاتووە جیاواز لە ٣٩ چیرۆکانی تر: زانیاری باس لە دەزینەوەی گەنجینەیەکی گەورەی دەستنووسی شاعیرێکی مەزنی کورد دەکات، کە مەبەست لێی مەلا خدری نالییە. دەنووسێت: خوێنەر دەتوانێت لە چیرۆکی (٣٥) بە فراوانی ئەم بەسەرهاتە بخوێنێتەوە. وەلە کە دەچیتە بەشی چیرۆکی (٣٥) زانیارییەکی ئەوتۆت لە بارەی گەنجینەی دەستنووسکانی نالی دەست ناکەوێت نووسەر لەوشەوە پاڵێک بە خوێنەرەوە دەنێت و بە بەشی (٣٦) بە ناوی (بینینی کەمەڵێک دەستنووسی مەلا خدری نالیی) ئەم تەکنیکە هەم جوان و هەمیش سەرنج ڕاکێشە. هەروەک لە لا (٥١) ی کەتایی بەشی حەوتەم باسی ئامەژەی بە نامەگەیێنەوەی نەوان سائیب و پیرەمەرد دەکات، کە پیرەمەرد بە شیعرێک وەڵامی سائیب دەداتەوە، کەچی خوێنەر وادەزانێت شیعرەکەی لە بیرچووە دایبنێت، کەچی زۆر بە جوانی دەقی شیعریەکە دەخاتە بەشی دواتر و لاپەڕە (٥٣).

ناوەڕۆک لە پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا:.

ناوەڕۆکی کتێبی پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرۆکدا، لەسەر ژیان و کەچکردنی پیرەمەردە، وەلە لە پاڵ پیرەمیردیش دەچێتە سەر کەچ و جەهشتنی شاری سلێمانی لای نالییەوە، هەمان چارەنووسیش ڕوو لە تەفیق بەگی پیرەپەرد دەکات. دوای گەڕانەوەی پیرەمەرد، بە باوشی نیشتمان بە هەی خراپی خەڵکی شاری سلێمانی و تاوانبارکردنی پیرەمەرد بە پیاو و سیخووری ئینگلیز و خراپ مامەڵەکردنیان، جارێکی دیکە پیرەمەرد دەیەوێت لە ڕێگەی بەغداوە بچێتە شام و بگەڕێتەوە ئەستەمبوڵ. بە ڕوانینی من ئەم کتێبە، باسی دوو شاعیر و دوو کەچی هەردوو مەلا خدر و حاجی تەفیقە، نەوەک تەنیا پیرەمەرد. ناوەڕۆکی کتێبەکە تا ئەندازەیەکی زۆر لەگەڵ ناونیشانی کتێبەکە ناگونجێت. ناوەڕۆکی ئەم کتێبە لە لاپەڕە (١٦) بە باسی چیرۆکی دەستنووسکانی کتێبەکە دەکات کە باسی هاوڕێیەکی دەگێڕێتەوە، چیرۆکی ئەم هاوڕێیە تا کەتایی لەگەڵ ڕوودوکان دەڕوات. زۆر ڕوون نییە ئەم باسە ڕووداوێکی واقیعییە یاخود خەیاڵییە بە تایبەتی لە لاپەڕە (٢٨) بە تەواوی دەبێتە چیرۆکێکی خەیاڵی و فانتازیی، ئەویش بە تەکەڵە کردن و هەنانەوەی پیرەمەردی شاعیر بە ناو باسکەی. هەر ئەمەش وادەکات نووسەر لە لاپەڕەی (٣٠) هەست بە سەرلێشێوانی خوێنەر

دەکات و سەرپشکی دەکات کە خەی چۆنی پەخشە ئاوا وێنای دەق و بکات و لە ژنـــــرەکە بەوانـــــت. هە ربەیەشە لە لاپەڕە (٣٢) بەتەوای کەسایەتییەکانی ناو کتێبەکە لەیەک هەڵاوەرد دەکات. لە لاپەڕەی (٧٠) دەتە سەر میژووی دەستنووسەکان کەچی هیچ بەراور و ڕەکەوتی دەستنووسەکان و کەی و چۆن نووسراوەتەوە، ناخاتەووو. هەروەها لاپەڕە (٧٦) بە (٧٩) چەند دەریکی دەستنووسە کۆنەکان دەخاتە ووو، بەئەوەی ئاماژە بەوە بکات کە ئەو دەڵانەی نەو دەستنووسەکە لە چ سەرچاوەیەک وەریگرتوون و یاخود ئاخیزگەیکەی لە چییەوە هاتووە. دواتر لە لاپەڕە (٨٢) و نووسەر باسی نووسینی دە دەفتەری قەبارە گەورەی دەستنووسی خەی دەکات، کا باس لە مەژووی سەت ساڵەی شاری سلەمانی دەکات. خوێنەر چاوەڕێی ئەمە دەکات لەم دە دەفتەرە، یەک دوانەکیان تایبەت کرابەت بە پیرەمەرد، کەچی نووسەر هیچ ناچەتەوە سەر دەفتەرەکان کە چیان بەسەر دەت. لە لاپەڕەی (٨٥-٨٦) لە ڕەگەی پەڕەگرافەکی ڕەژنامەی ژیان لە ژمارە (٢٩٣)ی ساڵی (١٩٣١) باسەکی پیرەمەرد لەبارەی کەچەکەی نالی شاعیر دەگێڕەتەوە، کامەران سوبحان گومان دەخاتە سەر ئەم نووسینەی پیرەمەرد کە گەشتەکە هی خەی بیت و بەناوی نالی نووسیبیەتەوە، ئەمەش بە هەی تەکەکردنی خەیاڵی نووسەرە بە حەقیقەت، کە گورزیکی لەڕاستی ڕووداوەکانی پیرەمیرد و هەم نالی وەشاندووە. لە لاپەڕە (٩٤) دا باسی دەستنووسەکانی پیرەمەرد و ئەو دەستنووسانەی لەباری ڕەژگاری فەرمانڕەوایەتی عوسمانی بەسەر کوردا، لە قاسەیەکی ئەرشیفاخانەی ئەستەمبوە داندراوە و قوفە داروە، کەس دەستی پەناگات. لە کاتەک دا لە ڕاستی دا هەموو ئەرشیفخانەی عوسمانی خراوەتە بەرد دەست ئەو کەسانەی کە داوای وێنەی دووەمی دەستنووسەکان دەکەن، مەگەر تەنیا بابتەکی زەر نهێنی بەت و پەیوەست بەت بە ئاسایشی نیشتمانی ئەم وەاتە. لەگەڵ ئەوەش لە لاپەڕە (٩٦ بە ١٠٦) ژمارەیەک دەستنووس باس دەکات کە وەک دەستنووس نەماونەتەوە، بەڵکوو لە ڕەژنامەکانی ژین و ژیان بەاوبوونەتەوە، هەندەکیان کات و ڕەکەوتی داناوەن هەندەکیشیان تەنیا ئاماژەن بە ئەو نووسیانەی کە ئەو کات نووسراون. هەروەها لە لاپەڕەی (٩٨) کتێبەکە بەتەواوی دەبەتە ژیانی نالی شاعیر و هیچ پەیوەندییەکی بە پیرەمەردەوە نامینەت.

زمانی پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرەکدا:.

لایەنی زیندووی ئەم کتێبە زمانەکەیەتی، نووسەر چۆن گەڕاوە بە دوای ناوەڕەک و بابەتەکی جوانی بە خوێنەرانی هەڵبژاردووە و ئەوەندەش زمانی گەڕانەوە و سەربردانی جوانە، کە شایانی باسی نالیی و پیرەمەردە، کامەران خەشی شارەزایەکی باشی زمان و ڕەنووسی

کوردییە. بە سەلیقەوە دەنووسەت. هەر بەیە زمان لای سوبحان زاهە بەسەر دەق دا. ئەمە واتای ئەوە نییە کە هیچ کارەک بە کەموکەسری بەت، بەیە لە بەشی چیرەکی هەشتەم شیعرەکی توەە و یاخی! لاپەڕە ٥٣ پیرەمەر لە وەڵامی نامەیەکی مستەفا سائیبی خوارزای کە بە تورکی بەی نووسیوە، وەک نارەزبوون لە تورکی نووسی سائیب میرەمیرد شیعرەکی هەجووی بە دەنووسەت لە دوو دەی یەکەم دا دەڕەت: مستە، وادیارە تەش جل خوار ئەکەی. ئەستەت ئەخوری و مەیلی بار ئەکەی. کامەران سوبحان بە شیکردنەوەی وشەی جل خوار لەم دەڕەی پیرەمەرد، نووسیویەتی: جلخوار بەو کەسانە دەوترا کە تورک خوازبوون و حەزیان بەلایەنگری و مانەوە لەژەر سایەی تورکیا دەکرد. لەرە کامەران سوبحان کارەکی باشی کردووە، مەبەستە سیاسییەکەی ەوونکردەتەوە، وەلە پیرەمەرد ەەک مەبەستی کەرییەتی مستەفا سائیبە، چونکە جل بە کورتان، یان ئەو پارچەی سەر پشتی کەرە کە خوار دەبەت بار هەەناگرەت، واتە کەرەکی دەزە و لامل و لە عەمەل کەتووە.
هەروەها لە بەشی چیرەکی(١٠) لاپەڕە (٦٠) دەنووسەت: ەاکشا و جاجمەکی ەەنگ هەناریی ەەشی گوەگوەی بە جەستەی خەی دا و ونەوز بردییەوە. لەرە کامەران دەکەوەتە هەەوە جاجم بە جەستە نادرەت، بەکوو بە جەستە دادەدرەت، یان بەسەر جەستە دا هەەدەکشەت. لە بەشی چیرەکی (١١) و لاپەڕە (٧٤) نووسەر ولە دەپەیڤەت: نە بەم دەخوەندرایەوە، نە دەمزانی باسی چیدەکات!. ەاستییەکەی ئەم ەستەیە بەم شەوەیەیە: بەم نەخوەندرایەوە و نەمندەزانی باسی چی دەکات.
هەروەها لە بەشی چیرەکی (١٨) و لاپەڕە (١٢٢) دەنووسەت: ەەژەک بە ەەکەوت لە کتەبخانەکەم کەوتم بەسەر دەفتەرەکی ەەشکراوەی پە لە نووسین. نووسەر لەرە بە دەزینەوەی دەفتەرەکی پە لە نووسین دا، کەوتن بەکار دەهەنەت، کە لە زمانی کوردی دا، هەەیە چونکە کەوتن واتە بەربوونەوە، ئەستا ئەمە نازانین ئایە کامەران سوبحان بەسەر دەفتەرەکە دا بەربەتەوە، یان بینیویەتەوە. هەمان هەەی لە لاپەڕەی (١٤٢) دا دووبارە کردەتەوە ئەژە: دەکەوم بەسەر نووسینەکی پیرەمەرد دا.
پاشان لە بەشی (٢٨) و لاپەڕە (١٦٩) نووسەر ەەستەیەکی بە ناوی ئەفسانەی کەنی وردی وەرگرتووە کە نووسینی رستەکە چەوتە (هەر چیرەک و بەسەرهاتەک لەو شەوەی مانگدا (٢٨) ەووبدات، ەاز و نیازەکەی دەگاتە مەنزە!) لەم ەستەیە لەشەوی مانگ دا (٢٨) ەووبدات، نازانم مەبەستی ەوودانی (٢٨) چییە؟ دەبوویە بنووسەت (لە شەوی بسیت و هەشتی مانگ دا هەر جیرەک و بەسەرهاتەک ەووبدات، راز و نیازەکەی دەگاتە مەنزە).
لە بەشی چیرەکی یانزەهەم دا لاپەڕە (٧٤) ش دا دبەژەت: دەەکانیشی

ئاسەیی و ستوونی کەتبوون بەسەر یەکدا و نە بەم دەخوەندرایەوە، نە دەمزانی باسی چیدەکات!. لەرەش نیوەی کەتایی ئەم ەستەیە هەیە و نە بەم دەخوەندرایەوە، نە دەمزانی باسی چیدەکات!. ەاستەکەی ئەویە کە پەم نەدەخوەندرایەوە و نەمدەزانی باسی چی دەکات. ئەوەی کە زمانی کتەبەکەی زەر جوانکردووە نووسەر لە هەندەک شوەن دەقاودەق زامنی پیرەمەردی داناوەتەوە وەک لاپەکانی (١٨٠) تا (١٩٣)لە چەندین شوەن ئەم زمانە کەنە بەرچاو دەکەوەت.

ئەنجام:.

لە کەتایی دا سەرئەنجام بەوە گەیشتین کە کتەبی پیرەمەرد لە دەستنووسی چل چیرەکدا لە ەووی شکەییەوە، تایبەت کراوە بە حاجی تەفیقی هەمزاغەی مەسرەف، بەەام لە ناوەەەک و فەرم دا، بە کەچی دوو شاعیر لە دوو کات و زەمەنی جودا دەگەەەتەوە و کەمترین زانیاری و سەرداوی دەق و دەستنووس و مەبەست و ئاکامەکانی لە بارەی شاعیرەوە دەپەکەت. زەرتر لە چوارچەوەی سەز و هەست و خەشوستی نووسەر بە ئەم شاعیرە، رووداوەکان لە جوخزی خەیاە و وەناکردنەکی ئەدەبی وەسفی و خەی بینیوەتەوە، نەوەک لیکەەینەوە و بە دواداچوون و شیکاری ئەدەبی.

نەریت و بەهاکانی لە نەوان ئەدەب و فەلسەفە دا... دەشاد کاوانی

نەریت ئاماژەیە بە کەی گشتی بەهاکانی ەابردوو، بیروباوەە، هەستیاری جوانیناسی و فەەمە ستاندارەکانی ەەفتار. نەریت، چونکە سەر بە ەابردووە، کاریگەرییەکی کەمی لەسەر فەرمەکانی ژیانی ئەستامان هەیە. زەرەک لەو بەهایانەی ئەستا باوەەمان پەیان هەیە، نیشانەی تەپەەاندنی نەریتن، یان باشتر بەەین نوبوونەوەی بەردەوامی نەریتن. هەرچەندە نەریت بە بوونی ئەستا بنەەتییە، بەەام ئەستا تەنیا دەتوانرەت تەپەەنرەت، و بە ەوونتر بەەین، بە نەهەشتنی چەند پەکهاتەکانی کە لە داواکارییەکانی ئەستا جیا

نەکراونەتەوە. هەر جەرە ئاڤانگاردێک لە مێژووی مرۆڤایەتیدا لە تەکردنەوەی ڕیشەیی نەریت و جەگرەوەی بیرکەی نوێوە سەرچاوە دەگرێت. بە مانایەکی زەر فراوان، تەواو دەکرێت بڵێین ئەوەی گەشەسەندنی شارستانیەتی مرۆڤی بەرهەم هێناوە، تەنیا چەند کردەوەیەکی چاکسازی و سەرگەرمییە.

پەیوەندی نێوان ئاڤانگارد و نەریتی لە ئەدەبدا تایبەتترە، چونکە زەرەک لە بزووتنەوە نوێیەکانی ناوی ئەو سنوورانە دەشکێنن کە بزووتنەوەکانی پێشوو تا ئێستا خەیان ڕاگەیاندووە، بانگەشە بە هەوەشاندنەوەیان دەکەن و یەکەکی نوێیان لە شوێنی ئەو دامەزراندووە، زنجیرەیەک لە بزووتنەوە ئەدەبییەکانی وەک مرۆڤگەرایی، کلاسیکیزم، ڕۆمانتیزم، مەدەرنیزم و پۆستمەدەرنیزم، هەموویان بە پێی ئەو بەچوونەی سەرەوە، سیستەمێکی بەهای نەریتی دیاریکراویان دروستکردووە وەک جەرەک لە ڕەخنە لە یەکتر – ئەم دووەمیان ڕەخنە لە یەکەمیان دەگرێت، واتە ڕوانگە جوانیناسییە ئەدەبییەکان، شێوازی چاودێریکردنی جیهان و شێوازی نووسین، وەک کاریگەرییەکی زەر قووە، بەڵام لە وەڵامێکی ئەرێنیەوە بە ئەو کەشە جەراوجەرانەی کە ئەمڕۆ ڕووبەڕووی مرۆڤایەتی دەبێتەوە، هەستێک هەیە کە ڕەخنە لە شێوازی ژیانی کێن دەگرێت. واتە پەرسەندنی ئەدەب لەسەر ئەو ڕاستییە دامەزراوە کە چەند نووسەرێکی بادەستی ئەدەبیات بەرهەمی نووسەرانی مەزنی دیکەیان وەرگرتووە و لە هەمان کاتدا ڕەخنەیان گرتووە و لە گەشەسەندنی ئەدەبیات کە گەشەسەندنەکە کە بە تەپڕەین لە کەنەکان دەربەدەرێت و نوێ، زەرجار لە پێویستی ڕاستکردنەوەی ناتەواوییەکان و لایەنگرییەکان و تەنانەت هەڵەکانیشدا سەرهەڵدەدات کە کێن خەی بە تەپڕەبوونی کات ئاشکرای دەکات.

ئەو بەچوونانەی سەرەوە سەبارەت بە گەشەسەندنی ئەدەب پێشگریمانە دەکەن کە ئەدەب لە ڕووی جەوهەری ناوەوەی خەیەوە لە ڕابردووەوە تا ئێستا، لە نەریتەوە بە داهێنان و ئاستێکی نزمتری هەیە. واتە ئەدەب (لە داهاتوودا) وردە وردە لەسەر بنەمای ئامانجێکی دیاریکراو تەواو دەبێت، بەڵام ئامانجی گەشەکردنی ئەدەب چییە؟ ئایا جەیمس جەیس ئەو ئەرکەی بە سەرکەوتوویی تەواو کرد کە شکسپیر لە ئەدەبدا نەیتوانی بە ئەنجام بگەیەنێت، و سەلماندی کە جوانیناسی کاریگەری بەدەست هاتووە لە (ڕوتی هەشیاری) نووسین بەرزترە لە کاریگەری جوانیناسی لە کارساتەکانی شکسپیردا؟ خەمێکی ڕەحی مرۆڤ مەدەرنەکان بە لەهاتوویی بەرز دەردەبەدرێت، گەشەیەکی زیاتری چیرەکی هەمەر بە هەمان ناو بێت؟چۆن وەڵامی ئەو پرسیارانەی سەرەوە بدەینەوە ئەو بابەتەیە کە ئێستا باسی دەکەین، پرسیاری

ناوەندی وامان لەدەکات بە قووەیتر شیکاری پەیوەندی نێوان نەریت بکەین و ئەستا. و پەرەسەندنی فەلسەفە ڕوون بکرێتەوە.
ئەوەی زانست بەدوایدا دەگەڕێت، حەقیقەتە. واتە پشت بەستن بە دەستکەوتە زانستییەکانی نەوەی پێشوو، لە هەمان کاتدا، وردە وردە نزیکبوونەوە لە حەقیقەت بە نکۆڵیکردن لە دەزینەوە و گریمانە نوێیەکان و بەشە ناواقیعییەکانی جیهانی مرۆڤایەتی. لە ڕوانگەی گەشەسەندنی مێژوویییەوە دەتوانین گەڕان بەدوای ڕاستی لە زانستدا بە ڕەگەزێکی ڕاکردن بچوێنین: توێژینەوەی زانستی بریتییە لە کۆکەکردن و سیستماتیککردن و ڕەکخستنی دەستکەوتەکانی نەوەکانی زانا بە زانین و ڕوونکردنەوە و چارەسەرکردنی کێشە بنەڕەتییەکەی چەنەتی شتەکانی جیهان بە ڕاستی هەن، ئاماژەیە بە پرسەی باشترکردنی وردە وردەی بەکارهێنانی. مرۆڤ حەقیقەت دروست ناکات، بەڵکو دەیدەزێتەوە: دەزینەوەی حەقیقەت ئەوەیە ڕەگە بدەیت حەقیقەت خۆی ئاشکرا بکات. یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندییەکانی حەقیقەتی زانستی بابەتییەتییەتی. بابەتییەت بە واتای چاودێریکردن و لێکدانەوەی جیهان لە ڕوانگەیەکی ناوازەوە کە هی کەس نییە. هەر لە ڕەگەی ئەم ڕوانگەیەوەیە کە دەخێ ڕەسەنی شتەکان دەبەتە ئەبژەی زانین. ئەم پرسەی دەزینەوە تایبەتمەندییە و تایبەتمەندی پەرەسەندنی هەیە. دەزینەوەی ڕاستی وردە وردە لە سنووری عەقڵی مرۆڤدا ئاشکرای دەکات. واتە مرۆڤ لە ڕەگەی زانستەوە وردە وردە لە حەقیقەتی جیهان و خۆی نزیک دەبەتەوە.
بەڵام ئەو بەچوونەی کە ئەدەب وردە وردە گەشە دەکات، بە توندی لەژێر کاریگەریی بیرکە زانستییەکاندایە. ئەم جارە بەچوونە لەسەر ئەو بنەمایە دامەزراوە کە ئەدەب وەک زانستە سروشتییەکانی دیکە، سروشتی دەزینەوەی بەردەوامی هەیە بە ئەو شتەی کە بەدوایدا دەگەڕێت. بەڵام ئەگەر ئامانجی سەرەکی زانست گریمانەکردن و تاقیکردنەوە و پشتڕاست کردنی ڕاستییەکان بێت، ئەوا ئامانجی ئەدەبیات زیاتر ئەبستراکتە و زۆر ئەستەمە دیاری بکرێت کە چییە؟ تەنانەت ئەگەر بتوانرێت، تەنها مشتومڕێکی بەکەتایی لەدەکووەتەوە، ئەوە تەنها شتێکە. بەڵام لە ڕوانگەی فۆرم و ناوەڕۆکی ئەدەبیەوە، ڕەنگە مرۆڤ بڵێت کە تەوری ئەدەبی و شێوازەکانی دەربڕین کاراکتەرێکی مێژوویی بەهێزیان هەیە، هەر بۆیەش بە تەپڵبوونی کات پەرەدەسێنن.
سەرەتا با بە کورتی باس لە بابەتی ئەدەب بکەین: ئایا بەڕاستی بابەتەکانی ناو ئەدەب نوێ دەکرێنەوە؟ بە ئەم پرسیارە هەندێک لە ڕەخنەگرانی ئەدەبی و پێکهاتەناسان کە لە تیۆری دەروونشیکاریی کارل گوستاف یۆنگ لە بەرهەمی بیستەمدا ئیلهامیان وەرگرتووە،

ژمارەیەکی دەنگدار دەدەن. بەپێی تیۆری نائاگایی بەکۆمەڵ کە بە ئەدەب بەکارهاتووە – ڕەخنەی ئارکیتایپ- زنجیرەیەک ئەزموونی بنەڕەتی مرۆڤ لە سەردەمی سەرەتاییدا لە نەوەیەکەوە بە نەوەیەکی دیکە وەک نائاگایی بەکۆمەڵ دەگوازرێنەوە و لە بەرهەمکانی زۆرەک لە نووسەراندا بە شێوەی جۆراوجۆر دەردەبڕێن. نائاگایی بەکۆمەڵ ئاماژەیە بە کۆمەڵێک یادەوەری سەرەتایی کە هاوبەشن لەگەڵ هەموو مرۆڤەکان و لە قووڵایی (خوارەوە) هەشیاری هەر تاکێکدا کەوتوون. بە بەوای یۆنگ، ئاماژە بە "وێنەی سەرەتایی" دەکات کە وەک "پاشماوەی دەروونی" لە ژیانی باوباپیرانی کێندا دووبارە دەبێنەوە، لەلایەن نەوەکانیانەوە لە دەخێکی "نائاگا"دا بە میراتیان گرتووە، و لە ئەفسانە و ئایین و خەون و خەیاڵی کەسیدا دەربەدراون، هەروەها لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا. ئاگر، ئاو، خەر، مانگ، ڕەنگەکان، دایک و باوکی گەورە و پیاوی دانا، ئارکیتایپی گەردوونین کە بە درێژایی مێژوو لە زۆرەک لە بەرهەمە ئەدەبیەکانی هەموو کولتوورەکدا بە شێوازی جۆراوجۆر دووبارە بوونەوە.

ستراکتەرالیزم: بریتییە لە کۆمەڵێک پێکهاتەی پێوەندیی زۆر ئەبستراکت (واتە ئەو پێکهاتانەی کە دژایەتی یەکترن و لە هەمان کاتدا بەستراوەتەوە بە یەکەوە) کە لە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان (ئەفسانە و ئەفسانە) و هەماگەرایی لەژیکیدا دەربەدراون. (بە دەزینەوەی پێوەندی نەوانیان و دیاریکردنی ئەو مانایەی کە لە ڕەگەی ئەو پێکهاتەوە سەرهەڵدەدات) ئاماژەیە بە ئەو ڕەوتە کولتووریەی کە شیکارییەکە هەوڵدەدات بەکاری بهێنێت. یان ئەگەر بە سادەیتر باسی بکەین، بونیادگەرایی پێی وایە سروشتی هەر توخمێک لە بارودۆخێکی دیاریکراودا خێی لە خێیدا گرنگ نییە، بەڵکو گرنگییەکەی لەلایەن توخمەکانی دیکەی ئەو بارودۆخەوە دیاری دەکرێت. هەر شتێک تەنیا کاتێک مانا و گرنگی هەیە کە لە پێکهاتەیەکدا جێگیر بکرێت کە بەشێکە لێی. ستراکتەریستەکان پێیان وایە هەموو چالاکییەکانی مرۆڤ بنیات نراوە نێک سروشتی یان "جەوهەری". وەک میتۆدێکی شیکاری کە لەسەر بنەمای نەخشی بیرکە و کردارەکانی دووبارەبووەوە لە ئەدەبدا دامەزراوە، ئەم ڕەوتە سەرنج دەخاتە سەر ئاشکراکردنی "پێکهاتەی قووڵ"ی پشت ڕووکاری دەقێک. ئەم پێکهاتەیە لە ڕاستیدا لە زنجیرەیەک فاکتەری بە کۆسایەتی و ترانسمێژوویی و ناکۆک پێکدێت و ئەو بەرهەمە ئەدەبییەی لە پێوەندییەکیەوە سەرهەڵدەدات لە کۆتاییدا سەر بە یەک "کۆسایەتی" سوبژێکتیڤی تاکەکەسی نییە، بەڵکو وەڵامی ئەم سیستەمەیە بە کارکردی ئەو کارە تاک لە سەردەمێکی جیاوازدا.

هەردوو ڕەوتی تیۆری سەرەوە دژە سوبژێکتیڤیەت (دژی سوژەی مرۆڤ وەک

بوونەکی تاکی سەربەخۆ و ئیرادەی ئازاد) وەک ئامرازێک بۆ پێکهاتە و مەدەلێ سەرتایییەکانی سروشتێکی بەکەس و زات (واتە لە دەروەی مژووی تاک و مژوو بەگشتی).چالاکە بەیە بە ئەوان مانادار نییە کە مەبەستی نووسەر- شاعیر لە ڕەخنەی ئەدەبی و قبوڵکردنی جوانیناسیی خوێنەردا بزانن؛ بەڵکو گرنگییەکی تایبەت دەدەن بەوەی کە کام نەخش و پێکهاتە لە کارەکەدا نوێنرایەتی دەکرێت کە تێیدا دووبارەکردنەوە و گەڕانکاری گونجاو ئەنجام دەدرێت. بەم مانایە ئەو بیرکەیەی کە لە کارەکەدا دەبە پشبخرێت، تەنیا لە گەڕانکاریییە جەراوجەرەکانی پێکهاتەی ناوخەیی و مەدەلی سەرتایییەوە دەتوانێت بێت. (بە نموونە لە ئەدەب) بوون بە فاکتەرێکی دیاریکەر و سەرچاوە لە چالاکی داهێنەرانەی ئەدەبیدا ئەم دەرئەنجامانەی هەیە: جیهانی دەروونی سوژە و مژووەکەی، واتە چۆن لە چ قۆناغێکدا ژیاوە، لە بنەڕەتدا، کاریگەری لەسەر دروستبوونی بەرهەمێکی ئەدەبی نییە؛ جەرە سەرتایییەکان و مەدەلە بنەڕەتییەکان، کە زانین و بەو هەیەوە هەمیشەیی بن، بنەمای ناوەوەی دروستکردنی بەرهەمێکن. بەو پێیەی ئەدەب وەک ئامرازێک بە خۆ بەدیهێنانی ئەم جەر و مەدەلانە سەیر دەکرێت، دروستکردنی ئەدەبی تەنیا پێیوستە بەوەی کە نووسەران بە شێوەیەکی نائاگا گرنگیدان بە دەربڕینی مەدەل و پێکهاتە سەرتایییەکان، کە لە سروشتدا بە کەسایەتین و زەر تەقلیدین، وازهێنان لە ئیرادەی کەسی خۆیان . واتە ئەدەب وەک نەریتێک لە ئابردوو تەنیا پاڕێت، بەڵکو بە گەڕانەوەی نائاگایانە بێ، لە سەدەدا تاکایەتی سنووورداری خۆی بەدەست دەهێنێت: ئەدەب نەریت دروست ناکات، بەڵکو ئەدەبی نەریتی دروست دەکات.

سەبارەت بە شێوازی دەربڕین، دەتوانرێت شێوازەکانی دەربڕین لە دراما و کارەساتەکانی یۆنانیدا لە تراژیدیاکانی شکسپیر و شانۆنامەکانی ساموئێل بێکێت و تەنانەت شانۆنامەکانی هارۆلد پینتەر بدەزرێتەوە. پێکهاتەی تاادەیەک ماکرە و گرژی بوونی دراماکان، تێکەڵبوونی پێکهاتەی سە ڕەهەندی کات و فەزای سە ڕەهەندی لە گەڕانەوەکەدا، و گەڕان بەدوای تەپڕاندنی ڕەح و سنووردارکردنی جەستەیی لە جەستەدا کە لەسەر قۆناغێکە هەشتا وەک بنەڕەتیترین فاکتەری فەرم لە دراماتەرژیدا دادەنرێت. سەبارەت بە شیعر، زەرەک لە دەربڕینەکانی ڤەرجیل لە شیعرەکانی کەلەریج و وەردسوەرسدا دەبینرێت. ئەگەر سەیری ئەدەبیاتی کۆنی یۆنانی و ئەدەبی ڕۆژهەڵات بکەین، کە سەرچاوەی ئەدەبی ئەوروپی نییە، دەبینرێت کە ئامرازی هونەری دەربڕینی چالاکی و بیرکردنەوەکانی مرۆڤ – واتە بە مانایەکی فراوان، کەمەڵەک دەربڕینی وەک تەمسیل، ئەنیمەیشن، و وەسف – لە

دەرزمانەو بەکارهێنراون. لە چیرۆکگەلانیشدا هەمان شتە و بەگشتی لەبی پێناسەکەری میتۆدە نەریتییەکان لە ئەدەبی هاوچەرخدا زەحمەت نییە.

بهەام پێیوەندی فەلسەفە لەگەڵ نەریتدا تایبەت و جیاوازە لە پەیوەندی زانست. بە مانایەکی دیاریکراو دەتوانین بڵێین تەواوی فەلسەفەی ئەژئاوا زنجیرەیەک لەکدانەوەی بەرهەمەکانی ئەفلاتون، ئەم بەچوونە وا گریمانە دەکات کە هەموو ئەو بەرهەمە فەلسەفیانەی کە دوای فەلسەفەی ئەفلاتون دێن لە بنەڕەتدا دەرئەنجامی بیرکردنەوەن لەسەر بنەمای چەمک و ئایدیا فەلسەفیەکانی ئەفلاتون و بە شێوازی جەراوجەر بەستنەوەیان. بەڵام گەمژەکردن لەسەر دەرئەنجامە تیۆریەکانی ئەو جەرە بەچوونە دەرئەنجامی ڕەژەگەرایە. بەڵام ئەوەندە زەحمەت نییە دەرئەنجامە تیۆریەکانی ئەم جەرە بەچوونە بە خەیاڵدا بهێنین: ئەگەر فەلسەفەی ئەفلاتون وەک سەرچاوەیەک هەموو ئەگەرەکانی ئەو فەلسەفەیەی لەخۆ بگرێت کە دوایی دێت، ئەوا هیچ داهێنانێکی ڕیشەیی لە فەلسەفەدا نامێنێت؛ ئەوەی دەیێت، دووبارەکردنەوەیەکی کەمەک جیاوازە لەوەی کە پێشتر لە فەلسەفەی ئەفلاتوندا وتراوە. لەبەر ئەو فەلسەفەیەی دوای ئەفلاتون سەری هەڵدا لە بنەڕەتدا دووبارەکردنەوەی ئەفلاتون. بەیە ئەو فەلسەفەیەی دوای ئەفلاتون دروست بووە لە بنەڕەتدا ڕەنگدانەوەی فەلسەفەی ئەفلاتون. لە فەلسەفەدا هەزەك هەیە کە پێشکەوتنە مەژوویەکەی دیاری دەکات و دەکرێت ناوی بنرێت نەریت. بەیە فەلسەفە بە تەواوکردنی پێداویستییەکانی گەشەسەندنی ناوخەیی خۆی چاو لە داهاتوو ناکات، بەڵکو لە خۆیدا ڕەنگدانەوەی نەریت و لە هەمان کاتدا لە نەریتدا ڕەنگ دەداتەوە. بەو پێیەی داهێنان لە فەلسەفەدا پێشتر لە نەریتدا دروست بووە، لە داهاتوودا هیچ داهێنانێک بە فەلسەفە نییە. تا فەلسەفە لە داهاتوو نزیکتر بێتەوە، زیاتر دەگەڕێتەوە بە ڕابردوو: ئەمە دیاردەی دواکەوتوویی نەریتە لە فەلسەفەدا.

بە گەڕانەوە بە ئەدەب، سەرتا دەبە بڵێین کە هیچ مەیلێکی ناوەکی نییە بە باشتربوون بەرەو داهاتوو؛ ناکرێ بڵێین بە ئامانجێکی دیاریکراوەوە گەشە دەکات. ڕەنگە هەندێک بڵێن ئامانجێکی ئایدیاڵ هەیە کە لە مەژووەوە لە ئەدەبدا بەدواداچوونی بە کراوە: جوانی، بە پێی ئەم بەچوونە، ئەدەبیش وەک گەڕان بەدوای حەقیقەتی فەلسەفیدا لە چوارچێوەی مەعریفە و عەقڵی مرۆڤدا، بەدوای سروشتی ناوەوەی جوانیدا دەگەڕێت وەک یەک چالاکیی جوانیناسی لە چوارچێوەی خەیاڵی مرۆڤدا، دەکرێت. لەبەر تایبەتمەندییە بنەڕەتییەکانی جوانی دەخەینەڕوو کە مەژوو تەدەپەڕێنن – واتە ڕەکخستنی

هاوئاهەنگ، خۆشی، هەستی ئەرێنی بەرامبەر بە ژیان، بیرکردنەوە لە یەکەیزی لەگەڵ سروشت، دەربڕینی ڕەحی زاڵ و پرسەی کەکردنەوەی سروشت و هتد، کە ئەگەر هەمیشەیەکانن لە سەرهەڵدانی ئەدەب. ئەگەر فەلسەفە بەرهەمی گەڕینی فەڵسەفەکان بێت کە سەر بە نەریتی ئەفلاتون1 دا ئەگەر لەی بەوانین، دەکرێت لەبەرچاو بگیرێت کە ئەدەبیات بەرهەمی ئەزموون و هەست و هەستی بنەڕەتی مرۆڤ، وەک ترس، غرور، دڵەڕاوکە، شەرمەزاری و خۆشی و تادوای، کە بە شێوەی جەراوجەر دەربەدراوە.

بەڵام حەقیقەت و جوانی سەر بە دوو فەرمانی جیاوازن. ئەگەر حەقیقەت یەکەیەکی ستانداردی وردبینی بێت بە تەکەبوونی مرۆڤ بە جیهانەوە، جوانی ئاماژەیە بە هەستیاری مەجازی (شێوە)ی مرۆڤ لە هەستکردن بە خۆی و هەستکردن بە جیهاندا. گەڕانی مرۆڤ بە جوانی بەدوای بەدیهێنانی پێشکەوتنخوازانەدا نییە بە هەندەک ئامانجی دیاریکراو لە داهاتوودا، بەڵکو بەدوای دەربڕینی سروشتی ناوەوەی خۆیدا دەگەڕێت وەک نەریتەکی دەرین وەک ئەگەرەکی بنەڕەتی. ئەدەبیات ئاماژەیە بە دەربڕینی هەست و هەست و سۆز سەرتایی و بنەڕەتییەکانی مرۆڤ بە مەژوویەکی زاڵەوە بەپێی پەداویستییە ناوخۆییەکانی جوانی.

شاعیری بەناوبانگ تەماس ئەلیەت لە وتارەکەیدا "نەریت و بەهرەی تاکەکەسی، دەڵێت: شاعیر هیچ خودێکی نییە بە دەربڕینی، بەڵکو ئامرازێکی تایبەتە بە تەکەڵەکردنی کاریگەری و ئەزموونەکان بە شێوازی ناوازە و چاوەڕوانەکراو2. لەم وتارەدا دژایەتی لیبرالیزم و ڕۆمانتیزم و تاکگەرایی ئابووری دەکات، کە کارکردی تاک بەرەوپێش دەبەن، داواش دەکات تاک ملکەچی نەزمێکی بە کەسایەتی بێت. بە دەنیاییەوە ئەم فەرمانە نەریتێکی زەر دەسەڵاتدارە. ئەو پێی وایە بەرهەمی ئەدەبی گەورە بە هەر جەرەک بێت لە ڕەگەی میدیای شاعیرەوە لە فەرمێکی نوێدا لە ئەزموونە بنەڕەتییە زەر دەرینەکانی نەریت دروست دەبێت. ئەگەر شاعیر و بەهرەی تاکەکەسی بە پریزمەک بچوێنین، نەریت ئەو ڕووناکییەیە کە تەیدا تەدەپەڕێت و بەرهەمەکەش دەرکەوتنی ئەو لە فەزایەکی دیاریکراودا بە فەرمەک کە لە ڕەنگی جەراوجەر پێکهاتووە. کەواتە ئەوە هەستی تاکێک نییە کە لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا دەردەبەدرێت، بەڵکو ئەو هەستانەی کە پەشتر لە نەریتەکەدا هەن وەک جەرەک لە "تزاڵەیی" ترانس مەژوویی لە ڕەگەی تاکەکەوە خەیان دەردەبەن. بەیە لە چاوی ئەلیەتدا بەهرە ئاماژەیە بە توانای تاک بە وازهێنان لە شوناسی خۆی و تەرخانکردنی سەرنجی تەواوی خۆی بە کەبوونەوەیەکی نوێی هەستی بە کەسایەتی. تا شاعیر واز لە تاکایەتی خۆی بهێنێت، زیاتر لە نەزمی بە کەسایەتی نزیک

دەبێتەوە، دەربڕینەکەی شلتر و ناوازەتر دەبێت.

لە باسەکانی پێشووی پێوەندیی ئەدەب بە نەریتەوە، وەک ڕەخنەی ئارکیتایپ، بنیاتنانیزم و بەچوونەکانی ئەلیەت لەسەر شیعر، ڕوونە کە بەرهەمێک بەرهەمی چالاکی هۆشیاری هزری و سەزداری تاک نووسەر نییە، بەڵکو هەردووکیانە پێش، باڵاتر لە، و خەی مەدەلەکی بنەڕەتی و فەرمەکانی دەربڕینی جەراوجەری ئەو نەریتانەی کە پێکهاتەکانیان بەرهەم هێناوە. لاوازبوونی ڕەهەی ئیرادەی تاک لە بەرهەمەکەدا بە ناچاری گورزێکی کوشندە دەداتە تەوانینی بەرهەمەکە وەک بەرهەمی دەربڕینی ئامانجێکی دیاریکراوی ئەدەب. لە ئەنجامدا ئەدەب دەبێتە میدیەمێک بە دەربڕینی نەریت.

لایەنەکانی ئەو بەچوونانەی سەرەوە هەن کە دەمانباتە سەر لێکڕێنەوە. واتە تەوانینی رادیکاڵ بە ئافراندنی ئەدەبی وەک بەرهەمی نائاگایی و سەرپێچیکارانەی دیاریکردنی زنجیرەیەک پرسەی بە کەسایەتی لەدەرەوەی مەژوو، نەک هەر ڕەهەی ئەدەب لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا کەم دەکاتەوە، بەڵکو دواجار لە بەرهەمی خەی دەری دەکات. دیکتە و کۆنتەڕۆڵکانی نەریت هیچ بوارێک بە بەهرەی تاکەکەسی ناهێڵنەوە، چ هۆشیار بێت یان نائاگا، بە بەکارهێنانی تواناکانی. هەروەک چۆن لە ئابردوودا خەڵک بەرهەمەکەیان بە وەڵامێک بە دەربڕینی جەماوەریی بەهرەی تاک و ڕەنگدانەوەی واقیع لە ڕەگەی ئەدەبەوە دەزانی، ئەو دەستپێشخەریانەی سەرەوەش بەرهەمی ئەدەبی بە بەرهەمی خەدەربڕینی هەزە نائاگا و خەپەرستەکان لە دەرەوەی پانتایی دەزانن لە نیەتی تاکەکەسی. لە کاتێکدا یەکەمیان پەرە بەو بەچوونە دەدات کە مەبەستی نووسەر ئامرازی دەربڕینە، دووەمیان پشتگیری لەو بەچوونە دەکات کە نەریت بەرهەمی کۆچی دوایی نووسەرە. خاڵی کۆبوونەوەی هەردوو بەچوونەکە ئەم کێشەیەی خوارەوەیە، واتە چۆن نووسەر لە بەرهەمی ئەدەبیدا شوێنکی دیاریکراو بە خەی دروست دەکات و بەو هەیەوە هەوە دەدات بەرهەمەکە بکاتە خاوەندارێتی هزری کەسی بە دەربڕینی تاکایەتی خەی.

با لە چیرۆکی "فرانز کافکا و کەسانی پێش خەی"ی بەرخەسەوە دەست پێ بکەین. نووسەر لەم چیرۆکەدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە ئابردوو ئابردوو دروست دەکات نەک ئەستا. ئەو بە پێچوانەکردنەوەی ئاراستەی نەریت، دەڵێ: بەرهەمە بەناوبانگەکانی ئەمە بە تەواوی شەوازی هەستکردن و خوێندنەوە و لێکدانەوەی بەرهەمەکانی ئابردوو دەگۆڕێت. بە نموونە "قەڵا"ی کافکا ڕەشنایی نوە دەخاتە سەر ئەو

شیعـــــرانەی ڕەبەرت براونینـــــگ کە پەشتـــــر لە بیرکـــــراون. بە بەرژەوەنـــدییەکی نوەـــوە دەیخەینەوە دەســـتمان هانمـــان دەدات بە خوەندنەوە. بە بەوای بەرخەس، نەریت شتێک نییە کە بە تەواوی مردوو بێت، یان بە ڕەهایی کۆنترۆڵی ئێستا بکات، بەڵکو ئەگەرێکە کە ئێستا دەیدزێتەوە.

بەچـــوونەکەی بەرخـــەس لایەنێکـــی دەخەشکێری هەیە: ئەو نەریـــت وەک پرەســـەیەکی دینـــامیکی دەبینێـــت کە بەســـتراوەتەوە بە ئێســـتاوە. بە بەوای ئەمە نەریت لە ئەدەبدا تەنیا هەزێکی پەشوەختە دیاریکەری ئێســـتا و داهـــاتوو نییە، بەڵکـــو ئەگەرێکە کە دەتـــوانرێت لە لایەن ئێســـتاوە بـــدەزرێتەوە و پشتەاســـتی بکـــاتەوە. بە واتـــایەکی تـــر پەیوەندییەک لە نەوان نەریت و ئێستادا هەیە و لەوەش زیاتر لە نـــوان نەریـــت و ئاڤانگـــارددا هەیە. وەک چۆن نەریـــت ئەرکـــی پەناسەکردنی ئێستای هەیە لە ڕەگەی مەدەل و پەکهاتەی تا ڕادەیەک بە کەسایەتی و ڕەکخستنی لە زەر ڕووەوە، بە هەمان شێوە ئێستاش ئەرکی کەکردنەوە و ڕەکخستنەوەی نەریتی هەیە. واتە وەک چۆن نەریت بەبە ئەو بنەمای بوونی خۆی لەدەست دەدات، نەریتیش بەبە ئەو مانای خۆی لەدەست دەدات.

تێگەیشتن و لەکدانەوەی هەر بەرهەمێکی ڕابردوو پەویستی بە دیالەگ لە نـــوان ڕابـــردوو و ئێســـتا هەیە. هیـــچ بەرهەمێکـــی ڕابـــردوو بە گەشەگیری تەناگات، بەڵکو لە پەوەندی لەگەڵ بەرهەمکانی تردا تەدەگات. هەر پارچەیەک دەتوانرێت بە دەنگێکی نامە ناوزەد بکرێت. بوون و نیگەرانییەکانی ئێستامان دەخاتە ژێر پرسیارەوە؛ لە هەمان کاتدا لە بارودۆخی مەژوویی تایبەت کە تەیدا دەژین پرسیاری لە دەکەین. کەواتە، لە لایەکەوە دەتوانرێت ئەم کارە لە مەژووی خەیدا بخرێتە ژێر پرسیارەوە. کەواتە، لە لایەکەوە ئەگەر ئەم بەرهەمە بە مـــژووی خۆی ڕوون بکـــرێتەوە، لە لایەکـــی دیکەوە ئەگەر لە ڕوانگەی مەژوویـــی ئەمەوە ڕوون بکـــرێتەوە، لە لایەکـــی دیکەوە، تێگەیشتـــن لە ڕوانگەی مەژوویی ئەمەوە هەمووی داهێنرانەیە . زەرجار مرۆڤکان بە شـــوەیەکی جیـــاواز لەیـــان تەدەگەن و چینە نوێیەکـــانی مانـــا لەناویانـــدا چەســـپاو دەبـــن. لە هەمـــان کاتـــدا تێگەیشتـــن لە هەر بەرهەمێک لە تێگەیشتن لە پەیوەندییەکەی لەگەڵ بەرهەمکانی تردا نـــاتوانرێت جیـــا بکـــرێتەوە. بەیە دەتـــوانرێت لە چوارچێـــوەی پەیوەنـــدییەکەی لەگەڵ بەرهەمکـــانی دیکەدا تەبگەیـــن کە ســـەر بەو بەرهەمانەن. بنەمای ئەم بەچوونە ئەوەیە کە بەرهەمکانی ڕابردوو و بەرهەمکانی ئێستا ئاوێنەن کە ڕەنگدانەوەی یەکترن.

ئێستا تەنیا لە ڕەگەی ڕابردووەوە دەتوانرێت تەبگەین و بەم شێوەیە پرسەی درەژبوونەوەی ڕابردوو بە ئێستا زیاتر دیارە؛ وە ڕابردوو

لەلایەن خـــاڵی تـــایبەتی ئەمەوە لە ئەســـتادا دەدەزرێتەوە و کەدەکرێتەوە. لەرەدا نەریتەکی داخـراو نییە، بەڵکـو نەریتەکـی کراوەیە. ئەو فەزایە بیانییەکانی نەریت کە ئەستا نەناسراون، لە قووڵایی مەژوودا شاراوە یان سەرکوتکراو بوونیان هەیە و پەویستیان بە دەزینەوە هەیە لەلایەن داهاتوو "ئەستا".

چۆن دەتوانین لە داهێنانی ئەدەبی تەبگەین ئەگەر نەریت جارەکی دیکە ئەستا دیاری نەکاتەوە؟ وەڵامی ئەو پرسیارەی سەرەوە هەشتا لەووی پەیوەنـدیی ئەمەوە لەگەڵ نەریتـی ئەدەبیـدا دەتـوانین تەبگەیـن. لە پراکتیکـی ئەدەبـی زەرەک لە نووسـرانەوە ووونە کە نەریت بە ئەوان نوێنرایەتی ڕووتەکی سەرەکی دەکات کە یان پەویستی بە گەڵانکاری هەیە یان بە میرات. پەشەنگەکان بە توندی پەیان وایە کە سـەرنجیان لەسـەر خـاڵە هەشتـا چارەسـەرنەکراوەکان یـان پشتگوێخراوەکـانی نـاو نەریتەکە چەدەکەنەوە، و بـانگەشە بە دروستکردنی ڕووتەکی نوێ دەکەن لە ئەدەبدا کە نامەیە بە نەریتەکە یان تەدەپەڕێنێت. لە بەرامبەردا ئەم دووەمیان دان بە دەسەڵاتی نەریتدا دەنێت و بە تەواوی ملکەچی ڕێنماییەکانی دەبن. بیرەکەی داهێنانی ئەدەبی و چاکسازیی یەکەمیان مانایەکی ناوازەیان هەیە و ئەمەش تەنیا ئاماژە نییە بە کردەی پەداچوونەوە بە نەریتەکەدا؛ بەڵکو بەدوای ئەوەدا دەگەڕێن بە قووڵتر تەیپەڕێنن، بە دووبارە پەناسەکردنەوەی نەریت (یان سەرتا کورتی بکەنەوە بە لایەنگریەکی زەر تەسک، دواتر ئاماژە بە کەموکوڕییەکانی بکەن و ڕەگەیەکی نوێ بە گەڕینـی پەشنیـار بکەن). تایبەتمەنـدییەکی گرنگـی ئەم ڕووتە ئەوەیە کە نووسەران لە ڕەگەی تەڕوانینەکی پەشوختە بە نەریتەوە هەوە دەدەن دەنگی کەسی و سەربەخۆی خۆیان بدەزنەوە. لە ئەنجامدا نووسەرانی ئەم جۆرە بیرکردنەوە لە واقیعەوە (واتە ئەو واقیعەی کە بەسـتراوەتەوە بە نەریتەوە، بەیە تاکایەتییـان بە گشتـی ناناسرێتەوە) بە ئینکاری نەریتەکە (شاراوە)، بەدوای شوێنکدا دەگەڕێن بە خۆیان، و تاقیکردنەوەی خۆیان باشترینە بە ئەوەی تاکایەتی لەناو تەمەکانی نەریتەکەدا تەمومژاوی نەکرێت. لە خوارەوە کورتەیەک لە بەچوونی دژە ئەدەبییەکان، ڤەرجینیا وولف و ئەلی گەبی-گای، لەسەر نەریت لە وتارەکی بەناوبانگی "گەڕانەوەی سەردەمی مەدەرن"دا دەخێنووو. بە وتەی ئەو، چیـرۆکگەڵان بە هێنانی داهێنان بە نەریت پەرەدەستێنێت. و هەشیاریش هەروابێنما تیەریەکانی نەسینی نەسراو ڕوون دەکاتەوە و بە یەکەمجار شوێن

داهێنانێ تەکنیکییە هونەریەکانی یولیسسی جەیمس جەیس کە نوێنەری دیار و بەرچاوی ئەم بزووتنەوەیە بووە، دەگرێتەوە. بە گوێرەی وێف زەربەی نووسەرانی نەریتی "...ماتریالیستن کە لەسەر شتە ناگرنگەکان دەنووسن. واتە بەشێکی زەر لە لەهاتوویی و وزەی خەیان لە هەوەدان بە ئەوەی شتە بە بنەما و ئاگوزەرەکان وەک شتێکی ئاستەقینە و بەردەوام دەربکەون، خەرج دەکەن"3 بە وتەی ئەو، جەیس سەر بە ڕەحانیستی دژە ماتریالیست بووە، نووسەرەکە کە هەموو هەوڵێکی خەی خستووەتەگەڕە بە کردنەوەی "ئەو پریشکە ناوکیانەی کە پەیامەکانیان لە ڕەگەی مەشکی مرۆڤەوە دەنێرن". خەمی ڕەحانیەکان ئەوەیە کە تا دەتوانن تەقلیدی جیهانی دەرەکی بکەن، بەڵکو گوزارشت لە پرسەی "ژانی هەشیاری"ی کاریگەری و هەست و بیرکردنەوەکانە کە واقیعین. بەیە ئەو نەسەیەی کە ئەو و جەیس جەختی لەسەر دەکەنەوە، لە بنەڕەتدا جیاوازە لە نەسینی تەقلیدی کە لەسەر بنەمای دیدگای ماتریالیزمە.

ڕەنگە هەستی بەرفراوانی نەریتی ئالە گەبە-گفی بەراورد بکرێت بە هەستی وێف. ئامانجی بنەڕەتی ئەو لە نەریتدا، بەدواداچوونە بە ئەگەری شکاندنی ئەو نەریتەی کە نەوەی پەشووی نووسەرانی وەک بالزاک دروستی کردووە و جەرەکی نوە لە کولتوری نەسراو دروست بکات کە سەر بە داهاتوو بێت. بە بەوای ئەو، بەدواداچوون بە ئەدەبیاتی بەرژوازی کە نووسەرانی وەک بالزاک نوێنەرایەتی دەکرێت، شیکاری دەروونییە، کە دەتوانرێت بە "توژینەوەی حەماسەت" ناوببرێت. ئەو بە توندی ڕەخنە لەو هەوڵە دەگرێت کە لە بەرهەمەکانی نووسەرانی وەک بالزاکدا هاتووە: "بە نوقمبوون لە قووڵایی خولیای مرۆڤەکان" بە "هێنانە جیهانەک کە چاوەڕوانی (دنیایە) پەیامی سەرکەوتووی نهێنییەکان کە ئاستەوخە لەلایەن کەسی خەیەوە بەدەستەوەیە". دەستەکان." شتێک نییە بە ناوی ئەفسانەی شاراوە و نهێنی شتەکان. بە بەوای ئەو، بە تەواوی هەڵەیە کە ئەدەبیاتی پەشووتر گوزارشت لە "ڕەحی شاراوەی شتەکان" بکات و بەو هەیەوە وێنەی جیهانی داگیرکراو بگوازێتەوە بە کەمەڵگا بە وشە.، ئەوان ئەبژێکن کە سەربەخە لە ئیرادە و خووەکانمان و پەلەنکردنمان بوونیان هەیە، ئەوەی کە نەسەی داهاتوو دەبێت دەریببڕێت، وەسفکردنی ئەم شتانە لە دەخ و ڕەفتاری ڕەسەنی خەیاندا، دروستکردنی وێنەی خەیان. بە شێوەیەکی سروشتی، پەیوەندی بە کردنی ئاوەدانکردنەوە هەیە.

مامەڵەکردن لەگەڵ نەریت لەلایەن ئەو دوو نووسەرەی سەرەوە، کە لە نەسینی سەدەی بیستەمی ڕەژئاوادا زەر گرنگن و ئەزموونی زەر بەنرخیان لە ئەدەبدا هەیە، مەیلەکی ئیشیی هەیە. بە بەوای وێف، نەریتەکە لەسەر بنەمای ماتریالیزمە، و بەم شێوەیە دەربەینی

جیهانی دڕوونی ڕەحی مرۆڤ و گەڕانکارییە جۆراوجۆرەکانی پشتگوێ دەخات. لە ڕوانگەی ئەوەوە ئەستا و ڕابردوو لەسەر ململانێیەکی ئاشت نەکراوەی نێوان ماتریالیزم و ڕەحانیەت بنیات نراوە. واقیعی ڕاستەقینە ئەو دیاردەیە نییە کە دەیبینین، بەڵکو هەشیارییەکی بەئارامانە دەگەڕێت، چونکە هەر واقیعەکە هەرچییەك بێت، ئەو واقیعەی مرۆڤ دەتوانێت لە ڕەگەی هەشیارییەوە هەستی پێبکات و بزانێت و کار بکات، تەنیا چالاکییەکانی هەشیارییەتی. جیهانی دەرەوەی هەشیاری مرۆڤ هەمیشە جێی متمانە و ناگرنگە، چونکە پێیوەندی بە سروشتی ناوەوەی مرۆڤەوە نییە.

بەچوونی ئاڵە غەب-گفی تەواو پێچەوانەکەیە، بە بەوای ئەو جیهانی دەرەکی سەبەر یان دەرەکیکردن نییە لە واقیعی ناوەوەی مرۆڤ، بەڵکو بوونێکی خەبژەویە. جیهان ملکەچی ئیرادەی مرۆڤ نییە و بیرکردنەوە و چەمکە زانستییەکانی مرۆڤ لە واقیعدا بەتوانانن لە ناسینی. شتەکان لە جیهاندا ڕواڵەت و ڕەفتار و پێیوەندییەکی ناوازەیان هەیە. ئەوەی نووسەر دەبە بیکات ئەوەیە کە لە ڕوانگەیەکی بابەتییەوە چاودێری ئەم بارودۆخانە بکات و تەماری بکات. هەڵەی نەریتخوازەکان، واتە کەمەڵەک نووسەری وەک بالزاک، ئەوەیە کە ئەوان وەهمەکیان هەیە کە جیهانێکی ناڕەک و پێکی سروشتی بە هەنانەدی ڕەکوپێکی بەی، ملکەچ بکەن؛ لە ئەنجامدا دەخی ڕەسەنی جیهانی شەواند و وەک ئامرازێک بە دەربەینی جیهانی ڕەحی مرۆڤ بەکاری هەنا.

کام لەم دوو بەچوونەی سەرەوە دەبە قبوڵ بکەین؟ کام ڕوانگە زانیاری وردترمان پێدەبەخشێت دەربارەی واقیع و نەریت؟ بنەمای تیۆری ئەو بەچوونانەی کە ئەو دوو نووسەرە بەرەوپێش دەبەن، لە ڕاستیدا درێژەی مشتومڕی نێوان ماتریالیزم و ئایدیالیزمە، کە ماوەی دوو هەزار ساڵە لە فەلسەفەدا چارەسەر نەکراوە. ئایا یەکێک لەم دوو نووسەرەی سەرەوە لە بەچوونەکەی تر باڵاترە یان مەعقولترە، لە بنەڕەتدا بەندە بەوەوە کە ئێمە بە ئاشکرا یان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ چ جۆرە کەشێک پێشگریمانە دەکەین. بەڵام ئامانجمان لەرەدا ئەوەیە کە سەرنجمان لە بنەڕەتدا لەسەر چۆنیەتی لێکدانەوەی نەریتەکە چۆ بکەینەوە.

بنەمای هەردوو ڕەخنەی وەڕف و گەبە-گفی لە نەریت بە لایەن نین کە بە ئاسانی لە سەرنجی خەڵک ڕزگاریان بێت. بەڵام ئەمە لایەنگریەکی زەر ڕەخنەگرانەیە و لایەنگریەکی ئەرێنی بەهەزە. چونکە پێشینەکانیان و تەنانەت تەواوی نەریتی ئەدەبیش بە یەکجار سەر بە پرسی ماتریالیزم یان ئایدیالیزمن و بەم شێوەیە بەچوونەکانیان دەخەنە سەر ئەو پرسی کە نکەڵی لەدەکەن.

تا ئەستا ئەدەب بە شەوازی جەراوجەر گوزارشت لە ماتریالیزم و ئایدیالیزم و ڕیالیزم و ترانسەندەنتالیزمی کردووە، چونکە شەوازی ناسینی مرۆڤکان و جیهان هەمەچەشنن و دەتوانرێت بڵێین ئەمانە لە چەمکە جیاوازەکاندا لە ڕووتەکانی سەرووەدا ڕەنگ دەدەنەوە. بەیە نەریت وەک درێژەپێدەری ڕەسەنی سیستەمی مۆژوویی ناسینی مرۆڤ بە جیهان و خۆی، لە خۆیدا کەشە جەراوجەرەکانی ناسینی جیهان و میتەدەکانیان دەپارێزێت. هەروەک چۆن ئارکیتایپەکان و مەدەلە cross-structural کان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ژیانی تاک کەدەکەنەوە، بە هەمان شێوە کەشە جەراوجەرەکانی نەریت بە شێوەی جەراوجەر لە بەرهەمەکانی نووسەراندا خۆیان دەردەخەن. بەیە ئێوەی لەبەردا وەڕف و گێبە-گوی دەیکەن تەنیا نکەیکردنە لە فرە ئەگەری نەریت، ڕادیکاڵکردنی یەکەکیان و بەو هەیەوە گەیشتن بە ئەگەری دەربەینی خۆی و بیرکەکانی مرۆڤ. ئەو سەرووییەی ڕەحانیەت کە وەڕف جەختی لەسەر دەکاتەوە، لە ئەستاوە لە نەریتەکەدا ئامادەیە- چ فەلسەفی و چ ئەدەبی- بەڵام ئەوە وەڕفە کە توندەڕەوی کردووە و بەم شێوەیە ناچاری کردووین کە سەرلەنوێ سەیری پێوەندی نێوان ڕەحانیەت و ماتریالیزم لە نەریتەکەدا بکەینەوە. بەم کارە نەریتەکەی کەکردەوە. بەڵام گرنگترین بەش لە ڕەخنەکانی ئەو خاڵەی سەرەوە نییە، بەڵکو نکەیکردنە لە بەشە بە کەسایەتییەکەی نەریتەکە بە ئەوەی بوار بە دەربەینی خۆی بکاتەوە. بە گەیشتن بەم ئامانجە دوو شەوازیان بەکارهێناوە: لایەنگری ئەرێنی و ڕادیکالیزم. واتە نەریتەکەیان بە بەرتەسککردنەوەی بە پرسێک یان مەیلێکی دیاریکراو ڕەتکردەوە و لە هەمان کاتدا ئەو پرسە "نوێیە" یان دووپاتکردەوە کە لە ڕوانگەیەکی ڕادیکاڵەوە لە بەرژەوەندییان بوو. ئەمەش وا دەکات بتوانین وەڕامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە لە پەرەسەندنی بابەتەکەماندا هاتە ئاراوە و بەرەو لەکەینەوەمان برد: چۆن تاکایەتی و داهێنەری نووسەر لە بەرهەمەکەدا دەردەکەوێت؟ ڕادیکالیزم و پێشوختە زانین ڕەگایەکن بە دەربەینی تاکایەتی و داهێنەری مرۆڤ لە پێوەندی لەگەڵ نەریت و لەناو نەریتدا. ئارەزووی دەربەینی تاکایەتی و خوقاندنی داهێنان لە ئاڤانگاردی ئەدەبیدا فەمی ڕادیکالی خۆی دەبینێتەوە.

ئاڤانگارد لە ئەدەبدا دووپاتکردنەوەی ڕیشەیی ئەو توخمانەیە کە لە نەریتدا پشتگوێ خراون، لەبیرکراون، یان سەرکوت کراون، واتە لەکدانەوەیەکی نوێ بە نەریتەکە.

ئاڤانگارد نکەییەکی تەواو نییە لە نەریت، بەڵکو ڕوونی و بەرجەستەکردن و پێشکەشکردنی زیاتری. لە قووڵتردا، سروشتییە کە ئەستا نەریتی ئاڤانگارد و بە کەسایەتی و پێکهاتە زەر

ئەگەریی‌کانی بە خواستی تاک بە دەنگەکی سەربەخۆ کەدەکرێنەوە. لەمەدا داهێنانی ئاڤانگارد، دووبارە نووسینەوەیەکی یەکلایەنە و ڕیشەیانەی نەریتە. ئامانجی ئاڤانگارد ناساندنی بیرکەی نوێ نییە، بەڵکو مەبەستی لەکدانەوەی نەریتە بە شێوازێکی نوێ. کاتێک دەبێن ئەدەب پەرەدەسەنێت، ئەوە مانای ئەوەیە کە ڕوانگەی نەریتەکە بەردەوام لە گەڕاندایە، ئەوە تەنها شتێکە.

نەریت دەسەڵاتی خۆی هەیە، نەک هەر بیروباوەڕ و داب و نەریت و هەڵسوکەوتی مرۆڤکان لە ڕابردوودا نیشان دەدات، بەڵکو کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر ئێستا هەیە.
بنەڕەتیترین توخم لە نەریتی ئەدەبیدا ئەوەیە کە ئارکیتایپ و مۆدێل و شێوازی دەربڕینی بە کۆسایەتی لە ڕێگەی بەرهەمی نووسەرانەوە خۆیان دەردەخەن. لەمەدا ناکۆکییەک لە نێوان ئەدەبەکەدا هەیە کە ئامادەیە و دەیوێت خۆی بسەلمێنێت، و ناچارییەکەی بە بانگەوازکردن بە نەریت. ملکەچبوونێکی یەکلایەنە بە نەریت، دەربڕینی تاکایەتی تاک دەکاتە کوفر، لە کاتێکدا ڕەتکردنەوەی تەواوەتی نەریت وا لە مرۆڤ دەکات بەهای ئازادی داهێنەرانەی تاک بخاتە ژێر پرسیارەوە. نووسەری بەڕاستی گەورە ئەو کەسەیە کە ڕێگەیەکی نوێ بە دەربازبوون لەم ململانێیە دەدەزێتەوە. ئەوەی لە بەرهەمکانیدا دەیبینین لەناوبردنی نەریت نییە، بەڵکو دانانی نەریتە لە بەرامبەر نەریتدا فەمینیزم بریتییە لە دووبارە نووسینەوەی نەریت.
کردنی نەریتێکی ڕابردوو بەڕام لە هەمان کاتدا ئێستا بە داهاتوویەکی ئەگەری بە یارمەتی پێشوختە، ڕێگای دروستکردنی ئەدەب و پراکتیکێکی نوێیە. بەیە بینینی داهاتوو لە نەریتەوە دەستکەوتی بنەڕەتیی ئاڤانگاردە. بەڕام ئەمەش بە بەستنەوەی ئەو بەشانەی نەریت کە پێویستیان بە قەناغێکی مەژوویی دیاریکراو هەیە بە بەشکانی تری نەریتەکەوە بەدەست دێت.
شێلی شاعیری ناودار باسی لەوە کرد کە تەنیا یەک شیعری گەورە هەیە، کە شاعیرانی جیاوازی سەردەمی جیاواز نووسیویانە. هەروەها تەنیا یەک نەریت هەیە، کە لەلایەن نووسەرە گەورەکانەوە دەنووسرێتەوە. هەموو بەرهەمە بەناوبانگەکان لەم نەریتەدا بەشدارن و لە ئێستادا و لە داهاتوودا دووبارە دەدەزرێتەوە.

تێبینی:

1 لێم ڕووەو فەیلەسوفی بەناوبانگی بریتانی ئان وایت هەد پێی وایە پرسەندنی فەلسەفەی ڕۆژئاوا بەرهەمی ڕوونکردنەوەی فەلسەفەی ئەفلاتون.

2 تەماس ئەلیەت، نەریت و بەهرەی تاکەکەسی، (ئینگلیزی) لە وتارە هەڵبژێردراوەکانەوە، (هارکەرت: چاپخانەی براس، 2193) ل.8

3 ڤەرجینیا وولف، وتارە هەڵبژێردراوەکان، بەرگی دووەم (ئینگلیزی) (عیبری: کتێبی کەن، 1966)، ل.129

4 Ale Ghobe-Gfie، "بە نەسینکی نوە" (فەرەنسی) (فارسی: De Minvi, 1963)، ل98.

سپینۆزای فەلسەفەی ژیان و فەلسەفەی خودا... دەشاد کاوانی

ئەگەر باس لە گەورەترین بیرمەندانی ڕابردوو بکەین، ئەوا بە دەنیاییەوە ناوی فەیلەسووفی ڕەشنبیری هەڵەندی بەندەکت سپینۆزا (١٦٣٢-١٦٧٧) دەبیستن.

سپینۆزا بە "فەیلەسووفی بارەک" ناسراوە، چونکە جیهانبینییەکەی هەمەچەشنترینە و توخمەکان تەکەڵە دەکات: میتافیزیک، ستۆیکیزمی کەن، عەقڵانیزمی سەدەی ناوەڕاست، مرۆڤگەرایی ڕەنەسانس و دواجار زانستی سروشتی.

باروخ دی سپینۆزا لە بنەماڵەیەکی جولەکەکانی سەفاردەوە هاتووە کە باوباپیرانیان دوای دەرکردنی لە پورتوگال لە ئەمستردام کۆتاییان هات. لە دووەم هاوسەرگیری مایکل دی سپینۆزا لەگەڵ هانا دیبۆرا لەدایکبووە. باوکی ئەو کوڕە کارگەیەکی میوەی هەبوو. کاتێک باروخ تەمەنی شەش ساڵ بوو، دایکی بە نەخۆشی سیل کۆچی دوایی کرد.

باروخ لە منداڵیدا نەردراوە بە ئەتز چایم کە قوتابخانەیەکی ئاینی سەرتاییە و لەوە فەری زمانی عیبری و تەورات و تەلمود بووە و هەروەها فەری تیلژیا و ڕیتەریکی جولەکە بووە. ئەو گەنجە لە ڕۆژانی خوەندندا بەرهەمەکانی ئاریمەتەلەس و ئەڤیسینا و ئاڤەرەس و فارابی بە ڕەکخستنی مایمۆنیدس دەخوەندەوە، هەروەها مایمۆنیدس خۆی و ئەبراهام ئیبن عەزرا و گەرشۆنیدەس و ئەبراهام کۆهین هەرەرا و

فەیلەسووفەکانی تری جولەکە. یەهودا ئابربانەلی نیوئەفلاتونی. جگە لە زمانی عیبری، زمانەکانی لاتینی و فەرەنسی و ئیتاڵی خوێندووە و بە زمانی پورتوگالی و ئیسپانی و هەندێ قسەی کردووە.
دوای مردنی باوکیان، باروخ و گابرەلی برای دەستیان بەسەر کاروباری خێزانەکەدا داگرت. بەڵام زۆری نەخایاند باروخ تووشی کێشە بوو. لە بەرئەوەی زەرجار بەچوونی هەڵەی دەردەبڕی و لەگەڵ نوێنەرانی دانپەدانانەکانی نەتەوەکان و بەتایبەت هاوکارەکانی و پرۆتستانتەکانی بەرکەوتەی هەبووە، لە ساڵی ١٦٥٦دا بە بیدعەچی تەمەتبار کرا و لە کەمەڵەی جولەکە دەرکرا.
باروخ ناوی خۆی گۆڕی بە بینیدیک و پشکی خۆی لە کاروباری خێزانەکەی بە براکەی فرەشت و ڕووی لە ئەڤرکەرک (گەڕەکەکی گەڵەکی ئەمستردام) کرد. بەڵام دوای ماوەیەک گەڕایەوە ئەمستردام و چووە ناو پەیمانگای تایبەتی یەزیدی پەشووی ڤان دەن ئەندەن. ئەو گەنجە لەماوەی خوێندندا زمانی لاتینی بەرەوپەش دەبات و یەنانی و فەلسەفە و زانستە سروشتییەکانی خوێندووە، هاوکات فێری وێنەکێشان و وردکردنی چاویلکەی بینایی بووە. هەروەها لە کەلەژ زمانی عیبری خوێندووە.
وردە وردە لە دەوری بەنتە یان (بینیدیکت سپینۆزا)، بازنەی هاوڕە و خوێندکارەکانی کەبوونەوە. لە هەمان کاتدا کەمەڵەی جولەکە لە ئەمستردام زەر نیگەران بوون لە چالاکییەکانی و ئەو کاریگەرییەی لەسەر مەشکی کە هەیبوو. لە ساڵی ١٦٦٠دا کەنیسەی ئەمستردام بە فەرمی بانگەوازی ئەنجومەنی شارەکە کرد کە ئەم گەنجە لادەرە تاوانباری بکەن، چونکە نوێنەرایەتی "هەڕەشەیەک" دەکات بەسەر لە خوا ترسان و ئەخلاق. دوای ئەوە، سپینۆزا ناچار بوو بە هەمیشە خاکی زێدی خۆی بەجێبهێڵێت.
لە گوندی ڕینسبورگ لە نزیک لایدن نیشتەجێ بوو، کە ئەوکات ناوەندێکی قەرەباغ بوو. لەڕەدا پیشە و پەرەی بە بەچوونەکانی دا، کە لە کەلەژدا و داهاتێکی بەردەوامی بە بەدەستهێنا. لە شاری ڕینسبورگ، سپینۆزا یەکەم کتێبەکانی کتێبی (کورتەیەک لەسەر خودا و مرۆڤ و بەختەوەرییەکەی، نامەیەک بە باشترکردنی عەقڵ، بنەماکانی فەلسەفەی دیکارت و ئەخلاق)ی نووسیوە.
کەم کەم سپینۆزا لەناو بازنە زانستی و فەلسەفیەکانی ئەوروپادا ناوبانگێکی زۆری پەیدا کرد. زەرجار ڕاوێژی بە خوێندکارانی زانکۆی لیدن دەکرد، و لە ساڵی ١٦٦١ سپینۆزا سەردانی یەکێک لە سەرکردەکانی ئەکادیمیای شاهانەی لەندەنی دەکرد، هەنری ئەدنبەرگ (١٦١٨-١٦٧٧). دوای ئەوە ساڵانێکی زۆر نامەی بە دەنەرنەت.
لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٦٦٣دا، سپینۆزا ڕووی لە شاری واربەرگ

کرد کە لە نزیک لاهای. لەوەدا کریستیان هیوگنس (١٦٢٩-١٦٩٥)، فیزیازان و بیرکاری بەناوبانگی ئەو سەردەمی ناسی، هەروەها فیلەلەژیست گەرهارد ڤەس (١٥٧٧-١٦٤٩) کە بەرهەمکانی کاریگەرییان لەسەری هەبوو.
گاگا لە ساڵی ١٦٦٤دا کتێبی (بناغەکانی فەلسەفەی کارتەزی) بەاودەکاتەوە، کە تاکە بەرهەمی تەواوی ژیانی سپینۆزا بوو، کە لەژێر ناوی خۆیدا چاپ و بڵاوکرایەوە، هەروەها کتێبی (مەتافیزیکی ڕەنگدانەوەی)، لە ساڵی ١٦٧٠دا کتێبی (تیەلەژی-سیاسی) بە بە ناو بڵاوکرایەوە، دوای ئەوە نووسەر بە سیکۆلارکی توندەو دادەنرا. فەیلەسووف تەنیا بە پاڵپشتی برایانی دەسەاتداری ئۆکاتی دی ویت (یەکێک لەوانە یان دی ویت (١٦٢٥-١٦٧٢) پابەند بوو بە بەچوونەکانی کارتەزیەوە) بەیە بە شۆیەکی زەر جددی گەشگیری نەدەکرا.
لە مانگی ئایاری ساڵی ١٦٧٠ سپینۆزا ەووی لە گاگا کرد. لە ساڵی ١٦٧٣ پەشنیارەکی هەبژەردراوانی ئۆکاتی ژوورەکەی ەەتکردەوە بە وەرگرتنی کورسی فەلسەفە لە زانکۆی هایدلبەرگ و بانگەشەی بە دەکرد کە ئازادی ەادەربەینی لە زەوت کراوە. لە ساڵی ١٦٧٥دا ئەخلاقی تەواو کرد و بەچوونە فەلسەفییەکانی خۆی بە سیستماتیک کرد، بەەام بە ماوەیەکی زەر لە بڵاوکردنەویان دوودە بوو ، چونکە تا ئەو کاتە برایانی دی ویت لە ئەنجامی هەچوون و شەشە سیاسییەکان کوژران. حکومەت لە وەات دروست کرا. لەەاستیدا وەنە دەستنووسەکانی کتێبەکە لە نەو نزیکترین هاوەکانی سپینۆزادا بڵاودەبوونەوە

گەشەسەندنی ەەی ئەخلاق لە جیهانی مەدەرندا... توەژینەوەی: دەشاد کاوانی

تیەرییە ئەخلاقییەکان لە فەلسەفەی ەەژئاوایی مەدەرن

پەشەکی

سەدەی بیستەم سەدەی گەشەسەندنی خەرای زانست و تەکنەلەجیا و گەەانکاری چەنایایەتی لە بەرهەمهەنان و لە هەمان کاتدا بوو. کەشە

جیهانییەکان وەک هەڕەشەی شەری ئەتۆمی، کەشەی ئیکۆلۆژی و دیمۆگرافی. لە لایەک ئەمە دەتوانین باس لە قەیرانی ئایدیاکانی عەقڵانییەت بکەین، لە لایەکی دیکەوە عەقڵانییەتی زیادەیی و یەکلایەنە و تەکنەلۆجیای هەشیاری. قەیرانی گشتی کولتوور و خواستی هاوئاهەنگی و باشترکردنی جیهان و ڕەحی تاک لە گەڕانکانی ئەخلاقیدا ڕەنگ دەداتەوە.

ئەم بابەتە تیشک دەخاتە سەر هەندێک لە بەشداریەکانی تیۆری ئەخلاقی مەدەرن کە لە سەدەی بیستەمدا ڕوویانداوە. ئەم تەوەرە گرنگە چونکە گەشەسەندنی مەژوو تاادەیەکی زۆر بەو بەچوون و ئایدیایانە دیاری دەکرێت کە زاڵن بەسەر کەمەگەدا. ئەخلاق یەکەکە لەو توخمانەی کە کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر گەشەکردنیان هەیە. بە ئەوەی مرۆڤ لە داهاتوودا هەڵبژاردەی ئەخلاقی خۆی بکات، پێویستە ئەو بنەما ئەخلاقییە بنەڕەتیانە بزانین کە لە ڕابردوودا پێڕیان پێدراوە.

مەبەست لەی لەکۆڵینەوەیە لە دیدگای ئەخلاقی و فەلسەفی بیرمەندە بەناوبانگەکانی سەدەی بیستەم.

1- تیۆری ئەخلاقی فریدیش نیچە.

پێدەچێت ڕەوتی مەژوو لە سەدەی نۆزدە و بیستەمدا بە تەواوی بناغەکانی فەلسەفەی کلاسیکی مرۆڤی ڕەت کردبێتەوە، چونکە عەقڵ و زانست هەرچەندە سەرکەوتنی خۆیان لە دامەزراوەکەکان و ژیانی مرۆڤ سەلماندووە بەڵام هەشتا لاوازی خۆیان لە زانین و ژێردەستەیی هەزە سروشتییەکان، دەربازنەکردووە، بە تێگەیشتنی فەلسەفەی کۆن، باوەڕبوون بە پێکهاتەی سروشتی جیهان و بزووتنەوەی بە ئاراستەی ئایدیا پێشکەوتنخوازەکان، عەقڵانییەتی مرۆڤ و جیهانی شارستانیەت و کولتوور، لە مەیلی مرۆڤدایە. وەلە پرسەی مەژوویی ئەوان نەسەلمێنراو بوون. بۆیە پێویست بوو ڕەگە و ئامرازی نوێ پێشنیار بکرێت بە بەدیهێنانی ئەم بەچوون و ڕوانینانە یان ئاشکراکردنی سروشتی وەهمییان بە ڕزگارکردنی مرۆڤایەتی لە تەماح و چەسی و بە هیوای و بەهودییەی کە هەبوو.

هاتنی فەلسەفەی ژیانی نیچە کۆتایی "هەسنگاندنی هەموو بەهاکان"ی فەلسەفە و کولتوور و ئەخلاقی ڕابردوو بوو.

نیچە بە دروستی ئەرکی بەئاگاهێنانەوەی مرۆڤایەتی و ڕواندنەوەی خۆنەکانی دەبینی و بەرەو حاڵەتی قەیران و شکست برد. ئەمەش

پەویستی بە ئامرازی زەرەملە هەبوو کە توانای وەستاندن و شەککردنی خەکیان هەبەت. بەیە نیچە لەسەر لەدوانی گازگر، پەداچوونەوەی توند، پارادەکسی فەلسەفی و ژاوەژاوی تەگەیشتن، دانوستان ناکات. ئەو بەرهەمکانی بە "قوتابخانەی بوەری" و ەتکردنەوەی ەاستەقینە دەزانەت، و خەی بە فەیلەسوفەکی ەاستەقینەی "وروژەنەر"، "ەاستییە ترسناکەکان"ە، کە "بتەکان" لەناو دەبات، لە بەها و بیرکە نەریتییەکان تەدەگات و ەوونی دەکاتەوە، کە ەگ و ەیشیان لە لاوازی زانست دا نییە، بەکوو لە سەرووی هەموویانەوە لە ترسنەکی و فەوفەی مرەڤدایە.!

زەرجار خەی بە "یەکەم سەکسیست"، "بە ئایین"ی ەاستەقینە، "دژە مەسیح"، "ئەهریمەنەکی مەژوویی جیهان"، "دینامیت" ناودەبات، کە بە تەقاندنەوەی تاەاوی ئایدیا جەگیرەکان داەژراوە.

نیچە بە بیرکە ئاساییەکانی هەشیاری کولتووری، بە "بەهاکان"ی شارستانیەت و کولتوور – ئایین، ئەخلاق، زانست، بە تەگەیشتن لە جەوهەری ەاستەقینەی بوون- پەویستی غەریزەیی ژیان بە خە دووپاتکردنەوە. ئەو ژیان وەک بەاوکردنەوەی هەزە ئاژاوەگەکانی سروشتی ئاژاوەگە و ناەک و پەکی بوون، ژەمەک کە لە هیچ شونەکەوە سەرچاوە ناگرەت و ئاراستەی هیچ شونەک ناکات، گوەایەی هەمنی بنەمایەکی ئەرگیستی و بە تەواوی بەبەشە لە هیچ سیفەت و هەسەنگاندنەکی ئەخلاقی. نیچە لە کولتوری کەندا خەشی خوداوەندی شەراب، ئاهەنگگەانی بوەرانە و بەختەوەریی دیەنیسەسی بە نیشانەی هەستی هەز و دەسەاتی مرەڤ دەزانی، خەشی شادی و تیرەر، بە نیشانەی ئازادی و تەکەبوونی تەواو بە ژیان دەزانەت لەگە سروشت.

بەام لە وزەی ژیاندا سروشتییە کە لە سەرقاەبوونیدا بە هەوراز و نشەودا تەپەەت، فەرمەکانی ژیان دروست دەکات و لەناو دەبات، خەئاگاداری بەهەز دەکات و لاواز دەکات. بەگشتی ئەمە ململانەیەکی سەخت و بە بەزەییە لە نەوان دەرکەوتە جیاوازەکانی ژیاندا، کە تایبەتمەندە بە بوونی "ئیرادەی ژیان" و "ئیرادەی دەسەات" لە دەرکەوتەکانی دیکەدا.

بەم پەیە، بە بەوای نیچە، "ژیان لە بەرهەمی خەیدا خەبەدەستەوەدان، بریندار بوون، داگیرکردنی بەگانە و لاوازەکان، ستەم و ستەمکاری، سەپاندنی فەرمەکانی مرەڤ، ئاسمیلەکردن و هەقەستنەوەیە."

هەڤستنەوە، ستەمکاری، توندوتیژی دەرئەنجامی هەندێک کەمەگەی ناتەواو و ناعەقڵانی نین، بەڵکوو دەرئەنجامی جۆرەری ژیانن، دەرئەنجامی ئیرادەی دەسەڵاتن، کە ئیرادەی ژیانە.

ئارەزووی بەهێز بە ژیان و دەسەڵات زاڵ دەبێت بەسەر ئیرادەی لاوازدا. ئەمە یاسای ژیانە، بەڵام دەکرێت لە کەمەگەی مرۆڤایەتیدا بشوێنرێت.

یەکێک لە دەرکەوتنە ناتەواوەکانی ژیان کە تێیدا مرۆڤ لە فەڵسەفەبازی و دووربینیدا لە ئاژەڵەکانی تر باڵاترە، بەڵام لە زیرەکیدا کەمترە. ناتوانێت بە تەواوی بە غەریزە ڕاستەوخۆکان بژی، گوڵایەی یاسا دەندەکان بێت، چونکە لەژێر کاریگەریی هۆشیاری و بیرکە چەواشەکارەکانی سەبارەت بە "ئامانجەکان" و "ئامانجەکانی"، ژیانی بە غەریزە لاواز دەبێت و خەیشی دەگەڕێت بە شکست، نەخۆشی. دەندە.

هۆشیاری هەوە دەدات بە ئاسانکاری بە هەزی ژیانی عەقڵ، بە داشتن و ئاراستەکردنی ڕەوتی ژیان و ملکەچی بنەمای عەقڵ، کە بە خوداوەندی کێن ئەپەلە، مانای ژیانە ئەگەر سەرکەوتوو بێت. ماندوو دەبێت و ڕادەکات بە ئەوەی خۆی بکوژێت.

ژیانی گشتی ململانێی نێوان بنەماکانی دیەنیسی و ئەپەلۆنییە لە کولتووردا، یەکەمیان نوێنەرایەتی سەرکەوتنی غەریزەی ژیانی تەندروست دەکات، دووەمیان – سەردەمی کەمتەرخەمی کە لە ئەوروپادا پراکتیزە دەکرێت، واتە. لاوازبوونی ئیرادەی دەسەڵات کە بەرەو توندڕەوی دەگوازرایەوە، بووە هۆی زاڵبوونی بەها ناسروشتیەکان لە کولتوری ئەوروپیدا کە زیان بە سەرچاوەکانی ژیان دەگەیەنێت.

بە بەوای نیچە، بەردی بناغەی خراپبوون و دابەزینی کولتوری ئەوروپی بناغەکانیەتی – ئەخلاقی مەسیحی خەرخوازی، ئاواتە بەرزەکانی عەقڵ و زانست، ئایدیاکانی یەکسانی کەمایەتی، دیموکراسی، سۆسیالیزم و بەگشتی ڕەکخستنی ئایدیای کەمەگە لەسەر بنەمای دادپەروەری و عەقڵ. نیچە بە هەموو هێزی خەیاڵی هەرش دەکاتە سەر ئەم بەهاکانی مرۆڤگەرایی نەریتی و ئاراستەی ناسروشتی و سیمایەکی نیهیلیستی ئەوان نیشان دەدات. شوێنکەوتنیان مرۆڤایەتی لاواز دەکات و دەبەتە هۆی خە لەناوبردن لە ئارەزووی ژیان لەخۆا.

نیچە "ساختەکاریی پلە باڵاکان"ی لە بیرکەکانی ئەخلاق و عەقڵ و زانستی مەسیحیدا ناسی، کە بە درێژایی ژیانی بەردەوام ئیدانەی

دەکرد و دروشمی "هەڵسەنگاندنی هەموو بەهاکان"ی پێشنیار کرد.

مەسیحییەت "نەخشێکی توندی ئیرادە"یە و لە ترس و ئارەزووی نەوان هەڵگرانی بەهێزترین و لاوازترین ئیرادە بە ژیان سەرهەڵدەدات. لەرەوە پێ لە ڕق و کینە. ژیانێکی تەندروست بەو باوەڕە دەمامک کراوە کە "ژیانی ئاسمانی تەواو" تەنها بە لەناوبردنی ئەم ژیانە زەمینییە بە ناوێکی باشتر دادەنراوە. هەموو کابوسکانی مەسیحی نیشانەی لاوازی و هەژاری قووڵی ژیانی ئەستان، ئازار و لاوازی، بەجۆرێک مەسیحیەت خۆی لە مادده هەشبەرکانی ئەگەرکانی مرۆڤدا دەژی.

بەڵام، لە نائامادەگی دەرکەوتن، نەخشی ئامادەیی ژیان، مەسیحییەت، بە ئەوەی لەنێو بەهێز و دەندەکاندا بمێنێتەوە، خۆی بە ئەخلاق ناساند و کەتێکی بە بەهێز و خواپەرستان دادەنا. بە چاندنی بەها ئەخلاقییەکانی ئایینی مەسیحی، ژیانی نەخش کەسی تەندروست دەگرێت و لەناویان دەبات و ئایدیاڵە ڕاستەقینە و قووڵەکانی نکۆڵی خەکردن، خۆبەختکردن، بەزەیی و خۆشویستی بە دراوسێ بەاودەبەتەوە.

ئەم جۆرە خەرخوازییە نەریتییە لەلایەن نیچەوە بەم شێوەیە لەکدەرەتەوە "ئارەزووی نکۆڵی ژیان" هەستێکی شاراوەی لەناوچوونە، ئەوە وەک بنەمای دابەزین، زەلیلکردن وەرگیراوە. ئەخلاقی مەسیحی پێش هەموو شتێک قوربانیدانە، دەیەوێت لە کەیلایەتی دەربچێت و بگەیەنێتە کەیلەکانی، بە ئەمەش خودا دروست دەکات. باوەڕبوون بە خودا پێویستی بە قوربانیدانی ئاگایانە لە ئازادی و غرور و کەرامەت و خە زەلیلکردنی ئاشکرا و لە بەرامبەردا بەختەوەری ئاسمانی مرۆڤ هەیە.

نیچە زەر نادیارانە یاری بە بنەما سەرکییەکانی ئەخلاقی مەسیحی دەکات بە ئاشکراکردنی سروشتی دووڕوویی و فریودەرانی، گوتاری مەسیحی گونجاندووە "هەر کەسێک خۆی زەلیل بکات ئارەزووی بەرزبوونەوەی دەکات".

باس لە خەپەرستی و نەبوونی ئارەزوو دەکات، "بەدوای قازانج نەکردن"، وەک گەیایەکی هەنجیری ئەخلاقی بە دەربەینی لاوازی، دەت "ئیتر نازانم چۆن سوودی خەم بدەزمەوە".

هەشیاریەک کە بەرگەی ئیرادەیەکی لاواز ناگرێت: "من بەسوود نیم"، لە ئەخلاقی مەسیحیدا شێوەی "هەموو شتێک بەسوودە، ئەم ژیانەش بەسوودە" دەگرێتەوە. بیرکەی پیرەزی، چاندنی ئەش و ئازار، کاتێک

کە بەهەی لاوازی خۆیەوە مەحاڵە خەت لەی بەدوور بگرێت، هەوەدانە بە بەخشینی مانا بە بەمانایی ئازارەکە، چونکە باشترە لە بەمانای ڕەها. ناڕازیبوون تەنها زەلیلکردنی ڕەحی مرۆڤە و بە لەناوبردنی ڕەگی ئارەزووی مرۆڤ تەنها دەتوانێت ژیان لەناو ببات.

نیچە نموونە بە ژنێک دەنێتەوە کە بەزەیی و خۆشویستی بە دراوسێکە تەنها ڕەگایەکە بە ڕق لەبوونەوە لەخۆی، چونکە ئەمانە و فەزیلەتەکانی تر بەڕوونی زیانیان بە مەردەکیان هەیە، بەڵام سوودیان هەیە، بەیە بە دووڕوانە ستایشیان دەکرێت لەلایەن ئەو کابرانەوە کە دەیانەوێت مەردەکیان بەوانەوە ببەستنەوە. یارمەتیدان. بەیە نیچە فەرمووی: "ئەگەر فەزیلەتت هەیە قوربانیی ئەو فەزیلەتەیت!" لە کەتاییدا گوتی: جگە لەوەش ئەخلاقی مەسیحی لە ڕەگەی ڕەحم و بەزەییەوە جەگەی خۆی دەداتە دەرکەوتنی بەهەزتری ژیان کە پەویستە بە شەوەیکی دەستکرد لەناوببرێت.

بە بەوای نیچە، شتێک کە لە ئەخلاقدا گرنگە هەمیشە "زوەمی درەژخایەن" و دەربەینی غەریزەی مەڕکانە لە تاک دا.

هەرچەندە ئایین و ئەو ئەخلاقانەی کە بانگەشەی بە دەکات پەویست و بەسوودن بە ئەو خەڵکە نایاب و مەڵ و خەڵکە بەهەز و سەربەخۆیەی کە نوێنەرایەتی ڕەگەزی بالادەست دەکەن، بەڵام هەموو ئەمانە زەر دەبن. بەڵام دەتوانن ڕەگەی زیادە بەکاربهێنن بە باشتر زاڵبوون بەسەر مەڕکەدا بە بە ئەوەی خەیان ببنە زیندانی ئەخلاقی لاواز. هاوکات لەگەڵ ئەم ئەخلاقە خراپەدا کە پەویستی بە قوربانیدانی مرۆڤە بە خودا، "ئەخلاقی" بەرزی دیکەش هەن کە خودا خۆی کردوویەتە قوربانی!

"بە ئەوەی بتوانین لە ڕووی ئەخلاقییەوە بژین، پەویستە خەمان لە ئەخلاق ڕزگار بکەین!"
نیچە پەویستیی دووبارە هەسەنگاندنەوەی "بەها ئەبەدیکان" ڕاگەیاند، ڕەتکردنەوەی ئەخلاقی کەیلەکان و گەڕاندنەوەی مافەکانی ژیان. ئەمە تەنیا لەبەردەستی ئاغاکاندایە، عەقڵی بەهەز و سەربەخۆ، خاوەن ئیرادەی نازاڵ، کە پەوەرەک لە بەهاکانی خەیان هەیە و پەوەرەک لە ڕەز و سووکایەتی بە کەسانی دیکە بە خەیان دەدەن. ئەوان شوەشگەڕەی ڕاستەقینەی ڕەحن، کە بەدوای یەکگرتن لەگەڵ ئەوانی تردا ناگەڕێن، خووی "ڕووی دوور" و "ڕوانین بە خوارەوە" دەپارێزن. ئازادن لە دەگمای ئەخلاقی ئاسایی، ئازادن لە زیندان و بەزارن لە هەموو گوتارەکی ئەخلاقی سەبارەت بە ئەرک، خەپەرستی،

پیرەزی، چونکە خەیان یاسای خەیان دادەنێن.

ئەم "ئەخلاقی سەرەتایە" ئەخلاقی دەسەڵات و خۆپەرستییە، کە "گرنگترین موکی ڕەحی بەرزە"، کە نیچە لەو بۆوایە تێگەیشتووە کە "ئەو باوەڕە نەلەرزاوەی کە بوونەوەرێکی وەک ئەمە دەبێت بە سروشتی گوڕایەڵی بێت و خۆی بکاتە قوربانی بوونەوەرێکانی دیکە ".

هەروەها ئەم ئەخلاقە هەندێک ئەرکی هەیە، بەڵام تەنها لە ڕووی جۆر و یەکسانی خەیانەوە، لە پەوەندی لەگەڵ بوونەوەرەکانی ئاستی خوارەوەدا "دەتوانیت بەپێی بەیاری خێت ڕەفتار بکەیت، لە لایەن چاکە و خراپەوە". نیچە بە سووکایەتییەوە تەبینی ئەمەی کرد کە "بە مرۆڤی ئاسایی شۆقام لە هەموو کردارێکی پیاوێکی باڵادا، یاسای ئەخلاقی تە سەد هەندە پەشێل دەکرێت."

نیچە بە ئاسانی و زیرەکانە مامەڵە لەگەڵ کەشەی "ئیرادەی ئازاد" دەکات کە ئەخلاقی پەشووتر تەکدەدات. هەر ئیرادەیەک دەربەینی غەریزەی ژیانە و بەم پەیەش نە ئازادە و نە عەقڵانییە. ئەمە باسی ئیرادەی ئازاد ناکەین، بەڵکوو باسی ئیرادەیەکی بەهێز دەکەین، ئیرادەیەکی لاواز کە حوکم دەکات و فەرمان دەکات و بەرپرسیارێتی دەگرێتە ئەستە، گوڕایەڵی دەبێت و جەبەجێی دەکات. یەکەمیان تا بەهێز بێت ئازادە، دووەمیان بە هەمان شێوە ئازاد نییە.

کەواتە ئەخلاقی ئازادی و کەرامەت تەنیا بە مرۆڤە باڵاکان بوونی هەیە، بە ئەوانی دیکەش تەنیا ئەخلاقی خەبەدەستەوەدان و کەیلایەتی خەنمایشکردن بوونی هەیە، کە تیایدا غەریزەی لاوازکراوی ژیان نەک لە دەرەوە بەڵکوو لە ناوەوە ئازاد دەکرێت. ئەمەش وەک هەرشی خەکوژییە.

نیچە بە مرۆڤدەستی "زانستی" مامەڵەی لەگەڵ سەسیالیست و دیموکراتە هاوبیرەکان دەکرد. وەک چۆن ناوی لەنابوون "کەناتیکی برایانە"، وەک ئەخلاقی مەسیحی، یاسای سروشت پشتگوە دەخێن، هەوەدەدێن هەقەستنەوە نەهێن، یەکسانی سروشتی مرۆڤەکان شکست دەنن و "بەختەوەری مەداری هاوبەشی کەگەڵ سوزەکان" دەسەپێنن. ئەمەش بە ناچاری هەمان دەرئەنجامی لەدەکەوێتەوە – لاوازبوون و دابەزینی مرۆڤایەتی، چونکە مرۆڤ هەمیشە لە خەبات و کەبەکە دا گەشە دەکات و یەکسانی وهەقەستنەوەی هەلومەرجی پەویستن بە ژیان.

لە ئەخلاقی کەمەگەیەکی سەسیالیستیدا، ئیرادەی خودا جەگەی ئەو چاکە کەمەایەتییە دەگرێتەوە کە لە مەژوو و چاکەی گشتییەوە

سەرچاوە دەگرێت، لەلایەن حکومەتەوە دەپارێزرێت. لە هەمان کاتدا خواستی تاك هیچ مانایەکی نییە، بەچی نیچە سەسیالیزم بە برا بچوکی ڕەشبینی دەزانێت، حکومەت دەیەوێت کەسەك لە تاکەوە بگەڕێت بە کیانێکی دەستجەمعی. مرۆڤ بەڕاستی هەوەدەدات مامەڵە لەگەڵ ئەمەدا بکات و تیرەری دەوەتیش پابەندە بە چاندنی هەستی ڕاستگۆیانە و هەشیاری و خۆبەزلزانینی کردارەکان.

لەم جۆرە ئەخلاقانەدا ئەوەی تاکەک جیا دەکاتەوە و بەرز دەکاتەوە لە سەرووی ئاستی گشتیەوە، لەلایەن هەمووانەوە دەترسێت، لەلایەن هەمووانەوە ئیدانە دەکرێت و سزا دەدرێت. دەوڵەت بە ڕەکخستنی هەمووان سیاسەتی یەکسانی پەیڕەو دەکات. ئاستەکی نزم، هەربەیە فەرمەکی دیموکراسی لە حکومەت، بە بەوای نیچە، جۆرەکە لە چەقاندنەوە و بچووککردنەوەی مرۆڤ و بچووککردنەوەی بە مامناوەندی.

بەم پێیە فەلسەفەی نیچە جۆرەک بوو لە وەحی و حەوز. ئاوی سارد بە ئەخلاقی کلاسیکی نەریتی، ئاراستەکراو بەرەو ئایدیاڵی مرۆڤدۆستانەکان و پەرەسەندنی عەقڵ. بیرەکەی ئەوەی کە "هیچ ڕەکخستنەکی پەشوختە دیاریکراو لە نەوان بەرەوپەشبردنی ڕاستی و چاکەی مرۆڤدا نییە" لە سەدەی بیستەمدا بووە یەکەک لە بەها ناوەندییەکانی فەلسەفە.

لە "فەلسەفەی ژیان"دا، بە سەزەوە هەوەی دەدا مرۆڤ وەک "بوونەوەرەک"، وەک ئەبژێک و گەیشتن بە ئامانجگەلێک کە نامە بە خۆی، و بیرەکەی "دروستکەر"ەک لەناو ببات کە تەیدا دروست بووە. بریکاری خەڵایی. نیچە هەوەیدا بیرەکەی ئەخلاق وەک شوێنکی ئازادی بخاتەوو، لە پابەندبوون و یاسا و قەدەغەکردنەکان کە پشت بە مرۆڤەک نابەستن، دوور لە خۆی و سەرکوتکردنی.

لە کارەکەیدا بەرگری لە زیندوویی و بەهای تاکایەتی کردووە، کە بە تەگەیشتنەکی نوە لە مرۆڤایەتی گرەداوە، بەڵام بەم شێوەیە بە سوبژەکتیڤیەت و ڕەژەگەرایی بەها ئەخلاقیەکان، دژایەتیکردنی ئەخلاقی ئەرستەکراتی "هەموو شتەک ڕەگەپەدراوە" و حەتمیەتی ئەخلاقیەکەی بە بوونەوەرەکانی خوارەوەیە.

نیچە توانی سروشتی ئەخلاقیی ڕەکخستنەوەی سەسیالیستی کەمەگە پەشبینی بکات و تیریزە بکات، بەڵام پەیوەندی ناوخۆیی "سیستەمی نوێی" خۆی بە سیستەمی کەمەایەتی بادەستەوە نەبینی. بە نیچە، ماف و ئازادییە ئەخلاقیەکانی ئەو خەکەی کە هەیبژاردبوو، بە

نەبوونی ماف و سەرکوتکردنی بە بەزەییانەی پلەبییەکان، پارەی بە دەدرا. ئەخلاقی "سوپەرمانەکان" ئەخلاقێکی سەروو مرۆیی بوو، دوور بوو لە ئەرکی ئەخلاقی بەرامبەر بە مرۆڤایەتی و پە بوو لە سووکایەتیکردن بە بەها گشتگیرەکانی مرۆڤ.

یەکێک لەو پێوەندیانە، کارەکتەر ئەوانی دیکە بەلایەکدا جەدەهەت و بە وەرگیراوەکانی خۆی دەزانێت و لە هەمان کاتدا بنیاتنانی فەلسەفی ئاەز دروست دەکات. فەلسەفەی ئایینی مەدەرن لە سالانی دەگمای مارکسیزم دا، هەر فەلسەفەیەکی ئایینی پێویست بە بەباوەی توندەوەو، بە کاردانەوە هەژمار دەکرا. بەگومان ەخنەی ئەم نوێنەرانەیە لەسەر مارکسیزم.

(پێمانی کۆن و نوێ) دەربەینی خۆیان تەنیا لە ئایینی مەسیحیدا دەزیەو. لە داهاتوودا مەسیحییەت و بەها ئەخلاقییەکانی کتێبی پیرۆز وەک هەمان شت قبوە دەکرێن. ئەم بابەتە باس لە مەژووی زیاتری ئایینی مەسیحی و کەنیسەی مەسیحی ناکات.

2- فەلسەفەی ەژئاوای سەدەی بیستەم لە ناوەاستی سەدەی نەزدەهەمدا. بیری فەلسەفیی ئەوروپای ەژئاوا خۆی لە قەیرانێکی قووەدا بینیەو.

فەلسەفەی ەژئاوای لە سەدەی بیستەم لە ناوەاستی سەدەی نەزدەهەمدا. وەک بیری فەلسەفیی ئەوروپای ەژئاوایی خۆی لە قەیرانێکی قووەدا بینیەو ئەم کاریگەرییەی تا وەاتانی وەک لە مەکسیک و ئەمریکای لاتینیشی گرتەو، بە بە وەرگرتنی اهەنانی پیشەیی گونجاو و تەنانەت ئەگەر اەستگە بین، بە بە ئەوەی کتێبەک لەسەر ئەم بابەتانە بە قووەی بخوێنیتەو، پەکهاتەخوازان پەکهاتەگەرایی هەم وەک "میتەدەلەژیا و فەلسەفە" پەناسە دەکەن. کتێبی سەرەکی ئەم بزووتنەوەیە "پەکهاتە و لەکەینەو و زانین" . نووسینی (ن.مولود) کە ابەری بەناوبانگی بزوتنەوەکەی لە فەرەنسا.

هەردوو کولتوور و هەندەک دابەان لە هەردووکیان. دوای کەتایی هەنان بە باسکردنی دوو نەریتی گەورەی ەژهەات و ەژئاوا، با دەرنجامە سەرەکییەکانی پەویست بە مەبەستی ئەم کتێبە دەربکەین. ئەگەر اوو لە بیری فەلسەفی چینی بکەین، فەلسەفەی مەدەرن دەتوانێت مەدەلەکی تەواو جیاواز بە پەرەپەدانی گەمژە فەلسەفیەکان بدەزەتەو، کە گوتارەکی لەکەوتەتەو کە مەدەلی ەسەن دەپارەزێت.

لەگەە زیادبوونی ئاەزی جیهان، وابەستەیی یەکتری مرۆڤەکان لە

کۆمەڵگەدا زیاد دەکات، ئەو و گرنگی بەها ئەخلاقییەکان زیاد دەکات، وەک یەکەتی، بەرپرسیارەتی، ڕاستگۆیی، متمانە، هاوکاری، هاوکاری یەکتری (مەدەرنیتە)، هاوواتای بە کۆمەڵە. بەها ئەخلاقییەکان (پەیوستی بە مانا، ناسینی کۆمەڵایەتی و ڕەزگرتن لە کەسانی دیکە، خۆئاگاداری داهێنەرانە و چالاکیی بەسوود لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە) وەک گرنگترین پەداویستی و پاڵنەر لە زیادبوونداان. چالاکییە کۆمەڵایەتییەکان مرۆڤی مەدەرن (زانا، بەڕێوەبەر، خاوەنکار، پزیشک یان مامۆستا). هەر ئەستا لە ساڵانی حەفتاکان. لە سەدەی بیستەمدا، لە وڵاتانی پێشکەوتووی ڕۆژئاوا، ئاستێکی زۆر بەرزی ژیان، جۆرییەتی ژیانی خەڵک باشتر بوو، ئەمەش بووە هۆی گەڕانکاری لە بەهاکاندا بە پەداویستییە دوای ماددی لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا، زۆر کەس هەستیان کرد پەیوستی سوودگەیاندن بە خەڵک، بە نموونە هەستکردن بە قبوڵکردنی کەسانی دیکە. ئەم گەڕانکارییە چۆنایەتییە بە گەڕانی بەهای پەستمەدەرن ناسراوە.

ئەم گەڕانکارییە کولتوورییە پەستمەدەرنە پەیوەندی بە ڕەهەندی ئەخلاقەوە هەیە لە ژیانی مرۆڤ و کۆمەڵایەتیدا، تێگەیشتن لە گرنگی گەشەپێدانی سەرمایەی کۆمەڵایەتی و دەستبەرکردنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی. نەزمی ئابووری (نەک تەنها لە چوارچێوەی تاک کۆمەڵگەکاندا، بەڵکوو بە گشتی مرۆڤایەتی)، ئەم مەیلانە لە سەردەمی ئەمەدا خەریکە بەهێزتر دەبن.

لە سەرەتای بیست و دووەمدا، لە پەیوەندی لەگەڵ پرسەکانی جیهانگیریدا، پەیوەندی و وابەستەیی خەڵک زیاد دەکات، هەروەها مەترسی و هەڕەشە و مەترسی نوێ دەردەکەون، بەیە زۆرجار گرنگی ئەخلاق زیاتر دەبێت. جیهان لە گەڕاندایە، بابەتی ئەخلاق دەگەڕێت و فراوانتر دەبێت.

ئاراستەی گەشەکردنی خۆئاگایی تاکەکەسی ناوەندی ئەخلاقی مەدەرنە بە هەموو فۆرمەکانییەوە (کۆمەڵایەتی، پراکتیکی، پیشەیی، ئیکۆلۆژی) لە سەردەمی ئێواندا بەهۆی گەشەسەندنی مۆژوویی کولتوورە جیاوازەکانەوە، بەها و سیستەمی ڕەوەسمی خێیان، ئەفسانە بەهۆی نەریت و داب و نەریتی سەرکییەوە دروست بوون. بەها ئەخلاق و ئایینییەکانی کولتوورە جیاوازەکان لەگەڵ یەکتردا ناگونجێن، ئەمەش هەکاری ململانە و ململانێیە. ئەم دژایەتیانە دەتوانن سیمایەکی جیهانی وەربگرن، بەتام جیهانی ناوەوەی مرۆڤ وەک گەڕپانی سەرکی خەبات دەمێنەتەوە.

ئەخلاقی تیۆری، پراکتیکی، پیشەیی.

ئەخلاقی نەریتی لە دوو جۆر بوو ئایینی و فەلسەفی. ئەخلاقی ئایینی، بە نموونە ئەخلاقی مەسیحی لە شێوەی فەرمان و قەدەغەکردن و یاسا پراکتیکییەکانی ڕەفتار، ڕووەسمەکان دەگرەتەوە (ڕۆژووبوون، ڕەچاوکردنی جۆژن، ڕووەسم و ڕووەسمی جۆراوجۆر ساڵنامە، ئاهەنگگێڕان بە بۆنەی ئاهەنگی هاوسەرگیری تاد...). هەروەها ئەخلاقی ئایینی بەشێکی تیۆری لەخۆدەگرێت کە دەگما و فەرکاری و ئەفسانە و هەما و نەریت لەخۆدەگرێت. ئەخلاقی ئایینی مامەڵە لەگەڵ هەمان کێشەکانی ئەخلاقی فەلسەفیدا دەکات، بەڵام لە چوارچێوەی ئیماندا.

لە ڕاستیدا ئەخلاقی تیۆری لە کۆمەڵگای دەرینی فەلسەفە وەک بوارێکی بیرکردنەوەی عەقڵانی جیهان و مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێت. جیاوازی ئەخلاقی لەوەدایە کە بانگەشەی زانست دەکات. پارەدان، ئەوانەی. مرۆڤ دەبێت چۆن بکات (سەبارەت بە بەها ئەخلاقییەکان وەک ئامانجی بوون)، کۆمەڵگە دەبێت چی بێت، یاساکانی ڕەفتار (نەرمەکان) چی بن.

ئەرستە لەوە تێگەیشتووە کە ئەخلاق لە بنەڕەتدا جیاوازە لە فیزیا یان بیرکاری. ئەخلاق زانیارییەکی تایبەتمەندە. سێ جۆری زانستی جیاکردەوە، تیۆری، پراکتیکی و ئەخلاقی.

مەعریفەی تیۆری (ئیپیستیم، یان "تەڕامان لە بیرکە ئەبەدییەکان") وەسفی زانستەکانی وەک بیرکاری، فیزیا، بایۆلۆجی دەکات.

زانستی پراکتیکی (تەکنیک) لە شێوەی کارامەییدا دەردەکەوێت (بیناکار دەزانێت چۆن خانوو دروست بکات، هونەرمەند دەزانێت چۆن نیگار بکێشێت، هونەرمەند دەزانێت چۆن هەست و سەزی جیاواز دەربڕێت، پیشەوان دەزانێت چۆن شت دروست بکات، کاوچن دەزانێت چۆن دروست بکات کاو دروست بکات... تا. زانینی ئەخلاقی (فرۆنەسیس) جۆرێکی تایبەتە لە زانین، کە ئەوەندەی پەیوەندی بە بڕگەدەزی یان لێهاتوویی‌وە نییە، بەڵکوو پەیوەندی بە هەڵوەستی ئەخلاقییەوە هەیە بەرامبەر بە مرۆڤکانی دیکە، لەوانە ڕەفتاری دروست، ئەنجامدانی کردەوەی باش، بەزەیی و خێرخوازی. بە نموونە پارەزار لەکاتی پێدانی سزادا، نەک تەنها بە زانینی تاوانەکە ڕەنمایی دەکرێت، بەڵکوو بە تێگەیشتن لە دەخەکەش، بە تێگەیشتن لە توانای خەستنە شوێنی کەسێکی دیکە (تاوانبار و قوربانی و ئەوانی دیکە) ڕەنمایی دەکرێت. خاڵک، هەستکردن بە دادپەروەری، بەزەیی. ئەو دەزانێت چۆن کارێکی دروست بکات، واتە. ئەو تەنها زانیاری لەسەر ڕاستییەکان نییە بەڵکوو زانیاری لەسەر ئەخلاق و هەشیاری بارودۆخیش هەیە.

بابەتی ئەخلاقی نەریتی بریتییە لە مرۆڤ وەک تاکێکی ئەخلاقی، کەشکانی ململانێی نێوان چاکە و خراپە لە ڕووح و فەزیلەت و ئەخلاقیدا. ئامانجی سەرەکی فەلسەفەی نەریتی ئەخلاق گەشەپێدانی خەئاگاداری مرۆڤ، پێکهێنانی توانایەتی بە خەباشکردنی ئەخلاقی و مەعنەوی. بەپێی ئەفسانە تەنانەت کەنفەشیەسیش ئەگەر مرۆڤ وەک جەستەیەکی کولتووری و ئەخلاقی گەشە نەکات، ئەوا لە ئاژەڵکان خراپتر دەبێت؛ لە پێوەندی لەگەڵ ئەم جۆرە کەساندا، دەوڵەت مافی ئەوەی هەیە توندترین سزاکان جێبەجێ بکات. بەم شێوەیە ئەخلاقی کەنفەشیەس لە ئەستاوە شوێنێک بە دروستکردنی ڕێنماییەکانی ژیان و گەشەسەندنی ڕووحی مانادار داناوە: هێڵی خوارەوە سزای دەندانەی حەتمییە، هێڵی سەرەوە شەرەف، شکۆمەندی، بەرزکردنەوە.
ئەخلاقی نەریتی تەنیا تیۆری نەبوو، بەڵکوو لە سەرووی هەموویانەوە کاراکتەری نەرماتیڤ (فەرمانبەخش)ی هەبوو، چونکە پشتەاستکردنەوەی تیۆری بەهاکانی بوونی مرۆڤ لە هەمان کاتدا بوو لەگەڵ ڕەچەتە، ستاندارد‌ەکی ئەخلاقی، نەرمەک، بە نموونە، کە گریمانە دەکرد بەاوبوونەوەی پێناسەی تیۆری فەزیلەت؛ تیۆرییەکانی خەرخوازی بەشدارن لە فراوانبوونی خەرخوازی. بەهای چاکە بریتییە لە میهرەبان بوون، بەختەوەر بوون، خۆشویستی – فەربوونی خۆشویستن و خۆشویست بوون، دادپەروەری – لە بەکارهێنانی کردارییدا.

دەزینەوە سەرکییەکانی ئەخلاقی کولتووری لە بەرنامە فەرمییەکاندا باس دەکرێن. بەرنامەی وەک هەدنیزم، ئیودیمۆنیزم، کینیزم، عەقڵانیزم، ئەخلاقی ئەرک (ستۆیک، کانت)، ئەخلاقی خۆشویستی و تادوایی هەیە. میهرەبانی، ئەخلاقی بەزەیی، شێپنهاوەر ئەخلاقی سوودمەندی (سوودگەرایی)، ئەخلاقی قارەمانەتی، عەقڵ ئیگۆیزم (سوودگەرایی)، ئەخلاقی یاخیبوون (ل. تەلستۆی، م. گاندی)، ئەخلاقی ڕەزگرتن لە ژیان (ئە.شقایتزەر)، و چەندانی دیکە.

ئەخلاق بەڵکەوت نییە. جۆرەکی تایبەتی مەعریفە لەلایەن فەلسەفەی پراکتیکی کانتەوە ناوی لێنراوە. ئەگەر عەقڵی تیۆری لە دژایەتی و دژایەتییەکاندا تەکەوە بووبێت (وەک کانت دەڵێت ناتەواوییەکی بەگەیە) ئەوا عەقڵی کردەیی بە ئاسانی ئەو دژایەتییانە چارەسەر دەکات، واتە گرنگیی ئیرادەی ئازاد و ئەبەدییەتی ڕووح و بوونی دەناسێت. خودا وەک مەرجەکی پێویستە بە بوونی ئەخلاق.

بەڵام ئەخلاقی نەریتی جەستەیەکی بەرچاوی تیۆری لەخە گرتووە، کە بریتین لە مشتومە لەسەر بنچە و جەوهەری ئەخلاق، فەرم و سروشتی

مژوویی، چاوکردنی جیاوازییە ئەخلاقییەکان، ئەوەی لە کۆمەڵگە و ژیانی تاکدا، پێکهاتەی هۆشیاری ئەخلاقی. پەلەکانی چاک و خراپە، خۆشبەختی، ئەرک، دەسەزی، شەرەف، دادپەروەری، مانای ژیان. جیاوازی ئەخلاقی هەرگیز تەنیا تیەری نەبووە، بەڵکوو هەمیشە پێکهاتەی تیەری و پراکتیکی (نەرماتیڤ) بە پەوەرەکی یەکسان لەخۆ گرتووە.

ئەخلاقی مەدەرن ووبەووی دەخەکی سەخت بووەتەوە کە تەیدا زەرەک لە بەها ئەخلاقییە نەریتییەکان پەداچوونەویان بە کراوە. زەرجار ئەو نەریتانەی کە بنەما ئەخلاقییە ئەسەنەکان لە زەر ووەوە تیایدا دەبینران، لەناو دەچوون. بە هەکارەک پەیوەندییان لەدەست داوە. پرسەی جیهانی لە کۆمەڵگەدا لە گۆشەکردندایە و گەانی خەرای بەرهەمهێنان بە بەکارهێنانی بەکۆمەڵ. لە ئەنجامدا لە دەخەکی پێچەوانەدا دەخەک ووویدا کە بنەما ئەخلاقییەکان بە یەکسانی ئەوا بوون، کەمتر لە عەقڵ دەرکەوتن. ئەمەش بە گوەرەی ئەی مەکینتایر، ئارگیومێنتە عەقڵانییەکان لە ئەخلاقدا بە شێوەیەکی سەرەکی بەکاردەهێنرێن بە پشتەاستکردنەوەی ئەو بەڵگانەی کە پەشتر ئەم ئارگیومێنتانەیان هەناوەتەوە.

ئەمەش لە لایەکەوە بووە هەی گەانکاری دژە نەرماتیڤ لە ئەخلاقدا لە خواستی ئاگەیاندنی کەسەک بە بابەتەکی تەواو و سەربەخەی ستانداردە ئەخلاقییەکان، بە هەڵگرتنی هەموو بارگرانی بەرپرسیارەتی لەسەری کە بە شێوەیەکی سەربەخە ئەنجام دەدرێت. بەیارەکان. مەیلی دژە نەرماتیڤ لە بیرەکەکانی ف. نیچە، بوونگەرایی، فەلسەفەی پەستمەدەرندا نوێنرایەتی دەکرێت. لە لایەکی دیکەوە، ئەو ئارەزووی سنووردارکردنی بواری ئەخلاق بوو بە مەودای تاادەیەک تەسک لە بابەتەکانی پەیوەست بە داشتنی یاسا ئەخلاقییەکان بە تەگەیشتن لە تەگەیشتن لەو ئامانجانەی کە دەتوانن لەلایەن کەسانی چین و توژە جیاوازەکانی ژیانەوە قبوە بکرێن. بوونی مرۆڤ، بیرەکەی خە باشترکردن، لە ئەنجامدا پەلی چاکە، کە بە ئەخلاق نەریتییە، لە بازنەی ئەخلاق دەرچووە و ئەم دووەمیان بە شێوەیەکی سەرەکی وەک یاسایەکی ئەخلاق دەستی بە گۆشەکردن کردووە. هاوکات لەگەە ئەم ووتەدا، پەرەسەندنی زیاتری بابەتی مافی مرۆڤ، هەوەی نوە دەدرێت بە بنیاتنانی ئەخلاق وەک چەمکەکی دادپەروەری، یەکەک لەو هەوانە لە کتێبی "تیەری دادپەروەری"ی جەی ئاولزدا خراوەتەوو.

دەزینەوە زانستییە نوێیەکان و تەکنەلۆژیای نوە پانەرەکی گەورەیان بە پەرەپەدانی ئەخلاقی پراکتیکی بەخشی. لە سەدەی بیستەمدا. چەندین ئەسای نوەی ئەخلاقی پیشەیی ئامادە کراون، ئەخلاقی

بازرگانی، بایەئەخلاقی، ئەخلاقی پیشەیی یاسایی، کرێکاری دارایی، میدیای گشتی و بابەتگەلی دیکە ئامادە کراون. زانایان، پزیشکان، فەیلەسوفەکان دەستیان کرد بە باسکردنی کێشەکانی وەک چاندنی ئەندامەکانی جەستە، ئیتانازیا، دروستکردنی ئاژەڵی گەڵاو و کلۆنکردنی مرۆڤ. مرۆڤ زۆر زیاتر لە جاران هەستی بە بەرپرسیارێتیی خۆی کرد بە گێشکردنی هەموو ژیان لەسەر زەوی و دەستی کرد بە باسکردنی ئەم کێشانە نەک تەنها لە ڕوانگەی مانەوەی خۆیەوە، بەڵکوو بە درککردن بە گرنگی ناوەوەی واقیع. واقیعی ژیان، لە بوون وەک خۆی (شقایتزەر، واقیعی ئەخلاقی). ئەخلاقی پیشەیی وەک کەدکی ئەخلاق کاردەکات و لە ئاستی دروستکردنی بنەما ئەخلاقییەکان بە مرۆڤکانی ئەم پیشەیە کاردەکات. ئەخلاقی پراکتیکی شوێنکی بەرچاو پێکدەهێنێت. بەڵام بوارەکانی تریش هەن، ئەمەش ئەخلاقی کەمپانیاکانە کە مەڵاڵی و ئەو ڕەکخراوانەی کە جەبەجێی دەکەن بە ئەندامانی هەندێک کەمپانیا دروست دەکرێن. هەروەها بواری ئەخلاقی پراکتیکی ئەو بوارەش دەگرێتەوە کە مامەڵە لەگەڵ نیگەرانییە گشتییەکانی سروشتی جیهانیدا دەکات. بە بەرنگاربوونەوەی ئەم هەڕەشانە، زانستی مرۆڤ پەرەی پێدەدرێت، هەروەها ڕەکاری دیموکراسی پەرەپێدەدرێت بە ئەوەی بەیاری گشتی گرنگ بدرێت.

هەنگاوێکی گرنگ کە نوێنەرایەتی وەڵامدانەوەی دەخی ئەستای گەشەسەندنی کەمەگە دەکات، باسکردنی ئەخلاقە وەک دیالەگێکی بەردەوام، بە ئامانجی پەرەپێدانی چارەسەرێک کە لەلایەن هەموو بەشداربووانەوە قبوڵ بکرێت. ئەمەش لە بەرهەمەکانی K.O. ئاپێ، ج. هابەرماس، ی. ئەلەکسی و ئەوانی تر، ئەخلاقی گوتار لەسەر بنەمای دژە نەرماتیزمە، هەوڵدەدات ڕەنمایی هاوبەش پەرەپێبدات کە مرۆڤکان لە شێوەکەدا یەکدەخات. هەڕەشە جیهانییەکان کە ڕووبەڕووی مرۆڤایەتی دەبێتەوە. ئەخلاقی ڕاوێژکاری وا گریمانە دەکات کە هەموو ئەو بەیارانەی لە ڕووی گەشەسەندنی کەمەگەوە دەدرێن، دەبە دەستانە بن. ئەم بەیارانە لەلایەن خەڵکەوە بە ئارەزووی خۆیان دەدرێن، چونکە پێیان وایە لە بەرژەوەندی ئەواندایە، نەک لەبەر ئەوەی بەڕێنی شتەکیان پێدراوە یان لەبەر ئەوەی بە شتێک (بەیاری ستراتیژی) شەرمەزار دەبن. بەیاری پێیوەندیدار بەو مانایە کە بەرژەوەندییەکانی خەڵک سەرکوت ناکرێت، بەرژەوەندییەکانی ئەوانی دیکە لەدەست نادرێن و ئەو کەسانەی کە ئەرگانە بەڕێوەبەر مەبەستدارەکانن بە بەرژەوەندییەکانی خۆیان بە دەستکاریکردن ڕازی دەبن.

تایبەتمەندییەکی دیکەی ئەخلاقی مەدەرن درێژبوونەوەی باوەڕپێنەکراوی کایەی گشتییە، واتە. ئەو شوێنانەی کە بەرژەوەندییەکان لەلایەن کەمەکی گەورەی خەکەوە نوێنرایەتی دەکرێن، کاتێک کردارەکان لە ڕووی کامبوونی ئەنجامدانی هەندێک ئەرکی کەمایەتییەوە هەدەسەنگێندرێن، لەم بوارەدا ڕووبەڕووی چالاکی سیاسەتمداران و سەرکردەکان دەبینەوە. پارتە سیاسییەکان، بەتەوبەرانی ئابووری، چارەسەری نەودەوەتی بە ئامرازەکانی ئەنجامدان، زەرجار دەبینرێت کە ئەخلاقی نەریتی لەم بوارەدا کارپێنەکراوە، چونکە ڕوونە، بە نموونە، کە پارەزەر ناتوانێت وەک خەی مامەڵە لەگەڵ داواکاری گشتی بکات. لە کاتی دادگاییکردنەکەدا وەک نەیار مامەڵە دەکرێن.

بەیە تیەریستان پرسیارێک دەوروژێنن کە پەیوەندی بە پەسەندکردنی یاسایەکی دادپەروەرانەی یاری دیاریکراوەوە هەیە، تەگەیشتنەکی نوێ لە دادپەروەری، تەگەیشتنەکی نوێ لە دادپەروەری، لەوانەش هەنانە ناو چەمکی پرسەکانی دادپەروەری نەودەوەتی، هەوەستی نەوەکانی داهاتوو، هەوەست بەرامبەر بە ئاژەڵەکان، هەوەستەکە. هەوەستەکان بەرامبەر بە خاوەن پەداویستییە تایبەتەکان لە لەدایکبوونەوە.

2-شوێنی ئەخلاق لە جیهانی مەدەرن.
گواستنەوە لە داوای لەبوردنی سەرەکی ئەخلاقەوە بە ڕەخنەی سەرەکی تەنها بە هەی باشتربوونی ئەخلاقەوە نەبوو، بەڵکوو پەیوەست بوو بە گەیینی شوێن و ڕەی ئەخلاق لە کەمەگەدا و لەم کاتەدا شتێک کە ڕوونی نەبوو بینرا. ئەمە باس لە گەڕانکارییەکی مەژوویی بنەڕەتی دەکەین کە بووە هەی گەیشتن بە ئاستێکی نوەی شارستانیەتی ئەوروپی بە گەشەسەندنی بە وێنەی زانستی و تەکنەلەژی و پیشەسازی و ئابووری. ئەم گەڕانکارییە کە بە قووەی تەواوی وێنەی ژیانی مەژوویی گەی، تەنیا شوێنێکی نوێ نەبوو بە ئەخلاق لە کەمەگەدا، بەڵکوو خەی تا ڕادەیەکی زەر دەرئەنجامی گەڕانکارییە ئەخلاقییەکان بوو.

ئەخلاق بە شوەیەکی باو وەک کەمەک فەزیلەت بیری لەدەکرێتەوە و تەدەگات، کە لە وێنەی مرەقی تەواودا کورت دەکرێتەوە، یان وەک کەمەک ڕەفتار کە ڕەکخستنی تەواوەتی ژیانی کەمایەتی دەخاتە ڕوو. ئەمانە دوو لایەنی یەکتر لە یەکتر لە ئەخلاق بوونی – کەسی، بابەتیی، کە سەرقاڵی ڕەسنایەتی بوون. پەیان وابوو کە سوودی بە تاک و میللەت (کەمەگە) یەک و یەک بوو. لە هەردوو حاڵەتەکەدا

ئەخلاق وەک هەڤتارەکی بابەتیی و بەرپرسیارانەی تاک تەدەگات، هەگای بەختەوەریە، ئەمە، ئەگەر ورد بین، واقیعەکی ناوازەی ئەخلاقی ئەوروپییە. لە هەمان کاتدا ئەگەر بتوانرێت ئەو پرسیارە تیڕیە سەرکییە دابەنرێت کە هەگا سەرکییەکانی ئەخلاق پێکدەهێنێت، ئەوا لەمانەی خوارەوەدا جێگیر دەکرێت: چالاکیی ئازاد و بەرپرسیارێتی تاکەکەسی مرۆڤ چییە، کە دەتوانێت فەزیلەتی هەها ببەخشێت. فەرم، ئاستەوخۆ بە بەدەستهێنانی سوودی خۆی، سنوور و ناوەکەکەی چییە. هەر ئەم جۆرە کردارەیە کە کامەبوون لەگەڵ بەختەوەریدا تێکەڵ دەکات و پێی دەوترێت ئەخلاق چونکە مرۆڤ وەک وەستایەکی سەروەر دەمێنێتەوە. ئەو ئەوەندە بە شایستە دادەنرا، بە هەمان گرنگی هەموو هەوەکانی تری مرۆڤ مامەڵەی لەگەڵ دەکرا. ئەمە تا ئەو ئادەیە ئاستە کە زۆر پێش ئەوەی مەر ئەم پرسیارە دابەژرێت، لانیکەم لە دوای ئەرستۆوە، فەیلەسوفەکان گەیشتوونەتە ئەو ئەنجامەی کە ناتوانرێت چاکە جیا لە جۆوهەرەکەی خۆی پێناسە بکرێت. کەمەگە و ژیانی کامەیایەتی (کولتووری) بە هەموو دەرکەوتەکانییەوە وەک سەکەیەکی ئەخلاقی سەیر دەکرا (ئەمە گرنگە!) بە پێچەوانەی سروشت و بە پێچەوانەشەوە، وا بیر دەکرایەوە کە هەموو ژینگەکە بە ناوبژیوانی هەشیاری (زیرەکی، عەقڵ) بێت. پێکەوژیان، لەوانە سیاسەت، ئابووری، پێویستە بە بیار، هەبژاردنی مرۆڤکان، پەوانەکردنی فەزیلەتەکیان. بەیە جێگەی سەرسوڕمان نییە کە ئەخلاق بە شێوەیەکی بەرفراوان تێبگەین و هەموو شتێک دەگرێتەوە کە پێوەندی بە سروشتی دووەمەوە هەیە، کە مرۆڤ خۆی دروستی کردووە و فەلسەفەی کامەیایەتیش پێی دەوترێت فەلسەفەی ئەخلاقی، وەک کولتوورێک، تا ئەمەش هەندێک جار ئەم ناوەی پاراستووە. بەکارهێنانی جیاوازی نێوان سروشت و کولتوور لەلایەن سۆفیستەکانەوە گرنگییەکی بنەڕەتی هەبوو بە پێکهاتن و گەشەکردنی ئەخلاق. هەشنبیری بە پێوەری ئەخلاقی (ئەخلاقی) جیا دەکرێتەوە (کولتوور بە بەوای سۆفیستەکان کایەی ئارزوومەندانەیە، ئەو یاسا و داب و نەریتانە دەگرێتەوە کە مرۆڤکان بە ئارزوو و پێویندییەکانیان هەنمایی دەکرێت، و ئەوەی لەگەڵ شتەکان بە بەرژەوەندی خۆیان دەیکەن، بەڵام لە سروشتی فیزیکی ئەم شتانە بەدوای خۆیدا ناهێنێت). لەم ڕوانگەیەوە، کولتوور لە بنەڕەتدا، بە پێناسە، لە بابەتی ئەخلاقدا جێگیر بوو (بەتەواوی ئەم تێگەیشتنە بوو لە ئەخلاق لە دابەشکردنی فەلسەفی بەناوبانگی سە بەشدا بەسەر لۆژیک و فیزیا و ئەخلاقدا، کە لە ئەکادیمیای ئەفلاتون دامەزرا، بەم پێیە هەموو شتە ناسروشتییەکان ئەخلاقین).

تێگەیشتنەکی وەها فراوان لە ئەخلاق تێگەیشتنەکی گونجاوی لە

ئەزموونی مێژوویی هەبوو لە سەردەمێکدا کە پێیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە پێیوەندی و وابەستەیی کەسی دەچوو، هەر بۆیە تایبەتمەندییە کەسییەکانی تاکەکان، ئەخلاقەکانیان، پەوەرەکانی فەزیلەتیان. ئەوان پێکهاتەی سەرەکی پشتگیریکەر بوون کە تەواوی بینای شارستانیەتیان بەرز کردەوە. لەم ڕووەوە دەتوانرێت ئاماژە بە دوو خاڵی ناسراو و بەڵگەدار بکرێت.

أ- ڕووداوی دراماتیک، دەخی کاروباری کاراکتەری شەخسی ڕوونی هەبوو (بە نموونە چارنووسی شێت بەندە بە وەرەی سەرباز و فەرماندەکانەوە. ئاسوودە و ژیانێکی ئارام لە دەوڵەتدا – لەسەر فەرماندەوایەکی باش).

ب- ڕەفتاری خێک (لەوانەش ژینگەی بازرگانی) پابەند بوو بە یاسا و ڕێکوتنە ئەخلاقییەکان کە لە ڕووی ئەخلاقییەوە پەسەند کراون (نموونەی تایبەتی ئەمە بریتین لە وەرک شەپەکانی سەدەی ناوەڕاست یان کەدی دووانەی شوشگەڕان). ئەم گوتەیەی مارکس بەناوبانگە کە دەیگوت: ئاسنگەری با کەمەڵگەیەک بەرهەم دەهێنێت کە سەرکەک بەڕێوەی دەبات و میلەکی هەڵم کەمەڵگەیەک بەرهەم دەهێنێت کە سەرمایەدارەکی پیشەسازی بەڕێوەی دەبات. بە یارمەتی ئەم وێنەیە، بە ئاماژەدان بە سەرچاوەی ئەو قەناغە مێژوویییەی کە جەگەی سەرنجمانە، دەمەوێت ئەوە بڵێم کە میلەر لە ئاسنگەری بادا تەنها جەرەکی تەواو جیاواز لە مرۆڤ نییە لە میلەر لە ئاسنگەری هەمدا. ئەمە زەر ڕوون و سادەیە. مەبەستم جیاوازە – کاری میلەر لە ئاسنگەری بادا زیاتر وابەستەی سیفەتە ئەخلاقییەکانی کەسایەتی میلەرەکە دەبێت نەک کاری میلەرێک لە ئاسنگەری هەمدا. لە حاڵەتی یەکەمدا کاراکتەری ئەخلاقی میلەر (بە نموونە ئەگەر مەسیحییەکی باش بێت) لە لەهاتوویی پیشەیی ئەو کەمتر نییە، بەڵام لە حاڵەتی دووەمدا، گرنگییەکی لاوەکییان هەیە یان ڕەنگە بە هیچ شێوەیێک نەبینرێن.

کاتێک گەشەسەندنی کەمەڵگە سیمای پرسەیەکی سروشتی-مێژوویی گرتە ئەستۆ و زانستە کەمەڵایەتییەکان دەستیان کرد بە بەدەستهێنانی پێگەی زانستە کەسی (نافەلسەفییەکان)، دەخەکە گەڕانکارییەکی گەورەی بەسەردا هات، کە تێیدا بەشە ئەکسیلەجییەکە بە بایەخ بوو و تەنانەت لەم بچووکییەشدا. ژیانی کەمەڵگە وەک ڕەوەکی پرسەی سروشتی کاتێک بە یاسای پێویست و حەتمی بەڕێوەدەچێت، بە نەخوازراو دەبینرێت. وەک چۆن فیزیا و کیمیا و بایەلەجی و زانستە سروشتییەکانی تر وردە وردە لە باوەشی فەلسەفەی سروشتی کشایەوە، بە هەمان شێوە ئابووری سیاسی و دەروونناسی کەمەڵایەتی و زانستە کەمەڵایەتییەکانی دیکە دەستیان کرد بە کشانەوە لە باوەشی

فەلسەفەی ئەخلاقی. لە پشت ئەمەوە، کەمەنگە لە شەوازی ژیانی ناوخەیی و نەریتی ەەکخراوەو دەەوات بە سیستەمی گەورە و ئاەەز (لە پیشەسازیدا – لە ەەکخستنی وەرکشەپەو بە بەرهەمهەنانی کارگە، لە سیاسەتدا – لە میرنشینە فیودالەکانەو بە دەوەتە نەتەوەییەکان، لە ئابووریدا بە کشتوکالەو بە پەیوەندییەکانی بازاڕ، لە گواستنەوە و ەەشنووسی وزە بە ئەتەمبەلی میکانیکی، لە پەیوەندییە گشتییەکان دا، لە گفتوگەی ساەەنەکانەو بە میدیای گشتی...تاد).

گەەانکاری بنەەەتی بەم شەویە بوو. بە لە بەرچاوگرتنی زەر کەس، چینە جیاوازەکانی کەمەنگە دەستیان کرد بە داەشتن بە پەی یاسا پراکتیکییەکانی ەەفتار، وەک پارامەتری بابەتیی خەیان، بەەام (بەو پەیەی بە وردی خەەکەکی زەرن) بەبە گوەدانە ئیرادەیان. پەیوەندییە گشتییەکان دەستیان کرد بە بەدەستهەنانی کاراکتەری ماددی حەتمی – ئەوان بە لەژیکی پەیوەندییە کەسییەکان و نەریتەکان کەنتەەەنەدەکران، بەەکوو بە لەژیکی ژینگەی سوژە، کارکردنی کاریگەری ژینگەی چالاکیی بەکەمەەی پەیوەندیدار کەنتەەەدەکران. ەەفتاری کاری خەەک چیتر لە تەەەکی ئاەەزی سیفەتە ەەحییەکانی گشتی و لە ەووی ئەخلاقییەو قبوەکراو پەکهات نەبوو، بەەکوو بە سوودی پراکتیکی دیکە دەکرا و کاریگەرتر بوو.

دەردەکەوت، لەوەش نزیکترە، تا ئاستی ئەتەماتیکی، بە کەسایەتی دەرووونی، لە هەزی کاری مرۆڤەو سەرهەەدەدەن. جگە لەوەش چالاکی مرۆڤ وەک بەشەکی کەنکرەتی سیستەمی کەمەایەتی (کرەکار، خاوەنکار، ئەنجامدەر) نەک تەنیا جیاوازی ئەخلاقی لە بیری فەرهەنگیدا دەخوازەت، بەەکوو توانای ئەنجامدانی کردارە بە ئەخلاقیەکانیشی هەیە. ماکیاڤەلی لەم لایەنە مەترسیدارەی چالاکییەکانی حکومەتدا کەییەو و بە شەویەکی تیری سزای دا، نیشانیدا کە پیاو ناتوانەت سەروەرەکی باش بەت ئەگەر تاوانبارەکی ئەخلاقی نەبەت. ئە. سمیس دەزینەویەکی هاوشەوەی لە بواری ئابووریدا ئەنجامدا. سەلماندی کە بازاڕ دەبەتە هەی سەروەت و سامانی خەەک، بەەام نەک بە چاوتەبەینی کارگە بازرگانییەکان، بەەکوو بە پەچەوانەو بە ئارەزووی خەپەرستانەیان بە بەرژەوەندی خەیان (هەمان بیرەکە، کە لە ەستەی کەمەنیستیدا دەربەدراوە، دەتوانرەت بدەزرەتەو). بە قسە بەناوبانگەکانی، ک. مارکس و ئەف. ئەنگەس، کە چوونە ناو بەرژوازیەو. حیسابکردنی خەشویستی بە ئایینی پیرەز، حەماسەت، و هەەچوون هەستی تاکییەتی شکاند. لە کەتاییدا کەمەناسی، ئازادی

تاک، پاڵنڕی ئەخلاقی (خەکوشتن، دزی، تووندوتیژی...تاد) وەک چۆن یاساکانی ژمارەیەکی زۆر وەک ساتەوەختی گشتی کۆمەڵگە سەیر دەکرێن، بە ڕیزەکی ڕەک و پەک ڕیز دەبن، بە نموونە چۆن مرۆڤ سپینۆزا لە بیر ناکات کە دەیگوت (ئەگەر بەردەک کە لەلایەن ئەمەوە فڕێدرایە، هەشیاری هەبووایە بە ئازادی دەفڕێت). بە یەک وشە، کۆمەڵگەی مەدەرن کە بە شێوەیەکی ئاڵۆز ڕەکخراوە و بە کۆسایەتییە، تایبەتمەندی ئەوەیە کە ڕەفتاری پیشەیی و بازرگانی تاکەکان کاراکتەری گشتییان وەک چینێکی کۆمەڵایەتی کەمتر لە کاراکتەری ئەخلاقی تاکەکەسی خۆیان دیاری دەکات. مرۆڤ لە ڕەفتاری کۆمەڵایەتیدا وەک هەڵگری ئەو ئەرک و ڕۆڵانەی کە بە لۆژیکی ئەو سیستەمەی کە تێیدا هاتووە پێیان سپێردراوە، کاردەکات. ناوچەکانی ئامادەیی کەسی کە گرنگییەکی ژیانییان هەیە پێی دەوترێت پەروەردەی ئەخلاقی و ئیرادە، خەریکە گرنگتر دەبن. زیادکردنی کۆمەڵایەتی چیتر ئەوەندە پشت بە ئەخلاقی تاکەکان نابەستێت، بەڵکوو پشت بە هەندێک لایەنی ڕەکخستنی سیستماتیکی (زانستی، عەقڵانی ڕەکخراو)ی کۆمەڵگە دەبەستێت. بەهای کۆمەڵایەتی مرۆڤ نەک تەنها بە سیفەتە ئەخلاقییە کەسییەکانی، بەڵکوو بە بەهای ئەخلاقی کەی ئەو کارە گۆڕەیەی کە بەشداری تێدا دەکات، دیاری دەکرێت. ئەخلاق بە پلەی یەکەم دامەزراوەیی دەبێت، لەوەدا دەگوازرێتەوە بە ناوچە کارپێکراوەکان. بەیەشە لە مەدەرنتە دا زەرجار لە فەیلەسوفانی ئەخلاقی کلاسیکدا کەم دەکرێتەوە.

3. گەشەسەندنی ئەخلاقی: وەهم یان واقیع.
4. لایەنگرانی گەشەسەندنی ئەخلاقی.

بە ئەوەی لە سروشتی ژیانی ئەخلاقی مرۆڤ تێبگەین، گرنگە بزانین ئایا ئەخلاق لە ڕەوتی گەشەسەندنی مۆژوویی کۆمەڵگەدا دەگۆڕێت یان بە شێوەیەکی کردەیی وەک خەی دەمێنێتەوە؟. لە دونیای کەندا بیرکەکان لەسەر پەرەسەندنی ئەخلاق سەریان هەڵدا. پرۆتاگۆراس، دیموکریتس، ئەفلاتون، لوکریەس کارا ئەو بیرکەیەیان هەیە کە مرۆڤایەتی لە بەربەریزمەوە هاتووەتە دەخی ئەستای خەی. لە وتارکەی ئەفلاتوندا مرۆڤکان لە سەرەتادا دوژمنایەتی یەکتریان دەکرد (تەنانەت خوداوەندەکانیش دوژمنایەتی یەکتریان دەکرد!)، نابەوا مامەڵەیان دەکرد، بەڵام دوای تامکردنی هەموو ئەمانە، زەرتر بە سوودیان زانی کە ڕەککەوتن. نادادپەروەری لەگەڵ یەکتر مەکەن و ئازار یەکدی مەدەن. ئەوە یاسا و ڕەککەوتنی هاوبەشە کە لەمەوە سەرچاوە دەگرێت. بە واتایەکی تر، لەگەڵ

دروستبوونی دەوڵەت، نەزمێکی دیاریکراو دامەزرا، دوژمنایەتی و زەدەیی هێزی کەم بووەوە.

ئەمەش دەربڕینی خێی لە بیرکە ئایینییەکاندا دەزیەوە: ئەفلاتون کە لە هەمەر و هیسیەد ناوازی بوو، بە سادەیی باسی ئەو خوداوەندانەی دەکرد کە دەوترێت نەک تەنها چاکە بەکوو خراپەش دەکەن. بە بەوای ئەفلاتون چارەنووسی خوداوەندکان تەنیا کردەوەی چاکە. بە یەک وشە، ئاگایی ئەخلاقی لە ئەستاوە بووەتە فاکتەرێکی کەنکرەتی ژیان و کولتووری کەمەایەتی.
بیرکەی هاوشێوە لەلایەن لوکریەس کارسەوە لە شیعرکەیدا لەسەر سروشتی شتەکان گیراوە، ئاماژەی بەوەشدا کە نەك هەر لە سەرەتادا خەڵك نەیانزانیوە چۆن ئاگر بەکاربهێنێت، بەکوو بەکارهێنانی باویان نەپاراستووە. بیرکەکانی پێشکەوتنی کەمەایەتی و ئەخلاقی لە سەردەمی ڕەشنگەریدا گەشە و ناساندنی زیاتریان بەدەستهێنا. ئابووریناس بەناوبانگەکە ئا. تورگێت، لە وتارە بەناوبانگەکەیدا (دەستکەوتە بەردەوامەکانی عەقڵی مرۆڤ) ئاماژەی بەوە کردووە کە گەشەیەکی بەردەوامی عەقڵی مرۆڤ لە کەمەگەدا هەیە، لەگەڵ نەرمبوونی زیادکردنەکان. مامەستایەکی دیکە کەندرسێت (١٧٤٣-١٨٩٤) ڕایگەیاند کە عەقڵی مرۆڤ توانای باشتربوونی بە سنووری هەیە، داوای کرد کەمەگەیەک بونیاد بنرێت کە ڕاستی و خەشبەختی و فەزیلەت بە یەک زنجیرە بەیەکەوە ببەسترێتەوە. لە دەوە: گەشەکردن ناگەڕێتەوە دواوە! ڕوانگەیەکی گەشبینانە بە گەشەسەندنی ڕەحی و ئەخلاقی کەمەگە لەلایەن زۆرێک لە نوێنەرانی سەسیالیزمی یەتەپی (ئەین، سانت سیمەن، فۆریەر و ئەوانی دیکە)، دیموکراتە شەشگەڕەکان و مارکسیستەکانەوە هاوبەش بوو. لە کۆتایی سەدەی بیستەمەوە بیرکەی پرسەکە دەستی کرد بە لەدەستدانی کاریگەری خێی لە بەشێکی دیاریکراوی کەمەگەدا (لەڕدا بەرهەمەکانی شۆپنهاوەر، نیچە، سپەنگەر و ...تاد) ڕەیان هەبوو، بەڵام هەشتا دەتوانێت وابێت. بە وریاتر و زیرەکتر ناسراوە، بەڵام هەشتا بەشێکی بەرچاوە لە دانیشتووان.

باوەڕبوون بە پێشکەوتن تا ئەستاش بە زۆر کەس باو و ئاساییە. چ ئارگیومێنتێک بە ئەم تەوانینە بە مەژووی ئەخلاقی دەخێتەڕوو؟ سەرەتا بەگەی پێشکەوتن لە بواری زانست و تەکنەلۆژیا و چەندین چالاکیی تری مرۆڤدا خراوەتەڕوو.
ئەخلاق وەک دەزگایەکی ڕەکخەر ناتوانێت لە لایەک بوەستێت، و دەبێت باشتر بکرێت و پەرەی پێبدرێت. شتێکی تر ئەوەیە کە گەشەسەندنی

ئەخلاقی جیاوازی خۆی هەیە. ئەم جیاوازییە لە پلەی یەکەمدا ڕوون دەکرێتەوە، گەشەسەندنی ئەخلاق هەمان گەشەکردنی زانست و تەکنەلۆژیا نییە. داهێنانی لوکەمۆتیڤی هەڵم یان کەمپیوتەر هەشتا شەشکی ئەخلاقی نییە، بەڵکوو دەرکەوتنی فۆزیلەتە. پەشکەوتنی ئەخلاقی خۆی بزووتنەوەیەک نییە بەرەو ڕاست، بەڵکوو بزووتنەوەیەکی ئاڵۆز و دژبەیەک لە پاشەکشەکردن و لادانە لە ئەخلاق دا، چینێکی تاڕادەیەک جێگیر، هەرچەندە تەنک، هەمیشەیی پەستولاتەکان هەیە، ئەو ستەکانەی کە دەگەڕێن بە بە بایەخ.

شتێکی سەرکی کە دەگەڕێت، پانتایی جەبەجەکردنیانە. بەیە پەشتر تێبینیمان کردووە کە یاسای "مەکوژی" لە بنەڕەتدا تەنیا بە ئەندامانی ڕەگەزەکە جەبەجە دەکرا، ئەستاش سیمایەکی گشتگیر و گشتگیری بەدەستهێناوە. فەڕەمی پەشکەشکردنیان لە گەڕاندایە. لە بنەڕەتدا پەستی نوە زەر بە دەگمەن دەردەکەون. شتێکی تر ئەخلاقە. لەم چینەدا گەشەسەندنی ژیانی ئەخلاقی زیاتر دیارە. وەک زەرەک لە نووسەران پەشتر گوتوویانە کە (لە ڤل سەلەڤیڤەوە) دەست پەدەکات، ئەگەر بیرکردنەوەی ناوخەیی وەربگرین، لە سەدەیەکەوە بە سەدە مرۆڤایەتی، کەرامەتی ئەخلاقی، پەیوەندی ڕاستەوخۆی نێوان مرۆڤکان، کولتووری ئەخلاقی دەوەمەندە. لەلایەن V.L. سەلەڤیڤ، "لەگەڵ هاتنی دەوڵەت، گەشەسەندنی کولتووری ڕەحی، پەیوەندی نێوان مرۆڤکان جیاواز دەبێت". دەتوانم هەستی خراپ بەرامبەر بە کەسێکی دیاریکراو هەڵبگرم. بەڵام وەک چۆن لە سەرەتای مێژووی مرۆڤایەتیدا کرا، بە پەچەوانەوە، ڕەنگە بە جەخت کردنەوە لەسەر ڕەز و شکۆ مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت. بەهەمان شێوە V1. سەلەڤیڤ فەیلەسوفی ڕوسی لە بەچونەکانی بەردەوام بووە، لە پەیوەندییەکانی نێوان گەلاندا، دوژمنایەتی یەکتر، بەمتمانەیی هەمیشە ناگاتە ئاستی شەڕ. جەنگەکان خەیان، V1. سەلەڤیڤ، "لە سەدەی بیستەمدا زیاتر لە شەڕێکی ئاسایی نێوان دوو سەرخۆش دەچوو نەک شەڕی دوو لایەنی پیشەسازیی جەنگ ". بە تایبەت دوای ڕووداوە خوێناوییەکانی سەدەی بیستەم، لە پرەنسیپدا بە قبوڵنەکراو، بە ئەخلاق دادەنرێت.

هەرچەندە پەویستە ئاماژە بەوە بکرێت شەڕە ناوخەییەکان بە پلەی یەکەم گشتگیرنین وەلە هەشتا لەسەر ڕووی زەوی هەرماون. ئەمە تەنها ئەوە دەڵێت مرۆڤکان هەمیشە لە کردارەکانیاندا بە بنەما ئەخلاقییەکان ڕەنمایی ناکرێت.
باڵادەستی ئەخلاقی چەندین دەرکەوتنی دیکەی هەیە. بە نموونە بە چەندین سەدە نەخشە دەروونییەکان لە دەخێکی بەرگە نەگیراودا

دەهەرانەوە، لەیان دەدرا و بە زنجیر دەبەستران و بە پارەیەک بەر خەڵکی شارە بەرزەکان دەدران. تەنها لە کۆتایی سەدەی پازدەهەمدا بووە کە شەتەکان بەرزکرانەوە بە کەسانی نەخۆش و زنجیرەکانیان لابرا. وردە وردە جەرەکانی سزای تاوانە جەراوجەرەکان نەرمتر کران. وەک پێشتر بینیمان سزای لە سەدارەدان لە جیهانی کۆندا زۆر باو بووە. جگە لەوەش سزای لە سەدارەدان نامرۆڤانەترین و ئازاربەخشترین شێوەی گرتووە.

"ئەگەر پیاوێک پیلانی نادادپەروەری دانا، بە نموونە ئەگەر بە نیازی ستەمکار بێت، و ئەگەر گرتیان، لەسەر تەختەیەک بزمار کوتی بکەن و چاوەکانی دەربێنن و بە هەموو جەرە سزایەک بە توندترین شێوە ئەشکەنجەی بدەن". زۆرترین ئازار، تەنانەت وای لێبکەن بزانێت کە منداڵەکانی و هاوسەرەکەی چۆن ئازار دەچێژن، لە کۆتاییدا هەڵواسرا و لە ناو ئاگرێکی نزم دا سووتێندرا" ئەمە لە بەرهەمی گەرگیای ئەفلاتوندا دەخوێنینەوە (ل473). لە سەدەکانی ناوەڕاستیشدا ئەشکەنجەی هاوشێوە ئەنجام دەدرا. لە ڕووسیا تا ئێو کاتەی کۆیلایەتی لە ساڵی ١٨٦١ هەڵوەشایەوە، کەسانی بە ڕەچەڵەک کەمتەرخەم بە ئاشکرا سزا دەدران. تەنانەت ژنانیش. لە N.A. ئەم دەڵانەی خوارەوەی شیعرەکەی نەکراسۆف بە بە ئیرادە دەنە بەرچاو: دوێنە کاتژمێر شەش چووە دەرەوە بە سەنایە؛ لەوە ژنێک بە قامچیەوە، ژنێکی کەبەری گەنج.ی دەدا.

بەنام هەشیاری یاسایی خەڵکی گشتی بە شیرینی جیا ناکرێتەوە. تا کۆتایی سەدەی بیستەم کەمەکوژی دانیشتووان بە گومانەوە هەبوو. لە حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا، ڕۆژنامە ڕۆژئاواییەکان نووسیویانە کە لە ڕووسیا خەڵکێکی زۆر بەشداربوون لە ئەشکەنجەدان و کوشتنی ژنێک کە گومانی ئەوەی لێدەکرا بە یارمەتی سۆکی سیحراوی کوڵک نەخۆش بکات.
لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا سزاکان سووکتر بوون، مرۆڤانەتر بوون و دەستی پێکرد کە تاوانبار کەسێکە و مافی وەرگرتنی کەرامەتی هەیە. زۆرێک لە وڵاتان سزای لە سەدارەدانیان هەڵوەشاندەوە. دەخی ژیان و گوزەرانی زیندانیان زۆر باشتر بووە. بەداخەوە ئەم دووەمیان بە شێوەیەکی سەرکی ئاماژەیە بە وڵاتانی پیشەسازیی و پێشکەوتوو نەوەک وڵاتانی جیهانی سێ.
دەکرێ بە ئەخلاقی سەدەی بیستەم ناوببێین وەڕامێکی فیکری بە کارەساتە کەمەایەتییەکانی ئەم سەدەیە. دوو جەنگی جیهانی و ململانێی ناوچەیی، تەتالیتاریزم و تیرۆر وامان لەدەکات بپرسین

ئایا ئەخلاق دەتوانێت لە جیهانەکدا بوونی هەبێت کە کراوە بێووی چاکەدا؟ لە نێو ئەو تیۆریە ئەخلاقییە جۆراوجۆرانەی کە لە سەدەی بیستەمدا پێڕیان سەندووە، تەنیا دوو تیۆری لەبەرچاو دەگرین. نوێنەرانیان نەک هەر مەدەللی تیۆری ئەخلاقیان داشت، بەڵکوو دەرئەنجامە نەرماتیڤە پراکتیکییەکانیان لەوان نیشان دا.

یەکەکی تر لەوانەی کە کاریگەری زۆر بەرچاوی ئەخلاقی لەسەر گەشەسەندنی کولتوری ئەژئاوا هەبووە. ئەخلاقی بوونگەرایی (فەلسەفەی بوون). ئیگزستانسیالیستەکان فەیلەسوفی فەرەنسین. ج.پ سارتەر (١٩٠٥-١٩٨٠) گ.مارسیل (١٨٨٩-١٩٧٣) ئا. کامە (١٩١٣-١٩٦٠)، فەیلەسوفی ئەڵمانی م. هایدگەر (١٨٨٩-١٩٧٦) ک. جاسپەرز (١٨٨٣-١٩٦٩) ئیگزیستانسیالیزم لە ئەوروپای ئەژئاوا لە قۆناغی نێوان دوو جەنگی جیهانیدا دامەزراوە. نوێنەران هەوڵیان دا هەندێک بەها پەرەپێبدەن کە ئەگەر بە مرۆڤ بدات لە پێگەی کەسێک لە دەخی قەیراناویدا تێبگات و بە شێوەیەکی گونجاو لە دەخی قەیران دەربچێت.

خاڵی دەستپێکی بوون ئەوەیە کە بوون پێش ماددە دەکەوێت، و فاکتەری دیاریکەرە. مرۆڤ سەرەتا دەژی، دەردەکەوێت، کار دەکات و تەنیا ئەو کاتە دیاری دەکرێت، واتە. تایبەتمەندی و پێناسەکان قبوڵ دەکات. یەکەم ئامادەیی بە ئوونی داهاتوو و بەشایی ناوەوە و چارەنووسی سەربەخۆ بوونی ئاستقینە، بوونە.

ئەو ئەخلاقی بوونگەرایی بە بنەمای ئەفتاری ئەخلاقی مرۆڤ دەزانێت. مرۆڤ ئازادییە. ئازادی سیفەتێکی بنەڕەتی مرۆڤە. ئازادی لە بووندا – ئەمەش پێش هەموو شتێک ئازادی هەشیارییە، ئازادی هەڵبژاردنی پێگەی ڕەحی و ئەخلاقی تاک. هەموو ئەو فاکتەر و هەکارانەی کە کار لەسەر مرۆڤ دەکەن، لەلایەن ئەوەوە ناوبژیوانن. مرۆڤ دەبێت بەردەوام هەڵەکی یان هەڵەکی تری ئەفتار هەڵبژێرێت، سەرنجی لەسەر هەندێک بەها و بیرکە بێت. بوونگەراکان بە وروژاندنی کەشی ئازادی، بیریان لە بناغەی ئەخلاقی بنەڕەتی کردەوە. ئیگزستانسیالیستەکان بە دروستی جەخت لەوە دەکەنەوە کە ئەفتاری مرۆڤ بە پلەی یەکەم لە لایەن هەکارە دەرکییەکانەوە نییە، بەڵکوو بە پاڵنەرە ناوخۆییەکانە و هەر مرۆڤێک لە ئووی دەروونییەوە کاردانەوەی جیاوازی هەیە بەرامبەر بە دەخێکی یان دەخێکی دیکە. زۆر شت پەیوەستە بە هەر کەسێکەوە، و نابێت مرۆڤ لە پەرەسەندنی نەرینی ئووداوەکاندا ئاماژە بە "بارودەخەکان" بکات. مرۆڤەکان ئازادییان هەیە ئامانجی چالاکییەکانیان دیاری بکەن. یەک بە هەر قۆناغێکی

مژوویی دیاریکراو نیە، بەکوو بژاردەی زۆر، لە بەرامبەر دەرفەتی ئاستەقینەدا، پەرەسەندنی ئووداوەکان، لەوە کەمتر گرنگ نیە کە مرۆڤکان ئازاد بن لە هەڵبژاردنی ئامرازەکان بە گەیشتن بە ئامانجەکانیان و ئەو کەتایی و شەوازانەی کە لە کردارەکەدا هاتووە، لە ئەستاوە دەخەکی دیاریکراو دروست دەکەن، کە دەست دەکات بە کاریگەریکردن لەسەر خۆی.

ئازادی پەیوەندییەکی نزیک بە بەرپرسیارەتی مرۆڤەوە هەیە. بەبە ئازادی هیچ بەرپرسیارەتییەک نیە. ئەگەر مرۆڤ ئازاد نەبێت، ئەگەر بەردەوام بە کردارەکانی دیاریکرابێت، ئەگەر لەلایەن هەندەک بوونەکی ئەحی یان ماددییەوە دیاریکرابێت، ئەوا بە بەوای بوونگەرایەکان بەرپرسیار نیە لە کردارەکانی، هەر بەیەش سوژەیەکی ئەخلاقی نیە. پەیوەندییەکان، جگە لەوەش تاکەک کە ئیرادەی ئازاد بەکارناهێنێت، نکۆڵی ئازادی دەکات و لە ئەنجامدا جەرییەتی سەرکی مرۆڤ لەدەست دەدات و دەگۆڕێت بە شتەکی ماددی سادە. بە واتایەکی تر تاکەکی وا جەرییەتی بوونی ئاستەقینەی لە دەست داوە و ناکرە بە مانا ئاستەقینەکەی وشەکە بە مرۆڤ هەژمار بکرێت.

بەڵام ژیانی ئاستەقینە نیشان دەدات کە بە زۆر کەس بوونی ئاستەقینە دەتوانێت بارگرانییەکی بەرگە نەگیراو بێت. ئاخر ئازادی پەویستی بە ئازادی و بوێری لە مرۆڤ هەیە، ئەمەش بە واتای بەرپرسیارەتی ئەو هەڵبژاردنەیە کە مانا بە داهاتوو دەبەخشێت، کە دیاری دەکات جیهانی دوور چی دەبێت. هەر ئەم بارودۆخانەن کە ئەو ترس و دەڵەراوکێیە میتافیزیکییە ناخۆشانە دروست دەکەن، دەڵەراوکێی بەردەوام کە مرۆڤ دەباتە پەشێوە و کایەی "بوونی نەناسراو" دروست دەکات.

ئەخلاقی بوونخوازی پەویستی بە ئەتکردنەوەی هەموو جەرەکانی کەلەکتیڤیزم هەیە. پەویستە لە نالەبارترین بارودۆخی بە ئومێدی و نائومێدیدا بژیت، بە ئاگادارییەکی ئوون لە تەنیایی و وازهێنان، ئازادی و بەرپرسیارەتی، بەمانایی و نەهامەتی بوونی خۆی، و هەز و ورە بدەزیتەوە.

ئەخلاقی بوونگەرایی بە هاوئاهەنگی لەگەڵ ستەیسیزمدا گەشە دەکات: دەرئەنجامی سەرلەشێواوی و نائومێدی ئەخلاقی مرۆڤ، لەدەستدانی کەرامەت و هەزی ئەح، بەمانای ژیانی مرۆڤ و ململانێی ئەخلاقی عەقڵمان نیە. بە دەزینەوەی ئاسایشی تەدا، بەڵام دەرئەنجامی

نائومێدی لێم هیوایانە. مرۆڤ تا ئێو کاتێی بیەوێت و هیوای ئەوێی هەبێت کارەکێی سەرکەوتوو بێت، شکست دەهێنێت و دەکەوێتە نائومێدیەوە، چونکە شەوازی ژیان لە دەسەاتی ئەودا نییە. ئەو پێویست نییە بەوێی مرۆڤ دەتوانێت بچێتە ناو چ جۆرە بارودۆخێکەوە، بەکوو چۆنیەتی لێی دەردەچێت بە تەواوی پێویستە بەوەو.

لە نەو تیۆریە ئەخلاقییەکانی سەدەی بیست و یەک دا. پەویستە گرنگی بە "ئەخلاقی توندوتیژی" بدرێت. هەموو ئەخلاقێک گرنگی نکەی توندوتیژی دەناسێت. توندوتیژی شەوازێکی ناکاریگەرە بە ئەنقەست بە چارەسەرکردنی هەر کەشەیەک چونکە دەبێتە هەی توندوتیژی تەسەندنەوە. نەک پەپلیزمی ناتوندوتیژ، بەکوو کردەوەی ناتوندوتیژی تایبەت (دانیشتن، خەپیشاندان، مانگرتن لە خواردن، بەاوکردنەوەی تراکت و بەاوکردنەوەی میدیایی بە بەرزکردنەوەی پگەی خەیان، نەیارانی ناتوندوتیژ دەیان تاکتیکی لەو جۆرەیان پەرپەداوە). تەنها کەسانی بەهێز و بوەر دەتوانن ئەم جۆرە کردارانە ئەنجام بدەن، توانایان هەبێت، بەهەی بیروباوەڕی دروستکانیانەوە، نەک پاشکشە بکەن. هەکاری توندوتیژی خەشویستی دوژمنان و ەوشتەکی باشی هەیە ئیمانە بەوان. دوژمنان دەبە لەگەیان بگەنە ەکەوتن بە قینات پەکردنیان بە هەە و ناکارامەیی و بە ئەخلاقی بە میتەدی بەهێز. "ئەخلاقی توندوتیژ" ئەخلاق وەک لاوازییەک نابینێت، بەکوو وەک هەزی مرۆڤەک، توانای گەیشتن بە ئامانجەکان دەبینێت.

لە سەدەی بیستەمدا. ئەی شوایزەر، دامەزرەنەری ئەخلاقەکی گەشەسەندووی ەزگرتن لە ژیان. بە بەهای ئەخلاقی هەموو فەرمەکانی ژیان ناودەبات. بەام دەخی هەبژاردنی ئەخلاقی قبوە دەکات. ئەگەر مرۆڤ بە ئەخلاقی ەزگرتن لە ژیان ەنوەنی بکات، ئەوا تەنها لەبەر پەویستی زیان بە ژیان دەگەیەنێت و لەناو دەبات و هەرگیز بە بە مەبەست. بەام لەو شوەنانەی کە ئازادی هەبژاردن هەیە، مرۆڤ شوەنەکی دەوێت بە یارمەتیدانی ژیان و دوورکەوتنەوە لە ئازار و وەرانکاری. شوایزەر خراپە ەتدەکاتەوە.

سەرچاوەکان

1. ئەرستە، ئەخلاقی نیکەماخی // ئەرستە. لە چوار بەرگدا کاردەکات. T.4. م: میسە 1984
2. I. Kant بنەماکانی میتافیزیکی ئەخلاقی // Kant I. Sobr. ئەپ

لە ٨ بەرگدا. T. 4. م: چەرە، 1994.
3. ئاپە کەی ئە. گەانکاری فەلسەفی. وەام: لەگەس، ٢٠٠١.
4. هوسەنەڤ ئە.ئە. پەغەمبەر و بیرمەندە گەورەکان. وانەی ئەخلاقی لە موسا تا ئەمە. مەسکە: ڤەچە، ٢٠٠٩.
5. گوسەنەڤ ئەی ئەی. ئاپرەسیان ئاە جی. ئەخلاق م.: گارداریکی، ٢٠٠٠.
6. مەکینتایر ئەی دوای فەزیلەت. وەام: پەژەی پەروەردەیی؛ ئیکاتەرینبەرگ: کتەبی بازرگانی، ٢٠٠٠.
7. ەازین ئە.ڤ. ئەخلاق M.: INFRA-M، 2012.
8. هابەرماس یو.ئاگایی ئەخلاقی و تیەری پراکتیکی. لەگەە ئەو کورە. شەقام پترسبەرگ: نوکا، ٢٠٠٠.

فەلسەفەی بیرکەردنەوە لە سەردەمی نوە دا… نووسینی: دەشاد کاوانی

"بیرکردنەوەی بابەتییانە و پەویستییەکانی بیری فەلسەفی"

نووسینی: دەشاد کاوانی

"کورد ئەو گەلەی بیرناکاتەوە"

فەلسەفە و سەردەمی نوە بیرکەی سەرکی نووسینەکەم و تەامانە لە فەلسەفەی بابەتیی و بیرکردنەوە بابەتییانەیە یاخود پەچەوانەکەی بیرکردنەوەی بەپەلەکاری لەسەردەمی ئەستا دا. لەوانەیە هەمووان پرسیار بکەن، چەن بیرکردنەوە لە ئەستادا بەپەلە دەبەت؟ چونکە بیرکردنەوەمان لە هیچدا ناوەستەت.
لە مەراسیمەکی دەرچوونی قوتابیانی ئەمانی لە زانکەی بەرلین لە ساەی ١٨١٨دا، هیگە گوتی؛ کاتەک هەموو ئەمانە بەدواداچوونیان بە کرا، پرەسەی بیرکردنەوە دەست پە دەکاتەوە و دەگەەتەوە بە دەخی سەرەتایی خەی. بەام ئاوەدانی نەتەوەی ئەمانیا پەیوەستە بەوەی کە لە بیرکردنەوەدا چەندە بەرز دەبەتەوە.

پەموایە لە ماوەی ٧٠ ساڵی گەشەسەندنی بیردا، زۆر تیۆری و بیرۆکەی بیانی لە نێوە ڕۆژئاوایییەکان فێربووین، بەتایبەتی لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردووی لە گەشەسەندنەکی خێرادا ئێمە تەواوکارمان لەسەر ڕووکەش بیرکردنەوەی نابابەتیی کرد. کاتی ئێوە هاتووە بیرکردنەوەی سەرەیی فەلەی بدەین و بە قووڵبوونەوەی بیرکردنەوە بڕۆینە پێشەوە. لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا هایدیگەر وتی؛ تەنیا کاتێک بەی دەردەکەوێت کە خراپترین دوژمنی عەقڵە دەتوانێت جارێکی دیکە دەست پێبکاتەوە. بڕای من دوای پەرەسەندن لەم ساڵانەی دواییدا، دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە بخرێتەڕوو، دەبێت زۆر بە وردی ئەنجام و کارتێکردنەکانی بخرێتەڕوو.

ڕەنگە هەکارێک بێت کە بڕچی بە خراپی کار لەسەر بیرکردنەوە دەکەین. "ئەگەر نەخوێنیتەوە و بیر نەکەیتەوە، سەرت لە شێواوە و ناتوانیت ڕەگەی خێت بدەزیتەوە". ڕاستە لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردوودا زۆر شت فێربووینە، بەڵام ناتوانین بڕۆین بەڕاستی دەستمان بە بیرکردنەوە کردووە. تەنانەت لە چینی دەستبژێریش دا ئێم ئاریشە، زۆر تەخە نووسەر دەنووسێت و ناخوێنێتەوە، بیرناکاتەوە، خوێنەر بە هەی زۆر خوێندنەوە لە دەق ڕەناچێت و کاتی بیرکردنەوە لە خەی نییە، مامەستای زانکە بە بینین و فێرکردنی خوێندکارەکانی سەرقاڵ بووە، هەموو ڕۆژێک لە خەو هەڵدەستێت و ڕادەکات بە کتێبخانە یان تاقیگە و وانە گووتنەوە، دەپرسم تە هەموو ڕۆژێک ئەوەندە سەرقاڵیت، کەواتە کەی بیر دەکەیتەوە؟ ئەوە ڕاستە. من پێم وایە بیرکردنەوە زۆر گرنگە و لە سەردەمی ئێمەدا دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە زۆر بە جددی وەربگیرێت.

لەوانەیە بپرسن: بیرکردنەوە چییە؟ من پێم وایە لانیکەم دوو پێوەر هەیە بە ئەوەی بیر بکەینەوە:
یەکەم: دەبێت نووقم بین لە واقیعدا، چونکە ئەرکی بیرکردنەوە هەمیشە نووقم کردنی خەمانە لە واقیعدا.
دووەم: دەبێت خێت بیاری خێت بدەیت.
جارێک شەپنهاور گوتی: "ئەگەر کتێبی کەسێکی تر بخوێنیتەوە و خێت بیر نەکەیتەوە، ئەوا مەشکت دەبێتە ناوەندی بیرکردنەوەی کەسێکی تر". چینییە کۆنەکان دەیانگوت: "ئەسپێکی هەژار باشترە لەوەی بەهیچ شوێنێک ئەسپ نەبێت". هەر بۆیە دەڵێم کاتێک زۆر شت لە پرسەی گەشەسەندن فێربووین، دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە ڕوون بکەینەوە. فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوە و بیرکردنەوەش بابەتی بەپەلەیە. دوای ئەوەی لە ساڵانی ١٩٢١ تا ٢٠٢١ نزیکەی لە سەدەیەک

دا زنجیرەیەک ڕووداوی مێژوویی گەورەمان بەسەر برد، بەڵام چیمان دەست کەوت تەنیا کارمان گەیانەوەی مێژووەکەیەتی بەڵکوو نایزانین درووستیش بیگەیەنەوە، یاخود ئاوەتە بوون و بە باتەبوونی بیرکردنەوەیەتی، دەبێت بە شێوەیەکی زۆر ڕوون و پوخت ئەم بابەتە بخەینەڕوو. مەرجی بیرکردنەوە ئەوەیە کە خەت لە واقیعدا نووقم بکەیت و شتێک لە بارەی خەتەوە بڵێیت و لێکی بدەیتەوە.

ڕەنگە هەندێک بیر لەوە بکەنەوە "ئەم شتەی پێی دەوترێت فەلسەفە ئەوەندە نهێنییە، یان تەنگەیشتنە لە بیرکردنەوە، کە فەلسەفە ئەوەندە دوورە لە واقیع". بەیە بە پێویستم زانی وتارێک لەسەر "فەلسەفە و سەردەمی نوێ دا" بە خوێنەری کورد بنووسم لە ڕاستیدا پێیوەندی نێوان فەلسەفە و سەردەمی ئێمە زۆر نزیکە. زۆرێک لەو فەیلەسوفانەی کە دەیانناسین پێدەچێت لە ناو بیرکردنەوەی بەردەوامدا بژین، هەمیشە بە گەشەگیری بیر دەکەنەوە. زۆر ئاشنان بە ئێمە، چیرەکگەلێکی زۆری لە بارەیانەوە دەزانین. بە نموونە سوکرات فەیلەسوفێکی بەدەنگی نائاسایی بوو؛ هەمان شت بە دیکارتیش دەگونجێت کە لە تەنیایی دا بە قووڵی بیر دەکاتەوە و دواتر دەتە سەر بەدەنگییان هەروەها پێداویستییەکان تەنانەت خواردن و خواردنەوەشیان جیاوازن. سوکرات لە سەرمای تاڵدا بیر دەکاتەوە و هەمیشە شەوانە بە بەدەنگی لەسەر سەهۆکە مەدیتەیشن دەکات. بە پێچەوانەی دیکارتەوە دەبێت لە ژوورێکی زۆر گەرمدا لەسەر بەتانییەک دابنیشێت و مەدیتەیشن بکات. بەیە دیکارت وەک "بیرکردنەوە لەناو فەن" تەمارکرا.
دواتر فەیلەسوفی بریتانی (بەتراند ڕوسیل) لەکەینەوەیەکی تایبەتی لەم بابەتە کرد و پشتڕاستی کردەوە کە ئەو شتەی پێی دەگوترێت "کورە" لە ڕاستیدا ماڵێکی گەرم بووە بە زمانی هەڵەندی ئەمە باوبووە بە زەمینەسازی بیرکردنەوە. ڕەنگە ئەمە بیر لە فەیلەسوفەکان بکەینەوە کە لە واقیع دابڕاون، بەڵام هیگە خاڵێکی زۆر ڕوونی خستەڕوو: "فەلسەفەی ڕاستەقینە دەبێت جۆرێک لە ڕەحی سەردەم بێت". بە سادەیی هاتە بەرچاومان. فەیلەسوفەکان لە ڕاستیدا نزیکترین کەسن لە واقیعەوە. بەگومان ئێمە لەڕدا باسی فەیلەسوفە ڕاستەقینەکان دەکەین، بە نموونە دیکارت وەربگرە و یەکەم حوکمی بەدەنگییەکەی بریتی بوو لە "پێموایە، بەیە من بوونیم"، کە دیکارت بە یەکەم بنەمای فەلسەفە ناوی بردووە، کە تاکە متمانەپێکراوترین بنەمایە. ئەم بنەمایە مانای چییە؟ لەم جۆرە ڕووانینە ئێستا لە جیهان دا زۆر باوە، تەنیا شێوە و بەرگی گۆڕاوە و دەزگە و ڕەکلامە بەناوبانگەکانی ڕۆژئاوا دەستەواژەکەی دەگۆڕن، بریکارەکانی

خانووبەرە دەڵێن "من لە ماڵەوە دەمێنمەوە، بەیە بوونم هەیە"، بەرهەمهێنرانی مەسیقاش دەڵێن "گوێ دەگرم، بەیە هەست بە بوونم دەکەم". لە وەاتی خەشمان ڕەکلام بە چایی گەشت و بەرهەمە قتووبەندییەکان و کاڵا و کەل و پەل دەکرێت تەنانەت ئاسوودەیی و هەست بەبوونکردن لە دایبی و سانتییەکی ژنانەش دەبینێنەوە، لە ڕووی یاسایی و سیاسییەوە ئەم جۆرە بانگەشە و لەبیانە بە یاساکانی وەک بەرنگاربوونەوەی توندووتیژی خەزنی و پەسەی دەنگدان و هەڵبژاردنەوە دەڵێن: دەچم بەسەر سندووقەکانی دەنگدان منیش دەنگم هەیە. کەواتە هەم، گەر ئەمە بیرکردنەوەی پەلەکاری بێت، لە بەرامبەردا بیرکردنەوەی بابەتیی کە دیکارت گوتی: من بیردەکەمەوە، بەیە من بوونیم هەیە. بەگومان ئەم بنەمایە دەتوانرێت بە شێوەیەکی زۆر فەلسەفی ڕوون بکرێتەوە. بەڵام ئەوەی ئەمە دەیزانین ئەوەیە کە دیکارت یەکەم کەس بووە کە بە حوکمەکی لەو شێوەیە ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی بیری فکری ئازادی ڕاگەیاند، دوای ئەزموونکردنی تاریکی درێژخایەنی سەدەکانی ناوەڕاست. ئەوە دەزانین بنەمای سەدەی ناوەڕاست کتێبی ئیجیلی پیرۆز و دەسەڵاتی ئایین بوو، بەڵام دیکارت یەکەم کەس بوو کە ڕایگەیاند کە بیری فیکری باڵاترین دەسەڵاتی هەیە و بەم شێوەیەش فەلسەفەی ڕەژئاوایی مەدەرن دەستی پێکرد.

ئەمە هەشتا چۆژ لە دەستکەوتە کولتووریە بەکەتاکان وەردەگرین کە ئەو بەدەستی هێناوە. دەتوانین بڵێین فەلسەفەی دیکارت بەسەرچووە؟ ئایا تەنها لەناو "فەن"دا بیری کردەوە؟ بەگومان نەخێر. فەیلەسوفێکی تر کە دەمەوێت نموونەی کانت بێنمەوە، پێدەچێت فەلسەفەی ئەو قورسترین و تەنانەت قورسترینیش بێت لە فەلسەفەی هیگڵ. میللەتێک کە جۆختێکی زۆر لەسەر فەلسەفەی ئەمانی بکاتەوە، بەگومان دوای بەاوبوونەوەی کتێبی ڕەخنەی عەقڵی پاک، تەنانەت لە ژوورەکانی خانماندا، مرۆڤ دەیتوانی هەندێک لە "ڕەخنە لە عەقڵی پاک" بدەزێتەوە، کە بە دەنیاییەوە نەیانتوانی خوێندنەوەی تەواوی بە بکەن. کتێبێکی کانت سەختە بە ئاسانی و بە بیرکردنەوەیەکی جۆوهەری بەدەست بهێنرێت. کانت لەم کتێبەدا، ڕەخنەیەک لە عەقڵی پاک چی دەڵێت؟ ئایا پێیوەندی بە زەمانەوە هەیە؟ ئەگەر ئەزموونی بەریتانیا بەتایبەت گومانەکەی هیوم پەرە پێ بدەین بە دانانی بناغەی کەی سیستەمی مەعریفی مرۆڤ و لەناوبردنی، ئەوە متمانەی خەڵك بە عەقڵ بە بنەمای تاقیکردنەوە دەبرێتە سەر زەوی، ئەگەر ئەمە پەمان وایە ئەم جۆرە بزووتنەوەی فریاگوزاریە یەکەکە لە گرنگترین بناغەکانی کولتوری مەدەرن، دەتوانین بڵێین فەلسەفەی کانت هیچ پێیوەندییەکی بە واقیعەوە نییە؟ ئەوە ناتوانین بڵێین نەخێر.

بەیە من دەڵێم فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوەیە، بیرکردنەوە لە ئەستادا ئەرکێکی زۆر گرنگە، پەیوەندییەکی نزیکی بە سەردەمی ئێمەوە هەیە، پەیوەندییەکی نزیکی بە چینی مەدەرن و پەستمەدەرنتە و ئەنتی پەست مەدەرنتەوە هەیە. چونکە دەبێت کاری بیرکردنەوە لە شونێک دەست پێبکات، بەڵام نابێت لە شوێنێک بوەستێت، ئەمە یەکسانە بە گەمژەیی و مەبوونی مرۆڤ. ئەمە ئەمە باسی فەلسەفەی بیرکردنەوە دەکەین، چونکە تەمەنمان ئەم داواکارییەی بە ئێمە کردووە. ئەمە وەرچەرخانێکی زۆر گرنگە لە ڕێگەی گەنجبوونەوەی بیری گەلان نوە دەبنەوە، کەچی سەرتایە بە بیرکردنەوەی ئێمە. کاتێک بیرکردنەوە دەست پێدەکات، دووبارەی دەکەمەوە کە بیرکردنەوە دەبێت نووقم بێتە ناو واقیعەوە و ببێتە "خەبوون".

لو شیانگ شان یەکەم کەس بوو لە مژووی بازرگانی ڕژهەڵاتی دا دەستواژەی "بازرگانی تایبەت بە خێت" داشت. گوتی: ڕەحەکە بخەرە ناوەوە و کارەکی تایبەت بە خێت هەبێت. ئەو دوو بنەمایەی کە من پێشنیارم کردووە، دەبە لە نزیکەوە پێکەوە گرێبدرێن و "خاوەن کردنی کاروبارەکانی خێت" دەشێت ئارزوومەندانە بێت، بەڵام هەرگیز ناکرێت بیرکردنەوەیەکی ئارزوومەندانە نەبێت و بیرکردنەوەش دەبێت پێشمەرجێک بێت بە نوقمبوون لە واقیعدا.

لە سەرەوە بەوردی ئاماژەم بە مەبەستی وتارەکەم کردووە. بەیە لە خوارەوە دەمەوێت باس لە سێ خاڵی سەرەکی بکەم: یەکەم: فەلسەفە و شەوازی ڕەخنە.
دووەم: نوقمبوون لە واقیعی کەمەایەتی دا.
سێیەم: ڕێگەی گەنج بوونەوەی بیری گەل.

1. فەلسەفە و شەوازەکانی ڕەخنە

سەرەتا باسی فەلسەفە و شەوازی ڕەخنە دەکەم. بەڵای من گرنگترین شت بە بیرکردنەوەی مەدەرن ئەوەیە کە بەڵاستی لەڕێگەی میتەدەکی ڕەخنەگرانەوە خەمان بخەینە ناو واقیعە کەمەایەتییەکانی چینی مەدەرن. هەموومان مانای وشەی "فەلسەفە" دەزانین. بنەڕەتیترین مانای فەلسەفە بریتییە لە، "خەشویستنی حیکمەت". لە وشەی فەلسەفیادا فیلە بە واتای "ماچکردن" و "خەشویستی" و "گەیشتن" دێت و سەفیا بە واتای "حیکمەت" دێت.
هەموومان کتێبێکی ناسراو بە ناوی جیهانی سەفیا دەناسین، کە تێیدا وشەکە بە واتای دونیای فەلسەفەکردن دەگوترێت. کەچی زانکەی فودان "مانگی فەلسەفە"ی هەیە، بەڵام لە پێمانگای فەلسەفەی "جەژنی

سۆفیا"ی هەیە. مانای فەلسەفە لەڕدا کۆنترین و سەرەتاییترین مانا کۆیەتی، "خۆشویستی حیکمەت". کەواتە "حیکمەت" بەڕاستی چییە؟ ئەستا بە ئەمە ئەستەمە لەو وشەیە تێبگەین. ئەستا شتێکمان هەیە پێی دەگوترێت "دابەشکردنی عەقڵ". گوایە ئەو زانیارییە هاوکێشەیەکی بیرکاریی و فیزیکییە و . دابەشکردنی زیرەکی ستاندارد ١٠٠یە و دەشێت دابەشکردنی زیرەکی زۆربەی دانیشتوون لە ١٣٠ کەمتر نەبێت، یاخود هەرخەی ٧٪ یان ١٢٪ ئەژەی بنەڕەتی بێت. بەڵام لەڕدا دابەشبوونی عەقڵ و ئەو حیکمەتەی لە فەلسەفەدا دەربەدراوە، یەک شت نین. سەرەتاییترین "خۆشویستی حیکمەت"ی فەلسەفی ئاماژەیە بە سەرەتاییترین و قووڵترین بنەماکان کە هەندێک لە گرنگترین کولتوورەکانی "سەردەمی کۆن" لە مامەڵەکردن لەگەڵ پێوەندییەکانی جیهاندا لەگەڵ خۆیاندا دایانناببوو، بە بەوای گۆرە فەیلەسوفی ئەڵمانی کارل جاسپەرز. ئەمە تا ئەمەش ئەم بنەمایانەمان بەکارهێناوە. مرۆڤایەتی لە ڕەوتی گەشەسەندنیدا بەردەوام ووبەڕووی هەندێک تەحەدای جددی دەبێتەوە، تەنانەت هەندێکیان تەحەدای ئەوانیش دەکەن. لەم جۆرە کاتانەدا مرۆڤ هەمیشە هێزی ڕەحی لەو سەرەتاییترین حیکمەتە دەوێت. بەیە زۆرێک لە زانکەکانی دەرەوە فاکەڵتی خوێندنی کلاسیکیان هەیە، بەڵکوو فاکەڵتی فەلسەفە و زانستە مرۆییەکانمان پیشەی هاوشێوەیان هەیە. وەک چۆن دەبێت فەلسەفەی ئەفلاتون و ئەرستە بخوێنینەوە بە ئەوەی لە فەلسەفەی ڕەژئاوا تێبگەین، بە هەمان شێوە کوردیش هەر دەبێت پێیوەندی بەو حیکمەتە سەرەتاییەوە هەبێت بە بیرکردنەوە لە کێشەکانی و چارەسەرکردنی کێشەکان، ئەمەش دەکرێت بنچینە و بنەگەی تێگەیشتنی لە ڕەگەی فەلسەفەی ئیشاقی و عیرفانییەکانەوەبێت وەک سەرەتا . بەڵام ئەم حیکمەتە لە بنەڕەتدا جیاوازە لەو زانستەی کە ئەمە باسی دەکەین.

ڕەنگە هەمووان فیلمی "کەنت مەنتی کریستو"یان بینیبێت. چیرۆکی فیلمەکە باس لە پاڕەوانی فیلمەکە دەکات بەناوی ئەدمەند دانتەس کە ئەشکەنجە دەدرێت و فڕەدەرێتە زیندان و نازانێت بۆچی زیندانی دەکرێت. دانتەس زۆر بە سەختی فڕ دەبێت و زۆر بە خۆرایی فڕ دەبێت. مەزەندە دەکرێت کە زیرەکییەکەی لە سەرووی ١٤٠ بێت. ڕەژەکیان گۆرەکەی لەی پرسی بیری لە بکەرەوە بەڕاستی کە گەشەگیری کردی و خستیتیە ناو ئەم دەخە سەختە دانتەس لە وەڵامدا گوتی: من بیرم لەمە نەکردەتەوە. گۆرەکەی پێی دەڵێت: لە ڕاستیدا زۆر سادەیە: کە زۆرترین سوودی هەیە لە گەشەگیریکردنت؟ لەو ساتەدا مەشکی دانتەس دەکرێتەوە، لەو کاتەدا فاریای ئەلدەر یەکەک لە بەناوبانگترین وشەکان دەخاتە ڕوو: "خوێندەواربوون هەمان شت نییە

لەگەڵ ژیربوون". کەواتە فەلسەفە بە واتای خۆشویستی حیکمەت دێت و هەرچەندە حیکمەت لەسەر لە ئەمە دوورە، بەڵام هەشتا سەرتا و کۆتایی بیری فەلسەفییە. دەبێت بگەڕێنەوە بە ئەو جۆرە حیکمەتە و بەدوای چارەسەردا بگەڕێین.
یەکێکی تر لە فۆرمەکانی سەرکی فەلسەفە میتافیزیکە. لە ڕۆژئاوا دەتوانین فەلسەفەی ئەم پرسەیە لە ئەفلاتونەوە تا هەگەل بە "میتافیزیک" یان ئەفلاتونیزم سەیر بکەین. ئەم فەلسەفەیە جیهانی بەسەر جیهانی سەزداری و جیهانی زانەدا دابەش کرد، جیهانی زانیشی بە خاوەنی سوود و دەسەڵاتی حوکمڕانی زانی. چیرۆکێکی زۆر بەناوبانگ لە مێژووی فەلسەفەدا هەیە، فەیلەسوفی یۆنانی دیموکرات. نێک هەر فەیلەسوفێکی گەورەیە، بەڵکوو سروشتناسێکی گەورەیە. دیموکراتەکان و سوکرات و ئەفلاتون بە هاوچەرخ دادەنران، ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ سەردەمی گەشەسەندنی میتافیزیکی یۆنانی. لە لایەکەوە دیموکراتەکان فەلسەفین و جیهانی زان بە واقیعی دەزانن. بەڵام لە لایەکی دیکەوە دیموکراتەکان وەک زانایەکی سروشتی پێیان وایە دیاردە ئەزموونییەکان، واتە دیاردە سەزدارییەکان، گرنگییەکی زۆریان هەیە و بەهایەکی زۆریان بە مرۆڤایەتی هەیە. بەیە دەچێتە ناو ململانێیەکی قووڵەوە. ناتوانین بە خەیاڵماندا بێت کە توندی چۆتی یۆنانیەکانی ئەو سەردەمە چەندە. ئەم جۆرە دژایەتی و ململانێیانە لە مێشکدا ئەوەندە توند بوون کە ڕۆژێک دیموکراتەکان چاویان کوێر کرد. بە چاو کوێر دەکات؟ چونکە لە مێشکیدا، تەنیا بەو کارە چاوی دێی دەیتوانی کرێکی شتەکان قووڵتر و ڕوونتر ببینێت. ئەم چیرۆکە کە بیستنی زۆر دەتەزێنێ، چیرۆکی فەلسەفە و میتافیزیکە. ئەوەی لێرەدا دەوترێت ئەوەیە کە جیهان بەسەر جیهانی سەزداری و جیهانی زانەدا دابەش بووە و جیهانی زانیش خاوەنی سوود و واقیعییە. بە سادەیی هەموو دیاردە سەزدارییەکان شتێکی ڕووکەشن و لە پشت دیاردە سەزدارییەکانەوە جیهانێکی واقیعی لە دەرەوەی هەست و سەز هەیە و ئەم جۆرە جیهانە جیهانی حەقیقەتە.

بەگومان فەلسەفەی ڕۆژهەڵاتی بەتایبەتی کنفشیۆسی چینی بەتەواوی تێگەیشتنی لە فەلسەفەی ڕۆژئاوایی جیاوازە، لە فەلسەفەی کنفشیۆس بە هەمان شێوە. "فیزیا"، و "فیزیای (فۆرمی)". هەیە، "بە فۆرم ڕێگای ڕاستە، فۆرم ئامرازە"، بەڵام لە نەریتی فەلسەفی چینی دا، ئەو دووانە بە شێوەیەکی دانەبڕاو بەیەکەوە گرێدراون، بەوپێیەی فەلسەفەی چینی جیاوازە لە فەلسەفەی ڕۆژئاوا، فەلسەفەی ڕۆژئاوا بە ڕوونی جیاوازی دەکات لە نێوان میتافیزیکدا و فیزیا و سنووری جیهان و تەنیا حەقیقەت. واتە لە جیهانی بە فۆمی میتافیزیک دا.

چینیەکان بە "ڕێگەی ڕاست" (daw) قسە دەکەن، "دا" چییە؟ ئەو کارە شایستە و شایستەیە کە ئەنجام بدرێت، و دەبێت بەوەو کۆتایی پێبێت. لەڕدا هەندێک کەشە لە وەرگێڕانەکان دا بە زمانەکانی نەتەوەکان هەیە.
بەکورتی، سەرتاییترین شێوەی فەلسەفە بریتییە لە "خەشوویستی حیکمەت" و فەرمی دووەم کە بنەڕەتیترین و بەتایبەتی پێشکەوتووترینی لە ڕۆژئاوادا، میتافیزیکە.

دوای هیگەل، میتافیزیک ووبەووی چەندین سەختی بووەو، کە زۆربەیان کەشیان هەبوو. ئەمە لە ئەستادا زۆر باس لە چارەنووسی داهاتووی میتافیزیک ناکەین. بەڵام بەرهەمەکی تری میتافیزیک هەیە، کە تا ئەستاش پارەزراوە و بە جیهانی مەدەرن زۆر گرنگە و ئەویش میتەدی ڕەخنەیە، واتە شەوازی بیرکردنەوە، لە سەردەمی شەشی گەورەی فەرهەنگی دا هەمیشە ڕەخنەمان لەوانی تر دەگرت. بەڵام بەڕاستی مانای فەلسەفی ڕەسەنی وشەکە چییە؟ سادەترینیان ووونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکانە.

بە یەکەمجار لە مێژووی فەلسەفەدا ئەو فەیلەسوفەی کە بە شێوەیەکی سیستماتیک ئەم شەوازە بیرکردنەوەیەی بە "ڕەخنەگرتن" لەکدایەوە، کانتی ئەڵمانی بوو. ئەمە دەزانین کە کانت کتێبی وەک ڕەخنە لە عەقڵی پاک، ڕەخنە لە عەقڵی پراکتیکی و ڕەخنە لە حوکمدان نووسیوە و ئەمە ئەم سێ کتێبە بە "سێ ڕەخنەی سەرەکی" کورت دەکەینەوە. فەلسەفەی ئەم فەیلەسوفە زۆربەلاحە لەگەڵ فەلسەفەی فیشەردا تێکەڵ دەکرێت و پێی دەگوترێت "فەلسەفەی ڕەخنە". کانت بەڕاستی دەیویست چی بکات لە "فەلسەفەی ڕەخنە"ی خۆی؟ بە سادەیی ویستوویەتی پێشمەرجەکان ووون بکاتەوە و سنوورەکان دابنێت. ئەو پرسیارەی کە کانت دەیکات ئەوەیە: چۆن دەکرێت حوکمدانی گریمانەی زگماکی وەک بنەڕەتیترین شێوەی حوکمدان کە زانینی مرۆڤی مەدەرن پێکدەهێنێت؟ بەگومان ئەمە پێشتر باسمان لە پاشخانی مێژوویی و ئایدیۆلۆژیی پرسیارەکەی کانت کردووە. لەگەڵ پەرەسەندنی ئەزموون و گومانی توندڕەوی هیوم، کانت بەدوای ئەرکێکی ڕزگارکردندا دەگەڕا لەکاتێکدا قووڵتر لە زانستی مرۆڤ دا هەڵدەکۆڵیەوە. بەیە پرسیاری کرد: چۆن دەکرێت حوکمی زگماکی هەبێت؟ پرسیارەکە ئەوەیە، مانای حوکمدانی پێوەندی زگماکی کانت چییە و بەم پێیش "پێشمەرجی پێشمەرج"، کە ئەمە هەو دەدەین بارودۆخی هەمیشەیی زانینمان بخەینە ژێر پرسیارەوە؟ لە هەمان کاتدا کانت پرسی: ئایا سنوورێک بە ئەم زانستە هەیە؟ ئەگەر سنوورێک هەبێت، ئەوا سنوورەکە لە

کوێیە؟. دەزانین هەموو فەلسەفەی کانت دەتوانرێت لە یەک ڕستەدا کورت بکرێتەوە: بەیە فەلسەفەی ڕەخنەی کانت جگە لە "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دیاریکردنی سنوورەکان" هیچی دیکەی نەکردووە.

بەڵای من بیرکردنەوەی فەلسەفی ڕەژگاری ئەمە دەبە پێش هەموو شتێک ئەرکی ڕەخنە لە ئەستە بگرێت. بە وا دەبینم؟ "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان" ڕەنگە یەکەم هەنگاو بێت بە دەستپێکردنی بیرکردنەوەمان. ئاماژەی بەوەشکردووە، "بیرکردنەوەی ئازاد چییە؟ "بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بە قبوڵنەکردنی ئەو بیرکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە." سەرنج بدەن کە هیگە "ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان"ی بە بنەڕەتیترین پێداویستی بیرکردنەوەی ئازاد زانیوە. بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بە قبوڵنەکردنی ئەو بیرکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە. زەر شت لەمەدا پێدەچێت بەو شێوەیە بێت کە دەبوو بێت، بەگومان و تەنانەت پیرەزیش بێت، لە ڕوانگەی ئەمەی ئەمەوە. بەڵام بیرکردنەوەی ئازاد پێویستی بە ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکانی ئەم جەرە شتانە هەیە، هەروەها دیاریکردنی سنوورەکانی.

دوای کانت، ڕەگای بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانە بە خەرایی پەرەی سەند. کانت "سە ڕەخنەگری گەورە"ی نووسیوە، دواتر فەیلەسوفەکانی وەک ویلهەلم دیلتی، ڕەخنەی عەقڵی مێژوویی نووسیوە، سارتەریش ڕەخنەی عەقڵی دیالێکتیکی نووسیوە، باسی بارودۆخی سەردەمی مارکس ناکەین. شتراوس کارەکەی بە "ڕەخنەی مێژوویی" ناوبردووە و ڕەنگە باوەر زەر لەی دەرنەچووبێت، ڕەخنە لە ڕەخنە". لەمانە بەڵاستی هەندێکیان سەیر و سەمەرەن. بەڵام لەم شتانەدا بیرکەی دەزینەوەی ڕاستییەکان هەیە، کە بنەمای شتێکی دیاریکراو یان کەشێکی دیاریکراوە. ڕەحەک کە بەدوای مەرجەکاندا دەگەڕێت. بەیە من دەڵێم، هیگە ڕاستی کردبوو. شتەکە چەند جوان بێت، بیرکەکە چەندە سەرنجڕاکێش بێت، دەبێت پێشمەرجەکانی بپشکنیت. ئەگینا ناچار دەبیت بیربکەیتەوە و ئەم بیرکردنەوەیەی تەش بیرکردنەوەی ئازاد نییە.

لە سەرەوە باسمان لە کەمەڵێک تیەر کردووە، لە خوارەوەش بە نموونە بە ڕەای گشتی ڕوون دەکەمەوە کە ڕەخنە چییە.

ئابووری سیاسی پێکهاتەیەکی گرنگی تیەری مارکسیزمە. بەڵام پێموانییە باوەڕی مارکس زانستێکی هەبێت بەناوی "ئابووری سیاسی"، بەڵکوو "ڕەخنەیەک بوو لە ئابووری سیاسی" گرت. ئەمە دەزانین کە مارکس پێشکییەکی بە "ڕەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" نووسیوە،

هەندێک دەستنووسی لەسەر ئابووری سیاسی لابردووە و بەرهەمی "سەرمایە"ی تەواو کردووە. ناونیشانی کتێبەکە بە ناوی سەرمایە "ڕەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" بوو. ئەم "ڕەخنە"یە چی دەکات؟ زۆر سادەیە. بنەمای ئابووری سیاسی کلاسیک و ئەو پێوەندییە ئابوورییە مەدەرنانەی کە دەریدەبڕن چییە؟ لە کوێیە سنوورەکە؟ "سەرمایە" وەک ئامی ئەم دوو پرسیارەیە. دوای پشکۆتنی سەرتایی لە ئابووری سیاسی دا، بە بەشداری ویلیام پێتی و کوین، ئابووری سیاسی کلاسیکی بە دەستی ئادەم سمیس و ریکاردە دروست بوو و تەواو بوو. ئابووری سیاسی کلاسیکی تەواوکراو سیستەمێکی زۆر تەواو و بە کەموکوێیە و تەنانەت دەتوانرێت کتێبی خوێندن لەسەر بنەمای ئەم سیستەمە پڕەی پێبدرێت. ئەم کتێبە چۆن دەتە ئاراوە؟ بەزەری لە دوو کەسەوە دەست پێدەکات. بەچی لە دوو کەسەوە دەست پێبکەیت؟ چونکە دەکرێت ئاوگەڕە لە نێوان دوو کەسدا بکرێت، ئاوگەڕکردن یەکەکە لە گرنگترین پێڵەکان لە بواری ئابووریدا. دیسان یەکێک لەو دوو پیاوە ئاوچی بوو و ئەوی تریان ماسیگر بوو. بەچی یەکەکیان ئاوچییە و ئەوی دیکەیان ماسیگرە؟ چونکە، بە یەکێک، ئەو پیشەیەی کە تێیدان دەبێت جیاواز بێت و ئەگەر پیشەکەیان وەک یەک بێت، ئەوا جەگرەوەی نابێت؛ یەکەکی تریان ئەوەیە کە دەبێت مرۆڤی سروشتی بن. ئەستا سەیری ئەوە دەکەین کە چۆن شتەکان بەوەدەچن. ماسیگرێک، ئاوچییەک؛ ئاوچیەکان هەموو ڕۆژێک پێکەوە ئاو دەکەن، ماسیگرەکانیش ڕۆژانە ماسی دەگرن. ئاوچیەکە ڕۆژانە لە خواردنی پێ بەزار دەبێت، ماسیگرەکەش هەموو ڕۆژێک ماسی دەخوات و لە ماسیەکە دەردەچێت. یەکێک لەم ڕۆژانە ڕاوچی لەناکاو ماسی تەواو دەبێت و ماسیگرەکە لەناکاو حەز دەکات تامی گۆشتی پێکەکە بکات، چی بکات؟ سەیرکەن. بەم شێوەیە ئاوگەڕەکە دەست پێدەکات. شارەزایانی ئابوری بەیان دەردەکەوێت کە مرۆڤەکان هەرگیز بە ئارەزووی خۆیان ناگەنەوە، بە شێوازێکی دیاریکراو ئاوگەڕە دەکەن، بە ڕێژەیەکی دیاریکراو، بە نموونە مرۆڤەکان ٣ ماسی بە ١ پێ دەگەنەوە، بەیە ٦ ماسی بە ٢ پێ و ٩ ماسی بە ٣ پێ. بەیە ئابووریناسان دەپرسن: بەچی بەو ڕێژەیە ئاوگەڕە دەکەن؟ توێژینەوەکانیان دەریانخستووە کە بەشێکی هاوبەش هەیە کە دەتوانرێت لە نێوان ٣ پێ و ٩ ماسیدا ئاوگەڕە بکرێت. ئەمە چییە؟ ئابووریناسان لە ڕەگەی لەکەینەوەوە بەیان دەرکەوتووە کە ئەمە کاری ئەبستراکتە. بەیە کاری ئەبستراکت ٣ پێ و کاری ئەبستراکت ٩ ماسی یەکسانن یان وەک یەکن. ئەم دەزینەوە گۆڕەیە لە شتێکدا کورت دەکرێتەوە کە پێی دەگوترێت "ئاوگەڕەی بەهای یەکسان". تا ئەستا، ئەوەندە باش و سەرکەتووە، بەڵام مارکس لەڕەدا کێشەیەکی دەزیەوە. ڕەخنەی مارکس لە ئابووری سیاسی یەکێک لە بنەڕەتترین

پرسەکان دەوروژێنێت. وەک ماركس دەڵێت "ئەو دوو کەسە هەرگیز یەک ناوچی و یەک ماسیگر نین، بەڵکو دوو سەرمایەداری سەردەمی ئێمە نین." ئێمە لەسەرتاوە گوتمان ئەم دووانە چ جۆرە مرۆڤێکن؟ ئەوان مرۆڤی سەرتایین لە دەخی سروشتیدا. ناوچیەکی سەرتایی سروشتی و ماسیگرەکی سەرتایی سروشتی چۆن کارلێک لەگەڵ یەکتر دەکەن؟ کاتێک ناوچیەکی زۆر سادە و ناوکردنی پێ دەیوت ماسی بخوات، دەچێتە دوای ماسیگرەکە و ماسیگرەکە پێی دەڵێت "چەندت ماسی دەوێت بخە". ماسیگرەکە دەچێتە لای ناوچیەکە و دەڵێت: "دەمەوێت پێنجەکە بخەم"، ناوچیەکە پێی دەڵێت: "ئێمە پێنجەکە، چەندت دەوێت بیبە". بەگومان ناتوانین کەمەنگای سەرتایی بەو شێوەیە ئەمانسی وەسف بکەین. ئەوەی سەرەوە تەنها کاتێک ئووەدات کە ماسیەکی زۆریان هەبێت و پێنجەکی زۆریان هەبێت. ئەی ئەگەر تەنها نیوەی ماسیەکان لە نەوانیاندا مابا؟ چی رووەدات؟ شتە لە نەوانیاندا ئووەدات، کەمەکوژی ئووەدات. یاسای جەنگەڵ ئاماژەیە بە دەسەڵات. لە هەر حاڵەتێکدا، خێکی سەرتایی خەیان بە بەکارییەوە دەدەن و لە ئەگەری کەمەکوژییەوە تاڵان دەکەن و هەرگیز لە ژێر "یاسای ئاوگەی یەکسان"دا پەیوەندی ناکەن. بەم شێوەیە ماركس چیرەکی ناوچی و ماسیگر دەگێڕێتەوە بە چیرەکانی ئەبنسنی سەدەی ١٨. بە هەمان شێوە کەمێک خەیاڵییە. ئێمە ئێستا تێگەیشتنەکی ئوونمان لەم بارەیەوە هەیە. پەشمەرجەکان بە ئاوگەی بەهای یەکسان چین؟ پەشمەرجی ئاوگەی بەها ئەوەیە کە بەرهەمهێنانی کاڵاکان تا ئادەیەکی دیاریکراو گەشەی کردبێت و بەرهەمەکەش بووبێتە کاڵا. تەنیا کاڵاکان کاری ئەبستراکت لەخۆدەگرن. ئێمە ئاماژە بە کاڵا دەکەین وەک بەهای کاڵا، کاری ئەبستراکتی مرۆڤ، واتە کاری بە کەمە. تەنیا لە حاڵەتێکی لەو جۆرەدا، بەم مەرجە پەشوختە، یاسای ئاوگەی بەهای یەکسان دەتوانێت کاری پەبکرێت. چۆن دەتوانێت لە دەخێکی سەرتاییدا وا بێت؟ نەخێر. ئەمەش پێی دەوترێت "پەش مەرجدارکردن". هەروەها ئوونکردنەوەی پەشمەرجەکە دەبێتە هەی ئەوەی کە پەشمەرجەکە دەبێت سنووردارکردنی مەژوویی هەبێت. ئەوەی بەکەتایە هیچ سنوورێک نییە و ئەوەی مەرجدارە دەبێت سنوورێکی هەبێت.

کەواتە کەشەی ئابوورینا سە سیاسییە کلاسیکییەکان لە کوێیە؟ بە بەوای ماركس، ئەوان لەوە تێگەیشتوون کە شەوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری سەردەمی ئەوان بە شێوەیەکی سروشتی دروست بووە، بەیە هەرگیز ناگێڕێت. ئەوە کارە شایستە و شایستەیە کە ئەنجام بدرێت، و دەبێت بەوەوە کەتایی پێبێت.

یاسای مەژوو چییە؟ هەموو شتێک سەرچاوەیەکی مەژوویی هەیە، سەرتایەکی مەژوویی هەیە؛ دەبێت گۆشە بکات و هێز بدەست بهێنێت؛ و بە هەمان شێوە لاواز دەبێت و دواجار نامێنێت. ئەم بیرکە مەزنە لەلایەن ڕەخنەی مەژوویی هیگێلەوە خراوەتەڕوو. قبووڵکردنی ئەم بیرکەیە ئاسان نییە. بە نموونە ئەمە بەزەری باسی دیموکراسی دەکەین چونکە دیموکراسی شتێکی باشە. کەواتە ئایا جیاوازی هەیە لە نێوان دیموکراسی لە ساڵی ١٧٨٩ و دیموکراسی ئێستا کاتێک ئۆباما وەک یەکەمین ڕەشپێست لە خولی پێشوو دا بە سەرکایەتی کەماری ئەمریکا لە ڕابردوو خێی کاندید کرد؟ لە مەژوو دا بووبە یەکەمین سەرکی ڕەشپێست، جیاوازییەکەی زۆر گەورەیە. هەموو شتێک مەژوویەکی هەیە، ئەمەش بە سەختی قبووڵکردنی هەیە. ئەمە پەمان وابوو لە ڕابردوودا ئێوەندە کەموکوێی هەبووە کە سنووردارکردنیان هەیە، بەیە ناچار بوون نەمێنن. بەڵام کاتێک باس لە کاتێکانی خەمان دەکەین، شتێکان دەگەڕێن و پەمان وایە هەموو شتێک لە سەردەمی ئەمەدا دەتوانێت بە بە سنوور پەرەبسێنێت. ئایا لە مەژووی جیهاندا ئەمە ڕوویداوە؟ بێگومان نەخێر.
بەیە ڕەنگە بنەماکانی ڕەخنە و یاسای مەژوویی کاریگەریی قووڵیان لەسەر بیرکردنەوەی هاوچەرخ هەبێت. بنەڕەتیترین و سادەترین بنەمای بریتییە لە ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان.

2- نوقمبوون لە واقیعی کەمەڵایەتیدا

ڕەنگە هەمووان وا بیربکەنەوە کە پێویست ناکات باسی "نقومبوون لە واقیعی کەمەڵایەتیدا" بکرێت، چونکە پێت وایە زۆر باش لە واقیعەکە تێدەگەیت و هەر کە چاوکانت کردەوە دەتوانیت واقیعەکە ببینیت. ئەگەر وایە، باسکردن لە "نقومبوون لە واقیعی کەمەڵایەتی دا" چییە؟ ئەوەی من مەبەستم لەویە ئەویە کە ئەو بیرکردنەوە ڕەخنەییەی کە تازە باسمان کرد دەتوانێت بە زنجیرەیەک قەناغدا تێپەڕێت و دواتر بە خودی واقیعی کەمەڵایەتییەوە ببەسترێتەوە. هەرگیز نابێت وا دابنێین کە واقیع تەنها کاتێک دەبینرێت کە چاوکانمان بکەینەوە و جۆهەرەکەی بە ئاسانی ئاشکرا بێت. ئەوە هیگە بوو کە بە یەکەمجار جۆهەری واقیعی ئاشکرا کرد. گادامەر لە کتێبی (بناغە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم)دا دەنووسێت: ئەمە هەشتا لەناو ئەو واقیعە کەمەڵایەتییەدا دەژین کە ئەو ئاشکرای کردووە". گەورەترین مەترسی کە لە ئێستادا ڕووبەڕووی دەبینەوە "بیرکردنەوەی سوبژەکتیف و بیرکردنەوەی ڕووکەشیەتی". "بیرکردنەوەی ڕووکەش" چییە؟ هیگە ئاماژە بەوە دەکات کە بیرکردنەوەی ڕووکەش

“وێک عەقڵێک کە توانای عەقڵکردنی لە نێوان شتەکاندا هەیە، هەرگیز قووڵ ناچێتە ناو خودی ئەبژێکەوە، بەڵکو لە بنەما گشتییەکە تێدەگات، دەتوانێت ئەو بنەمایە بە هەر ناوێکێک بەکاربهێنێت”. ئەمە بیرکردنەوەی ڕووکەش. هیگێل بەم بیرکە سوبژێکتیڤە “بیرکردنەوەی ڕووکەش” بە ماوەی تەمەنێک خەباتی کرد. ئەمە لە خوێندنەوەی کتێبەکانی هیگێلەوە دەزانین کە لە نیوەی یەکەمی کارکانیدا باسی بیرکەکانی دەکات، لە نیوەکەی تریشدا لەگەڵ بیرکردنەوەی ڕووکەشی بیری جەراوجەری سوبژێکتیڤ دا ململانێ دەکات. هیگێل ئەم بیرکردنەوە ڕووکەشییە بە “بیری سوبژێکتیڤ” ناوبردووە، خەیشی بە “بیری بابەتیی” و “بیری ڕەها” ناوبردووە. چونکە تەنها کاتێک مرۆڤ دەتوانێت دەمی خەی بکاتەوە بە ئەوەی پێی دەوترێت “واقیع”. لەڕەدا پێویستە جیاوازی بکەین لە نێوان چەمکی گشتی واقیع و چەمکی واقیعی ڕاستەقینە. ڕەنگە هەندێکتان کە دانیشتوون سەرقاڵی فەلسەفە بن، ئەمەش دەبێت جیاوازی بکەین لە نێوان واقیع و واقیعدا. واقیع واتای چییە؟ ئەوەی کە ئەمە لەڕەین ئاماژەیە بە جیهانێک کە ڕاستەوخۆ بە هەستکانمانەوە دیارە. کەواتە ڕاستەقینە چییە؟ بە پێی پێناسەی هیگێل، واقیع ئاماژەیە بە حاڵەتی پێکەوەژیان لەگەڵ نەبوون. بوونێک کە تەنیا بوونی نییە، بەڵکوو لەگەڵ جۆهەرێکی یەکدەگرتەوە، واقیعە. جۆهەرێکە بریتییە لە دەربڕینی حەتمی لە ئەگەری ڕووداونی ڕووداوێکدان ئاماژەیە بە شتێکان. بەڵام زانستە کەمایەتییەکانی ئێستامان، هەروەها تێگەیشتنی گشتیمان، جیاوازی لە نێوان واقیع و واقیعدا ناکەن، بەڵکوو ئەو دووانە بە یەک دەزانن، دەگەڕێنە ئەو بۆوایەی کە واقیع بوونەوەرێکی نەبێاوە. بەو مانایە ئەگەری ئەوە هەیە ویژدانێکی ڕوونمان نەبووبێت. بەڵام تەنانەت ڕاستییەکان ئەوەندە سادە نین کە وا دیارە. هەمیشە شتگەلێکی وەک “لەڕەدا ڕاستییەکە” و “با لەڕە دەربچین” دەڵێین. واقیع چییە؟ با نموونەیەک وەربگرم، هەمووتان دەتوانن درک بەوە بکەن کە “ڕاستییەکان”، بەتایبەتی مەژوویەکان، هەرگیز ئەوەندە سادە نین کە ئەمە بیری لەدەکەینەوە.

لەم دواییانەدا کتێبێک بەاوکرایەوە کە هەم لە گۆڤارێکی ئەدەبی و هەم لە ڕەمانێکی مەژوویی دەچوو، بە ناونیشانی “خەری سوور چۆن هەدەت” کە تیایدا باس لە بزووتنەوەی ڕاستکردنەوەی ستایل لە یانان کراوە. مامەستایەکی بەشی مەژوو زۆر بە پەرەش بوو بە بینینی کتێبەکە، چونکە کەمێک مادەی مەژوویی زۆری تێدابوو کە پێشتر نەبینرابوو، هەروەها کەمێک “ڕاستی مەژوویی” نوە. بەیە ئەم مامەستایە لە بەشی مەژوو کتێبەکەی پێشنیار کرد بە مامەستایەکی

بەشی فەلسەفە چونکە تەمارە مەژووییە نوێیەکانی ناو کتێبەکە زۆر پەرەشی کرد. دیارە مامەستای مەژوو بە پەرەشەوە پرسیاری لە مامەستای فەلسەفە کردبوو کە ئای چییە لەسەر کتێبەکە؟ "ئەم کتێبە کتێبەکە کە مەژووی درە دروست دەکات بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە مەژووییە ئاستەقینەکان." ئەمە ئەو وەامەیە کە مامەستای فەلسەفە دایەوە. ئەمە چییە هایدیگەر پەشتر گوتبووی: "دەکرێت بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە وردەکانی مەژوو مەژوویەکی درە دروست بکرێت". "دروستکردنی مەژووی درە لە وردەکارییە مەژوویە ئاستەقینەکانەوە" بەواستی چییە؟ با هەموو ڕووداوە مەژوویەکانی ناو کتێبەکی دیاریکراو بە ئاست و ئاست لە قەڵەم بدەین. بەڵام ڕەنگدانەوەی واقیعی مەژوویی نییە. لە حاڵەتێکی وادا مەژووی درە لە وردەکاری مەژوویی ئاستەقینە دروست دەکرێت. با بگەڕێینەوە بە کتێبی پەشوو. با سەرەتا وا دابنێین کە هەموو ئەو شتانەی لە کتێبەکەدا ڕوویانداوە بەواستی ڕوویانداوە: ئایا هیچ شتێک هەبووە لەو کاتەدا دەکرا بەسەر یەکتردا بێت؟ ئایا خەڵک یەکتریان تیرەر نەکرد؟ ئایا ئامرازە جەراوجەرەکان بەکارناهێنرێن؟ ئەو جەرە حاڵەتانەی کە لە کتێبەکەدا نووسراون بەواستی بوونیان هەبووە. بەڵام وەک هیگڵ دەڵێت، "شارەزایی عەقڵ چییە؟ لە پرسەی بەجگەیاندنی ئەرکەکییەدا، عەقڵ لە ڕەگەی کارەکتەرە جیاوازەکان و بیرکردنەوە جیاوازەکان و ململانێکانی نەوانیانەوە ئەرکی مەژووی جیهان تەواو دەکات.» ئەمەش پەی دەوترێت "شارەزایی دەروون". ئەگەرنا هەموو مەژوو بە هیچ شێوەیەک گرینگی نادات، بە تام دەبێت. لە پرسەکەدا ڕەنگە شێوازی بیرکردنەوەی جیاواز هەبێت و هەروەها تەڕەی جیاواز هەبێت، بەڵام ئەوەی بەم شێوەانە بەدەست دێت هیچ کات ئیرادەی تاکێکی دیاریکراوە، بەڵکو ئەرکی مەژووی جیهانە. ئەمە زاڵبوونی عەقڵە. عەقڵ ئەوەندە فەڕەبازە کە ئاستەوخۆ ئەرکی خۆی تەواو ناکات، بەڵکوو ناڕاستەوخۆ لە ڕەگەی بیری جیاوازی خەڵک و ململانێی ناکۆکی نەوانیانەوە ئەرکی خودی عەقڵ تەواو دەکات. کەواتە، ئەگەر ئەو کتێبەی ئێستا باسی دەکەین تەنیا ڕاستییە مەژووییەکانی تەدایە، تەنیا ئەو وردەکارییە ڕاستەقینانەی ڕوویانداوە ڕاست بن و ڕەنگدانەوەی واقیعی مەژووییی نین، ئەوا ئەو کتێبە بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە ڕاستەقینەکانی مەژوو و هەڵبەستنی مەژووی ساختە هەڵبەستراوە. لەوانەیە بپرسن: ئەو واقیعە مەژوویە چییە کە تە بەدوایدا دەگەڕێیت؟ بەکورتی ئەم واقیعە مەژوویە بەم شێوەیەی خوارەوەیە: کەمەنیستەکانی چین ئامادەکارییە ئایدیەلۆژی و سیاسی و ڕەکخراوەییەکانیان بە داگیرکردنی جیهان لە ڕەگەی بزووتنەوەی چاکسازیی ئەوکاتی شەوازی یانان تەواو کرد. ڕەک

ئەمە شەوازی حوکمەانی ئەو وەاتەیە کە لە رووسیا بەکاری هەناوە. ئەگەر وردەکاریيە ەاستەقینەکانی مەژوو لەبری ئەوەی ئاشکرای بکەن، ئەم واقیعە مەژووییە بشارنەوە، ئەوا "دروستکردنی مەژووییکی ساختە دەبەت بە بەکارهەنانی هەموو وردەکاریيە ەاستەقینەکانی مەژوو".

بەیە نابەت "گەەان بەدوای حەقیقەتدا لە ەاستییەکان" ئەوەندە بە سوکی وەربگرین، کە هەموو شتەک کە بە چاومان دەیبینین ەاستی نەبەت، واقیع نییە؛ بینینی واقیع ئاسان نییە، پەویستە بیرکردنەوەی فەلسەفی هەبەت، شەوازی بیرکردنەوەی ەەخنەیی هەبەت، واقیع ببینیت.

"بەدوای ەاستی لە ەاستی" واتای چییە؟ واتە نوقمبوونە ناو واقیعی کەمەایەتی چین؟ یەکەک لەو شتانەی کە دەبەت بیەەم ئەوەیە کە گرنگە واقیعەکە ببینین. لەم ەووەو هیگە و مارکس شایەنی زەرترین سەرنجن لەلایەن لەکەینەوەکەمانەوە. هایدگەر باس لە فەلسەفەی مارکس دەکات و ەەخنە لە تیەری بوونی مارکس دەگرەت. بە بەوای هایدگەر مارکس لە تیەری بووندا هاوشەوەی نیچەیە و لە بنەەتدا ئەو دوو فەیلەسوفە یەکسانن. بەەام لەووی فەلسەفەی مەژووەوە مارکس خاوەنی قازانجەکی ەەهایە. دوای کەتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم، سەاو دیگەر یەکەک لە بەناوبانگترین نامە درەژەکانی نووسیوە، بە ناونیشانی "نامەکان لەسەر مرەڤایەتی". هایدیگەر لەو نامەیەدا دەنووسەت: کەواتە لە سەرووی هەموو مەژوونووسکانەوەیە. بە بەوای من نە هوسەرل و نە سارتەر نەگەیشتنە ئەو قووەاییەی کە مارکس پەی گەیشتووە. تەنها ئەو کەسانەی کە گەیشتوونەتە ئەو قووەاییە دەتوانن پەیوەندی لەگەە مارکسدا بکەن". ئەم ەستانە لە پەنجاکانی سەدەی ەابردوودا نووسراون و لەو کاتەدا ماناکەی زەر جددی بوو. چونکە هایدگەر کە پەشەنگەکی بواری دیاردەکان بوو، لە هەوەی نەهەشتنی دیاردەی ئەپیستمەلەژیدا بوو کە یەکەک بوو لە گرنگترین ەەوتە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم، بە یەک وشە بە گوتنی مامەستاکەی، ئەدمەند هوسەرل، "بەس نییە بە مارکس". ." لەرەدا هایدگەر باسی کەی دیکە دەکات کە "بەس نییە بە مارکس"؟ سارتەر کە پەشەنگی فەلسەفەی بوونگەرایی فەرەنسی بوو، لە ەووی ناوبانگەوە لە هایدگەر کەمتر نەبوو. کەواتە قسەکانی هایدگەر زەر جددی بوون.

بەکورتی، ئەرکی بیرکردنەوەمان دەبەت بە نوقم کردنی خەمان لە واقیعی چیندا لە ەەگەی ەەبازی بیرکردنەوەی ەەخنەگرانەوە تەواو بەت. کەشەی سەرەکی زانستە کەمەایەتییەکانمان ئەوەیە کە بیرکردنەوەمان لە بیرکردنەوەی ەووکەشدا سنووردارە و بە قووەی لە

واقیعی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵایەتی ناوخۆیی قووڵ ناکاتەوە. بەڵام لەووی سەرکەوتنی سیاسی سی ساڵی باشورەوە، لانیکەم کەسێک لە وەاتەکەمان دەیانتوانی خەڵاتی نوبێ لە بوارە جیاوازەکان بەدەستبهێنن، بەدەر لە ڕەگریی سیاسیی و نوودەوەتییەوە، بەڵام ئەوە ووی نەداوە. هەشتا زەر شت ماوە بە ئەوەی زانستە کۆمەڵایەتییەکانمان بەڵاستی خەیان لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا نووقم بکەن. تا ئامادەییی داهێنانبن، بەم مانایە دەبەت فەلسەفە لە ئەرکی قووەتر لە واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی کورد لە ڕەگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی تائەستا نەچەسپاوە.

3- ڕەگای زیندووبوونی بیرکردنەوەی کورد یان سەرتایەک بە بیرکردنەوە.

بەڵای من ڕەگەی گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد پەیوەندییەکی نزیکی بە دەستپەکردنی ئەم ئەرکە بیرکردنەوە هەیە. ڕاستگەیانە ئەگەر بەیارە ٥٠ ساڵی تر وەک دراوسەکانمان بین، ئەوا ٢٠٠ ساڵی تر وەک ڕەژئاوا دەبین، گەر بابەتییانە بیربکەینەوە و لە بەی قەلا و شەقام و قومارخانە و مەلاها و تاوەر، زانکەی گەندە و قوتابخانە ئەهلییە بە سەر و بەرەکان ، خەریکی بوونیادی تاکی بیرکەرەوە بین ڕەژەک دەت ئەگەر ئەمەی کورد پلانمان هەبەت، بیربکەینەوە و ئاستی مەعریفەمان بەرز بەت، لە مەدەل و ئەستەرە ناسراوەکانی سەشیال میدیا دووربکەونەوە، دووربن لە میدیای سیاسی و هەژموونکەیان، نەکەونە ژەر ئیرهابی فکریی فکری نەتەویی و تووندئاژەیی ئایینی، کە ئەمانە هەکاری سەرەکی گەمژەبوونی کۆمەڵگەکەمانن. ئەوا ئامەژگاری من ئەویە، خەمی ئەوە مەخەن دەسەڵاتی ستەمکاری لادەچەت یان نا، هەمووان بیر بکەنەوە، دەردی کوشندەی ئەمە بیرنەکردنەویە، بەیە فەلسەفە بخوەنن، پەویست ناکات ئەمە لەژەر پلانەکدا بیربکەینەوە، پلانەک هەیە بە پیلانەکی لەو جەرە، تەنها دەبەت ئەوە بکەین، تەنها دەبەت بیر هاوردە بکەین و بەکاری بهێنین، تەنها دەبەت پشتیان پە ببەستین! بەڵام ئەگەر ڕەگەی خەمانمان هەبەت، ئەوا دەبەت لە خاڵەکی ڕەخنەیی دیاریکراودا ووو لە بیرکردنەوە بکەین. دیسانەوە نوقمبوون لە واقیعدا پەویستی بەویە کە تە ناوازە بیت.

تەبینی من ئەویە کە واقیعی ئەستا یەکەم ئەرکی مەدەرنیزاسیۆنی پەبەخشیوین، دووەم ئەرکی پەدانی ئەم ئەرکەمان لە ژەر هەلومەرجی جیاوازی نەتەویی و نەریتی کولتووری جیاوازدا. ئەگەر ڕەگەی خەمان نەبەت، ئەرکی خەمان نییە، ئەوا پەویست بە بیرکردنەوە ناکات. بەڵام بەڵای من ئەمە لە ئەستادا ووودەدات، دووبارە ووودداتەوە.

ئینگلیس گوتی: ئەگەر میللەتێک بیەوێت سەرکردایەتی جیهان بکات، نابێت یەک خولێک بیرکردنەوەی تیری لەدەست بدات. کەواتە، لە لایەکەوە پەویستە لە ڕەگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەوە لە سنوورە مێژوویەکانی کولتوری مەدەرن تێبگەین، لە لایەکی دیکەشەوە پەویستە قووڵتر بچینە ناو واقیعە کۆمەڵایەتیەکانی چینی مەدەرن و لەسەر ئەزموونی چینی مەدەرن بنیات بنێین. ئەمە ئەرکی سەرکی بیرکردنەوەی فەلسەفی ئەمەیە. بە وا دەبینین؟ چونکە لەم بابەتەدا ناتوانین پشت بە کەسانی تر ببەستین، دەبێت بە خەمان بخوێنین و ڕەخنە بگرین و بیربکەینەوە. مەحاڵە ئەمە بە گەڕانەوە بە نەریتێکی تەواو پاک، کە جەرکە لە فانتازیا، ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین. هەندێک لە نەریتخوازەکانیش پاڵپشت بە ئەمە دەکەن کە ئەمەش پێچەوانەی مێژووە؛ بەڵام ئەگەر هەمووتان پێتان وایە مەدەرنیزاسیۆنی ئەمە تەواو بەریتانییە یان هاوشێوەی ئەمەریکایە، ئەوە خۆونکیشە، مەحاڵە ئەمە بە ڕەژئاواییکردنی تەواوەتی ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین، چونکە پێشمەرجەکانمان جیاوازن. کەواتە دەبێت ڕەگای ئەمە بە مەدەرنیزاسیۆن ڕەبازێکی ناوازە بێت. بەم شێوەیە ئەرکی فەلسەفە و بیریش دەخرێتەووو. داواکارییەکان لەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفی لەم کاتەدا زۆر بەرزن. ئەستا کاتێک باس لە خوێندنی زانست دەکرێت، هەمووان خۆونی ئەوەن کە لە باشترین زانکۆکانی ئەمریکا یان ئەوروپا بخوێنن. بەڵام پەم وایە باڵاترین مەرج بە زانستی ئەمە ئەوەیە کە کەشکانی بیری کوردی و ئەزموونی بیرکردنەوەی خەماڵی دابەژین بە ئاشکراکردنی واقیعی کۆمەڵایەتی ناوخەیی. بەم مانایە پەویستە پێشمەرجەکانی بیرکردنەوەی خەمان لەبەرچاو بگرین و پێشمەرجەکانمان بە ڕەژئاوا جیاوازن.

لە خوارەوە بە کورتی باس لە ڕەگای گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد دەکەم. پەم وایە ڕەنگە پەویست بێت ئایدیالی بەرزترمان هەبێت. ئەگەر ڕەگەکەمان ڕەبازێک بێت کە کاراکتەری هەبێت، ئەوا لەوانەیە ئەو سیفەتە شتێکی گرنگی مێژوویی جیهانی هەبێت. ئامانجمان نابێت تەنها ڕیزبەندیکردن بێت لە نەو گەلانی جیهاندا، بەڵکو ڕەنگە دەست بە ئەرکێکی نوێی مێژووی جیهانیش بکەین. زاراوەی "مێژووی جیهان" وێک لەرەدا بەکارهاتووە بەو مانایەی کە هیگە بەکاری هێناوە بەکارهاتووە. هیگە زاراوەی "کەسایەتی مێژوویی جیهانی" بەکارهێناوە. " کەسایەتی مێژوویی جیهانی" چییە؟ بە نموونە ئەسکەندەری مەزن و قەیسەر و ناپلیۆن کەسایەتی مێژوویی جیهانن. جەرکی دیکەش "نەتەوەی مێژوویی جیهانی"ە. "نەتەوەی مێژوویی جیهانی" چییە؟ ئەو نەتەوەیەی کە لە بەرامبەردا ئەرکی مێژووی

جیهان دگرتە ئەستە، دەبێتە نێتوەی مێژوویی جیهانی. هیگل دەنووسێت: خێری مێژوو لە ڕێژەهێناتووە هەڕەهاتووە، هەروەک چۆن خێری سروشت هەڕەهاتووە. هەر بۆیە یەکەم نێتوەی مێژوویی جیهانی نێتوەی ئەمەین. پاشان بەرەو ڕۆژئاوا دەڕوات و بە هیندستان و میسر و پاریس و یۆنان و ڕۆمادا تێدەپەڕێت و لە کۆتاییدا لە جیهانی ئەڵمانیادا دەوستێت. هیگل نووسیویەتی: خێری مێژووی جیهان لە ئاسمانی پروسدا وەستاوە. بەگومان هیگل نەینووسیوە لەسەر ئەوەی دواتر چی ڕوودەدات، چونکە نووسیویەتی "پشیلەی خوداوەندی حیکمەت تەنها کاتێک دەفڕێت کە گوگوم دەکەوێت"، بەو بەچوونەی کە ئایندە هەرگیز ئەبژێی عەقڵ نەبووە، بەڵکو ئەبژێی هیوا و و ترس. بۆیە نووسیویەتی "خێری مێژووی جیهان لە ئاسمانی پرەسدا وەستاوە".

بە بەوای من نێتوەی بیرکەرەوەی کورد نەک هەر وەک نێتوەیەکی مەدەرن و بەهێز لە ڕێگەی گەنجبوونەوە لە نێو گەلانی جیهاندا ڕیزبەندی دەکات، بەڵکوو ڕێنگە ڕێڕەکی نوێ لە مێژووی جیهاندا بگرێتە ئەستە. بەگومان کەس ناتوانێت گەرەنتی ئەوە بدات کە لە داهاتوودا ئەمە ڕووبدات. هەکاری سەرەکی ئەمەش ئەوەیە کە مەحاڵە ئەمە ئەو ڕێگەیە بڕێن کە ڕێژاوایەکان پێشتر دایانناوە. دەبێت بە شێوازی خەمان گرەیەکی چالاک هەبێت و ئەگەری زەرە ئەم گرە چالاکە جەرەک لە گرنگی مێژوویی جیهانی هەبێت. هەندێک جار لەیان پرسیووم بۆچی ئەوەندە باوەڕتان بە گەلی کورد هەیە بەڵام باوەڕت بە نێتوایەتی نییە؟ لەوانەیە بپرسیت. ئەگەر ڕاستگۆ بم، کاتێک لە ئەستادا سەیری هەموو جیهان دەکەم، وا دیارە تەنها لە نێتوەی کوردا هیوابەاوی هەیە. ئەوە ڕاستە- ئەمە پەیوەندی بە منەوە نییە، بەڵکوو لە ئەنجامی شەڕەشە شکستخواردووەکان و سیستەمی ڕەبەرایەتی و خراپ ئیدارەدانی هەڕەیی و نادادی کەمەڵایەتی و فەرمانڕەوایەتی خەپەسندەوە هەیە. ئەوەی پەیوەندی بە منەوە هەیە، بیرکردنەوەی بابەتییانەی نێتوەیەکە نەک بیری نێتوەیی.

یەکەم: کوردەکان یەکەکن لە گەلە زیندووەکانی ئەمەی جیهان، کە لەناونەچوون. من ئەم زیندووماندنەوە بە گرنگترین فاکتەر دەزانم. تایبەتمەندییەکی هاوبەشی هەموو کولتوورەکان، کە لە لوتکەی شارستانییەتەکانەوە لە لەواری داماندان، ڕزگاری بووە. ئەوەیە کە بیرناکەینەوە کە زینددوویییان بە توندی کەم دەبێتەوە. جگەی سەرسوماندە کە نێتوەی کورد بە چەندین ساڵە زینددوویی خەی پاراستووە.

دووەم: کوردەکان تامەزرەترین نێتوەی جیهانن لەمەدا. ئەم خاڵە

زەر ڕوونە. با سەیری خوێندکارەکانمان بکەین، دەیانەوێت هەموو زمانێک بزانن، جگە لە زمانی خۆیان نەبێت، با سەیری هەموو میللەت بکەین. ئەوان زەر تامەزرۆی فەربوونن، شتێکی سەرسوڕهێنەر. جەنگیزخان کیشوەری ئەراسیای گرتەوە، بەڵام شوێنەوارە کولتوورییەکانی کەم و زەر بوون. بەڵام کاتێک ئەمانییە دەندەکان هاتنە جیهانی ڕەمانی، تووشی شۆک و شۆک بوون بە کولتوری ڕەمانی، و ناچار بوون فەربن و بە گوتەی شاعیری ئەڵمانی هەنری هاین "ئەمانییە دەندەکان بە وێنەی خەرخوازی مەریەم ملکەچ بوون". واتە بوون بە مەسیحی. بەیە گرنگ نییە تەنیا بیت یان کەوی. تا کورد خۆی ڕادەستی کلتووری دیکە نەدەکرد و درێژەی بە زمان و کەلەپور و شوناسی خۆی دەدا هەزاران ساڵ لە ژێر دەستی داگیرکەران بە زیندوویی مایەوە، بەڵام بە سی ساڵی فەرمانڕەوایەتی خەماڵی دەستەمە و هاوردەی بیرکردنەوەی ڕەژئاوایی، ڕەنگە تەمەنی ئەم نەتەوەیە حەفتا ساڵی دیکە نەکەشێت، هەر بەڕاستی شارەکانی دەبێتە دوبەی و ئەستەمبەڵ ، نەوەک شاری کوردنشین، ئەمەش لە سیستەم و شەقام و کەڵان و کلتوور و هونەر و جل و بەرگ و زمانەوە دیارە، لەوە کوشندەتر ئەوەیە بەناوی پەشکەوتن شانازیی بە توانەوەی خۆت وەک نەتەوەیەک بکەیت، ئەمەیە بیرکردنەوەی پەلەکاری.

سەیەم: بەخشندەیی و ئارامیی دەروونی نەتەوەی کورد. لەوانەیە هەمووان پرسیار بکەن: ئایا میللەتەکەمان بەخشندەیە؟ با پێتان بڵێم – نەتەوەی کورد زەر بەخشندەیە، بەخشندەترین نەتەوەی جیهانە لەمەدا. ئەوەی من باسی دەکەم بەخشندەیی دەروونییە. سەیری مامەڵەی کورد بکەن لەگەڵ داگیرکەرانی ، تورک و عەرەب و فارس، بە درێژایی مێژوو و لەهەبەر کوشتن بەین و گرتن و هەزێکی کوردی تووندەو و تیرەریستی وەک کاردانەوە درووست نەبووە، بگرە لەبوردەیی هەندە زەرە تا ئاستی گەلییەتی و دەستخستنە نودەستی دووژمنانی. لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا فەیلەسوفی ئینگلیز ڕوسیل چوو بە وڵاتی چین و لەو ماوەیەدا یەکێک لە کتێبەکانی نووسی، بە ناونیشانی کەشەی چین (وتاری ڕوسیل لە چین). ڕوسیل لە کتێبەکەدا دەنووسێت: ئەمە خەمان بە بەخشندە دەزانین، لە ڕاستیدا ئەمە تەنها کەمێک لە باوباپیرانمان بەخشندەترین. بەڵام بە بەراورد لەگەڵ چینییەکان، تەنانەت نازانین بەخشندەیی چییە".
بەخشندەیی لەڕدا لەسەر ڕەح چەکراوەتەوە کە خاڵێکی زەر گرنگە.
کانت یەکێک لە کتێبەکانی بە ناوی ئاشتی هەمیشەیی نووسیوە کە گەشەسەندنی مێژوو لە سەردەمی دواتردا دەیسەلمێنێت کە بیرکەی کانت بە ئاشتی تەنیا فیکری بووە. هەرچەندە ئەمە ڕەزێکی زەرمان بە

بیرۆکراتی کانت هەیە، بەڵام لە ئێستادا با سەیری جیهان بکەین. جەنگ، ململانێ، داگیرکاری تیرۆر … پەمواییە لە کۆتاییدا بەخشندەیی گەر بیرکردنەوەی لەگەڵ بەت و حیکمەتی لەبوردەیی بە دەنیاییەوە گرنگییەکی مێژوویی جیهانی دەبەت. ئەگەر جیهان ئاشتی بووەت، ئەوا دەبەت فەری حیکمەتی بەخشندەیی کورد وەربگرەت. مرۆڤی مەدەرن چۆن دەبەت لەگەڵ یەکتردا بژیەت؟ بە بەوای تەینبی، گەورەترین مێژوونووسی سەدەی بیستەم، "ئێستا مرۆڤکان تادەت لەسەر ڕێگای مردنی بەکەمەڵن … دەبەت جیهان فەری حیکمەتی بەخشندەیی بەت. پەویستە نەک تەنها لە حیکمەتی فەلسەفی بەڵکوو لە حیکمەتی سیاسیش بکەرەتەوە". تەینبی بە بەتاڵی ئەو قسەیەی نەکردووە.

بەگومان ئەوەی من لە سەرەوە دەیەڵێم تەنها بە ڕوونکردنەوەی یەک ئەگەرە. جەی مشتومڕە، ڕەژە دەت دەبەتە گرفتەکی سەرکی کە گەلێک خەی بیرناکاتەوە، بگرە لە سادەترین شتەوە تا قورسترینیان کە لە ماددە سەرخەشکەرەکانی هەبژەردراو و تام و چێژ لە چێشتخانەی تورکی و سووری و هوتێل و یانەی شەوانەی و جل و بەرگ و کەل و پەل و پێداویستی هاوردە و تا خوێندن و پەروەردە و مەعریفە و داڕژرانی پلانی سیاسی و ئابووری و بازرگانی عەقڵی بیانی بەڵێودەبێن و ئەنجامەکانی داهێنرییەکەی نەک هەر بریتین لە جێگیرنەکردنی بیرکردنەوەی نەتەوەی کورد وەک نەتەوەیەکی مەدەرن و بەهێز لەسەر ڕێگەی گەنجبوونەوەی دابەت، بەڵکوو سەینەوەی تەواوی عەقڵی نەتەوەی کوردە لە ناو نەتەوەکانی دیکە مێژوویی جیهانی گەڕێک نەتەوەی بەمشوەیەی لە نابردوون و بوون بەکەمینە و بەتەواوی لەناوچوون و تەنیا وەک ناوەک لە مێژوو مانەوە. هەروەها لەوانەیە ئەم وتارەم مانایەکی فەلسەفی بەهێزی هەبەت. بەگومان لەڕدا هیچ پشتەاستکردنەوە و پشتەاستەکردنەوەیەک نەبووە و ئەوەی من دەیەڵێم تەنها ئەگەرەکە؛ بەڵام ئەگەرەکی بەهێز. من وەک ئەرکەک بینیم، تاقیکردنەوەیەکە بە نەتەوەی کورد. لەڕدا هیچ شتێک پەشوختە دیاری نەکراوە، بەڵام لە پرسەی بیرکردنەوە و گەڕاندا، ئەمە ئامانجە، ئەم ئەگەرە، ئەگەری ئەوەی هەیە کە ڕوونتر و بەهێزتر بەت، گەلێک گەر بیرنەکاتەوە، بەئاسانی لەناودەچەت.

سوقرات پیاو مزنکی فلسفە... دشاد کاوانی

ئەوارەیەکی مانگی حوزەیرانی ساڵی ٣٩٩ پێش زایین، پیرە پیاوەکی تەمەن حەفتاکان لە زیندانەکی ئەسینا خەریک بوو لە سێدارە بدرێت. بە جلەکی کۆنی شاقە و بەپێی پێتیەوە، کەچی لە ڕووخسار ئارام و ئاسوودە بوو.

دوای ئەوەی هاوسەرەکەی بەسەلامەتی و پارەزگاری لە سوقرات لە کارەکەی دووری خستەوە، مژوولی ئەوەبوو لەگەڵ چەند هاوەڵێکیدا گفتوگۆی کرد، بەواتات لەسێدارەدانی داهاتووی لەبیرکردبوو. تا ئەو کاتەی زیندانییەکە بە پەرداخێک ژەهراویەوە هاتە ژوورەوە و بە ئاسپایی پەرداخە ژەهرەکەی برد و هەڵیقورتاند. پاشان پاکەوت و زەردەخەنەی کرد و بە هاوەڵەکەی گووت کە بە دوا ماڵئاوایی هاتبوو، مریشکی دراوسێیەکی خواردووە، پارەکەشی نداوە، تکایە بیدەنەوە. پیرەمێردەکە دوای قسەکردن بە ئارامی چاوەکانی داخست و خەوی لەکەوت. ئەم پیرە پیاوە فەیلەسوفی گەورە سوکراتە.

- ئەزموونی سوکرات و بیرکەکانی.

سوکرات (470 پێش زایین – 399 پێش زایین) تەنها فەیلەسوفەکی بەناوبانگی یۆنانی کۆن نییە، بەڵکوو کەسایەتییەکی مژوویی بەناوبانگە و خاوەن کەسایەتییەکی جیاوازە و لە کۆنەوە تا ئێستا بە شێوەیەکی جیاواز لە فەیلەسووفانی پێش خۆی ستایشی زۆری کراوە. باوکی نەقار و بەردتاش بوو، دایشکی مامان بوو.

سوکرات کە هەرزەکار بوو، لە باوکییەوە فێری ئەو پیشەیە بووبوو، داستانەکانی هۆمریەس و بەرهەمی شاعیرە بەناوبانگەکانی دیکەی خوێندبووەوە و بە خەفەرکردن بوو بە کەسێکی ژیر و تێگەیشتوو. بە بەخشینی زانستی بیرکردنەوە و فەرکردن بژێوی ژیانی دەگوزەراند، لە ٣٠ ساڵیدا بوو بە مامۆستایەکی کەمەڵایەتی و ئەخلاقی کە مووچەی نەدەگرت و فەرگەیەکی دانا. زەرجار زەرەک لە منداڵانی خێزانە دەوڵەمەند و هەژارەکان لە دەوری کەدەبوونەوە بە ئەوەی لەی فەربن و پاکیزەیی بنووێنن.

زەرجار سوکرات دەیگوت: "تەنها دەزانم کە هیچ نازانم".

زەربەی ژیانی لە دەرەوە بەسەر بردووە. حەزی لە قسەکردنە لەسەر بابەتگەلی جەراوجەر بوو، وەک شە، سیاسەت، دەستایەتی، هونەر، ئەخلاق و هتد.
سە جار وەک "هەپلیت" سەرباز و جەنگاوەر شەی کردووە و زەرجاران یارمەتی سەربازە بریندارەکانی داوە لە شەدا. لە دەوروبەری تەمەنی ٤٠ ساەیدا بووە کەسایەتیەکی ناسراو لە ئەسینای پایتەخت.

سوکرات بە درەژایی تەمەنی ژیانەکی سەختی بەسەر بردووە. هەرچەندە سارد بەت، هەمیشە تاکە پاەتەیەکی ئاسایی لەبەر دەکات، زەرجار بە پەاو بەە دا دەەیشت زەرجار خواردنی دەست نەکەوتووە. دەوەەمەندی بەلاوە گرنگ نەبووە، تەنیا خەی بە فەربوون تەرخان کردبوو.

- **باوە و فکری سوقرات.**

باوەی سوکرات عیرفانییە. پەی وابوو کە بوون و گەشەکردن و لەناوچوونی شتە جەراوجەرەکان لە ئاسمان و لەسەر زەوی لەلایەن خوداوە ەەکدەخرەت کە سەروەری جیهانە. دژی لەکەینەوە لە جیهانی سروشتی بوو بە کوفری لەقەەم داوە. بانگەشەشی بە ئەوە کرد کە مرەقەکان ەاستی مرەق بوون بزانن و ژیانەکی ئەخلاقی بژین. تەوژینەوە فەلسەفییەکانی باس لە پرسە ئەخلاقییەکان و نائەخلاقییەکان دەکات.

زەرجار سوکرات لەگەە خەک دا مشتومەی دەکرد. لە کاتی گفتووگە دا پرسیارەکانی هەدەگەایەوە و پرسیار و وەامی بەکارهەنا بە ئەوەی لایەنی بەرامبەر ەاست بکاتەوە و واز لە بیرەکەی هەەی باو بهەنەت و یارمەتی خەک بدات بە دروستکردنی بیرەکەی نوە. ئەو گشتگیرە لە تاک ئەبستراکت دەکات و چوار هەنگاو دەگرەتەبەر:
ئیرەنی، مامان، ئیندەکشن و پەناسە. هەندە جاریش "تەنز" کاری ئەو ئەوە بوو کە لایەنی بەرامبەر دژایەتی خەی بکات و دان بە نەزانینی ئەو پرسدا بنەت بە بەردەوامی پرسیارکردن؛

- "مامان" لای ئەو بریتییە لە یارمەتیدانی لایەنی بەرامبەر بە وازهەنان لە هەە و دەزینەوەی شتە دروست و گشتگیرەکە، واتە یارمەتیدانی ەاستییەکان.
- "ئیندەکشن" بریتییە لە فەربوون لە تاک بە دەزینەوەی هاوبەشییەکان لە شتەکاندا، دەزینەوەی یاسا گشتییەکان لە ەەگەی شیکاری و بەراوردکردنی تاکەوە.

- "پەناسە" بریتییە لە پەلەنکردنی یەک چەمک بە گشتی.

سوکرات فەری خوەندکارەکانی کرد کە هەرگیز وەامی تاک ەەهەندی و موتلەقیەت نەداتەوە، بەەکو پرسیاری "یەتەریکی" و پووچەەکردنەوە بەکاربهەنن بە ئەوەی خوەندکارەکان بەبە ئەوەی بزانن کاریگەری بیرکردنەوەکانی قبوە بکەن.

- **گفتووگەی فەلسەفی سوقرات.**

نموونەیەکی سەرنجەاکەشی پرسیار و وەامەکانی لەگەە خوەندکاران ببینە.

خوەندکار: سوکرات کردەوەی چاکە چییە؟

سوکرات: دزیکردن، فەەکردن، فرەشتنی خەەک بە کەیلە، ئەم کردارانە باشە یان خراپ؟

قوتابی: خراپە.

سوکرات: فریودانی دوژمن خراپە، دوژمنەکی دیل بفرەشی بە کەیلایەتی خراپە؟

خوەندکار: ئەمە کارەکی باشە. من باسی هاوەە دەکەم نەک دوژمن، هەرچەندە.
سوکرات: بە بەوای تە دزیکردن بە هاوەە خراپە. بەەام ئەگەر بەیار بەت هاوەەیەکت خەی بکوژەت، و تەش ئەو ئامرازە بدزیت کە بەیار بوو بە کوشتنی خەی بەکاری بهەنەت، ئایا ئەوە کارەکی خراپە؟
خوەندکار: کارەکی باشە.

سوکرات: تە دەەی فەەکردن لە هاوەەکانت خراپە، بەەام لە جەنگدا فەرماندەی گشتی سوپا، بە ئەوەی مەەاە بەرز بکاتەوە، بە سەربازەکان دەەت کە هەزی بەهەزکردن دەت. بەەام لە ەاستیدا هیچ بەهەزکەرەک نییە، ئایا ئەم فەە کارەکی خراپە؟

خوەندکار: ئەمە کارەکی باشە.

ئەم شەوازە فەرکردنە شایستەیی خەی هەیە، دەتوانەت ئیلهامبەخش بەت بە بیرکردنەوەی مرۆڤەکان، وا لە خەەک بکات دەستپەشخەری بکەن بە شیکردنەوە و بیرکردنەوە لە کەشەکان، هەروەها میتەدی دیالەکتیک بەکاردهەنن بە ئەوەی بیسەلمەنن کە ەاستییەکە کەنکرەت و ەەژەییە،

و لە هەندێک بارودۆخدا دەتوانن گەلانکاری پێچەوانەی خۆیان بکەن. ئەم ئەپیستمۆلۆژییە لە مێژووی بیری ئەوروپیدا گرنگییەکی زۆری هەیە.

سوکرات بانگەشەی بە تیۆری حوکمڕانی پسپۆڕ دەکرد، ئەو پێی وابوو کە هەموو چین و توێژەکانی ژیان، تەنانەت دەسەڵاتی دەوڵەتیش، پێویستە لە لایەن خەڵکانی ئاهەنراو و زانا بکەوێ ببرێت، هەروەها دژی ئەو دیموکراسییە بوو کە بە میتۆدی تیروپشک جێبەجێ دەکرێت.
گووتیشی: بکەوێ بەران ئەوانە نین کە دەسەڵاتیان بەدەستەوەیە و خۆریکیچێوساندنەوەی ئەوانی ترن، ئەوانە نین کە لە لایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردرێن، بەڵکو ئەوانەن کە دەزانن چۆن بکەوێ ببن. بە نموونە پێویستە بەلەمەک لە لایەن کەسێکەوە بکەوێ بچێت کە ئاشنا بێت بە کەشتیوانی؛ لەکاتی خولاندنی پشمدا پێویستە ژنان پیاوان بکەوێ ببن، چونکە ئەوان لەو کارەدا باشن، بەڵام پیاوان نایزانن. هەروەها ئاماژەی بەوەشکرد کە باشترین کەس ئەو کەسانەن کە دەتوانن بە باشی کارەکانیان ئەنجام بدەن. ئەوەی لە کشتوکاڵدا شارەزا بێت جووتیارێکی باشە، ئەوەی لە پزیشکیدا شارەزا بێت پزیشکێکی باشە، ئەوەی لە سیاسەتدا شارەزا بێت، دەوڵەتمەدارێکی نایاب و باشە.

سوقراتلە ساڵی ٤٠٤ پێش زایین ئەسینای پایتەخت لە جەنگی پەلەپەنەسدا شکستی هێنا و "دەسەڵاتی سی ستەمکار جێگەی دیموکراسی گرتەوە" کریتیاس کە سەرکردەی سی ستەمکار بوو، خوێندکاری سوکرات بوو. دەوترێت جارێک کریتیاس بانگی سوکراتی کردووە و فەرمانی پێکردووە سەرکردایەتی چوار پیاو بکات بە دەستگیرکردنی دەوڵەمەندێک بە ئەوەی دەست بەسەر موڵکەکەیدا بگرێت. سوکرات ڕەتیکردەوە گوێایەڵی بێت و ڕەیشت. ئەو نێک هەر بوێری هەبوو بەرەنگاری فەرمانە نایاساییەکانی کریتیاس بێتەوە، بەڵکو بە ئاشکرا ئیدانەی دەندییەکانی کرد. کریتیاس بە تووڕییەوە بانگی کرد و قەدەغەی کرد زیاتر لە گەنجەکە نزیک بێتەوە و ئاگاداری کردەوە و پێی گووت: "ئاگاداربە، وامان لە مەکە مەڵکی دیکە لە مەڵکەدا کەم بکەینەوە" پشتگوێی خست، بەڵام هەشتی بەڵگەی خۆیدا بەووات.

دواتر دەسەڵاتی "سی پادشای ستەم" ووخێندرا، دیموکراتکان گەڕانەوە سەر دەسەڵات. ئەو تەمەتبار کرا بەوەی کە پێوەندییەکی نزیکی لەگەڵ کریتیاس هەیە، دژایەتی سیاسەتی دیموکراسی دەکات و گەنجانی بە بیدعە ژەهراوی کردووە. سوکرات دەستگیر کرا و زیندانی کرا. بەپێی یاسای ئەسینا، تەمەتبار مافی ئەوەی هەبووە سزایەکی

جیاواز لەو سزایەی کە داواکار داوا دەکات پەشنیار بکات، بە ئەوەی دادگا بتوانێت لەنێوان ئەو دووانەدا هەڵبژێرێت، پێش ئەوەی دادگا سزایی تاوانبارەکە ئەنجام بدات. سوکرات ئەم دەرفەتەی قەستەوە و وتارەکی پێ لە سەز پەشکەش دەکات، بانگەشەی بەتاوانی دەکرد و پێی وابوو کە قسە و کردارەکانی نەک هەر بەتاوانن، بەڵکو لەبارن بە پەشکەوتنی کەمەڵایەتی کەمەڵگەی ئەسینی. لە ئەنجامدا خیانەتی لەکرا و لە سەدارە درا. لە زینداندا هاوەڵکانی بە نائومێدیەوە هەوڵیان دەدا ڕازی بکەن بە هەڵهاتن، هەروەها بەرتیلیان بە پاسوانەکان دا بە ئەوەی پلانێک بە هەڵهاتن دابنێن، بەڵام ئەو پێی باشترە بمرێت نەک پەشێلکردنی بیروباوەڕەکانی بکات.
بەم شێوەیە ئەو سوقرات لەتەمەنی ٧٠ ساڵە بە ئاشتیانە جیهانی بەجێهێشت.

سوکرات ژمارەیەکی زۆری پەیڕەوکاری سەرسەختی هەبوو و بەڵام نەیانتووانی لە دەمی مەرگ قورتاری بکەن چونکە ژمارەیەکی زۆر لە نەیارانی ئەرستۆقراتی تووندی هەبوو، چ لە تەمەنی ژیانکردنی دا و چ دوای مردنی کاریگەری گەورەی لەسەر کاری فەلسەفەکاری هەبوو. لە ژیانیدا هیچ نووسینێکی بەجێ نەهێشتووە، بەڵام کاریگەریی گفتووگۆکانی لە نووسین بەهێزتربوون، بەیە مێژوونووسانی فەلسەفی سوقراتموک پەرداخێکی ئاوی سازگار لە مێژووی گەشەسەندنی فەلسەفەی یەنانی کەن سەیری دەکەن و فەلسەفەی پەشووی ئەو بە فەلسەفەی پێش سەکراتی ناودەبەن. تا ئەستا سوکرات وەک فەیلەسوفێکی گەورەی فەلسەفەی ڕۆژئاوایی دەناسرێت.

دەشاد کاوانی
شەقڵاوە

ئەندرەجین و ئەندرەجینزم جیاوازی لەگەڵ ئیمیریزم و

سەرچاوەکانی، هەکار و سەرهەدانی... شرۆڤەی: دەشاد کاوانی

پێشکی

مرۆڤ لە سەرەتای بوونیەوە، وەک تەکەای بوونەوەرەکانی دیکە لە دوو ڕەگەزی سەرەکی نێر و مێ پێکهاتووە، هەر ئەمەش بە خاڵی مانەوە و گەشەی بوونەوەران و گیانەوارن دەزانرێت، لەناویشان دا مرۆڤ بەهێزترینیانە کە لەیگەی ژیریەوە بەرگری لە مانەوەی دەکات. بوونی دوو ڕەگەزی جیا حاڵەتێکی سروشتی و ئاساییە، هەر لەسەر ئەمەش بنەما ئەخلاقییەکان و پەنسیپ ئاکارە تاکییەکان و دەستەجمعییەکان بەپێی ئایین و داب و عورف و فەلسەفە و کەمەگەکان دیاری کراوە. ئەوەی جێگەی سەرنجە، کاتێک ڕەگەزەکان تێکەڵ دەکرێت، دەبێتە ئاریشە و گرفت. ئەمەش لە جیهان دا تێکەڵییەک هەیە لەنێوان ئەو تاکانەی کە هەوەی تێکەڵ کردنی گەینی ڕەگەزەکان دەکەن، زۆرێک پێیان وایە ئیمەکان و وشەی تەنتەت، کە بەم دواییە هاتە نێو فەرهەنگی کوردی و بە ناسینی ئەو کەسانەی کە ڕەگەزییان تێکەڵ دەکەن، بەتە زاراوەیەکی نوە و بە نێو زمانی گشتی لەژبەتەوە، بەڵام ئەم تێکەڵییە لەنێوان هەست و سەز و نەخشی بایلۆژی و دەروونییەکان تێکەڵکراوە، بەشێک لە ئیمەکان ئەندرەجینەکان، بەشکیشیان تەنیا لادانی ئەخلاقی و بەدەفتارییە، لە هەموو بوارێک دا بە هەردوو جۆریان دەبێتە هەی ناسرووشتی بوون و دوورکەوتنەوە لە بەها ناسراوەکانی ڕەگەزیبوونی مرۆڤ.

- **ئەندرەجینەکان لە ئەفسانەدا.**

وشەی "ئەندرەجین" لە یۆنانییەوە بە "نێر و مێ" وەرگێڕدراوە. بە واتایەکی تر باس لە بوونەوەرێک دەکەین کە پێناسەی ڕەگەز ناکات، بەڵام سەکس ناکات، بەڵکو تایبەتمەندی هەردوو ڕەگەز تێکەڵ دەکات.

وەسفە کۆنەکانی یۆنانی بە ئەندرەجینەکان

ئەندرەجینەکان، بوونەوەرە سەیر و سەمەرە دووڕەگەزەکان لە ئەفسانە و ئەفسانەی گەلە جیاوازەکاندا دەگەڕێنەوە. بەڵام زانستی مەدەرن باس لە ئەندرەجینەکانی ژیانی ڕاستەقینەش دەکات، کە هیچ موعجیزە و سەرسوهێنەرەکیان نییە.

- **ئەندرەجینەکان لە فەلسەفە دا.**

وشەی "ئەندرەجین" لە کولتوری یۆنانی کۆنەوە سەرچاوەی گرتووە. فەیلەسوفی بەناوبانگ ئەفلاتون لە دیالۆگی "جەژن"دا چیرۆکی ئەم بوونەوەرە نایابانەی گێڕاوەتەوە. بە فەیلەسوف ئەم چیرۆکە بنەمای فەرکاری ئیرۆس بوو.
وانینی ئەفلاتون بە ئەندرەجین
بە بۆای ئەفلاتون ئەندرەجین بوونەوەرێکی دووگەز و گەیە. دوایین وردەکاری بە مرۆڤێکی مەدەرن گاتەجاانە دەردەکەوێت، بەڵام لەبیرت بێت کە لە فەلسەفەی کۆندا تەپ بە کامەترین کەس دادەنرا، بۆیە ئەفلاتون ئاماژەی بە کامەبوونی ئەندرەجین کرد. ئەم جۆرە بوونەورانە سێیری دوو جووت دەست و پێ و گوێ و دوو سەد دیوی جیاواز دەکەن.

ئەندرەجین شانازی بە کامەبوونی خۆیەوە دەکرد و تەحەدای خوداوەندەکانی دەکرد. خوداوەندەکان تەنها بە یەک شێوە شکستیان پێهێنا – بە ئەوەی هەر ئەندرەجینێک بەسەر نێر و مێدا دابەش بکەن. مرۆڤەکان بەم شێوەیە دێن – ژن و پیاو کە ناتوانن هەست بە تەواوەتی بکەن تا ئیرۆس ئەو "نیوەی دیکە" دەدۆزێتەوە کە دەیانبەستێتەوە.

- ئەندرەجین لە ئایینە ئاسمانییەکان یاخود ئیبراهیمییەکان.

لە ئایینە ئیبراهمییەکان، یاخود بە ئایینە ئاسمانییەکان ناسراوە، سیفاتی ئەندرەجنی دەخرێتە پاڵ خودا و فریشتەکانی، واتە خودا نە نێرە و نەمە، ئەمەش وەک هەمان خواوەندی ئەفسانییەکانی یۆنانە، بە یەکلانەکردنەوە، کەکردنەوەی هەردوو هێزی نێر و مێ لەسیفاتەکانی دا، ڕەنگە ئەمە خاڵی بەهێزی خودابێت، تاپەیەوی نەوان ڕەگەزەکان بکات، ئەمەش لەئینجیل و تەورات و قورئان بە ڕوونی باسکراوە.

- **ئەندرەجین لە زانستی پزیشکی نوێ دا.**

"ئەندرەجین بە کەمەک هەرمەنی پیاوانە کە بەهێی دروست بوونی چەند تایبەتمەندیەکی جیاوە دروست دەبێت پێی دەگوترێت هەرمەنی (ئەندرەجین). (ئەندرەجین) لە لە هێلکەکانەوە دەژێت (دەردەدرێت) بەڵام ڕەژیەکی کەم لە ژێنە پاشکەکانی گورچیلەوە دەر دەدرێت لە ئافرەتانیشدا بە ڕەژیەکی کەم بەم هەرمەنە هەیە ئەویش لەزاو هێلکەدان دەردەرێت . بۆیە ئافرەتیش هەڵگری هەندێک لە نیشانەکانی پیاوانن . ئەم (ئەندرەجینانە) دەبنە هێی دیاری دانی هەندێک لە

نیشانەکانی پیاوان لە ئافرەتدا لەوانە وەک: دەرهاتنی ڕیش لە دەم و چاوو گۆربوونی دەنگ لە کاتی پێگەیشتن دا، گۆرەتربوونی ئەسکەکانی لاشەیان.

- **ئەندرۆجین لە ڕوانگەی دەروونییەوە.**

سەیردەکەین وەک ئەفسانە، ئەوان شکاندنی دیاردەکانی ژیانی ڕاستەقینەن. هەروەها ئەندرۆجینیزم تەواو ڕاستە. سروشتی ئەندرۆجینی دەروونی مرۆڤ، بە تایبەت لەلایەن دەروونناسەکی سویسری C.G. یەنگ. بە بەوای ئەو زانایە، واقیعی ژیان مرۆڤ دەکاتە "تەنها ژن" یان "تەنها پیاو"، بەڵام ئەمە هیچ شتەکی باشی لەناکەوێتەوە: مرۆڤ بەبە ئاگاداری خۆی درک بە کەموکوڕییەکانی خۆی دەکات، تەنها بە ئەوەی بتوانێت ئەندرۆجینی ڕەسەن بگەڕێنێتەوە یەکپارچەیی. یارمەتی بدە.

دەروونناسە مەدەرنەکان چەمکی ئەندرۆجینەکان وەک ڕەگەز لەکدەدەنەوە – ڕەگی کەمەایەتی کە لەگەڵ ڕەگەزەکی دیاریکراودا گونجاوە.

هەندەک تایبەتمەندی ڕەفتار بە هەر ڕەگەزی گونجاون. ئاڕەزی سیفەتە پیاوسالارەکان پێی دەوترێت سیفەتەکانی پیاوانە، ژنانە. دەروونناسەکان بە یارمەتی تاقیکردنەوە تایبەتەکان دیاری دەکەن کە مرۆڤ چ جۆرە ئەرکەکی هەیە – نێر یان مێ. تایبەتمەندییە سەکسییە بادەستەکان هەمیشە لەگەڵ سەکسی بایەلۆژیدا ناگونجێن – بە نموونە، ژن هەن کە بە شێوەیەکی نەریتی پیاوسالاری دەزانن – ژنانی بەهێز و شەڕانگێز.

بەڵام کەسانێک هەن کە بە یەکسانی پیاوانە و مێینەن. دەروونناسەکان بەم جۆرە کەسانە ناودەبەن ئەندرۆیجینی.

نابێت ئەندرۆجینەکان تێکەڵ بە هیمافرەدیتەکان بکرێن – ئەو کەسانەی کە ئەندامەکانی زاوزێیان هەیە لە ئەنجامی نائاسایی زگماکی. هەرمافرەدایت سیفەتەکی بایەلۆژییە، ئەندرۆجین سیفەتەکی دەروونییە.

ئەی ئیمەکان کێن؟

ئیمە (بە ئینگلیزی:Emo) کورتکراوەی زاراوەی یاخی بوونە و خاوەن دەروونەکی هەستیارە. کە دەگوترێ (emotive) واتە

کۆسایەتیەکی هەستیار

- **سەرهەڵدانی ئیمەکان.**

دەوانین بڵێین سەرهەڵتانی ئیمە لە چاو ئەندرەجیتیزم زۆر تازتیە، ئیمە بە یەکەمین جار لە وڵاتانی کیشوەری ئەمریکای باکوور سەریهەڵدا و بوو بە دیاردەیەک ، ئەمەش لەپەناو دەرخستنی هەست و سۆزی خەیان، بەگشتی ئەوەی کە لەبارەی ئیمە دەگوترێ ئەوەیە کە ئیمە دیاردەیەکی ترسناک نییە، بەڵکو بە قەناغێکی هەرزەکاری دادەنرێت کە مرۆڤ پێی دا تێپەڕ دەبێت.

-کۆسایەتی ئیمە.

خەمبار رەشبین شەرمن بەدەنگی وە زەربەی کات بە خەمباری دەر دەکەون و هەندێک جار فرمێسک بەچاویانەوە ئە بینرێت ئەمەش بە هەی ئەوەی کە ئەمانە کۆسانێکی هەست ناسک و سۆزدارین . ئەمەش بە هەی ئەوەی کەژیانێکی سەختیان هەیە وە هەندێکیان بە هەی نا ئارامی باری خیزانەکەی یان ئەڵێن کەس نیە لەمان تێبگات یان هەستمان پە بکات بەیە لەنەوان خەیان وەک گروپێک ئەبینرێن .ئەو ئازارو خەفەتانەی کە لەژیانیدا توشی هاتووە وە وایان لە ئەکات لەشی خەیان بریندار بکەن یان بیر لە خەکوشتن بکەنەوە

-ڕەشنبیری ئیمە.

ئیمەیەکان هەندێک روو لە نووسینی هەنراوەی خەمگین دەکەن و شتی خەماوی دەخوێننەوە، ڕەنگە ئەمەش هەکاری ئەوە بێت کە ئیمەیەکان ئەگەر تووشی کەشەیەکی زۆر بچووکیش بن، بەڵام هەرزوو ئەم کەشەیە زۆر گەورە دەکەن.

- **ئیمە و میوزیک.**

جەرەکە لە میوزیکی ڕەک یا میتال کە لە ناوەراستی ١٩٨٠ وە دامەزرا کە باس لە ئازار و خەفەت ئەکات و وشەکانی لە روی واتاوە هەستیارن بەڵام لە ڕوی ئاوازەوە برەک هەژارە چونکە زۆر لە ڕەخنە گرەکان ئەمەیان گوتووە.

- **شەوازی ئیمە.**

زەربەی کات جلی ڕەنگ تەخ یان ڕەش لەبەر ئەکەن پانتەڵی و تی شەرتی تەسک لەبەر ئەکەن کە زۆرەک لە جلە کانیان دەاون یان کراوەن وە لە

سەریان وشەی گەرانیە بەناوبانگەکانی گەرانی ڕۆکی لە نوسروە لەگەل جەرەها زینەی سەیر بە خە ڕازاننەوە، بەڵام هەر کەسێک ئەمانەی کرد مەرج نیە ئیمە بەت بەڵکو زەریان هەر بە سەرنج ڕاکێشان ئەمانا ئەکەن وە هەروەها قژی کورەکان بە پەشی دەموچاویانا هاتەتە خوارە وە قژی کچانیش زربەیان لەدواوە درێژە و ڕەنگەکی ڕەشی تەخە وە کوەیش و کچیان چاویان ڕەش دەکەن.

- **ئیمە و شیەیتان پەرستی.**

هەندێک پەیانوایە کە ئیمەیەکان شەیتانپەرستن، بەڵام ئەم بەچوونە دوورە لە ڕاستیەوە، چونکە ئیمەیەکان ئایینەکی دیاریکراویان نیە، بەڵکوو لاوازیان هەیە لە باوەڕ، بەگشتی بەوانە دەگوترەت کە لە دەڕاوکە و خەم و خەفتدا بژین و مەیلیان بە خەکوشتن بچەت، بەڵام ئەو بەچوونە دوورە لە ڕاستیەوە کە گوایە ئیمەیەکان شەیتان دەپەرستن، بەڵام زەر جار لای دەستە و گروپە ماسۆنیەکان و مافیەکان دەقەزرەنەوە بە کاری خراپە کاریی و هەندێک جاریش تەکەڕە بە گروپ و کەمەڵەی خوەنخەرییەکان، دەبن.

ئەنجام.

لە کۆتایی بەو ئەنجامە دەگەین، کە ئەندرەجین، هەڕەمەنەکی سرووشتییە و بەڵام لە کاتی تەکچوون و زیادبوون و کەمبوونی لە هەر مرۆڤێکی ئاسایی دا دەیخاتە بارێکی نائاسایی و دەبەتە نەخەشییەیەکی دەروونی و کاریگەری لەسەر ئاکار و ڕەفتاری مرۆڤ دروست دەکات، ئەم هەڕەمەنە هەر لە کەنەوە لە نەو لاشەی مرۆڤکان دا هەبووە، هەر بەیەشە کەمەڵەگەکان لە ڕەگەی ئەفسانە و ئایین و فەلسەفە، سەرنجیان خستەتەسەر و هەریەکە و بە جەرەک وەنایان کردوە، دواتر زانیستی پزیشکی وەک چارەسەر قسەی خەی لەبارەیەوە کرد و لەهەوەی چارەسەرکردنی دان، ئەوەی وەک ئەندرەجینیزم و ئیمەیزم دەمەنیتەوە جگە لە لادانەکی ئەخلاقی باو خووگرتن بە ئاکارەکی نامە هیچی ترنییە.

شرۆڤەی: دەشاد کاوانی. شەقەاوە

قوتابخانەی ستۆیکی و ستۆیکیسیزم، کاریگەری لە فەلسەفەی ئەژئاوایی دا... شرۆڤە و توێژینەوەی: دەشاد کاوانی

ستۆیسیزم، قوتابخانەیەکی فەلسەفەی یۆنانییە کە لە جیهانی کۆنی ئەما و یۆنان تا سەدەی سێیەمی زایینی گەشەی کرد.

ستۆیسیزم لە ئەسینای پایتەخت لە سەرتای سەدەی سێیەمی پێش زایین لەلایەن ئەسینا کۆنعانییەوە دامەزراوە، کە بە توندی لە ژێر کاریگەری هەندێک فەرکاری سوکراتدا بووە. لە بەرامبەردا فیزیای ستۆیکی لەسەر بنەمای فەرکاری هەراکلیتەس دامەزراوە. ستۆیسیزم، لە سەرووی هەموو شتێکەوە، فەلسەفەی ئەخلاقی کەسییە کە لە سیستەمی لۆژیکی و تەوانینی خۆیەوە بە جیهانی سروشتی پێکهاتووە.

بەپێی فەرکردنەکەی، ئەگەر بەختەوەری ئەوەیە کە خەڵک ئەم ساتەوەختە وەک دیاری وەربگرین، نەک ئازادی بە خەمان بدەین بە کۆنترۆڵکردنی هەستەکانی وەک بەدواداچوون بە چێژ یان ترس لە ئازار، بە ئەوەی پشکی خەمان لە جیهان و بەشداریکردنمان لە خەبات بە سروشت، لەسەر بنەمای مامەڵەکردنی دادپەروەرانە لەگەڵ ئەوانی تر.
ستۆیکەکان بە تایبەتی لەوە بەناوبانگن کە مرۆڤ "تاکە چاکەیە" و شتە دەرکییەکانی وەک تەندروستی و سامان و چێژ لە ئاستیدا باش نین یان خراپ نین، بەڵکو وەک "ئامرازێک بە ئەنجامدانی چاکە" بەهایان بە دانراوە. بەم پێیە نەریتی ستۆیسیزم لەگەڵ ئەخلاقی ئەرستۆ، دیدێکی بنەڕەتی و بنەڕەتی بە ئەخلاقی چاکەی ئەژئاوا پێکدەهێنێت .
هەروەها ستۆیکەکان پێیان وابوو کە هەندێك هەست و سۆزی وەرانکەر بەهەی هەڵەی ئیستدلالەوە دروست دەبن، کە پێیان وابوو کە مرۆڤەکان دەبە هەوڵی پشتگیریکردنی ئیرادەیەکی "سروشتی" بدەن (کە پێی دەوترێت پرۆهایرەسیس) واتا (لەکدانەوەی ئەم دروشمە دەتوانێت دیاردە جیاوازەکان ڕوون بکاتەوە). ئەوان وای بەچوون کە فەلسەفەی مرۆڤ لە شەوازی ژیانیدا بە باشترین شێوە ڕەنگ دەداتەوە نەک لە قسەکانیدا.

بە ئەوەی مرۆڤ ژیانەکی باش بژی، پێویستە لە یاساکانی ڕێکخستنی سروشتی تێبگات، چونکە ستۆیکەکان لەسەر ئەوە هاوڕابوون کە ڕێگ و ڕیشەی هەموو شتێک بە سروشتەوە بەستراوەتەوە.
زۆرێک لە ستۆیکیەکان وێک سێنێکا و ئیپیکتیتەس دەیانگووت کە پیاوی دانا دەبێ لە بەرامبەر ناخۆشیدا لە ڕووی سەزداریەوە جێگیر بێت، چونکە "تەنیا خێر هەیە بە بەختەوەری". ئەم باوەڕە هاوشێوەی دەستواژەی "ئاشتی ستۆیکی" یان "سەبرکی ستۆیکی"یە، بەڵام ئەم دەستواژەیە تەنیا لەلایەن هەموو ستۆیکیە "ئەخلاقیەکانی ڕادیکاڵ"ەوە دەتوانرێت بە تەواو ئازاد هەژمار بکرێت و ئەو تەڕوانینە لەخۆناگرێت کە هەموو ناتەواویە ئەخلاقیەکان بە تەواوی بەکەڵکن.
لە سەرەتای دامەزراندنیەوە، باوەڕی ستۆیکی لە ئیمپراتۆریەتی ڕۆمدا بەربڵاو بووە، ئیمپراتۆر مارکەس ئاوریلیەس لەنێو لایەنگرانیدا بووە. کاتێک مەسیحییەت لە سەدەی چوارەم بوو بە ئایینی دەوڵەت، ئاراستەی ستۆیکیزم بە سەختی دەرکەوت. بەدرێژایی سەدەکان چەندین جار بەرزبووەتەوە، بەتایبەتی لە سەردەمی ڕێنەسانس (نیو-ستۆیکیزم) و سەردەمی نوێ (ستۆیکیزمی ئەستا) کە شایەنی سەرنجی لە گرتنە.

- **ئیتیمۆلۆژی ستۆیکیسیزم.**

وشەی "ستۆیک" لە وشەی یۆنانی کۆن stōikos وەرگیراوە کە بە واتای "ستۆیک [پەرتیک یان بوەرتر]" دێت. وشەی یۆنانی بە پێکیلی ستۆیکی لە ئەسینا، یان شوێنێک کە پێی دەوترێت "ستۆای رازاوە"، لەلایەن فەیلەسوف کیتیەس زینۆنەوە فەرکرابوو، کە لە سەردەمی خۆیدا لەرەدا ستۆیکیزمی دامەزراند.

- **خاڵە سەرەکییەکانی ستۆیکیسیزم.**

فەلسەفە بەگشتی مرۆڤ نادات هیچ کام لە شتە دەرەکییەکان دابین بکات، ئەگەرنا ئەو ئەبژێی لە دیوەکەی تری بابەتەکەدا دەناسیێوە کە لەگەڵیدا دەگونجێت. ماددەی دارتاش وەک دار وایە، بەرنزی پێکەرتاشەکە، بابەتی هونەری ژیان، ژیانی هەمووانە.

- **ئیپیکتەر، گوتارەکانی ستۆیکی.**

ستۆیکەکان ڕوانگەیەکی یەکگرتوویان پێشکەش بە جیهان کرد بە لەژیکی فەرمانی و فیزیای مانیستی و ئەخلاقی سروشتی. لە نۆیاندا جەختی لەوە کردەوە کە ئەخلاق جێگەی سەرنجی سەرەکی مەعریفەی مرۆڤە. بەڵام

فەرکاریی فەلسەفیەکانی ئەوان زیاتر جەگەی سەرنجی فەیلەسوفەکانی دواتر بوو.

- **ئەخلاق لە ستۆیسیزم.**

ستۆیسیزم فەرت دەکات کە پەویستە پەرە بە خەکەنتەکردن و خەکەنتە بدەیت بە ئەوەی بەسەر هەست و سەزە تەکدەرەکاندا زاڵ بیت؛ بە پەی ئەم فەلسەفەیە، پاک بوون و خاوەن بیری ەاست ەگەمان پەدەدات لە عەقەی گشتگیر (لەگەس) تەبگەین.
لایەنی سەرەکی ستۆیکیزم باشترکردنی خەشگوزەرانی ئەخلاقی و ئەخلاقی مرۆڤە: "میهرەبانی ئەو ئیرادەیە کە لەگەە سروشتدا هاوئاهەنگە." ئەم پرسە بە بواری پەیوەندییەکانی نەوان کەسیش دەگرەتەوە؛ "ئازادی لە ئیرەیی و ئیرەیی و ئیرەیی" تەنانەت لە کەیلەبوون بە کەیلەکان، چونکە هەموو مرۆڤەکان لە سروشت دەرچوون.
ئەخلاقی ستۆیکی بانگەشە بە ەوانگەیەکی دیاریکراو دەکات، واتە ەوودا وەکان پشت بە هەندەک مەرجی پەشوەختە دەبەستن؛ سەبارەت بەو کەسانەی کە فەزیلەتی ستۆیکیزمیان نییە، کلینز جارەک وتی: "پیاوەکی خراپەکار وەک سەگەک کە بە گالیسکەکەوە بەستراوەتەوە، ناچارە بچەتە هەر شوەنەک بچەت". لە بەرامبەردا ستۆیکی خەرخواز، ئیرادەی خەی دەگەەی و لەگەە جیهاندا دەیگونجەنەت، و بە گوەرەی ئیپیکتیتەس "نەخەش، بەەام دەخەش، لە مەترسیدایە، بەەام هەشتا دەخەشە، لە جەگەی مەرگدا، بەەام هەشتا دەخەشە، نەفرەت لەکراو، دەخەش، دەربەدەر، بەەام بەم شەوەیە، ئیرادەیەکی تاکەکەسی "تەواو سەربەخە" دروست دەکات، لە هەمان کاتدا گەردوونەک "بە توندی لەلایەن یەک یەکە دیاری کراوە".. دواتر ئەم بەچوونانە بە "پانتائیزمی کلاسیکی" ناوزەد کران (لەلایەن فەیلەسوفی هەەندی باروخ سپینەزا وەرگیراوە).

- **مەژووی ستۆیسیزم.**

ستۆیکیزم پەش هەموو شتەک لە نەو نوخبەی خوەندەواری جیهانی هەلینیستی و ئیمپراتۆریەتی ەەمدا بەناوبانگ بوو.[

لە نزیکەی ساەی ٣٠١ پەش زایین دەستی پەکرد، زینە ستۆا دەستی کرد بە فەرکردنی فەلسەفەی خەی لە پەیکیلە ("ستۆای ەازاوە"). ئەم شوەنە، واتە بە ەەزلەنان لە ستوا، دەستی کرد بە ناونانی فەلسەفە ستۆیسیزم (ستۆیکیزم) . زینەن بە پەچەوانەی قوتابخانە فەلسەفیەکانی دیکەی ئەو سەردەمە، وەک ئیپیکوریەکان، بەیاریدا

فەرکاریەکانی بە ئاشکرا بەاوبکاتەوە. لە بەرامبەردا ستۆا لەم ستوونە کراوەیدا شوێنکی هەیە کە ڕووی لە گەڕەپانی سەرکی ئەسینای پایتەخت کردووە، ئاگەرا.

بیرکەکانی زینۆن لە کینیکەکانەوە سەریان هەڵداوە و دامەزرێنەریان ئەنتیشەن خوێندکاری سوکرات بووە. کاریگەرترین لایەنگری زینۆن، کریسیپەس، ئەستا خەریکی پەکهەنانی ئەو شتەیە کە پێی دەوترێت ستۆیکیزم. سەرنجی دوا ستۆیکی ڕەمانی ئەوە بوو کە بە هاوئاهەنگی لەگەڵ گەردووندا بژین (هیچ کێنتڕۆڵکی ڕاستەوخۆ بەسەریدا نییە).

زانایان بەگشتی مێژووی ستۆیسیزم بەسەر سێ قۆناغدا دابەش دەکەن:

-یەکەم:. ستۆای پێشوو، لە زینۆنی دامەزرێنەرەوە تا ئەنتیپاتەر.
-دووەم:. ستۆای ناوەڕاست و پانتیەس و پۆزیدۆنیەم لەخۆدەگرێت.
-سێیەم :. هەر دەچنە قۆناغی دووەمیان بریتین لە ستۆا، موسۆنیەس ڕوفەس، سێنەکا، ئەپیکتێتەس و مارک ئاوریلیەس.
هیچ کام لە خزمەتکانی فەیلەسوفکانی ستۆیکی کە مێژووکەی دەگەڕێتەوە بە دوو قۆناغی یەکەم بە تەواوی نەپارێزراوە. تەنیا دەقە ڕەمانییەکانی کەتایی سەردەمی ستۆیکی لە ژیاندا مابوون.

-لۆژیکی دەربەین لە ستۆیکی.

یەکێک لە مامۆستاکانی زینۆن بە ناوی دیدەرەس کرۆن فەرمەکی لۆژیکی داهێنا و پەرەی پێدا کە ئەستا پێی دەوترێت لۆژیکی لۆژیکی پرۆپۆزینال، کە زۆر جیاوازە لە لۆژیکی چەمکەکانی ئەرستۆ، کە لەسەر بنەمای لەکدانەوەکان دامەزراوە. دوای ماوەیەک، کریسیپەس سیستەمێکی پەرەپێدا کە دواتر بە لۆژیکی ستۆیکی ناسرا، کە سیلابیستیکی ستۆیکی لەخۆگرتبوو کە دەکرا بە "کابەری" سیلەجیزمەکانی ئەرستۆ هەژمار بکرێت. لە سەدەی بیستەمدا، گرنگیدان بە لۆژیکی ستۆیکی دووبارە سەریهەڵداوە، چونکە لەم کاتەدا خزمەتگوزاریە گرنگە نوێیەکان لە لۆژیکدا لەسەر بنەمای لۆژیکی لەکدانەوە بوو. بە گوێرەی سوزانا بەبزن، "لەکچوونە سەرنجڕاکێشەکانی نێوان لۆژیکی فەلسەفی هریسیپ و ئەو لۆژیکە کە لایەن گەتلەب فرەجە پەرەی پێدراوە، بە تایبەتی سەرنجڕاکێشن."

بەبزن هەروەها ئاماژە بەوە دەکات: "هریسیپ لە کتێبە ٣٠٠ بەرگییەکەیدا کتێبێکی نووسیوە کە باس لە نزیکەی هەموو بابەتێکی لۆژیکی ئەمە دەکات، لەوانە تیۆری کردەی قسەکردن، شیکاری ڕستە،

جۆناوی تاک و فرەیی، جۆرەکانی پێشبینی، ئینده‌کس، بوون، بوونگۆرایی و هتد .، ئینکاری، جیابوونەوە، دەربڕینی مەرجدار، دەرئەنجامە لۆژیکییەکان، هەردوو فۆرمی ڕەوای ئارگیومێنتەکان، تیۆری لەبەین، لۆژیکی ستۆ، لۆژیکی مەداڵی، لۆژیکی کات، لۆژیکی زانستی، لۆژیکی گریمانەیی، هەردووکیان لۆژیکن.

- **ماددە لای ستۆیکیسیزم.**

بەپێی ستۆیکەکان هەموو ژیان ماددییە، بەڵام هەموو شتەکان وا نین. هەرچەندە جیاوازی نێوان ئەبژێی ئەبستراکت و کۆنکرێتیان قبوڵ کرد، بەڵام لەگەڵ باوەڕی ئەرستۆدا نەبوون بە بوونی پاکی نامادده‌ی. بەم شێوەیە، ئەوان لەگەڵ بیرکەی ئەناکسەگۆردا هاوڕا بوون – کە ئەگەر شتێک گەرم بێت، هەکارەکەی ئەوەیە کە تەنە گەرمە گشتگیرەکە تەیدایە – ئەرستۆش قبوڵ دەکات. بەڵام بە پێچەوانەی ئەرستۆ ئەم بیرکەیەیان فراوانتر کرد بە ئەوەی لەگەڵ هەموو ڕووداوەکاندا بگونجێت. بەم شێوەیە ئەگەر تەنەکە سوور بێت، هەکارەکەی ئەوەیە کە تەنەکی سووری گشتگیر دەچێتە ناو ئەبژێکەوە. ئەوان پێیان وابوو کە چوار پێلی ستۆیکی هەیە.

- **ماددەی بنەڕەتی.**
  هەموو شتێکی تر لە ماددەیەکی سەرەتایی پێکهاتووە، ماددەیەکی بە فۆرمە.
- **زانست بەگشتی لای ستۆیکی.**

زانست لای ستۆکیەکان بە بەچوونێکی مەعقوڵ دادەنرێت و وەک بیروباوەڕێک یان بەچوونێک (doxa) مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت. تەنها لە ڕێگەی عەقڵوێیە کە هەر شتێک ڕوون و جێی متمانە دەبێت (کاتالپسیس). ئەو زانستەی کە فەرمانڕەوای ستۆیکی بەدەستی هێناوە و ئەو زانیارییە باوەڕپێکراوەی کە پێویستە بە گەیشتن بە زانستی ڕاستەقینە (episteme) دەبێت بەراورد بکرێت لەگەڵ ئەزموونی هاوتەمەنەکان و تێگەیشتنی هاوبەشی مرۆڤایەتی.

- **فیزیا و گەردوونناسی.**

بە بەوای ستۆیکەکان، گەردوون مادەیەکی ماددی و هزر وروژێنەر کە بە خودا یان سروشت ناسراوە. بە دوو شێوە دێت: چالاک و پاسیڤ. مادەی پاسیڤ ماددەیەکە کە "لاوازە، دەتوانرێت بە هەر شێوەیەک بێت وەربگیرێت، بەڵام خۆی بەسوودە و بەکارە". لە بەرامبەردا ئەو ماددە چالاکە پێی دەوترێت چارنووس یان عەقڵی هاوبەش (Logos) کە

لە هەوایەکی زیرەک یان " بەسەی پەشوو" پەکهاتووە کە کاریگەری لەسەر ماددە پاسیڤەکان هەیە.

ڕەحی تاکەکان توانای ئەویان هەیە کە بەهەی سروشتی خۆیانەوە خراپ بن؛ دەتوانرێت بگەڕێندرێتەوە بە هەکاری سەرتایی گەردوون (logos spermatikos) و لەلایەن سروشتەکی ئاگرینەوە قووت بدرێت). بەو پێیەی عەقڵی ڕاستەقینە بناغەی هەم مرۆڤایەتی و هەم گەردوونە، ئامانجی ژیان ئەویە کە بە عەقڵ بژی، واتە دەسەزی بە سروشت.

- **خواوەندییەتی (ئیلاهیات)ی ستۆیسیزم.**

خواوەندییەتی (ئیلاهیات)ی ستۆیسیزم واتە تیەلەژیا، لە پانتەیزمی فاتالیستی و سروشتیگەرایی پەکدەت: خودا هەرگیز زاڵکی تەواو نییە، بەڵکو هەمیشە باوەڕدارە. ستۆیکیەکان لەگەڵ سروشتدا یەکسانی دەکەن. لە کاتەکدا ئایینە ئیبراهیمییەکان خودا بە دروستکەری جیهان دەزانن، ستۆیکیزم خودا بە تەواوی کەمەڵەی گەردوون یەکسان دەکات. بەپێی گەردووننناسی ستۆیسیزم ناتوانرێت سەرتای ڕەهای زەمەن هەبێت، چونکە بە بەکەتایی و خولگەیی دادەنرێت. بەم شێوەیە نە گەردوون و نە گەردوون سەرتا و نە کەتاییان هەیە، لە خولەکدا دەژین. جیهانی ئێستا تەنیا یەک قۆناغی خولی ئێستایە و پێش ئەوەش ژمارەیەکی زۆر جیهان هەبوون کە مەحکوم بوون (لەناوچوون)، و دواتر وەک جیهانی ئێستا سەریان هەڵدایەوە . تەنانەت دوای ئەم گەردوونە ژمارەیەکی بەکەتایی گەردوونی نوە لەدایک دەبن. بە پێی ستۆیسیزم، هەموو ژیان بە سووڕەکدا تەدەپەڕێت و فەزا شتەکە لە ئەبەدیەتدا خەنوەکردنەوە و خە لەناوبردنە.

وەک ئایینی هیندەسی، وەک ئایینی ستۆیکیزم، هیندەسیزم، ئایینی بودا و جاین، سەرتا و کەتایی گەردوون دیاری ناکات. بە بەوای ستۆیکیەکان، لەگەڵ هەمیشە هەکارەکی پراکتیکی بووە، یان ئەنیما موندی، کە هەموو گەردوون دەگرێتەوە و زیندوو دەکات. گەردوون بە ماددە دادەنرێت و یەکسانە بە خودا یان سروشت.
هەروەها ستۆیکیەکان گرنگییان بە هەکاری سەرەکی ("logos spermatikos") دا، واتە یاسای نەوەکان لە گەردووندا، کە بابەتی عەقڵی کردەیی بوو کە کار لەسەر ماددە بە گیانەکان دەکرد. بەسە و عەقڵی ڕەسەن – ئەو لەژیکە خودایییەی کە گەردوون بەڕێوەدەبات و بەردەوامی پەدەدات – مرۆڤەکان دەگرێتەوە.

- **ئەخلاق و میهربانی ستۆیکی.**

ستۆیکی کۆن زۆرجار بە هەڵە تێدەگەن چونکە ئەو چەمکانەی کە پێشتر ئەوان مانای شتێکیان هەبوو لە ڕابردوودا، بەڵام ئێستا هەمان وشەکان مانایەکی جیاوازیان هەیە. وشەی "ستۆیك" خۆی ئێستا بە واتای "بە هێست" یان پشتگوێخستن لە ئازار دێت، چونکە ئەخلاقی ستۆیسیزم، پێیەوکردنی "عەقڵ" فەرمان دەکات ئیرادە بەهێز بین، دوور لە دەڵەاوکە. بەڵام ستۆیکەکان باسیان لە ڕزگاربوون لە هەستەکان نەدەکرد؛ ئەوان هەوڵیان دەدا بە یارمەتی "پرسیار"ی بەهێز چاکسازییان تێدا بکەن. ئاسکەسیس ڕێگە بە مرۆڤ دەدات بیرکی کراوە و ئارامیی دەروونی دروست بکات. لۆژیک، ئیستدلال، تێرکیز ڕێگەی سەرکین بە دیسپلینکردنی خۆت.

بناغەکانی ئەخلاقی ستۆیکی لە کینیکەکانەوە وەرگیراوە، کە پێیان وایە چاکە لە دەخی ڕۆح و لە حیکمەت و لە خۆکەنتڕۆڵکردنداید. ئەخلاقی ستۆیکی جەخت لەسەر ئەو یاسایە دەکاتەوە کە "ڕێگایەک هەیە کە بەرەو حیکمەت دەبات". لەڕەوە دەبێت مرۆڤ لە ئارەزووە ئاگرینەکان دوور بێت. گرنگە ئاماژە بەوە بکەین کە لە کەندا وشەی "ئارەزووی بەهێز" بە واتای "ئازار" دەهات، بۆیە ئاماژەیە بە وەڵامدانەوەی "پاسیڤ" بە بارودۆخە دەرکییەکان. جیاوازی هەیە لە نێوان پاتەس (پاتە فرێیی)، پرپاتەس یان کاردانەوەی غەریزەیی (بە نموونە سپیبوونەوە و لەرزینەکی لەناکاو لەبەرامبەر مەترسی جەستەیی)، ئیوپاتەس کە وەرگەدراوە بە حیکمەتی ستۆیکەکان کە بەزەری وەرگەدراوە وەک "پەنا، ئارەزووی بەهێز." ئیوپاتیا هەستەکە لە ئەنجامی بیرکردنەوەی دروستدا سەرهەڵدەدات و ئارەزووی بەهێزیش لە بیرکردنەوەی هەڵەدا سەرهەڵدەدات.

ستۆیکەکان باسیان لە ڕزگاربوون لە ئازار دەکرد لە ڕێگەی بەباکی "بەهیوا" یان ئارامیی دەروونی، ئەوان لە ئارامی دەروونی بە مانا کۆنەکە تێگەیشتوون، واتە بابەتی بوون یان "ئیستدلالی پاک"یان هەبێت و هەم لە سەختییەکان و هەم لە ئاسانکارییەکانی ژیان بەوانن.

- **عەقڵ و ستۆیکی.**

لای ستۆیکەکان، عەقڵ تەنیا بەکارهێنانی لۆژیك نییە، بەڵکو تێگەیشتنە لە پرسەکانی سروشت – ئەو لۆگۆیەی کە لە ناوەکی هەموو شتێکدایە، یان عەقڵی گشتگیر. ژیان بە هاوئاهەنگی لەگەڵ عەقڵ و میهرەبانی، لە دیدی ئەواندا، ژیانە بە هاوئاهەنگی لەگەڵ نەزمی خودایی گەردوون و بە هاوئاهەنگی لەگەڵ عەقڵی هاوبەش و

گرنگی هەموو مرۆڤکان بژین.

- **فەزیلەت لە ستۆیکی دا.**

چوار فەزیلەتی سەرەکی فەلسەفەی ستۆیکی لە فەرکارییەکانی ئەفلاتون وەرگیراون لە (دەوڵەتی چوارەم. ٤٢٦-٤٣٥). پ.ز .

١- حیکمەت (سۆفیا).
٢- بوێری (ئەندریا).
٣- دادپەروەری (دیکایۆسین).
٤- تەکەا (سۆفرۆسین).

بە دوای سوکرات، ستۆیکیەکان هەکاری ناخۆشی و خراپەکاریشن. بە بۆئاگایان لێیان دادەنرێت. ئەگەر کەسێک میهرەبان نەبێت تەنها لەبەر ئەوەی عەقڵی گشتگیری خۆی نازانێت کە میهرەبان نابێت. کەواتە پێویستە فەلسەفەی ستۆیکی بەکاربهێنیت بە ڕزگاربوون لە خراپە و ناخۆشی: بە لەکەینەوە لە بیرکردنەوە و ڕەفتارەکانی خۆت و بزانیت لە کوێدا جیاوازن لە عەقڵی گشتی سروشت.

- خۆ کوشتن لای باوەڕی ستۆیکیسیزم.

ستۆیکیەکان ڕەگەیان بە خۆکوشتن دەدا، واتە خۆکوشتن، ئەگەر پیاوێکی ژیر بەهۆی بارودۆخی سەختەوە نەیتوانی ژیانێکی باش بەڕێوەببات. بە بۆوای پلاتارک، قبووڵکردنی ژیانێک لە ژێر ستەمکاریدا، "چارەسەری خێنووسین"ی کاتێنی بچووک وەک ستۆیکێک دەخاتە مەترسییەوە و مافی هەڵبژاردنێکی ئەخلاقی دادپەروەرانە دەخاتە ژێر مەترسییەوە (کاتێن بە ناکۆکی لەگەڵ دەسەڵاتی قەیسەر خۆی کوشت). خۆکوشتن دەتوانرێت لە ئەگەری تووشبوونی کەسێک بە ئازار یان نەخۆشیدا ڕەوا بێت و لە حاڵەتەکانی تردا ڕەنگە وەک هەڵهاتن لە پێستی گشتی وەربگیرێت.

- باوەڕی "شتە بەلایەنەکان".

لە ڕووی فەلسەفییەوە، ئەو شتانەی کە "بەلایەنن" لە دەرەوەی دەستی یاسای ئەخلاقین – ناتوانن ببنە هۆی ئامانجە ئەخلاقییەکان یان دەستوردانیان لە بکەن. ئەو کردارانەی کە یاسای ئەخلاقی پێویست نین یان قەدەغە نەکراون، کە کاریگەرییان لەسەر ئەخلاق نییە، پێیان دەوترێت کردەوەی بەلایەن لە ڕووی ئەخلاقییەوە. باوەڕی بە (شتە بەلایەنەکان) میهرەبانی و خراپەکاری لە ستۆیسیزمدا دەگرێتەوە (کاتەکەن)، یان "کردەوەی لەبار"، یان کردارەکانی هاوشێوەی سروشت؛ لە ئەنجامی ئەم دووبارەکییەدا، پەلەکی گۆڕەی شتەکان بە بە پێناسە

مانەوە و لە ئەنجامدا دەستیان کرد بە ناونانی بەلایەن.

لە کەتاییدا سێ پێلی بابەتی بەلایەن داهێنران:

- ئەو شتانەی کە پەسەند کران بە یارمەتیدانی ژیان بە هاوئاهەنگی لەگەڵ سروشت.
- ئەو شتانەی کە پێویستە لەیان دوور بکەونەوە چونکە ڕێگری لەدەکات.
- ئەو شتانەی کە بە مانایەکی تەسکتر بەلایەنترن. پرسی ئادیافەرا لە نێو کەسانی کینیکیشدا باو و ئاساییە. فیلیپ میلانچتۆن لە سەردەمی ڕەنەسانسدا دەگەڕێتەوە بە باوەڕی بەلایەنی.
- ڕاهێنانی ڕۆحی ستۆیکی.

بە ستۆیکەکان فەلسەفە تەنیا کەمەك بیروباوەڕ نییە سەبارەت بە ڕەفتاری ئەخلاقی، بەڵکو شێوازێکی ژیانە بە ئەوان، کە بریتییە لە پراکتیزەکردن و ڕاهێنانی بەردەوام (زاهید). لەژێک بە پراکتیزە فەلسەفی و مەعنەویەکانی ستۆیکەکان، گفتوگۆ و قسەکردنی سوکرات، بە سەیرکردنی مردن وەک دەرکییەک، بە ڕەقکردنی فەکس بە ئەوەی ساتەوەختی ئەستا لەبەرچاو بگیرێت (هاوشێوەی هەندێک شێوەی مەدیتەیشن لە ڕەژهەات، هاوشێوەی). بە ڕێگاکانی مەدیتەیشن و ڕێگای مەدیتەیشن و ڕەژەکیان) و فەلسەفە بە ستۆیکەکان پرسەیەکی بەردەوامی کردار و خەبیرهێنانەوەیە.

مارك ئاوریلیەس لە کتێبی ڕەنگدانەوەیدا باس لە هەندێك لەو کردارانە دەکات. بە نموونە کتێبی دووەم ئەم دێڕانەی تێدایە:

بەڕەبەیانی زوو بەخەت بێت: ئەمە کەسانێک دەبینم کە بە منەتن، توڕەن، خیانەتیان لێکراوە، ئیرەیی دەبەن، دەستی یارمەتی درێژ ناکەن. ئەوانەی باشی ڕاستقینە و نەخەش نازانن… هیچیان ناتوانن زیانم پێ بگەیەنن، کەس ناتوانێت گومەڕام بکات، نە توڕە بم یان ڕقم لە بڕاکەم بێت؛ چونکە ئەمە هاتووین بە ئەم جیهانە بە ئەوەی پێکەوە خزمەت بکەین.

هەروەها پێش ئاوریلیەس، ئیپیسیتەس لە "گفتوگۆکان"ی خۆیدا سێ جۆر کرداری جیاکردەوە: بیرکردنەوە، ئارەزوو و تەماح. بە بەوای فەیلەسوفی فەرەنسی پیێر ئادە، ئیپیسیتەس ئەم سێ کردارەی لەگەڵ لەژیک و فیزیا و ئەخلاقدا یەکسان کردووە. وەک ئادە دەڵێت "لە مەدیتەیشندا"، "هەر ماکسیمێک یەکێک یان دوو یان سێ لەم تەپەی زەر

تایبەتمەندانە پەرەپەدەدات (واتە کردارەکان).”

شیموس مەکسوین پراکتیزەکردنی ڕاهێنانی ڕەحی وەک کاریگەریەک لەسەر پراکتیزەکردنی بیرکردنەوە وەسف کرد. کتێبی فەلسەفەی چارەسەری مەعریفی- دووهەقیەڕاڵی ڕەبەرتسەن بە وردی باس لە لەکچوونەکانی نێوان ڕاهێنانی ڕەحی ستۆیکەکان و چارەسەری دووهەقیەراڵی مەعریفی مەدەرن دەکات.

هەروەها ستۆیکەکان بە وتارە دەنەوایەکانیان بەناوبانگن. ئەوان بەشێک بوون لە نەریتی دەنەوایی لە ئەدەبدا. سە دەنەوایی لەو جۆرە کە لەلایەن سەنەکا نووسراوە تا ئەمڕۆش ماونەتەوە

- **فەلسەفەی کەمەڵایەتی لە ستۆیکی.**

یەکێک لە تایبەتمەندیە جیاکەرەوەکانی ستۆیسیزم، کەسمپۆلیتیزمە: هەموو مرۆڤەکان دەرکەوتنی هەمان ڕەحی هاوبەشن، و دەبێت هەموویان بژین بە ئەوەی وەک خوشک و برا یەکتریان خۆشبوێت و ئامادەبن لە کاتی پێویستدا دەستی یارمەتی بدەن. ئیپیکتێتس لە چاوپێکەوتنەکەیدا سەبارەت بە پێوەندیەکانی مرۆڤ دەنووسێت: “هەموو مرۆڤێک پێش هەموو شتێک هاووڵاتیی کەمەڵگاکەیەتی؛ بەڵام لە هەمان کاتدا ئەندامی شاری گەورەی خوداوەندەکان و گەل نییە، بەڵکو تەنها کەپیەکی چەپی سیاسییە بە بەراورد بەم شارە. ئەم بەچوونە دەنگدانەوەی بەچوونی دیەجینیسی سینەپتیکە کە وەک دەرکەوت دەیگوت: “من ئەسینایی و کەرنتی نیم، بەڵکو هاووڵاتییەکی جیهانم”.

بە بەوای ستۆیکەکان، سامان و پێگە گرنگ نییە بە پێوەندیە گشتیەکان. بە پێچەوانەوە برایەتی مرۆڤایەتی و یەکسانی سروشتی هەموو مرۆڤەکان گرنگترە. ستۆیسیزم بەتە یەکێک لە کاریگەرترین قوتابخانەکانی فەلسەفە لە جیهانی یەنانی-ڕۆمدا، بە نووسەران و کەسایەتیە دیارەکانی وەک کاتەنی بچووک و ئیپیکتیتەس.

بەرەوپێشبردنی ستۆیکەکان بە ئەوەی میهرەبان بن بەرامبەر بە کەیلەکان پەرەی بە نەبوونی دەدا، سەنەکا وتی: تکایە لەبیرت بێت ئەو پیاوەی تە پێی دەڵێیت کەیلە لە هەمان تەوە هاتووە، بە هەمان ئاسمانەوە زەردەخەنە دەکات، هەناسە دەدات، دەژی و دەمرێت هەر وەک تە.

- **بەکارهێنانی ستۆیکی لە سەردەمی مەدەرن دا.**

لە فەرهەنگی نەودەوەتیدا (بە ئینگلیزی و ڤووسیشەو) وشەی "ستەیک" بە واتای کەسێک دێت کە بەلایەنە بەرامبەر ڤوانین لە ئازار، حەز ، چێژ، خەم یان خۆشی. ئەم وشەیە بە یەکەم جار لە ساڵی ١٥٧٩ و بە یەکەم جار لە ساڵی ١٥٩٦ لە گروپی ناودا بەکارهاتووە، بە واتای "کەسێک کە خە دەگرێت یان بە سەبرەو هەستەکان ئەزموون دەکات". بە پێچەوانەی چەمکی "ئیپیکیوری"، ئینسایکلۆپیدیای فەلسەفەی ستانفەرد دەڵێت کە "کوالیتی" ستەیکی "لە زمانی ئینگلیزیدا سەرچاوەی فەلسەفی وشەکە بەلاڵدا نابات".

:

بەختەوەری و ڤوانیینەکانی چێژ وخۆشی.. شرۆڤەی: دەشاد کاوانی

لەکدانەوەی فەلسەفی لە ڕەهەندە جیاکانی دا

سەرەتا:.
بەختەوەری و چێژ و خۆشی، سێ چەمکی جودان، لە ڕەهندەکانی فەلسەفە و فەلسەفەکاری دا، مژارێکی گەرمی دەمی فەیلەسووفان بووە و گەلە فەیلەسووف و ڕەباز و قەناغی جیایی بەیوە، تێگەیشتن و بەچوونی زەری لە بارەیەو خراونەتە ڕوو، چێژ و خۆشی وەک دوو لقی دارەکی بەختەوەری سەیرکراوە، لە زەربار دا وەک بەری جیای دەروون و سایکۆلۆژیای مرۆڤ دەردەکەون و لەیەک هەڵاوەرد دەبن، هەندێک جاریش وەک ئاوی سە ڕووبار لەیەک جیا دەبنەوە هەم دیسان دەژێنە نەو دەریایەک ئەویش بەختەوەرییە.

بەختەوەری چییە؟

جیهانی ئەمە پڕە لە چەندین فەرم و ماددە و جۆری چەمکی ڕەحی، یەکێک لەوانە بەختەوەرییە، دەخەکی ناوەکییە، کە ئاستی چێی جیاوازی هەیە: خۆشی و بەختەوەری. ئەو ڕەزامەندییەی مرۆڤ ئەزموونی دەکات بەدەنگ و ئارامە. خۆشی، دەشێت هەندێک جار وەک زریانێکی بەهێز دەرکەوێت، یان لە هەناوی ناخۆشییەکان لە دایک ببێت. گەلە

جاران چەرمەسەری ڕووپۆشکردنی بەختەوەرییە.

جۆوەری بەختەوەری:.

هەموو کەسێک – چێژی خودی هەیە، خۆن و ئارەزوو و ئەخلاقی مرۆڤکان ئەوەندە جیاوازن کە جۆوەری بەختەوەری بە هەر تاکێک جیاوازە، هەندێک جار تەواو پێچەوانەی خۆشبەختی ئەوانی ترە. کەواتە، بازدانی کەسێک لە پردێکەوە یان یاری سەج و شتە محاڵکان دەتوانێت ببێتە هۆی جێنجاڵی هەستکان، خۆشحاڵی بەردەوامی ئەوانی دیکە – ترسان لە ترس و تەپڵاندنی ترس، بە بوەریەوە سەرلەشواوی لە ئەرکەکی مەترسیداردا دەبینن‌وە کە ڕەگەت پەدەدات هەزی کارەکتەری خەت پیشانی کەسانی تر بدەیت، لە دەخەکی جددی وادا ناتوانیت شتێکی خراپتر لە خەیاڵتدا بەت.

جۆوەری بەختەوەری لە تەوانینێکی بەرپرسیارانەدا بە ژیانی ئەوانی تر، گرنگترین شت بە ئەوان کارایيە.
هەروەتر چالاکی کەمەایەتیی، تەوانینێکی ئەرێنی بە کەمەگایە.
بەڵام زەر کەس هەن بەدوای ساتێکی چێژدا دەگەڕێن لە گەشەگیرکردنی خەیان، بە تەنیا، بە نموونە
زەربەی ژنان هەستێکی هاوبەشی بەختەوەرییان هەیە، "ژن"، کە بە دروستکردنی ماڵ و خەزانێکی تەواو و منداڵی تەندروست و ئاسوودەیی کەتایی دەت. بەڵام لە سەردەمی ئێمەدا دەتوانین تەبیینی ئەوە بکرێت کە ژن- هونەر و فەمینیست و خانم- کەرپە منداڵیان نییە و لە غیابی ئەواندا چێژی خەیان بەدەست ناهێنن. چێژێکی گەورە دەتوانێت ببە خواردن یان خواردنەوە، شتە گرانبەهاکان یان فەڕەکان، دەست لەدانی خەش یان ئازار ڕووبدات. هاندەرێکی دیکە هەیە کە بەدەر لە ئەزموونی جووڵەی چێژە جەستەییەکان بکات، خەشی نەخەشی – هەستکان لە جەستەدا بە تەواوی ئامادە نین. وەک ئامانج درووست دەبێت.

ڕوانگەی فەلسفی بە بەختەوەری:ر

بیرکردنەوە لە خەشبەختی شتێکی نوە نییە. گەلان بەدوای مانا و بەختەوەری هەمیشەیی لە ژیاندا دەمەکە ئازاری مرۆڤایەتی داوە، پەیوەندییە نا وجوودییەکانی واتای بەختەوەری لەدەست نادات، بەڵکوو گەلانکاری فەرمی لە نەو بەختەوەری دا دەکات. فەیلەسوفە دەرینەکان، مانای ئەم هەستیان بەسەر دوو ئاڵاستەدا دابەش کرد: هەدەنیستی و ئیدیەمی.
سەرەتا وەک چەژی چەژە ساتەوەختەکان، چەژە ناسکەکان بیری

لەدەکرایەوە و وەک ئامانجی ژیان و ئامانجی هەسوکەوتی مرۆڤ دەیانبینی.
دووەمیان جۆهەری بەختەوەری ئەویە کە زۆر گرنگە لە هەر دەستکەوتێکی خوازراودا و لە دەرەوە دەستکەوتێکی ئەرێنی هەبێت.

مرۆڤ تەنیا دەتوانێت خەیاڵ بکات کە چۆن لە ئاراستەیەکی کەندا هەندێک لە شوێنکەوتووانی ئەم چیینە خەیان بە چۆژە جەستەییەکانەوە سەرقاڵ دەکرد، هەندێکی تر چۆژ لە بەردەوامبوون دەبینن، هەندێکی تر بەردەوامی و گەڕان، لە کاردا و بەختەوەرییەکانیان دەبینن لەگەڵ سەرکەوتنیان لە کار و زانستدا، و چۆن خەڵک هەڵسەنگاندنی بە دەکەن . ئەم ئاراستە پێچەوانەیانە لە ماوەی سەدەکانی ڕابردوودا، تا ئێستا تازەیی خەیان لەدەست نەداوە. ئەمە تەبینی ئەوە دەکەین کە چۆن ناکەکی نەوان لایەنگرانی دوو بەچوونی سەرتا سەبارەت بە بەختەوەری. هەندێک جار تەنانەت لەم دابەشکارییە، زات، خودییەتی کەسیش دەگرێتەوە.

دەبینین سەرەتای هاتنی سەردەمێکی نوێ، لەقۆناغی ئایینی مەسیحی، بە سەرهەڵدانی تەگەیشتنێکی نوێ و ئینجیلی لە سەرچاوەی بەختەوەریدا دیار بوو. پەشمەرجی بنەڕەتی ئەویە کە "عەشق بەختەوەرییە". تەنها خەبەزلزانین، بەخراپی لەسەر مرۆڤ کەوتووە، خەشیەکی ڕاستەقینەی مەسیحییە لە قبوڵکردنی خەشویستی قوربانیدانە بە ئازیزان. بە جۆرێکی دیکە لە ئایینی ئیسلام بە ناوی مرابت یان مجاهد، گەیشتنە بەپلەی باڵا و شەهادەت، ئەمەش دەکەوێتە سەر ئەو کەسەی کە بە دەسزیەوە قوربانی دەدات، بە خەشویستییەوە ئەو خەشویستییەی دەبات کە بە خێی و هەموو هەوڵێک دەدات. لە حاڵەتکانی تردا بەپێی ئەم فەلسەفەیە بەختەوەری مەحاڵە یان هەڵەیە.

خەشویستی بەختەوەرییە:.

دەرمانی بەختەوەری فەلسەفەی پزیشکی و زانستێکی دیاریکراوی بەرگەنەگرتنە. جۆهەری بەختەوەری، بە بەوای پسپۆڕانی پزیشکی، بوونی و کاریگەریی هەندێک هەرمەنی تایبەتە لە جەستەی مرۆڤدا وەک سیرۆتۆنین و ئەندەرفین و دەپامین. ئەم هەرمەنانە بە شێوازی جیاواز کاریگەرییان لەسەر هەر کەسێک هەیە و هەستی جیاواز دروست دەکات.

کەواتە بە نموونە ئەندەرفینەکان واز لە هاوار ناهێنن، ترس و

ماندوەتی بەاو نابنەوە. هەروەها سیرەتەنین مەزاجەکی باش دەبەخشێت، بەهام چالاکی جەستەیی زیاد دەکات، بە ئەوەی چەژی لە وەربگرێت و ئارەزووی زیاد بکات. کارکردنی دەپامین هان دەدات. ئەوەی پەی دەوترێت هەەمەنی چەژ دەبەتە هەی ئەوەی مرۆڤ تووشی ناەحەتی و کەمخەوی و لەدەستدانی وزە و باری دەروونی خراپ بێت.

بە ئامانجی دەروونناسی زانستی:.

دەروونناسی زانستی هەکاری تر لە سەرچاوەی بەختەوەریدا دەبینێت. ئەوە بە خەشحاەی بە هاوئاهەنگی نێوان چوار کایەی ژیانی مرۆڤ، تەندروستی، خەزان، کار و ئارامی دەروونی ناودەبات، کە ئەمەش ەزامەندی تەواوەتی کەسییە. ئەگەر مرۆڤ هاوسەنگی لە نێوان ئەم چوار لایەنەی ژیاندا هەبێت، ئەوا بە بەوای پسپەانی دەروونناس، بەختەوەری ئەزموون دەکات.

تەنها چەژەک:.

با ئەنجامەکان لەو کورت بکەینەوە کەواتە بەاستی چی ەوودەدات؟ جەوهەری بەختەوەری چییە؟ پەدەچێت لە سەرووی هەموو شتەکەوە بێت. تە بە سەلامەتی لەگەە هەموو مرۆڤکانی تر، کەسانی پیشەیی و فەیلەسوف، کارمەندانی پزیشکی و دەروونناس، فەیلەسوفکانی جیهانی کەن و پسپەانی جیهانی مەدەرن کە هەموو خەشیەکیان لە فرەچەشنی و دژایەتی و فرەچەشنی و دەرکەوتندا بەختەوەری لەو دایە کە خێت خەشدەوێت، هاوایت. گرنگترین شت ئەوەیە کە خەشبەختی لە هەموو شونەک هەیە، ئەمەش لە لەدایکبوونەوە تا مردن لەگەە خەی دەمانباتە ناو بیرکردنەوە لە بەختەوەریی.

شرۆڤەی: دەشاد کاوانی

حەقیقەت لە نەوان ەژەیی و ەها دا… دەشاد کاوانی

حەقیقەت و تایبەتمەندیەکانی لە ەووانیینی ماددەگەرایی و

ماتریالستیی دا.

حەقیقەت و ڕاستی بە گشتی، واتا حەقیقەتی ڕەها و حەقیقەتی ڕەژەیی لە تەگەیشتن و بانگەشەکردنی مرۆڤەکان دا گەورەترین ئاریشەیە کە بە درێژایی مێژووی مرۆڤایەتی لە پەش ئاگایی مرۆڤ دا بە نەزانراوی ماوەتەوە. بەیە حەقیقەت سەختترین چەمکی فەلسەفییە، کە تا ئێستا لەسەر ڕەژەیی بوون و ڕەهایی، مرۆڤایەتی هاوسازنین، هەر ئەمەش وای کردووە، فەیلەسووفان و بیریاران بەچوونی جودایان هەبێت، زەرترین مشتوومێی لەبارەیەوە کراوە. لەم شیکارییە دا لە ڕووانگەی ماتریالستییەوە شیکردنەوەی لە نێوان ڕەهایی و ڕەژەیی بوونی دەکەین.

1- حەقیقەت چییە؟

حەقیقەت ئەو زانستەیە کە لەگەڵ ئەو شتەدا یەکدەگرتەوە کە ڕەنگ دەداتەوە و بە پراکتیک تاقی دەکرێتەوە.

حەقیقەت بەرهەمی پرسێی هەستکردن بە جیهانە مرۆییە. بەیە حەقیقەتیش بە پێی ئەم هەکارانەی خوارەوە هەنگاو بە هەنگاو دروست دەبێت و پەرەی پێدەدرێت:

- گەشەکردنی شتە بابەتییەکان؛
- مێژوویی – مەرجە تایبەتەکانی تەگەیشتن؛
- چالاکی پراکتیکی و چالاکیی مەعریفی مرۆڤ.

بەمجۆرە بەهەی گەڕانی چەندین فاکتەرەوە، ڕەنگە "زانیاریەک" ئەمە بە ڕاستی ناوببرێت، بەڵام لە داهاتوودا ڕەنگە ڕاستی نەبێت. بەدەنگی مردوو، وێنەیەکی سادە و کاڵ بە مەیل، بە جووڵە. لە داهاتوو دەکەوێتە جووڵەکردن.

2- تایبەتمەندییەکانی حەقیقەت

هەموو ڕاستییەکان بابەتییەت و ڕەژەیی و ڕەهای و کەنکرێتییان هەیە.

- بابەتییەتی حەقیقەت ئەوەیە بەیین: گونجانی مەعریفە و واقیعی بابەتیی؛ سەربەخۆ لە ئیرادەی بابەتیی.

بە نموونە ڕەکەوتنی نێوان چەمکی "زەوی گەیی نەک چوارگۆش" لەگەڵ واقیعی بابەتیی یەکدەگرێتەوە؛ پشت بەو چەمکە نەریتییە نابەستێت

کە هەزاران ساڵ پێش ڕێنەسانس بوونی هەبووە.

- تایبەتمەندی حەقیقەت ئەوەیە بەیین: مەرجداری هەر مەعریفەیەک، بەنگدانەوەی شتەکان لە ڕووی فۆزا، کات، گۆشەی بەنگدانەوەی،...).

حەقیقەت کەنکرەتە چونکە ئەو ئەبژەی کە حەقیقەت بەنگ دەداتەوە هەمیشە بە شێوەیەکی کەنکرەتی بوونی هەیە، لە ژێر هەلومەرج و هەلومەرجەکی دیاریکراودا لەگەڵ پێوەندییە تایبەتەکاندا.

بە نموونە هەموو قسەیەکی تیەرمی لە زانستەکاندا هەندێک مەرجی لەگەڵدایە بە دەنیا بوون لە وردییەکەی: "لە سنووری تەختەکەدا، کەی گۆشەکانی ناوەوەی سەگۆشەیەک ٢ ڕاستە؛ ئاو لە پلەی گەرمی 100 پلەی سەدی بە ئاوی پاک و پەستانی دەکوەت.

- بەژەیی و بەهای حەقیقەت ئەوەیە کە بەیین: هەر حەقیقەتێک لە سنوورێکی دیاریکراودا بەتەواوی ڕاستە، و لە دەرەوەی ئەو سنوورەش، بەنگە ڕاست نەبێت؛ لە لایەکی دیکەوە هەر ڕاستییەک، لە هەندێک بارودۆخدا، تەنیا بەشێک لە واقیعی بابەتیی بەنگ دەداتەوە.

بە نموونە لە سنووری تەختەدا (بە کەشانی سفر)، کەی گۆشەکانی ناوەوەی سەگۆشەیەکی بەها یەکسانە بە ٢ چوارگۆشە (بەها)، بەڵام ئەگەر ئەو مەرجە بگەڕێت (بە کەشکردن جگە لە سفر)، ئەوا ئەو تیەرمە چیتر نییە ڕاستە (بەژەیی)، پەویستە بە تیەرمێکی نوە تەواو بکرێت (پەرەپەدانی پرسەیەکی مەعریفی وردە وردە بە ڕاستییەکی تەواوتر – ڕاستییەکی بەها).

- ڕاستی بەژەیی و ڕاستی بەها

ڕاستی بەژەیی بریتییە لە زانینێک کە بە وردی بەنگدانەوەی واقیعی بابەتیانە بەڵام ناتەواو و ناتەواو و پەویستی بە تەواوکردن و بەکخستن هەیە لە گۆشەکردنی زیاتری تەگەیشتندا.

لە ڕاستییەکی بەژەییدا بەنگدانەوەی واقیعی بابەتیی تەنیا لە هەندێک لایەن و بەشەکدا سنووردارە و بەهەی بارودۆخی مەژوویەوە سنووردارە.

بە نموونە ئەم دوو قسەیەی خوارەوە هەردووکیان ڕاستن، بەڵام تەنیا ڕاستییە بەژەییەکان: (١) سروشتی ڕووناکی تایبەتمەندی شەپۆلی

هەیە؛ (٢) سروشتی ووناکی سیمایەکی تەنلکەیی هەیە. لەسەر بنەمای ئەم دوو ڕاستییە دەتوانرێت بچینە سەر قسەیەکی تەواوتر: ووناکی سروشتەکی دووانەی هەیە وەک شەپۆل و تەنلکە.

حەقیقەتی ڕەها زانینی تەواو و تەواوەتی جیهانی بابەتییە.

لە ڕوانگەی ماتریالیزمی دیالەکتیکەوە، بە سروشتی خۆی، بیری مرۆڤ دەتوانێت ڕاستی ڕەهامان بە دابین بکات و دابین دەکات کە تەنیا کەی گشتی ڕاستییە ڕەژەیەکانە.

هەر قۆناغەکی پەرەسەندنی زانست تەنلکەی نوە بە ئەو کەی گشتی حەقیقەتی ڕەها زیاد دەکات، بەڵام سنووری ڕاستی هەموو تیەرمە زانستییەکان ڕەژەیین، هەندەک جار فراوان دەبن، هەندەک جار بچووک دەبنەوە، بەپێی گەشەی مەعریفە.

پێیوەندی دیالەکتیکی نێوان حەقیقەتی ڕەها و ڕاستی ڕەژەیی:.

ڕاستی ڕەها و ڕاستی ڕەژەیی هەردووکیان ڕاستی بابەتین. کاتێک دان بە حەقیقەتدا دەنێین وەک بابەتی، وەک یەکەتییەک لە نێوان دوو ئاستی ڕەها و ڕەژەیی، ئەوەش مانای ئەوەیە کە حەقیقەت کەنکرەتە.

- حەقیقەتی ڕەژەیی هەمیشە توخمگەلێکی تەدایە کە حەقیقەتی ڕەهایە. حەقیقەتی ڕەها لە ڕاستییە ڕەژەییەکان دروست دەبێت، کە بە ڕاستییە ڕەژەییەکان تەواو دەکرێت.

– جیاوازی نێوان حەقیقەتی ڕەها و ڕاستی ڕەژەیی لە سروشتی ئەواندا نییە بەڵکو لە ڕادەی گونجانیاندایە لەگەڵ ئەبژەی ڕەنگدانەوەیدا. ئاست یان سنووری نێوانیان هەمیشە بوونی هەیە بەڵام بەردەوام دەسەدرێتەوە و دادەمەزرێت.

3- پەیوەری حەقیقەت لە پراکتیکییە.

پراکتیک تاکە پەیوەرە بە حەقیقەت. تەنها لە ڕەگەی پراکتیکەوە و لەسەر بنەمای پراکتیک دەتوانین جیاوازی بکەین لە نێوان ڕاستی و هەڵەدا.

– پراکتیک ڕەگەکی وەهای هەیە، چونکە سوودی "گشتگیری"ی هەیە و واقیعی ڕاستوخۆیە. لە ئەنجامدا پراکتیک دەتوانێت زانین "ماددی" بکات، زانین بگۆڕێت بە ئەبژەی دیاریکراو و سەزداری لە جیهانی بابەتیدا.

ستانداردە پراکتیکییەکان هەم ڕەها و هەم ڕەژەیین. بە ڕەهایی لەبەر ئەوەی پراکتیک تاکە پەوەرە. بەڕەژەیی لەبەر ئەوەی پراکتیک هەمیشە لە گۆڕان و گەشەکردنداییە، بۆیە پەیوەستە تەواوکەر و پەرەپەدانی زانستی پەشووتر بکرێت.

خودا لە نێوان ئەزموون و باوەڕ-2-... دەشاد کاونی

بەشی دووەم

گەلێ جاران لەسەر پرسە فەلسەفی بوونییەکان دا نووسەر و بیرمەندانی ڕەژەهەڵات تەنیا دەرچەیەکی تەگەیشتنی بوونی لە ڕەگای فەیلەسووفان و ئەزموونگەراکان و بوونگەرایی ڕەژئاوا دا بەووی فکر و هزر دا دەکەنەوە، کەچی لە پاڵ ئەوە، ڕەو و بایەخی ئەوە کەم دەکەنەوە کە ڕەژەهەڵات و ڕەژەهەڵاتی ناوەڕاست لانەکەی ئایین و پرسە بوونییەکان بوون، لە ڕەگەی ئایین و باوەڕی جودا و ئیشراق و مەعریفەی عیرفان و پرسە بوونییەکان بووە، ، ڕەژئاوا و فەیلەسووفەکانیان لە پەش گریکەوە تاهاتنی ڕەنسانس و ڕەشەنگەرایی هەر بەم تەز و پرسانەیان شەن و کەوی هزری خەیان دەکردەوە. بۆیە لە بارەی تەگەیشتن لە بوونی خودا لە نێوان ئەزموونی و باوەڕ دا تەگەشتنم ڕەژەهەڵاتییانە بە باسەکە.

سەرەتا:.

چارەسەرکردنی کەشە بنەڕەتیەکانی ئایین و جیهانبینی

ناتوانرێت بنەماکانی جیهانبینی و پرسەکانی لە ژێر ڕەشنایی ئەو مەعریفەی کە تەنیا لە ڕەگەی هەست و ئەزموونەوە بەدەست هاتوون، دەستنیشان بکرێت. چونکە ئەم جۆرە بابەتانە لە دەرەوەی بازنەی مەعریفە ئەزموونییەکانن و هیچ مەعریفەیەکی ئەزموونی ناتوانێت لەدوانی ئەرێنی یان نەرێنی لەسەر ئەم بابەتە بدات. بە نموونە بوونی خودا بە تاقیکردنەوەی تاقیگەیی ناتوانرێت بسەلمێنرێت یان پووچەڵ بکرێتەوە.

پەشەکی:.

مرۆڤ هەرکاتێک هەوڵی ئاشنابوون بە بیروباوەڕە بنەڕەتییەکانی ئایینی ڕاستەقینە دەدات، سەرتا دەبێت ڕووبەڕووی ئەو پرسیارە ببێتەوە، چۆن و بە چ شێوەیەک دەتوانرێت ناسنامەی بنەڕەتی ڕاستەقینە بناسرێت؟ لە بنەڕەتدا ڕێگاکان بە ئاشنابوون بە جیهانی بوون چین؟ کام لەمانە هەڵبژێردرێت بە ئەوەی ئاگاداری ناسنامە بین؟

بەشی ئەپیستمۆلۆژی بەرپرسیارە لە گفتوگۆ و پەداچوونەوەی ستراتیژی و قووڵ بەم بابەتە. ئەم بەشەی فەلسەفە باس لە شوناس جیاوازەکانی مرۆڤەکان دەکات و بەهاکانیان دیاری دەکات. کاتێک باس لە باسکردنی هەموو ئەوانە دەکرێت، زۆر لە ئامانجەکەمان تێدەپەڕین. کەواتە باسەکەمان بە ئاماژەدان بە پرسە پەیوەستەکان جۆگەی ڕەزامەندی دەبێت. بەڵام ئەم پرسانە لە شوێنی گونجاودا بە وردی تاوتوێ دەکرێن و پەداچوونەوەیان بە دەکرێت

جۆرەکانی پەیوەندی:.
لە ڕوانگەیەکەوە دەتوانرێت شوناس دابەش بکرێت بەسەر چوار بەشدا.

1- زانینی ئەزموونی و زانستی (بە مانا زاراوەی تایبەت): ئەم جۆرە مەعریفەیە لە ڕێگەی تێگەیشتنی هەستەوە بەدەست دێت. بەڵام زیرەکیش ڕێگەی هەیە لە ئەبستراکت و گشتاندنی تێگەیشتنە هەستیارەکاندا. هەوەک مەعریفەی ئەزموونی و زانستی لە دیسیپلینە زانستییەکانی وەک فیزیا و کیمیا و بایۆلۆجیدا بەکاردێت.

2- شوناسی هزری:
ئەم جۆرە شوناسە لە ڕێگەی تێگەیشتنی ئەبستراکت شێوە دەگرێت و زیرەکی ڕەخنەکی سەرکی دەگێڕێت لەم شوناسەدا. بەڵام هەندێک شت کە زیرەکن و دەتوانرێت تاقی بکرێتەوە، دەتوانرێت وەک سەرچاوەی بیرکە یان بەڕێنمایی عەقڵ بەکاربهێنرێت. لۆژیک و فەلسەفە و بیرکاری،سەر بە پەشکین.

3- شوناسی ئایینی:
ئەم جۆرە شوناسە دوو قاتە. ئەم جۆرە زانیاریانە لەسەر بنەمای زانیاری پەشوختە لەسەر سەرچاوەی متمانەپێکراو و لە وەسفەکانی گەڕەوەی متمانەپێکراوەوە بەدەست دەهێنرێت. شوناس هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە پەیڕەوانی هەموو ئایینەکان بە پشت بەستن بە لەدوانی رابەرانی ئاینییەکان وەریدەگرن. هەندێک جار متمانەپێکراوی ئەم جۆرە کەسانە زیاترە لە کەسانی هەستیاری و

تاقیکراوی.

4. ناسینەوەی ڕاستەوخۆی هەستکردن:
ئەم جۆرە ناسینەوەیە وەک هەموو ناسینەوەکانی پێشوو نییە و پێیوەندی بە بوونێکی هەستپێکراوی دروستەوە هەیە بە بە ئەوەی هیچ ئامرازێکی هەستکردن و شوێن لە مێشکەوە سەرهەڵبدات. لەم جۆرە شوناسەدا بوار بە هەڵە نییە. بەڵام ئەوەی کە بە شوێنکی باو بە مەعریفەی هەستیاری و ڕاحی ڕاستەوخۆ وەسف دەکرێت، لە ڕاستیدا لێکدانەوەیێکی دەروونی کەشراوە بە مەعریفە کە بە کەموکوڕی نییە.

جۆرەکانی جیهانبینی:.
دەتوانرێت جیهانبینییەکان بە پشتبەستن بەو پێلانەی پێیوەندییەکان کە پێشتر دابەشکراون هاوبەش بکرێت:

1- جیهانبینی زانستی: واتە مرۆڤ لەسەر بنەمای مەعریفەی هەستکردن و ئەزموونی ئاگایە لە بوون بە گشتی.

2- جیهانبینی فەلسەفی: کە بە لەژیک و هەوەی فیکری بەدەست دێت.

3- جیهانبینی ئایینی: کە بە متمانە کردن بە سەرکردە ئاینییەکان و قبوڵکردنی لێدوانەکانیان بەدەست دێت.

4- جیهانبینی ئەرفانی یان مەعنەوی: کە لە ڕێگەی داهێنان و تێگەیشتن و ڕابازی رازییەوە بەدەست دێت.

ئێستا با بزانین ئایا بڕاستی دەتوانرێت ئەم چوار کەشە بنەڕەتییەی جیهانبینی چارەسەر بکرێت؟ دەمێنێتەوە بزانین ئایا پرسی وردبینی و پێشینەی هیچ کامیان دێتە بەرچاو یان نا.

ڕەخنە و ئاماژەدان بە هەڵە:.
پێیوەندی هەستیاری و ئەزموونی لە سنووری ناوەڕێکی ماددی و سروشتیدا کاریگەرە. لە ئەنجامدا ڕوونە کە ناتوانرێت بنەماکانی جیهانبینی و پرسە پێیوەندیدارەکان لە ژێر ڕۆشنایی ئەو مادەیەی کە تەنیا لە ڕێگەی ئەزموونەوە بەدەست هاتوون، دەستنیشان بکرێت. ئەمەش لە بەرئەوەی ئەم جۆرە بابەتانە لە دەرەوەی بازنەی مەعریفە ئەزموونییەکانن و هیچ زانینێکی ئەزموونی ناتوانێت لێدوانی ئەرێنی یان نەرێنی لەسەر ئەم جۆرە بابەتانە بدات. بە نموونە مەحاڵە بوونی خودا بسەلمێنرێت یان پووچەڵ بکرێتەوە لە ڕێگەی تاقیکردنەوە

تاقیگەییەکانەوە (خوای گەورە لەم جۆرە بیرکانە بمانپارێزێت). چونکە دەستی ئەزموونی هەستکردن ئەوەندە بچووکە کە توانای دەست لەدانی کایەی سەروو سروشتی نییە، و ناتوانێت هیچ شتێک لە دەرەوەی سنووری سوژە ماددییەکەی بسەلمێنێت یان پووچەڵ بکاتەوە.

بەیە جیهانبینی ئەزموونی و زانستی (جیهانبینی بە مانا تەکنیکییەکە، کە پێشتر باسمان کرد) جگە لە سەرابێک هیچی تر نییە. کەواتە بە مانای ڕاستەقینە ناتوانرێت پێی بڵێین جیهانبینی بەڵام لە سەرووی هەموو شتێکەوە دەتوانرێت پێی بڵێین 'ناسنامەی ماددی. هەروەها ئەم جۆرە ناسیاوانە توانای وەڵامدانەوەی پرسیارە بنەڕەتییەکانی جیهانبینیان نییە.

بەڵام ئەو ناسینانەی کە لە ڕێگەی ئایینەوە بەدەست دەهێنرێن (وەک پێشتر باسمان کرد) دوو قاتن و دەبێت پێشتر پشت بە سەرچاوە یان سەرچاوەکانیان ببەستن. واتە مرۆڤ دەبێت سەرتا دەنیا بێت لە وەرگرتنی پێغەمبەرایەتی؛ ئەوکات قسەکانی بە ڕەوا دادەنرێت. بەڵام پێش هەموو شتێک دەبێت بوونی نەرێری پێیامەکە بسەلمێنین، واتە خودای گەورە. ڕوونە کە بوونی ڕەسەنی نەرێری پێیامەکە و پێغەمبەرایەتی هەڵگری پێیامەکە بەو پێیە بە بەڵگەنامەی وشەیی ناسەلمێنرێت. بە نموونە ناتوانرێت بڵێین کە قورئان دەڵێت "خودا بوونی هەیە"، بوونی ئەو سەلمێنراوە. بەڵام کاتێک بوونی خودا سەلمێندرا و ناسنامەی پێغەمبەری ئیسلام و ڕەسەنایەتی قورئان سەلمێندرا، دەتوانرێت بیروباوەڕی بچووکی تر جێگیر بکرێت. بە هەمان شێوە ڕێنگە سنووردارکردنی کاریگەر لەلایەن پێیامنەرانی متمانەپێکراو و سەرچاوەی متمانەپێکراوەوە پەسەند بکرێت. بەڵام بیروباوەڕە بنەڕەتییەکان سەرتا دەبێت بە جۆرێکی تر چارەسەر بکرێن. بەیە تەنانەت ناسیاوانی ئایینیش بەتوانانن لە چارەسەرکردنی پرسە بنەڕەتییەکانی جیهانبینی. بەڵام سەبارەت بە شەوازی عەرفانی و ئەشراقبی (اشراقی) لەدوان زەرن:

یەکەم: جیهانبینی جۆرێکە لە ئاشنابوون، کە لە مانا (دەروونییەکان)ی مەشکەوە شێوە وەردەگرێت. بەڵام لە حاڵەتی ئینتەزیدا، هیچ شوێنێک بە ئەو دوو تەگەیشتنەی مەشک نییە. کەواتە گەڕانەوەی ئەم جۆرە مانایانە بە ئینتەزی جگە لە بەباکی و ناونانی هیچی تر نییە.

دووەم: لێکدانەوەی ئینتەزی و وەسفکردنیان لە جەستەی زمان و مانادا بەندە بە کارامەیی دەروونی تایبەتەوە، کە بەبە هەوەی

فیکری درۆژخایەن و شیکاری فەلسەفی مەحاڵە. ئەوانەی ئەزموونی لەو شەویەیان نییە لە ڕاستیدا هەمان وشە و دەربڕین بەکاردەهێنن کە یەکەکە لە هەکارە سەرکیەکانی لادان و بەلاڵەدابردن.

سێیەم: ئەوەی لە ڕاستیدا لە ڕەگەی ئینتزیزەوە داهێنراوە، وێنە و وەسفە خەیاڵیەکانە کە لە مەشکدا کەشراون و لە زەربەی حاڵەتەکاندا کەموکوڕی هەیە تەنانەت بە ئەو کەسەی کە خەناسینی هەیە.

چوارەم: ئەو واقیعانەی کە مەشك لەدانیان بە جیهانبینی ناسراوە؛ بە ئەوەی بگەینە ئەو شتە، ساڵە لە دوای ساڵ پەویستە ئەرفانی سەدانە. وە ئەم پرسەیە بە قووڵی بەدەست هێنراوە (کە ناسیاوەکانی ڕاستەقینە لەخەدگرت) پەیوەستە بە پەسەندکردن و بنەما تیەری و بنەماکانی جیهانبینی. بەیە چارەسەری ئەم پرسانە لە سەرەتای سادانادا حەتمییە. وە لە دوا قۆناغی ئەم پرسەیەدا ناسینی ئینتەلەکتیف بەدەست دەت. لە بنەڕەتدا عەرفانی ڕاستەقینە تەنها ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە دەتوانن بە خەبەزلزانین ڕەگای کەیلایەتی بە دروستکەری گەورە بگرن. وە ئەم جۆرە هەوڵانە بەندە بە زانینی پەروەردگار و بەندایەتی و گوڵایەییەکەیەوە.

بەیار

لەم باسەی سەرەوە دەتوانین بەو ئەنجامە بگەین کە تاکە ڕەگای کراوە بە ئەوانەی بەدوای چارەسەردا دەگەڕێن بە پرسە بنەڕەتییەکانی جیهانبینی، ڕەگای عەقڵ و تەگەیشتنی هزرییە. لە ئەنجامدا لە ژێر ڕۆشنایی ئەمەدا، جیهانبینی فەلسەفی جیهانبینی ڕاستەقینەیە. بەڵام پەویستە ئەوە لەبەرچاو بگیرێت کە سنووردارکردنی چارەسەری ئەو پرسانەی کە باس کراون بە شێوەیەکی فیکری و زانینی جیهانبینی فەلسەفی بە تاکە جیهانبینی، بەو مانایە نییە کە هەموو پرسە فەلسەفیەکان دەبە چارەسەر بکرێن بە ئەوەی جیهانبینییەکی دروست بەدەست بهێنرێت. بەڵکو چارەسەر بە چەند پرسێکی فەلسەفی سادە کە نزیکە لە خە ناسینەوە بەسە بە سەلماندنی بوونی خودا (کە بە بنەڕەتیترین پرس لە جیهانبینیدا دادەنرێت). بەڵام بە ئەوەی شارەزایی لەم جۆرە پرسانەدا بەدەست بهێنین و بتوانین وەڵامی هەموو جۆرە کەشە و دووڕیانێک بدەنەوە، پەویستە پەداچوونەوەی فەلسەفی زیاتر بێت. دیسان سنووردارکردنی ناسیاوی مانادار بە ئاشنایە هزرییەکان بە مەبەستی چارەسەرکردنی کەشە بنەڕەتییەکان بەو مانایە نییە کە شتی ناسراوی دیکە بە چارەسەرکردنی ئەم کەشانە بەکار نەهێنرێت. بەڵکو لە حاڵەتی زەربەی خستنەگەڕەی فیکریدا دەتوانرێت زانینی ڕاستەوخۆ، مەعریفەی هەستکردن

و ئەزموونی وەک بەڵگەنامەیەک بەکاربهێنرێت. بە نموونە دەتوانرێت شوناسی ئایینی بە چارەسەرکردنی کێشەکانی قەناعی دووەم و پرسە ئایینییە بچووکەکان بەکاربهێنرێت و ئەمانەش لەسەر بنەمای ناوەڕۆکی کتێب و پێوەکاری (سەرچاوەی باوەڕداری ئایین) بسەلمێنرێن. لە کۆتاییدا مرۆڤ دوای گەیشتن بە دنیابینی و ئایدۆلۆژیای دروست، بە قەناعەتکانی بەدواداچوونی قووڵی مەعنەویدا تێدەپەڕێت: مرۆڤ دەگاتە ئاستی وەحی و چاودێری (ئینتوێشن) و زەربەی ئەو شتانەی کە بە ڕافەی فیکریی دەسەلمێندرێن، بە بە یارمەتی چەمک و جووڵە مەشکییەکان دەتوانرێت بەدی بهێنرێت.

دەشاد کاونی. شەقڵاوە.

"بوونی خوا لە فەلسەفەی بوونگەرایی"-1-... دەشاد کاوانی

بەشی یەکەم
دەشاد کاوانی. شەقڵاوە.

چەند ڕەگەزێک هەیە بە سەلماندنی بوونی خودایەکی گەورە. ئەم (ڕەگەزانە) لە کتێبەکانی فەلسەفە، لە لاهووت، لە شرۆڤە جەراوجەرەکانی ئایینییەکان و هەروەها لە کتێبە ئاسمانییەکاندا ئاماژەیان پێکراوە. ئەم بەچوونانە لە ڕوانگەی جیاوازەوە دژ بە یەکن. بە نموونە لە هەندێک حاڵەتدا بابەتە هەستیار و ئەزموونییەکان وەک بەڵگەن بەکارهێنراون کە لە حاڵەتەکانی تردا بابەتی تەنیا فیکری بەکارهێنراوە. دیسانەوە هەندێک ڕاستەوخۆ هەوە دەدەن بوونی پەروەردگارێکی ژیر بسەلمێنن لەو شوێنانەی کە ئەوانی تر هەوە دەدەن تەنها یەک بوون دامەزرێنن کە بوونی وابەستەی هیچ بوونێکی تر نەبێت (واتە بوونی نەبوو) و چینێکی تری لە جەستەدا وێنا بکەن بە ئەوەی تایبەتمەندییەکانی دەستنیشان بکەن.

فەیلەسوف و زانایانی تیەلۆژی بە سەلماندنی بوونی خودا، چەندین ئارگیومێنتی بەشوماریان هێناوەتە ئاراوە، کە لە فەلسەفە و ئیلاهیاتدا بە وردی باسی لێوە کراوە. ئێمە ئەو بەڵگانە

هەندێ بژێرین و ڕوونی دەکەینەوە کە پێویستیان بە ڕێنمایی تایبەتی بچووکە و ڕاستەوخۆیە. بەڵام پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە ئەم بەڵگەیە بوونی خودا تەنیا لە ژێر ناونیشانی "بوونی حەتمی"دا دەسەلمێنێت واتە کەسێک کە بوونی جۆوهەری بێت و پشت بە هیچ بەخشرێکی بوون نابەستێت، سیفاتی ئاماژە (لصفة السلبية). دەبێت بە ئارگیومێنتێکی تر بسەلمێنرێت، نموونەی سیفەتە ئاماژە بە بەڵێ بریتین لە زانین، وزە، نموونەی سیفاتە 'ناڕوونەکان' بریتین لە بە جەستەیی، نەک تەنها لە شوێنێک و کاتێکی دیاریکراودا سنووردار بکرێت.

ناوەڕۆکی بەڵگەکان

ماددە وجودییەکان، (بەپێی عەقڵ) یان بوونێکی حەتمییە یان بوونی ئەگەرین و هیچ ماددەیەکی بوونگەرایی ناتوانرێت لەووی فیکرییەوە لەم دوو چەمکە بەدەر بکرێت. هەموو شتە بوونگەراییەکان ناتوانن ئەگەری بن. چونکە، بوونی ئەگەری پێویستە بە هەکارەوە. کەواتە ئەگەر هەموو هەکارەکان ئەگەری بوونیان هەبێت، ئەوا دەبێت هەر هەکارێک وابەستەی ئەوی دیکە بێت. لە ئەنجامدا هیچ شتێکی هەبوو هەرگیز بەدی نایێت. بە واتایەکی تر بەردەوامی هەکارەکان مەحاڵە. بەیە هەکارەکانی شتە هەبووەکان بەردەوام دەبنە هەی سوژەیەکی هەبوو، کە خەی دەرئەنجامی ماددە هەبووەکانی تر نییە، واتە کە بوونێکی حەتمی دەبێت. ئەم بەڵگەیە بەڵگەیەکی سادەیە بە بوونی خودا، کە بە چەند بەڵێنێکی هزری پاك لە قاڵب داوە و وابەست نییە بە هیچ جۆرە مەعریفەیەکی تەگەیشتن و ئەزموونی. بەڵام بەو پێیەی لەم بەڵگەیەدا زاراوە و چەمکی فەلسەفی بەکارهاتووە، حەتمییە ڕەشنایی بخرێتە سەر هەموو ئەو بەڵێن و زاراوانەی کە لە ڕەگەیانەوە بەڵگەی ناوبراو شوێی گرتووە.

ئەگەر و حەتمی

هەموو بەڵێنێک (هەرچەندە سادە بێت) لانیکەم لە دوو واتای بنەڕەتی پێکدێت، ئەوانیش مەبەست و پێشبینی. بە نموونە لە بەڵێنی 'سوریا ئوجاڵ'دا "سوریا" مەبەستە و "ئوجوال" پێشگرە و بەڵێنەکە درەوشاوەیی بە خەر دەسەلمێنێت.

سەلماندنی پێشبینییەک بە مەبەستێک ناتوانێت بەدەربێت لەو سەرچە. یان مەحاڵە، بە نموونە "٣لە ٤ گەورەترە" یان حەتمییە، وەک: "نیوەی ٤ ٢"، ١٢ یان نە مەحاڵە یان حەتمی، واتە ئەگەری

هەیە، بە نموونە خەر وایە لەسەر سەرمان.

بە زاراوەی لۆژیکی، لە حاڵەتی یەکەمدا دەوترێت پێوەندیی بەڵێن مەحاڵە ، لە حاڵەتی دووەمدا بە پێوەندیی بەڵێن پێی دەوترێت "حەتمی (پێویستی)" یان لە حاڵەتی سێیەمدا، پێوەندیی بەڵێن ئەوەیە پێی دەوترێت "ئەگەر" (امکان) (بە مانایەکی تایبەت).

فەلسەفە مامەڵە لەگەڵ پرسە بوونییەکان دەکات. شتە مەحاڵەکان هەرگیز ناستەقینە نابن (بەیە باسکردنی ئەم بابەتە لە فەلسەفەدا جێگیر نییە). لە ئەنجامدا فەلسەفە پرسە وجودییەکانی بەسەر دوو بەشدا دابەش کردووە، بوونی حەتمی و بوونی ئەگەری لەسەر بنەمای زیرەکی.

بوونی حەتمی واتە شتە هەبووەکە بە خۆی بوونی هەیە و بە بوونی خۆی پشت بە هیچ شتێکی دیکەی هەبوو نابەستێت. لە ئەنجامدا ئەم جۆرە بوونە بە سروشتی هەمیشەیی و هەمیشەیی دەبێت. چونکە، نەبوونی شتێک لە خاڵێکدا بەو مانایە کە بوونەکەی بە خۆی نییە و بە ئەوەی مرۆڤ بتە بوون دەبێت پشت بە بوونەوەرێکی دیکە ببەستێت کە بوونی ئەو مەرج و هەکارە (بوونی) وە لە غیابیدا بوونی نییە.

بوونی ئەگەری ئەوەیە کە بە خۆی بوونی نییە و بە بوونی مرۆڤ دەبێت پشت بە هەندێک بوونی دیکە ببەستێت. ئەم پەلەنکردنەی بوون لەسەر بنەمای عەقڵ کراوە و بە هەکارێکی باش بوونی مەحاڵ نکۆڵی لێدەکات. بەڵام هیچ ڕەنماییەک نییە کە کام لەم دوو پەلە (بوونی حەتمی و بوونی ئەگەری) بوونەوەری ناستەقینە دەگرێتەوە. بە واتایەکی تر دەکرێ بە سێ شێوە لەم بابەتە تێبگەین. بە نموونە.

یەکەم: هەموو بوونێک بوونێکی حەتمییە.
دووەم: هەموو بوونێک بوونێکی مومکینە.
سێیەم: هەندێکیان بوونێکی حەتمین و هەندێکیان بوونی ئەگەرین.

لە چەمکی یەکەم و سێیەمدا 'بوونی حەتمی' بوونی هەیە. کەواتە ئەو تەوانینەی کە "هەموو بوونێک مومکینە یان مەحاڵە"، دەبە بابەتی باسکردن بێت (دووەم)، هەروەها چەمکی "بوونی حەتمی" لە کەتاییدا بە نەهەشتنی ئەم چەمکە جێگیر دەبێت، هەرچەندە یەکێتییەکەی و سیفاتەکانی دیکەش جێگیرن بەڵگەکان دەبە پشتیان پێ ببەسترێت.

بەیە بە ئەوەی بیرکەی دووەم ڕەت بکرێتەوە، دەبێت بەڵێنێکی دیکە بە بەڵگەکانی ئاماژەپێکراوەوە ببەسترێتەوە. و واتە 'هەموو بوونێک

مەحاڵە کە بوونێکی مومکین بێت. بەڵام ئێم بڕێنە خەبەخە نییە. هەر لە بەر ئێم هۆکارەش دەبێت بێم شێوەیە بسەلمێنرێت و جێگیر بکرێت:

بوونی ئێگەری پێویستە بە هۆکارێوە و بەردەوامی بەکەتایی هۆکارەکەش مەحاڵە. بەیە هۆکارەکان دەبێت لە بەردەوامییاندا بگەنە بوونێک کە وابەستەی هۆکارەکە نەبێت. وە ئەوەش 'بوونی حەتمی'یە. کەواتە هەموو بوونێک بوونێکی مومکین نییە. وە لەرەوە بابەتێکی دیکەی فەلسەفی دەست پێدەکات، کە پەویستی بە ڕوونکردنەوە هەیە.

هۆکار و کاریگەری

ئێگەر سوژەیێکی بوونگەرایی وابەستەی سوژەیێکی دیکەی هەبوو بێت و بوونی وابەستەی بوونی سوژەیێکی دیکە بێت، ئەوا لە زاراوەی فەلسەفیدا بوونی وابەستە پێی دەوترێت کردار (معلول) و ئەوی دیکەش پێی دەوترێت هۆکار بەڵام ڕەنگە هۆکار هەمیشە وابەستە نەبێت، بەڵام ڕەنگە 'هۆکار' خۆی وابەستە بێت و کردارێکی هەندێک بوونێکی تر بێت. ئێگەر وابەستەیی و وابەستەیی هیچ هۆکارێک نەبێت (بە هەر هۆکارێکی تر)، ئەوا دەتوانرێت ئەو هۆکارە ناوببرێت هۆکاری ڕەها و هۆکاری تەواو ناوابەستە.

تا ئێستا فێری زاراوەی فەلسەفیی هۆکار و کاریگەری و پێناسەکردنیان بووین. ئێستا پەویستە ئەو بڕێنە ڕوون بکەینەوە کە 'هەموو بوونی ئێگەری پێویستە بە عەقڵەوە'.

لە ژێر ڕۆشنایی ڕستەی 'بوونی ئێگەری ناتوانێت بە شێوەیێکی ئەتەماتیکی بێتە بوون' دەتوانرێت بڵێین بوونی وابەستەی بوونی هەر بابەتێک یان ماددەیێکی دیکەی هەبووە کە فەرمی ڕاستەقینەی گرتووە. چونکە ئێم قسەیە (قضیة) خەبەخەیە کە هەموو پێشبینییەک (محمول) کە بە مەبەست (سوبژێکت) لە بەرچاو دەگیرێت یان بە خۆی (سوبژێکتیڤ) یان لەلایەن کەسێکی ترەوە یان بە عەقڵ (بەشێوەیێکی ڕاگوزەر) بوونی هەیە. بە نموونە تەنێک یان خۆی ڕووناک دەبێتەوە یان بە ڕووناکی شتێکی تر ڕووناک دەبێتەوە. هەموو شتێک بە خۆی یان بە شتێکی تر (ڕەن) ڕەن دەکرێت. ئایا مەحاڵە شتێک بە شێوەیێکی خۆجێی ڕووناک نەکرێتەوە یان ڕەن نەکرێت، یان بە شتێکی تر ڕەن نەکرێت یان ڕووناک نەکرێتەوە (لە حاڵەتی ئەوەی دوو سیفات سیفاتی نەبوون یان سەپێنراو بن)؟

کەواتە بوون بە هەر مەبەستێک (سوبژێکت) دەسەلمێندرێت کە

بوونگەرایی یان زانە بەت و کاتێک بە نائاگایی بوونی نەبەت، زانە حەتمییە. لە ئەنجامدا هەموو بوونێکی مومکین کە بە شێوەیەکی ئەتەماتیکی بە سیفەتی وجودی بەخشراو نین، هەموو بوونێک بە یارمەتی هەندێک بوونێکی تر دەتە بوون و وەک ئەرکی خۆی (ملوول) سەیر دەکرەت.

بەڵام بە بەوای زۆر کەس مانای ئاستەقینەی هەکارگەرایی ئەوەیە کە هەموو بوونێک بەندە بە هەکارەوە و لەسەر ئەم بنەمایە ئەو کەشەیە سەرهەڵدەدات کە بە خودا هەکارەکیش دەبەت لە بەرچاو بگیرەت! بەڵام لەبیریان چووە کە ئامانج (سوبژەکت)ی یاسای هەکار بوونی ڕەها و خەبوون نییە بەڵکو مەبەست (سووژە)ەکەی 'بوونی ئەگەری' و کردارە. واتە هەموو بوونێکی وابەستە یان زانە هەکارە بەردەوامی بەکەتایی هەکارەکان مەحاڵە.
دوا بەڵێن کە بە سەلماندنی ئەمە بەکارهاتووە ئەوەیە کە بەردەوامی هەکارەکان بە ناچاری لە بوونێکی وەهادا کەتایی دەت کە ئەو بوونە کاری (مەعلول)ی هیچ هەکارێکی ترن. هیچ شتێک ڕوونادات.
بەیە خودی بوونی بوونەوەرە ئاستەقینەکان دەیسەلمێنەت کە بوونێکی حەتمی (واجب الوجود) بوونی هەیە.

درێژەی هەیە...

سیمیناری سەرکەوتن ئامانجمانە

سەنتەری ڕەشنبیری شەقلاوە
لە درێژەی کارو چالاکییەکانی دا سیمینارێکی ناساندنی کتێب لە ژێر ناوی سەرکەوتن ئامانجمانە، بە هەردوو نووسەر و وەرگێڕ (دەشاد کاوانی و ڕەوەند سەباح) بە ناساندنی کتێبەکانی (بیرکەکانی سەرکەوتن و سەرکەوتن دوای شکست) سازدەکات. …

لە کۆتایی سیمینارەکە دا کتێبەکان لەلایەن نووسەرەکانەوە دەبەخشرێن بە ئامادەبووان.
بەهاتنتان سیمینارەکە دەوڵەمەندتر دەکەن.

- ڕۆژی چوارشەممە.
- بەرواری ١٨/٥/٢٠٢٢.
- کاتژمێری (٥) ی ئێوارە.
- شوێن: باخچەی کتێبخانەی گشتی شەقلاوە. تەنیشت بارەگای سەنتەری ڕەشنبیری شەقلاوە.

هاتن بە هەمووانەوە…

ڕاگەیاندنی سەنتەری ڕەشنبیری شەقلاوە

سۆشیال میدیا □□□ و پۆگۆ و کاریگەرییەکانی، لەسەر □□وتی ژیانکرن لە کۆمەڵگەی هاوچەرخ دا...

لیکۆڵینەوە دەشاد کاوانی نووسەر و □□خنەگر.

پێشکی:.

سۆشیال میدیا ئەم فاکتە گشتییە کە لە ئاکامی هاتنە کایەی جیهانێکی بەرفراوانی بەیەکەوە گرەدراوی تەکنەکانی کۆمەڵایەتییە، کە لە ئەنجامی پێشکەوتنی سیستەمی تەکنەلۆژیای ئینتەرنێت و زیدەتربوونی خواست و ویستی تاکەکان بە □زگاربوون لە چەقبەستوویی میدیای فۆرمی و ئاڵاستەکار هاتە ئاراوە. پاش ئەوەی میدیای کلاسیک، تاکەکانی بەرەو بەزاری و ونبوونی دید و شوناسی تاکەکەسی و توانەوەی بەچوونی تاک، لە □وانینی دەستەجەمعی جلەوکراو و بەلاڵدابردنی مەعریفەی زاتی، لەهەمبەر لەدەستدانی شوناسی □استەقینەی میدیا برد. بە ئەوەی تاکەکان لە فەزاییەکی فروان و □□ها دا، ئاسنتر و ئازادانە بەوانن و □استەوخۆ و بە بوونی هیچ فلتەرێک و بەربەستێک ئاوێتەی جیهانی زانیارییەکان و گەیشتن بە دەرەوەی خۆیان بن، پەنا بە سۆشیال میدیا دەبەن، ئەمەش کاردانەوەی میدیای تاکەکەسی دروست دەکات.

پێناسە:.

سۆشیال میدیا لە □ووی زاراوەیەوە لە (Social Media) هاتووە، واتا میدیای کۆمەڵایەتی، یان میدیای خۆک. کە □استەخۆ، بەکاربەر یان فان دەتوانی مامەڵە لەگەڵ هەر پێشهات و پەوستییەکانی پەخش و بەاوکردنەوە لە چوارچێوەی سیستەم و یاسا و □□نماییەکانی هەر ئەپێک دا بکات، کە تەدا وەک هەر تاکێکی دیکەی بەکار بەر مافی خاوەندارییەتی بەکارهێن بە یەکسانی و ئاسانترین شێوە وەردەگرێت.

سەرتا:.

گەر بمانەوێت بە وردی لەسەرئەوە بووەستین ئایە بەدیاری کراوی سۆشیال میدیا وەک پەوستییەکی حەتمی هاتە بەرهەم و خۆی خزاندە

نەو فەرهەنگی ژیان، یان لەئەنجامی گەشەسەندن و پەشخستن و داهێنانی زانستی بووە، بە بەشێک لە ژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤ. لەمەش دەمانخاتە بەردەم پرسێکی تر کە سۆشیال میدیا جیهانێکی گریمانەییە یان بەرنامە بە داڕێژراوە. دەرکەوتنی سۆشیال میدیا بەرهەمی میدیا خەیاڵی یا ئەوەتە پاشکۆی میدیای باوە! بە هاتنکایەی سۆشیال میدیا حەقیقەتێک هەیە، ئەمیش لەگەڵ هەر جۆرە پەشکۆوتنکی تەکنەلەژیای ئامێری زیرەک، میدیا و ڕوانینەکانی گەڵانکاری بەخۆوە دەبینێت، جێی بەکاربردن و مامەڵەی خەڵکیش لەگەڵ میدیا گەڵانکاری بەسەردا دێت، شتێك هەیە لەبواری میدیادا، کە هەمیشە قەسەی لەسەر دەکەین، ئەویش حەتمەیەتی تەکنەلەژییە، زەرجار تەکنەلەژیا کە سەرهەڵدەدات بەتایبەت لە بواری میدیا لەگەڵ خێیدا کۆمەڵێك گەڵانکاریش دەهێنێتە ئاراوە، ئەویش ڕەنگدانەوەی بووە لەسەر ژیانی ئێمە لەسە بواری سەرکیدا، ئەوەی سۆشیال میدیا ئێستا هەناویەتە ئاراوە دەتوانین لەسە ڕوانگەوە تەماشای بکەین، یەکەکیان ئەویە دەتوانین بڵێین دنیایەکی گریمانەییە، یەکەمیان بەجەمسەربوونی تاکە، ئێم سۆشیال کۆمەینیکەیشنە تاك دەکات بەجەمسەر بەو مانایەی مامەڵەی لەگەڵ تاك دایە، ڕاستە مامەڵەیەکی ڕاستەوخۆی لەگەڵ تاکدا کردووە، بەڵام ئەگەر دیقەت بدەیت، ئەگەر مامەڵەی خەڵك مامەڵەیەکی دەستە جەمعی بێت لەتەماشاکردندا یان ڕادیە بەهەمان شێوە گوەگرتنەکی دەستەجەمعی بێت، ئەگەر دەستاودەستکردنی ڕژنامەیەکیش مامەڵەیەکی دەستەجەمعی بێت، بەڵام مامەڵەی ئێمە لەگەڵ سۆشیال میدیا مامەڵەیەکی تاکە، واتە تاك دەبێت بەجەمسەر.

دەخەکی تر کە دروستی دەکات کە کۆمەڵێك شتی تر لەتاك دەسەنێتەوە، گرنگترین شت سەندنەوەی تایبەتمەندی تاکە، ئێم تەکنەلەژیایە بەتایبەتی لەسەردەمی سۆشیال میدیادا، تاك بەخێی نازانێت تادێت تایبەتمەندی خێی لەدەست دەدات، حاڵەتەکی تریش نامێبوونی تاکە، چونکە ئەو لەدەخەکدا دەژی کە گریمانەییە، دەخەکی واقیعی نییەو مامەڵەکردنەکەش گریمانەییە، پەیوەندییەکان گریمانەییە، تادێت ئەو دەخە گریمانەییە زیاتر خێی بەرجەستە دەکات.

بەواتایەکی دی تەکنەکۆمەڵایەتییەکان ، ئەو پەیوەندیە خەراییە کە بەکەمترین کات و کورترین ڕێگە، بە شکاندنی سەرجەم سنوورەکان خەڵکەوە دەمانبەستێتەوە. لە کاتێکا ئەمەی سەردەمی خەراییە و بە بەڵگەکردنی ژیانی ئاسایی تاکەکان، کاتی ئەوەمان نییە تەنانێت پەیوەندییە ئاساییەکانمان لە دەرەوەی تەڵە کۆمەڵایەتییەکان ببەستین ، بەیە هانا و پەنامان بە ئێم شەوازە لە پەیوەندیکردنە دەبین و بە زەر شەوازی جەراوجەر بەکاری دەنین. کەسەکان بەبە بوونی هیچ سنورێک لە تەواوی دونیا پێکەوە دەبەستێتەوە و دەکرێت

بە ڕەهایی و بە سنوریش کاری لەگەڵدا بکەیت ، گەر بەکەمەلی و پکەوە بوونبەت یان بە ئاپەڕاندنی کاروباری کەمەایەتی و خزانی بەت، یان چالاکی و ڕەشنبیری و سیاسی و ئابووری و ئایانی و هەربوارەکی دیکە بەت، لە هەموو کاتەکاندا بەکارهێنەری ئەو تەکەمەایەتییانەین . لە یەکتر ناسین و گەینەوەی بیروا و وەرگرتنی زانیاری خەیی دەبینەتەوە.

جەر و پەلینەکانی سەشیال میدیا

لەسادەترین پەناسەدا، سەشیال میدیا ئەو جەرە لە میدیایە کە چیتر خودی خەی بە تەنها قسە ناکات، جیاواز لە میدیا باوەکان وەک رادیە و تەلەڤزیەن و میدیای چاپکراو ڕەگە بە خەک دەدات ببن بە شک لە بەهای ناوەکی ئەو زانیاریەی، کە سەشیال میدیا بەاویدەکاتەوە. لە سەشیاە میدیادا هەم دەزگا فەرمییەکان و هەم خەکیش دەتوانن ئازادتر بدوەن و بە ستایلی جیاواز بنووسن و بەاوبکەنەوە.
چەند جەرەک لە سەشیاە میدیامان هەیە. وەکو وترا ئەو میدیایە جیاوازی گەورەی بەشداریکردن و پەیوەندیکردنە کە دەکرەت جەری تەکەبوونی لەگەە خەکیدا بەم جەرە پەلەن بکرەت:
سەشیال بوکمارکین :. ئەم جەرە لە سەشیال میدیا ەگە بە بەشداربووەکانی دەدات ئەو ماەپەرانەی کە دەیانەوەت نیشان (تاگ) بکات لەسەر بنەمای نیشانەکردنی بەشداربووەکانی تر.
سەشیال نیوز:. ئەم جەرەش لە سەشیال میدیا ەگە بە بەشداربووەکانی دەدات دەنگ بدەن یان کەمەنت بنوسن لەسەر ئەو بابەت و هەواەانەی ئەو ماەپەرانە بەاویدەکەنەوە، کە بە ماەپەری سەشیال نیوز ناودەبرەن.
سەشیال فەتە و ڤیدیە:. ئەم جەرەش لە سەشیال میدیا ڕەگە بە بەشداربووەکانی دەدات بتوانن فەتە و ڤیدیە ئەپلەد بکەنە سەر ماەپەرەکەیان و هەروەها ڕەگە بە بەشداربووەکانیشی دەدات کەمەنت بنوسن لەسەر فەتەو گرتە ڤیدیەیەکان.
ویکیس:. ئەم جەرەش لە سەشیال میدیا ڕەگە بە شداربووەکانی دەدات بەرهەمی نوسراو زیاد بکەن بە ماەپەرەکەیان و هەروەها ڕەگە بە بەشداربووان دەدات، نوسینی زیاتر یان بەرهەمە نوسراوەکان کە ئەپلەد کراون، کەمبکەنەوە.
سەشیال نەتەرکین:. یان تەە کەمەایەتیەکان: ڕەنگە ئەم جەرە لە سەشیال میدیا باوترین جەری بەت لەناو کەمەگای ئەمەدا و ئەوەی ئەم جەرەش لە سەشیال میدیاکانی تر جیا دەکاتەوە ئەوەیە، کە ڕەگە بە بەشداربووەکانی دەدات بتوانن لە نەو خودی خەیاندا پەیوەندی

بگرن و ببنه هاوەڵی یەکتری، ئەمەش بۆتە هۆکاری ئەوەی زۆرترین خەڵک بە تایبەتی لەم ناوچەیە لە دەوری خۆیان کۆبکەنەوە.
هەرچەندە تائێستا داتایەک و ئامارێکی ورد لە بارەی بەکارهێنرانی کورد لە بەردەست دانەبێت لە بەپێی ئامارە نافەرمییەکان و درککردن بەو ڕاستییە باوترین جۆری تۆڕی کۆمەڵایەتیش لە وڵاتانی سۆ و ڕۆهەڵاتی ناوەڕاست و عێراق و کوردستان بۆتایبەتی فەیسبوک و ئینستگرام و تیکتۆک و سناپ چاتە کە زۆرتر بابەتی سەرگەرمی و خۆدەرخست و پێیوەندی و گفتوگۆکردنن کە خۆیان لە هەردوو پێلینی سۆشیال فۆتە و ڤیدیۆ و سۆشیال نەتەرکین دەبینەتەوە.

سۆشیال میدیا و لێکۆتە و کاریگەرییەکانی:.
هەبەتە ڕۆڵ و کاریگەریی و لێکۆتەکانی سۆشیال میدیا بەدەرنییە لە سەرهەڵدانی هەر داهێنانێکی تری زانستی، کاتێک ڕوو لە مرۆڤایەتی دەکات و دووڕووی جیا نیشان دەدات، یان وردتر بڵێن و سۆشیال میدیا شمشێرێکی دوو دەمە، لایەنی ئەرێنی و نەرێنی هەیە و کاریگەری خۆی بەسەر کۆمەڵگەوە دەسپێنێت، ئەویش دەکەوێتە سەر چۆنییەتی بەکارهێنەر و پێشکێشکردنی سرویسەکانی گەرهاتوو شێوازێکی ئەرێنی پیشان دا، تاک لێی سوودبەخش دەبێت و کۆمەڵگە بەرەو ئاقارێکی باش ئاڕاستە دەکات، پێچەوانەکەشی تاک زەررمەند دەبێت تووشی دەیان و ئاریشەی دەروونی و تەندروستی و پەروەردەیی و دەبێت و خێزان و کۆمەڵگەش لە بەرێک هەڵدەوشێنێتەوە.
بەیە ڕۆڵ و کاریگەریی و لێکۆتەکانی سۆشیال میدیا بەسەر دوو لایەن دەبەش دەکەین.

سوودەکانی سۆشیال میدیا:.
سۆشیاڵ میدیا بە یەکێک لە گرنگترین تەکنەلۆژیاکان دادەنرێت کە بەکار دەهێنرێت بە بەشداریکردنی بیرکە و زانیارییەکان لەسەر کۆمەڵگە گریمانییەکانی نێو تۆڕی ئینتەرنێت، بە جۆرێک بەردەستبوونی ئەو ناوەندکانە ئاسان دەکات کە زانیاریی تایبەتی و ڤیدیۆ و وێنەیان تەدایە، هەروەها نامە ناردنی نێوان تاکەکان ئاسان دەکات، بە تایبەتی کە سۆشیال میدیا زۆر باڵاو بووەتەوە.
1- بەئاسنترین و کورترین ڕێگە دەگەیتە زۆرترین هەواڵ و زانیاری و داخوازییەکانت.
3- فیربوونی زمان و ئاشنابوون بە کلتور و دابونەریتە جیاوازەکان.
4- دەستگەیشتن بە ئاسانترین شێوە بە سەر هەڵی کار و خوێندن و گەشتکردن.
5- بەکارهێنانی سۆشیال میدیا بە لەبی کردن و یەکدەنگی هێنانەدی

داخوازییە جەماوەرییەکان.
6-ئاسانکاری بە درووستکردن و ئاگاداربوون لە دەستە و کۆمەڵی مەدەنی ڕەکخراوەیی و پیشەیی و گروپی فشار.
7-گرنگی سۆشیاڵ میدیا بە بە بازاڕکردن زەرترین کۆیاری نوە دەهێنێت بە ئەو کارە بازرگانیانەی لەسەر بازاڕگەری وەستاون بە ساغکردنەوەی بەرهەم و ،خزمەتگوزارییەکانیان و بەردەوام بوون لەگەڵ کۆیارەکانیان لە ڕەگەی سۆشیاڵ میدیاوە.

زیان و مەترسییەکانی سۆشیال میدیا:.

بەپێی ڕاپۆرتی ڕەکخراوی تەندروستی جیهانی، بەکاربەرانی سۆشیال میدیا بەوە وەسف دەکات کە دەخەکی دروستە کە تاك تیایدا توانا تایبەتییەکانی خۆی ببینێتەوە. لە لەم ڕەگەیەوە سۆشیال میدیا ڕۆژانە بەسەر تاکەکان دا زاڵ دەبێت، بە جۆرێك کە لە وزەی جەستەی و دەروونی دا بەرهەمدارنابێت و هاوبەش لەگەڵ دەوروبەر لەدەست دەدات. چەندین لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی جۆراوجۆر کراوە لەسەر پەیوەندی و کاریگەری سۆشیال میدیا لەسەر تەندروستی مرۆڤ بە گشتی و تەندروستی دەروونی بەتایبەتی.

توێژینەوەیەك لەو بارەیەوە بخەمە روو:
میشێل فانسەن (Michel. 2010) لە توێژینەوەیەکدا کەلەسەر 1600 خوێندکاری زانکۆ کردویەتی، دەریخستوە کە ئەو کەسانەی سۆشیال میدیا بەکاردەنن زەرترین کاتەکانیان لەسەر تەی ئینتەرنێتە و کەمتر تەکەڵە بە هاوڕێ و خێزانەکانیان دەبن، ئەمەش هەستی تەنهایی بە دروست کردون و متمانەبونیان بە خەیان بە کەم بەتەوە. یان (کالبیدە، کەستین، مەریس) (kalpidou . costin . Morris) لە توێژینەوەیەکدا لە زانکەکانی باکوری ئەمریکا ، سەبارەت بە کاریگەری فەیسبوك لەسەر خودناسیو گونجانی دەروونیو کەمەلایەتی، گەیشتنە ئەو دەرەنجامەی کە: خوێندکارانی قەناغە سەرەتاییەکانی زانکۆ کاتی زیاتر لەسەر فەیسبوك بەسەر دەبەن.

بەیە ئەمەش لە کەمەگەی کوردی دا زیانەکانی بەکورتی بە چەند خاڵێك دەخینەووە:.
١- تەکشکاندنی پەیوەندیە کەمەایەتیەکان. بە کەمەگەیەکی فرە کلتور و فرە بیرورا و ئاینی ئەمە واتە کوشتنی ڕەحی دەستایەتی و خۆشویستی و هاوڕێیەتی وە بە ئاگاییمان لە دەوروبەر، لە قسەکردن و بیروڕا گەینەوە، لە بەئاگاییمان لە ساتەوختی ڕوودانی خۆشی و ناخۆشیەکان، کوشتنی لەزەت و جوانی، هەست نەکردن بە چێژی قسەکردن

و دانیشتن لەگەل خەزان کاتێک ئەوان بەها و جوانی و ئاسوودەیی دەبەخشن بە ڕەحمان. سەشیاە میدیا توانیوەتی کارێک بکات دەنگ و شەوەی ئازیزانمان بیربچێتەوە، هەموو کەسێک لە فەرمی ئیمەجی و دەسزیان لە شەیر و لایک و کەمەنت دا دەبینین.

٢- دواخستنی بەرەوپەشجوونی پرسەی خوەندن. هەموو ئەو مندال و مەرد منداڵانەی مەبایل و ئینتەرنێت بەکاردەنن درەنگتر پەیوەندیان بە دروست دەبێت لەگەە کاغەز و کتێب و نووسین دا چونکە بە جەرەک لە جەرەکان ئەوان لە پرسەی نوسین بە قەەم دابەاون تەنها وابەستەی وەنەی ڕەنگا و ڕەنگ و تەنی دەنگن لە ەەگەی مەبایل و ئایپاد و لاپتەپەوە، یاریە ئەلیکترەنییەکانیشن بەشەکن لە پرسەی شکست پەهەنانی خوەندن کە ئەمە کاریگەری نەرەنی دروست دەکات چونکە ئالودەبوون بە یاریە ئەلیکترەنییەکان بە پەی چەندین توەژینەوەی زانستی (منداە و گەورەکان) بە جیاوازی تووشی خەمەکیان دەکات وە جگەلەمەش، زیانە جەستەییەکانی وەک (قەەوی و فەقەراتی مل و پشت ونەخەشیەکانی چاو هتد) تووشی بەکارهەنەرەکان دەبێت.

٣-دروست کردنی مەدەل و فاشیەن، مەدەل و ئەکتەری ریکلام و چەندین کارەکتەری نامە بە کەمەگە. لەەاستی دا دەکرێت ئەمانە گرفت نەبن یان شتێکی ئاسایی و ڕەتینی ژیان بێت، بەەام کەی و لە کوە و چەن؟ بە دنیای دەرەوە کە ئەخلاقی بەکارهەنان و یاسا و سیستەم جەبەجە دەکرێت. واتە کاتێک ماشەنەکە دەگاتە دەست بەکارهەن ئەخلاق و پرەنسیپی بەکارهەنانیشی لەگەل دایە و یاساش چاودەری دەکات و وە کەمەگەیەکی هەشیار و چاوکراوەیە نەک چاولەکەر، بەەام هەموو ئەمانە بە کەمەگەی کوردی جەرەکن لە پاکەجی مەدەل بەبە تەپەرین بە خاەی سەرەتا چونکە نە هەندە هەشیارین وە نە یاساش سەبەر و چاودەرمانە، وە ئەم جەرە دروستکردنە نەوەیەک بەرهەم دەنی کەنترەل نەکراو هەموو بەیارەکانی وا بەستەی غەریزەکانییەتی و عەقە و لەجیک هیچ بەهایەکیان نییە.

لەکەوتەی ئەم حاەتانە (چاولەکەری و لاسایکردنەوەیە) کە زەرینەی خەزانەکان ەەگا بەو جەرە لە خەدەرخستن و خە ەوتکردنەوەیە نادەن وە لە دەرەنجام دا بەریەکەوتن ەوودەدات و کەشەکان گەورەدەبن و لە کەنتەەە دەرئەچن.ڕەژانە دەبینین و دەبیستین کاری (خەسوتاندن و خە کوشتن یان دەکوژەن) هەەەشەی بەاوکردنەوەی وەنە و ڤیدیە بەرامبەر بەەک پارە یان ئەنجامدانی کاری سەکسی وە چەن سوکایەتی بە شکە و بەهای مرەڤ دەکرێت کاتێک بە کەمەنت و پەستی نەشیاو و گاەتەکردن بە کەم عەقە و خاوەن پەداویستی تایبەت و ڕەشنبیر و سیاسی و پیرەزیەکان و جەندانی دیکە دەیبینین. چەندان خاەی دیکەی لاوەکی هەن و پەویستیان بە پسپەری دەرونی و توەژەری کەمەایەتی و کەسانی

شارزا هەیە تا قسەی لەسەر بکەن، وە پەموایە چارەسەری هەموو ئەم گرفتانە دەکرێت بە.
4- ئەنجامدانی کاری توندو تیژی و قەرغکردنی رای گشتی و مانەویان لە ژێر هەژموونی دەسەڵاتدارانی ستەمکاری یان پێچوانەکەی قەستنەوەی بەرهەڵستکاران و نارازیە سیاسییەکان هاندانی گەنج و لاوانان بە کاری توندوتیژی و خونەشتن.
5- زەربوونی نەخشیە تەنرووستیەکان و دەرونییەکان بەهۆی ئالوودەبوون و تەکدان و شۆنی باری دەروونی بەکاربەران لە کاتی بینینی دیمەنەکانی کوشتن و بەین و تووندوو تیژییەکان.
6- پاشکشەکردن بە مەعریفە و خوەندنەوەی کتێب و ئاستی ڕۆشنبیری تاک بەهۆی سەرقاڵی زەرتر بە ئامیرە زیرەکەکان.
١- پەداچوونەوە بە سیستمی پەروەردە و خوەندن
٢- چاودەریکردن لە ڕۆگەی خەزانەکانەوە وە لەپرسینەوە لەگەڵ نەوەکانیان بە شێوەیەکی دروست.
٣-سەروەری یاسا و لەپێچینەوەی تەواو لەگەڵ بەکارهێنەران لە کاتی هەر هەڵەیەک کە دەکرێت.
٤-ڕەکخستنی سیمینار و بەرنامەی دیالەگی کراوە لەرەگەی دایەنگە و خوەندنگە و زانکەکانەوە، پەدانی بەرنامەی هەشیاری لەسەر بنەمای لەجیک.
٥-هاوکاری کردنی ڕەکخراوەکانی کەمەڵی مەدەنی بە هاونیشتیمانیان و حکومەت و لایەنی پەیوەندیدار بە باسکەوە.

چارەسەر

دیارە هەرکاتێک پەشهات و گریمانییەک ڕوو لە کەمەڵگەی مرۆڤایەتی دەکات، سەرەتا لە حاڵەتەوە دواتر بە دیاردە سەرهەڵدەدات و بەیەشە زانست هەمان پەوەرە بە هەی بەرفراوان بوونی بەکارهێنەران و زەری خواستی بەکار بەر کەنتەڕۆکردن و کەوماڵکردن و دەستبەسەراگرتنی بەکاربەران چەنییەتی بەکارهێنان و مامەڵەی تەندرووست لەڕووی لەپرسینەوە و بەیاسایکردنی ئاسان نییە، وەلە وەک چارەسەر ئەم چەند خاڵە دەخەمەڕوو.
دەرکردنی یاسا و ڕێنماییەکانی تایبەت بە سەشیال میدیا.
کردنەوەی خول و سیمینار و ڕەکشەپ بە وشیاری مامەڵەکردن لەگەڵ سەشیال میدا.
بەاوکردنەوەی هەشیاری یاسایی لەسەر یاسای بەکارهێنان و مافی بەکاربەر.
جەکردنەوەی لە وانەیەکە تایبەت یان بوونی بەشەک لەوانەی پەروەردە و فەکردن لە سیستەمی خوەندنی قوتابخانەکان.

درووستکدنی بەردیکی هاوبەش لە وەزارەتی ناو خۆ و ڕۆشنبیری و کاروباری کۆمەڵایەتی بە چاودێری و پەداچوونەوە و چارەسەر بە دەرهاویشتە و کێشە کۆمەڵایەتییەکان و سیاسی و ڕۆشنبیرییەکانی کۆمەڵگە.

ئەنجام

لە کۆتاییی باسەکەمان دا گەیشتینە ئەم دەرنجامەی کە هاتنی سۆشیال میدیا وەک پێشکەوتنی زانستی تەکنەلۆژی چەندین دەرهاویشتە و لێکەوتەی بەدوای خۆیەوە هەنا. ئەم کاریگەرییەی سۆشیال میدا بە هەردوو ڕووی ئەرێنی و نەرێنی بەتە زەرووڕتەکی حەتمی بە هەی بەرفراوان بوونییەوە و لە ئێستا دا جلەوکردنی زەحمەتە. ئەمەش دەگەڵتەوە سەر چۆنییەتی شێوازی بەکاربەر بەکام چەشن بەکاردێنێت، لە لە کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناوین زەرتر لایەنە نەرێنییەکەی باڵی بەسەر کۆمەڵگەکان دا کێشاوە و چەندین گرفت و ئالینگاری لێکەوتەتەوە و زەر جاریش تاک و خێزان باجی هەڵکانی سۆشیال میدیای داوە و هەندێک جاریش دەبەتە مایەی خرەشانی جەماوەری و بە ڕیزی کردن بە بەهاکان و ئایین و باوەڕ و پیرەزییەکان، قوربانی بە کۆمەڵی لە کەتەتەوە. کەواتە سۆشیال میدا چەکەکە هەموو تاکێک دەتوانی چۆنی بوێت ئاوا بەکاریبێنێت.

سەرچاوەکان:.

کوردی

- هەردی ئیسماعیل – لایەنە خراپەکانی بەکارهێنانی ئینتەرنێتو تەرە کۆمەڵایەتیەکان – روانگەو ڕەخنە – 20/12/2019.
- بیزا برزە – چۆن دەتوانرێت سۆشیال میدیا کاریگەری ئەرێنی لەسەر تاکی کورد هەبێت – سایتی سبەی – 18/8/2019.
- تانیا ئاوارە – ئامارەکان ژمارەی مەترسیدار لەبارەی کاریگەری نەرێنی تەڵە کۆمەڵایەتیەکان دەدرکێنن – کوردستانی نوێ – ژمارە 7494 – 16/2/2018.

فارسی

-رسناهای اجتماعي سیت های اجتماعی مانند فیسبوك و تئوتر. محمد علی پورز چاپ 20219. تهران.

-سوشال مدیا (Social Media) یا رسانه اجتماعی چیست؟ بیلالفیَت. هانیه زاهدی.

-چگونه استراتژی سوشال مدیا بنویسیم. اتوسا اهنك. نوامبر 13, 2021 نوین هاپ.

-بررسی انواع مختلف سوشال مدیاو چگونگی کارکرد آنهامدیر سایت ایاتالله کاشانی ۲۲ فروردین ۱۳۹۹.

عربی

- الشبكات الاجتماعية و القيم رؤية تحليلية. تأليف: جبريل بن حسن العريشي الناشر: الدار المنهجية للنشر والتوزيع الطبعة الأولى تاريخ النشر: 2015
- ثورة الشبكات الإجتماعية؛ ماهية مواقع التواصل الإجتماعي وأبعادها تأليف: خالد غسان المقدادي تاريخ النشر: 2013 الناشر: دار النفائس للنشر والتوزيع الطبعة: 1
- ثورة العشرين دراسة في الأحزاب السياسية والشبكات الاجتماعية في العراق 1908 – 1920 كيكو سكاى دار الرافدين للطباعة والنشر والتوزيع. اكتوبر 2020.
- المشاكل الاجتماعية والسلوك الانحرافي. دكتور محمد عاطف غيث. استاذ علوم الاجتماع. جامعة الاسكندرية. 1989.

ئینگلیزی

and the Well-Being of Undergraduate College Students, Cyberpsychology, Behavior and Social Networking, 14(4). pp. 183- 189

Mecheel,Vansoon(2010). Facebook and the invasion of technological communities , N.Y,Newyurk, from.www.pewinternet.org/pdfs.pip_Teens_Privcy_SNS_Report_final_ pdf

---

دوو کتێبی هاوبەشی گرنگ لە بواری پەرەپێدانی مرۆیی بەاودکرنەوە

کتێبی (**بیرکەکانی سەرکەوتن و سەرکەوتن دوای شکست**) بەرهەمی وەرگێران و نووسین و ئامادەکردنی هەر دوو نووسەر و وەرگێڕ (دەشاد کاوانی و ڕەوەند سەباح)ە کە هەردوو نووسەر بە یەکەوە کاری

هاوبەشیان لەسەر کردووە و بەم نزیکانە لە چاپخانەی چوارچرای سلێمانی، بەشێوە و قەبارەی جیاواز دەکەوێتە بەردیدی خوێنەران و چاپ و بڵاودەبێتەوە.
دوو کتێبەکە یەکیان کتێبی بیرەکەکانی سەرکەوتنی نووسەری گەورەی جیهانی ئەبن شارمایە کە نووسەرەکان کاری وەرگێڕانیان بە کردوە، هەروەها کتێبی سەرکەوتن دوای شکست، لە ئەزموونی پێنجا و شەش کەسیێتی سەرکەوتووی بوارە جیاوازەکانی جیهان پێکهاتووە، کە دوای شکست و هەڵدەران بە پایەکانی سەرکەوتن گەیشتوون.
کتێبی بیرەکرکانی سەرکەتن کتێبێکی (١٦٠) لاپەڕەیە لە زمانی ئینگلیزییەوە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی، بریتییە لە ٢٠٠ بیرەکەی نهێنی سەرکەوتن، ئەو بیرەکانە لە کتێب و وتە و ئامۆژگارییەکانی شارما وەرگیراون لای نووسەران جارێکیتر بە کوردی کراون و داشتنەوە و ڕەکخستنی بە کراوە لەگەڵ ژیاننامەی نووسەر و پەشەکییەکیان لەبارەوە نووسیوە.
دەشاد کاوانی نووسەر و وەرگێڕ لەم بارەوە پێی ڕاگەیاندین: لە کتێبی (بیرەکەکانی سەرکەوتن) هەڵساین بە ئامادەکردن کەکردنەوەی 200 بیرەکەی بەهەز بە ژیانێکی شاهانەیی ئەبن شارما. کە دووسەت بیرەکەی سەرکەوتنی شارمایە کە ملیۆنان خوێنەری لە جیهان هەیە و بەرهەمەکانی زیاتر بە پێنجا و یەک زمان وەرگێڕدراوون، ئەمەش بەرگی کوردیمان کردەتە بەر و لەگەڵ دەخی تاکی کوردی سازاندوومانەو لەماوەیەکی نەزیك دا دەکەوێتە دەستی خوێنەران.
هەروەها کتێبی سەرکەوتن دوای شکست کتێبێکی (١٢٠) لاپەڕەیە، لە شێوە و قەبارەیەکی جوان خەی دەبینێتەوە و لەپاڵ پەشەکییەکی جوان باسی شکستی پێنجا و شەش ئەستێرەی بوارە جیاوازەکانی جیهان دەکات، کە ئەو کەسانە لە ژیانییان دا سەرکەتوو و لەهاتوو بوون، بەڵام هەرگیز شکستەکانیان لەبەرچاو نەگیراوە.
نووسەران لەم کتێبە دا پێنجیان خەستەتە سەری چیرەکی شکست و کەوتنی ئەو کەساییەتییە جیهانیانە کە لە ژیانینان دا بەسەریان هاتووە، بەئەوەی ببنە هەوێنی سەرکەوتنی زۆرك لەوانەی بە هەی شکستەکان ڕووخاون و بەسەرخەیان کەوتون و هیوا بڕاوبوون لە ژیان و لە سەرکەوتنیان بە ئومێدبوون.
هەروەها ڕەوەند سەباح نووسەر و وەرگێڕ بە ئەم مەبەستە گوتی: ئەمە کارێکی دیکەی هاوبەشی ئەمەیە بە هیوای ئەوەی بەردەکمان خسبەتە سەر بناغەی بونیاد و توانای مەعریفەی تاکی کوردییو چونکە شکست و سەرکەوتن دواونەی لەیەك دانەبڕاون، دەبێت بکەویت بە ئەوەی هەڵسیتەوە.
ئەمەی ئەو کتێبانە لە کتێبەکانی پەشووتر جیادەکاتەوە کە لەبارەی

بواری پڕ پیدانی مرۆیی و چۆمکی سەرکەوتنەوە کە نووسراون، گرنگی دانە بە زمانی شیرینی کوردی و گونجاندنیانە لەگەڵ دەخ و گوزارانی ژیان تاکی کورد و خوێنەرانی بوارەکە و دەرخستنی شکستکان و گەڕاندنەوەی هیوایە بە هیوا لە بەاوەکان.

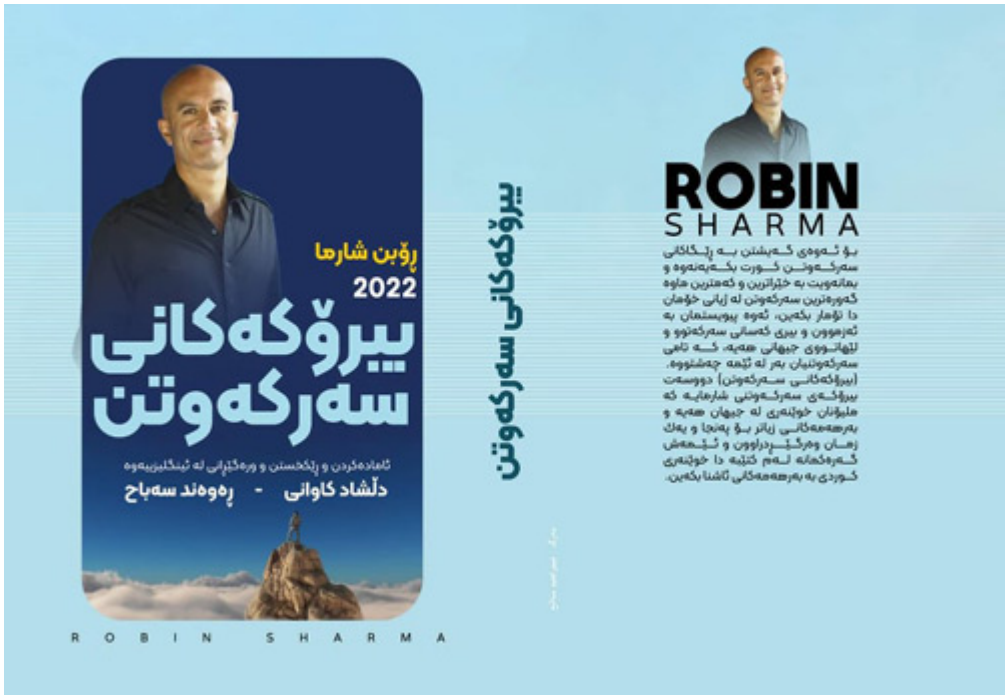

ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان قەندەک لە شکرە داری فەرهادی.. دەشاد کاوانی

کتێبی ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان کتێبێکی (١٧٤) لاپەڕەیە، بە بەرگ و دیزاینێکی جوان و ناوازە لە ساڵی (٢٠٢٠) لە تاران چاپ بووە و لە کوردستان وەشێندراوە. لە نووسینی نووسەر و یەدیبی دیاری کورد عەبدولڕەحمان فەرهادیە، کە لە (٣٣) بابەت و فەرهەنگیلەیەکی (١٣٧) وشەیی، لێکدانەوەی واتایی بە کراوە و غەریب پشدەری پێشکیی بە نووسیوە.

سەرەتا:

ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، کتێبێکی جوانکیلەی نایابی پە چێژ و بە زمانێکی پاراو و بەگەرد و خۆش، وەک یەزموونیکی نوێ بە هەڵەشتنی نیاز و ڕازی نووسین، خستنەڕووی گرفت و یەاریشە و چەمەسەریەکانی ژیانی تاکی کورد و پەنجە خستنە سەر کەماسیی و دیاریکردنی کرێتی و ناجووریەکانی ژیان، کە هەڵقووڵاوی یەاوی سازگاری یەدەبی عەبدوڕەحمان فەرهادیە، بە شێوەیەکی تەنز و چیڕۆکیلە و یادەوەریی بە زمانێکی تایبەتی نووسەر نووسراوەتەوە.

فەم لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان:

تەنز لە ڕووی فەمەوە تەنیا گاڵتە و گەپ و تەیقانەوە نییە بە ڕووی دەق دا، تەنانەت هەندێکجار دەشێت ڕەوشتی بە مەشکانەش لەخۆ بگرێت، بەیە چەمکی تەنز دیاریکراو نییە، سروشتی وەک یەامەری میوزیک وایە کە دەتوانرێت بە چەند ڕیتمی جیاواز بژێندرێت. سەرەای بوونی یەەم فەمە تەقلیدییانەی کە هەن، دەکرێت فەمەلەی جیاواز لە ناوخەی مانیفەست بکات.
شاراوە نییە، یەدەبی تەنز یەامێز لە فەمی جیا جیا وەک شیعر و پەخشان و چیڕۆک و ڕۆمان و بابەتی ڕۆخنەیی و تاد... خەی نمایش دەکات، یەگەرچی کتێبی ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، بە گشتی بە فەمەکی تەنزی یەدەبیی نووسراوەتەوە، لە هەموو بەشەکانی ناو کتێبەکەدا زمانێکی تەنز و تیتاڵی توانج و تەوژەنانی ڕشقانجاڵی لای نووسەر دەبیندرێت، تا یەندازەیەک نووسەر هەوڵی تەواوی داوە، کە بەم فەرمە تیتواژییە زاڵبێت بە سەر فەمی گشتی و تەیدا

سەرکەتووبووە، لە نووسەر بە هەی دیارینەکردنی یەک فەرمی و خەیکلانەکردنەوەی لە یەک بابەتیی کتێبەکەدا، هەرچەندە فەرهادی لەزانانە بارتەقای دەق هاتووە، لە هەزی فرە فەمی دەقی تەنزی لە ناو خەیدا دەغەر کردووە.

ناونیشانەک لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان:

هەموو دەقەکی یەدەبی بە ناونیشانەکەکی بەهەز و زیندوو، جەستەیەکی مردوو و بە ڕەحە، بەیە ناونیشانەک چەقی سەردەرکردنی خوێنەر و قووبوونەوەیەتی لە دەق، دیاریکردنی دەلالەتەکانی تەگەیشتن و مەعریفەی نووسەرە، کە لە دەلاقەی دەقەوە خوێنەر لە ناونیشانەک دەوانێت. لە یەدەبیاتی جیهانی و یەدەبیاتی کوردیشدا، زۆرەک دەق دەبینرێن، کە لە ناونیشانەکیکی تەنزیی و گاڵتەجاڕییەوە خەیان دەردەخەن، هەرچی تەنز و تیتاڵی کوردییە، لە ناونیشانەک وەک تەنزی جیهانی لە دەقدا قاڵ نەبەتەوە.
ڵای نووسەرانی کورد یەم چەشنە دەقە لە یەدەبی کوردیدا، گرنگییەکی وای پێ نەدراوە، کەچی لە یەدەبیاتی جیهانیدا بە تەواوەتی ڕەنگی داوەتەوە، لەوانە (بەکەڤسکی) لە چیەك و ڕەمانە تەنزیئامێزکانیدا، لە (ڕەمانی بازاڕی) و کەمەڵە چیەکی (سەزانی ١٣٥ کیلۆیی) بە ڕوونی ڕەخنە لە دەسەڵات و بواری یابووری و ئامیاریی یەمریکا دەگرێت. یەوووپا خاوەنی (مەڵاقیا)ی یەیتاڵی و لە یەدەبیاتی ڕوسیایی سپیش (دەستەڤسکی و یەنتۆن چیخۆف)، ڕەژهەڵاتیش خاوەنی (عەزیز نەسین)ی تورکن. یەم کەڵە نووسەرانە، لە بەرهەمە تەنزیئامێزکانیاندا، توانیویانە کەمەگەی خەیان بخەنە ژێر پرسیار.
هەچەندە لە یەدەبیاتی کوردیدا ناونیشانەکی دەقی تەنزیئامێز کەمتر بەچاو دەکەوێت، لە یەدەبی کوردییش لە ڕەگەی هەجووی شیعریی شێخ ڕەزای تاڵەبانی و دەقی تەنزیئامێزی پەندەکانی پیرەمەرد و هەشتەی مرواریی عەلایەددین سەجادی، لە دەلاقەی گەشە یەدەبییەکانی سەر ڕۆژنامە و گۆڤارەکان، کوردیش لە یەدەبی تەنز، بە تەواوی بەبەش نەبووە.
لە ناونیشانەک لە دەقی ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، لە هیچیان ناچێت و بە بەشیش نییە لە هیچیان. ناونیشانەک لای فەرهادی لە دەقدا زۆر دەوەمەندە و ڕەچەکیەکی سەربەخۆی هەیە و زۆر بە دیقەت و بە وردی تەنزی ڕیالیستی و پەستمەدەرنیی تیکەڵ بەهەم کردووە. توانیوییەتی لە ناونیشانەکدا پەنجە بخاتە سەر برینەکانی کەمەگە و کولتوور و یەایین و ئامیاری، گەلە بە جوانی ڕاڤەی کردووە و توانج

و تیزی تەوژەندووە و لەهاتووانە سەری مارەکانی بە کوتکی پەلار پانکردەتەوە. دەتوانم بڵێم ناوەڕۆک لە دەقی تەنزییدا، لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان قەندەکە لە شەکرە داری فەرهادی، کە خەی وەنا کردووە.

یەارنییەت لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان:

یەوەی کە دەبیبینن لە ژێر ناوی ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، کە لە زەربەی بابەتەکاندا ەا و سەرنجەکانی نووسەر یەایرەنین، هەرچەندە جەخار لە کوردی واتایەکی دیاریکراومان بە چەمکی یەایرەنی نییە، لە کوردیدا وەک گەپ و گاتە و تەوس، بەتایبەتی بە شانەی گاتەیەامەزەو گرە دراوە. لە یەایرەنییەت واتە دەستکەوتنی حەقیقەت لە ەەگەی جیاواز، یان کە نووسەر لەسەر ەووداوەک و تەوەرەک دەنووسەت، بە تەواوەتی مەبەستی شتەکی ترە، یاخە ەەک پەچەوانەکەی تەواوە، دوو نموونەی زەقی یەایرەنی لە مەژوو دەبینرەت (جیەردانە برەنە) کەسەکی یەایەیندار و بەوادار بوو، کەچی وەک یەستەرەناسەک خەی دەناساند، کەەسایش وەک بە باوەەک سزای کوشتنیان دا. (مایکە یەنجیلە) بە پەچەوانەی یەەو، کەسەکی بە باوەە بوو، کەچی بە ەازیکردنی کلەسا خەی وەک کەسەکی باوەەدار نیشان دەدا، بەم جەرەش پیاوانی یەایینی کلەسای تەفردا و لەخشتەی بردن، کە لە بەرهەمەکانی بە ەوونی باوەەنەبوونی دەردەخات.
ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان لە پاە یەەوەشدا خستنەووی یەەزموون و کەمەەەک وتار و دید و بەچوونی تایبەتیی فکری و مەعریفیی نووسەرە، لەسەر کەی کایە جیاوازەکانی کەمەەگە کە بە زمانەکی یەەدەبیی چیەەکیەامەزی قشت و تەوس نووسراوەتەوە.

پەیام لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان:

لەپشت هەموو دەقەکی یەەدەبی، بە گشتی و تەنز بەتایبەتی پەیامەکی شاراوە هەیە، دەبەت خوەنەری زیرەک بیدەزەتەوە، لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان عەبدولەەحمان فەرهادی لە هەموو بابەتەکی ناو کتەبەکەیدا پاشخانەکی مەعریفیی بەهەز هەیە، لە خەرا فەرهادی خاەی نەخستەتە سەر پیتەکان، بەەکوو زەرترین پەیامی شاراوە و یەاشکرای لە خستنەووی بابەتەکاندا هەیە، دروستە عەزیز نەسین یەازا دەمانخاتە پەکەنین، لە لە پشتی دەقەکان نووسەر پەمانیەژە، ژیان تەنیا تریقانەوە نییە بە ەووی مرەڤ، یەازار، چەرمەسەری، نەزانی، دواکەوتوویی، نادادی کەمەایەتی، نایەکسانی ەامیاری، خراپەکاریی، یەیرەیی و لاسایی، دەروون نەخەش و ەووخاوی، دەستی ناوەتە بینایی

تاکۆکانی کۆمەڵگە و یەئازارەکی قورسە نیشتیمان پێیەوە دەناڵێنێت.

گێڕانەوە لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان:

تەکنیک و گێڕانەوە لە کتێبی ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، بە تەکنیک و شێوە و گێڕانەوە بە ئابردوو، نیشاندانی داهاتووی ڕووداوەکان و کات و شوێن و کارەکتەرانی نێو ڕووداوەکان، هەبوونی پاڵەوان لە هەر گێڕانەوەی ڕووداوێکدا، شێوازی داشتن و گۆمەکردن بە گێڕانەوەکان و دەستنیشانکردنی پێیام و بوونی گرێچن و سەرتا و کۆتایی نێو بابەتەکان، بە تەواوەتی بنەماکان و بونیادی ڕۆگەزی کورتە چیرۆک و هەندێک جار چیرۆکیلەی لە دەتە دی. ڕاستە نووسەر لە ناونانی ژانرەکەی لە نێوان چیرۆک و سەربردان و یادەوەری، خەی یەکلایی نەکردەتەوە، لە بە ڕوانینی من، لە هەموو بارەکەوە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان لە کۆمەڵە چیرۆک نزیکترە، نەوەک یادەوەریی.

زمان لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان:

یەوەی کە بەلای من جوانترین بەشی نێو کتێبەکەیە و زەرترین سەرنجی منی بە خەی قاو داوە، بەرزی و لێهاتوویی و زمانزانیی نووسەرە، کە کتێبەکەی بە زمانێکی زەر تایبەتی نووسیوەتەوە، دەتوانین بڵیین: عەبدولڕەحمان فەرهادی لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، زمانی لە هیچ کەس ناچێت، بەڵکوو زمان لای فەرهادی لە بەرزترین یەئاستی زمانزانی دایە و زەرترین وشە و یەئیدیەم و زاراوە و شێوەزمان، سەرزمان و بنزمانی بەکاربردووە. زمان لە ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، نە زمانی ستانداردی گشتییە و نە زمانێکی خەجییە، بەڵکوو زمانێکی تەکنیک و تایبەتە بە خەی، لە هەر جێگایێک یەم زمانە لە نووسین دەناسرێتەوە.
هەرچەند فەرهەنگەکێکی بچووک لە دوا لاپەڕەکانی کتێبەکە دا هەیە، لە ژمارەی یەو وشانەی یەاخەندراونەتە نێو فەرهەنگەکە، لە چاو دەوڵەمەندیی و زەنگینی وشەسازیی ناو بابەتەکان، جەخار یەجگار کەم، پێویست بوو نووسەر سەرجەم وشە نایەاشناکانی ڕاڤە بکردایە و زەرتر گرنگیی بە فەرهەنگەکەکە دابوایە، نەوەک وا بەسانایی لە کە خەی بکردایەتەوە، چون چەندین وشەی خەجییی هەولەریان و گەتە لەبیرکراوەکانی کەنی هەناوەتەوە سەر زمان و زیندووی کردوونەتەوە. هەروەها لە هەندە شوێن فەرهادی خاوەنی وشەسازیی خەیەتی.
یەوەی کە زەر نیگەرانی کردم لەگەڵ یەم هەموو توانایە لە بن نەهاتووی نووسەر، بە هیچ کلەجێک خەی لە وشە و زاراوە بیانی و عەرەبییەکان نەپاراستووە، بە تایبەتی لە ناونیشانی کتێبەکەی

یەکەم وشەی بە ماجەرا کە بە شەوزاری هەورامی واتە ڕووداو، هەرچەند نووسەر لە فەرهەنگەکەی دا، بردوییەتە سەر ما جری ی عەرەبی، لە دەکرا بیکات بە سەربردەی دختەر کاکەی سەگەوان، کە زەر کوردی و جوانتر دەبوو. جگە لە وشەکانی یەیسراحەت، ماسیحە، عەمە، عادی، عەیب، سەعات، یەعنی، وەزع، زروف، سەفەر، عیلاج، عەسکەر، مەعادن، کەعبولعالی، عەمەل، مەحەلیەئومییە، مەرحەلە، فەقیروفوقەرا، یەشراف، تەکلیف، فایدە، تەجنید. مەکتەبلی، ڕاستە دەمەکە لە ناو کورد بەکاردەت، وەلە مەکتەبلی ڕەگەزی وشەکە، پەکهاتەی هەردوو بەشی یەکەم: مەکتەب عەرەبییە و پاشگری لی تورکییە، بەداخەوە کە نووسەر توانایەکی باشی لەو هەیە، کە زاراوە و واتای هاوتا کوردییەکانی دەزانەت، لە بە هەواە لەوەی کە نووسەرانی گەنج و نەوەی دوای خەی بەکاری دەبەن و زمانی کوردی هەر بە شەواوی بە بەنازی دەمەنەتەوە. هەرچی نووسەر نایشارەتەوە کە باوەی بە پەتی بوونی کوردی نییە و هەبوونی وشەی بەگانان لە زمانی کوردی بە یەاسایی دەبینەت، بەیە لە بەشی تەفیق پەتپەتەک، لە لاپەڕە (١٠٧) دا، سەرزەنشتی تەفیق دەکات کە لەتامی بردەتە دەر، هەر کەسەک وشەیەکی بەگانانی بەکار هەنابا، تەفیق ڕقی هەدەستا و جنەوی تە دەسرەواند، بەیە دەنووسەت: یەە خە لە خەبات و تەکەشان کەمی نەدەکرد. شیمانە یەەمە بە خەباتی سیاسی ڕاست بەت و هیچ لە بابەتەکە ناگەەت، لە بە زمان ڕەک پەچەوانەیە، هەر وشەیەکی بەگانە، جەگا بە وشەیەکی کوردی لەق دەکات و وشە کوردییەکە ون دەکات.

لە هەندەک شوەن، فەرهادی دەکەوەتە هەەی ڕستەسازییەوە، وەک لە بابەتی چەن بووم بە حەمید ڤانکەخ، لە لاپەڕە (٧٦)دا دەنووسەت: خەەک یەەو ساەانە بە لەشاو لە کوردستان هەەدەهاتن و سەرەەیانە بەرەو یەەوەوپا ڕەی هات و نەهاتیان هەەدەبژارد و تەیان دەتەقاند. لەرەدا نووسەر وشەی سەرەەە بە کەچی کوردان بەکاردەهەنەت، سەرەەە بە کەسانی بەەەا و بەکەەک و لادەر بەکاردەنەت، مەرج نییە هەموو کەچبەرەک سەرەەە و بەەەابەت، بەتایبەتی یەەو کاتانەی لە کوردستان هەژاری و برسییەتی و کوشتن و بەین هەبوو، زەربەی یەەوانەی کەچییان دەکرد لە ناچارییان بوو، نەوەک لە سەرەەییان بەت.

لە بەشی پرەمزچی، لە لاپەڕە (١٠٢)، دبیژەت: تاهیرە فەندیم یەەستا کە بە یەینگلیزی دەدوە دەەی حەیرانان دەخوەنەتەوە. بە یەاگا لەوەی کە حەیران دەگوترەت، نەک دەخوەندرەتەوە، ڕەنگە یەەمەی لەسەر زاران وەرگرتبەت، هەروەک زەرەک یەەژن: مەولوودەکم بە وەخوەنە. یەەمە ڕەی تە دەچەت، ڕاستە مەولوودنامە یەەزبەر دەکرا،

لە مەولوودنامە نووسراوەتەوە و خوێندەوارەکانیش دەیانگوتەوە، کەچی حەرانبەژان زەرینەیان نەخوێندەوار بوون و حەیرانیش گەتراو بووە، نەوەک نووسراو، بەیە بە هیچ پەیەک خوێندنەوە بە حەیران ناگونجێت.

یەنجام:

کتێبی ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان، ژانرەکی یەدەبیی بە ناونیشان وەک بابەت، هەنووکەییە و ناوەکەکی فرەچەشن و فرەهەند و مەعریفەیەکی بەهەزی نووسەر دەردەخات، هەروەها لە دەقدا قووبوونەوەیە لە گرفت و یەارەشکانی کەمەگە. زمان تەیدا زەر کارایە و جگە لەوەی کە خەی وەک چیەک و تەنزە چیەک دەناسێنێت، لە یەیسکلەپیدیایەکی زمانەوانیی ناوچەیی و هەدانەوەی لاپەکانی مەژووی ژیانی کوردەواریی چەند دەیەیەکی قەناغکانی ەابردووە، وەک بیرهەناوەیەک بە خوێنەر خەی دەنوێنێت. دەتوانم بەم کتێبی ماجەرای دختەر کاکەی سەگەوان یەکەک لە باشترین کتێبەکان، خوێنەر بە خەی پەلکەش دەکات و شایانی خوێندەوەیە و خەی دەرگای خوێندنەوە بەسەر خەیدا دەکاتەوە.

دەشاد کاوانی▪ماموس و خەنەگر.

رەمانی چارەنووس و دونیای نادیار لە نەوان رەمانی خەمای و سەربوردەی بەگانادا

دەشاد کاوانی ماموس و خەنەگر.

پەشەکی

رەمانی چارەنووس و دونیای نادیار، رەمانەکی خەمای کوردییە بە پەنووسی رەماننووسی گەنج و بەتوانا رەبوار وەلی کاوانی لە دوو تووەی (15) بەش و کەتایی و لە (227) لاپەڕە پەکهاتووە و هەرەم عوسمان پەداچوونەوەی زمانەوانی بە کردووە وەک یەکەک لە رەمانە

جوانەکانی ساڵی(2021) چاپ و وەشەندراوە.
ڕەمانی چارەنووس و دونیای نادیار ئاستێکی بەرزی مەعریفی نووسەر نیشاندەدات کە لەزانانە یاری بە گەمانەوەی چیرۆک و سەربوردەکانی کارەکتەری سەرەکی دکتەر دژوار بە گەمانەوە و فلاشباگ و لە ڕەگای شەپەڵی هەستی و لە جوغزی دەزینەوەی دەفتەری بیرەوەرییەکانی دژوار لای تارای هاوسەری پاڵەوانی سەرەکی دەبێتە گەڕەوەی سەرەکی ڕووداوەکانی ژیانی و سەرجەم ڕووداوە بچووک و گەورەوەکانی دیکە وەک شرغەی دەوری پوورە هەنگی ڕەمانەکە دەدەن. ڕەمانی سەرکەتوو ئەو ڕەمانانەن کە خوێنەر بەدوای خەیان دا پەلکەش دەکەن لە کاتی خوێندەوەیدا. نایشارەوە ئەم ڕەمانەش لەگەڵ دەستپێکی خوێندەوەیدا خستمیە مزاقەوە و لە هەر بەشێکیدا تاروکەی ئەوەم بوو بزانم لە بەشی دواتر چی ڕوو دەدات.
هەموو دەقێکی باش خەی دەرگای ڕەخنە بەسەر خەیدا واڵادەکاتەوە، ڕەخنەگر ناچار دەکات شووەی لە هەڵبکەشێت و بەدوای سەرداوەکان و جوانیی و ئاریشە و نەنگییەکانی بگەڕێت. لەم سەنگەیەوە گەڕکمە بە چاوێکی ڕەخنەگرانە مافی چەژوەرگرتنەکەم ڕەمانی چارەنووس و دونیای نادیار بدەمەوە.

چیرۆک و ڕووداوەکان

چیرۆک و ڕووداوەکانی ناو ڕەمانی چارەنووس و دونیای نادیار، باس لە ژیانی گەنجێکی پەنجوەنی دەکات کە بە خوێندنی پزیشکی لە کۆلیژی پزیشکی زانکۆی سلێمانی ڕوو لە شاری سلێمانی دەکات، بە ئەم مەبەستە خانووەکی چەڵ لە یەکەک لە گەڕەکەکانی شار بەکرێ دەگرێت، لەوە تووشی ڕووداوێکی چاوەڕوان نەکراو دەبێت بە تەمەتی کوشتن و فەدانە خوارەوەی پیاوێک لەسەر نهەمی دووەمی خانووەکەی تەمەتبار دەکرێت.
بەیە ساڵێک یان کەمتر لە زیندان دەباتە سەر، دواتر لە ڕەگەی کامەرای چاودێرییەوە بەتاوانی دەسڵەمەت و دادگا ئازادی دەکات، بەم هەیشەوە تووشی نەخۆشی دەروونی دەبێت و ساڵانێک یادەوەرییەکانی لە بیر دەچێتەوە.
تا ئەرە بەسەرهاتەکە زەر ئاساییە، بەڵام کەی چیرەکی ڕووداوەکان لە بیرەکەی ڕەمانە فارسییەکان وەرگیراوە و زەر بە جوانی ڕەبوار بەرگی کوردی کردەتە بەری، بەڵام خەزیا دەیتوانی چیرەکەکانی نەو ڕووداوەکان، هەڵقوڵاوی کەمەگەی کوردەواری دەبوون.

تەکنیک و بونیادی گەمانەوە

تەکنیک و شێوە و شێوازی بوونیادی گێڕانەوەی ڕۆمانەکە، لە ئاستێکی زۆر باش دایە و خاڵی نییە لە تەکنیک و گێڕانەوە ڕۆمانی پاستەمدەرنیزم. ڕۆمانەووس پەیڕەوی سەرجەم بنەما و شێوە هەستییەکان و فلاشباگ و گێڕانەوە و یاریکردن بە کات و شوێن و زەمینەکانی نێو ڕۆمانەکەی کردووە، لە گەنجینەی پاڕاوانەوە دەستپێدەکات و بە سەردەمی منداڵی و نوستالیژیای دژوار دەمانگێڕێتەوە و دواتر لە ڕێگای یاداشتەکان و گێڕانەوەی کارەکتەری سەرەکی. کەتا، سەرەتا، ناوەند، کۆتا. بەم جۆرە دوو گێڕەوەی سەرەکی دەکەونە بەرچاو، دژوار و دەفتەری یادەوەری، کەمترین کات ڕۆمانەووس وەک گێڕەوە دەردەکەوێت ئەمەش بە بانادەستی نووسەر دەگێڕێتەوە.
بەگێڕەوەی گشتی تارایە و لاوکیش ژمارەیەک هاوڵێی زیندانی دژوارن. بەمەش ڕۆمانی چارەنووس و دونیای نادیار لە تەکنیکەوە بەهێزە، هەرچەندە ڕۆمانەووس ڕەچاوی لەژیکی گێڕانەوەی نەکردووە، یاخود دەستی بەسەردا نەشکاوە، کە زۆرترین گێڕانەوەی ڕۆمانەکە لە دانیشتنەکی نانی بەیانی یەک سەعاتی نێوان تارا و دژوار گێڕاوەتەوە.

ناوەڕۆک

ڕۆمانی چارەنووس و دونیای نادیار ناوەڕۆکەکی دەوڵەمەند و تەگەیشنەکی قووڵی بە کەمەگەی کوردی و کێشە هەنووکەییەکانی تاکی کورد هەیە. ڕۆمانەووس گرەکییەتی لە ڕەگەی دژواری پاڕاوانی ڕۆمانەکە ئاریشە و سەختییەکانی تاکی کوردی نیشانبدات. زۆر بە دیقەت و ورد پەنجە دەخاتە سەر برینەکان و لێهاتووانە فێم و بابەتییانە، ڕەهەندەکانی ژیانکردنی کەسی کوردی لە ڕۆمانەکەو ڕەنگدەداتەوە، لەوانە دەروونناسیی و یاسا، پزیشک، کەلتور و خواف، ئەمانە و چەندین تەوەری دیکە گەوهەری نێو ڕۆمانەکەن.
لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆمانەووس لە هەندە شوێن دەکەوێتە نێو هەڵەی زێق و گەورەو، بە نموونە لە لاپەڕە (53) دەڵێت: خە ناسینەوەی درزنەکان هەندە سەخت نییە، تەنها سەرنج بدە لە کاتی پێکەنین بەبە بوونی هەکارەکی لەژیکی بە دەنگەکی بەرز قاقا پێدەکەنن، یان کاتێک قسە دەکەن دەنگیان زۆر بەرز دەکەنەوە. ئەم تەکستە بە ناسینەوەی کەسانی درزن هیچ بنەماییەکی دەروونی نییە و مەرج نییە، هەموو کەسی قاقاکەشا و درزن بێت، یان کەسانی دەنگ گەورە درزنبن. ئەم ڕوانینە دوورە لە زانستی دەروونناسی بە کەسە درزنەکان.

لە لا(88) دژوار لە زیندانی گەورانی سلێمانی کاتی هەواڵی

بەتاوانبوونی خۆی لە نیوە شەودا بە تەلەفۆن بە باوکی دەدات و دەنووسێت: ئەو هەواڵەم بە باوکم گەیاند و نەمدەزانی سەعات چەندە، بەڵام شەو داهاتبوو، باوکم هەندێ پەلەی بوو خێرا تەلەفۆنی دایە دەست دایکم و بەرەو سلێمانی بەڕێکەوت.
لەرەش دوو پرسیار خۆی قیت دەکاتەوە، ئایە بەم نیوە شەوە دژوار چۆن تەلەفۆنی دەست کەوت؟ لە کاتێکدا دژاوار بەندکراوەکە لە زیندانی گەورانی سلێمانی!. ئەی باوکی دژوار کە هەواڵەکە دەبیستێت بەچی تا بەیانی نەوەستا کە دەوام ببێتەوە و بە سلێمانی بڕێ بکەوێت. راستە ئەو دەڵێت ئەمە خەشویستی باوکە بە کوە، بەڵام ئەگەر باوکی لە نیوە شەودا لە پەنجوەنەوە بێتە سلێمانی شەو لەکوە دەمێنێتەوە؟ بە ئەوەی رەماننووس شوێنی مانەوەی باوکی دژوار ئەو شەوە ئاشکرا بکات و بە نەزانرای دەمێنێتەوە، بەیە باشتر وابوو بنووسێت: باوکم بەیانییەکەی زوو بەرەو سلێمانی کەوتە ڕێ.

هەروەها لە لا(101) رەماننووس رووداوی بینینی جنۆکە لای باپیری دژوار کە گەڕەوە دژوارە و لەسەر زاری باپیری وێنای جنۆکە دەکات و دەڵێ: من وام خەماندبوو ئافرەتێک دەبینم باڵای بەقەد باڵای پشیلەیەک بێت، … ئەوەی بینیم زەر جیاواز هەندێ کەڕەگێت بوو ناچاری سەر بەندکردنەوە دەبووم. لەرە نووسەر پێچەوانەی خورافی وێناکراوی جنۆکە دەکات، چونکە لە دەرزمانەوە و تا ئێستا هەموو ئەوانەی کە خەیان بە پسپۆر و شارەزا لە بواری جنۆکەناسی دادەنێن، هەرگیز باسی ئەویان نەکردووە، جنۆکە خۆی بەنێتە سەر شەوی مرۆڤ، ئەم خەسڵەتە بە فیرشتەیە نەوەک جنۆکە، چونکە جنۆکە تەنیا دەچێتە ناو جەستەی مرۆڤ. هەرگیز ناچێتە سەرشەوی مرۆڤ تەنیا توانای ئەوەی هەیە، خۆی بکات بە پشیلە و سەگ و مار و ئاژەڵی دیکە. ئەگەر بێت و جنۆکە خۆی دەرکەوێت ئەوە ڕەگەزی جنۆکە باڵای زەر کورتترە لە مرۆڤی ئاسایی نەوەک کەڕەگەتر، بەم جۆرە بە هەموو پەوەرەکی خورافی و ئەفسانەیی گەڕدراوە لەسەر جنۆکە، راستیی و ناڕاستیی بوونی بەم جۆرە هاتووە.

لە لا (17)داهاتووە، لەسەر زاری باپیری دژوار دەگێڕێتەوە کە لە ئاهەنگگێڕانی جنۆکاندا، لەگەڵ جنۆکەکان لە نیوە شەودا خەریکی ئاهەنگگێڕان و کەبابخواردن بوون، هەرچەندە مژووی کەباب کەنە ئەو سەردەمەش دەگێڕێتەوە کە باسی کردووە، بەڵام جوانتر دەبوو لەگەڵ جنۆکەکاندا لە بەی کەباب قەلیە و گەشتبرژانی بەکارهێنابووایە فەلکلۆریتر دەبوو، چونکە کەباب خواردنەکی زەر شارستانییە.
لە بەشی (14) و لا(194 بە 197) کاتێک دژوار بە یەکەم جار لە

ماڵێکی بچووکی نوێدا لە شاری سلێمانی چاوی هەڵدێنێت و هەشی دەگەڕێتەوە، بە هەی نەخۆشی دەروونی و بیرچوونەوە، بەشێک لە یادەوەرییەکانی لەدەستداوە. هەرێک لە دایک و باوکی و کاک ئازاد و هاوکار و دیبەر و فاتمەی ژنی ساڵح، هەموویان بەیەکەوە یەک لەدوای یەک سەر دەخەنە سەر نەخۆشەکە و یادەوەرییەک و راستی رووداوەکانی بە باس دەکەن، دواتر دکتەر هیوا بەوردی لەدەستدانی بیر و شێتبوونی و نەخۆشییەکەی تەکە ا بە دژوار دەگەڕێتەوە، بە حسێبی خەی دکتەر هاوکاری نەخۆشەکە دەکات، بەڵام لە باری دەروونی هەر نەخۆشەکی دەروونیدا، ناکرێت تە لە یەک کات و بە جارێک هەموو روانینە هەڵەکان و یادەوەرییە ناخۆشکانی بیر بهێنیتەوە و هەڵەکانی بە راست بکەیتەوە، دەبێت ئەمە پرۆسەیەکی بەردەوامی پراکتیکی بێت نەوەک هەموو شتێک بە نەخۆشەکە باس بکرێت، بەمەش باری دەروونی نەخۆشەکە شێواوتر دەبێت.

زمان و رستەسازیی

رەماننووس جگە لە شێوازاری خەی، شارەزاییەکی باشی زمانی شار و شارچکەکان و هەز و شێوازارەکانی دیکەی کوردییە، رەمانەکەی بە زمانێک و رێنووسی و رێزمانییەکی جوانی ئەدەبیی کوردیی نووسیویەتەوە.
تەنیا لە بەشی (15) و لا (207) دژوار باسی باپیری دەکات کە هەرگیز بە هەی شەرموونی گوڵایەی ئەوەی وەک نەوەیەک لا پەسند نەبووە، کەچی ئامەزایەکی دیکەی دەم هەڵاش و سەرەڕۆی خۆشویستووە، بەیە وا دەپەیڤێت: من باسی باوکی ئەو ئامەزایەم نەکرد کە ناوی سەردار بوو. لەرە رەماننووس سەر لە خوێنەر تەک دەدات، ئایا سەردار ناوی ئامەزاکەیەتی، یان ناوی مامییەتی، گەر سەردار مامی دژوار بێت، دەبوایە بەم جۆرە بنووسێت: من باسی مامە سەردارم نەکرد، کە باوکی ئەو ئامەزیەم بوو. یان پێچوانەکەی بەم جۆرە دروستە: من باسی باوکی سەرداری ئامەزاکەم نەکرد.

ئەنجام

رەمانەکە یەکەکە لە رەمانە جوانەکانی کوردی، کە لە زمان و ناوەڕۆک و شێواز و بونیادی رەمانی هاوچەرخ لە نەو ئەدەبیاتی کوردیدا جێگای خەی گرتووە، هەو و ماندووبوونی رەماننووسی پەو دیارە و هەرچەندە رەمانی چارەنووس و دونیای نادیار کەمترین لای لەکراوەتەوە، بەڵام ئەرخەیانم کە رەمانەکە دەبەتە رەمانەکی درەوشاوە لە ئەدەبییاتی کوردی دا.

“ماني کوردی لە نێو ڕووت و دیدە جیاوازە کانی ئەدەبی جیهانی، لێکۆڵە و کاریگەرییەکانی”.. دەشاد کاوانی

دەشاد کاوانی: فرەهەندی بنەمایەکی بەهێزە بە دیاری کردنی ماني باش و ناوازە. ئەوانەی زمان سادە دەکەنەوە چیەک چەدەکەنەوە ئەمانە نووسەرانەکن پانتایی بیرکردنەوەیان بچووکە و هەڵگری مەعریفەیەکی پتەو و بەهێز نین.

دەشاد کاوانی: کەمەک ماننووسی تازە پەیدابوون فەری ئەوە بوون دەڕۆن دەبەت ماني زمانی سادەبەت و گرەی گاڵی تەدانەبەت، دەیانەوەت خەیان لەگەڵ خوێنەرانیان بگونجێنن من پەم وایە پانتایی بیرکردنەوەی ئەم ماننووسانە خەی سادە و ساکار و بە ئەوەی خەشیان هەست بەوە بکەن لەگەڵ ئاستی خوێنەرکانیان دابەزیوون.

دەشاد کاوانی: مەژووی ماننووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو ماننانە سەرکەوتووترن کە لە گەڵانەوەی ڕووداوکان فرەیی و هەمەچەشنی زەدەتر سەرکەتووترن لەوەی کە ماننووس یەخەی تەنیا یەک ڕووداو بگرەت و تا کەتایی بە دوای دابچەت.

لێکۆڵینەوە: دەشاد کاوانی ماننووس و ماموستای گر.

پەشکی:.

ماني وەک دیارترین و تازەترین ژانری سەرکی ئەدەبی، بەتە بابەت و ڕوانینی جیا جیای ناوەندە زانستی و ئەدەبییەکانی جیهانی و وەک سەیروورەتەکی ئەدەبی خەی خزاندەتە نێو سەرجەم ئەدەبیاتی نووسراوی جیهان و ئەدەبە جیاوازەکانی گەلان و هەر یەکەیان بە زمانەک و کلتوورەکی جیاوازەوە لە ڕەگای ماناوە دید و ڕوانین و بچم و

دابونەریت و تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەکەی خۆیان نیشاند دەدەن. چیرۆک و ڕۆمان لە شێوەی ژانرەکانی دیکەی ئەدەب بە سادە و ساکاریی لە هەناوی پەخشانەوە لە دایکبوو پاشان خزایە نێو فەرهەنگ و کایەکانی ژیانی مرۆڤ، بەم جۆرە ڕووی لە مێژووی ئەدەبییەوە ڕۆمان دەرگایای بەسەرو خواستی مرۆڤایەتی کردوە دواتر گەشەی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە.

بەئێوەی بەراوردکی ئەدەبی زانستیانە بکەین، دەبێت سەرەتا بزانین ژانری ڕۆمان چییە و چۆن و کەی وەک پێوستییەکی نووسین ڕووی کردەتە نێو ئەدەبیاتی جیهان و مێژوویی ئەدەبی نووسراوی کوردی، ئەمە لە کوێی ئەم هاوکێشەیە ئەدەبییە داین، کە ڕۆمان وەک ڕەوتکی تازە و هەنووکەیی دونیای ئەدەب پێیدا تێدەپەڕێت.

سەرەتا:.

ڕۆشەی ڕۆمان بە وشەی نۆڤە (novel) دەگەڕێتەوە بە سەرەتاکانی سەدەی هەژدە دوابەدوای وشەی نۆڤێلا (novella)، لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بە چیرۆک بەکاردەهێنرا. وەک ناسنامە پەرەیسەندووە و گەڕانکاریی بەسەرداهاتووە، ئێستا وا دادەنرێت کە ڕۆمان چیرۆکێکی پەخشانییە کە زیاتر لە پێنجا هەزار وشە لە خۆ بگرێت. ڕۆمان لە چیرۆک زیاتر سەرنج دەخاتە سەر پەرەسەندنی کەسایەتییەکان. ڕۆمان لە هەموو جۆر و ژانرەکانیدا لەکەینەوە لەسەر دەروونی مرۆڤ دەکات.

مێژووی ڕۆمانی جیهانی:.

هەرچەندە ڕۆمان لە چاو ژانرەکانی تری ئەدەب درەنگ وەخت هاتە نێو فەرهەنگی ژیانی مرۆڤ، دەقی ڕۆمان کە بەشێوەی پەخشان نووسرابێت نەوەك شیعر و بە یەکەم ڕۆمان لە مێژووی مرۆڤایەتی دابنرێت و بە تەواوی بەشکانییەوە مابێتەوە، ڕۆمانی (کەری زێرین)ـ لە نووسینی نووسەر و فەیلەسووفی ئەمازیغی لەکیوس ئەپەلیوس، لە ساڵی (١٢٥-١٨٠ز) ئەگەرچی ڕۆمانێکی دیکە پێش ئەو هەیە بەناوی (سەریکون) لە نووسینی (گایەس پێترۆنیس ئەریتەر) کە لە ساڵی (٦٦ ز) مردووە و ڕۆمانێکی تەنزئامێزە، بەڵام بە ناتەواوی گەیشتۆتە دەستی خوێنەران و هەندێک بەشی لە فەوتاوە. بەیە ڕۆمانی (کەری زێرین) یەکەم ڕۆمانی کۆنە کە دەقەکەی هیچی لە نەفەوتابێت و وەک خۆی مابێتەوە. ڕۆمانی (کەری زێرین) بە شێوازێکی نوێی ئەدەبی و بەشێوەی پێکهاتەگەرایی نووسراوەتەوە کە کۆمەڵێك چیرۆك لەخۆ دەگرێت، کەسی یەکەمی تاك ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە، ئەو شێوازەی لەم ڕۆمانەدا

بەکارهاتووە، لە سەردەمەکانی دواتر لە گەلەك ئەماندا بەکارهێنرا و سوودی لە وەرگیرا و تا ئێستاش سوودی لە وەردەگیرێت.
لەکیوس ئەپەلیوس، نووسەرێکی لاتینی و گوتاربێژێکی ئەمازیغیی نەمیدیە و فەیلەسووف و زانای سروشت و ئەماننووس و شانووس و داستاننووس و شاعیر بووە، خەڵکی ناوچەی نەمیدیا بووە، کە دەکەوێتە وڵاتی جەزائیری ئێستا. لە ساڵی (١٢٥ ز) لە شاری مادور (مداوروشی جەزائیر) لەدایکبووە، لە ساڵی (١٨٠ز) کۆچی دوایی کردووە.
سەرەتای ئەمانی ئەوروپی نوێ:.

لە دوای ئەوە، توێژەرانی ئەدەبی، باسی ئەمانی "دەن کیشۆت" ی ئەماننووسی ئیسپانی میگێل دی سەرڤانتس (١٥٤٧- ١٦١٦ز) دەکەن، کە بە دوو بەش لە ساڵانی (١٦٠٥) و (١٦١٥) بەاوی کردەتەوە و بە یەکەم ئەمانی ئەوروپیی نوێ، بە یەکەم گەورەترین کاری ئەدەبیی جیهانی دادەنرێن و بە زەربەی زمانەکانی جیهان وەرگێڕدراوە.
ئەمان لە جهیانی عەرەبی:.

بەمەش هونەری ئەمان زەر دواتر دەگاتە جیهانی عەرەبی و ئەمانی ئاقیبەت خەر (حسن العواقب) ی زەینەب فەواز کە لە ساڵی (١٨٩٩ز) دەرچووە، بە یەکەم ئەمانی عەرەبی دەتە هەژمار، دوای ئەویش ئەمانی دەی پیاوەکە (قلب الرجل) ی لەبیبە هاشم کە لە ساڵی (١٩٠٤ز) بەاوی کردەتەوە، پاشان ئەمانی بەدیعە و فواد (بديعة و فؤاد) ی عەفیفە کەرەم دەت، کە ساڵی (١٩٠٦ز) بەاوکراوەتەوە. ئەم ئەماننووسە ئافرەتانە، پەشەنگی ئەمانی زمانی عەرەبین و هەرسەکیان خەڵکی وڵاتی لوبنانن. ئەمە لە کاتێکدا کە تا ماوەیەکی زەر و بەر لە دەزینەوەی ئەمانە، لە مەژووی ئەدەبی عەرەبیدا، ئەمانی (زەینەب) ی محەممەد حوسێن هەیکەل، کە لە ساڵی (١٩١٤ز) بەاوبەتەوە، کە بە یەکەم ئەمانی عەرەبی دەزانرێت.
ئەمان لە ئەدەبیاتی کوردیدا:.

کۆچی زەر لەوە بەکاوخەتر لە ئەدەبیاتی کوردی لە ڕووی گەانەوەوە، وەکوو هەموو بوارەکانی دیکە، لە دوای ئەدەبیاتی وڵاتانی دیکە دەت، یەکەم ئەمانی کوردی، لە ساڵی (١٩٣٥) لە لایەن عەرەبی شەمە (١٨٩٧- ١٩٧٨)، لە ئەرمەنستان بە ناوی (شڤانە کورمانجا) بەاوکراوەتەوە کە بە پیتی ڕووسی نووسراوە، بەمەش (شڤانە کورمانجا) دەبەتە یەکەم ئەمانی کوردی کە چاپ و پەخش کرابێت .
پەش ئەوە، ئەمانی (مەسەلەی ویژدان) کە ئەحمەد موختار جاف لە

ساڵانی (١٩٢٧- ١٩٢٨) نووسیوییەتی، بەنام ئەو کات و بە هۆی نەگونجانی بارودۆخەکە، یان هەر بارودۆخێکی دیکەی پەیوەست بە نووسەرەکەیەوە، ئەم ئەمانە چاپ نەکرا و بە دەستنووس مایەوە، تا دوای ساڵانی حەفتا، ئینجا چاپ و بڵاوکرایەوە.
یەکەم ئەمانی چاپکراوی کوردی باشووری کوردستان، ئەمانی (پشمەرگە)یە، کە دکتۆر ئەحیمی قازی نووسیوییەتی و سەرەتا لە ساڵی (١٩٥٩) لە شاری ئیرەوانی وڵاتی ئەرمینیا چاپ کرا و چاپی دووەمیشی لە بەغدا لە ساڵی (١٩٦١) بڵاوبۆتەوە.

قەناغەکانی ئەمان:.
ئەمانەووسان، ئەمان بەپێی قەناغ و گۆڕانکاریەتی و هزری و پەویستی ئەدەبی و کەرستەکانی نووسین و مەعریفەی تاکەکانی کەمەگاکانیان گۆڕ دەکەن و بە ڕوونیش دەبینین نەوە دوای نەوە قەناغی تازە و لە ستایل و مەدلی نووسینی ئەمان سەر هەڵدەدەن. بە نموونە لە هەر قەناغێک هیچێک لە ئەمانەووسەکان لە قەناغی پێش خۆیان نامێنەوە. هەروەک قەناغەکانی جیهانی بە گشتی بەم جۆرەیە.

ئەمانی سەدەی نۆزدەم

لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە ئەمان لە ژێر کاریگەریی سەردەمی پێشووتر بوو. لەم سەدەیەدا گرنگیەکان زیاتر لە بیر و هەست. لەسەر سروشت و خەیاڵ بوون.
گەتی بنچینەی ئەمانی ئەمانسیە و جۆختیان لەسەر توانا ئەحیەکان دەکردەوە. لە ئەمانە ئەمانسیە دیارەکان (جۆین ئیەر) کە لە ساڵی ١٨٤٧ لە نووسینی چارلەت بڕۆنتەیە یەکەمین نموونەیە لە ناو ئەمانە سەرکەتووەکان دەربارەی پەروەردەکار و پیاوی نادیار.
نموونەیەکی دیکە (وزەرین هایت) کە لە ساڵی ١٨٤٧ بە قەڵەمی ئیمیلی بۆنت نووسراوەتەوە، کە ئەویش ئەمانەکی ئەمانسیە.
هەروەها ئەمانەکەی هەرمان مەلفیل لەسەر سرووشتی باش و خراپ بە ناوی (مۆبی دیک) کە لە ساڵی ١٨٥١ نووسراوەتەوە، (نامە سوورەکە) و (ماڵی حەوت گەبە) ئەمانی ناسانیەل هاپەرنن، کە دەربارەی گوناح و پیوریتانیزم بووە. ئەمانە و چەندین ئەمانی تر نموونەی ئەمانی ئەو سەردەمن.

ئەمانی سەردەمی ڤیکتۆریا

ئەمان هەندە جۆگیر و دامەزراو بوو کە بووە زاڵترین نووسینی ئەدەبی لە ماوەی فەرمانڕەوایی شاژنە ڤیکتۆریای ئینگلترا (١٨٣٧ـ-

١٩٠١). ھەمانووس ڤیکتۆریایییەکان بەرپەرچدانەوەی قارەمانە خاوەن و چاکەکارەکانی چینی مامناوەندیان دژی کەمەگە و فەربوونی ھەڵە لە ڕاستەوە لەناو زنجیرەیەک ھەڵەی مرۆڤدا بەرجەستەدەکرد. ھەمانکی واکەت سکەت بووە ھەی نوکاری لە نووسینی ڕووداوەکاندا. نووسەرە ڤیکتۆریانە بەناوبانگەکان وەک چارلس دیکەنس، باشترین ھەمانووسی ئینگلیزی سەردەمی ڤیکتۆریان، (کریسمس کارەی) لە ساڵی ١٨٤٣ نووسیووە. لویس کاڕۆڵ (چارلس لەدویج دەجسەن) سەرکەشییەکانی ئالیشا لە وەندەرلاند، لە ساڵی ١٨٦٤ و (بەناو شەو شووشەییەکە) دا لە ساڵی ١٨٧١ نووسیووە.

ھەمانی ڕیالیزمی

ئەم ھەبازە دوای شەشی پیشەسازی لە سەدەی نۆزدەدا ئەو جۆرە ڕیالیزمە سەری ھەڵدا. کە ھەتکردنەوەی ئایدیالیزم و ھەمانتیسیزمی ژانرای پەشوو بوون. ڕیالیزم بەخەرایی گەشەیسەند و گەڵا بە سروشتگەرایی کە بارودەخی کەسایەتییەکان ھەشبینتر و بەھەزبووبوون بەھەی سروشتیانەوە.
نموونەی ھەمانی سروشتگەرایی (کابینەی خاڵ تەم) ھاریت بیچەر ستەوە، لە ساڵی ١٨٥٢ دەربارەی شەی ناوخەیی ئەمریکا نووسیویەتی. دوو ھەمانی دیکە لە لای (تەم ساویەر) لە ساڵی ١٨٧٦ و (سەرکەشی ھەکەلبەری) لە ساڵی ١٨٨٥ لەلایەن (مارک تواین) و (ساموەل لانگھەرن کلەمنس) نووسراون، دواجار بوونەتە ھەمانکی بەناوبانگ لە ئەمریکا.

ھەمانی (مەدەرنتە) و سەدەی ھاوچەرخ

ھەمانی سەدەی بیستەم بەسەر دوو قۆناغی ئەدەبیدا دابەشدەکرێت. ئەدەبیاتی مەدەرنتە (١٩٠٠-١٩٤٥) و (ئەدەبیاتی ھاوچەرخ-تاکو ئەمە) کە پەستمەدەرنتەیە. لە ھەمانی مەدەرن و ھاوچەرخدا پرسیاری بوونی، سەرانگیری بەسەر ھەکارەکانی مرۆڤدا، سروشتی حەقیقەت و ڕاستی، فەرمفی سەرەکی ھەمانکانە.
ھەمانی ئەم سەدەیە ھەنگدانەوەی ڕووداوە گەورەکانی گەتین وەک جەنگی دووەمی جیھانی و جەنگی فەتنام و ھەرەشیما و جەنگی سارد و شەپەی کەمەنیزم. ھەمانە بەناوبانگەکان وەک ھەمانووس ڤیرجینیا ولف، ھەمانووس جەیمس جەیس، لە کە بەناوبانگترین ھەمانی دژە جەنگە لەسەر جەنگی یەکەمی جیھانی نو بە وسراوەتەوە. ھەروەھا ھەمانووسی ئەھمانی ئیرخ ماریا ڕیمارک و (دەنگ و دەمارگیری) ھەمانووس و کورتەچیرەکنووسی ئەمریکی ویلیام فەلکنەر باس لە

پووکانەوەی باشوور دەکەن لە دوای جەنگی ناوخۆی ئەو وەاتە.

ەمانی پەستمەدەرن

هەرچەندە ڕیالیزم و سروشتگەرایی ەمانیان بردە سەردەمی هاوچەرخی سریالیستی کە تەیدا کەسایەتییەکان کاریگەرتر بوون. لە ەمانی سەدەی پەستمەدەرنتە، هاوچەرخ، حەقیقەتی ئەفسوناوی و خەیاڵ و ەمانی هەکاری لەخەدگرت. جەخت لەسەر ئەوەی کە مرۆڤ لە لایەن هەزەکی بەهەزترەوە فرمانەوایی دەکرات دەکاتەوە و گەردوونیش بە تەنها هەکارەک شینا کرەتەوە. ەمانە مەدەرنەکان زمانەکی گاەتەئامەزی تەدایە و متمانەی کەمتر بە نەریتەکان و چەنییەتی باسکردنی کاتەکان لە چیرەکەکاندا پیشاندەدات. ەمانە پەستمەدەرنتەکان وەک: (ەنگی مەر) ١٩٨٢، لەلایەن ئەلیس والکەر، (لە خوەنی سارد) لەلایەن ترومان کاپوت لە ساڵی ١٩٦٦، (ەگەکان)ی ئالەکس هالەی لە ١٩٧٦، (ترس لە فەین) ئیریکا یەنگ کە لە ساڵی ١٩٧٣، پەشەنگی ڕیالیستەکان، ەمانی ئەفسوناویی (١٠٠ ساڵ تەنهایی) گابرەل گارسیا مارکەز.

ەمانی ناو خە:.

لە سەرەتاکانی دەیەی شەستەکانی سەدەی بیستەم دەقی ەمان لە ئەدەبییاتی کوردی کەوتە جمووجەو و گەشەی ئەدەبیی خەی کە لە ەمانووسانی شەستەکان دەن، بگرە تا دەتە سەر نەوەی حەفتاکان، نەوەیەکی دیاری ەمانووسانی کوردین زەر بە ەوونی دەکەونە ژەر کاریگەری ئەدەبی ڕیالیستی و بە هەی بوونی کەشەیەکی نەتەوایەتیی زیاتر بەرەو ئەدەبی بەرگری و ناسیەنالیزمی و بە دیاری کراوی لە ژەر هەژموونی ئەدەبی ەووسی دان. بەتایبەتی ماکسیم گەرکی و دیسکەفیسکی تریرەدەسکی کاریگەری تەواویان بەسەر ەمانووسانی کورد هەیە. بەیەشە زەتر گەشەنیگای ئەدەبی ئەوانە لەسەر فەم بووە، نەوەک تەکنیک و شەوزا و بونیادی ئەدەبیی.
لە ئەدەبیات دا بە گشتی پەوەرەک هەیە و پەەەوی دەکەەت وەک جولیا کریستەفا دەەە: هەموو تەکستەکی ئەدەبی ەشەی لە ناو تەکستی پەش خەیەتی. بە واتایەکی دیکە گەەانەوەی نەوە بە پەش نەوەی خەی ەنگە ڕەوابەت، ئەمە بە هەزی نەوەی دواتر دەردەخات. لە من ئەمە بە ەمان بە باش نایبینم چونکە دەبەت ەمان هەمیشە لەگەە گەەانکاری و پەویستی ژیانکردنی مرۆڤایەتی خەی نوە بکاتەوە و هاوکات لەگەە شەپەە و ئاەاستە نوەکانی ەمانی جیهانی ەە بکات.
من ئەم دەرچوونە لە قاوغی پەشوو لە ەمانووسانی کورد زەر

بەدگمان دەبینم، هەرچەندە خە جیاکردنەوەی ئەدەبی پەوستی بە چکە و بازی ئەدەبی خەجی هەیە. بەام لە ئەدەبیاتی کوردی تەنیا هەو دەبینەت، هەروەک هەروەک ئەکتاڤیپاس گوتوویەتی: نوەخوازی لەبەرانبەر نوەخوازییەکی تر خنەی گرتووە و خەی بەیان کردووە، بەیە لەگەگەی مانیفەستەو دەریدەبەن. بەشکەی دیکەیان ئەو جەنگەیە کە لەنەوان گرووپی ئەدەبی شارچییەتی هەیە، بیانووکەش ئەویە کە جیاوازی ستایلی کارکردنە، یاخود جیاوازی بەچوونە بەرانبەر بە زمانی ئەدەب. ئەگەرچی مانیفەستەکە چ لەنەو فیکر و چ لەنەو ئەدەبیاتی گەلانیشدا شتەکی نوە نییە، پەشتر لەنەو ئەدەبیانی گەلانی ەژهەاتیشدا هەبووە، بە نموونە لەنەو فارسەکاندا، (بزورگی عەلەوی و سادقی هیدایەت و د. موسەدەق) هەبوون، ئەم ئەدیبانە لەژەر کاریگەری ئاوگەی ەوشەکی سیاسی لە ئەران، ئەو مانیفەستیان دەرکرد، لەناو عەرەب و بەتایبەتی ئەدیبانی عەاقیش وەک (سامی مەهدی و فازل عەزاوی و فەوزی کەریم و خالید عەلی) درووستبوون، ئەمانیش لەژەر کاریگەری فیکری چەپگەرایی بوون کە لە ئەوروپا وە وەک پەدەک لە لوبنان و میسرەو ەووی لە عەراق کردبوو، ئەم دەستانە خەیان ەاگەیاند و مانیفەستی تایبەت بە خەیان بەاو کردەو.

دەستە و گروپە ئەدەبییە کوردییەکان

بەهەمان شەوش لەناو ئەدیبانی کورد، مانیفەستەی ئەدەبی گرووپی کفری و ەوانگەییەکان بەتایبەتی بزوتنەوەی (ەوانگە لە ساەی ١٩٧٠) هەبوون، ئەم بزوتنەوەیە یەکەمین بانگەوازی خەی لە بەرواری ٢٥/٤/١٩٧٠ دا لە ژمارە (١٥) ی رەژنامەی (هاوکاری) لە شاری بەغدا بەاوکردەوە. بزوتنەوەکە خواستی سەرەکی نوەکردنەوەی ئەدەبی کوردی بوو، بە هەوەی کەمەەک قەەمی تازەی ئەو سەردەمە کە دواتر دەبنە ناوەکی دیاری ئەدەبیاتیی کوردی، لەوانە (حسەن عارف، کاکەمەم بەتانی، جەمال شارباژەەی، جەلال میرزا کەریم، کەمال ەووف محەمەد شەرکە بەکەس) ئەمانە لە ژەر دروشمی (بیری نوە، وتەی نوە، کرداری نوە)، هەستکردن بە زەرورەتی تازەکردنەوەی ئەدەبی کوردی و نوەکردنەوەی جیهانبینی خوەنەرانی کورد، هەدەستن بە داەشتنەوەی کەمەەک فەەم و پەودانگ و جومگەی کەنی ناو ەشنبیری کوردی و گەینی بە فەەم و ناوەەک و بابەتی تازە. لەوانە شەرکە بەکەسی شاعیر یەکەک بوو لە ەابەرانی بزوتنەوەکە هەرچەند ەمانووسانی وەک حسەن عارف و کاکەمەم هەبوون، لە ئەمە زەتر لە لە چوارچەوەی شیعریی و هەوەی تاکەکەسی مایەو، نەوەک دەستە و گروپ.

هەروەها لە نووەدەکانیشدا مانیفەستی (وەران) و پەشووتریش کەمێک نووسەری هەولێر دەستە چەمعییەکیان بەناوی قوتابخانەی هەولێر هەبووە، لە هەندەرانیش گرووپی (هەندییەکان) لە پەنای کاری فیکری و لەکۆینووەدا خەیان ئاگەیاند. لە هیچ یەکێک لەو دەستە و گرووپانە کاریگەری خەیان نەخستە سەر نووکان و ئەو ستایلە ئەدەبییەش کە تا ئەستا کاری پێدەکرێت. لە لە هەر یەکێک لەم بزوتنەوە ئەدبییەکان بەتایبەتی کوردی ئەمە چەکنووسان و مامنووسان کەمتر دەردەکەوت و مانیفەستیانە نەبووە مەدەل و گوتارەکی زاڵی ئەدەبی و نووەی دوای ئەوان بیکات بە بنەما و کاری پێکات، چونکە ئەدەب کاری تاکگەرایی نەک گرووپ کە ئەمە دوای چارەکە سەدەیەک بوو بە تەگەیشتنی فیکری لەناو ئەدیبانی کورد، هەر بەیە دواتر لەبەریەک هەڵوەشانەوە، کە بینیمان گرووپەکانی کەرکووک و هەولێر و هەندەکان چەن توانەوە و نەیان توانی تاکو نووکانی تر شتێک زیاد بکەن بە سەر ئەو مانیفەستە ئەدبییانە، چونکە دەرکەوت ئەدەب کاری تەنیاییە نەک گرووپ.
دواجار ئەوەی کە لەچەمکی مانیفەستەوە تەدەگەین، کارەکی دوو پەتییە، یەکەمیان:. لە پشت دەقی ئەدەبیدا مشتوومێکیی مەعریفی و هزریی دەنەتە ئاراوە تا برەو بە جیاوازییەکان بدات، دووەمیان:. ئەوەیە کە لەو دیووی ئەدەبدا جیاوازییەکان دەمرێت، دەرووناسی کەسی توندە دادەبەنەت لە نووسەری دەق کە ئەخنە لە دەقەکەی دەگیرێت و بە ئاسایی وەریدەگرێت، ئەوەش کە گورز لە جیاوازی دیدگا دەوەشێنەت، گرووپەک ئەوانیتر پشتگوە دەخەن و دایاندەبەن لە دونیای ئەدەب، بە بیانووگرتنی نوخوازی و دابەان و کەلەنەک دروست دەکەن و تاقی دەکرەنەوە، بەیەیە هەموو مانیفەستەک تەنیا وتەنیا بە ماوەیەکی کورت دەمێنن نووک درێژ.
دوو دەیەی پەشوو مایەی ئەوە بوون کە ببنە فاکتەیەک بە گەشەسەندنی ئەستای مامانی کوردی هەرچەند مامنووسانی نووکانی پەشوو لە پەنجەکانی دەست تەنەدەپەین.
لەوانە حسەن عارف لە هەشتاکانەوە هەردوو مامانی شار و ئەندیشەی مەقەکی چاپ کرد، عەزیزی مەلا ئەش کوخا سەوە و غەوارە خەسرو جاف کەردەرە و هیچی چاپ کرد.
لە ئەدەبیاتی شاخ و کەو دا، محەممەد موکری مامانکانی سەگوە و تەڕە و هەرەس و حەمە کەریم عارف کەچی سووری چاپڤکرد. لە هەندەرانیش چەند بەرهەمەک لەدایکبوون وەک مامانی مرنا کاکەی مەند و هاوارا دیجلەیە محەممەد ئەزەن، بەشەوزاری کرمانجی ژوورووە.
ئەگەر چی لەم قەناغانەشدا یەک شەوازی گەانەوە و کاریگەری

شەیالیستی ناسیۆنالیزمی بە زەربەی ڕۆمانکانەوە دەبیندرێت، دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم قۆناغە ڕۆگەی خەشکرد بە ئەوەی کە ڕۆمانی کوردی لە قۆناغی نووەدەکان زەر زیاتر پەشبکەوێت، گەشەسەندنێکی وا بەخەیاڵەوە ببینێت کە هەرگیز گەشەسەندنی وای بە خەیاڵەوە نەبینەبێت.
سەرباری ئەو ڕۆمانانە کەمەڵەک ڕۆمانووسی ڕۆچەڵەک کورد ڕۆمانیان بە زمانی بێگانە ڕۆمان دەنووسی ناوبانگی جیهانییان هەبوو وەک یەشار کەمال کە بە تورکی دەنووسێت (سەلیم بەرەکات) بە عەرەبی (ئیبراهیمی یونسی) کە بە فارسی دەینووسی.
هەرچەند ئەم ڕۆمانووسانە لە لایەنی زمان ناچنە خانەی ڕۆمانی کوردی کەچی لە ناوەڕۆک باسی ژیان و خەباتی کورد دەکەن.

-دواین نەوەی ڕۆمانووسی کوردی

تا ئێستا جگە لە چەند ڕۆمانووسێک کە بە پەنجەی دەست هەژمار دەکرین، گەرنا بە گشتی ڕۆمانووسانی گەنج لەژێر هەژموون و کارتێکردنی ڕاستەوخۆی نەوەی پێشوتر دەرنەچوون و نەیانتوانیوە ئەم قاوغە تێک بشکێنن. بە نموونە ماوەیەک لەمەوبەر من دوو ڕۆمانی دوونەوەی جیاوازم خوێندەوە کە هەردووکیان لە ناوەڕۆکدا یەک باس بوون. کە یەکیان نەوەی حەفتاکان و هەشتاکانە دووەمیان ڕۆمانووسێکی تازەیە، هەردووکیان لە فۆرم و ناوەڕۆک باسی ڕۆکخستنەکانی ناو شاری بزوتنەوەی کوردایەتی دەکەن. ئەمە کاردانەوە و موتربە کردنی بیری لقی دووەمە لەسەر فۆرم و بیری و کەدی یەکەم لق و پێپی گرتووە، کە دەبووایە سیمایەکی نوێی بە بیرکەی دابوایە. بەیە پێوستە ڕۆمانووسان هەمیشە خەیان تازە بکەنەوە و بەرەو ڕووت و کارتێکردنی تازە بچن، لە بەرامبەرشیدا هەوەی زەر جوان هەن وەک پەڕگرافیکی شەوانی باکەی کەماڵ سەعدی، لە ڕووی شکلییەوە و سادیستییەتی ڕۆمانی بەڕێگاوەی بەندە و زانستیی مرۆڤی هەرزانی گەران سەباح، عیرفانی ڕۆمانی میدیای هەشەنگ شێخ محەمەد. کە بە تەواوی لە فکر و ناوەڕۆکی ڕۆمانکانی پێش خەیان دەرچوون و تازەن بە ئەدەبیاتی کوردی. ئارنست هەمەنگوای دەڵێت: شەوازی نووسین ئەوەیە، وا بنووسیت، پێشتر کەس وای نەنووسیبێت، داهێنانیش ئەوەیە لە هیچ داهێنانێکی پێشتر نەچێت.

پەیام لە نەو ڕۆمانی کوردی دا.

هەمیشە لە هەموو دونیادا ڕۆمان پەیامێکی بەرزتری بە خوێنەرانی پییە، بەیە زەر جار نووسەر دەگەیەنیتە ئاستی دوودڵی و دەهاوێکی جددی. لەرە کارامەیی و زەندی نووسەر خێی زیت دەکاتەوە و دەتە

پەشەوە کاتێك کە وا لە خوێنەر دەکات ناچار تا ئاستی دەق بەرزبێتەوە، چونکە پانتایی نێوان و خوێنەر نووسەر زۆر جار وەك پانتایی نێوان زەوی و ئاسمان وایيە، گرنگە باشترین نووسەران ئەو کەسانە نەبن کە بێ ئاستی خوێنەر نەیێنە خوارەوە بەکوو ئەوە خوێنەرە دەبێت بە پایەکان و نەردەبانەکانی نووسین سەرکەوێت وەك جبار جمال غریب دەڵێ: من گەر یەك خوێنەرم هەبێت درێژە بە نووسین دەدەم.

سەرەای هاتنی گۆلباڵ و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیيا و سەرقاڵبوونی زیاتری مرۆڤکان و خەریکبوونیان بە بابەتە کورت و خێراکان، تا ئێستاش ڕەمان پێگەی خۆی لەدەست نەداوە و ڕەماننووسانیش بەردەوام لە ڕووی تەکنیك و گرێچنی و گەڕانەوەی ڕووداوکانەوە، پەرە بە هونەرکەیان دەدەن. هەرچەندە لەگەڵ دەرکەوتنی کەمپیوتەر و مۆبایل و ئامێرە زرنگەکان، باسی مەرگی نووسراوی سەر کاغەز و بەر لە هەمووشیان باسی مەرگی ڕەمان لە جیهان دەکرێت. مەژووی ڕەماننووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو ڕەمانانە سەرکەوتووترن کە لە گەڕانەوەی ڕووداوکان فرەیی و هەمەچەشنی زەدەتر سەرکەتووترن لەوەی کە ڕەماننووس یەخەی تەنیا یەك ڕووداو بگرێت و تا کۆتایی بە دوای دابچێت. لە بەر دوو هۆکار.

ڕەی ڕەمان لە هەمبەر فەلسەفەدا:.

هەبەتە ژانری ڕەمان یەکەکە لە ڕەگەزەکانی ئەدەب کە مرۆڤ بە دەربەینی زمانەکی جیا لە گەڕانەوەی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی ژیان بەدەر لە نووسینەوەی مەژوو و یادەوەری و بیرەوەرییەکان، بە زمانەکی تابەتی تر و باڵاتر لەوانەی پێشوو کە باسمان کرد، لە ڕەگای گەمەی زمان و گەڕانەوەی سەرد و گەڕانەوە بە ڕابردوو و دەرخستەی داهاتووی خۆی پێ دیاری دەکات. هەروەك ئەلبەڕ کامێ لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا ئەژێ "ئەوەی ڕەمانی پێ لە ژانرەکانی تری ئەدەبی جیا دەکرێتەوە هەمەچەشنی و فرە ڕەهەندی ڕەمانە لە نووسینەوەی ڕووداوکان" بەمەش ڕەمان وەك قورسترین و زەحمەترین ژانری ئەدەبی دیاری دەکرێت. بە هەمان شێوە کامەی ڕەماننووسی جیهانی لە درێژەی تەڕوانینە تایبەتییەکانی خۆیدا دەنووسێت " بەئەوەی بتەوێت ببیت بە فەیلەسووف سەرتا بە ڕەمانەك بنووسێ" گەر بێت و ئەمە دیدگایەکی ئەدەبی بێت بە باگرتنی دەقی ڕەمان، پێچەوانەکەشی هەر درووستە. وەك ژان پۆڵ سارتەری فەیلەسووفی بوونگەرایی ولە سەرنجی دەخاتە سەر فەلسەفە " فەلسەفە وەك نووسینی ڕەمان وایە، لە هەموو ڕووداوەکدا پرسیارەك درووست دەکات" بەم پێودانگە کەواتە دەکرێت ڕەماننووس وەك فەیلەسووفەکی بچووك لەی

بەواندرەت. سەرباری ئەوەی کە مەرجە نووسەری ڕۆمان سەرەتا ئەدیب بەت و دواتر ڕۆانینی تایبەتی و بابەتی هەبەت بە ژیان و سەرداوی جیاواز و ئەبستکراتی و ڕۆهایی هەبەت بە پەژیکتەیی ژیان و دەرخستەی نهێنی و پەنهانەکانی ناخی مرۆڤ لەبەر یەک هەڵبخات، شیکاری بە بکات و بیخاتە بەر خەرمانی ئەدەب و ئازایانە و بە بوەریەوە بیخاتە بەر باس.

هەمەچەشنی و فرە ڕەهەندی لە ڕۆماندا:.

مەژووی ڕۆمانووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو ڕۆمانانە سەرکەوتووترن کە لە گەڕانەوەی ڕووداوەکان فرەیی و هەمەچەشنی زەدەتر سەرکەتووترن لەوەی کە ڕۆمانووس یەخەی تەنیا یەک ڕووداو بگرەت و تا کەتایی بە دوای دابچەت. لە بەر دوو هەکار.

یەکەمیان: تەنیا ڕووداوەکی دیاری کراو، خوێنەرەکی دیاری کراویش بە سەرنج دەگرەت.

دووەمیان: تەنیا یەک ڕووداوی گشتگیر پەیامەکی دیاریکراویش بەدەستەوە دەدات. وەلە لە فرە ڕەهەندی ڕووداو دا خوێنەری هەمە ڕەنگ و پەیامی فرە چەشنیش دەکاتە ئامانج.

ئەرکی ڕۆمان لە ژیانی مرۆڤ:.

هەروەک چۆن هەردوو نووسەری دیاری جیهانی بواری دەروونی ماسشیەت و سادیزمی، دەناتا فرانسە دیسادی فەرەنسی، ناسراو بە مارکیز دیساد لە ساڵی ١٧٤٠- ١٨١٤ و فۆن زاخر مازۆخی نەمساوی لە نێوان ساڵانی ١٨٣٦-١٨٩٥ دوو نووسەری دەروونشیکران نەبوون بەڵکوو دوو ڕۆمانووس بوون توانیان گەورەترین هەر دوو نەخۆشی سادیستییەت و ماسەخیزمی بدەزنەوە. بەمەش دەشە ڕۆمانووس ببەتە فاکتەیەک بە چارەسەر و گەڕانکاری گەورە لە سەرجەم کایەکانی ژیانی مرۆڤایەتی، لە ڕزگاری و ئازادیی و پاراستنی چەمکە مرۆییەکان.

تەنانەت وەک بەرگریکاری نوە و بە لاگیری و گوەدانە قرخە قرخ و مقەکان و هەڵواردەی جیاوازییە سروشتییەکان، ڕۆمانووس ڕۆڵی کارای دەبە وەک ژیل دەلەز دەڵێت " نموونەی هەرە گەش لای من بریتییە لە: کافکا، بیکەت، گیراسیم لەکا و گەدار، نووسینەوەی تەتەڕەیەکی زەر جوانیان داهێنا، ئەویش نووسینەوەی تەتەڕەی تایبەتی خۆیانە. بەو پێیەش وەکوو کافکا ئەرکی ڕۆمانووس نووسینەوەی ڕووداوەکان و پیسی و پەخەی مرۆڤە وەک خۆی و لە ڕەگای شەپۆلەکانی هەزر و خەیاڵی تایبەتی نووسەر، بەمەش نووسەر دەبەتە هەڵگیرسێنەری شەڕشەکی تایبەتی لە ناخی خوێنەردا و لەکەوتەکانیشی دەچەتە خزمەتی گیرفانی کەسانی تر، بەناوی شەڕشی فکری و کەمەڵایەتی و سیاسی، نەتەوەیی و نەژادی، ئەمەش بە ڕوونی لە لای ماکسیم گەرکە لە "دایک" و

“زانکۆکانی ژیانم” و چیخۆف “زیندە خەون” و دیسکۆفیسکی لە “تاوان و سزا” دا بە سەرجەم ئەهندەکانی دیکە دەبنە سەیروورەتی ژیان لای خوێنەر.

زمان لە ئەمانی کوردی دا

سەرباری ئەوەی ئەمانی ئێستا لە ناوەندکی گەلانەوە و تەکنیک و شەو و شەواز و بوونیاد بەهێزە، لە بەگەلەوەی هەمووشتزان و کەم شتزان دا، پێشکەتووترە لە ئەمانەکانی شێستەکان و حەفتاکان، ئەمەش کاریگەرییەتی زەر و زەوەندی وەرگەلانی دەقی بیانی و نووسەرانی بەگانەیە لەسەر ئەمانووسانی کورد.

پێم خۆش بوو ئەمە ڕوون بکەمەوە کە ئێستای ئەمانی کوردی لە ڕووی زمان و لە ئەنووسی و ئەزمانی کوردی، لە خراپیترین دەخی زمان دایە و دەتوانین بڵێین زەربەی ئەمانووسانی کورد نەشارەزان بە زمانی جگماکیی، هەر ئەمانووس ئەنووسکی تایبەتی خۆی هەیە و بەتایبەتی تر لە بەکار هێنانی زمانی و ئەنووسی، سەرباری ئەوەی بەچوونی جیاوازم هەیە. بە باشم زانی دەستکاری نەکەم و وەک خۆی بیهێڵمەوە، هەرچەندە جۆخار ئەمە تا ئێستا یەک ئەنووسی دیاریکراو و یەکانگیریی کوردیمان نییە، بەڵکوو ئەسف هەریەکەمان بە جۆرەک دەنووسێت. وەک ئەوە وایە بڵێین لە جەنگدا هەموو شتەک ئەوایە، ئەمەش کاریگەری نەرێنی زمانی داگیرکاریی زمانەکانی سەردەستە و کەچ و تەکەلی ئەمانووسانە بە ئەدەبی دەرەوە و کە سەری زمانی کوردی خواردوە.

ئەنجام:.

هەبەتە هەموو دەقەك چەندان گۆشەنیگای جیاوازی هەیە و دەشێت چەندان توێژینەوە و خوێندنەوەی جیاواز بە یەک دەق بکرێت، ئەوەی ئەمەیش شیانی ئەوەیە لە چەندان گۆشەی دیکەوە لەبارەی ئەمانەوە بدوێن، وەلە ناکرێت لەبارەیانەوە نەدوێن. ئەی تەناچێت ئەمانەک بنووسرێت، هەڵگری هیچ پەیامەک نەبێت، خوێنەر هیچی لێوە فێر نەبێت و کەم و زەر بەشداری لە گەیینی هزری تاکی کورد نەکات، خوێنەری کورد تامەزرۆیە، خۆی لە ئەماندا ببینێتەوە، تەکەلی ببێت و پرسیاری لا دروسست بێت، ئەمانووس بە ئاسانی دەتوانێت خوێنەری بوروژێنێت. خوێنەر لە ئەمانەوە فێر دەبێت، چۆن چێژ لە ژیان وەردەگرێت و زەر جار خۆی لە دەقدا دەدەزێتەوە کە لە واقیعدا دەستی ناکەوێت. بەیە دوای ئەو لەکەینەوەیە دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی ئەمانی کوردی لە نەوەندکی جیاوز دایە نە فرە دەنگە و نە یەک دەنگ، واتە ئەمانی کوردی نەوەک تاک توانیویەتی وەک

دەنگی جیاواز سنووری زمانەکانیتر ببەت و هەروەها وەک رەوت و دەستە و گروپیش نەبەتە ئەودەنگە کە ببەتە یەبازەکی بە هەزی ئەدەبی و کاریگەری و لەکەوتەی بەسەر گەلانی دیکە دا هەبەت، تەنیا هونەری ڕەمانی کوردی لەسەر هەوەی جوانی تاکەکەسی ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

کوردی:.

-ڕەمانی کوردی، مەژوو و سەرهەڵدان، لە سەرەتاوە تا ڕاپەڕینی (١٩٩١)- سەنگەر زراری. گەڤاری ڕامان، ژمارە (٢٣٩)، نیسانی (٢٠١٧)
-ڕەمانی پەنجەمین کتەب. جمال جبار غریب.چاپی ٢٠٠٩.
-کتەبی یادداشتەکان ئەلبەر کامە. و پەشەو حسەن. چاپی ٢٠١١.
-کتەبی فەلسەفەی ژیل دەلەز. و ڕەبین ڕسوە اسماعیل. چاپی ٢٠١٨.
-حسەن عارف : ڕوانگەو یاران و نەیارانی- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلەمانی- چاپی یەکەم ، 2005 .
شوان ئەحمەد : ڕوانگەی یار و نەیار . 04-12-2013ژنامەی ئەیکتەنی وتاری کورد.
مانیفەستەی ئەدەبی. سمکە محەمەد . ڕەژنامەی ڕەگای کوردستان ٢٠١٩ ئازار ٢٧ .

عەرەبی:.

-تأريخ الرواية، الموسوعة العربية العالمية- مجلد (١١)، مؤسسة أعمال الموسوعة للنشر و التوزيع, ط٢، ١٩٩٩.

- كتاب نظرية النص الادبي. عبد الملك مرتاض. 3- يونيو 20017.
- لأدب بين القومية والعالمية كيف يصبح الأثر الأدبي جزءا من الأدب العالمي. https://al-vefagh.ir/News/163716.html

فارسی:.

- دن كيشوت.سروانتس ترجمه ی محمد قاضی. – ٢٩ بهمن- ٣١٩٧ .
-نام كتاب : مسخ (The Metamorphosis)نويسنده كتاب : فرانتس كافكا ژانر كتاب : پوچ گرايانه قالب ادبی : رمان زبان : آلمانی تاريخ خلق اثر : پراگ ، ١٩١٢ تاريخ چاپ : ١٩١٥ ناشر: Kurt Wolff Verlag.
-بهرترين رمان ها تحليل رمان ١٩٨۴ اثر جورج اورول. پتامبر 23, 2019/2 ديدگاه /توسط محمدرضا تيموری.

نامەیەک بە نامەکانی سەباح بەنجدەری شاعیر.. دەشاد کاوانی نووسەر و بەخنەگر

نامە وەک بەدوادا چوونی بیەوەا

بە هەوانینی من نامەگەلێنەوە لە چەشنی تای تەرازوو وایە هیچ لایەکیان بە ئەوەیتر پەوانە ناکرێت.

دەشاد کاوانی نووسەر و بەخنەگر

پێشکی
شاراوەنییە مەژووی ئەدەبیاتی نامە تازەنییە، لەنەو کایە و فەرهەنگی ئەدەبیاتی جیهان بەگەکی کۆنی هەیە، بە گەلێنەوەی بچمی ئەدەبی و ئالیگۆری دید و بۆچوونی نووسەران پشتیان بە نامەگەلێنەوە بەستووە، بەمەش نامەکان بەنەتە بەشێک لە پەویستی قەناغەکانی ئەدەبیات.

نامە لە ئەدبیاتی جیهانی بە نموونە
دیارترین نامەکانی ئەدەبی جیهانی نامەکانی پترارکی شاعیرە لە ساڵەکانی ١٣٣٧ بە ١٣٤٧ تەنیا ئەوەی شاعیر خۆیی گەیداونەتە ژمارەیان دەگاتە، ٣٤٧ و ئەوەی لە دوای ئەو لای کەکەرەوەکانی نامەکان دەگاتە ١٣٦٥ نامە. جگە نامەکانی لە ئەلبەر کامە بە ماریا کازاریس و دیکەفیسکی بە براکەی و نامەی خۆشویستی نەوان ئانتەن چیخۆف و ئەگا کنیپەر، نامەکانی کافکا و چەندین نموونەیتر کە سەنگەکی ئەدەبی مەزنیان هەیە لە جیهان.
ئەدەبیاتی نامە و نامەکاری، بە سەرچاوەیەکی گرنگی ئەدەبی دادەندرێت، لە ئەمە لە کەتایەکانی سەدەی بیستەم بەدوا بە هەی پەشکەوتنی تەکنەلەژیا، ئەو ەەونەق و گرنگی و باق و بریقەی نامەنەت.
نامە زەر گرنگە بە نزیکبوونەوە لە ناخ و ئەندەشەی نووسەران و ئاگاداربوون لە دەخ و شەوە و ناوەکی نامەکان و قەناغی مەژویی نامەکەی تەدا نووسراوە و دەزرەوەی ەاز و نهەنی و مەدلووکانی

ئەدیبان و نووسەرانە کە نەیانتووە یان گەرەکیان نەبووە، لە دەق و نوسینەکانیاندا دەربڕن و باسی بکەن.
(لە نووسینەکیدا ڕەمانوسی بەناوبانگی لوبنانی ڕەبیع جابر ئاوها دەنووسێت: گەر دەتوانێت بە کافکا ئاشنابیت و لە نزیکەوە بیناسیت، دەست مەدەرێ کەشك و دادگایی، لاپەڕەکانی ئەمریکا و بەدگومان هەڵمەدەرەوە، نا کافکای ڕاستەقینە لەوەدا نییە، بەڵکوو لەنێو نامە و یاداشتنامەکانی دایە و بە لەوەدا بەی بگەڕێ). بە زانیاری زیاتر ڕەبیع جابر: پارادەکسی نووسین- وەرگێڕانی: شوان ئەحمەد- لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی هونەری و ڕەشنبیری ئەندەشە- چاپی دووەم، 2016.

نامە لەنێوان ئەدیبانی کورد دا
سەبارەت بە ئەدەبیاتی کوردی زۆر نامەی دیاری ئەدەبین هەن، کە لە ناوەندی ئەدەبی کوردی دا بەنرخ جێگای پشت پێبەستنی ڕوانینی ئەدەبی و هەندێکیان جگە لە بارە ئەدەبییەکەشیان دا بەنرخ هەی ئاشکراکردن و بەدەستەوەدانی زانیاری کەسی لەسەر شاعیرانی کورد، کە بە نووکانی دوای خۆیان ماونەتەوە. بە تایبەتی نامەکانی نالی بە سالم و پیرەمەر بە هاوڕێکانی بە هەڵسەنگاندی شیعرییەتی و نامەگەلێنەوەکانی عەلائەددین سەجادی. چەندین نموونەی دیکەی هاوشێوە لە ئەدەبی کوردی هەن، کەتا نموونە کتێبی تاڤگە و وشە و هەڵوەست نامەکانی شێرکە بێکەس کەکردنەوە و ئامادەکردنی کامەران سوبحان.

کتێبی نامە وەک بەدوادا چوونی بیرەوا.
ئەوەی من گەرەکمە لەسەر بوەستم. دواین کتێبی نامە وەک بەدوادا چوونی بیرەوا، کتێبێکی ١٤٤ لاپەڕەیە و خۆی لە ٣٤ نامەی ئەدەبی دەبینێتەوە کە هاوڕێی ئازیزم علی مستەفا ئامادەی کردوون لە دووتوێی کتێبێک دا وەزارەتی ڕەشنبیری لە ساڵی ٢٠٢١ چاپ و وشاندنی بە کردوە. ئەم کتێبە بەشێکی ئەو نامانەن کە بە سەباح ڕەنجدەری شاعیر لای ژمارەیەک لە شاعیر و ئەدیبانی هاوەیی شاعیر وەک هەر نامەیەکی دیکەی ئاسایی کەسی بە شاعیر نەدراوون و بەپێی بەرواری نامەکان و ناوی نامەنووسانەوە ڕیزبەندی بە کراوە.
ئەوەی نامەکان لە نامەی ئاسایی جیا دەکاتەوە و هانی ئامادەکار و وەرگێری نامەکانی داوە کە بیخەنە بەرچاپ و کەی بکەنەوە، کە پیشووتر نامە بەنووسراو بە زینجیرەیەک نووسین بڵاویکردونەتەوە. ئەوەی جێگای سەرنجە نامەکان تەنیا پێیوەست نییە بە ژیانی کەسی شاعیر، بەڵکوو نامەکان پێن لە مەغزای شیعری و ڕووانینی جودای

کەمێک نووسەر و شاعیر دیاری کورد، کە لە ڕێگای نامەکانەوە پەودانگ و هەستەنگاندنیان بە ئەزموون و دەقی شعرییەتی ڕەنجدەر کردووە.
هەر لە نەو نامەکانیش دا باسی کەسانی دیکە و هەندێک ئەزموونی تری شاعیرانی دیکە کراوە، بەمەش دەشە نامە وەک بەدواداچوونی بیروڕا وەک تێگەیشتن و وەرگرتنی بیر و بە چوونی نامەنووسان چاوی لە بکرێت و ببێتە سەرچاوەیەکیش بە لەکەینەوەی ئەدەبی و توێژینەوەی زانستی لە سەری نما بکرێت.

بەچوونی گشتگیری نامەکان
من نامەوێت بەلای ڕەخنەیی بابەتییەوە دابچم چونکە نامەکان لە کەمێک دیدگا و ئەزموون و مەعریفەی جیا جیا و ئاستی باش و خراپی نامەنووسان هاتووە، کە پڕە لە وێنای شیعریی و ئەندێشە و فکر و فەلسەفەی زاتی کەسەکان. لە ئەوەی کە من دنەدەدا و مایەی تێفکرین و قووبوونەوەیە کە کەی نامەکان لەسەر سە شت هاوسازن.
یەکەم: پاکیزەیی و بەڕائەتی شاعیر.
دووەم: بەرزی ئاستی شیعرییەتی شاعیر.
سییەم: یاخبوونی ڕەنجدەر و وەستان و دژبەری لە هەمبەر نەیارانی ئەزموونی شیعرییەتی دا.

دوو لایەنی نامەکان
زەربەی نامەکان وەک وەام بوون بە نامەکانی پێشوو کە لە ڕەنجدەرەوە بە کەسی نامەنووس نەردراوون، خەزیا ئەو نامانەی کە وەامن بە وەامی نامەکان و ئەوانیش کە پرسیار بوون بە وەامدانەوەی نامەکان، ئەمانیشیان دەخستە پاڵ نامەکان ئەو کات خوێنەری نامەکان لە مەزاق نەدەمانەوە و تێگەیشتن لە بابەتیی بوونی ناوەکی نامەکان ئاسانتر دەبوون. بە ڕوانینی من نامەگەینەوە لە چێشنی تای تەرازوو وایە هیچ لایەکیان بە ئەویتر پەوانە ناکرێت.

نامە وەک هەشتنی ڕاز
لە هەندێک لە نامەکان پێشیمانی و ئەسەف، دووری و غوربەت، بە ئومێدبوون و هیوابەاووی ئەدیبەکان زەر بە ڕوونی دەردەکەوێت و زەربەشیان وەک ئارامگەیەکی دەروونی لە نامەکانیان دا سەباح ڕەنجدەریان وەک ڕووگەیەکی باوەی ڕاز و هەچوونی ناخیان چاولەکردووە، تەزی غەریبیان لە لای سەباح ڕەنجدەر داتەکاندووە، پیرنامەنووسەکان ترسی هەوەرینی گوێی تەمەنیان بە گەاوەتەوە، گەنجەکانیش نەیانشاردەتەوە مەیل دەکەن جوانی شیعرییەتیان لە

باخی ڕەنجدەر گوڵ بگرێت.

پەیامی نامەکان
لە لاکێترەوە ڕەنجدەر بەتە وەستگەی هەڵشتنی جوانی و نازکی و پاکیزەیی و وشە پەپوولەیەکانی نامەنووسانەوە کە لەسەر شیعرییەتی ئەوە دا پەخشانەنامەکانیان لە وەسف و پەداهەڵگوتن و دەرخستنی خۆشویستی ناوەویان ڕشتە سەر کاغەز و کردویانەتە ملوانکەیەک بە دیداری دووری نەوانیان.
لە بەشێک لە نامەکان بە ڕوونی دەردەکەوێت کە نامەنووسان داوای هاوکاریی ئەدەبی و وەرگرتنی بەچوون لە نامەبەنووس کردووە لە هەندەکیان پێچەوانەیە.

لە کۆتایی دا
لە پەراویزی کۆتایی تێگیشت و خوێندەوەم بە سەرجەم نامەکان گەیشتم بە دوو دەرئەنجام. کەی نامەکان لە چوارچیوەی دەربڕینی خۆشویستی شکاندنی تینوویەتی دیداری تەمەنی شاعیر و دوورپەرزییەتی لە ناوەندی دەرکەوتن دا. هەروەها وەک هەڵگری خەم و پەرۆشیی نامەنووسانە بە نامەبەنووسراو کە وەک کەسێکی دەسز و بوەر و خەبەختکەرەکی ئەدەبی کوردی لێیان ڕوانیووە. نامەکان نەچوونەتە بابەتی مەرایی و پەهەڵگوتن بەکوو موجامەلەیەکی ئەدەبیی جوانن وەکوو هەیە وەنای سەباح ڕەنجدەری شاعیریان کردووە.

نەبەردی مەرگم دیت، دوومین کتێبی دەشاد کاوانی چاپ و بڵاو دەکرێتەوە

کتێبی (نەبەردی مەرگم دیت) براوەی خەڵاتی یەکەمی چیەکی فیستیڤاڵی ماڵی کتێب. وەک دووەمین کتێبی چاپکراوی چیەکنووس و ڕەماننووس دەشاد کاوانی، لەلایەن دەزگای ڕەشنبیری ماڵی کتێب چاپ و بڵاو دەکرێتەوە، لە ماوەیەکی نزیک دا لە کەرنەڤاڵەکی تایبەتی ئەدەبی دا لە هەولێر دەکەوێتە بەردیدی خوێنەرانی. (نەبەردی مەرگم دیت) لە بیست و سێ کورتە چیەک پێکهاتووە. کە خەی لە (١١٧) لاپەڕە

دەبینەتەوە. لە لایەن شەش غەفوری دیزاینی بەرگ و ناوەڕۆکی بەکراوە. لە ساڵی ٢٠١٩ کتێبەکە خەڵاتی یەکەمی چیرۆکی فیستیڤاڵی ماڵی کتێبی لە هەولێر بەدەست هێنا. سەرجەم چیرۆکەکانی نێو کتێبەکە، بە شێوە و تەکنیکی جیاوازەوە نووسراون. زۆربەی چیرۆکەکانی نێو کتێبەکە براوەی یەکەم و باشترینی خەڵاتە ئەدەبییەکانی کوردستانن، لەوانە چیرۆکی پیاوێکی ڕووت، تارای بووکی ئاشتی، دوانزەهەزارەمین بیرەوەری دوورترین شەوی دونیا، ئیمپراتۆریای ژن، نەبەردی مەرگم دیت. دەشاد کاوانی نووسەری کتێبەکە ڕایگەیاند: کە (نەبەردی مەرگم دیت) کەکراوەی سەرجەم چیرۆکەکانی بەرهەمی ژیانی ئەدەبییەتی و ئەزموونی نووسینی پێش ڕۆمانی بە ڕێگاوەیە، کە لە ناوەندە ئەدەبییەکانی ناوچەکە و خوێنەرانی پێشوازییەکی باشی لێکرا.
فکر و مەعریفە، کوشتن و خوێنشتن، گرفتە کۆمەڵایەتییەکان و هەژاری، ئازار و جەرمسەرییەکانی کۆمەڵگا و دەزی نەتەوایەتی و گەلان بەدوای شوناسی کوردی، ناوەڕۆکی سەرکی سەرجەم چیرۆکەکانی ناو کتێبەکەن. زۆربەی چیرۆکەکان پێشووتر لە گۆڤار و ڕۆژنامەکان بەناوکراونەتەوە و بەشێکیان وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی فارسی. کتێبی (نەبەردی مەرگم دیت) لە ساڵی ٢٠٢٠ لەلایەن دەزگای ڕۆشنبیری ماڵی کتێب چاپکراوە و بەنام بە هەی گرفتی دارایی و نەخۆشی کەناوە و وەستانی چاپاکییەکانی دەزگاکە، پەژۆی کتێبەکە دواکەوت و لە ساڵی (٢٠٢١) بە یەکەم جار کتێبەکە بە دیزاین و بەرگێکی جوانەوە دەکەوێتە بەردەستی خوێنەران.

دەشاد کاوانی : دەیانەوێت بە زۆر بمکەن بە فارس، من ڕۆچەکم کوردە و کوردستانیم.

ڕوونکردنەوەیەکە پەویست

دەشاد کاوانی، لاوێکی نوسەر و دانیشتوی قەزای شەقاوەیە، یەکێکە لەو کەسانەی لە دونیای ئەدەب شوێن پەنجەی دیاربووە، هەفتەی

رابردوو، ناوی دەشاد چووە نەو ڕەزبەندی بیست و سێ فەرهەنگی زمانی فارسی، لەسەر ئەمە دەشاد کاوانی، بە زاری کرمانجی دەڵێت" بە دیاری کراوی لەم چەند ڕۆژەی ڕابردوو من وەکوو یەکەم نووسەر و مامنووسی کوردی ناوم چووە نەو ڕیزبەندی بیست و سێ فەرهەنگی زمانی فارسی. کە بە یەکەم نووسەر و مامنووسی سادیستی و ماسۆخیزمی لە نەو فەرهەنگەکانی فارسی لە ڕەگای (واژە یاب)ەوە بە کوردی واتە (ڕاڤەی وشەکان) کە گەورەترین تەڵەی فەرهەنگی فارسی لەسەر ئاستی ئێران. ڕاڤە و لێکدانەوەی بە زیاتر لە یەك ملیۆن وشە و پێیڤ کردووە، بە تایبەتی ئەو وشە و ئیدیۆمە بیانیانەی کە بە یەکەم جار دێنە نەو فەرهەنگی زمانی فارسی. بەیەشە من وەکوو نووسەرێکی کورد ناو و زانیاریم چووە نەو ڕیزبەندی بیست و سێ فەرهەنگی زمانی فارسی. کە شیکاری و زانیارییان لەسەر ناو و نازناوم تەمار کردووە. ئەمەش لە دوای ئەوە هات کە من ساڵی ڕابردوو ڕەمانەکم بە ناوی بەڕەگاوە لە تاران چاپ کرد. کە ئەم ڕەمانە لە ڕووی سەنگی ئەدەبی لە سەر ئاستی ڕۆژهەڵاتی ناڤین تازەیە و کاری لەسەر نەکراوە. چوونکە بەڕەگاوە لە ڕووی تەکنیك و گەڕانەوە و ناوەڕۆك بە تەواوی لە ڕەمانەکانی تری پێش خۆی جیاوازە بوو، گرنگی ڕەمانەکە لەوەدایە یەکەم ڕەمانی سادیستی ماسۆشیە کە لە دوای ڕەمانەکانی دەناتا ئەڤنیس فرانسە دیسادی فەڕەنسی و فەن زاخر مازۆخ ی نەمساووی ئەم ڕەچکەیە نووسراوەتەوە، لە جیهانی عەرەبی و فارسیش وەك پەویست کاری لەسە نەکراوە. هەرچەندە نەجیب مەحفووزی عەرەب و سەلیم بەڕەکات لە هەندەك لایەن ناو ڕەمانەکەیان هەوەیان داوە کەسەیەتی سادیستی دەربخەن، بەڵام بەهەی داخراووی کەمەگەی عەرەبی نە چوونەتە قووڵایی سادیزمەوە، بەیە بە ڕەمانی سادیستی هەژمار ناکرێن. بە کورد شانازیە کە ڕەمانەکەی من تاکە ڕەمانی کوردیە بەرلەوەی تەواوی دەقی ڕەمانەکە وەربگەردرێتە سەر زمانەکانی تر، لەسەر ئاستی ناوەندی عەرەبی و فارسی و ئینگلیزی لەسەری نووسراوە. لە وانە ڕۆژنامەکانی سەباح نیوسی تووونسی و سەباح جەدیدی عەڕاقی بە زمانی عەرەبی و بیبیسی بە زمانی فارسی و ئینگلیزی و ڕۆژنامەی هامشەهری فارسی و چەند پەیج و کەناڵی دیکەی ئێرانی باسیان لەوە کرد." هەر ئەمەش بووە هەی ئەوە کە من لەلایەن واژە یاب دەستنیشان بکەرم. هەرچەندە خۆشحاڵنیم بەم کارەی واژە یاب لەگەڵ ئەوەی وەك نووسەر و ڕەمانووسەکی کورد منیان ناساندووە، لە ئەوان مەبەستیان بووە، من وەك نووسەرەکی ئێرانی بناسێنن لە کاتەکدا من کوردم و خەڵکی باشووری کوردستانم. گەر لە دەقی زانیاریە فارسیەکەی بەووانن تەنیا شوێنی لە دایکبوونم کە قەزوینی شاری ئێرانە دیاری کراوە، پاشناوی کاوانی کە نازناوەکەم

بە درەفشی کاویانی و ئاماژەی ئەختەریان گرە داوە، کە ئەو ئاماژەیە بە بە فارس کردنم، هەرچەندە وەك نووسەرەکی سوودی زەری بە ناساندنم هەیە، بەڵام بە شانازییەوە من ڕەچەڵەکم کوردە و کوردستانییم، بەیە زەر ڕەسی نیگەرانم. لە بەرامبەر ئەمەشدا." پەویستە ئەم ڕاستییە تاڕە بخەمەوو، کە بەختی ئەمەی نووسەرانی کوردە کە ناوەندی ئەکادیمی و ئەدەبییە کوردییەکان بە گشتی پشتگوە خراوون. دەستەوەستانن لە بەرامبەر گرینگیدان بە نووسەری ناوخە و تەنیا ڕوویان لە نووسەرە بەگانەکانە و لە یەك جیانەکردنەوەی باش و خراپ و دەقی زیندوو و دەقی کرچ و کاڵ. ئەمە ئەم ڕاستییە کە دەبەت گلەیی لە حکومەت و دەزگا و ناوەندە ئەدەبییەکان بکەم کە لە نیشتمان و ڕاتەکەی خەم لام لە نەکراوەتەوە ئەستا چوار کتەبی ئامادەم هەیە بە چاپ و پارەی چاپم نییە، چوونکە هیچ فکرەکی سیاسیم لە پشتەوە نییە هەموو دەرگاکان لە ڕووم داخراوون. لە بەرامبەردا نووسەری خراپ و بە ناونیشان گەورە دەکرەن. لەگەڵ ئەوەش گەشبینم بەوەی کە لە ماوەی ساڵی ڕابردووە وە، ڕەمانەکەم لە ناوەندە ئەکادمییەکان و بەشەك لە زانکەکان جەگای خەی گرتووە. ئەمەش لە سەنگەی هەستکردنی بەرپرسیاریەتی بەشەك لە پەڕفیسەر و دکتەرانی زانکەکانە لە بەرامبەر دەق دا، بە تایبەتی زانکەی سەران و زانکەی سەلاحەددین و زانکەی مەغمور و کەلیژی پەروەردەی شەقاوە، بەتە باسی ئەکادیمی و لەسەری دەنووسرەت و لە دوو سە ساڵی داهاتوو ئەنجامەکانی دەردەکەوەت."

ئەمەش دەقی نووسینەکەیە بەهەردوو زمان

دەشاد کاوانی

دەشاد کاوانی نووسەری بەناوبانگی کورد، لە دایکبووی ساڵی ١٩٧٨ـ قەزوینی ئەرانە. یەکەم نووسەر بووە کە ڕەمانی دەربارەی ماشەسیەتی کوردی بە ناوی بەڕەگاوە لە ساڵی ٢٠٢٠. نووسی.

دلشاد کاوانی

دلشاد کاوانی ، نویسنده مشهور کرد ، متولد ۱۳۵۷ در قزوین ، ایران ، اولین نویسنده ای بود که داستان طولانی درباره مازوخیسم کرد باسم در جاده در سال ۱۳۹۹ نوشت.

لغتنامه دهخدا

ملقب به اسم کاوانی

درفش است . دِرَ مخفف کاویانی درفش است . درفش کاویانی . علم فریدون . منسوب بکاوه ٔ آهنگر و آن چرمی بوده از پوست پلنگ یا پوست ببر که کاوه در وقت کارکردن برمیان می بست و در هر جنگ که همراه بود فتح حاصل میشد. گویند: حکیمی در صفاهان صد در صدی بساعت سعد بر آن کشیده بود و بعضی گویند شکلی از سوختگی های آتش

در آن بهم رسیده بود که این خاصیت داشت و فریدون بعد از کشتن ضحاک آن را مرصع کرده بود و به هرجا که میرفت البته فتح میکرد تا در زمان خلافت عمر بدست مسلمانان افتاد و آن را پاره پاره و قسمت کردند. (برهان). درفش کاویان . اختر کاوان . اختر کاویان . (حاشیه ٔ برهان چ معین). رجوع به کاوه شود.

في الأحد، ٩ مايو، ٢٠٢١ ١:٢١ ص دڵشاد کاوانی dilshad kawani dlkawani1@gmail.com کتب:

ڕوونکردنەوەیەکە پۆویست

دڵشاد کاوانی : دەیانەوێت بە زەر بمکەن بە فارس، من ڕەچەڵەکم کوردە و کوردستانیم.

دڵشاد کاوانی، لاوێکی نوسەرە و دانیشتوی قەزای شەقاوەیە، یەکێکە لەو کەسانەی لە دونیای ئەدەب شوێن پەنجەی دیاربووە، هەفتەی رابردوو، ناوی دڵشاد چووە نەو ڕەزبەندی بیست و سێ فەرهەنگی زمانی فارسی، لەسەر ئەمە دڵشاد کاوانی، دەڵێت" بە دیاری کراوی لەم چەند ڕۆژەی ڕابردوو من وەکوو یەکەم نووسەر و ڕەمانووسی کوردی ناوم چووە نەو ڕیزبەندی بیست و سێ فەرهەنگی زمانی فارسی. کە بە یەکەم نووسەر و ڕەمانووسی سادیستی و ماسۆخیزمی لە نەو فەرهەنگکانی فارسی لە ڕەگای (واژە یاب)ەوە بە کوردی واتە (ڕاڤەی وشەکان) کە گەورەترین تەی فەرهەنگی فارسی لەسەر ئاستی ئێران. ڕاڤە و لێکدانەوەی بە زیاتر لە یەك ملیۆن وشە و پێیڤ کردووە، بە تایبەتی ئەو وشە و ئیدیەمە بیانیانەی کە بە یەکەم جار دێنە نەو فەرهەنگی زمانی فارسی. بەیەشە من وەکوو نووسەرێکی کورد ناو و زانیاریم چووە نەو ڕیزبەندی بیست و سێ فەرهەنگی زمانی فارسی. کە شیکاری و زانیاریان لەسەر ناو و نازناوم تەمار کردووە. ئەمەش لە دوای ئەوە هات کە من ساڵی ڕابردوو ڕەمانێکم بە ناوی بەڕەگاوە لە تاران چاپ کرد. کە ئەم ڕەمانە لە ڕووی سەنگی ئەدەبی لە سەر ئاستی ڕەژهەڵاتی ناڤین تازەیە و کاری لەسەر نەکراوە. چوونکە بەڕەگاوە لە ڕووی تەکنیك و گەڕانەوە و ناوەڕۆك بە تەواوی لە ڕەمانەکانی تری پێش خۆی جیاوازە بوو، گرنگی ڕەمانەکە لەوەدایە یەکەم ڕەمانی سادیستی ماسۆشیە کە لە دوای ڕەمانەکانی دەناتا ئەڤنیس فرانس دیسادی فەرەنسی و فەن زاخر مازۆخ ی نەمساووی ئەم ڕەچکەیە نووسراوەتەوە، لە جیهانی عەرەبی و فارسیش وەك پۆویست کاری لەسەر نەکراوە. هەرچەندە نەجیب مەحفووزی عەرەب و سەلیم بەرەکات لە هەندێك لایەن ناو ڕەمانەکیان هەوەیان داوە کەسییەتی سادیستی دەربخەن، بەڵام بەهەی داخراووی کەمەگەی عەرەبی نە چوونەتە

قووڵایی سادیزمەوە، بەیە بە ڕەمانی سادیستی هەژمار ناکرێن. بە کورد شانازییە کە ڕەمانەکەی من تاکە ڕەمانی کوردییە بەرلەوەی تەواوی دەقی ڕەمانەکە وەربگێردرێتە سەر زمانەکانی تر، لەسەر ئاستی ناوەندی عەرەبی و فارسی و ئینگلیزی لەسەری نووسراوە. لە وانە ڕۆژنامەکانی سەباح نیوسی تووندسی و سەباح جەدیدی عەراقی بە زمانی عەرەبی و بیبیسی بە زمانی فارسی و ئینگلیزی و ڕۆژنامەی هامشەهری فارسی و چەند پەیج و کەناڵی دیکەی ئێرانی باسیان لەوە کرد." هەر ئەمەش بووە هۆی ئەوە کە من لەلایەن واژە یاب دەستنیشان بکەرم. هەرچەندە خۆشحاڵنیم بەم کارەی واژە یاب لەگەڵ ئەوەی وەك نووسەر و ڕەمانووسێکی کورد منیان ناساندووە، لە ئەوان مەبەستیان بووە، من وەك نووسەرێکی ئێرانی بناسێنن لە کاتێکدا من کوردم و خەڵکی باشووری کوردستانم. گەر لە دەقی زانیارییە فارسییەکەی بەووانن تەنیا شوێنی لە دایکبوونم کە قەزوینی شاری ئێرانە دیاری کراوە، پاشناوی کاوانی کە نازناوەکەمە بە درەفشی کاویانی و ئاڵای ئێختەرییان گرە داوە، کە ئەوە ئاماژەیە بە بە فارس کردنم، هەرچەندە وەك نووسەرێکی سوودی زەری بە ناساندنم هەیە، بەڵام بە شانازییەوە من ڕەچەڵەکم کوردە و کوردستانییم، بەیە زەر ڕەی نیگەرانم. لەبەرامبەر ئەمەشدا." پەویستە ئەم ڕاستییە تاڕە بخەمەوو، کە بەختی ئەمەی نووسەرانی کوردە کە ناوەندی ئەکادیمی و ئەدەبییە کوردییەکان بە گشتی پشتگوە خراوون. دەستوەستانن لەبەرامبەر گرینگیدان بە نووسەری ناوخە و تەنیا ڕوویان لە نووسەرە بەگانەکانە و لە یەك جیانەکردنەوەی باش و خراپ و دەقی زیندوو و دەقی کرچ و کاڵ. ئەمە ئەم ڕاستییە کە دەبەت گلەیی لە حکومەت و دەزگا و ناوەندە ئەدەبییەکان بکەم کە لە نیشتمان و ڕاتەکەی خەم لام لە نەکراوەتەوە ئەستا چوار کتێبی ئامادەم هەیە بە چاپ و پارەی چاپم نییە، چوونکە هیچ فکرەکی سیاسیم لە پشتەوە نییە هەموو دەرگاکان لە ڕووم داخراوون. لە بەرامبەردا نووسەری خراپ و بە ناونیشان گەورە دەکرێن. لەگەڵ ئەوەش گەشبینم بەوەی کە لە ماوەی ساڵی ڕابردووە وە، ڕەمانەکەم لە ناوەندە ئەکادمییەکان و بەشەك لە زانکەکان جێگای خۆی گرتووە. ئەمەش لە سەنگەی هەستکردنی بەرپرسیاریەتی بەشەك لە پڕۆفیسەر و دکتۆرانی زانکەکانە لەبەرامبەر دەق دا، بە تایبەتی زانکەی سەران و زانکەی سەلاحەددین و زانکەی مەغمور و کۆلیژی پەروەردەی شەقڵاوە، بەتە باسی ئەکادیمی و لەسەری دەنووسرێت و لە دوو سێ ساڵی داهاتوو ئەنجامەکانی دەردەکەوێت."

ئەمەش دەقی نووسینەکەیە بەهەردوو زمان

دەشاد کاوانی

دەشاد کاوانی نووسەری بەناوبانگی کورد، لە دایکبووی ساڵی ١٩٧٨ـ قەزوینی ئێرانە. یەکەم نووسەر بووە کە ڕۆمانی دەربارەی ماشەسیەتی کوردی بە ناوی بەڕێگاوە لە ساڵی ٢٠٢٠. نووسی.

دلشاد کاوانی

دلشاد کاوانی ، نویسنده مشهور کرد ، متولد ۱۳۵۷ در قزوین ، ایران ، اولین نویسنده ای بود که داستان طولانی درباره مازوخیسم کرد باسم در جاده در سال ۱۳۹۹ نوشت.

لغتنامه دهخدا

ملقب به اسم کاوانی

درفش است . دِ رَ مخفف کاویانی درفش است . درفش کاویانی . علم فریدون . منسوب بکاوه ٔ آهنگر و آن چرمی بوده از پوست پلنگ یا پوست ببر که کاوه در وقت کارکردن برمیان می بست و در هر جنگ که همراه بود فتح حاصل میشد. گویند: حکیمی در صفاهان صد در صدی بساعت سعد بر آن کشیده بود و بعضی گویند شکلی از سوختگی های آتش در آن بهم رسیده بود که این خاصیت داشت و فریدون بعد از کشتن ضحاک آن را مرصع کرده بود و به هرجا که میرفت البته فتح میکرد تا در زمان خلافت عمر بدست مسلمانان افتاد و آن را پاره پاره و قسمت کردند. (برهان). درفش کاویان . اختر کاوان . اختر کاویان . (حاشیه ٔ برهان چ معین). رجوع به کاوه شود.

مرۆڤی هەرزان و دەقی گران لەدیدی من.. دەشاد کاوانی

مرۆڤی هەرزان لە نێوان ڕۆمانی زانستی و خەمی مرۆڤبووندا

ڕۆمانی زانستی یەکێکە لە ژانرە نوێ و تازەکانی نێو ئەدەبیاتی ڕۆماننووسی لە جیهاندا، کە خەسڵەت و تایبەتمەندیی خۆی لە شێوە و شێواز و تەکنیک و نووسیندا هەیە. جگە لەوەی کە لە چیرۆک و ڕووداوەکانی نێو ڕۆمانەکاندا بەدەر لە مرۆڤ ئامێر و وزە و تەکنەلۆژیا و یاخود تەن و بارستایی و وزە دەبنە پاڵەوان و کارەکتەرانی نێو ڕۆمانە زانستییەکان.

شاراوە نییە کە ڕۆمانووسین لە نێو فەرهەنگ و ئەدەبیاتی کوردی لە گروگاڵدایە و هەشتاکینە لە دەستپێکی سەرتاکانی پەژەی ئەدەبیاتی ڕۆماندایە، هەر بۆیە ڕۆمانی زانستی نەبووەتە ڕێچکە و ڕێبازێکی نووسین لە نێو ڕۆمانووسی کوردیدا. بە ڕوانینی من گەران سەباح وەک یەکێم ڕۆمانووسی کورد دیاری دەکرێت کە ڕۆمانی زانستی نووسیوە و دەستی داوەتە ئەم شێوازە نووسینە، لە لە پانۆی ناساندنی مرۆڤی هەرزاندا لە هەوڵەر لە لایەن دەزگای نووسیارەوە، وەک چۆن مرۆڤی هەرزان بە زمانی ئەدەبیی ڕوانینی زانستی نووسراوەتەوە، شەرزاد حەسەن لە ڕێگەی گوزارەوەی دەنگ و ڕەنگی زانستییەوە (داتاشە) لەسەر هەڵە، قسە و باسی لە سەر ڕۆمانەکە کرد و ئاماژی بەوە کرد، کە بەر لە گەران سەباح هەوڵی تر هەبووە و پەشتر ڕۆمانی زانستی نووسراوەتەوە، لە بە ئەوەی زانیاری لەسەر نووسەر و ناوی ڕۆمانە زانستییەکانی پەشووتر ئاشکرا بکات.

گەرکمە ئەمە بە خوێنەرانی ڕۆمانی کوردی ڕوون بکەمەوە، کە نووسینی ڕۆمانێک بە هەر نووسەرێک قورسایی و مەشقێتی بەقەد نووسینی دیان کتێب و لێکۆڵینەوەی زانستی زەدەترە، چونکە لە نووسین و توێژینەوە زانستییەکاندا نووسەر پشت بە سەرچاوە دەبەستێت و دەستڕێیی دەکرێت، لە لە ڕۆماندا تاکە ژەدەر زهنی نووسەر خەیاتی، چ جای ئەوەی ڕۆمانەکە ڕۆمانێکی زانستی بێت و حساب بە هاوکێشە زانستییەکان بکەیت ئەوە ئەرکی ڕۆمانووس هەندەی تر بارگرانترە.

بۆیە گەران سەباح دەستی بە ژانرێک بردووە و بە ڕێچکەیەک بە ڕێگە سەختەکانی نووسین هەڵدەزێنە کە کەوتن و ڕاقەنانی ئازاربەخشترە لە سەرکەوتنی ئاسوودە و بەرزترە، هەرچەندە شیمانە زەرەک بپرسن ئەرە بۆچی ڕۆمانی زانستی؟ مەگەر ئەدەبیات و کاری ڕەح و ئایدیالیستی فەنتازی نییە و زانستیش ماتریاڵ و پەوستیی مرۆیی نییە. بۆچی ئەم دوو شێوە تێکەڵە بە ئێک بکرێن؟ من وەڵامم هەیە. دەمەوێت بەر لەوەی وەڵامەکە دەست بخەین، شتێک لەو بارەیەوە بڵێم کە من خەم نیو ساڵێک بەر لە مرۆڤی هەرزان، ڕۆمانی "بڕڕگاوە"م نووسی کە ڕۆمانێکی سادیستیی مازەخیزمی بوو، کە بە یەکێم ڕۆمانی خوێنی سادیستیی کوردی دەناسرێت، تەنانەت هاوڕێیەکی ڕۆمانووسم هەزمی ئەم جۆرە نووسینەی نەدەکرد و دەیگوت: چۆن دەبێت ڕۆمانێک هەبێت بە ناوی سادیزم، دەشێت کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکەت سادیستی بن لە نابێت ڕۆمانێک بەو ناوە هەبێت. گەلە جار دکتەر گەران سەباح ئەمەی پە گوتووم کە من بەردەوام بم لەسەر ڕێبازی خوێنی و ئەویش لەسەر

ڕۆمانی خۆیانەی زانستی بەردەام دەبێت.

لە پانەڵی ناساندنەکەشدا. گەران سەباح چەند سەرداوێکی خستە ڕوو کە لە جیهاندا چەندین ڕۆمان و جۆری نووسینی ڕۆمان هەن، لە ئەمەی کورد تەنیا فۆری نووسین و یەک جۆر و یەک شێوەی ڕۆمانووسین بووین، پەی ئاشنا نین. بەیە شکاندی ئەم ڕۆچکە و تەق و بەندە کاری ئەمەی ڕۆمانووسانی گەنجە، گەر لە ئەستاکانە خوێندری ڕۆمانی کوردی پەی ئاشنا نین، دەنیام وەک چەن شیعری بەوەزن و پەروا و شیعری ئازاد ڕۆژانەک مایەی مشتومەی سەردەمی خەی بوو، کەچی نووکە شیعری ئازاد جەگەی کلاسیکی گرتووەتەوە، بە هەمان شێوە ئەم جۆرە ڕۆمانانە ڕۆژانەک دەن دەبنە پەوستیی نووسین.

هەرچەندە ئەرک و بەرپرسیاریەتی مرۆڤی هەرزان بەرامبەر ئەدەب و ڕۆمانووسین سەنگینترە، ئەوەی کە زەر دەخەشی کردم جوانی زمان و گەڕانەوەی ڕووداوەکان و پاراویی زمانی گەران بوو. کەچی سووڕانەوەی کەی ڕووداوەکان بە دەوری ڕووداوەکی سەرەکی ئەویش کە خەمی مرۆڤبوونە زەرتر گەشبینی کردم. بەیە دەشت بەن مرۆڤی هەرزان تەنیا نووسینەوەی ڕووداو و پەشهاتەکی زانستیی ڕووت نییە، بەکوو دەرخستەی کەمەک ڕووداوی گرنگی مرۆیین، کە زەر لەزانانە لە مرۆڤی هەرزان فەلسەفە و ئایین و سیاسەت و کەشەی کەمەایەتی و دەروونیەکانی مرۆڤ لە پاڵ گەڕانەوە و باس و خوازە زانستیەکاندا بە تەکنیک و گەڕەوە و بە گەڕەوەی گشتی لەسەر زاری کارەکتەرە بەڕەحەکان و ڕەحلە بەرەکان خراوەتە ڕوو.

فکر لە مرۆڤی هەرزاندا

من نامەوەت هەمان قسەی شەرزاد حەسەن بکەم و بەم یەکەم وشەی دەستپەکی ڕۆمانەکە سەرنجی ڕاکەشام و پەم جوان بوو. وەلە "مرۆڤ دەبارەت" کلیلی گەڕانەوەی هەموو ڕووداوەکانە، گەران سەباح وەستایانە یاریی بەم وشەیە کردووە لە دوو وشەدا بەیانی کردووە. لە بەشی یەکدا سامیسەل لە لاپەڕە پەنجدا دەنووسەت: هەر بیست خوولەک جارەک مرۆڤەک لە باڕخانەیەکی هەوربە خەی هەڵدەدات. ئەم خەکوژییە دەبەتە دەستپەکی گەڕانەوەی ڕووداوەکی گەورە، کە دەبەتە پرسیارەکی گشتگیر لای خوێنەر کە بەچی مرۆڤ خەی دەکوژێ؟!

گەران سەباح لە ڕۆمانی مرۆڤی هەرزاندا کە لە ناونیشانە سەرنجڕاکەشەکەشیدا هەست بەوە دەکرەت کە پەمان دەڕەت لە پاڵ بوونی هەموو پەویستییە ماددییەکان و گەشەسەندنی زانستی و دەسکەوتە

مەزنەکان، لە هەشتا ئەمە ساڵێژی خەمی مرۆڤی نەکردووە، مرۆڤ بە دوای خۆیدا دەسووڕێت کەچی بەختەوەریی خۆی ون کردووە و نایدۆزێتەوە، بۆیە دەستی داوەتە خۆکووشتن و لەناوبردنی ڕۆح و ئازادبوونی بەسەر زەویی‌یەکی ناچاری، بەڵام لەگەڵ نیشاندانی دیمەنی تراژیدایایی لەناوچوون، ڕۆمانووس تەوی بەئومێدی ناچێنێت و لە بەشی یەکەمدا بەندەری هەوایی باڵەن، تەپۆکی ئامێری ڕۆبۆتی، بەسام کە بە مرۆڤ دەڵێت "ژیانت خۆش بوێت" ئەمەش هەڵگەڕانەوەی سروشتە لە هەستی بەگیانەوە بە گیانەکی بەهەست، کە خۆشەویستی دەکاتە پەڕنسیپ و هەوەی ئۆشیانەیە بە مانەوە، وەک ئۆشە دەڵێت: گەر لەم بپرسن لە نیوان خودا و خۆشەویستی کامیان هەڵدەبژێریت، بە دوودڵی خۆشەویستی هەڵدەبژێرم، چونکە خۆشەوستی دەمگەیەنێتە خودا، لە لەکەینەوە لە فەلسەفەی بوونی خودا، نامگەیەنێتە ئەنجام، بەڵکو لە خودا دوورم دەخاتەوە.

لە لاپەڕەی ١٢دا ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە لە ڕووداوی زانستییەوە دەگۆڕێت بە ڕۆمانەکی تەواو سیاسی، دەنووسێت: ڕاپەڕین دژی تیرۆرستان، پەستانیان خستە سەر حوکومەتانی دنیا واز لە یاریی بەنن و چیتر تیرۆرستان بە کاری سیاسیی خۆیان بەکار نەهێنن. خەڵک بایکۆتی هەڵبژاردن بکەن. یان لە بەشی دووی چارەسەر، لاپەڕە ٢٣ دەست دەکات بە گەڕانەوەی ڕووداوە سیاسییەکان و پێشبینیی ئایندەی سیاسیی وڵاتانی جیهان دەکات، بە نموونە دەڵێت: تاکجەمسەری نەما. لە ٢٠٤٦دا ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و کۆریای باکوور جەنگان. ئەنجام: کۆریای باکوور نیوەی کۆریای باشووری کووشت. یان ئەمریکا لە هەموو جیهاندا کشایەوە، ڕووسیا و ئۆکرانیا و جۆرجیا یەکتریان نەهێشت. هەروەها هیندستان و پاکستان یەکدییان بە چەکی ئەتەمی خەنی کرد. ئەمانە هەموویان ڕوانینەکی ڕووتی سیاسین نەوەک زانستی، لێرەدا نووسەر دەبەت بە گەڕەوەی گشتی و زاڵ دەبەت بەسەر دەقدا، من ئەمە بە باش نازانم چونکە ڕۆمانووس لێرە زۆر بە زەقی دەردەکەوێت لە چەقی بیرکەکەیدا و لە بازنەی زانستی دوور دەکەوێتەوە، هەرچەندە نووسەر نائاگایی دەرنەچووە لە دەقی بیرکە زانستییەکەی، بەڵکوو ئەم لادانەی بە گرنگ زانیوە کە پەیامەکی تایبەتی دەگەیەنێت، ئەویش مەبەستی نووسەر ئەمەیە کە تا زانست پیش بکەوێت لە پاڵ ژیان و خۆشەویستی و سوودبەخشی زانستدا دەبێتە ئامراز بە مەرگ و ڕق و کێنە و وێرانکاری. ئەمە ڕاستییەکی حەتمییە لە نووسەر بەم جۆرە زهنی خوێنەر لە چەقی مەبەست دوور دەخاتەوە.

فرەتەوەری ڕۆمانەکە زەبرەکی کووشندەی لە ڕۆمانەکە داوە، لە

وریایی □□مانووس بە دەرنەچوون لە بابەت یان لەدەستنەدانی جە□وی □□مانەکە وای کردووە، کە نووسەر هەرچەند سەرداو بکاتەوە بە□ام لەدەستان دەرناچێت و لە لەواری مەرگدا خونەر دەگە□□نەتەوە نەو بازنەی مەبەست. لە بەشی دووی چارەسەردا، لاپە□□ ٢٧ی □□مانەکە کە بە چارەسەری ئاریشەی خەکوژیی مرۆڤ پەنا دەبات بە ئایین و ئایین و باوە□ بە تاکە چارەسەر دەزانێت، ئەژە: چارەسەری ئەمە ئەوەیە: مرۆڤ دەبێت نوژ بکات و قسە لەگە□ خاەقدا بکات. بچە پەنایەک و نوژ بکە. کەمەک لە تەکنەلەژیا دوورکەوە. نوژ تاکە چارەسەرە. یان لە لاپە□□ ٣٥دا دە□□ت: ئایین مرۆڤی هەرزان بەرهەم ناهێنێت. یاخود لە بەشی سێی بیرکەی شووشە لاپە□□ ٤٧ لەم دەقەدا بە تەواوی دەبێتە □□مانەکی عیرفانی، دەنووسێت:

”دەبێت یەکەک بنەرین بە جیهانی مردن و بیگە□□نینەوە” یان لە لاپە□□ ٥١-٥٦ لەسەر زاری شووشە، بیرکەی زیندووبوونەوەی مرۆڤ دوای مەرگ لە □□گەی کە□نجەی دوایین بە□□ی پشتی مرۆڤەوە، کە بە □□گەیەکی زاستی دەخرێتە □وو، لەم چەند پەرەگرافە پەکدادانەکی توندی فکریی و ئایینی نەوان ئەوانەی کە ئایین □□ت دەکەنەوە و لەگە□ باوە□دارانی نەو □□مانەکە □وو دەدات، بە نموونە لە لاپە□□ ٥٥ دەنووسێت: باوکم دەیگوت خودا لە کلەنجەوە مرۆڤ زیندوو دەکاتەوە، لەناو گە□ هەموو ئەسکەک دە□زێت، کلەنجە نەبێت. بە هەمان شێوە لە لایەن نەیارانی بیرکەی شووشەوە □□ت دەکرێتەوە. تەنانەت تا ئاستی □□تکردنەوەی ئایین خەیشی. لە لاپە□□ ٥٦دا زانایان دە□□ن: ئایین مردووە، بیرکەی ئایین بەگەنە. یاخود کووشتن و زیندووکردنەوەی ئیمام بە چەندین جار. لە لاپە□□ ١٠٥دا بە تەواوەتی بیرکەکەی ئایینییە لە چیە□کی کووشتنی سەعیدی کوەی جوبەیر لە لایەن حەجاجی کوەی یوسف، کە حەجاج لە □□ژی دوایی تەنیا لە بری سەعید حەفتا جار دەکوژرێت و زیندوو دەکرێتەوە. لە بەشی ١١ی □□حبەردا بەتەواوەتی بیری ئایینی خەی بەسەر □□مانەکەدا دەسەپێنێت، کاتەک شووشە دەنەرن بە جیهانی دوای مەرگ، لەردا نووسەر زەر ئایینیانە خەیا□□کانی دەخاتە □وو، واتە لەبری خەیاەی زانستی، دەبێتە فکر و دیدگای ئایینی وەک لە لاپە□□ ١٧٨دا شووشە لە کاتی □□حکەشاندا چاوی بە ”ملک الموت” فریشتەی □□حکەشان ئیزرائیل دەکەوێت. گەران سەباح بە تەواوی وەنای فریشەکە، بە ناوی □□حبەر وەنا دەکات و دەنووسێت: بوونەوەرەکی هەزار باەی هەنکی مرۆڤکی ئاسایی. □ووی لە□□، □وحەکە خەرا دەجو□□ت دەگاتە قورگ. لەم بەشە پە□سەی □□حکەشانی شووشە دەخاتە □وو. لە لاپە□□ ١٨٠دا دەچێتە قناغی بەرزەخ و حەق و حیساب و وەک لەپرسینەوەی شووشە لەسەر تاوان و گوناح، بە نموونە ئەژە: ٧٠٠ مەروو، ١٥ مارەلک، ٢٠

قاڵنچە و ٣٨٧٦ مەشووڵەت کووشتووە. لە بەشی گەردووندا لاپەڕە ١٨٥ بەدواوە، بە تەواوی ڕەژەی خەکوژییەکان بە هەی بینینی سکرینی ژیانی شووشەوە کەم دەکات. بەم جۆرە سە بەشی کۆتایی "گەردوونی یەکەم" لەپرسینەوەی ڕەژی دوایی، "گەردوونی دووەم" پاکبوونەوەیە، "گەردوونی سێیەم" چوون بە بەهەشتی هەمیشەییە.

دواتر لە سەی بیرکەی شووشەدا، لاپەڕە ٤٣ دەمانخاتە بەردەم گۆڕاوی فەلسەفە و باسی کەمەڵەک فەیلەسووفی وەک سوقرات، ئەفلاتوون، ئەرستۆ، کانت، نیچە، فەکە و مارکس و بیرکەکانی فرانکلی و فرۆید دەخاتە ڕوو، دەڵێت: ئەم خەکوژییە بەری ئەو فەیلەسووفانەیە چەندان سەتەیە مرۆڤ داڕێژن، کە لا ٤٣-٤٤ لەسەر زاری شووشەدا بیرکە فەلسەفییەکان دەخاتە ڕوو.

پاشان نووسەر هەر خەیشی زانست وەک پەوستییەکی ژیان و بە ئاسوودەیی مرۆڤایەتی ڕەت دەکاتەوە لە بەشی دووی چارەسەردا، لاپەڕە ٢٥ دەڵێت: دەبە مرۆڤ بگەڕێتەوە بە دایکە سروشت. بەمەش ڕەمانووس لە بەهای زانست وەک بەهای ئەخلاقی کەم دەکاتەوە.

بیرکەی مرۆڤی هەرزان

بیرکەی مرۆڤی هەرزان لە جوغزی خەیاڵی زانستیدا دەسووڕێتەوە، باس لە ئاریشە و گرفتەکانی مرۆڤبوون لە ئاست گەشەسەندنی زانست و تەنکەلەژیا و داهمانی ڕەح و نەستەکانی مرۆڤ لە بەردەم تەربوون و گەیشتن بە باڵابوونی ماترییاڵە بە سەر ئایدایاڵ و دەستەوەستانی سەبژێیە بە دەست ئەبژەدا. بە جۆرێک بەها و ئەخلاق کاڵ بووەتەوە و مرۆڤ جگە لە کاڵایەک هیچی تر نییە، هەرزانترین کاڵا لەو ڕەمانەدا مرۆڤە، هەروەک ڕەمانووس خەیشی ناوی ڕەمانەکەی ناوە "مرۆڤی هەرزان"

لە فەکشن و سینەما زەر بە ڕوونی کاریگەریی دیاریان لەسەر کەڕەکبوونی بیرکەی ڕووداوەکانی ناو ڕەمانەکەدا هەیە، پە دەچێت گەران سەباح زەرتر خەیاڵە زانستییەکانی خەی لەسەر فیلمە خەیاڵییە زانستییەکانی ڕەژئاوایی بونیاد نابێت، تەنانەت هەندێک جار مرۆڤ هەست دەکات ئەم مەشهەد و دیمەنانەی لە یەکەک لە فیلمەکاندا بینیوە. بە نموونە لە لاپەڕە ١٥دا ڕەشتنی مرۆڤ بە ئاسماندا و بوونی ترافیک و ترام لە ئاسمانی شار و هاتوچۆی زەمینی و ئاسمانی بەیەکەوە، لە هەندێک فیلمی خەیاڵی زانستی و هەندێک جاریش لە فیلمی کارتۆنیشدا دەبینرێن. یان لە بەشی ٢ی چارەسەر و لاپەڕە ٢١

بە پانۆڕامک دەست پێ دەکات، تا لە لاپەڕە ٤٧دا ڕەمانووس کاریگەرییەکانی ناشارەتەوە و ڕاستەوخۆ باسی فیلمی خەیاڵی زانستی دەکات و ئەژێ: تەنیا ئەمە لە فیلمەکاندا ڕوو دەدات، یەکێک گەشت بەناو کاتدا دەکات، یان یەکێک ناسنامەی دەگۆڕێت، پاشان دەگۆڕێتەوە و ژیانی خۆش دەوێت، یان وەک فیلمەکانی ئاڤاتار، کە هەر یەک لەو دیمەنانەی باسی دەکات هەریەکەیان مەشهەدی یەکێک لە فیلمەکانی خەیاڵی زانستین، یاخود بوونی مەشوولەیەک دەبەتە هەی هەراسانکردنی مرۆڤایەتی کە لە لاپەڕە ٣٣دا باسی لێوە کراوە.

زمان لە مرۆڤی هەرزاندا

زمان دەوڵەمندترین بەشی ناو ڕەمانەکەیە و زمانزانی و شارەزایی دکتەر گەران سەباح هەموو گیژاو و بیرە ئاڵۆز و بەشە وشک و سەختەکانی نێو ڕەمانەکەی ڕازاندووەتەوە، چونکینە ڕەمانووس لەزانانە بن زمان و سەر زمانەکانی لە شوێنی خۆیدا بەکار بردووە. سەردەرییەکی بەوێنەی هەیە لەگەڵ زاراوەی سەر دەمان و لە پاڵ ڕەنووس و ڕەزمانییە چاکەکەی زەرەک لە وشەی شیرینی وەک گەزە خزاندووەتە نێو دیواری ڕستەکانی و قەڵەمی ڕەمانەکەی پە هەڵچینیوە، هەروەک لە لاپەڕە ٧دا دەنووسێت: دەبخە دەی. لە لاپەڕە ٨دا دەڵێت: پێی لە نە. یان لە لاپەڕە ١٦دا لەبری هەردووکیان "هەرتک" بە شەوزاری پشدەر بەکار دەهێنێت. چەندین وشە و ئیدیۆمی کوردیی شیرین لەناو ڕەمانی مرۆڤی هەرزاندا دەبینرێن. لە لەگەڵ ئەوەشدا خاڵی نییە لە وشەی سواو و ناپێویست بە نموونە لە لاپەڕە ٢٦دا دەنووسێت: بە کاردانەوەتا دیارە منت پێ گەلە. لەرە بە کاردانەوەتا هەڵیە هەرچەندە ئەمە زاراوەی خۆجێیە وەلە ڕاستییەکەی ئەویە بنووسێت: بە کاردناوەکەت دیارە. یان لە جیاتی "بە" دەبوایە بنووسێت: لە کاردانەوەتا دیارە. ڕەمانووس بە بەشێک لە وشەکان لە بەرامبەر کەدا "کان- لی" بەکار بردووە. جا نازانم ئەو "لی"یەی لە کوێ هەناوە، بە نموونە لە لاپەڕە ١٠١دا خراپەکان دەکاتە "خراپەلی" یان لە لاپەڕە ١٣٦دا هەوەستلی، لە زەر شوێنی تر وشەکانی وەک، تەرملی، چاوەیلی، گورزلی، سەرکلی و… تاد. لە پاڵ ئەوەشدا ڕەمانەکە پڕە لە وشە و دەستەواژەی بیانی کە ڕەزای ڕەمانەکەی لەسەر ملان قورس کردوە، هەرچی ئەمە تەنیا گەران سەباح نییە، لە بە هەی ئەوەی ڕەمانەکەی زانستییە زەرتر لە ڕەمانی ئاسایی پێویستی بە خواستنی وشە و چەمکی وەرگیراو هەبووە، کە لانی کەم دەبوایە گەران سەباح لە خەمی زمانی کوردی بوایە و هەندێک لە ئیدیۆمەکانی هاوتای کوردی کردبوایە.

هەرچەندە لە کۆتایی ئەمانەکەدا بەشێک لە دەستەواژەکانی شیکردووەتەوە، بەڵام تینوویەتی خوێنەری بە زانین نەشکاندووە. ئەوەی کە من هەمیشە لەی ڤقئەستوورم، کەمێک وشەی خزێندراوی عەرەبین بە ناو زمانی شیرینی کوردی لای زۆربەی نووسەران ئەمە خەی دووبارە دەکاتەوە، مرۆڤی هەرزانیش بەدەر نەبووە لەمە، کە دەبوایە گەران سەباح خەمی زەدەتری لە بخوارداید، وەک لە لاپەڕە ١٢دا وشەکانی ئاخیر نەفەر، لەزەر، سەقف، زەخت، شەت، تیشەرت، سترەژ. کە لە کوردیدا وشەی زەر نایابی وەک دواین کەس، تیشک، ساپیتە، فشار، سوخمە و دەرپە و دەرپەی کورتمان هەیە. یان لە لاپەڕە ١٦دا تەداخول کە زەر عەرەبییە دەکرا بنووسەت: ئاخنییە، چوونە ناوی، بەکار هەنابوایە. لە لاپەڕە ٦٩دا وشەی زەواجی لە جیاتی هاوسەرگیری بەکار هەناوە، لە لاپەڕە ٧٢دا نامورتاحی لەبری نائاسوودەیی. لە لاپەڕە ٧٨دا لە جیاتی دیقەت دەنووسەت تەرکیز. لە لاپەڕە ٩٩دا حەشەڕە و لاپەڕە ١٠٠ عەزابی قەبر، بە ئازاری ناو گۆڕ. صالح بە پیاوچاک و ئیختیساس، لەزانی پسپەر، مەساج و ساونا و شەلان گەرماو لە ١٢٨دا.

ژمارە و ئامار لە مرۆڤی هەرزان

ناخەشترین لایەنی ئەمانەکە کە خوێنەر قەس دەکات و ئەم هەموو ژمارە و داتا و کەدە زانستیانەیە کە بە دیدگای من بەشێکی زەریان زیادن، چونکە ئەمە دەقی ئەدەبییە نەوەک توژینەوەی زانستی. شیمانە زۆربەی ژمارە و داتاکان ڕاستەقینەش بن، لە لە چەژ و تامی ئەمانەکە دەکوژەت و هەندێک جار خوێنەر دردەنگ دەکات، وەک ئەوەی بە تەواوی لە بەردەم توژینەوەیەکی زانستیدا بەت، تا ڕادەیەک داتاکان ئاسان دەبوو، بە تەگەیشتن لەی بە هەر کەدەک پەاوەزەک هەبوایە، چەتر دەبوو بە نەزانداروی نەدەمایەوە. هەر وەک لە لاپەڕە ٢٢دا هاتووە، "د.پ.ن" و "گ.ل.ز" و "ف.و.ز" و "د.ک.ز" لە لاپەڕە ١١٥دا "ج.خ.چ" و لە لاپەڕە ١٤٢دا ئەی ئای. یان لە لاپەڕە ٣٦دا هەندێک ژمارەی لە سەدا هەیە، بە نموونە دەنووسەت: ٦٢ ٪ی ئافرەت و ٣٨٪ی پیاو. ٥٧٪ی تەمەنی نەوان ١٨-٢٥. ٢٠٪ی تەمەن ٢٦-٤٥؛ ٢٣٪ی لە سەرووی ٤٥ ساڵی. ئەمانە و چەند داتایەکی تر کە زەرتر لە ماتماتیک دەچەت نەوەک ئەمان. بە هەی زەری ژمارەکان لە هەندێک شوێندا نووسەر بە تەواوە دەبەت، بە نموونە لە ژماری خەکوژییەکاندا دەکەوتە هەڵە سەرتا ژمارەی مردوان لە لاپەڕە ٣٦دا لە ئەژەی دانیشتوانی "٨-١٢" ملیەن چوار ملیەن دەمرن. لە لاپەڕە ٤٩دا دەڵەت: ئەم بەیانییە سەتان هەزار لە پردی ٨٧٠ مەتر بەرز و ١٤٠٠ پە-

درێژیی ژانگیاجی لە چین خەیان هەبدەدەن. ئەمە تەنیا لە یەک ڕۆژدا و لە یەک وەڵات. لە کاتێکدا خەکوژی هەموو ڕۆژ و تەواوی جیهانی گرتووەتەوە، کەچی لە لاپەڕە ١٣٣دا دەنووسێت: تا ئێستا دووسەت هەزار خەکوژ کەمی کردووە. دیسان لە هەمان بەش و لە لاپەڕە ١٣٧دا ئەم جارە دەڵێت: ڕۆژی خەکوژان بەرز بووەتەوە بە دە ملیۆن لە ڕۆژێکدا. ژمارە و داتاکانی خەکووشتنەکان بە هیچ جۆرێک تێک ناکەنەوە. جگە لەوەی لە لاپەڕە ١٤٥دا ناوی بوونەوەران بە ژمارەیە، وەک (١٥٥٥ -٩٩٩١- ٤٤٤٤١...تاد) ئەمە ڕەمانەکەی ناخەش کردووە.

مرۆڤی هەرزان و چەند سەرنجێک

سەرەڕای وردبینی و بە دیقەتی د.گەران سەباح لە نووسین و بەتایبەتی لە مرۆڤی هەرزاندا ماندبوون و مکوی لە جواننووسیدا بە کەی ڕەمانەکەوە دیارە، لە لە هەندێک شوێن نەیتوانیوە ئامانجی خەی بپێکی و هەندێک هەڵە سیسرکەئاسا سرکبوون و لەدەستان دەرچوون. لەوانە لە لاپەڕە ٢٥دا دەڵێت: "واتە ئاوودەی تریاک" نەیتوانیوە مرۆڤ لەناو ببات، ئەوەتا مرۆڤ بە دەستی خەی، خەی دەفەوتێنێت. لەرە نووسەر بەرپرسیارییەتی ئاوودەیی تریاکی لە ئێستەی خودی مرۆڤ لابردووە و کەچی خەکووشتن بە دەستی خەی دەکاتە بەرپرسیارییەتی مرۆڤ خەی. لەگەڵ ئەوەی ئاوودەبوون خەی مرۆڤ نافەوتێنێت واتە هیچ مرۆڤێک گەر خەی تریاک نەخوات ئەوە ئاوودە نابێت، هەر بۆیە ئاوودەبوون هەمان خەکوژییە کە مرۆڤ لە ناچاریدا هەڵیدەبژێرێت، بۆیە دەبە مرۆڤ هەر خەیشی بەرپرسیارییەتی ئاوودەبوون هەڵگرێت، نەوەک خودی ماددەکە. یان لە لاپەڕە ٢٦دا هاتووە: دواین توێژینەوە دەڵێت سەتا دەی مرۆڤ سە ڕۆژ لە هەفتەیەکدا وەرزش دەکەن. تەمەنی سەت و دە ساڵە. لەرەدا ڕوون نییە ئەمە ڕەک توێژینەوەیەکی زانستییە یاخود خەیاڵی زانیستییە، گریمان خەیاڵیش بێت ئەمە ڕستەیەکی ڕەزمانی هەڵەیە، سەتا دەی مرۆڤ سە ڕۆژ لە هەفتەیەکدا وەرزش دەکەن. تا ئەرە ڕستەکە باسی کەی مرۆڤ کەچی دواتر کاریگەریی وەرزشەکە بە ئەوانەی وەرزش دەکەن دەبێتە تاک کە دەڵێت: تەمەنی سەت و دە ساڵە. دەبوایە بنووسێت: تەمەنیان سەت و دە ساڵە چونکە لە مرۆڤێک زیاترن. لە ڕووی ناوەرۆکیش هەر هەڵەیە، چونکە تەمەنی دیاریکراو پەیوەندی بە وەرزشەوە نییە، ڕەک بە دیاریکراوی بنووسیت، سەت و دە ساڵی. هەر بۆیە دەبوایە وا بنووسرە: سەتا دەی ئەو مرۆڤانەی سە ڕۆژ لە هەفتەیەکدا وەرزش دەکەن، تەمەنیان سەت و دە ساڵە. لە بەشی ٥ی دووریەکی نەپەوراو، لاپەڕە ٧٩دا بە ڕستەیەک لەسەر زمانی دوو بوونەوەر دەنووسێت، دەنیام جگە لە نووسەر خەی

کەسی تر لەی تەناگات، چونکە نە زمانی زانستییە و نە زمانی کوردی یان هەر زمانێکی تر دەبژێت: "با میتاە بەشدرا با ئارینا با لاسیت" من نازانم پەویستی ئەم تەکستە چییە لەناو دەقەکەدا، لە لاپەڕە ١٠٣ و ١٣١ و ١٧٩ و ١٩٩دا هەمان ڕستەی هاوشێوە هەیە. هەروەها لە بەشی وردبوونەوە لاپەڕە ٩١دا کاتێک تەرمی میتاەی کچی سامی هەڵدەگرن، سامی نایەوێت چاوی لە بکات، بەیە ڕوو وەردەگێڕێت. بە ئەمەش ڕەمانووس دەنووسێت: بەرگە ناگرێت کچەکەی لە بەرچاویەوە ببەن. لە باتیان، چاوی دەبەستە دەرەوە. لەرەش لە باتیان کەیە و سامی تاکە، بەیە ئەمەش هەر هەڵەیە دەبە بنووسرێت: لەباتی، چاوی دەبەستە دەرەوە، چونکە ئەم لەباتییە بە سامی دەگەڕێتەوە کە تاکە نەوەک بە تەرمەکە و ئەوانەی دەیبەن. هەم دیسان لە لاپەڕە ١٧٢دا ڕام دەیەوێت لە لای شووشە دابنیشێت، کەچی شەوشاد دەکات دەنووسە: ڕام چاوەڕێ دەکات پەی بەت بە دابنیشە، لەباتیان، شەوشادی لە دەکات. کەچی شووشە تاکە کەسەکە، نەوەک ژمارەیەک کەس. یان لە لاپەڕە ١٠٤دا سەبارەت بە دایکی سامی دەنووسێت: کووە بووەتەوە و لەسەر کورسییە، سامی دایژوا. دایکی وا دەزانێت پیاسەی پە دەکات. ئەم سەتەیە گشتی ڕابردووی بەردەوامە، دایژوا وشەیەکی ناتەواوە دەبە بنووسەت دایدەژوا، چونکە سامی لەرە بکەری بەردەوامە لە هاژووژتنەکەدا.

دەرەنجام

ڕاستە ئەم ڕەمانە بە تەکنیک و شەواز و ناوەڕۆکی خەیاڵی زانستییەوە نووسراوە، لە بیری ئایینی بە تەواوەتی زاڵە بەسەر ڕەمانەکەدا و دەتوانین بڵێین ئایین وەک دوا سەرچاوە و چارەسەر لە ڕەمانی مرۆڤی هەزراندا لە بەرامبەر بەهیوابوون و بەئومەدبوونی مرۆڤ دیاری کراوە، هەر بەیە بە باوەڕەکی ئایینی پتەوەوە مرۆڤی هەرزان نووسراوەتەوە.

دەشاد کاوانی

“نیشتمانی سارا نیشتمانێکی بێ پێروا و ڕۆمانێکی یاخی” .. دڵشاد کاوانی

ڕۆمانی نیشتمانی سارا ڕۆمانێکی ٤٥٠ لاپەڕەیی کوردییە. کە لە نووسینی ڕۆماننووس میران ئەبراهامە و بە هەر دوو چاپی ساڵی ٢٠١٨ و ساڵی ٢٠٢٠ کەوتەتە بەر دیدگای خوێنەرانی ڕۆمانی کوردی و دەتوانرێت وەک یەکێک لە ڕۆمانە ناوازەکان دەست نیشان بکرێت کە بە تەکنیک و شوازێکی جوان زمانێکی ناوازەیی کوردی نووسراوە و کە باڵایە لە چەژی ئەدەبی گەلانەوە دا.

نیشتمانی سارا وەک ڕۆمانێکی کوردی باس لە کەش و گرفتی ئەو کوردانە دەکات کە لەسەر ئایینی جوولەکە بوون، بە هۆی پاکتاویی ئاینییەوە ڕووبەڕووی پاکتاوی ڕۆگەزیش بوونەتەوە، لە نیشتمانی سارادا مەژوو، ئایین، شەش، ستەمکاری. ئەو چەمکانەن کە ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکە لە جوغزیی دا دەسوڕێتەوە.

هەڕچەندە نیشتیمانی سارا بە زمانێکی بەرزی ئەدەبی نووسراوەتەوە و دەق- سەرد- گەلانەوە، پێکهاتەی سەرکیین بە یەکخستنەوە و بیرهێنانەوەی ڕووداوێکی مەژوویی مرۆیی، کە نووسەر لەزانانە و بە وردییەوە ڕەچەتە نەو ڕووداوەکان و وەک مانافەستێکی تەمار کردن و یاد هێنانەوەی کەم ئایینییەکی کوردی لە بیر کراو بە بیری خوێنەری کورد دەخرێتە ڕوو، کە دەیەوێت بڵێت لە پەشوودا لە سەر زەمینی ئەم نیشتمانەی کوردان، دەرهەق بە جوولەکەکان لە دابەان و پاکتاو، جیاکاری، تاوانکاری، چی گوزراوە، بەمەش نووسەر هەڵکەستێکی بچووکی لەسەر خاکی نیشتیمان بە جوولەکەکان لە سەر ڕووپەڕی کاغەز پیشان داوە.

نیشتمانی سارا بە جەرەک بە دوای ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکە ڕات دەکیشە وەک ئەوەی دەستت لە ڕۆگی نیشتمان گیر بووبێت و ڕەحت بە ناو خاک کەش دەکات، ناتوانی بە ئاسانی دەستبەرداری دیوی دووەمی ناسرییەکانی ناو ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە ببیت. لەگەڵ ئەوەشدا نیشتمانی سارا وەک هەر ڕۆمان و دەقێکی تری ئەدەبی شایانی ڕەخنە لەگرتنە و دەبە بخرێتە ژێر هاوێنەی بینینەکی چەی ئەدەبی و لایەنە شاراوەکان و کەماسییەکانی ببینرێت.

سەرتا ناوونیشانی ڕۆمانەکە دەبێتە پرسیارێکی جددی لای خوێنەر و بەدوای دەزینەوەی هەکاری ناونانی ڕۆمانەکە دا هەرتە دەبە، دواتر

لە بەشی (٦) و لا (٢٤٥) سارا وەک کارکتەرێک دەردەکەوێت، دەتە ناو باس و ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە و کە وەک دایکی جووکانی جیهان و خەزانی ئیبراهیم پێغەمبەر و دامەزرێنەری وەچەگەری جوو دەتە بەر باس.

نیشتمانی سارا لە پێنج بەشی سەرەکی و چەندین بەشی بچووک پێکهاتووە، لە ڕووی گەڕانەوە بەپێی مێژووی ڕووداوەکان ڕیزبەندی بەشەکانی کراوە، سەرباری وردبینی و دیقەت گرتنەی نووسەر، لە زەر شوێن نووسەر لە چەمک و بەکار هێنانی زاراوە دا دەکەوێتە نێو هەڵەوە، هەروەک لە بەشی (١) و لاپەڕە (١٢) هاوتووە " ئەو داهێنانە پاسوانن، بە ئەوەی پەلەوەرەکان بترسێن و و گەنمەکە نەخێن" لەڕە نووسەر لە بەی باندە پەڵەوەی بەکار بردووە، بە ئاگا لەوەی کە کەی ئەو گیاندارە دوو پە و پەڵدارنە دەگرێتەوە کە بەشەکیان تخونی دەغە و دان ناکەون، یان هەرلە داهێ ناترسن وەک قاز و مراوی و وشترمەلیش دەچێتە ئەم خانەیە.

یاخود لە بەشی (٢) و لا (١٤) دا دەڵێ " کوەگەل گیان، لە بازار لەم دوور نەکەنەوە با لەم ون نەبن" ڕۆمانووس وشەی کورگەی لە سەر زاری سلێمان بە کور و برازاکەی حیکمەت و خایم کە تەنیا دوو کەسن بەکار هێناوە، هەرچەندە دوو کەیە و تاک نییە، بەڵام بە ڕوانینی من کورگە کە ئاخەزگەکەی مەگەلە و چەن هەرگیز بە دوو سەرە ماڵات مەگەڵ بەکار نایەت و تەنیا دەگوترێ دوو سەر ئاژەڵ، ئاواش بە مرۆڤ شیاو نییە بە دوو کەس بەی کورگە. بە چارەسەریش ئەمە لە کوردی دا دەڵێین کوەینە ئەمە شیاوترین وشەیە بە ئەوەی بەرنەمبەر کەمەکی کە بەکار بهێندرێت.

لە هەندە شوێن بە ڕیەکەوتن لە بەچوون و دیدگاکانی کارەکتەرەکان دروست دەبە هەروەک لە هەمان بەش و لا پەڕەی سەرەوە لەسەر زاری خایمی منداڵە جوو، کە دەیەوە جیاوازیی چینایەتی و نەوان پەیەوانی ئایینی لە ناو کورد دا نیشان بدات کە دەڵێ " هەرچەندە تا ئەمڕۆش لە خەیاڵی خەمدا بەردەوام ئەم پرسیارە لە خەم دەکەم، ئایا بەچی بە مەزەندەی مامە سلیمانم ئەمەی منداڵانی جوو جیاواز بووین لە منداڵەکانی تری ئەو شارە؟ " بەم ڕستەیەی "تا ئەمڕۆش لە خەیاڵی خەمدا" بەمان دەردەکەویت ئەمەی خایم سەردەمی نوە و گەورە بوون و گەنجیەتیی خایمە، کە بیرەوەری منداڵی خەی دەگێڕێتەوە بەڵام هەر خەشی دواتر لە لا (١٧) ئەژە لە دوای قوتابخانە بە غاردان دەچوونەوە، چونکە منداڵانی هەر دوو گەڕەک بەردیبان تەدەگرتین تا گەڕەکی جوولەکان دوامان دەکەوتن و دەگەیشتەوەی زەربەی ژن و پیاوی گەڕەکیش بەشداریان دەکرد. ئەمە تەنیا بە هەی ئەوە بووە کە ئەوان جوولەکە بوون یان لە لا (١٩- ٢٠) وای دەیخاتە

ەوو کە ماوەی یەک ساڵ لەگەڵ منداڵەکی هاوپەی قوتابخانەی سەرەتایی لەسەر یەک ڕەحلە و کورسی لە تەینشت یەکەوە دادنیشن، کەچی بە هەی جیاوازی ئایینییەوە یەکتر نادوێنن تەنانەت دەڵێ " بەردەوام بیرم لەوە دەکردەوە ئاخە چی روو دەدات ئەگەر شانم بەر شانی ئەو کوڕە موسڵمانە بکەوێت" کەواتە ئەو دەبە هەرزوو جیاوازیی ئایینییەکەی خەی لەگەڵ زارەیەکی موسڵمان بینیەت و نەوەک بە ئاگایی خەی نیشان بدات.

دیسان لە لا (١٩) کاتە فواد مەعروف رازی نابەت لە تەک خایم منداڵەجوو دابنیشێت بەم هەیەوە بە دەست مامەستا لەدان دەخوات و دەنووسە " ناچار بوو گوەی گرت و بە دەستەکەی تری دوو شپازلەی توندی کەشا بە بناملیدا و بە زەر لە تەنیشتی منەوە دای نا" لیرە من نازانم ابراهام مەبەستی بناملیدا کوەی جەستەیە! بناگوە ەووەتە و پشتمە مل دواوەی ملە و گەردەن پیشەوەی ملە، چەناگە یان زەچەنە سەری گەردەنە و سینگ خوارەوەی ملە، بەڵام سەیر لەوە دایە نووسەر بناگوە بکاتە مل، گەر مەبەستی هەمان گوە بە ئەوە هەڵەیە گوە بەملەوە نییە بەسەرە وەیە، گەر مەبەستی سەروەی تەنیشتی مل بە دەکاتە سەر، یان مەبەستی خوارەوەی مل بە دەکاتە شان. کەواتە بە هەموو پەوەرەک بنا مە وشەیەکەی هەڵەیە و لە پەکهاتەی جەستەی مرۆڤ دا نییە.

هەروەها لە لا (٢١) دەنووسە " ئەوەندەم نەزانی فواد لەبەردەمم پەیدابوو" لەرەشدا دەبەت بنووسرە ئەوەندەم زانی واتا کەمەک زانیاری لەسەر پەیدابوونی بەردەستە نەوەک هیچ نەزانین. پاشان لە لا (٢٩) هاتووە کاتە مەلا کوەر دەیەوەت جوولەکەیەک لە ناو قەڵای بکاتە ئیسلام لەسەر ئەوە دارکاری دەکات کە نازانە شایەدوئیمان بە، ئەمە نالەژیکییە، ئیسلام نەبوون کافییە بە ئەوەی کە ئاسایی بە کەسەک نەزانە شایەدوو ئیمانی ئیسلامی بەنە.

لەلایەکی تر لە لا (٣٠) وادەخاتە سەر زاران " ئەوە مەلا ئەبوبکر ئەفەندی مانگەکە بە ئەستەمبەڵ چویتە، " هەرچەندە نووسەر زەر شەوە زار و بنزاری شارەزایانە بەکارهەناوە، بەڵام ئەم ستەیە هەڵەیە دەبە بنووسرە : ئەوە مەلا ئەبوبکر ئەفەندی مانگەکە بە ئەستەمبەڵ چووە، یان چەتە ئەستەمبەڵ. لە بەشی (٤) و لاپەرە (٣٧) و لە کەی شوێنکانی تر لە بەی ڕەژی دواتر ڕەژی دوایی بەکاردێنت ڕەژی دوایی لە کوردی دا لە بەرانبەر (یوم القیامە) ڕەژی پەسان یەکلابەتەوە، بەمەش تەکەڵاویەکی کردووە کە لە بەرژەوەندی دەقەکە دانییە.

دیسان لە بەشی (٥) و لاپەرە (٤٣) و چەند شوێنیکی دیکە، وشەی عەمبار دەسوە دەیکات بە عەمار بەمەش لە ناوی شوێنی هەڵگرتنی

کۆلۆپێل دەگێڕێت بە ناوی عەماری کەسی عەرەبی کە بە مرەڤە و لای خوێنەر تێکڕا دەبەت. ئەمجارە لە لە بەشی (٧) و لاپەڕە (٥٦) دەنووسە " ئەوانەی تر دوای جەن خەرجی چوونە حەجیان بە کرا" لەڕەش هەمان کەماسی دەتە بەر چاو کە خەرجی چوونە حەج ناکرە بەکو سەرف دەکرە، یان خەرج دەکرە ئەم ستەیشیان هەر هەیە. یاخود لە لا (٦٢) دەڵێ " دوای ئەوەی دوکانەکەیان گرت" لەڕە نووسەر مەبەستی لە گرتن داخستنە، گرتن واتە دەست بەسەرداگەین، یان بە کرە گرتن دە، بەیە دەبووایە لە بەی گرتن بنووسە داخستن.
بەهەی زاڵ بوونی هەستی نووسەر بەسەر ئەبستکرات و گەانەوە لە دەقدا، نەیتوانیوە بە تەواوەتی مشتومالی نەو ناوەک بکات، بەمەش زیاد لە پەویست ەوداوەکانی گەورە کردووە و دەبووایە نووسەر هەستیارانەتر مامەەی لەگەە ناوەکی ەمانە کەدا کردبووایە، چونکە لە ئەگەری وەرگەانی نیشتمانی سارا بە سەر زمانەکانی تر، کورد زەر بەەبەری و وەحشیەتگەری نیشان دەدات، ئەمەش هەم ئەرکیکی ئەخلاقییە و هەمیش ەوداوەکان دوورن لە ەاستی. بە نمونە لە بەشی (٩) و لاپەڕە (٩٢) سەبارەت بە ستەمکردن لە جوولەکەکان لەسەر زمانی پەلاکی مەردی پوری خایم دەنووسە " چوار جووی لە ەەگای کەرکوک بەدەستی هەموەندییەکان ەووت کرانەوە و پاشان سەر بەان" یان لە لا (٩٩) حاخام دەگەەتەوە کە مەلاو فەقەکان ئەلیاسی برازایان سەربەی. بەمەش هەموومان دەزانین سەربەین تا هاتنی کولتوری تووندەەوی ئایینی لە نەو فەرهەنگی کوردا نەبووە.
هەرچەندە دەبەت لایەنە جوانییەکانی ناو ەەمانەکە فەرامەش نەکرە، وەک ئالیکاری سەفی و دەروەشەکانی سلیمانی و بەهاناوە هاتنی جولەکەکان کە بە وردی لە لا (٢١٩) نووسەر باسی پەکەوە ژیانی کردووە، لە شاری سلەیمانی شایانی هەەوەستە لەسەر کردنە. بەەام کاتە گانجەکی مەسیحی لە سوریاوە بە خوەندن لە لا (١٧٤) بەسەلامەتی ئەم هەموو ەەگایە دەبەە و دەتە شاری سلەیمانی لە گەراجی شاری سلەیمانی ەووت دەکرەت و هەموو شتەکی لە دەدزن. ئەوەی کە زەر نیگەرانی کردم بەکار بردنی وشەی زەرینەیە بە شارەک کە نووسەر لە لا (٣١٣) دا باس لە هەەدانەوەی گەەی جوولەکان دەکات کە باهاندانی حکومەت بەوەی پەوپاگەندەی بوونی زەە و زوی لەنەو گەەکان بەاو کردەتەوە، بەیە خەەکی شاری سلەیمانی دەخاتە داوی حکومەتەوە و دەنووسە " زەرینەی خەەکی شاری سلەمانی وەکو شارو گوندەکانی تری عەراق، شەوان درەنگ بە پاچ و خاکەناز دەهاتن و یەک یەک گەەکانیان هەەدایەوە" بەمەش ناوەستە دەڵێ " گەەی وا هەبوو زیاتر لە دەجار ژەراو ژور کرابوو" ئەمەش ناهەقییە بەرامبەر گەلەکی ستەم لەکراوی وەک کورد، بەتایبەت شارەک کە بەسەری

دابب□ت. لە بەرانبەریشدا کە سلەمانی مامی خایم دەچەتە بەغدا لەوە دە□□ گورگ و م□□ بەیەکەوە ئاویان دەخواردەوە، گەر ئەم دەقە لە نووسینی نووسەرەکی عەرەب و یان فارس و تورک بووایە بەو پە□ی فاشستی و □اسیستی نەتەوەیی دژی کورد لە قە□□م دەدرا.
هەروەها لە لا (١١١) لەیەک تەکستدا دوو هە□□ دەکەویتە بەر دیدگا هەروەک نووسەر دەبژێ" چاوی لە داچەیم و توند لا □انی گوشیم، لەژێر لەوەوە و بە گوەمدا چپاندی، ئای لە کوەتە قوەت بەسەر، " من جارە نازانم چاو چەن دادچە□ پەوست بوو بە□ دەنووقە یان چپاند، لە کەتایی □ستەکە چەندین جار هەنام و بردم لەی تەنەگەیشتم مەبەستی نووسەر لە کوەتە چییە؟ ئایە مەبەستی وەاتی کوەتە یان لە کوە! واتە بە کوە چووی.
لە لایەکی ترەوە لە بەشی (١٢) و لاپەرە (١٢٥) خایم لە سەر نەخەش بوونی هاوژینەکەی دا وادەخاتە □وو " کەتانی خوشکم بە □□ژدا خزمەتی دەکرد و منیش کاروباری دوکانەکەم بەرەوەدەبرد" لەم تەکستەش دا بە □□ژ هە□□یە دەبە بنووسرە لە □□ژ دا.
سەبارەت بە هاسەرگیری نەوان حەمەجانی موسەمان و ساشای کچە جوو لە لا (١٣٧- ١٣٨) هەرچەندە کە حەمەجان کە داوای دەستی ساشا لە باوکی دەکات، سلەمانی باوکی ساشا مەرجی ئایین گە□ین بە حەمەجان دادەنەت و حەمەجانیش رازی نابەت شین و واویلا بە لە دەست دانی یەکیان دەکات، ئایینەکەی یان عەشق. دواتر بە ئەوەی نووسەر □وونی بکاتەوە حەمەجان چەن ساشا دەخوازە، ئایا حەمەجان دەبەتە جوو یان هەر موسەمانە، چونکە لەهەموو هە□وەستەکانی لەگە□ مالی خەزووران و تیرەکەیەتی، کەچی هەر بە موسەمانی ماوەتەوە، لە کاتە هەموو هاوسەرگیرییەکی نەوان دوو ئاین بە تایبەتی ئیسلامی لەگە□ ئەوانەی تر لە کەمە□گای ئەمە □وونادات تەنیا بەگە□ینی ئاین نەبە، گریمان حەمەجان بە کچە جوو بووبەتە جوو، لەو سەردەمە وەک ئەو وەنای دەکات، زیندوو مانەوەی لە شوین و شارەکەی خەی بە ئاسایی مەحا□□.
هەم دیسان لە لا (٣١٦) سەبارەت بە تەکچوونی باری دەروونی سارای ژنی سالار کە شەو هەردەستەتەوە و دەست دەخاتە سەر دەمی ئا□□نی کوەی و دە □□ " دەستی برد پشتیەکەی خەی بەدەستەوە گرت، بەسەر ئارەنی کوەیدا نووشتایەوە و توند پشتیەکەی لەسەر دەموچاوی کو□□کەی دانا و هەر دوو دەستی توند لەسەری راگرت، چەند هەناسەیەک ئارەنی بەدەنگ کرد" بە هەموو پەوەرەک دەبە دایکی ئارەن کەرپەکەی خەی خنکاندبە، بە□ام نووسەر ئارەن بە زیندووی دەهە□□تەوە و بە ئەوەی هیچ سەرە داوەکی ئەم خنکاندنەی بە دەستی دایکی بخاتەبەر باس.
ئەوەی زەر سەرنجی □اکەشام لە بەشی سەیەمی □□مانەکە یادداشتەکانی

سارا لە لا (٣٥٠ – ٣٦٦) بە دوانزە بەش زەر بەجوانی یادداشتەکانی سارا بەشێک لە گرەچنەکانی ناو ڕۆمانەکە دەکاتەوە. ئەوەی ماوە بڕۆم ڕۆمانی نیشتمانی سارا ڕۆمانەکە دەرخستەی بیری یاخیی بووی نەو کەمەڵگای کوردییە.

ڕۆمانی میدیا وەک یەکەم ڕۆمانی عیرفانی خەماڵی خەی دەنووسەتەوە ... دەشاد کاوانی

ڕۆمانی میدیای یەکەکە لە ڕۆمانە نایابەکانی ساڵی دووهەزار و بیست، وەک ڕۆمانێکی عیرفانی بە یەکەم جار خەی دەخزێنێتە نەو کتێبخانە و ئەدەبیاتی ڕۆمانی کوردی، کە نووسەری ئەو ڕۆمانە ڕۆمانووس هەشەنگ شێخ محەمەدە دوای دوو ڕۆمانی تری نووسەر، میدیا دەتە نەو جیهانی نووسینی ڕۆمانووس و بە خوێنەرانی کوردی ئاشنا دەبێت.
ئەوەی ئەو ڕۆمانە لەوانەی پێشووتری و تەواوی ڕۆمانەکانی تر جیا دەکاتەوە، زمان، تەکنیک، ناوەڕۆکی فەلسەفی عیرفانی ڕۆژهەڵاتیانەی هەیە، کە پێشووتر لە ئەدەبیاتی کوردیدا عیرفان تەنیا لە ژانرەکانی شعر و پێخشان و لەکەینەوە دەبینرا. وەلە هەشەنگی شێخ محەمەد پایەیەکی تری ئەدەبی عیرفانی بە نووسینی ڕۆمانی کوردی دامەزراند.
زەر جار بە هەی هەندە خوێنەری قیچکەتەنگ لە تەگەیشتنی هەزری ڕۆخنەیی ناچار دەبین ئەوە ڕوون بکەینەوە، کاتە هەر دەقێکی ئەدەبی دەکەوەتە بەرچاوی ڕۆخنەیی لەکەڵەر و ڕۆخنەگران، ئەمە باشی و جوانی دەقەکە دەگەیەنە کە خەی دەرگای ڕۆخنە بەسەر خەیدا واڵا دەکاتەوە، هەرگیز مانای لاوازی و کورتهێنانی دەق نییە، لەم سەنگەیەوە من بە چاوێکی ڕۆخنەیی لە میدیا دەڕوانم و سەرنجەکانم دەخەمە ڕوو.

بە ئەوەی لە فەلسەفەی نووسینی ڕۆمانی میدیا تێبگەین دەبە سەرەتا خوێنەر هەرسە کتێبی چاپکراوی نووسەر، (١. کتێبی حیکمەتی ئیشراق.

٢. خوێندنەوەی کتێبی حیکمەتی ئیشراق. ٣.فریشتەی سوور) بخوێنیتەوە، ئینجا لە کەد و رەمزەکانی ناو ئەمانەکە حاڵی دەبێت، هەروەک نووسەر خۆشی لە لا (٥٤) و (٥٨) و (٥٩) و ئاستەخە باسی کتێبەکان دەکات و لە لا (٦٠) بەتەواوی دەچێتە سەر تیۆریەکانی سەهروردی و دەگەڕێتەوە بە دەقی ئیشراق. چونکە ئاسان نییە بتوانین بە گەڕانەوە بە ژێدەر و چاڤکانی پێشوو، بە ڕوونی لە پاشخانی فەلسەفی عیرفانی سوهرەوەدی کە چەندین سەدیە بەوەتە جێگای مشتومە و لێکدانەوەی جیاواز، سەردەری بکەین. هەرچەندە لە زەربەی ڕووداوەکانی ناو ئەمانەکە نووسەر ترسی ئەوەی لە نیشتووە، بەیە تارادەیەکی باش ئاسانکاری و ڕاڤەی بە کردووە، بە ئەوەی خوێنەر تووشی هەدەمەی تێنەگەیشتن نەبە و چەژی ئەمانەکەی لە کیس نەچێ. بەڵام بە دیدگای من ئەمەشیان هەردوو لایەنی ئەرێنی و نەرێنی هەیە، چونکە بەچاوەوونی گەلە جار تەمبەڵی بە گەڕان بە دوای دەزینەوەی مەبەستەکان لای خوێنەر دروست دەکات.

ناوی میدیا

هەڵبژاردنی ناونیشانی میدیا بە ئەمانەکە، مەبەستی نووسەر گەڕانەوەی عیرفانە بە جوگرافیایی میسۆپتامیا و جارێکی تر بە کوردیکردنەوەی تەسەوف و عیرفانە. لە پاڵ ئەوەشدا ناوی کارەکتەری دەخوازێکەی مانی پاڕەوانی سەرەکی ناو ئەمانەکەیە، بەڵام بەڵای منەوە بە ئەو ئەمانە فەلسەفی و عیرفانییە، ناوێکی لاوازە و دەبوایە ناوێکی عیرفانی و ئەدەبی لە بنابوایە زیاتر لە خزمەتی ئەمانەکە دا دەبوو.

زمان لە میدیا

سەرباری ئەوەی ئەمانەکە پڕە لە وشە و تەکستی فکری و فەلسەفی کە بەزمانێکی ئەدەبی بەرز نووسراوەتەوە، ئەمانووس زمانی کوردی پاراوە و شارازەییەکی زۆری لە زماندا هەیە، بەڵام ئەمانەکەی پڕە لە وشە و زاراوەی عەرەبی ڕووت، هەرچەندە ئەمانەکە عیرفانییە و زمانی عیرفانیش زمانێکی ئیسلامییە و عەرەبی بەسەریەوە زاڵە، بەیە نووسەری ناچار کردووە پەنا بە چەمک و زاراوەی عەرەبی بەرێت، لە گەڵ ئەوەشدا زەدەتر لە پەویستی پەنای بە بەکار بردنی وشەی عەرەبی بردووە کە بە بینینی من ناپەوست بوون هەر بە زانین، لا (٢٠) دەنووسە "پیرەز و موقەدەس" لەرە موقەدەس هەر پیرەزییە و جگە لە درەژکردنەوە، هیچ جوانییەکی بەدەق نداوە. یاخود لە لا (٢١) "ئیقلیمی هەشتەم" دەکرا و ئەکتر دەبوو بنووسە هەرەمی هەشتەم، دەیان و بگرە سەدان وشەی تری هاوشێوەی ئەوانە. لەرە من ئەوەی

گەرەکمە بە وردی لەسەری بوەستم کاریگەری زمانی فارسی و بەکارهێنانی وشەی فارسی وەک خەی لە ڕەمانی کوردی بە ڕەوا نابینم، وەک هەردوو وشەی گوڵە محمدی بەکارهێناوە کە گوڵە محمدی فارسییە و بە کوردی دەبێتە گوڵە هەر، هەرچەندە نووسەر بە ئەنقەست بە ئاماژەکردن بە ناوی پێغەمبەری ئیسلامی بەکارهێناوە و ئەمەیان جوانە، بەڵام لە شوێنی تریش چەند بارە دەبێتەوە. هەروەها لە لا (٣٦) لە هەموو ڕەمانەکەدا نووسەر وشەی بەرابەری فارسی بە بەرامبەری کوردی بەکار بردووە. خەمان دەزانین کورد و فارس پلکزان لە زمان، بەیە گرنگە (م)ی کوردی نەپەڕێ.

هەرچەند ڕەمانەکە خاڵی نییە لە وشەی ڕەسەن و جوان. زەر وشە و زاراوەی شیرین و نەزانراوە لای خوێنەر لە نەویان هەردوو وشەی چەواژوو لا (١٢٩) بە زیادکردن و باڵاگرتنی گەنم و لا (١٣١) دەمزەردە بە کوتانەوەی ئاسنی سوورکراوەی نەو کورە بەکاری هێناوە. بەیە نووسەر توانیویەتی گەمەیەکی زەر جوان بە وشە و زاراوە و واتاکان بکات، بەڵام لە هەندە شوێن کورت دێنی وەک لە لا (١٢٣) دەنووسە "بانی خانووەکە هەمووی داررژ کرابوو، سەرەوشی خەڕژ بوو" ئەم ڕستەیە دوور درژە بەیەک وشەی کوردی تەواو دەبوو کە بنووسە "خەربان بوو" یان لە هەندە شوێن وشە دەسوێنە وک ئەتەمبەل دەکات بە "تەمبەل" هەرچەندە ئەمەش بیانییە و خوازراوە، وەلە لە کوردیدا وەک خەی بەکاردە یان دەگوترە ترومبەل، بەمەش ئەم داتاشینە لە هەردوو زمان دووری دەخاتەوە. (ئەتەمبەل) هەرچەندە ئەسەی ناوەکە بیانییە و بەیە بە زەر شەوە گە دەکرەت، دەکرە بەڵین هەموو شەوەکان راستن، چونکە کەدەنگی لەسەر نییە، بەڵام من لە نووسین دا لادانی بە باش نازانم.

گەڕانەوە لە میدیا

تەکنیک و گەڕانەوە لە ڕەمانی میدیادا دەتوانین بەڵین ڕەچکەیەکی تایبەتی و زەر دەگمەنی گەڕانەوە لای نووسەر پەیدەو کراوە، ئەمەش ڕەنگی باڵای هەیە لە جوانکردنی میدیادا، کە لە سە بەشی سەرەکی و هەشتاو سە بەشی لاوەکی پەکهاتووە. سەرەتا نووسەر لە ڕەگای عەبدولعەزیز دەبێتە گەڕەوەی هەمووشتزان و بە باسی تەکیە و خانەقا و کەی زکری تەسوفی دەکەوێتە گەڕانەوە. لە بەشی ژمارە (٢) یەکەاست مەشکی خوێنەر بە کوتکەکی سەرپان دەکوتێتەوە و دەنووسە" دەیزانی هیچ دادی نادات، بەیە بە چەقەکە هەڵکە گوونی ڕاستی خەی بەیەوە! لە تاو ئازاری جەستەی هاواری کرد و بە خەی وت: (ئەی خەسیوی ناپاک هەقەمست بێت!) بەم تەکست و بەشە کورتە گەڕانەوەی

دەگاتە ترۆپکی تەسەوفی و توانەوەی خود لە عیرفان و نووسەر گەرەکییەتی باسی چەمکی رابیعەی عەدەویی و حەسەنی بەسری و لە نموونەی نەی و مانی دووبارە بکاتەوە، لە تەکنیکیشدا پرسیارەک بە خوێنەر دروست دەکات، کە وەڵامەکەی لە لا (٦٠) و بەشی (٥٩) زەر بە جوانی گرەچنی ئەم ڕووداوە دەکاتەوە کە کە هەڵکەی گونی بەی و بەچی بەیویەتی.

کەی گەڵانەوەکانی لەیەک ئاست یەک زمان و شوێن و کات و گەڕەوە ناوەستە، بەڵکو لە گەڵ بەشەکان گەڕەوە و بەگەڕەوەکان دەگەڕێن. نموونە لە بەشی (١) تا بەشی (٣) و لە یەک لاپەڕە گەڕەوە لە ئازیز دەبەتە مانی و لە زەربەی بەشکان تەنانەت بە یەک ڕستە گەڕەوەرەکان لە یەکەک بە یەکەکی تر دەستاودەست دەکرێ، ئەمەش تەکنیکەکی تا ڕادەیەک بە هەزە. وەلە لە بەشی (٣) گەڵانەوەی وردەکاری شەوی بووک و پەیوەندی زاوایەتی و ژن و مەردایەتی دایکی مانی و مەلا عبداللە ی باوکی کە بە ئازیزی هاوەڵ گەڵاوەتەوە، دوو کەماسی دەبینرێ یەکەم وەک خەی لە سەر زاری ئازیز دەڵێ کە دایکی مانی کەسەکی شەرمنە و دەنووسێ " من دەمزانی دایکی مانی، حورمەت و حەیای هەموو مەلاژنانی هەڵگرتووە، لە ڕووی نایەت قسە لەم بابەتە بکات...) پرسیارەکە ئەوەیە مانی ئەم زانیارییانەی لە کە وەرگرتووە؟ خە ناشە باوکی خەی بەی گەڵابەتەوە کە لە شەوی زاوایەتی چەن لەگەڵ دایکی دا گوزەراندوویەتی، هەر بەیەشە سەرچاوەی زانیارییەکانی مانی بە نادیاری ماوەتەوە، خاڵی دووەم لە خوارەوە دەخەمەوو.

ناوەڕۆک و فۆرمی میدیا

مانی میدیا ناوەڕۆکەکی هزری بە هەز و لەوانلەو لە مەعریفە و وروژاندنی تەزە فەلسەفی و عیرفانی و باڵا بوونی مرۆڤدەستی و هیومانزمییە، تاکە مانەوە لەو مەمانە عیشقە کە عاشقبوون بە مرۆڤ و خودا و هونەر و حەز و خەشەویستی ژیان، دەبەتە ناوەڕۆکەک زاڵ دەبە بەسەر دابەان و ڤە، دووری و جیاوازی کارەکتەرەکان. هەروەک لە بەشی (١٠) مانووس زەر فەلسەفییانە دەچەتە نەو فەرم کە لە لا (١٠) ئەژە " لە ڕاستیدا دەانی کوەر، وەک ئەو فتیلانەن، کە لە جیاتی ڕەن بە ئاو تەکراون. هەرچەند هەوە بەدەیت ئەم فتیلانە داگیرسەنی هەرگیز داناگیرسەن" چەندین تەکست و دەقی جیاوازی لەم جەرە دەکەونە پەش چاو. یان لە لا (١٤٩) سەبارەت بە ڕەنگی چاوی مانی کە چاوەکی شینە و چاوەکی زەردە زەر جوان دەنووسێ "خوا بەو دوو چاوەو بە تەی ئەفراندووە؟ بە ئەوەی نیوەی جیهان بسووتێنیت و نیوەکەی تریشی بکوژێنیتەوە! سەرئەنجام نە ئاگرەکە دەتوانێت هەموو

جیهان بسووتێنیت و نە ئاوەکەش دەتوانێت هەموو جیهان بکوژێنیتەوە" لەڕدا نووسەر گەڕکیێتی پەمان بیژێ ئەو هەر مرۆڤ دەتوانێ ژیان بکات بە بەهەشت و بشیکات بە دەزەخ، واتە بەختەوەری ئایندەش هەر لەدەست و چاو و بینینی ئەمدایە، کە هەردوو دونیا و دوارۆژ هاوتا دەکات بە بینینی خودی مرۆڤ.

لە پاڵ ئەوەش لە ناوەڕۆکیشدا لە هەندێ شوێن و هەندێ وشە و ڕستە سرک دەبێ و بە لووسی لەدەستی نووسەر دەردەچن و بەسەریدا تێپەڕ دەبێ، وەک لە لا (١٠) دەنووسێ " لەوە وەک تەمەتبارەک و تاوانبارەک بپاڕێتەوە، تا مەعشوقەکەی ئاوەکی لەبداتەوە و میهرەکی لە گەڵدا بنوێنێت" لەڕە و لەم گفتوگۆیەی سۆفییەک لەگەڵ دەردەدەی بە خودای خۆی دەردەخات خۆ بەتاوانبار زانین زۆر ئاسایی و ئەو پەڕی گەیشتنە بە تەسەوف و خۆنەویستی. بەڵام بە وشەی تەمەتبار لای خوا نووسەر دەکەوێتە هەڵەیەکی هەزری عیرفانی چونکە، تەمەت گەتیە، بەسەر دابینە، هەروەک پەوەرە یاساییە باوەکەی کە هەیە دەڵێ: تەمەتبار تاوانبار نییە، تا تاوانەکەی بەسەردا ساغ نەبێتەوە. بەمەش هەموو خودەک بەوە دەزانێ کە چ گوناهەک دەکات و هیچ شاراوەیەک لای دادگای خودای نییە، کە بەندەکەی پێی وابێ تەمەتبار کراوە بە کارەک کە خودا پێی نەزانێ. بەم جۆرە بە هەردوو ڕووی دوو پەوەری گشتی هەیە لە ڕاستی خوادا پاک و ناپاک، باش و خراپ، زانا و نەزان، ئاگایی و بە ئاگایی، ڕەناکایی و تاریکی، بەیە چەمکی سەهەم لە عیرفاندا نییە.

هەروەها لە لا (٢٠) "... تەفانی گەواڵە هەورەکی بەهاری دادبارێتە سەر درەختەکی سەوزی تەڵی تەنو" لەڕە درەختەکی سەوز نیشانەی تەر ئاوییە نەوەک بە ئاوی، چجای ئەوەی کە دەڵێ تەڵی تەنو ئەمە هەرگیز یەک ناگرێتەوە، گەر تەڵ بە واتە ئاوی لە بن کراوە ئەی چۆن تەنوە! باشتر دەبوو لەڕە نازاوی بە درەختەکە بەکارهەنابووایە کە بە تەواوی مەبەستی نووسەر بەدەستەوە دەدات، یان ئەوەتە تەنیا تەنوەکەی لابدا بوایە گرفتەکەی چارە دەبوو.

لەلایەکی دیکە لە لا (٣٨) دەنووسێ "سەرزەمینی خواوەندەکان" پەرستەوەکان سەرزەمینیان نییە، ئاسمانیان هەیە، بەکو پەرستشکارانی خواوەندەکان لەسەر زەمین دان، لە هەموو ئایینەکان و تەنانەت بتپەرستەکانی قورەیش کە بتیان دروست دەکرد، بە ئەوەی لە خوای ئاسمان نزیکیان بکاتەوە، نەوەک ئەوان خودای سەر زەوی بن، نە خواکانی هونەری یەنانیش لە ئەفسانەی یەنانی لە ئاسمانی ئەلەپیک بوون نەوەک زەوی.

کەچی لە لا (٤٢) کاتە لەسەر زاری ئازیز باسی خۆن گەانەوەی خۆنەکی مەلا عبداللەی باوکی کە بە مانی کوەکەی خۆیەوە بینیویەتی بە شەخ محمدی باوکی ئازیزی گەاوەتەوە، هەر لەسەر زاری شەخ محمد کە بە ئازیزی دەگەتەوە دەە " مەلا محمد تائیرە قسەی کرد، و چاوی پەی ئاو بوو. جارەکی دی باسی ئەو خۆنەی نەکردەوە" ئەمە شەخ محمدە و باسی خۆونی مەلا عبداللە دەکات، کەچی ناوی مەلا عبداللە دەبە بە مەلا محمد واتە هەمان شەخ محمد بەوەتە مەلا محمد لە بەی ئەوەی بنووسرە مەلا عبداللە.

لە لایەکی ترەوە لە لا (٧٥) دا ئەمە خراوەتە ەوو " نوور بە ئەوانە دادبەزەت، کە دەمرن ناچنە گەەوە" ئەمە دیدگایەکی گشتییە، کە هەموو مردووەک دەچەتە گەەوە وە جا گەر ئەو کەسە ئەولیا بەت، یان دووەوو و گاور، چونکە جەستە بە گەە و ەح بە فەین، ئاسایی بوو کە بەە نوور بە ئەو کەسانە دادبەزە، کە بەجەستە دەمرن و ەحیان ناچەتە گەەوە. هەرچەندە ئەمە لە تەگەیشتنی دەقەکی سورەوەردی هاتووە، هەروەها تەگەیشتنی هایدەگەر بە مردن و دوای مردن و پەینەوە و بە دوای مردن، کە چەمکەکی زەر قووەی فەلسەفی و سەفیگەرییە. لەرەدا خودی مرەق، ئەو رەوانەیە کە لەجەستەدا غەریبە و بە مردنی ئازاد دەبەت و ئەم دونیایە، وەک ئاسەیەکی ئەخلاقی، بەجەدەەت و لە گەەدا، جیهانی ماددی ئاسە نابەت، بەەکو دەرباز دەبەتە جیهانی بەرزەک. هەروەها پەوەندی بە فکرەی دەنادەنیی بوودیش هەیە، کە دوای مردنی جەستە، رەوان دەچەتە لەشی گیانەوەرەک یان شتەکی دیکەوە و ناچەتە گەەوە، بەەام بە گشتی گەە مالی جەستەی مردووە.

هەم دیسان لە لا (٩٦) لەسەر زاری مامەستا یونس بە مانی دەە "بەیە منیش وەک دایکت دەەم، پەویستە تە لەگەە میدیا شوو بکەیت!" شووکردن بە ئافرەتە نەوەک پیاو، لە کوردیدا بە هیچ پیاوەک ناەن بەە شوو بکە، بەەکو پەی دەەن ژن بەنە و بە ژنیش ئەژن شووبکە، کە ئەم شووەی زیاتر لە چوار جار بە مانی بەکاری هەناوە کە پیاوە. لەەرەش نووسەر بە ئەنقەست شەوزارەکی کرمانجی باکووری هەبژاردووە، کە شوو بە پیاویش بەکاردەنن، کە مەبەستییەتی کە شووکردن وشەیەکی کوردییەکی کەنە و زیندوو بکرەتەوە، بەەام نابە نووسەر ئەمەی لە بیر بچە کە نووسەر بە خوەنەری کوردی سەرانی دەنووسە.
لە کەتاییدا نیازمەندم ئەمە بەەم وەک ئەلبەر کامە لە کتەبی بیرەوەرییەکانیدا دەە "گەر بتەوە بەبیتە فەیلەسوف ئەوە بەە

ڕۆمانێک بنووسێ" هەر بۆیە منیش دەڵێم نووسینی ڕۆمان ژانرێکی هێندە سەخت و قورسە، زۆر جار نووسەر تائاستی شێتبوون لێگەڕێ جیهانی خۆیاڵی خۆیدا دەبات.
سەرباری ئەوەی دەستبردن بە نووسینی ڕۆمانێکی فەلسەفی، فکری، عیرفانی کارێکی ئاسان نییە، بەڵام دان بەوە دادەنێم لێگەڕێ بوونی هێندە تێبینی و سەرنج، بەڵام هەشەنگ شێخ محەمەد لە نووسینەوەی میدیا دا زۆر سەرکەوتوو بووە.

دڵشاد کاوانی

ژنێکی منگنی شەرزاد حەسەن ... دڵشاد کاوانی

"گرنگی ئەدەب لەوەدایە لە شێوەی شێاب وایە، تا کێنتر بە بایخدار تر دەبێت"

شەرزاد حەسەن چیڕۆکنووس و ڕۆمانووس یەکێکە لە نووسەرە زلهێز و پایە بەهێزەکانی ئەدەبیاتی کوردی کە لە نەوەکانی دوای حەفتاکان وەک ڕۆژێکی پەشنگدار لە دونیای ئەدەبی کوردیدا دەرکەوت، هەموو نووسەر و خوێنەرانی سەردەمی خۆیی و دوای خۆی بە تەنیایی و گوێی ڕێش و حەسار و سەگەکانی باوکم تووشی شۆک کرد.
گرنگی ئەدەب لەوەدایە لە شێوەی شێاب وایە، تا کێنتر بە بایخدار تر دەبێت، هەربۆیەشە قسەکردن و خستنە بەر شنەبای نووسین لەسەر بەرهەمەکانی ئەو نووسەرە نە لە سەردەمی خۆیی و نە لە دوای خۆیی وشکی نەکرد و خووەی ڕووباری ویژەیی بەوەتە وزەی گەڕانی ئاشی سەدان نووسەر و ڕەخنەگری ئەدەبی کوردی، وەلە کەمن ئەوانەی بووەری ئەویان کردووە کە بە چاوی ڕەخنەیی جددی لە دەقەکانی بەوانن ئەمەش ئەو کەماسییەیە کە لە ڕەخنەدانی کوردیدا کەلەنەکی گەورەی دروست کردوە. من خەم قەرزاری ئەدەبیاتی ئەو پیاوەم هەرگیزیش نەمشاردەتەوە کە لە دایکبوونی من سەرچاوەی دایکدانی ئەدەبی مەزنی شەرزاد حەسەن و نەوەکانی ترەویە، تەنانەت خەڵاتی باشترینی ئەدەبی گەنجانیشم لەسەر دەستی ئەوەوە وەرگرتووە. بەڵام ئەمە

نابەتە ئەوەی کە هەرگیز نەتوانم یان خەم بگرخەنم لەو پرسیار و ڕەخنانە کە سەبارەت بە دەقەکانی یان هەردەقی نووسەرەکی تر لام گەالە دەبەت، خەم ببووەرم.

من لەبەرەو دەمەوەت لەسەر نەقلەتی ژنەکی منگنی شەرزاد حەسەن(١) بوەستم، هەروەک شەرزاد حەسەن خەی دەڵێ: نووسین بە من گەمەیەکی حەرام بوو،... مەردمنداڵبووم ئەوسا نهەنی خەم و هاوڕەکانم و شەی نەوان دایکم و باوکمم دەنووسیەو.(٢) بەمەش ئەوەی کە کەی بەرهەمەکانی شەرزاد حەسەنی خوەندبەتەو دەزانی شەی باوک و کوە و بەدەسەاتی کوە لە هەمبەر باوکدا شەرزاد حەسەن باوکەکانی چەن لە پانتایی وشە و دەقدا زیندەبەچاە کردووە، بەمەش شکاندنی لووتی باوکسالاری لای شەرزاد حەسەن لە لووتکەیە، نایشارمەو ولە شەرزاد حەسەن نووسەرانەکی زەری گەنجی لە نەو قووەی زهنیەتی شکاندنی لمووزی باوک بە دەستی ڕەکەکەی چەقاندووە. ئەوەی لە ژنەکی منگن دیبینرەت ڕەک پەچەوانەی ئەوانەی پەش خەیەتی و کودەتایەکە کە شەرزاد بەسەر کەی بەرهەمەکانی پەشووتریدا کردوە، بواری ئەوەی نەهەشتەتەو کە کەسەکیتر ئەم کودەتایەی بەسەردا بکات، هەر خەی گەمەی نووسینەکانی هەگەاەوتەو و ئەمەش لەزانی و توانایی ئەومان نیشاندەدات، لەبەر چەن باوک و کوە دەست دەکەنە مل و بەدیار پەکی مەست بوون، دەبن بە یەک گیان و جەستە.

چەن شوان و مامە یان پیرەی قەساب بەدیار پەکەکەو دەکاتە هاوڕە و لە ڕەگای مەست بوونەو پیرەی قەساب بیرەوەرییەکانی تافی لاویەتی خەی بە شوانی کوەی و هاوڕەکانی لە ڕەگای پەکهەڵدانەو چیەکەکانی دەگەڕەتەو، نکەی لەو ناکرەت شەرزاد حەسەن لەم دەقەشیدا پەی لە داهەنان و ئەفراندنی ئەدەبی مەزن، بەڵام ئەمەش ناگەینەت کە بە کەم و کوەی و کەماسی بەت، تەنانەت دەتوانم بەم دوای ئەم هەموو دژایەتییەی بە باوک لەبەر دەیەت خوەنەرانی لەگەل باوک ئاشت بکاتەو، وەلە بە دیدگای من شەرزاد حەسەن لە هاوڕەیەتی نەوان کوە و باوک تەدەکەوەت یان زەتر لە وە دەوات کە کەمەگاکە پەیدا تەپەبووە. ئەویش بەمە کە پیرەی قەساب بەتە هاودەمی خواردنەوەی کوەکەیی و بە پەردە و بە گەانی ڕەی باوکایەتی، پیرەی قەساب باسی ڕەژانی بەسەرچووی خەی سەبارەت بە مەبازی و تەکە بوونی بە ژنانی شار و دەستبازی و ڕابواردنی سەکسوالی باوک لەبەردم کوەدا گەانەوەی کارەکی نالەژیکی و نادروستە لەبەردەم کوەدا بەمەش هیچ پرەژەیەکی پەروەردەیی و خیزانی ناهەتەو کە دەبووایە لە لای چیەکخوان هەبووایە، تەنانەت تریقانەوەی کوە و هاوڕەکانی لەبەردەم باوکدا کەم کردنەوەی شکەی باوک و لاوازی کارەکتەرە لە دەقدا، ئەمەش هەر بە ئەوە دەگەتەو کە شەرزاد حەسەن نەیستووە

یان نەیتوانی وە لە ژێر هەژموون و کاریگەری بیرکەکانی پەشووتری دەربچێ.
دواتر وێنا کردنی سەرجەم ژنانی شارە لە بەردەم هات و چوونیان بە قەسابییە کەی پیرە و کەم کردنەوەی بە بەهاکردنی ڕەوشتییان لە لایەن شەرزاد حەسەنەوە لەسەر زاری پیرەی قەساب بەمەش هەموو ژنان دەخاتە ژێر گومانی ڕەوشتییەوە ئەمەش کارەکی کرێتی و نابجێیە دەبووایە بیری نووسەر زۆرتر بەی کردبووایە نەوەک تەنیا دروست کردنی سەردی گەلانەوە.
لە لایەکیتر کەشانی ددانی پیرەی قەساب بە دیدەنی دکتۆرە لەیلای کریستییان، کە لە لاپەڕە (٢٧) دا هاتووە دوای بینینی وێنەی تیشکی ددان و دکتۆرەکە لەسەر داوای خودی پیرە وەک نەخۆشەک، کەچی دکتۆرەکە لای ڕوونە کە ددانەکەی ساخە بەڵام بە رازی کردنی نەخۆش و بە بە سەکردن دەری دەکەشە. ئەمەش پێچەوانەی میساق و ڕەوشتی پزیشکییە، جگە لەهەڵەی پزیشکی و ئامانجی ماددیی باوەناکەم هیچ دکتۆرەک ئەمە بکات سەرباری ئەوەی کە دکتۆرەکە کەسەکی ویژدان زیندوو بێت وەک خەی باسی دەکات.
لە ڕووی زمانەوە سەرباری ئەو هەموو کوردی زانییەی و لەهاتووەی نووسەر کە دەبووایە ئەم کەڵە نووسەرە و ئەوانەیتریش بە نەوەی دوای خەیان قوتابخانەی زمان بوونایە، نەوەک زمانەک لە ڕووی سیماتیک و زمانی جگماکییەوە ئەوەی کە پەی دەڵین زمانی دایک شەرزاد حەسەن ئەوەندە زمانی تەک شکاندووە لە لا (١) دەڵێ "لە چەڵەوانییەکەدا ڕە دەرنابەم،...." ڕە دەرنەبردن لەزمانی کوردییدا نییە و هیچ واتاییەک بە دەستەوە نادات، بەڵکو دەشە بەڵیت پەی بە ڕە نەبردن، ڕە دەرنەکردن...تادوایی. جگەلەوەی ڕەمانەکەی پە کردووە لە وشەی عەرەبی ناپەویست کە دەنیام نووسەرانی دوای ئەو دووبارەیان کردەتەوە یان دیجوونەوە ئەمەش وەک وشەکانی لە لاپەڕە (١) مەڵ و بزنن و ئەو حەیوانانەی... یان حەز و شەهوەت. واوەیلا و نا کامل لە لاپەڕە (٢) وشەی ئیستغفار، نسیب، خەڵقندە و لە لاپەڕە (٣) دوعا و عازەب، سوعبەت، لا (٤) سەراب. لە لە لا (٦) ختوانە لاپەڕە (٨) جەزبە، لاپەڕە (٩) تەماعی بەهەشت ، مەخلوق، حەدی نییە، زەعیف و جەننەت، موحیبەت، شەرەف، حەیا، حورمەت، عەیب و عار، تەماع، عالەم، عومر، عەفو، حیکمەت، ئینسان، ئومەت، تایفە، موعجزە، حیساب، کەیف، سەفا، شوکر، غەزەب، فرسەت، حەشر و نەشر، ئەهل و سەهل، سولح، مەجلس، سەعات، غیرە، عاتفە، حەیف، جەماعەت، ئیشارەت، ئەشیعە، ئیزن، ئیفلیج، ئیقاع، تەشتریب، لە بەرامبەر هەر وشەیەکی عەرەبی کە نووسەر زەر لە ئەمە شارەزاترە لەوەی کە دەیان وشەی جوان و ناسکی کوردیمان هەیە و لەبەر دەرفەتی نووسینیانم نییە، بە

ئەوەی زەر درەژەی پەندەین من تەنیا وشەیەک بە سەرجەم ئەوانەیتریش بە نمونە دەنمەوە لە بەی تەشریب کورد دەکە تەکوشە، چەندە جوانتر دەبوو کە نووسەر بەکاری بردبووایە، تەنانەت شەرزاد حەسەن وەک ئەوانەتر لە لا (١٠) هەوەی نەداوە خەمەک لە وشەکانی دیکە بخوات وەک تەلەفزیەن و سەتەلایيت، یان عەیادە، دەکرا وەک داهەنەرەکی وشەی کوردی و هاوتا کردنەکی کوردی بە ئەمە کردبووایە، بەمەش خوەنەران و نووسەرە تازەکانی لە نەبوونی وشەی کوردی رزگار دەکرد، بەمەش جەخار بەچوونەکی شوکر مستەفای گەورەی بیرهەنامەوە کە گوتی" زمانی کوردی دەمرەت، بەلام لەدایک نابەت" ئەوەی ختووکەیەکی زەر ناخەشی پەدام وشەی مەکتەبلی، نازانم بیرهەنانەوەی و زیندووکردنەوەی ئەم وشەیە تەکشکاوی کە نیوەی عەربی و نیوە تورکییە بە خوینەری کوردی چ چەژەکی دەبە و جگە لە ویران کردنی زمانی کوردی چ خزمەتەکی زمان دەکات.
لە لایەکیتر شەرزاد حەسەن لە لا (٣٢) لە ەووی ئاینییەوە حەفتاو دوو حەری لە بەهەشتەوە لە ەەگای ژمارەوە دەخاتە بەر ەەخنە کە دەکە " جارە من تەناگەم بە حەفتاو دووە بە حەفتا نەبوو..." بەمەش پرسەی ەخنەکردنی دەقەکی ئایینی لاواز دەکات، هەرهیچ نەبووایە دەکرا بوونی حەفتا کە بخاتە بەر ەەخنە کە ژمارەییەکی ئیجگار زەرە نەوەک تەنیا دوو بە زەر بزانە. لە گەە ئەوەشدا لەهەمان لاپەەە دا لەەەگای گەەەوەی سەرەکی و هاوەەی شوان دەیورژەنە کە پیرەی قەساب "لە پەریزادەکانی بەهەشت بەزارە" لە بەرامبەردا ئاسوودەیە بە لەیلا و ژنانی هاموشەیی قەسبیان کردووە، لە کاتەکدا بەزار بوون بە ئەوە شتە دەتە کایەوە کە تاقی کرابەتەوە، واتە لە پراکتیکدا بە تەربوون و ئەزموون کردن بەکاردەت نەوەک پەنەگەیشتن، بەیە لەرەش دەکرا بەە بەزارە لە باس و سوویەنەوە و یان جووینەوەی پەریزادەکانی بەهەشت و حەفتاو دوو حەری، بەم جەرە لاسەنگی بەزاریەکەی ەەک دەخرایەوە.
ماوەتەوە بەەم سەرباری جوانیی و داهەنەرانەی نەقەەتی ژنەکی منگنی شەرزاد حەسەن وەک بەرهەمی هەر نووسەرەکی دیکە خاەی نییە لە کەموکوەی و هەرچەندە پەە لە وشەی کوردی ناوازە و بەەام ئەم بەرهەمە نەیتوانیوە بچەتە خزمەتی زمانەوە.

پەەاوەز

١- ئەم نەقەەتە لە ساەی ١٩٧٨ وەک دەستنووس نووسراوەتەوە لە ساەی ٢٠٠٦ پەداچوونەوەی بە کراوە. لەگەە نەقەەتەکی تر بەناوی خەونی

جاجاڕکەکان بە دوو چاپی جیاواز و بەاوکراوەتەوە.
٢- نووسینی سەر بەرگی کتێبکی سەرجەم بەرهەمکانی شەرزاد حەسەن چاپی ٢٠٠٥ دەزگای ئاراس.
٣- لە چاوپێکەوتنێکی تەلەفزیۆنی د. شوکر مستەفا. ئەرشیفی گووڵان تیڤی.
٤- هامشکان بەپێی لاپەڕەکانی پیدیئۆڤی بەاوکراوەی نووسەر ریزبەندیان بە کراوە.
سەرچاوە:
-ماڵپەڕی فەرمی شەرزاد حەسەن. www.sherzadhasan.com

جەنگێکی فکری ڕەژهەڵاتییا نەمان لە پەشە ...دەشاد کاوانی

بە مەژوو دەنووسم نووسەری جددی دەبە شەڕێکی فکری بە هەز بە داماڵینی فکری ڕەژئاوا لە زهنیەتی تاکی ڕەژهەڵاتی دا بکات. ئەوەی تا ئێستا نەکراوە یان کەسی نووسەر خۆی لە قەڕەی نەداوە ئەو جەنگە فکرییەیە کە ڕەژئاوا بە درێژایی مەژوو لە دژی شارستانیەتی ڕەژهەڵاتی سەرتا لە ڕێگای زاڵکردنی گریک بەسەر شارستانیەتی مەزنی سومەر و بابل و هیتیت و میت کودەتایێکی مەژوویان کردوە. لە بەرمبەر دا بیریارانی ڕەژهەڵاتی دەستە و وەستان وەستاوون. بە میژوو و بە هەستیاری سیاسی ئەمە دەبەم جگە لە عبدالڵە ئاپۆی کورد کەسێتر ئەم شەڕەی ڕانەگەیاندووە، هەر بۆیەشە ڕەژئاوا بە گشتی کەوتنە هەڕەچان و ڕاگرتنی ئەم پەڕژە فکرییە و بە بچووک کردنەوەی بەرەی جەنگە هەزرییەکەی و خستیانە نەو ژوورە تاتەکەسییەکانی ئیمریالی.

بەڵام ئەوەی ئەو بە دیدگای فکری سیاسی تەواوی نەکرد ئیمە لە ڕێگای ئەدەبییاتەوە دەیکەین و گرنگی بە باجەکەشی نادەین، کەیلایەتی فکری ڕەژئاوا بە پەڕژەی نووسینی ڕەمان ڕەتی دەکەینەوە. هەر وەک ئەجەلان لە کتێبی بەرگری لەگەڵەک دا بە ڕوونی دەنووسە" بیرمەندی مەزن ئەرستە لە (٣٨٥-٣٢٠) پ.ز بەردەوام ئەم باوەڕە و زانیاریی لەسەر قوتابییەکەی خۆی ئەسکەندەری مەزن موتربە دەکات

کە کوڕی فلیپی پاشای مەکدۆنییە. شیمانەیەکی لە پەشە کە بەچوونی بە ئاژۆە بینینی مرۆڤی ئەژهەنات و پلیشاندنەوەی وەکو مەر و لەلایەن ئەرستە وە لەسەر ئەسکندەری مەکدۆنی تەلقین کراوە" بەمەش ئەسکەندەری مەکدۆنی پەدەگات و گەشتەکی خەرا بەناوی "سەفەری برووسک" بە جەنگ بە ئەژهەنات دەست پەدەکات تا ووباری گانژی هیندستان و قوولایی گاڤگەملای نزیک ئەبائیلە ی هەولەری ئەستا پەشەوەی دەکات بەمەش بەرهەمی فتوحاتی ئەژئاوا جگە لە وەرانکاری بە دەهەزار جەنگاوەری بەلکان دەهەزار کچی کورد لەگەە خەیان دەبەن و مرۆڤی وەک مەروو لەبەر پەیان دەپەیشیاوە. ئیتر کاتی ئەوە هاتووە یەخەی ئیسلام و بوزییەت وەک ئاین و نیلینزم وەک فکر و کەنفەشیەسیزم وەک فەلسەفە و بەربدەین، چیتر خەریکی جووینەوەی هزری متوربە کراوی بەری ئەئاوا لە داری ئەژهەناتی نەبین. دەبە واز لەوە بەین بەبەغە ئاسا ئەوشتانە ئەزبەر بکەین و کەوەال ئاسا هەمان شت بەینەوە کە ئەژئاوا بکەینە تاکە سەرچاوەی داهەنان.
پەسیوی کەنا پەی گوتین ئەوانیش هەر ئەو مرۆڤانەن کە ئەچەکی ئەمە لەسەری بوونیاد نراوە. ئیتر لەرە بەدواوە ئەمە پەژەی منە و کاری لەسەر دەکەم بە ئەوەی کەسانی چاو کزی کورتبین و گوە بە تەزی کە بووی کەم بیست ساردم بکەنەوە.

"کتەبی تەکنیکی گەشەنیگا لە ئەمانەکانی بەختیار علی دا" لە نەوان ویست و پەویست دا … دەشاد کاوانی

"کتەبەک بە نووسەران"

"کتەبی تەکنیکی گەشەنیگا لە ئەمانەکانی بەختیار علی دا" ی د. مستەفا سالح مستەفا خرواتانی یەکەکە لە کتەبە نایابەکانی ئەخنەیی کە گرنگی بە شەواز و تەکنیکی نووسین لای نووسەران و دیاری کردنی گەشەنیگا لای نووسەران دیاری دەکات. ئەم کتەبە دەتوانم بەیم

ئاستۆخە بە نووسەران نووسراوە و دەکرێ وەک ڕێبەرێکی نووسین یاخود سەرکەوتنی پایەکانی نووسین لای نووسەرانی کورد دیاری بکرێ . بەدەر لە وەرگێڕان زۆرن ئەو کتێبانەی بە خوێنەرانی کورد دەنووسرێن بەڵام کەمن ئەو کتێبانەی بە نووسەران دەنووسرێن، هەر بۆیە من وەک خەم سوودێکی زۆرم لەم کتێبە زانستییە بینی هەرچەندە من ناچمە سەر ناوئاخنی لایەنی پلەی زانستی و ئەکادیمی کتێبی گەشەنیگا، بەڵام ئەم کتێبە خوێندنەوەی بە نووسەران خەی لە زۆرووڕت دەبینەتەوە. چونکە نووسەر زیاتر لە (١٠٠) سەرچاوەی جیهانی و (٣٧٩) پەڕاوێزی وەک بنەما بە بیر و ئاکانی بەکار بردووە.

بەمەش ئەرکیکی قورسی لە ئەستۆی نووسەران کەم کردەتەوە، کە بە ئاسانترین شێوە نووسەران دەتوانن وەک بنەمایەکی زانستی پشتی پێ ببەستن، هەرچەندە ئەم کتێبە لە ناو و ناونیشانەکەی تایبەت کردووە بە تەکنیکی گەشەنیگا لە ڕەمانەکانی بەختیار علی دا، بەڵام نووسەر ئاستۆخە ڕووی لەسەرجەم نووسەرانی کوردە و لە خەمی جوانناسی و ڕەک نووسی نووسەرانی کورد دایە، تاادەیەکی زۆر خرواتانی سەرکەوتوو بووە لەوەی کە زانیارییەکانی ورد و درشت بە نووسەران بگەیەنی. بەتایبەتی دیاری کردنی گەشەنیگا وەک چەمکێکی نا ئاشنا بە نووسینی کوردی، هەڕچەندە نووسەر خەشی ئەو دەخاتە ڕوو کە بەر لەو چەند تەزی تر لەم بارەوە نووسراون، بەڵام هیچیان بە ئەندازەی تەکنیکی گەشەنیگا لە ڕەمانەکانی بەختیار علی دا لە ڕەباز و ڕەچەکانی گەشەنیگا لای نووسەرە جیهانییەکان بەو ئەندازەیە قووە نەبوونەتەوە.
جگەلەوەی کە د. مستەفا لە هەردوو قۆناغی کلاسیک و ڕەمانسییەت، هیچێک لە دیدگاکانی سەرکەوتوو، شکستخواردووی لەبیر نەکردووە، گەشەنیگای لە سەرجەم ژانرەکانی چیرۆک شانەنامە و ڕەمان و دراماشی دەگرەتەوە. هەر بۆیە بە دیدگای من بە چییەکنووس و ڕەمانووس وشانەنووس و سینارستەکانی کورد زۆر گرنگە بە سەرکەوتنی دەق لە گیاونەوەدا پەویستە ئەم کتێبە لە یاد نەکەن. ئەو نووسەرە جیهانییانەی کە خرواتانی دیقەتی لەگرتوونە لەوانە بەرس زۆزبەنیسکی ڕووسی و ئیینبەس و تەدەرەف و نورمان فریدمان و هنری جیمسجەن، بۆیەن، بیرسی لوبوک، کلیس بروکس، جەن بۆیەن و روبەرت بن وارین. ئەوی جیگای سەرنج بوو لای من بەشێک لەو نووسەرانە درێژەی هەمان قوتابخانەی پیشووترن و کە لە ئەفلاتون و ئەرستەوە دەستپەدەکات و بەشێکیشیان دژی ڕەچەکی یەکتر بوون.
بەمەش د. مستەفا توانیویەتی بەرچاو ڕوونیەکی تەواو بخاتە بەردەست

نووسەرانی کورد، کە پشت بە کام قوتابخانە و ڕێچکە و دیدگای گۆشەنیگاکان ببەستە. ئەوەی ڕاستی بێت دەبێ ئەو ڕاستییە بڵێین نووسەرانی کورد زۆر بە چەی لەسەر شەوەق و شیواز وبونیاد وەک گۆڕەوەی ڕووداوەکان وەستاوون. هەر بۆیە دوای ئەم تێزە دەشێ گۆشەنیاش ببێتە بەشێک لە گۆشەندنی هونەری تەکنیکی گۆڕانەوە لای نووسەرانی کورد

دەشاد کاوانی

خوێندنەوەیەك بە ڕەمانی ڕۆژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم ... دلشاد کاوانی

"ڕەمانی ڕۆژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم. جوانتر لەوەی کە هەیە دەنووسرێتەوە:
دلشاد کاوانی چیڕۆکنووس

دوا ئەوەی دەستم دایە خوێندنەوەی ڕەمانی ڕۆژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم، نەمتوانی وەک چەندەها کتێبی تر تەنیا بە خوێندنەوە و چێژەکی خودی بە سەریدا تەپڕەم، چونکە ئەو ڕەمانە بە من جێگای سەرنج و چێژەکی تایبەتی تر بوو، ڕوونتر بڵێم وەک یەکێک لە کتێبە جوان و سەرنج ڕاکێشەکان دێتە هەژمار، کە خوێنەر ناچار دەکات دوای خوێندنەوەی هەست بکات شتێکی تازە و وانەیەکی نوێ لە ژیان فێر بووبێت و بە تایبەتی لە بواری کتێب سازیدا، پێوستە بگوترێ ئارام محمد تا بڕێی جواننووس و ورد، بە دیقەت و بە سلیقە دەنووسێ، وەک چۆن تەنانەت بەشێک لە نووسەرە گەورە و دیارەکانی کوردی کەشێ ڕەنوسی کوردییان هەیە بڕەام دەتوانم بڵێم ئارام چۆن جواننووسە ئاواش باڵایە لە پاکنووس و ڕەنووسەکی بە غەل وغەش و کوردی زانەکی باشە.
بەیەشە نووسەر هەر لە تایتە و ناوونیشانی ڕەمانەکەیدا دەت و شتێکی جیاوازمان پەدەڕێ ڕۆژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم، کە لە واقع هیچ کەس ناتوانێ ڕۆژێک لە ساڵەکانی تەمەنی لابەرێت و قەدەری ژیان

بگەیەت. بەڵام نووسەر زۆر جوان و لێزانانە هەر لە دەستپێکی ڕۆمانەکەدا لە خوێنەر دەگەیەنێت، کە ئەو گرێکێتی قەدەرە ناخۆشەکان و ڕووداوە نەخوزراوەکان و ئازار و چەرمسەرییەکان، جارێکیتر لە ڕێگای نووسینەوە چیرۆکی ژیان دەگێڕێت و هەموو ناخۆشییەکانی ژیان دەخاتە ڕوو تا تاکی کورد لە قەدەری شووم و ناخۆش دوورخاتەوە، ئەویش لە باس کردنی ئازارەکانی خانەوادەیەک دەست پێدەکات و بوونی خێزانێکی هەم تەبا و هەم نا تەبا، تەبا بە خۆشەوستی و خۆون بینین بە جوانیەکانی ژیان و نا تەبا بە هەی ئازەزی و ئازارە قوڵسەکانی ژیان و نەگبەتی و ترس و نەداری و بەرگە نەگرتنی سەختییەکان و کێشانی مەینەتییەکان.
ئەم ڕۆمانە پڕە لە گێڕەی دەروونی و دەرخستەی ئازارە شاراوەکانی مرۆڤ و هەندێ جوان لە ڕێگای نوستالیژیای کارەکتەری ڕۆمانەکە دەمان گێڕێنێتەوە بە کێڵانەکانی منداڵی، و سەرکەوتنی ڕۆمانەکە لەوەدایە کە نووسەر وا لە خوێنەر دەکات کە خەی بخاتە جێگای کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە، یاخود بە ڕووکی تە لێزانانە ئازاری زەرینەی شکستی پەروردەی منداڵی تاکی کورد باس دەکات و دەڵێ: ڕۆژێک مامەستایەک لەم تووڕەبوو، ئەویش گوتی: سەر خۆ تە بە قژت زەر شتت شاردەتەوە، بە گوێ ناگریت! ئەمە کاردانەوەیەکی دەروونی زەر خراپی بە درووست کردم. دوای ئەو ڕووداوە لەگێڵ پێنج قوتابی بە شێڵ هاتم. پێیان ڕادەبواردم و جنێویان پێم دەدا… دواتر نووسەر ئەمەشی بە زیاد دەکات و دەڵێ: دەگوترێت قسەیەک دەتوانێت ئاڵاستەی ژیانت بگۆڕێت. لیرە نووسەر زەر ورد دەڕوانێ، تەنیا بە وشەی ((دەگوترێت)) کە بە ئەم پێڕگرافە زیاد دەکات و ئەمەش زیتەڵی نووسەرە و بە وریایی مامەڵەکردنییەتی لەگێڵ بابەتەکە، واتە نووسەر نایەوێت بەت و تەنیا وشە ڕەز بکات، بەڵکو گەرکیەتی باوەڕە بە خوێنەر بهێنێت کە خەی بە تەواوی ڕادەستی لەمو سەرزەنشتی کەمەگە نەکات، هەر چەند ئەمە بە کاریگەریش نابێ.
هەنگێ قسەکردن و نووسین لە سەر بابەتە ئەدەبییەکان بە تایبەت ڕۆمان هەندێ ئاسان نەبێت، یاخود بە ڕووکی تر هەڵسەنگاندن بە ئەو دەق و نووسینانەی کە وەک شاکارەکی جوان دەنووسرێنەوە پێ بەت لە وەسواسی و دوودڵی. بەیە بە منیش ئاسان نیە پێنجە بخەمە سەر کەلەن و ئەوەی ناوی دەنێن کەم و کەسری یاخود بە دیوە باوەکەی کە دەڵێن خنەی پەزەتف و نەگەتیف هەر چەند بە دیدگای من ڕەخنە وکو خەی ڕەخنەیە، بینینە بە چاوەکی جیاواز تر، بەیە ئەوەی منیش دەربارەی ڕۆمانی ڕۆژێک لەو ساڵانە هەڵدەگرم دەنووسم هەنگێ تەنیا بەچونەکی جیاواز بەت لە دونیابینی من بە دەقەکە لەگێل دونیابینی نووسەر یا خود هەر لە بنەچەدا ئەوی ئەو ڕاستر بێ، بەڵام من هەر وا ڕاهاتووم

ئەو دەنووسم کە خەم باوەم پەیەتی.
ئەوەی بەمن جەگای هەڵوەستە کردن بوو، نووسەر لە بەشی (١٣) لاپەڕە (٢٧) دەڵێ: زیاتر لە خوای ئاسمانەکان تووڕە دەبووین. لەڕە نووسەر یەکسەر ئەم دەقەی لە (رب السماوات) ی قورئان وەرگرتووە. چونکە لە کوردیدا تەنیا خوا بە کار دەت یان گەر باسی خوا بکەین دەڵێن خوا لە ئاسمانە نەوەک لە ئاسمانەکانە، بەم جۆرەش لە دەقە قورئانیەکەش هەیە تەدەکەوەت چونکە لە قورئان لەپاڵ (رب السماوات) ەاستەوخۆ لە زەربەی شوێنەکان (رب السماوات و الارض) یاخود (رب السماوات و رب العرش العظیم) واتا خوای زەویی و ئاسمانەکان نەوەک بە تەنیا خوا خوای ئاسمان بەت بەڵکو هی زەویشە بەیە بە دیدگای من نووسەر بیگوتبایە (زیاتر لە خوای ئاسمان تووڕە دەبووین) جوانتر دەبوو.
ئیجا لە لە بەشی (١٨) لاپەڕە (٣٣) نووسەر لە بەی ئارەق ئارەق بە کاردەنەت، هەرچەندە وشەکەی لە ەووی وشەو ئیدیەمەوە زەر تەواوە بەڵام لەبەر ئەوەی ئەمە وشەی عارەق مان هەیە، واتە مەی و خواردنەوەی ئەلکهول، لە زەربەی شوێنیش لە بەر نەبوونی پیتی ع لە کوردی بە هەمان عارەق دەڵێن ئارەق، بەیە بەەای من جوانتر دەبوو کە بەە ئارەقە ئەمە تەنیا بە ئەم ەەمانە نییە بەڵکو بە زەربەی نووسەرانە کە جە گەەکە بکرەت لە نەوان ئەم دوو وشەیە.
هەروەها لە بەشی (٢٠) لاپەڕە (٣٧) دەڵێ: دکتەر چەند ئەشیعەیەکی هەناو گوتی....) لەڕە نووسەر نەیتوانیوە یان نەیووستووە خەی لە وشە عەرەبیەکە رزگار بکات، چونکە مادام ناوی دکتەری هەناوە زەر ئاسان بوو بینووسیبایە: دکتەر چەند، وەنەیەکی تیشکی هەناو گوتی....) بەمەش هەم دەبوو بە کوردی و هەم خوەنەریش دەیزانی مەبەستی وەنەی تیشکی پزیشکییە. هەروەها لە هەمان لاپەڕە نووسەر بە دیدگای من زیاد لە پەوست دەچەتە نەو وەسفە زانستییەکان ئەمەش بە خوەنەر تەزەک پەووکەنەرە، نووسەر خەشی هەست بەمە دەکات، بەیە لە بەشی (٢١) لە ەەگای کارەکتەری سەرەکی دەڵێ: باوکم گوتی:..... ئەگەرنا تاقەتی گوەگرتنم لە حەکایەت نەماوە، تکادەکەم. هەرچەندە ئەمە بەسەر نووسەردا تەنەپەڕیووە بەەام بە بەچوونی من نەبوونی باشتر بوو. بە بنەما زانستییەکان سەبارەت بە نەخەشییە بایەلۆژییەکانی مرۆڤ ئەمە کاری من نییە لەشی نازانم ئایە ئەمە تاچەند بنەمایەکی زانستی هەیە کە دەڵێ: پەکەنین بە ماوەی دە تا پانزە خوولەک، دەبەتە هەی سووتاندنی ەەژیەکی زەری کالەری، وزەی ژەمە خواردنەک بە سە کاتژمەر دەبەتە سفر. لەڕە پەوستە نووسەر بە تەواوی پشتی بە بنەمای زانستی پزیشکی بەستبەت، گەر نا بە ەای من گەر تەنیا وەک خەیاە و فانتازیایەکی ئەدەبی ەووت، دوور لە بنەما و پەچەوانەی زانستی پزیشکی بایەلۆژی بەکاری بردبەت ئەمە هەەیەکی

زۆق.
دواتر نووسەر زۆر بە جوانی دێت و داهێنان لە هونەری گێڕینەوەی نامەدا دەکات کە پێشووتر من ئەم ڕێچکەیەم لە هیچ نووسەرێکی تر نەبینیوە، هەر چەندە لە لای زۆرێك لە چیرۆك نووس و ڕۆمان نووسان سەرجەم ڕێگا شاز و تایبەت و جیا جیا کانیان بە کار بردووە، بەڵام ئەوەی ئارام محمد لە هەموویان جیا دەکاتەوە ڕێگایەکی پەنهان و سادە کە ڕێژانە نامەکان لەگەڵ سەرنشینەکان دەووات بۆ ئەوەی کەسیش دەرك بەم شێنە بەرێت ئەویش ژێر کوشنی ئۆتۆمبێلی دەست نیشان کردووە. بەتایبەتی کاتێ سەلیم باوکی سەفین نامەیەك لە ژێر کوشنی ئەو ئۆتۆمبێلە دەدزێتەوە، کە خۆی کێشاوە بە گەلابەیك و خاوەنی نامەکە مردووە و بە دزینەوەی ئەم نامەیە سەر لەبەری ژیانی کەسێکی ئاسایی کاسبکار دەگێڕێت بۆ کەسێکی خەباتگێڕ و کورد پەروەر. بە ڕاستی نووسەر لێرە خوێنەر تووشی شۆك دەکات و دەیخاتە بەردەم پرسێکی گەورەوە ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە ئەم ڕۆمانە پڕە لە ئەفراندن و دەقێکی زیندووە.
هەرچەند نووسەر لە بەشی پێشووتر زۆر بە جوانی باس لە شاردنەوەی نامە دەکات، لە ژێر کوشنی ئۆتۆمبێل کە وەك کارێکی ڕێکخستنی نهێنی نێو شار بەکار دەهات، بەڵام لە بەشی (39) و لاپەڕە (61) ئاسایی نییە کاتێ نووسەر دەڵێ: پێشتریش دەیان نامە و بەگەنامەی لە ناو کوشنیی سەیارە دزیبووەوە. نهێنی سەیر لە بەشێکی نامەکاندا هەبوون. لێرە نووسەر باس لە دزینەوەی دەیان نامە و بەگەنامەی دەکات، بەڵام دواتر بە تەواوی تەرکیز دەخاتە سەر نامەکان، کە ڕێی تێدەچێ نامەکان تا سەت نامە بچێت، بەڵام ئایە ئەمە ڕێی تێدەچێت کە ئەم هەموو نامەیە بە ڕێکەوت بخەنە ناو کوشنی ئۆتۆمبێل و دواتر لە بیریان بچێت یان لێیان بکەوێت، چونکە نووسەر خۆی دەڵێت: ئۆتۆمبیل هەبووە چوار دەستی کردووە، بەڵام هێشتا نامەکان بە سەلامەتی گەیشتونەتە دەستی باوکم. کەوتە ئەمە ڕێکەوتێکی ڕووتە و پەیوەندی بە ڕێکخستن و شانەی نهێنییەوە نییە، بۆ گواستنەوەی نامەکان و گەیشتن بە دەستی سەلیم، بۆیە ژمارەی نامەکان زیاد لە پێوستن و دەکرێ نووسەر بڵێ: پێشتریش دەیان بەگەنامە و چەند نامەیەکی لە ناو کوشنیی سەیارە دزیبووەوە. نهێنی سەیر لە بەشێکی نامەکاندا هەبوون. بەمەش زۆر جوانتر دەبوو.
دواتر نووسەر دێت و لە لاپەڕە (55) بەشی (33) باسی بازرگانانی شار دەکات و لە وێ بە ئەنقەست یاخود بەبێ ویستوو و ئاگایی بازرگانانی شار بە ترسنۆك دەناسێنێ و دەڵێ: ئەگەر چی زۆربەی بازرگانەکان ترسنۆکن، بەڵام ئەو نەدەترسا. بەپێ ئەوەی کە نووسەر باسی ڕووداوێکی شێشگێری گەلێك دەکات و بە تایبەتی ڕووداوەکان لە شاری

هەوڵەر ڕوو دەدەن، بۆیە بە ترسنۆك ناساندنی زۆربەی چینێكی كۆمەڵگە گەر كەمێنەیەكش بازرگان بن، من بەهۆای نابینم و وەك تەمەت بەخشینەوەیەك دێتە بەرچاو زۆر ئاسایی بوو كە بڵێ: زۆبەی بازرگانەكان بۆ ویدژانن. چونكە ڕاستەوخۆ مامەڵە لەگەڵ قووتی خەڵك دەكەن بەڵام ترس و نەترسان شتێكی خودییە ڕەنگە زۆر بازرگانیش هەبووبێ خاوەن هەڵوێست بوون و پیتاك و پارە و كەل و پەلیان بێ شوێش دەنارد و بە هەر ئاشكرا بوونێك ملیان دەچووە بەر پەتی سێدارە.

پاشان نووسەر لە لاپەڕە (129) ی بەشی (82) دەڵێ: نازانم لەگەڵ ئەو دێخەدا ئێمە بۆئیش بووین، كەس جگەرەی نەدەكێی، بازار شۆابوو. منیش نازانم نووسەر ئەو ((نازانم))ی بێ لەو شوێنەدانەوە چونكە لەگەڵ ئەم دەقە ناگونجێ بەكو پرسیاریش لای خوێنەر دروستدەكات ئایە گەر خودی كارەكتەرەكە خۆی نەزانێ ئایە بێ كار بووە یان نا ئەكێ دەزانێ؟ بۆیە ڕەنگە ئەمەی بە مەبەستێكی تر بەكار هێنابێ و هەڵەی خاڵبەندیش بووبێ، چونكە تەنیا یەك فاریزە لە وانەیە گرفتەكەی چارەسەر بكردبووایە.

نووسەر لە شوێنێكدا زۆر بە جوانی پەیامێكی لە ڕێگای گۆڕانەوەی سەفین سەبارەت بەنامەكانی باوكی كە چێن لە دوانامەكانیدا باوكی ووشەی پاڵەوان لە بیرەوەری نامەكانیدا بەهۆی ترس لە ڕۆژم دەسڕێتەوە، كەچی كوڕەكەی لە خەمی بە پاڵەوان ناساندنی باوكییەتی و لە هەومی شوێش بووندا گیری خواردەوە، بەڵام باوكی هەر لە سەرەتادا لەوەتێگشتووە شوێش بێ پاڵەوانەكان ماڵ نییە، بەكو ترسنۆك و بێدەسەڵاتەكان لێی دەخێن. بۆیە نووسەر لە نێوان دوو نەوەو دوو بەرەی جیاوازدا دەرەنجامەكان مێژوویانە دەخاتە ڕوو دەتوانم بڵێم پێویستە ((ڕۆمانی ڕۆژێك لێو ساڵانێ هێدێگرم)) بەتایبەتی وەك بەشێكی مێژوویی دوای ڕاپەڕین بخرێتە ئەرشیفی نەتەوەییەوە. چونكە ئارام محمد زۆر بە دیقەت و بە بەرپرسیارییەوە هەساوە مێژووی شوێش لە ساڵانی 1989 تاكو ساڵی 1992 زۆر بە جوانی و وەك خۆی ئەو لایەنانەی مێژوونووسان و ڕۆژنامەنووس و لێكۆڵەران لایان لێنەكردێتەوە ئارام محمد توانیووەیەتی لە ڕۆمانی ڕۆژێك لێو ساڵانێ هێدێگرم بێ مێژوو وەك خۆی بخاتە ڕوو.

جگە لەمەش ڕەنگە من نەمتوانیبێ هەقی تەواوم بە لایەنە جوانەكانی ڕۆمانە كەڵ دابێت و هەڵبەتە لە ژیاندا هیچ بوونێك بێ كەمو كوڕی نییە، بەڵام بەڕاستی تەكنینك و گۆڕانەوە و گەڕانەوەی كێتایی بێ سەرتا لەو ڕۆماندا هونەرێكی جوانی چێكنووسی و نووسینێكی بێ هاوتایە و دەكرێ بڵێن ئارام محمد لە ((ڕۆمانی ڕۆژێك لێو ساڵانێ هێدێگرم)) ڕۆچكەی خۆی وەرگرتووە.

شەوانی باکە و بەزاندنی هێڵی سوور... دەشاد کاوانی

‘شەوانی باکە لە ڕووکەشدا ڕەچەشکێنە لە ناوەندکدا و ڕووتکردنەوەی وشکانە’
“شەوانی باکە شکستی دەقە لە ناوەندکدا”

شەوانی باکە یەکێکە لە بەرهەمە خەماییەکان کە لە لایەن ڕەماننووس کەمال سەعدی نووسراوە. بە پێی ئەزموون و هەژموونی نووسەر، زمانێکی پاراو و گەڕانەوەیەکی بە گرە و گاڵی بە کراوە، هەر چەندە نووسەر هەوڵی داوە ڕەچە شکێنی لە نێو ڕەمانی کوردییدا بکات و بەو پێیەی کە هەموو نووسەرێک ئازادە لەوەی چی دەنووسێ و چۆن دەنووسێت. وەلێ دەبێ ئەو ڕاستییە بگوترێ کە کمال سەعدی، تاکە نووسەرە تا ئێستا بوێری ئەوەی کردبێ کە دەست بە ڕەهەندێک بەرێت، کە بەر لەو هیچ کەس ئەو بوێرییەی نەبووە کە ڕەمان یان هەر دەقێکی تر ڕاستەوخۆ پەیوەست بە پێنی کوردی بنووسێ، چون پێن لە کەمەگەی کوردییدا تا ئەو ئانوساتە وەک بڤە و یاوەیشەیەک دەبیندرێ، بەڵام پرسێک لە بەردەم نووسەر خەی زیت دەکاتەوە کە دەبێ وەڵامی شیاوی بە خوێنەرانی هەبێ ئەویش ئایە لە جوغزی ئەم دەقەدا چ پەیامێک خەی شاردەتەوە کە نووسەر گەرەکییەتی بیورژێنێت.
دوای ئەوەی سەرلەبەری شەوانی باکەم بە ووردی خوێندەوە، گەیشتمە ئەو دیدگایەی کە ڕەماننووس لە شەوانی باکە لە ڕووکەش ڕەچەکە شکێنە و لە ناوەندکدا تەنیا ڕووتکردنەوەی وشکانە، چونکە ئەوەی کە لەو ڕەمانەدا بەرجەستە کراوە، لە ڕەمانی شاری حسێن عارف دا سەکسوالی نەوان دەروەش و مریەم زەر بەجوانی خراوەتە ڕوو و فەرهەد پیربال لە ڕەمانی منداڵباز، شێخ سدیق لە ڕەمانی پورخورشید و شەرزاد حەسێن لە تەنیایی و گەڕەکی داهەڵەکان دا پێنیان ئاوەتەی نووسین کردووە.
وڵە نووسین لەمە پەیوەندیی سەکسی، وەردکردنی شەهوەت و وەناکردنی کردەی سەکسییە، یا ئەوەتە بە وشە کردنی جەستەی ڕووت و هەر جۆرە دەربڕینێکی باشتری (سەکسوالی) کە کردە دەرهەقی نایەت، بە دەربڕینێکی تر وشە دەگاتە بنبەست بەو ستراکتوریەی کە لە ناپەیوەندیی سەکسیدا ئامادەیی هەیە، کە ئەویش پەیوەندیی

خۆشویستی و ئۆشقی لە بەرهەم دێت. ئەنگە لێرە دا بە ئەهەندە نەرنیینیکی بەر هەوشاندنەوە بکەوە، کە ئۆگری بونیاتنانەوەی نەبە. لێرە سەکس شتێک هەدوشنتەوە، بەڵام شتێکی تر بونیاتدەنتەوە ئەویش حەز و ویستە.
هەرچەندە کەمال سەعدی ئەزموونێکی دوور و درێژی لە نووسین هەیە چاوەڕوانی کاری گەورەتری لە دەکرێ لەوەی کە هەیە، چونکە شەوانی باکە سەرباری ئەوەی پەل لە هەڵەی زەقی چاپ لە ناوەرۆکیشدا نووسەر کەوتەتە نێو هەڵەی گەلێ مەزن، دیار ئەمەش بە دوو هۆکار دەگەڕێتەوە؛ یەکەم سەعدی بە هەی بابەتییە هەستیارەکەی نەیتوانیوە کە هیچ پەیامێک بە خوێنەر بگەیێنێ و خەی یەکلا بکاتەوە لە نێوان پەویستی و دەرخستن، چونکە کاتێ نووسەر پەیامێکی لاواز و داهێنانی نەبوو، ئەم کاتە جگە لە ئەش کردنەوەی کاغەزی سپی هیچیتر نییە. لە کاتێکدا کە شەپۆلی گەمژەیی و بەمەگەل کردنی کەمەگە لە ئەگای شەسیال میدیا ڕووی ناشیرنی دەردەخات بەم مانایە، بەرهەمی ئەهەندە جیهانگیرییەکەیە و زاڵبوونی گەباڵە بەسەر دەقدا، بەمەش ئەرک و پەوستی دەق قوەستر دەبە بەوەی تەکست ئەرکییەتی ڕەی ڕاستکردنەوە و بە جوان کردن ببینێت، نەوەک داماڵین لە بەها ئەخلاقییەکانی کەمەگا بەمەش دەتوانین بڵێین کە شەوانی باکە شکستی دەقە لە نەو ناوەڕۆکدا.
سەرەای ئەوەی کە ئەمانەکە لە تەکنیک و شەوازدا لە ئاست دەقدا نییە، بەڵکو خاڵییە لە بنەماکانی ئەمان و گەڕانەوە و زەمەن و گەڕانەوە بە ڕابردوو نەوەک بڵێین هەر بەدی ناکەن، تەنانەت بەهەی گەرانەوەیەکی سادە و ساکار لە هونەری ئەدەبی وای لێم ئەمانە کردووە، زەرتر لە بیرەوەرییەکی ئاسایی جوان بچە نەوەک ئەمان. هەر چەندە لەو ئەمانەدا جگە لە ڕابواردن و ئاید و لیبدەکانی سەکس کردنی چەند کەسکەوە هیچ ئیگە و پەیامێکیتر لە پشتی ئەم دەقەدا نییە. بەمەش پەلەیەکی زەر بە شەوانی باکەوە دیارە، یەکەکیان بە هەی هەستیاری بەباتی و دووەم نووسەر ویستوویەتی یەکەم کەس بە کە لە دوا بەشی ئەمانەکەی باسی ڤایرەسی کەنا بکات، وەک بابەتێکی هەنووکەی وەلە بە ئاگا لەوی لە پەلە پروسکەی نووسەر گورزێکی گەورەی لە ئەمانەکەی داوە.
شەوانی باکە بە بوونی هیچ ڕووادوێکی گرنگی سەکسوالی بە گەشت کردنی چەند هاوئەیەک لە هەولەرەوە بە باکەی پایتەختی ئازاربایجان دەست پیدەکات، کە تەیدا هاتووە ئازا و کاروان و بەیەکەوە و لەگەڵ ئاکە بە جیا، دوو گەشتی جیاوز بە مەبەستی کات بەسەر بردن سەردانی باکە دەکەن. هەموو ڕووداوەکانی گەشتەکە لەسەر زاری کارەکتەری سەرەکی بە شەوەی ڕابردووی بکەر دەگەڕێتەوە،

نووسەر بە ئەوەی هیچ خەماندبوونەک بە ئیدیەم و جەگرەوەی وشە بیانییەکان کە لەو باوەڕدام گەر یەک کەم خەی بە لایەنی وشەسازییەوە سەرقاڵ کردبووایە، دەیتوانی جەگرەوەی وشە بیانییەکان بە ناو و فەرمانی کوردی پە بکردایەوە، هەروەک وشکانی بەتەکس، فیلەر، مانتە، تیشەرت، تاتە، ڤی ئای پی، ڤیزە، کافە، تکیت، فەسبووک، تەنانەت وەک بەکار بردنی وشەی شوقە، مەسعەد و ئەلحەقە و سەماعەی خاریجی، کە بە وشەکانی کوتان، بژاردە و ەپەدانی گەشت و تەی کەمەایەتی و یانە، بلیت، باڵاخانە، یان کەشک و خانوو، ئەسانسەر، هەبەتە، بلندگە، بیستنی دەرەکی، بەلانی کەم شوەنی ئەم وشە غەوارانەی دەگرتەوە.

کەمال سەعدی تەنانەت لە ناو ەمانەکەدا لە ەیزکردنی ەوداوەکان تووشی لە بیر چوونەوە دەبە، بە نمونە لە بەشی مەلەوانگە لە لا ٦٥ بە ٦٦ سەبارەت بە تورکی نەزانی خەی کە ناتوانە بە دەی خەی قسە لەگەە سارا ئازەری ەبەری گەشتیاریەکەیان بکات دەە: زەرشت هەبوو پەی بەەم، بەەام ئەفسوس زمانی تورکی نازانم. لە وەامدا ئەحمدی یاوەری سارا پەی دەە: بەچی بە زمانی عەرەبی قسەت لەگەە نەکرد؟ ئەویش لای سەیر دەبە کە سارا عەرەبی دەزانە، بەیە ئەو پرسیار دەکا و ئەحمەدیش پەی دەە: سارا عەرەبیەکی باش دەزانەت، ئەو پەیمانگەی گەشتیاری تەواو کردووە و لەو فەری زمانی عەرەبی بووە. بەو زەر دەخەش دەبە، بەیە لە دەقەی دواتر دا هاتووە: کەوای وت، زەر کەیفم هات، چوومە لای سارا و تەوقەیەکم گەرمم لەگەە کرد و بەزمانی عەرەبی قسەم لەگەە کرد.

کەچی لە بەشی گەانەوە لە لا ٩٠ بە ٩١ لە کاتی تەواو بوونی گەشتەکەیان نووسەر ئەسەف دەخوا کە زمانی تورکی نازانە بە ماەئاوایی کردن دیسان دەە: وتم: ئەگەر زمانی تورکیم بزانیبا، دەمزانی چیم پە دەووت. ئەحمەد هەمدیسان پەی دەە: بەزمانی عەرەبی قسەی لەگەە بکە ئەو عەرەبی دەزانەت؟. نووسەر لەرە خراپ تەدەکەە لە بیری کردووە کە پەشتر بە عەرەبی لەگەە سارا ئازەری قسەی کردووە، بەیە دەە: چی دەەی بە چی تە زووتر پەت نەوتم کە ئەو عەرەبی دەزانە. هەروەها دەنووسە: ئەەم وت و چوومە لای سارا ئازەری و بەزمانی عەرەبی سەاوم لەکرد، سەاوی لە وەرگرتمەوە، وتی چما تە زمانی عەرەبی دەزانیت؟. سەیر لەوەدایە کەچی لە رابردوو هەردووکیان بە زمانی عەربی لەگەە یەکتر دوواون، ئەمە ئابەووچوونەکی نووسینە کە کەمال سەعدی لە شوانی باکە تەی کەوتووە.

لەبەشی لە هەولەرەوە بە باکە زاهید و ئیبراهیم دەبنە هاوسەفەری کارەکتەری سەرەکی و ئاکە، کەچی لە بەشی قەسر و جەمع لە لا ٥٥ دوو

جار و لە ٥٧ دووجاری تر ناوی کارەکتەری زاهید بەتە جیهاد، پاشان لەی بەوەتە جاهید لە چەند شوێنێکی دیکە کارکتەری کاروان دەکات بە کاوان، ئەمەیان دەشە وەک هەڵەی چاپ هەژمار بکرێت، بەڵام دواتر دەیکات بە کامەران، ئەمەش دەبەتە نا مەعقوڵییەت و گەندەیی لە نووسین.
لەلا یەکێ ترەوە لە بەشی بەرماڵ و قیبلەنامە، نووسەر وەک ناشارەزایەک لە زمان دا و وەک ئەوەی هیچ سەرو کاری لە گەڵ نووسیندا نەبە، لە لا ٨٣ دەنووسە: ئاکە چووە گەرماوەکە دەشکی وەرگرت. لە لا ١٤٣ هەمان هەڵە دەکاتەوە چونکە لای هەموومان ڕوون و ئاشکرایە کە دەش دەکرێت وەرناگیرە، واتە کورد دەڵێ سەرم شووشت، گەرماوم کرد، نەوەک حەمامەکم وەرگرت.
سەبارەت بە وسف پەداهەڵگوتن و ناساندن لە زەر شوێن کەمال سەعدی هەڵەی کوشندە دەکات، هەروەک لە لا ٨٢ و لە بەشی گوندی کەچەڵ دەربارەی وەسفی دوو کچە سەزانی دەڵێ: یەکێک لە کچەکان زەر سپی و تەنک بوو، دەتووت ڕەواسە، ئەوەی تریش ئەسمەرەکی خوێن شیرین بوون دەووت گەنمی قەندەهارە. لەرە خوێنەر تووشی مەهزەلەیەکی نووسین دەبەتەوە، ئەم ڕستەیە لە ڕووی داڕشتنەوە، هەڵەیە چونکە لە بەشی دەڵەی دووەم باسی یەک کچ دەکات کەچی شیرن بوون بەکار دەنێ و لە کاتەکدا ئەم شیرن بوونە تەنیا بە یەک کەسیانە کە گەنم ڕەنگەکەیە، واتە تاک دەکات بە کە. دواتر نە ڕەواس سپییە و نەگەنمیش شیرینە، هەر بەیە ڕەمانوس وردبین و بە دیقەت نەبووە لەم وەسفەیدا.
پاشان بە سارا ئازەری لە لا ٢٣ لە بەشی هەولەرەوە بە باکە وادەخاتە ڕوو: خەیاڵم لای مەمکەکانی بوو، دەتوت سیوی لا سوورن بە دارەوە، بەهەمان شێوە لە بەشی مەلەوانگە لا ٦٥ دەڵێ: مەمکەکانی وەکو سەوی لاسوورە لە دورەوە دیار بوون. کەچی لە بەشی گەڵانەوە لا ٨٩ ئەژە: مەمکەکانی دەتووت شامەی ناو بەستانن.
هەروەها لە وەسفی مەمکەکانی کچە گوە فرەشکە لە نەوان دووجار چوونیان بە ئەو یانەیەی کە ئەو کاری تەدەکات، لە لایەک دەڵێ: تازە بنی مەمکی دانابوو. لە جاری دووەم لە لا ١٢٩ دەنووسە: سوخمەی کرابووەوە مەمکی وک پرتەقاڵ بوو، لە کاتەکدا بەپەی گەڵانەوکان ماوەی نەوان گەشتی یەکەم و دووەمیان لە ماوەی یەک مانگ تەپەی نەکردووە کە چی لە بنی مەمکەوە بەوەتە بە پرتەقاڵ.
لە بەشی ژنەکانی میترە کافە لە یەک ڕستەدا سەعدی دەکەوەتە دوو وەسفی دژ بەیەک لە لا ١٥٨ کە لە باسی جوانی وەسفی مەهەی سەزانی دەڵێ: جووتە شامەکانی لە ناو قەمیسەکەی بە قەد لیمە بوون. لە لا ١٥٤ بە ١٥٥ هەمان هەڵە دەکاتەوە، دەبە مەمکی مەهە یەکیان بە واتە یان بەقەد شامە یان لیمە، چونکە هەموو کەس دەزانی کە قەبارەی

شمامە و لیمە جیاوازە لیمە گەورەترە لە شمامە، بەم جۆرە، نووسەر لەو وەسفیشدا شکست خواردوو دەبێ.
بە ئاگا لە لەژک و نەژادناسی و لە بەشی ژنە سەماکەرەکە لە لا ١٢٣ کاروان هەڵدەستی بە مارەکردنی مەهەی ژنەکی سەماکەر، دواتر سەفەنجە مارەدەکات، ئازایش بەهەمان شێوە بانە ژنەکی سەماکەر مارە دەکات، کەچی ئەوان تەنیا بە ڕابواردن و تەرکردنی غەریزەکانیان چوونەتە باکە، دواتر هەموویان بە مەشهەد و دیمەنی جیاواز ژنی یەکتر ماچ دەکەن و لە باوەش دەگرن. ئەمە جگە لە کرێتی، هیچیتر نییە، چونکە پێوست بوو یان هەر وەک سەزانی چووبانە لایان یاخود وەک خیزان قودسیەتییان هەبووایە.
لە کەتای بەشی لە گەشتەوە بە کەنا لە لا ٢٠٠ بە ٢٠٢ کاروان زەر نیگەران دەبەت لەوەی کە تازە ڤایرەسی کەنا ڕووی لە ئەران کردوە، کەچی ئەوان لە گەانەویاندا چوونەتە شاری ئەنزەلی ئیران بە ڕابواردن، بەمەش لە گەانەویاندا لە شاری سەران کەرەنتینە دەکرێن. کاروان کەرەنتینەکردنیان بە ئەوە دەگەنەتەوە کە چوونەتە ئەنزەلی، بەیە خەزگەیەکی زەر دەخوا تەنیا گەشتی ئازربینجانیان کردبوایە نەوەک سەردانی ئەنزەلی، کەچی نووسەر ئەوەی لەبیر کردووە کە هەر خەی گەشتکەیان بە تەپەین بووە لە سنووری ئەستارەی وەاتی ئیران ئەوان تەنیا فیزایی ئەرانیان بەیوە بەناو خاکی ئەران تەپەیون نەوەک وەاتەکی تر.
ماوەتەوە بەم جەگای داخە کە نووسەرەکی وەک کەمال سەعی دوای ١٠ بەرهەم و تەمەنەک لە نووسین هەڵدەستە بە نووسینی ڕەمانەکی لەم شێوەیە پە لە کەموکوڕی، وەک کەسەک کە هیچ سەروکاری لەگەڵ نووسیندا نەبووبەت. بەمەش گەر نووسەر بە پرسەی نووسینی خەیدا نەچەتەوە، ئەوە شوانی باکە لای کەمال سەعدی گەانەوەیە بە خاەی دەستپەک.

خوێندەوەیەک بە کتێبفرۆشی سابیر ڕەشید … دەشاد کاوانی

"کتێبفرۆشی سابیر ڕەشید شەشەک لە ناو شەشدا"

سابیر ڕەشید چیڕۆکنووس و ڕۆمانووس ناوەکی دیاری نێو ئەدەبیاتی کوردی، کە نزیکەی نیوسەدەیە بە پسانەوە، بەرهەمی جوان و ناوازە دەخاتە نێو خەرمانی ئەدەب و نووسینەوە، کتێبفرۆش دواین کتێبی چاپکراوی نووسەرە کە خەی لە ڕۆمانەکی ٢٦٢ لاپەڕەی لە نێو بەرگ و نەخشەسازییەکی قەشەنگ و جوان دەبینەتەوە.
کتێبفرۆش بە زمانەکی بەرزی ئەدەبی و سادە لە تەگەیشت و پێاو پە لە وشە و زارەوەی نەبینرا و جوان و نامە بە خوێنەر نووسراوەتەوە، ئەوەی بەرهەمەکانی نووسەر و ئەم بەرهەمە لەوانەی تر جیا دەکاتەوە، دەتوانین بڵێین سابیر ڕەشید هەرگیز نەیوستوە تەقینەوەیەک بخاتە نێو ئەدەبیاتی کوردی، هەرچەندە نووسەر پڕ لە باووتی وشە و ئیستاتیکای جوانی، وەلە دوای هەرتەقینەوەیەک خامەشی دەتەکایەوە، بەیە سابیر ڕەشید لەوە وریاترە و هەمیشە بەوە ناسراوە کە هەنگاو بە هەنگاو سەردەکەوە، وەک کورد دەڵێ کەی بن بڕۆ بە دیدگا جوانەکەیەوە، بەم جۆرە سابیر ڕەشید پەمەلیقەیە و خوێنەرانیشی لەگەڵ ئاستی نووسینەکای بەرز دەکاتەوە.

بەیە دەتوانین بڵێین هیچ ڕۆمانەکی بەتاە نییە لە داهێنان و دابەاویش نییە لە نووسینەکانی پەشووتر، بەمەش نووسەر خاوەنی ڕێچەکەی تایبەتی خۆیەتی و بەیە ئاسان نییە، بتوانی و بوەری ئەوە بکەی کە قەڵەم بخۆیەتە سەر ئەو ڕۆمانە و هەڵسەنگاندنی بە بکەیت، بەڵام ڕەنگە هەر یەکەمان کاتە کتێبفرۆش دەخوێنێنەوە لە دەڵەوە دەڵێ جۆخار کە لەسەری نەنووسیت ئەگەر چی لە ئاستی پەویستیشی دا نەبیت.
کتێبفرۆش سەرەتا بە ناوی کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکە دەست پە دەکات، کەتایشی بە واڵایی بە خوێنەر جە هەشتووە، بەمەش نووسەر گەرەکییەتی هیچ کەسەرەک لە ناخی خوێنەر جە نەهێڵێ و خەی خاوەنی بەیاری ڕووداوەکان بێت، ئەمەش داهێنانەکی نووسەرە و بەر لە ئەو کەسی تر ئەم شەوازەی کەتایی بە کار نەهێناوە.
ئەوەی دەمەوە لەسەری بوەستم، ئەو زمانە پاک و پاراوەیە کە سابیر ڕەشید هەیەتی خەریکە تا ئاستی ئیرەیی پە بردن، کەوتوومەتە ژێر کاریگەری جوانووسی و کوردی زانیی ئەو. دەتوانم بڵێم سابیر ڕەشید هەر خەی هەمبانەبەرینەیەکیترە لە ناو ڕۆماندا، کە شارەزایی نەبەاوەی لە زمانی کوردی و زارەوەی شار و باژێڕکان هەیە، بگرە گووندە دوورە دەستەکانیشی لە بیر نەچووە. وەلە حەیفە کە دەبوایە وەک خەشی دەڵێ پەوست بوو فەرهەنگەکەک بە ئەو وشە و زاراوە کوردییانەی دابنابوایە کە زەرینەی خوێنەران پەی ئاشنا نین واتاکانی نازانن، بەتایبەت ئەو ووشانەی وەک بنەس، خەفە،

فەدی،خەفک، نەبان.

ئەو ڕەمانە لەوان لەوە لە ڕستە و وەسفی جوان، هەروەک لە لاپەڕە ٧ سەبارەت بە منداڵی ئومێد دێت: هەرکەسێ و پەرەزی خۆی پاکژ دەکردەوە و کەس نەیدەگوت کە گەنەی تەهاڵاندووە.
سابیر ڕەشید لەو ڕەمانە مەبەستییەتی شەشەک لە ناو شەشکیتردا بکات، ئەمەش بە گەڕانەوە بە مەژووی سەردەمی بەعس و نیشان دانی ئازار و چەرمەسەرییەکانی تاکی کورد و گەلانی عێراق، لەسەر دەستی ژەمی بەعس و خنکانی ئازادییە لە و سەردەمدا. سابیر ڕەشید لەزانانە دەمانباتەوە بە ناو ڕووداوەکانی ڕابردوو، ئەویش لە ڕەگای بیرەوەرییەکان و فلاشباگەکانی کارەکتەری سەرەکی ڕەمانەکە و نیشاندانی دیمەنی خۆکوژی ئومێد، کە نووسەر ناوە ناوە دەمانباتەوە سەر ئەوبانەی کە ئومێدی هیوا لەبەا و دەیەوە خۆی تێدا هەڵدەڕە. ئەم تەکنیکە هەم تازەیە و هەمیش کلیلی گەڕانەوەی ڕووداوەکانی ڕەمانەکەیە. لەم ڕەمانە هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی نووسەر وەک گەڕەوەی سەرەکی ڕووداوەکان ئامادەگەیی هەیە.
سابیر ڕەشید زەر بەدیقەت و ووردە لە دەستنیشان کردنی ڕووداوەکان و خستنە ڕووی هەموو ووردەکارییەکانی ژیانی ئەو سەردەمە و دەیەوە بە نەوەی نوە بڵێ ئەو دەسکەوتانەی ئەستا زادەی مەینتییەکان و قوربانی دانی پاڕەوانانی ڕابردووە. هەروەها ئەوەشی لە بیر نەچووە کە ئەوانەی دوێنە هەوێنی داهاتوو بوون، هەموویان لەگەڵ شەش ڕاستگە نەبوون و یەکەیزی نیوان خەیان نەپاڕاستووە، لە ئاست خواستی گەل نەبوون. هەر بەیەشە لە لاپەڕە ٣٥ دا دەڵێ: ئەوان دەمان وەها بوو هەموو دژەکانی بەعس و ژەمەکەی هەر لە شیوعی و مارکسی و حیزبە نەتەوەییەکانی کوردستان و ئیسلامیەکانیش لە خەپیشاندەکاندا خەیان لە یەکدی جیا نەدەکردەوە، شان بە شانی کەسانی بەلایەن هەموو پەکەوە بە یەک ئامانج دەژانە سەر شەقامەکان. یاخود لە لاپەڕە ١١٤ دەڵێ: دواییش ئەو هەوەست و خەبات و کارە ترسناکەی ئەوان هەمووی بوو بە بەقی سەر ئاو. دواتر دەڵێ: پەش ڕاپەڕین قاتی دوو پارچەی ڕەفیق حزبییەکانی بەعسیان دەپەشی، لە ڕەژی ڕاپەڕین وێنەی سەرکردەکانی کوردییان بەرزکردەوە، دوایی هەر ئەوانیش بوون بە بەڕەوبەری گشتی و کەسی لە پەشی دەزگە حزبی و حکومییەکان. بەم جەرەش خەمی سابیر ڕەشید ناعەدالەتی و نادادپەروەری کەمەایەتی و بەرژەوەندیخوازیی سیاسییە، خەمی نەتەوەیەک لەسەر زاری کتێبفرۆشەک دەخاتە ڕوو.
سەرەای زمان زانی و لەهاتووی نووسەر و دەوەمەندی ڕەمانووس لە وشە و زاراوەناسی، بەڵام دەبە ئەو ڕاستییە بدرکێنم کە نووسەر

سەرباری ئەو توانایە لەبن نەهاتووەی نەیوستووە خۆی لە وشە عەرەبییەکان بپارێزی ئەمەش بەدیدگای من ڕەمانووس بە دەستی ئەنقەست هەندێ وشەی عەرەبی بەکاربردوە، لەوانە موبایعە، تەلایع، غابات. دەبە بگوترێ ئەمە کاریگەری نەرێنی دەکاتە سەر ئەو نەوەیەی کە گەرەکییەتی لەو کەڵە نووسەرانە فێری زمان بێت، چونکە وەک ڕەچەکەیەک سەیر دەکرێن.

ناچارین کە ئەو حەقیقەتەش بخەینەووو لە هەندێ شوێن ڕەمانووس تیرەکانی ئامانجیان نەپێکاوە، یاخود پێچەوانەبەتەوە وەک لە لاپەڕە ٣٣ دەڵێ: ئەوان لەنەگەڵان هیچ کەسێک لە سەلاح نزیک بێتەوە، ئەویش هەر پەلی دەکوتا و هاواری فریاکەوتنی دەکرد، دوایی هاواری ئاوی دەکرد هەر هاواری دەکرد: ئاو، ئاو، ئاوم بگەیننێ خنکام. دواتر دەڵێ: ئەمنەکان نەیانهێشت نەکەس لەی نزیک بێتەوە..... نە کەسیش بە قومێک ئاو لەوانی وشکی تەڕ بکات. کە ئەمە پێچەوانەی زانستی پزیشکییە، چونکە دوای هەر خوێن بەربوونێک و برنداربوونێک نابە ئاو بە بریندار بدرێت، چونکە ئاو دەبێتە هۆی کوشتنی، کەواتە لەرە بەعسییەکان کارەکی باشیان کردووە کە نەیانهێشتوە کەس ئاوی پێ بدات، نەک نەنگی.

هەروەها لە لاپەڕە ٥٢ ئومەد بە خاتوونی ژنی دەڵێ: چۆن توانیت خۆشوستی من زیندەبەچاڵ بکەیت و لەگەڵ گەنجێک ببیتە خۆشوەیست کە وەک کوێی تەیە؟ کە مەبەستی حەزلەکردنی ڕەداری دوکاندارە، لەڕێ پرسیارێک ڕووبەڕووی خوێنەر دەبێتەوە ئایە سەرباری ئەوەی ئومەد ڕەشنبیرە و خاتوونی لە مەلهاکان دەرهێناوە و تعمیدی کردووە، بەڵام هیچ پیاوەکی ڕەژەهەڵاتی هەرچەند ڕەشنیبیەش بە، ئەم توانەیەی نییە هەندێ خوێن سارد بە کە قبووەی ئەوە بکات ژنەکەی لە دوای ئەو پەیوەندی لەگەڵ پیاوەکیتر هەبە و کەچی کاردانەوەیەکی هەندێ لاوازی هەبە و بە زمان گفتووگۆی لەبارەوە بکات.

بە هەمان شێوە لە لاپەڕە ١٢٢ گفتووگۆیەکی تەر و تەسەلی ئومەدی گیراو لە گەڵ جەلادەکانی ئەمن، سەبارت بە هەر دوو کتێبی سەرمایەی کارە مارکس و خودا لە کوێیە؟ کە ئومەد هەردوو کتێب لە کتێبخانەیەکی فەرمی بەغدا دەکڕێ و دواتر لەسەری دەستگیری دەکرێن. ئەو لە جەلادەکان دەپرسێ گەر ئەمانە یاساخن کەوایە بۆچی ئەم کتێبە و چەندین کتێبیتر لە کتێبخانەکانی بەغدا دەفرۆشرێن؟ ئەمنەکەش بەم جۆرە وەڵامی ئومەد دەداتەوە: ئەمە مەبەستی خەمان هەیە، کە بۆچی لە کتێبخانەکاندا قەدەخەمان نەکردووە، تا بزانین چ کارەکی وەک تە خۆی لە ئەمە ئاشکرا دەکات و دەیانکەێت. ئەمەش شتێکی لەژیکی نییە کە بەعس بەم هەموو توند و تیژی و پیلان و سستماتیکەیەوە نهێنییەکی خەیان بە کەسیکی زیندانی وەک ئومەد ئاشکرا بکەن، کە ئەویش بە

بەچوونی ئەوان کادیرەکی سەر بەرەکخستنەکانی شیوعییەت بووبە.
دواتر لە سەر هەمان بابەت کە ئومەد لەگەڵ کاوە سەرسپی و موسا ئەبوشواڵبی مەفرەزە تایبەتییەکان، دوای ئەم هەموو دەست ماچ کردن و ئازار و مەینەتیانەی کە ئومەد لەدەست دەزگا داپڵەسێنەرەکانی بەعس بە هەی بوونی دووکتەب لەماڵەکیدا چەشتبەتی، کەچی ئومەد لە کاتی بەربوونیدا داوای هەردوو کتێبەکە دەکاتەوە و دەڵێ: ئومەد جارەکی دیکە چاوەکانی بە دنیای دەرەوە هەڵناینەوە، ئەو داوای هەردوو کتێبەکەی کردەوە، بەڵام نەیاندایەوە بە بیانوی ئەوەی کە دەستی بەسەردا گیراوە.
هەمدیسان لە لاپەڕە ١٣٣ تا ١٣٥ کاتە چیاد ناسراو بە عەباس لە سەر ڕاسپاردەی دەزگای ئەمنی دەیەوە لە باخچەی کوران بە دەمانچە ئومەد بکوژە، سەرلەبەری پیلانی کوشتنەکەی بە ئومەد دەڵێ! هەرچەندە تا ئێستا پەشیمان بوونەوەی لە کوشتنەکەی دەرنەبڕیوە. ئەمەش خاڵێکی لاوازی دەزگاکە دەخاتە ڕوو کەچی لە ڕاستیدا ئەم دەزگایە تەکمەترین و توندترین دەزگای ئەمنی عەراقی و ناوچەکە بوو بە گشتی. پاشان کە چیاد دەستی دەلەرزی و پەشیمان دەبەتەوە. لە لاپەڕە ١٥٣ و١٥٤ چیاد لە بەی کوشتنی ئومەد بەیاری خە کوشتن دەدات، لە ترسی ئەوەی نەبادە دەزگای ئەمنی بە هەی بە جە نەهێنانی ئەرکەکەی لەناوی بەرن، لە کاتێکدا چەندین هەبژاردەیتری هەبوو، لە بەی خەکوشتنی چیهاد، جوانتر دەبوو گەر ڕاکردن و چوونی بە ئێران، کە خەی شیعە مەزهەب بوو، یان خزانی بە نەو گروپەکانی شاخ و بە نەو هەزە بەرهەستەکارەکان جوانتر دەبوو، لە پەشیمان بوونەوە لە خراپەکاری یەکسان بکرە بە خە لە ناو بردن. هەرچەندە نووسەر چەندین تەکستی لە بارەی کیشەو گرفتی تاکی ئەمن و پیاوی دەزگا سیخووەکان خستەتە ڕوو، من ئەمە بە پاکانە نازانم بە ئەو دەزگایە بەکو ڕەمانووس دەیەوە بەڵ دواجار کەسانی خراپ لە بنەڕەتدا خراپ نەبوون، بەکو ژینگە و بارودۆخ خراپیان دەکات، بەدەریان ناکات لە هەستی مرۆڤ بوون، ئەمەش یەکەکە لە جوانییەکانی ڕەمانەکە.

بەهەمان شێوە هەبژاردەی کوشتن و تیرەرکردنی ئومەد لە قەرەبالختترین شوێنی باخچەی کوران و ناو جەرگەی شاری هەولێر، ئەمە لە دیدگای شەش دەچە، نەوەک سەردەستە و دەسەاتداریەتی بەعس. چونکە هەموومان دەزانین ڕژێمی بەعس هەموو کوشتنەکی بە یاسا دەکرد واتە هەرەکی نەبوو، بەکو یان بەگەیەکیان بە دروست دەکرد، یان بە زەر دانپەدانانیان پە دەکرد. مەبەستمە بەم ئاسان بوو، کە بەعس ئومەدی کتێبفرۆش لە سەدارە بدات، هەر تەمەتەک و بیانوەک بە سەریدا بسەپێنن، هەروەک ڕەمانووس خەشی لە لا ١٦٤ دەڵێ: ئەگەر بە

دان پەدانانیش نەبەت، دکارن بەیاری دادگەی ئەمنی بە ەەکبخەن و بە دانپیانانی خەی حوکمی بەسەردا بسەپەنن، ئەوسا، یان لەسەدارەی دەدەن.
لە بەشی (٨) و لاپەەە ٢٢٨ کە دواین ەەگری لە بەردەم خەکوژیەکەی ئومەد یادداشتەکانی چیاد دە، کە بەر لە خە کوشتنی دابووی بە ئومەد، ئەمەش تەکنیکەکی جوان و تازەیە لە ەەمانی کوردیدا. بەمە ەەمانەکی فارسی بیرهەنامەو، بە ناوی (ئاناهیتا کجا است لە نووسنی ئەەحمەد ودی) کە بەهەمان شەو کارەکتەری سەرەکی ەەمانەکە، بە ناوی ئاناهیتا بەر لە خەفەەدانی لەسەر چیایەکی دالاهەی ناوچەی کرماشان یادداشتەکانی بە زاهیدی دەدارەکەی دەنووسەتەو. بە کەسەک دەسپەەی کە دوای مردنی خەی بە زاهید بگەیەنەت. هەر ئەمەش دەبەتە هەی زیندوومانەوەی زاهید. وەلە لە کتەبفرەشدا یادداشتەکانی چیهاد نەبووە هەی رزگار کردنی گیانی ئومەد، بەیە لە لاپەرە ٢٥٥ و کەتایی ەەمانەکە دەەی: لەگەە کەوتنی بە سەر زەوی، چەپکە گوەەکەی دەستی خاتوون هەەوەری و نەیتوانی بەنی بکات. لە ژەرەوەش سابیر ەەشیدی ەەمانووس بە چەند تەکستەک خوەنەر سەرپشک دەکات، کە چەن کەتایی ەەمانەکەی پە خەشە با وا وەنای بکات. دەنووسە: تەی خوەنەریش بەشدارەکی ئەم ەەمانەی، بەیە دەتوانیت بە وستی خەت کەتاییەکەی لە هزری خەتدا بئافرەنی.
بەەام نووسەر خەی کەتایی بە دەرنجامی ەەمانەکە هەناوە، واتە هەموو دەرچەیەکی داخستووە، بەیە بە ەوانینی من باشتر دەبوو، کە دیمەنی کەتایی هەر وا جە هەشتبوایە، کە ئومەد لەسەربان خەی فەەنە دابوایە، بەەکو هەر بە کراوەیی مابایەوە و تەنیا، دەسکە گوەەکە کەوتە سەر زەوی و چەپکە گوەەکەی دەستی خاتوون هەەوەری و نەیتوانی بەنی بکات.
ئەمە تەگەیشتن و ەوانینی من بوو، ەەنگە خەون و تەگەشتنی ەەماننووس بە جەرەکیتر و بینینەکیتر بە بە ەووداوەکان. ماوەتەوە بەەم کتەبفرەش یەکەکە لە شاکارە هەرە جوانەکانی ئەدەبیاتی کوردی ئەو سەردەمە کە من خوەندومەتەوە.

دەشاد کاوانی